

ПОЛИТЕИА

Научни часопис Факултета политичких наука у Бањој Луци за друштвена питања

ТЕМА БРОЈА: ДВАДЕСЕТ ГОДИНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

ПИШУ: Рајко Кузмановић, Алекса Буха, Steven E. Meyer, Иво Миро Јовић, Ненад Кецмановић, Ђорђе Микић, Радомир Нешковић, Јелена Вукоичић, Слободан Наградић

ИЗ САДРЖАЈА

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗАМ У РУХУ ЕВОЛУЦИОНИЗМА
ДРУШТВЕНА УЛОГА МЕДИЈА
ЕГОИЗАМ КОД СРБА
МОРАЛ И ПОЛИТИКА
ПИРАТСКЕ СТРАНКЕ

**Факултет политичких наука
Универзитета у Бањој Луци**

**Булевар Војводе Петра Бојовића 1А
78000 Бања Лука, Република Српска
тел/факс: 051/323-630, Е-mail: politeiainfo@fpnbl.org**

**ПОЛИТЕИА, научни часопис Факултета политичких
наука у Бањој Луци за друштвена питања**

ISSN 2232-9641

UDK 32(05) «POLITEIA»

Година II, број 4, Бања Лука, децембар 2012.

Оснивач и издавач: Факултет политичких наука Универзитета у Бањој Луци, Булевар Војводе Петра Бојовића, 1А, 78000 Бања Лука (за часопис „Политеиа“), тел/факс 051/323-630; E-mail: politeia@fprnl.org

За издавача: Ненад КЕЦМАНОВИЋ, декан

Главни уредник: Никола ПОПЛАШЕН

Одговорни уредник: Ненад КЕЦМАНОВИЋ

Извршни уредник: Слободан НАГРАДИЋ

Уредник електронског издања: Александар ВРАЊЕШ

Редакција: Брацо КОВАЧЕВИЋ, Александар БОГДАНИЋ, Александар САВАНОВИЋ, Ђорђе ВУКОВИЋ, Весна ШУЋУР-ЈАЊЕТОВИЋ, Дарко ТАНАСКОВИЋ (Београд, Србија), Срђа ТРИФКОВИЋ (Чикаго, САД), Џевад ГАЛИЈАШЕВИЋ (Мошевац, Федерација БиХ), Дарија ЗАВРИШЕК (Љубљана, Словенија), Роналд Л. ХАТЧЕТ (Кервил, САД)

Графички уредник: Александар ВРАЊЕШ

Лектор и коректор: Нина КУЈАЧА

Превод резимеа на енглески: Емир МУХИЋ

Тираж: 300 примјерака

Штампа: «Комесграфика», Бања Лука

За штампарију: Звонко САВИЋ, директор

Часопис излази два пута годишње

Рјешењем Министарства просвјете и културе Републике Српске бр: 07.030-053-85-7/11, од 23. 5. 2011. године, часопис «Политеиа» Бања Лука уписана је у Регистар јавних гласила под редним бројем 617.

ISSN 2232-9641

UDK 32(05) „POLITEIA“

ПОЛИТЕИА

Научни часопис за друштвена питања

Број 4

**Факултет политичких наука
Бања Лука, 2012.**

САДРЖАЈ:

Тема броја: ДВАДЕСЕТ ГОДИНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Уз тему броја: Република Српска – одгонетнута Сфинга српске судбине у Босни и Херцеговини (Слободан Наградић)	11
Рајко Кузмановић , Двадесет година уставноправне изградње и функционисања Републике Српске	23
Алекса Буха , Република Српска и Савезна Република Југославија/ Република Србија	37
Steven E. Meyer , The Dayton Accords: Anchor to the Past or Bridge to the Future?	51
Nenad Kecmanović , Srpska u Bosni i Hercegovini i izvan nje	67
Ivo Miro Jović , Ustavne promjene o konstitutivnosti naroda u Republici Srpskoj kao doprinos razvoju i unapređenju nacionalnih i građanskih prava	73
Ђорђе Микић , Питање аутономије Босне и Херцеговине као српска самоодбрана	89
Радомир Нешковић , Генеза конститутивности и државотворности Републике Српске	101
Јелена Вукоичић , Грађански рат у БиХ и српски национални идентитет	121
Слободан Наградић , Догађаји и чињенице о настанку Републике Српске	143

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Александар Савановић , Конституционализам у руху еволуционизма	205
Немања Ђукић , Друштвена улога медија – контрола друштвене стварности	229
Бојан Вранић , Да ли су политичке институције отпорне на промене?	247

Ђорђе Вуковић , Егоизам код Срба: од етнопсихолошке црте до синдрома модерног доба	257
Бошко Телебаковић , Морал и политика	269
Војана Карановић , Piratske stranke – nova demokratija ili politička utopija	281
Владимир Умељић , Grešni „razum“ hrvatskih vodećih elita u odnosu na srboqid hrvatske države 1941-1945.	291
Срђа Трифковић , The impact of Islam on the Bosnian problem.....	309
Александар Саша Гајић , Безбедност у БиХ у новом међународном контексту	321
Милош Грујић , Vrste, rizici i tržište municipalnih obveznica	331
С. С. Хоружий , Век после «вех» или две-три Русији спустиа	349

ПРЕВОДИ

Аеон Ј. Скобле , Најек, filozof prava	359
--	-----

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Миле Дмичић , Босна и Херцеговина – нова, федерална држава /Горан Марковић, <i>Босанскохерцеговачки федерализам</i> /	371
Невенко Врањеш , Искуства имплементације слободе вероисповести /Владимир Ђурић, <i>Слобода вероисповести у јуриспруденцији европских уставних судова</i> /	377
Дијана Миздрак , Инсуфицијенција међурелигијског дијалога у БиХ /Међурелигијски семинар о теми „ <i>Како ускладити религију и политику у савременој демократији?</i> “/	381
Ђорђе Томић , Евроазија у балканском огледалу / Генерал Леонид Ивашов на трибини Факултета политичких наука у Бањој Луци /	385
Ненад Кецмановић , Како је БиХ могућа? /Бранко Докић, <i>Апсурдна држава</i> /	389

ИНФОРМАЦИЈЕ

Упутства сарадницима	391
Списак рецензената	395

CONTENTS:

TOPIC OF THE ISSUE: TWENTY YEARS OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

With the topic: The Republic of Srpska – unriddled Sphynx of Serbian destiny in BH (Slobodan Nagradić)	11
Rajko Kuzmanović , Twenty years of the constitutional building and functioning of the Republic of Srpska	23
Aleksa Buha , The Republic of Srpska and the Federal Republic Yugoslavia/Republic of Serbia	37
Steven E. Meyer , Дејтонски споразум: Сидро у прошлости или мост у будућност?	51
Nenad Kecmanović , Srpska in BH and out of it	67
Ivo Miro Jović , Constitutional changes in the constituency of peoples in the Republic of Srpska as contribution to the development and organisation of national and civil rights	73
Đorđe Mikić , The issue of autonomy of Bosnia and Herzegovina as Serbian self-defence	89
Radomir Nešković , The genesis of the constituency and statehood of Republika Srpska	101
Jelena Vukoičić , Civil war in BH and Serbian national identity	121
Slobodan Nagradić , Events and facts of the creation of Republic Srpska	143
ARTICLES AND DISCUSSIONS	
Aleksandar Savanović , Constitutionalism in the guise of evolutionism ..	205
Nemanja Đukić , Social role of the media – control of social reality	229
Bojan Vranić , Are political institutions resistant to changes?	247
Đorđe Vuković , Egoism among Serbs: From the ethnopsychological feature to the modern age syndrome	257
Boško Telebaković , Morale and politics	269

Bojana Karanović , Pirate political parties – new democracy or political utopia	281
Vladimir Umeljić , Sinful „mind“ of Croatian leading elites in the sense of the Croatian state Serbocide 1941-1945	291
Srđa Trifković , The impact of Islam on the Bosnian problem	309
Aleksandar Saša Gajić , Safety in BH in the new international context ...	321
Miloš Grujić , Types, risks and market of municipal bonds	331
С. С. Хоружий , Вријеме након преокрета или две-три Русије послје	349

TRANSLATIONS

Aeon J. Skoble , Hayek, law philosopher	359
--	-----

REVIEWS

Mile Dmičić , Bosnia and Herzegovina – new, federal state <i>/Goran Marković, Federalism in Bosnia and Herzegovina/</i>	371
Nevenko Vranješ , Experience of the freedom of religion implementation <i>/Vladimir Đurić, Freedom of religion in the jurisprudence of the European Constitutional Courts/</i>	377
Dijana Mizdrak , Insufficiency of the interreligious dialogue in BH / Interreligious seminar on the topic “ <i>How to harmonise religion and politics in modern democracy</i> ”	381
Đorđe Tomić , EuroAsia in the Balkans’ mirror / General Leonid Ivashov at the panel at the Faculty of Political Sciences in Banja Luka /	385
Nenad Kecmanović , What makes Bosnia and Herzegovina possible? <i>/Branko Dokić, The State of Absurdity/</i>	389

INFORMATION

Instructions for collaborators	391
--------------------------------------	-----

ТЕМА БРОЈА:

**ДВАДЕСЕТ ГОДИНА
РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ**

Уз тему броја

РЕПУБЛИКА СРПСКА – ОДГОНЕТНУТА СФИНГА СРПСКЕ СУДБИНЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Двадесет година постојања Републике Српске је, изван сваке сумње, њен велики и значајан јубилеј. Многе државе, државне и/или парадржавне творевине, односно политичке заједнице налик на државу, боље рећи: са потенцијалом државе, у досадашњој писаној историји људског рода и друштва нису толико дуго трајале, а ипак су остале забиљежене и запамћене у колективној меморији и „култури сјећања“ ововремених генерација и као такве представљају и „оставштину за будућност“. Мјерено тим аршинима и полазећи од таквих критеријума, контекста, амбијента и сразмјере, двадесетогодишњица Републике Српске има сасвим одређену конотацију и импликације на рецепцију и херменеутику, како интерно, код њених грађана и становника, „поданика“ дакле, тако и екстерно, код бројних актера јавне и политичке сцене изван њених граница, у првом реду код најближих сусједа: државних и националних ентитета, њиховог јавног мњења, тамошње политичке, интелектуалне, научне и медијско-информативне елите, а на неки начин и у одређеној мјери и у јавности тзв. међународне заједнице.

Јубилеј српског државотворног ентитета у постдејтонској Босни и Херцеговини - што Република Српска *de facto* јесте упркос томе што то није и *de iure*, јер је у томе онемогућавају императиви норми садржаних у преамбули и првом члану њеног Устава, допуњеног и октроисаног вољом и снагом тзв. међународне заједнице након, колоквијално речено, Одлуке Уставног суда БиХ из 2000. године о конститутивности сва три народа на цијелој територији Босне и Херцеговине, а не само у ентитетима, као што је то било до тада и како то проистиче из слова Општег оквирног споразума о миру „парафираног“ у Дејтону, 21. новембра, а потписаног у Паризу 14. децембра 1995. године – је добар и довољан повод и прилика, а за неке и обавеза, да се промисли не само његов, јубилејски, смисао и значај, него и сама онтологија Републике Српске, њена оновремена, актуелна правно-политичка, културно-духовна, народно-стваралачка феноменологија и егзистенција, њени ресурси, потенцијали и креативности, најпослије: њена будућност и перспективе, те изазови који стоје пред њом. Двадесет година постојања Републике је не само потврда њеног пу-

нољетства, него и знак политичко-државотворне зрелости и обавеза из које слиједи да она може и мора сама о себи да брине и пројектује своју будућност. Разумије се, у мјери у којој је то државама и политичким заједницама другог квалитета и смисла, на Балкану допуштено, посебно данас кад је „сиренски зов“ разних интеграционих процеса и приступања којеквким савезима и асоцијацијама постао *raison d' être* многих држава и државоликних друштвених организација и формација, односно безалтернативно опредјељење и опција бројних политичких фактора и субјеката, укључив и неке овдашње.

Чињеница да Република Српска постоји, ево већ двадесет година, упркос бројним тешким искушењима која су пратила ту дводеценијску егзистенцију, најбољи је доказ исправности и утемељености, историјског и свеколиког другог оправдања њеног настанка, одржања, развоја и трајања. Такође, утемељење, легализација, двадесетогодишње трајање и функционисање Републике Српске посвједочује постојање, садржај и интенције политичке воље српског народа у Босни и Херцеговини усмјерене ка озбиљењу и институционализацији власти аутономије (националне, политичке, културне, вјерске, школске итд.) уназад, најмање два вијека, од првих наговјештаја ослобођења и обнове српске државе на Балкану под Карађорђевићевим вођством – за кога бисмо, на трагу Хегелове филозофије повијести, могли казати да је отјелотворење свјетског духа на наш, српски начин - на самом почетку 19. вијека, у Првом српском устанку и револуцији. Та политичка воља Срба у БиХ и напори, активности и жртве које су поднесене на олтар слободе, националног и државног идентитета, самобитности и аутономије, с циљем да се они одредите и етаблирају, свој историјско-политички финиш и материјализацију, збиљност, доживјели су стварањем Републике Српске. Њена пуна легализација и међународно-правно и реално-политичко признање као ентитета, наравно државотворног ентитета, дакле нечега што постоји, што јесте, а не нечега што ће тек бити, што је само могућност, обезбјеђено је и гарантовано, колоквијално казано, Дејтонским мировним споразумом и Уставом Босне и Херцеговине, који је, заправо, тек један анекс, дио мноштва „папира“, докумената који збирно чине оно што се службено назива Општим оквирним споразумом о миру у Босни и Херцеговини.

Република Српска рођена је у пламену крвавог грађанског рата, чији су повремени „ватрогасци“, и то бензином, заправо били његови подметачи, пиромани (са више од 100 хиљада погинулих, од тога преко 30 хиљада Срба), који је у Босни и Херцеговини трајао од 1992. до 1995. године и био тек један у низу неколиких грађанских ратова вођених с циљем разбијања СФР Југославије, федералне државе у којој су живјели сви Срби на Западном Балкану и коју су доживљавали као своју, због чега су је и вољели толико много и дуго. Наравно, у Босни и Херцеговини, као и у другим државама насталим на развалинама бивше нам заједничке отаџбине, СФР Југославије, од њених некадашњих република, те унутар етаблираних академских и политичких заједница и међу научним и другим ауторитетима из тзв. међународне заједнице, која је била

силно и пристрасно инволвирана у турбуленције на ex и post југословенским просторима и, не ријетко, агенс наших несрећа, још нема сагласности, ни научне а камоли политичке, о узроцима и карактеру ратова који су овдје вођени а које смо ми дефинисали као грађанске, јер они то по својој суштини и јесу, упркос неколиким импрегнацијама вјерским конотацијама и циљевима које су њихови протагонисти истицали на својим барјацима, а питање је да ли ће је и када уопште и бити. За српски народ у Босни и Херцеговини грађански рат у њој је њима, Србима, по њиховом самоосвјешћењу, перцепцији и доминирајућем аксиолошком дискурсу међу њима, био наметнут и представљао је само одбрану права на самоопредјељење, на самобитност, властитост, очување идентитета у свој његовој разуђености и пунини, одржавање права на конститутивност, државотворност, тј. организовање у државу која ће се третирати и доживљавати као прихватљива, своја, а не туђа или наметнута, а понекад и понегдје и одбрану пуке биолошке егзистенције, односно голих живота, збо чега се, и офоцијелно и колоквијално, зове Одбрамбено-отаџбински. Стварање Републике Српске, које се одвијало паралелно и истовремено са одбраном основне националне супстанције, квалитета и атрибута, вриједности и инсигнија, inclusive упоредо вођење оружаних борби и још много шта другог, је најзначајнији елемент, садржај и потенцијал рјешавања националног питања српског народа у Босни и Херцеговини на размеђи вјекова. Да будемо сасвим децидни: Република Српска је у овом историјском тренутку, с обзиром на контекст актуелних међународних политичких односа, једно од оптималних рјешења српског националног питања у БиХ и, истовремено, заштита његових виталних народних интереса и стремљења, те гаранција његовог опстанка и перспективе. De facto, данас више од 95% српског становништва некадашње централне југословенске републике, а прије тога аустроугарске покрајине, односно турских ејалета/пашалука (херцеговачког и босанског), Босне и Херцеговине живи и државотвори, ради и ствара, сања и снове оживотворује управо у Републици Српској, па је и због тога, али и не искључиво тога ради, оцјена исказана у претходној реченици не само вриједносно, идеолошки, него и чињенички заснована и одржива. И данас и убудуће! Такође, двадесетогодишње постојање, свеколико узрастање и развој Републике Српске у историјским и правно-политичким габаритима и могућностима легализованим Дејтонским мировним споразумом као политичке заједнице државотворног капацитета, „проседеа“ и значења, је највреднији резултат и готово једини успјех, позитиван исход борбе српског народа у околностима разбијања друге и треће Југославије. Тиме је јубилеј, двије деценије српског државотворног ентитета у постдејтонској БиХ, још вреднији, „подобнији“ и достојнији обиљежавања и прославе. Тиме и захвалност према њеним ствараоцима треба бити израженија, садржајнија, а пијетет према жртвама палим за и принесеним на олтар њеног настанка и изградње, искренији, узвишенији и трајнији.

Међутим, обавеза је свих оних (нас) којима је Република Српска и на срцу и у памети, којима је стало до њеног опстанка и просперитета да, и у овом праз-

ничком „озрачу“ - а што није против интереса, правно-политичке и историјске егзистенције друга два конститутивна народа и грађана у БиХ, без обзира колико то бројни њихови, мање или више легитимни, представници и политичке, културне и духовне елите и изабраници тренутно оспоравали и постојећу политичку конфигурацију постдејтонске БиХ другачије тумачили и ламентирали над њом, често лијући крокодилске сузе зарад њене оовремене грађанистичке, мондијалистичке, мултикултурне, мултиетничке инсуфицијенције - на трагу поруке из Миљковићевог стиха „... хоће ли слобода умети да пева, као што су сужњи певали о њој...“, поставе питање цијене која је „исплаћена“ за њен настанак, одржање и развој, односно њеног карактера, вриједности, односа у њој и њене перспективе. Другим ријечима, има потребе поставити питање и има смисла трагати за одговором на њега, јер је баш сада прави историјски тренутак, озбиљан повод и неусиљена, наравна прилика, зато што би, колико већ сутра, могло бити касно и непродуктивно: каква је Република Српска данас, о двадесетогодишњици постојања; је ли она онаква каквом су је замишљали и за какву су се борили њени ствараоци, било они са пушком у руци и у рову, било, пак, они на политичко-дипломатском фронту, односно они са пером у руци, у редакцијама новина, радио-станица, учионица и на другим мјестима, затим љекари и медицинске сестре у болницама и домовима здравља, привредници итд. Од одговора на оваква питања, поред лепезе осталих чиниоца, зависи и будућност српског државотворног ентитета у БиХ.

Казали смо већ да је Република Српска - а свједок „одбране“ оцјене која се разабире и надаје из наставка започете реченице је посвемашње искуство њеног двадесетогодишњег постојања и функционисања – уз све недостатке и грешке, посртања и недоследности, изазове и импровизације које су пратиле њену дводеценијску политичку егзистенцију, често прокрустовски разапату између „Сциле и Харибде“, залог опстанка и какве-такве перспективе српског народа у БиХ. Јер, да није било ње, Републике Српске, да она није легализована Дејтонским мировним споразумом као државотворни ентитет у БиХ, питање је шта би било са нама, тј. српским народом у БиХ, са његовим политичким субјективитетом и другим народносним инсигнијама и потенцијалима, чак и након окончања рата, које би се у једном историјском тренутку свакако десило, све и да није било Дејтонског мировног уговора. Већина оовремене српске политичке, културне, научне, духовне, безбједносне, информативне и др. елите зна и полази од тога да је Република Српска, осим што је израз ослободилачких тежњи и аутономистичких стремљења српског народа БиХ уназад више стотина година, и дио, резултат, „производ“ Дејтонског мировног споразума, зна да је њен статус државотворног ентитета овјерен управо тим мировним уговором, којим је инаугурисана и озакоњена оовремена БиХ, и да од те архитектоники и принципа на којима је саздана не би, у овом историјском часу, требало одступати и доводити их у питање, зато што би се, у супротном, угрозио и сам мир као највиши и највреднији резултат Дејтонског мировног споразума, а могла би се довести у питање и њена правно-политичка конструкција и егзистенција.

Та спознаја се онда политички операционализује и скончава у императиву борбе против ма каквог дерогирања садашње уставне позиције Републике Српске као државотворног ентитета унутар постдејтонске БиХ и насилног наметања, против интереса Републике Српске и аутономног опредјељења припадника српског народа у њој, тзв. коначног рјешења њеног правно-политичког статуса. Бар док не дођу друга, за нас боља времена и прилике. Актуелно рјешење, и за Републику Српску и за БиХ, је, ипак, један, макар и дуг, државно-правни провизоријум који неће вјечно трајати. Због тога, наравно, не треба одустати од промишљања и других опција и трагати за другачијим рјешењем правно-политичког статуса Републике Српске и државотворног организовања српског народа у њој и БиХ. Треба „поступати мудро, а не гинути лудо“, сачекати, али не пасивно, да се стекну околности и услови за одржавање нпр. референдума као демократског садржаја и облика изражавања легитимне воље народа и његовог права да сам, суверено одлучи, како о облику, квалитету и потенцијалу заједнице у којој жели да живи, тако и о томе да ли ће у том државном оквиру живјети сам или са другим народима. То право и могућност свим народима свијета, па и нана Србима, гарантују бројни међународни правни документи о људским правима и грађанским слободама, које је потписала и ратификовала и Босна и Херцеговина, од Повеље Уједињених нација из 1945., преко Универзалне декларације о људским правима из 1948., до Међународног пакта о грађанским и политичким правима УН потписаног 1966. године, и без обзира на то што знамо како су се у посљедње двије-три деценије, да не идемо у даљу прошлост, провеле и завршиле државе и народи којима су наведени правни инструменти о људским правима били најјачи аргументи и оружје, од њих не треба одустајати, не игнорисати их, али и не ослањати се само на њих.

Из претходних експликација и оцјена производи да, иако је Република Српска стекла своју пунољетност, па и више од тога: ушла у трећу деценију свог постојања и увелико навикла многе свјетске центре политичке и друге моћи на себе, њену правно-политичку и свеколику другу егзистенцију и даље угрожавају, тачније: доводе у питање разни политички и остали субјекти и фактори на јавној сцени у Босни и Херцеговини и у тзв. међународној заједници. С друге стране, као друштво у транзицији, које нема без трансформације и посвемашње друге преинаке и дисконтинуитета социјалне структуре и динамике, Република Српска је и изнутра, у самој себи, изложена бројним противрјечностима и изазовима свог развоја, према чему се не треба односити у складу са синдромом лијене домаћице која умјесто да смеће почисти гурне под тепих, него напротив: признати изазове и тешкоће пред којима се налазимо. Све то потребује објективно научно истраживање и валидно објашњење феномена, процеса, односа и збивања у њој, поводом и око ње. Економска криза, која скоро пола деценије „хара“ свијетом и већину држава је довела у стање рецесије и стагнације а њихове грађане до сиромаштва или пада животног стандарда, односно неизвјесности и драме даљег развоја и опстанка, није мимоишла ни Републику Српску. Дакле, живимо кризу. Стање је тешко, проблеми и изазови

су велики и озбиљни. Посла је све мање, зараде све ниже и нередовније, нових инвестиција нема довољно, криминал и корупција не јењавају, наталитет пада, социјални дијалог недовољно институционализован и афирмисан, због чега се и консензус о битним питањима епохе, нашег историјског тренутка, развоја, опстанка, будућности итд. све теже и спорије постиже. Грађани Републике Српске, без обзира на ма коју појединачну детерминацију и опредјељење, њена јавност и други актери и субјекти јавне друштвене сцене и свијести, имају право и потребу знати не само ко смо, шта смо, одакле долазимо, него и какви смо, куда идемо, шта нас све још чека на путу потпуне национално-државне еманципације и правно-политичке субјективизације и аутономности; не само кад и како је настала Република Српска, шта је њено историјско исходиште, државне и политичке специфичности, него и шта су њени ресурси, потенцијали, компаративне предности, а шта, пак, недостаци и слабости, те, најпослије, каква је њена будућност као политичке заједница и свих нас као појединаца у њој. Таква промишљања, истраживања и тумачења њеног бића и бивствовања, у првом реду структуре друштва, динамике социјалних промјена, изазова транзиције, особености политичког уређења и функционисања политичког система, изградње и улоге институција, културног и религијског плурализма и коезистенције, разних социопатолошких појава, њихових агенаса и посљедица итд., могу получити и етаблирати само научно образовани, способни, истинољубиви и морално одговорни појединци и установе, као што су универзитети, факултети, институти и академија наука и умјетности. Криза јесте велика, али и наше шансе и потенцијали нису за потцјењивање.

Ипак, за превазилажење проблема са којима се данас, о својој двадесетогодишњици, суочава Република Српска, биће потребан ангажман и напор свих њених грађана, ма ко они били и без обзира шта радили или ма које мјесто заузимали у друштвеној структури и на љествици друштвене моћи. То није фраза, нити нека патетична, пропагандна парола и јефтин апел за дистрибуцију, нивелирање или пребацивање одговорности за стање у којем се налазимо на криве или непостојеће адресе. Наравно, зна се да су они који воде у артикулишу повијесне силнице, социјалне процесе и народне интересе у једном друштву најодговорнији за његов статус, потенцијал и перспективе, и да их нико не може амнестирати од историјске одговорности - да кривичну одговорност привремено ставимо у заграде - али кризни амбијент и колективна, групна и индивидуална неизвјесност нису повољан оквир за њено утврђивање. У страху су големе очи и често виде и оно што не постоји, а *Iustitia*, богиња правде ионако је слијепа па неки пут не разликује праведна од неправедних дјела и поступака. А кад се удруже страх и неправда, онда и многи невини страдају, а како вели Достојевски, парафразирамо га, мало шта је вриједно и једне дјечије сузе. Још од старих Римљана остао је науч да је боље стотину кривих ослободити него једног невиног осудити. Међутим, на одговорност се, наравно, не смије заборавити, и у сјећање се може призвати и дјелатном учинити већ на наредним парламентарним изборима, па нека на њима плате сви они који нису

радили на ползу народа и грађана Републике, а оне, пак, који су починили тешка кривична дјела, посебно убиства, пљачке, проневјере и сл., односно нанијели велику друштвену штету треба, у складу са законима, процесуирати одмах, како не би правили још веће штете и инкриминације или прикрили трагове својих злодјела.

У једну ријеч: Републици Српској требају нови патриоти, односно оновремени патриотизам попуњен новим, другачијим садржајима у односу на традиционалне. Као што је у вријеме рата била дужност свих пунољетних и за војску способних мушкараца да се јаве у ратне јединице и иду на фронт, односно да прихвате радну обавезу и обављају послове без којих друштво не може функционисати, па тако и војна логистика, без које нема ни успјешног војевања, тако је данас дужност свих грађана нашег полиса - а посебно припадника српског народа јер се он, наш полис, Република Српска и зове управо по томе што је она заједница српског народа, наравно и припадника других народа, али првенствено српског народа – да својој Републици дарују сва своја знања, способности, креативности, потенцијале и остале ресурсе и вриједности које имају или којим располажу, а које могу бити од користи опоравку и развоју економије, базичне производње, инфраструктуре и других привредних грана и друштвених дјелатности (образовање, култура, здравство, наука) Републике Српске, па, реверзибилно, и сваког појединца који живи у њој. Што прије би се ваљало ратосиљати неолибералног „система“ вриједности по којем је добро, исправно и корисно само оно од чега појединац, нарочито богати власник средстава за производњу и природних ресурса, има приходе и добит од којих може увећати своје богатство и на њему базирану моћ и утицај у друштвеном животу, из чега онда проистиче и постулира се егоизам као морално добро. Ту идеологију и праксу, док нас још није сасвим прогутала и расрбила, треба скрајнути и замијенити садржајима који не искључују неке колективистичке премисе и вриједности које на свој пиједестал још уздижу државу, опште друштвено добро и корист, националне интересе и снагу заједништва. Због тога би требало храбрије промовисати, и на њима инсистирати, садржаје, обрасце, стил и праксу политичке културе, систем вриједности и кодекс понашања у којима ће се већина појединаца питати шта он дугује и шта може дати својој политичкој заједници или држави, отаџбини, па да већини људи у њој буде боље, а не шта је држава њима дужна и шта од ње треба зграбити како би само некима било боље. Разумије се, нови патриотизам не исцрпљује се само у напријед скицираној максими, него је лепеза његових значења и импликација далеко богатија и шира и због тога се не смије оставити само на „милост и немилост“ моралним принципима и кантарима, него су за његово озбиљење неопходни и други механизми и компетенције, из других сфера живота и друштвених односа и мрежа.

Ове, 2012. године у Републици Српској и изван ње, прије свега у нашој дијаспори, свагдје тамо гдје живе Срби из предејтонске БиХ, одржане су неколике манифестације поводом и у част њене двадесетогодишњице. Било је више свечаних академија, различитог проседа и провенијенције, од комбинованих сценских играказа, музичких приредби, драмских партија, до наступа културно-умјетничких група, пјесничких вечери, промоција нових књига, јавних трибина, документарних и других емисија на телевизијским и радио станицама, документарних филмова, научних скупова, „округлих столова“, пријема борачких организација, удружења породица несталих и погинулих, спортских надметања итд. Почело је великом свечаном академијом 9. јануара 2012. у бањалучкој спортској дворани „Борик“, којој су присуствовала комплетна државно-политичка руководства Републике Српске и Србије, Српске православне цркве, затим бројни дипломатски представници акредитовани у БиХ, гости из иностранства и готово сва научна, духовна, интелектуална, привредна и друга елита наше Републике. Ипак, истине ради, треба навести да је прва манифестација поводом двадесетогодишњице формирања Републике Српске, заправо, била изложба, типа привремене и парцијалне музејске поставке, докумената: правних аката, политичких прогласа, фотографија и сл., о утемељењу Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини, чије оснивање је одржано 24. октобра 1991. године у Сарајеву, а коју је организовала и показала Народна скупштина Републике Српске октобра 2011. Током те и наредне, 2012. године поменута изложба „обишла“ је још неколико градова у Републици, тако да су се становници макар тих мјеста могли упознати са ембрионом и генезом Српске, односно настанком и дјеловањем њеног највишег законодавног тијела, Народне скупштине. Затим су у част јубилеја српског државотворног ентитета у ововременој БиХ, као што смо рекли, одржане и академије у неколико градова у РС, па бројни скупови на којима се, из различитих перспектива и мотива, говорило о Републици, њеном настанку, развоју, проблемима и перспективи. О томе су остали трагови у записима, било у медијима информисања, било у зборницима радова и књигама, који ће о томе свједочити и будућим генерацијама што је сврсисходно јер, да се не би поновиле невоље кроз које смо прошли, не смијемо их заборавити.

Међутим, упркос свему горе наведеном и, можда, непримјерености помињања ма каквих недостатака и пропуста - у већој мјери од овдје већ исказане, истина у другом контексту - због слављеничке атмосфере, сматрам опортуним проблематизовати, или бар поменути, још најмање двије теме, два егзистенцијална садржаја од чијих елаборација зависи, како наше суочавање са нама самима, са нашом недавном прошлости, што је зрно које полагамо у темеље наше будућности и њене самоперцепције, тако и квалитет и начин на који ће нас други видјети и вредновати.

Први проблем на који овим поводом указујем и ламентирам над њих, да-како, је недостатак музејских, споменичких и меморијалних мјеста и изложби са тематиком која баш показује настанак и развој наше републике. Изузев неколико спомен соба ове или оне војне јединице и споменика погинулим борцима Војске Републике Српске у појединим општинама или мјесним заједницама, других дестинација, институција и знамења која би подсјећала на и едуковала, посебно данашње младе и све будуће нараштаје, о борби српског народа из БиХ у протеклом грађанском рату, готово да и нема. Нема, примјера ради, ниједне сталне музејске поставке о току и појединим биткама у том рату, о ратним путевима појединих војних јединица, подвизима узорних бораца, страдању цивилног становништва, егзодусима избјеглица, бомбардовањима НАТО-овске авијације, хуманитарним акцијама, политичко-државничким активностима руководства Републике, његовим дипломатским и преговарачким потезима итд., иако у Републици има неколико музеја, што завичајних (општинских), што регионалних, те Музеј Републике Српске. Не само ја, него и они у нашем полису са бољим и нијансиранијим памћењем, тешко да се могу присјетити кад је, нпр. нека ђачка, студентска или омладинска екскурзија посјетила било неки од наредених музеја било, пак, неки други локалитет и споменичко обиљежје на њему, од значаја за историју борбе српског народа за своју слободу и републику. А без тога, као и много чега другог, нема артикулисања и осадржавања пожељне историјске свијести, те обликовања и развијања патриотских осјећања и дужности будућих генерација Срба. Да не помињем наш гријех и одговорност за пропуштање прилика и могућности да нашу ратну епопеју и стварање Српске овјековјечимо и на филмској траци, да се сниме снажни умјетнички играни филмови чији би садржаји и поруке данас и убудуће, трајно и увјерљиво свједочили о хабитусу и несрећној судбини, страдању, падовима и успонима једног малог народа коме глобални историјски процеси и тенденције нису ишле на руку – напротив, али који се спрам патњи и неправди којима је (био) изложен није односио фаталистички. Брига и одговорност за то каква ће се слика о нама формирати и показивати овом неправедном и србофобичном свијету, те какви ћемо остати у сјећању неког будућег времена, не смије пасти на плећа само неког појединачног ауторитета, него се тиме морају бавити државни органи и институције, научне и образовне установе и други јавни чиниоци. Посебно се мјеродавни фактори и субјекти морају одговорно и брзо позабавити питањем комеморисања ликова и дјела значајних појединаца погинулих у редовима Војске РС и изван ње, а за циљеве српске стране у минулом грађанском рату у БиХ. Није довољно да се сва евоцирања и почастии њиховим заслугама и жртви, а поводом неких годишњица смрти, сведу само на одржавање скромних спортских турнира, односно на парастос. Мало је улица, тргова и паркова у градовима Републике Српске који данас, 17 година од завршетка рата, носе имена заслужних погинулих бораца ВРС, а да о називима школа, вртића, здравствених установа, културно-умјетничких друштава, спортских колектива и не говоримо. Какву ми то „културу сјећања“ имамо? Зар су пали за отацбину,

српство и слободу већ заборављени? Ко је дужан да одржава, чува сјећање на њих? Каква ће бити национална и историјска свијест будућих генерација ако искушења кроз која смо прошли и људе који су на олтар Републике положили и своје животе препустимо забораву?

Друга тема која ми се чини подобном и изазовном за отварање у овом контексту и овим поводом, те потребом одговарањем на њу, јесте однос, еуфемистички казано, оновремених етаблираних структура Републике Српске, али и њене најшире јавности, према својим оснивачима, према оним појединцима који су вољно и свјесно или стицајем околности, свеједно, били предводници борбе за српске националне интересе која је окруњена стварањем Републике. Мислим ту, прије свега, на личности попут Радована Караџића, Ратка Младића, Николе Кољевића, Биљане Плавшић, Момчила Крајишника, Бранка Ђерића, Владимира Лукића, Војислава Максимовића, Алексе Бухе, Милорада Екмеџића, Момира Талића, Пере Чолића, митрополита Владислава, Николе Поплашена, Драгана Калинића, Драгутина Илића, Новице Симића, Славка Лисице, владике Атанасија, Радослава Брђанина, Душана Козића и низа других политичких и војних званичника из времена настанка и првих година постојања Републике Српске. Разумије се, свјестан сам свеколике деликатности отварања ове теме, како због навођења многих личности са различитим улогама и судбинама, од којих су неке оптужене, а неколико њих и осуђене за ратне злочине од стране Хашког трибунала, без обзира на то какав је већински став у нашем полису спрам тог међународног кривичног суда, тако и неспремности овдашње јавности, а посебно јавности у земљама „у окружењу“ или у тзв. међународној заједници, да мније и мисли о питањима, и још к томе да се одреди спрам њих, о којима а ргиог има негативан став и сматра их, постмодернистички казано, политички некоректним. Упркос томе, овај проблем се не може игнорисати и пренебрегавати у недоглед. Јер, ако га данас избацимо кроз прозор, сутра ће нам се вратити на врата. Наравно, не можемо пристати на мнијење неких по којем је хашка истина једина и права, неоспорна и апсолутна, истина о нама, нашем страдању, нашем односу према другим ратујућим странама и злочинима који су, евентуално, а у неким приликама и од стране неких појединаца и сасвим извјесно, почињени у грађанском рату, који је по себи повољан амбијент и медијум за злочинства. Осим правне истине, односно истине изведене из судских пресуда, постоје и друге истине: историјска, научна, политичка, морална и сл. Зато ми се и чини опортуним и сврсисходним да се што прије на наглажном мјесту у Републици (а таквих је, свакако, више) формулише адекватан став, политички однос према том питању, како нам се не би поново дешавало да ретуширамо или остављамо бјелине у појединим периодима и темама из наше прошлости или изостављамо цијеле лекције, теме и поглавља у уџбеницима националне историје, књижевности, вјероисповијести, ликовне и музичке културе и сл., који се заснивају на тзв. *sigillum*-у, а не на вриједностима и циљевима образовања и васпитања, да се опет забрањује помињање неких личности, проучавање њихових животописа, пјевање пјесама о њима, форсира

уклањање фотографија са њиховим ликом итд., чиме нам је историја, на жалост, богата.

Слично мнијемо и кад су посриједи Срби који (су остали да) живе у Федерацији БиХ. Не сумњамо да је њима многоруко теже него припадницима нашег народа који обитава у својој Републици. Због тога су њихове очи окренуте ка Републици Српској, а мисли и осјећања усмјерена према „мањем б-х ентитету“, како њихове комшије и сусједи из Федерације БиХ, често, са ироничном конотацијом и омаловажавањем, називају Републику Српску. У тој њиховој благонаклоној окренутости ка Српској и жељи да она постоји, развија се и напредује, треба да се коријени позитиван однос Републике спрам њих; у томе треба да се препозна и из тога проистекне дужност солидарисања и помагања браћи у другом б-х ентитету. Република Српска не смије заборавити Србе из Федерације, не само зато што смо један народ, него што им без помоћи и подршке српског ентитета у БиХ пријети политичка десубјективизација, економско пропадање, губљење културног и духовног идентитета, асимилација и, на крају тог процеса, нестанак. Многи од тих Срба су и сами стварали Републику Српску, али су, злехудом судбином, били присиљени да се врате или, пак, остану у Федерацији. Због тога, а још више зарад саме Републике Српске, њене опстојности и будућности, политичке вође и представници елита у Републици Српској треба што прије, ма колико то било компликовано, изазовно и одговорно, да артикулишу међусобне односе двају ентитета и трију конститутивних народа у постдејтонској БиХ.

Свечаности поводом 20 година постојања Републике Српске и данас трају. И треба да трају! И свако треба да им да свој обол и пронађе себе у њима. И „Политеиа“, научни часопис Факултета политичких наука Универзитета у Бањој Луци, препознала је свој дуг и обавезу да, у складу са послањем које има и могућностима које јој стоје на располагању, допринесе прослави јубилеја, двадесетогодишњице Републике Српске. Разумије се, научним дискурсом, научном елаборацијом појединих проблема и тема које су релевантне за Републику Српску, за њен настанак, правно утемељење, легализацију, политичко функционисање, економски развој, међународну рецепцију и репутацију и сл.

У овом броју „Политеие“ доносимо неколико текстова који представљају реферате са научног скупа о теми „Република Српска, двадесет година развоја – достигнућа, изазови и перспективе“, који је, у организацији Академије наука и умјетности Републике Српске, одржан у Бањој Луци 17. и 18. септембра ове године. Захваљујемо се Академији наука и умјетности, а посебно њеном предсједнику, академику проф. др Рајку Кузмановићу, што нам је несебично уступила одређен број радова са тог дводневног дружења и дијалога научних радника из више држава (Србија, Црна Гора, САД, В. Британија, Русија, Ита-

лија, Израел, Шпанија, БиХ, Бугарска и др.). На скупу је поднесено више десетина реферата, не само различитог тематског проседеа, него и научног домета, и сви ће они бити објављени у посебном зборнику радова. Ми смо изабрали и у овом броју нашег часописа објавили тек неколико текстова, који из различитог угла освјетљавају актуелну и перспективну позицију Републике Српске. Осим тих радова, који ће путем „Политеије“ прије угледати свјетлост дана и доћи до читаоца, овдје објављујемо и два рада који су се, по мишљењу Редакције, „квалификовали“ за темат овог броја, а који представљају ауторске прилоге мимо научног скупа у АНУРС-и, те једну редуковану хронологију догађаја који су обиљежили стварање Републике Српске, односно из које је могуће разабрати како је она стварана и шта ју је све пратило, тј. који политички, дипломатски, војни и др. догађаји су уткани у потку наше Републике и као такви допринијели њеном обзнањивању и етаблисању, односно слављеничком обиљежавању прве двије деценије њеног трајања.

Наравно, објављеним текстовима у овом броју није апсолвирано промишљање и пропитивање онтологије и феноменологије Републике Српске. „Политеија“ ће и у наредним бројевима тој теми, и то са становишта више научних дисциплина, школа мишљења и праваца истраживања, посветити адекватну пажњу. То треба схватити као позив и старим и новим сарадницима да своје прилоге, тј. резултате својих истраживања и рефлексije о Српској, што прије доставе редакцији „Политеије“.

Живјела Република Српска!

Слободан Наградић,
извршни уредник

Академик Рајко Кузмановић*

Оригинални научни рад
UDK 342.28:342.4(497.6РС)»1992-2012»

ДВАДЕСЕТ ГОДИНА УСТАВНОПРАВНЕ ИЗГРАДЊЕ И ФУНКЦИОНИСАЊА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

TWENTY YEARS OF THE CONSTITUTIONAL BUILDING AND FUNCTIONING OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

Abstract: The subject of this paper is the constitutional building of the Republic of Srpska since its establishment until today. Social circumstances, external and internal, in which the Republic of Srpska came into being were analysed. External circumstances refer to the process of the disintegration of Yugoslavia and the intervention of the so-called international community, while internal ones refer to political disagreements between the three constitutive peoples concerning the form of state organisation of Bosnia and Herzegovina.

The process of the constitution of the Republic of Srpska did not arise from a hegemonic desire for domination over any of the constituent peoples, but from the need to maintain the identity of Serbs in Bosnia and Herzegovina.

The three equal peoples could not decide how Bosnia and Herzegovina should be organised – as a unitary, federal or confederal state. After several attempts, the Dayton formula for the organisation of Bosnia and Herzegovina was found, and this was the result of a realistic compromise. The Constitution defines Bosnia and Herzegovina as a complex decentralised state with two entities and three equal peoples.

As an entity with its own constitutional jurisdiction, the Republic of Srpska has developed as a stable and permanent highly-decentralised unit within Bosnia and Herzegovina. The Republic of Srpska bases its stability and durability on the three strong pillars: the will of the people – maintained plebiscite, the national law – legally adopted Constitution, and the international law – the Dayton Agreement.

The building road of the Republic of Srpska is of legal character, which enables it to be modelled as a legal, democratic and pro-European state. A stable legal system and order were established. Ever since its establishment the National Assembly as a legislator has been continuously adopting legal acts, and it has adopted 2,235 decisions and 1,496 laws. All these acts are harmonised with the Constitution of the Republic of Srpska and the Constitution of Bosnia and Herzegovina, but also with the European legal heritage - *acquis communautaire*.

Key words: The Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina, Constitution, law, democracy, entity, rights, European Union, integration, reform.

* Председник Академије наука и умјетности Републике Српске.

Апстракт: Предмет овога рада је уставноправна изградња Републике Српске од њеног оснивања до данас. Анализиране су друштвене околности, вањске и унутрашње, у којима је настала Република Српска. Вањске околности односе се на процес деструкције Југославије и мијешање тзв. међународне заједнице, а унутрашње на политичка неслагања три конститутивна народа око облика државног уређења Босне и Херцеговине.

Процес конституисања Републике Српске није настао из хегемонистичке жеље за доминацијом над било којим конститутивним народом, већ из потребе за очувањем идентитета Срба у Босни и Херцеговини.

Три равноправна народа нису могла да нађу рјешење како да Босна и Херцеговина буде уређена – унитарна, федерална или конфедерална. Послије више покушаја пронађена је дејтонска формула уређења Босне и Херцеговине, што је био плод реалног компромиса. Устав је конституисао Босну и Херцеговину као сложену децентрализовану државу са два ентитета и три равноправна народа.

Као ентитет са својим уставним надлежностима Република Српска се изградила као стабилна и трајна високодецентрализована јединица у оквиру Босне и Херцеговине. Република Српска темељи своју стабилност и трајност на три јака ослоња: вољи народа – одржаном плебисциту, домаћем праву – легално усвојеном Уставу и међународном праву – Дејтонском споразуму.

Пут изградње Републике Српске је правног карактера, што јој омогућује да се моделује као правна, демократска и проевропска. Израђен је стабилан правни систем и поредак. Народна скупштина као законодавац је, од свога оснивања до данас, у континуитету доносила правне акте, па је донијела 2.235 одлука и 1.496 закона. Сви ти акти су у складу са Уставом Републике Српске, Босне и Херцеговине и са европским правним наслеђем – *Acquis communautaire*.

Кључне ријечи: Република Српска, Босна и Херцеговина, Устав, закон, демократија, ентитет, право, Европска унија, интеграција, реформа.

1. Друштвене околности у којима је настала Република Српска

Велике друштвене промјене, кроз историју, условљавале су распад једних и стварање других држава и државотворних реалитета. Та законитост промјена показала се и крајем 20. вијека појавом снажног процеса глобализације, што је довело до промјене ритма развоја и вриједности у свјетским размјерама. Творци глобализације истичу да је, наводно, њен циљ уједначавање могућности економско-социјалних и других права и слобода свих, по моделу најјачег носиоца концепта стварања униполараног свијета, односно новог свјетског поретка. У таквим околностима дошло је до пада, прије свега, социјалистичке уставности и државности у многим земљама свијета, међу којима је и Југославија.

Највећи број република бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије конституисао се у какве-такве државе, углавном сателитске и поданичке. Када је дошло на ред конституисање Босне и Херцеговине, настале су компликације, јер није било усаглашености руководства и институција сва три конститутивна народа о типу и облику државе и равноправности сва три народа. Босна и Херцеговина није се могла конституисати, јер се нашла у вртлогу вишеструких друштвених промјена неспремна, разједињена, национално по свађана, политички незрела, идеолошки заслијепљена, економски заостала и са недораслим политичким руководством, па је као таква била подложна свим утицајима са стране, било да су они долазили са регионалног, европског или свјетског нивоа.

Типичан примјер негативног вањског утицаја долазио је из њемачке и италијанске спољне политике, а потом и од Бадинтерове комисије. С друге стране унутрашња политичка незрелост и заслијепљеност странака тадашње коалиције у Скупштини Босне и Херцеговине дошла је до изражаја у јесен 1991. године, када је донесено неколико значајних конститутивних аката, међу којима су Резолуција о суверености Босне и Херцеговине, Платформа о положају Босне и Херцеговине и Меморандум. Сва три документа изричито утврђују формирање унитарне Босне и Херцеговине, без било каквог државотворног права Срба у Босни и Херцеговини. Тако дословно у члану 6. Меморандума стоји да „Скупштинска већина (у којој нема посланика Срба) одлучује о судбини Републике Босне и Херцеговине, а признаје се право скупштинској мањини (Србима) да захтијева свој културни, социјални и економски интерес“. Тако су Срби, као аутохтони државотворни и конститутивни народ, сведени на националну мањину, која није могла да утиче на било коју одлуку о устројству Босне и Херцеговине. То је био директан покушај угрожавања идентитета једног народа, његовог омаловажавања и искључења из политичког одлучивања о судбини и начину уређења државе. У таквим околностима није било другог рјешења за очување статуса конститутивног и равноправног народа, него да се формира властита државотворна јединица, Република српског народа Босне и Херцеговине.

2. Процес конституисања Републике Српске

Формирање Републике Српске није била никаква хегемонистичка жеља ни покушај доминације над било којим конститутивним народом, већ напосто потреба за очувањем идентитета Срба у Босни и Херцеговини. Није ништа необично у томе што се пришло формирању Републике Српске, јер своју државу или државотворну федералну или конфедералну јединицу траже сви народи, када осјете да су њихова основна национална и грађанска права у постојећој држави трајно угрожени. Тако је у свијету за посљедњих 150 година формирано више од 100 држава и још толико државотворних федералних јединица.

Урадили су то не само Срби, већ и Бошњаци и Хрвати у Босни и Херцеговини, оснивајући своје државотворне јединице.

Познато је кроз историју државе и права да сваки народ жели да има свога колективног заштитника, кога најчешће види у властитој држави или државотворној јединици. Неки народи су брзо и лако створили такву организовану заједницу, а неки вијековима настоје да је добију, али не долазе до рјешења или због властитог незнања и немоћи или због утицаја спољних фактора. Конститутивни народи Босне и Херцеговине – Срби, Хрвати и Бошњаци, нису били те среће да лако добију државу или државотворну јединицу. Босна и Херцеговина је кроз историју углавном била под страном доминацијом, а ријетке су биле краће фазе када је имала своју државност. Потпуна државност остварена је тек половином 90-их година прошлог вијека, Мировним споразумом, названим Дејтонски мировни споразум за Босну и Херцеговину, уз сагласност сва три конститутивна народа. Тим споразумом, као међународним уговором, конституисана је сложена држава, федерално-конфедералног типа, са два, а требало је са три ентитета и три равноправна конститутивна народа. Али, нажалост, ни овога пута Босна и Херцеговина није добила потпун суверенитет, јер је вољом великих сила постала лош тип протектората, који траје већ 17 година, а неизвјесно је када ће престати.

Република Српска је конституисана правним, демократским и ненасилним путем у периоду од октобра 1991. до фебруара 1992, док још није ни било рата у Босни и Херцеговини. Свој *constituens* утемељила је са четири уставноправна и политичка акта. Први оснивачки конститутивни правно-политички акт Републике Српске била је Одлука о оснивању Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини, коју су 24. октобра 1991. године усвојила 84 легално изабрана посланика. Други конститутивни акт била је Одлука о остајању српског народа Босне и Херцеговине у заједничкој држави Југославији, ма каква била, која је донесена на плебисциту (референдуму) 9. и 10. новембра 1991. године. Трећи конститутивни акт била је Декларација о проглашењу Републике српског народа Босне и Херцеговине 9. јануара 1992. године. Четврти конститутивни акт био је Устав Републике Српске, који је усвојен у Народној скупштини 28. фебруара 1992. године.

Према томе, Република Српска није ратна творевина, већ демократска, мирнодопска и уставноправна, заснована на апсолутној вољи српског и дијела других народа исказаној референдумом, затим заснована на домаћем праву, тј. на легално и легитимно донесеном Уставу и, на концу, на међународном праву – Дејтонском споразуму, као међународном уговору. Значи, Република је формирана прије грађанског рата, одбрањена је и учвршћена у току рата, а Дејтонским споразумом и међународно призната као високодецентрализована државотворна јединица у оквиру Босне и Херцеговине.

3. Дејтонски модел уређења Босне и Херцеговине и Републике Српске

Није лако утемељити државу или државотворну јединицу, поготово тамо гдје постоји више равноправних субјеката, а сваки од њих жели и више од онога што му објективно припада. Знатно веће тешкоће настају када један или више субјеката, на одређен начин, угрози идентитет другог равноправног субјекта. Очување пуног идентитета – посебно језика, писма, вјере, нације, обичаја и културе било кога народа – може се постићи изградњом демократске државе или државотворног ентитета, утемељењем праведног права и правног поретка и формирањем активне и разумне политике.

У Босни и Херцеговини је управо и дошло до сукоба због угрожавања идентитета једнога равноправног субјекта од других и због немогућности проналажења модела државе, одговарајућег правног поретка и разумне политике. Три равноправна и конститутивна народа, Срби, Хрвати и Бошњаци приближно се слажу у вези са постојањем Босне и Херцеговине као државе, али нису могли никако да усагласе ставове о томе како треба да буде уређена та држава. Сваки народ жели да држава буде по његовој мјери; Једни желе унитарну, други федералну и трећи конфедералну државу. Због искључивости и нетолеранције, било је тешко у таквим околностима наћи рјешење које би све задовољило.

Послије скоро четворогодишњег несрећног сукоба у Босни и Херцеговини и напора вањских и унутрашњих снага да се дође до адекватног рјешења, коначно је у Дејтону пронађено колико-толико задовољавајуће рјешење. Босна и Херцеговина је конституисана Уставом, односно Анексом IV Мировног споразума, као сложена децентрализована држава коју чине два ентитета, Република Српска и Федерација Босне и Херцеговине, са три равноправна народа.

Дејтонским споразумом је постигнут велики компромис рационалним дјеловањем свјетске и домаће политике и дипломатије. Овим рјешењем вјероватно ниједан народ није добио све што је желио, али ниједан народ није ни изгубио. Босна и Херцеговина је земља компромиса и друго не може да буде. Због своје етничке различитости и објективне опасности од мајоризације бројније нације, Босна и Херцеговина не може да буде унитарна, нити класична грађанска држава, што је потврђено у Дејтону и што се мора стално имати у виду. Она може да буде само етнограђанска као и већина држава у свијету, гдје се примјењују етнички и грађански стандарди и механизми, којима се, као прво, штите колективна права сваког народа без мајоризације – као етно-обиљежје, и друго, штите се лична права сваког грађанина на цијелој територији – као грађанско обиљежје.

Дејтонско уређење Босне и Херцеговине није идеално рјешење, као што знамо, али је у вријеме доношења било и још увијек је реално и треба га, као

такво, схватити и прихватити. Нажалост, и последице 17 година примјене дејтонских уставних рјешења постоје политички фактори који сматрају да је такво рјешење лоше и да се по сваку цијену треба из темеља мијењати, да би се успоставио нови модел који би утемељио чврсту, дакле унитарну државу, што је *de facto* враћање на програм из деведесетих година, који је изазвао сукобе.

Знамо да друштво није статично, да се креће и да су наизбјежне промјене у објективној стварности у свим областима човјековог стварања, па је тако и код устава и уставних промјена. Устав неминовно долази у сукоб са реалним животом, јер се многе ствари превазилазе, па се јавља потреба и за његовим мијењањем. То се односи и на уставе Босне и Херцеговине, Републике Српске и Федерације, јер устав није Свето писмо да се не смије мијењати. Али, он се не може мијењати кад год коме падне на памет, јер за промјену морају постојати снажни разлози и зрели услови. Свака уставна промјена мора да буде израз потреба и жеља свих грађана, а не жеља надобудних политичара. Поред тога, промјене се морају спроводити демократским путем и у институцијама система. Нажалост, већина досадашњих промјена, нарочито ентитетских устава, улиједила је ван система – наметањем.

Ми у Републици Српској смо реални, држимо се устава и закона, домаћег и међународног права и тако снажно штитимо Републику Српску, па и Босну и Херцеговину. То у суштини значи да прихватамо сложу државу Босну и Херцеговину, федерално-конфедералног типа, са уставом утврђеним надлежностима и органима. Ентитети Република Српска и Федерације Босне и Херцеговине, као високо децентрализоване државотворне јединице, са својим уставним надлежностима – онима које имају данас и онима које су им одузете актима високог представника, представљају основно ткиво које се не смије нарушавати и које се мора уважавати и његовати.

Они који нарушавају такво уставно устројство и траже промјене које би довеле до декомпозиције садашњег уставног система и које би потпуно промијениле већ изграђен, и са европским правним наслеђењем усклађен, правни систем и поредак упуштају се у неизвјесност и не чине добро ни себи ни другима. Међутим, уколико дође до било какве уставне промјене на легалан начин уз општу сагласност, ми у Републици Српској ћемо прихватити и спроводити такве промјене, сагласно нашем опредјељењу поштовања уставности и законитости.

4. Путеви правне изградње Републике од Дејтона до данас

Велике друштвене промјене, попут оних деведесетих година, код нас и у већем дијелу свијета не би имале смисла, нити би изражавале прогресивни дух и општу вољу грађана да није права, које путем норми и правила ствара правни ред. Без права – устава, закона и других правила понашања, владао би

друштвени хаос, у коме би грађани били обесправљени, препуштени самовољи владајуће (домаће и стране) елите, међусобним сукобима, споровима и општој несигурности. Зато је основно опредјељење у Републици Српској, од њеног конституисања до данас, да не смије постојати правни вакум у коме се не зна да ли има закона за поједине области друштвеног живота, који закони важе, ко их доноси и ко примјењује.

Било је заиста тешко успоставити конзистентан правни систем у вријеме великих друштвених промјена, па су грађани и институције Републике Српске примјењивали неке норме различитих правних система. Била су три могућа начина успостављања конзистентног и кохерентног правног система. Прво, да се постепено ствара нови правни систем, без обзира на потешкоће и опасност; друго, да се реципирају дијелови старог система, било једне или више актуелних или минулих држава, и треће, да се прави комбиновани систем стварањем новог и рецепцијом старог. У таквој ситуацији Народна скупштина није ниједан дан, од свога конституисања у јесен 1991. године до данас, прекидала доношење закона и других правних аката којима се учвршћивала владавина права, вршила заштита права грађана и стварао властити правни систем. Скупштина је за двадесет година свога постојања и рада донијела шест резолуција, осам препорука, 20 декларација, 945 закључка, 2.235 одлука и 1.496 закона. Сви ти акти су у складу са Уставом Републике Српске, Уставом Босне и Херцеговине и хармонизовани са европским правним наслеђем – *Acti comunitarom*.

Ријетке су државе или државотворне јединице као што је Република Српска, која је од свога настанка до данас имала више различитих дифузних фактора, који су дјеловали или дјелују у процесу изградње правног система. Да се присјетимо, процес настајања и изградње Републике прошао је кроз неколико фаза и свака од њих имала је одговарајући правни систем. У првој фази вршена је, углавном, рецепција права и правног система бивше СФРЈ, СРЈ и СР БиХ. У другој фази интензивно је грађен властити правни систем, уз благу рецепцију минулих система. Трећа фаза је данашња у којој претежно функционише властити правни систем, усклађен са правним системом Босне и Херцеговине и са европским правним наслеђем – *Acquis communautaire*.

Стање правног система показује да је политичка власт Републике Српске од самог почетка жељела да избјегне конституисање правног система заснованог на бази идеолошко-политичког волунтаризма и арбитрарности и да успостави оптималан правни систем и на њему заснован правни поредак, па и по цијену мијешања више правних система. Тако је избјегнута деградација права, без обзира на велике потешкоће, као што су: утицај минулих правних система и огромно ванправно дјеловање међународне заједнице, а посебно високих представника. Република Српска ниједног тренутка није остала без правног система. Свих двадесет година уставно и законито су функционисали централни и локални органи, радиле су институције правосудног система и функционисале друге институције јавне власти.

За ефикасан и савремен правни систем у Републици Српској остварено је неколико предуслова: прво, донесен је оптималан број добрих, на уставу заснованих, закона; друго, постигнут је квалитет закона по садржају и значају, што се види по степену њихове примјењивости, и треће, закони и други прописи су правични и имају иста дејства на све (*erga omnes*).

На путу даље изградње правног система и владавине права у Републици Српској и Босни и Херцеговини постоји и данас још много потешкоћа које су видљиве и тешко отклоњиве, барем засад. Оне су плод, прије свега, јаког утицаја страних фактора, лоше унутрашње политике и постојања државе која није суверена.

Неки од бројних негативних утицаја на право, правни систем, правни поредак, па и свеукупан друштвенополитички систем су:

Прво, претјерано мијешање страних фактора у све области, прије свега, преко високог представника, који је постао носилац свеукупне власти, јер доноси законе, мијења уставе, смјењује легално изабране званичнике, као нпр. предсједника Републике Српске и др. Странци су постављени у све битне државне органе – судове, тужилаштво, банке и др., а не треба занемарити ни присуство страних војних сила и полицијских снага;

Друго, снажан негативни утицај на наше, али и на цјелокупно евроконтинентално право и правни систем има пенетрација англосаксонског или прецедентног права и правног система. Наиме, евроконтинентално право, коме и ми припадамо, стабилно је и темељно изграђено на бази најбољих правних максима римског права. Оно је јасно, са прецизним нормама и фином номотехничком формом. На другој страни, англосаксонско или прецедентно право је утилитаристичко, казуистичко, есејистичко, а често и непрецизно и непотпуно. Оно има норме које се могу тумачити и примјењивати на више начина, тако да свака одговара владајућој елити, а у таквим случајевима не може постојати правна сигурности грађана и институција. По том систему написан је важећи Устав БиХ. Тако је написано више стотина закона и других правних аката које је наметнуо високи представник;

Треће, као негативна појава у спровођењу уставности и законитости у Републици Српској, али још више у Федерацији БиХ и Босни и Херцеговини, јавља се снажна политизација и панјуридизација права и свих битних друштвених питања. Ради се о томе да се у Босни и Херцеговини често спроводе избори (сваке двије године) и да у представничка тијела долазе нове странке, савези и коалиције. Свака од њих жели да основне поставке програма своје странке преточи у законе и, по могућности, да их стави под уставни кишобран. Под утицајем политизације права и свих друштвених питања јавља се панјуридизација као посљедица прекомјерног доношења прописа, са лажном надом да ће се проблем ријешити ако се то питање нормира и преточи у устав, закон или други правни акт.

5. Спровођење уставних реформи

Доношење и промјене устава представљају најзначајније и најосјетљивије правно-политичко питање у свакој држави, па и у Босни и Херцеговини и Републици Српској. Та озбиљност код доношења и промјене устава произлази из чињенице да је устав највиши правни акт (*lex superior*) сваке државе и државотворне јединице којим се утврђује облик државног уређења, облик владавине, најважније институције, лична и колективна права и слободе, те механизми за заштиту уставом прописаних вриједности. Зато се доношење, и промјена устава не смије спроводити на брзину и неплански, већ смишљено вољом конститутивне већине и по посебном поступку.

Општа, политичка, научна и стручна јавност у Републици Српској није против промјена устава, било Републике Српске, било Босне и Херцеговине, јер могућности промјена, односно ревизије устава, постоје у сваком демократском друштву. Међутим, промјене треба вршити само онда када постоји општа сагласност и када је тим промјенама могуће побољшати функционисање институција система, те заштитити колективна и појединачна права и равноправност сва три конститутивна народа. Дакле, промјене се могу спроводити, али никако по сваку цијену. Међутим, свијет је с краја прошлог и почетком овога вијека ушао у период брзих друштвених процеса који траже и уставне промјене, условљене, с једне стране, објективним потребама регулисања нових друштвених односа, а с друге стране, општом друштвеном кризом и конфузијом, па чак и помодарством.

Устав Босне и Херцеговине, као Анекс IV Мировног споразума из 1995. године, утврђује обавезу да оба ентитета ускладе своје уставе са одредбама Устава Босне и Херцеговине. То усклађивање односи се на оне дијелове Устава Републике Српске, гдје се Република Српска појављује као суверена држава и гдје има широке међународне надлежности. Република Српска је у остављеном року од три мјесеца извршила измјене свога устава, бришући све квалификативе државе, што је био велики уступак миру и сарадњи у Босни и Херцеговини. Усклађеност Устава Републике Српске са Уставом Босне и Херцеговине потврдила је међународна заједница, Венецијанска комисија и Канцеларија високог представника.

Доношењем Устава Босне и Херцеговине и усаглашавањем Устава Републике Српске и Устава Федерације Босне и Херцеговине с њим завршено је конституисање Босне и Херцеговине и њених ентитета. Очекивало се да се на основу та три устава настави стварање правног поретка и система и отворе процеси развоја образовања, науке, културе, економије и других дјелатности које воде просперитету свих грађана у оба ентитета, а тиме и Босне и Херцеговине.

Међутим, поред успјешне промјене устава ентитета и опште воље да се устав спроводи у дјело, појавиле су се иницијативе неких политичких снага из Федерације, потпомогнуте ОХР-ом и високим представником, да се мијења и Устав Босне и Херцеговине, иако је он тек био донесен. Ми смо упорно тврдили и тврдимо да је Устав Босне и Херцеговине за наше сложене прилике у Босни и Херцеговини прихватљив и да га треба примјењивати један дужи период да би се видјело да ли даје ефекте, па тек онда евентуално приступити промјени и то само оних одредаба којима би се побољшала функционалност институција Босне и Херцеговине и права сва три конститутивна народа, а ни пошто не мијењати суштину цијелог Устава. Није било, а нема ни данас, слуха за наше објективне приједлоге.

Једнострано и вануставно отворен је процес промјена устава оба ентитета и Устава Босне и Херцеговине, а све под плаштом наводне уставне реформе ради стварања услова за улазак у Европску унију, а с друге стране, због тога што је Босна и Херцеговина сложена и децентрализована, па као таква, по мишљењу неких, није „нормална држава”.

Промјене које су услиједиле нису ни продукт реформе, ни услов за улазак у Унију, нити за стварање тзв. нормалне државе. Сложене државе федерације, уније и конфедерације нису „ненормалне”, јер их у свијету има више десетина, почев од Швајцарске, Русије, САД, па до Индије и многих других. Оне су стабилне и јаке и нико не каже да су ненормалне, па зашто Босна и Херцеговина не би могла да функционише као сложена држава са своје двије–три државотворне јединице? За босанскохерцеговачке прилике није нормална унитарна држава у којој би доминирала бројнија нација и гдје би се остварио систем мајоризације и прегласавања.

Промјене Устава Републике Српске и Босне и Херцеговине у првих десет година од Дејтона (1996–2006) спроводиле су се паралелно, али различитим методама и интензитетом, с тим што је тежиште било на промјенама Устава Републике Српске.

Устав Републике Српске доживо је велике промјене, незапамћене у уставној пракси, и то претежно наметнуте. Од 142 члана, колико има Устав Републике Српске, измијењене су двије трећине са 124 амандмана, од којих је више од 60 наметнутих. Промјене су се углавном односиле на умањење надлежности Републике. До 2006. године пренесене су са Републике Српске на Босну и Херцеговину око 50 надлежности, од којих су свега четири пренесене у складу са Уставом и по одлуци Народне Скупштине Републике Српске.

Актери који су наметали промјене и преношење надлежности су:

1. високи представник, као врховни ауторитет у Босни и Херцеговини, који је носилац протектората, наметнуо је око 60 уставних амандмана, те десетине закона и других аката којима су умањене надлежности Републике Српске;

2. Анекс IV, као Устав Босне и Херцеговине, наложио је да се изврше измјене Устава РС и да се њима умање надлежности Републике Српске;

3. Уставни суд Босне и Херцеговине је својим одлукама такође битно умањио надлежности Републике Српске;

4. Парламентарна Скупштина Босне и Херцеговине доносила је неке одлуке којима су одузимане или умањиване надлежности Републике Српске.

Промјене Устава Босне и Херцеговине вршене су и врше се на нешто другачији начин од ентитетских устава. Досадашња пракса потврђује да се Устав Босне и Херцеговине мијења на два начина – индиректно (нелегално) и директно (легално), по члану X Устава.

Индиректан начин промјена је веома упитан и врши се без званичног покретања поступка ревизије Устава Босне и Херцеговине промјеном ентитетских устава и преношењем надлежности са ентитета. Тим индиректним и заобилазним путем тзв. „пузећом методом” пренесене су многе надлежности на институције Босне и Херцеговине као нпр. на Савјет министара, на разне агенције, а промијењен је и састав Савјета министара за кога је Уставом утврђено да има само три министарства, а ево данас их има девет, а да за то није било ни амандмана ни промјене Устава.

Други начин промјена настоји се спровести у складу са процедуром члана X Устава Босне и Херцеговине. Било је више покушаја таквих промјена, као што су тзв. априлски и бутмирски пакет, и др. Ниједан није успио, али не нашом кривицом, већ због нереалних захтјева оних који траже корјените измјене, што је у овим нашим условима неизводљиво. Један једини легални амандман на Устав Босне и Херцеговине је усвојен по уставној процедури био је онај за Брчко Дистрикт.

Већ двије године актуелан је захтјев за промјену Устава по пресуди Европског суда за људска права у предмету „Сејдић–Финци“, ради заштите мањинских права. Међутим, ово наизглед једноставно питање не може се ријешити на уставан начин, јер они исти због којих су пропали ранији приједлози амандмана и овдје желе да уз ово питање изврше „дубље” промјене, умјесто да се оријеништу на меритум пресуде за коју се и ми залажемо и коју тражи Европски суд за људска права.

Уставна реформа у Босни и Херцеговини мора да се спроводи постепено и у доброј намјери свих да би се евентуално побољшала функционалност заједничких државних институција уз очување ентитетских надлежности и права и слобода грађана оба ентитета, а не потпуним прекомпоновањем државног уређења које дуготрајно може имати лоше посљедице по сва три конститутивна народа.

Уставна реформа није само правно и политичко питање устројства државе, већ је то питање филозофије живота у вишенационалној заједници. Ми у Републици Српској смо то схватили и врло одговорно се понашамо и према себи и према другима. У том смислу ће се одговорни фактори стално залагати за уставност, државност, демократичност, недискриминацију и владавину пра-

34 Рајко Кузмановић: Двадесет година уставноправне изградње и функционисања РС ва, а уз све то спроводити реформе које ће унаприједити и Републику Српску и Босну и Херцеговину, без преношења својих, али и без преузимања туђих надлежности.

6. Република за европске интеграције

Евроатлантске интеграције одвијају се у знаку тражења бољег модела свјетске, а посебно регионалне организације и сарадње у оквиру глобалног покрета за нови свјетски поредак. Иако су наступиле озбиљне економско-финансијске и политичке потешкоће, Европска унија остаје и даље циљ земаља Западног Балкана, а посебно Босне и Херцеговине која је на самом крају кандидата који желе улазак у Европску унију.

У Босни и Херцеговини је постигнута пуна сагласност о томе да БиХ треба да се оријентише према Европској унији и да је њено мјесто у европској заједници држава и народа. Дејтонска уставна структура државног уређења са два ентитета и три конститутивна народа није препрека уласку у Европску унију. Више је сметња сложена структура Федерације Босне и Херцеговине.

Република Српска прати друштвена кретања која се односе на евроатлантске интеграције, а посебно у тим процесима положај земаља Западног Балкана и нарочито Босне и Херцеговине. Република Српска учествује у свим активностима сарадње и испуњења услова за приступ Европској унији. У том смислу спроведене су бројне реформе, захтјеви и услови Европске уније. Према доступним подацима, пред Босну и Херцеговину је досад постављено око 1.940 захтјева, питања и услова из свих области друштвеног живота. Она их релативно успјешно извршава, захваљујући, између осталог, позитивном ставу и активностима Републике Српске. Послије потписивања Споразума о стабилизацији и придруживању и након његове ратификације у парламентима свих 27 чланица Уније, сада се налазимо пред ступањем на снагу Споразума о стабилизацији и придруживању и подношењем апликације за улазак у Европску унију.

Међутим, институције Босне и Херцеговине често заобилазе Републику Српску и Федерацију и тако злоупотребљавају институт једногласја на коме инсистира Европска унија, па дају рјешења, одговоре и ставове без мишљења или става оба ентитета, иако је 80% питања у вези са европским интеграцијама у надлежности ентитета – Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине. Институт једногласја, по тумачењу Републике Српске и Европске уније, не значи једнострано дјеловање институција и појединих функционера Босне и Херцеговине по своме нахођењу, без учешћа и сагласности ентитета. До једногласја се долази успостављањем система активне координације, па тако усаглашен став представник Босне и Херцеговине преноси Европској унији, као један глас.

Значај придруживања Европској унији заснива се на битним циљевима, а то су: подржавање напора у јачању демократије и владавине права, допринос политичкој, економској и институционалној стабилности, стабилизацији региона, пружање прикладног оквира за политички дијалог који омогућава развој блиских политичких односа у региону, подржавање напора у развијању економске и међународне сарадње, усклађивање нашег законодавства са законодавством заједнице, подржавање настојања да се доврши прелаз у функционалну тржишну привреду, промовисање складних економских односа, те постепено развијање зоне слободне трговине између Европске уније и Босне и Херцеговине, а самим тим и Републике Српске.

7. Констатације и закључци

Република Српска постоји и развија се двадесет година, што је у историјским и космичким размјерама и сувише кратко вријеме да би се означила битна етапа друштвеног развоја. Међутим, за друштвене творевине као што су републике, ентитети, федералне јединице, области, провинције, па и државе, и те како је значајно ово вријеме. У томе периоду од двадесет година друштвене творевине треба да покажу способност свога битисања и функционисања.

Република Српска је доказала да је способна да функционише, у првој фази потпуно самостално, а потом као државотворна јединица (ентитет) по свим стандардима за овакав територијални реалитет.

Ту своју способност и стабилност Република заснива на три јака ослоњаца. Прво, на снази воље народа исказаној више пута путем плебисцита и референдума; друго, на снази домаћег права – Уставу и законима, и, треће, на снази међународног права – Дејтонском мировном споразуму као међународном уговору.

Без обзира на бројне притиске, стабилност Републике је стварана и одржана кроз све фазе њеног развоја, почев од фазе конституисања и очувања, преко фазе примјене норми Дејтонског мировног споразума, па до фазе оријентисаности према Европској унији.

Трајност постојања и развоја Републике гарантује савремено изграђен правни систем и поредак, са сплетом демократски утемељених институција – Народном скупштином, Владом, правосуђем, системом образовања, економским системом, стабилном фискалном политиком и др.

Веома је значајно за стабилност, трајност и одрживост то што Република – њене институције и грађани, поштују и примјењују слово Устава Босне и Херцеговине, као домаћег и међународног акта према коме је Босна и Херцеговина сложена и децентрализована држава са два (а можда и три) државотворна ентитета и три конститутивна народа.

Ми и наше генерације и даље ћемо се залагати да очувамо идентитет и интегритет Републике и да све учинимо да на ширем простору превлада право над неправом, култура мира над некултуром сукоба и рата, начело равноправности и толеранције над дискриминацијом, мајоризацијом и нетолеранцијом. Тако би једном за свагда нестали (престали) нецивизацијски и нехумани односи међу нашим народима. За таква залагања и циљеве имамо довољно снаге, мудрости, способности и жеље да штитимо положај Републике Српске, као стабилног и просперитетног дијела Босне и Херцеговине.

Наведена стремљења била би још боље и лакше остварива, ако би сви у Босни и Херцеговини прихватили постојећи уставни модел уређења Босне и Херцеговине, јер он, у данашњим околностима, представља најбоље рјешење. Морамо коначно схватити да чувајући дејтонски модел не чувамо само Републику Српску и Федерацију Босне и Херцеговине, већ и Босну и Херцеговину. Садашњи Устав Босне и Херцеговине је избалансиран и сачињен по систему равнотеже, (*check and balance*) нарочито у оном дијелу који се односи на механизам управљања и одлучивања. Уколико се само мало поремети та равнотежа могло би доћи до пада цијелог система, јер Босна и Херцеговина је таква да у њој и најмањи вјетар лако добије снагу олује.

Зато се у Босни и Херцеговини морају завршити политичка нагађања и тражења неких нереалних модела државног уређења. Морали би се окренути стабилизацији постојећег (дејтонског уређења) и стварању општег, а посебно економског просперитета. Сувише дуго се троши енергија на политику и идеологију, па је крајње вријеме да се стане с тим. Сви они који имају добре намјере (*bona fide*) према Босни и Херцеговини, Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине могу да виде да је Устав Босне и Херцеговине добар основ и довољно широк правни оквир који, уз неке амандмане за које се постигне консензус, омогућава стабилност и улазак у евроатлантске асоцијације и интеграције.

Република Српска се досад држала устава, а држаће се и убудуће, па је тако била и биће стабилизујући фактор, а не реметилачки. Она жели да има само оно што је уставом утврђено, ни мање ни више од тога.

Бања Лука, 17. септембар 2012.

Академик Алекса Буха*

Оригинални научни рад
UDK 342.28 (497.1):(497.6РС)

РЕПУБЛИКА СРПСКА И САВЕЗНА РЕПУБЛИКА
ЈУГОСЛАВИЈА/РЕПУБЛИКА СРБИЈА

*Од могућих реципрочних и (кон)федералних веза до
специјалних паралелних односа*

THE REPUBLIC OF SRPSKA AND THE FEDERAL REPUBLIC
YUGOSLAVIA/THE REPUBLIC OF SERBIA

From potential reciprocal and (con)federal ties to special parallel relations

Abstract: *In this paper, the system of parallel special relations established in 1997 between the Republic of Srpska and the then Federal Republic Yugoslavia, that is, since 2006 between the Republic of Serbia and the Republic of Srpska, are subjected to the critical analysis. The author believes that confederal ties should have been established instead of these relations. Parallelism of relations is a neutral “institution”, and only the principle of reciprocity may ensure the relations of encountering, mandatory reciprocity, “equal treatment” and sovereign equality of peoples. This principle was the only thing Serbian people in BH could have asked for, since the so-called international community and its war enemies, ever since the beginning of the war, saw it as the main culprit of all negative events in BH. The author shows that during and immediately after the war there were just too many opportunities for the RS, in response to the confederal steps of the FBH towards the Republic of Croatia, to make the same steps towards the FRY/RS. The author believes that the official Belgrade’s concern that the acceptance of these confederal relations with the Republic of Srpska would worsen the already difficult situation is not entirely justified and he thinks of it as the neglect of favourable constellations in this matter.*

Key words: *The right of peoples to self-determination, democratic transformation of BH, people’s capitalism, state-nation, reciprocity principle, reciprocal ties instead of special parallel relations between the RS and the FRY/RS.*

Анстракт: *У раду је критичкој анализи подвргнут систем специјалних паралелних односа који је установљен 1997. год. између Републике Српске и тадашње Савезне Републике Југославије, односно 2006. између Републике Србије и Републике Српске. Аутор сматра да је умјесто ових односа требало установити конфедералне везе. Паралелизам односа је неутрална «институција»,*

* Члан Академије наука и умјетности Републике Српске.

и тек се принципом реципроцитета могу осигурати везе сусретања, обавезна узајамност, «једнако поступање» и суверена једнакост народа. Тај принцип је српски народ у БиХ једино и могао за себе захтјевати, будући да је од почетка рата био проглашен, од стране тзв. међународне заједнице и својих ратних непријатеља за главног виновника свега негативног у БиХ. Аутор показује да је током и непосредно послје рата било више прилика да РС, у реакцијама након конфедералних корака Ф Бих према РХ и сама учини исте кораке према СРЈ/РС. Бојазан званичног Београда да би прихватање конферералних веза са Српском погоршало ионако тешко стање аутор процијењује као не до краја засновано и као пропуштање по саму ствар повољних консталација.

Кључне ријечи: *Право народа на самоодређење, демократска трансформација БиХ, народни капитализам, држава-нација, принцип реципроцитета, реципрочне везе умјесто специјалних паралелних односа између РС и СРЈ/РС.*

1.

Ово је прилика да се подсјети на ставове, становишта, предлоге, принципе, процедуре којих се руководство српског народа у БиХ држало прије избијања рата и током и (мање) након рата у БиХ. Можда би се из тог подсећања могле извући и неке поуке, а сигурно је да ће се моћи увидјети које су и какве шансе пропуштане кад би се кораци тзв. међународне заједнице тако подесили да је остајао празан, понекад и богомдан простор за неоспориву (ре)акцију Републике Српске.

И прије оснивања националних странака, а поготово након вишестраначких избора и непрестаних телевизијских преноса засједања заједничке Скупштине СР БиХ, могло се видјети да се (до)тадашња држава почела урушавати и растурати, и да није дуга вијека. Урушавао се и на другим странама (социјалистички) друштвено-политички поредак, али је крах социјалистичког поретка за собом пукао само пропаст вишенационалних држава. Упркос разуму, осјећања никако нису пристајала на готово опипљиво свакодневна освједочавања. (Изгледа, а филозофија невољно то потврђује, да је осјећајна страна човјечије природе често трајнија, или барем истрајнија и јача од његове разумске/умствене природе). На овој тачки морамо одмах учинити разлику: док се осјећања на страни Срба нису повиновала упозорењима разума да завршно растурање државе само што није почело, дотле су осјећања хрватског и муслиманског народа у БиХ према разбијању тадашње Југославије претходила рађању и ширењу мисли која се упрегла у њено растурање. Додуше, рачунице та два народа нису се подударале у погледу очекиване добити од комадања до тада заједничке државе, али јесу у односу на Србе и њихове из дана у дан исказиване намјере: да своју судбину морају коначно повезати са неприкосновено својом националном територијом и државно-политичком самосталношћу. И то

у свакој од већ тада колајућих варијанти: и у варијанти останка БиХ у (смањеној) Југославији, и у варијанти коначне подјеле БиХ у три државе и у варијанти кантонизације, федерализације или конфедерализације саме БиХ. Почетно је то становиште исказивано у захтјеву да се БиХ, прије посезања за једним од три рјешења, демократски трансформише. Демократска трансформација имала је да донесе не само слободу кроз парламентарну демократију него и ново национално-територијално организовање сваког од три народа понаособ. С обзиром на подручје економског живота, право грађанства све више је стицала синтагма „народни капитализам“. Магловита представа о томе шта би овај концепт имало да садржи требало је да замијени никад и нигдје пронађену формулу ефикасне и успјешне социјалистичке привреде, и да изађе у сусрет исконској антрополошкој потреби, потврђеној и емпиријски и теоријски, да сваки човјек мора да поседује неки вид економске сигурности у облику приватног власништва – да би одиста био самосталан и слободан. Политичка, економска, историјска, теоријска и обичајно–народна памет овог дијела српског народа, на почетку окупљена око вођства Српске демократске странке (СДС) и политичког Савјета те странке, уз импулсе који су долазили из редова свесрпске елите те из посланичких редова, а од марта 1992. и из редова владе, стално, пак, из главе цијелог народа, није се дуго могла одлучити у одговору на питање, који је стално бивао ургентнији: што доноси, шта ће људима донијети народни капитализам? Знало се да „видљиву“ руку државе и партије треба да замијени „невидљива“ рука слободног тржишта, и да смјена руку није гаранција да ће „нова“ рука бити правичнија и економски продуктивнија. (Наравно, почетком деведесетих година није се слутило да ће „нова“ рука огрезнути ускоро у пљачку свих видова богатства, а правичност и солидарност изручити девизи: Нек се спасава ко може. Готово да се отимље уздах: ох, како је капитализам био лијеп под социјализмом!) И док се одмах било свјесно тога да је вишестраначка демократија најмање лош, од иначе свих лоших облика друштвеног и политичког устројства, за капитализам се из душа озбиљних и паметних људи није могао лако искамчити ни тај негативни суперлатив: да је најмање лош од свих иначе лоших економских система. Отуда епитет „народни“ и нада да би народ могао уљудити тај провјерено противнародни економски систем.

На једном подручју, међутим, није било већих дилема: у подручју државном. Потреба националне државе енергично је заговарана, макар и уз релативизацију да је национална држава мање лоша од свих других, иначе по свом бивству лоших државних облика. Са тугом и горчином је дошло до прихватања дебакла концепта југословенства – било као новонације, било као (политичко-државне) наднације, – до мирења са пропашћу енергија и ниҳилизације жртава које су биле уграђене у Прву и Другу Југославију. Морала се ставити тачка на наде од којих се живјело и које су заговаране више од седамдесет година.

Оптирање за националну државу одмах је проскрибовано као повратак у нешто што је превазиђено. Приговор је био и језички и семантички и историјски неоправдан. Нити су Срби у БиХ имали националну државу, нити је намје-

ра да је створе било какав повратак. Српске државе у БиХ се народна успомена не сјећа, историјска једва, и фрагментарно. Прије би се могло казати да се ради о поласку у националну државу. Али, овдје тек треба навести аргументе који оповргавају приговор о повратку. Прва Југославија је била пројектована као скоро национална држава; само да се три народа нађу у истој држави па да се самородно изједначе и стопе у једну нацију. Друга Југославија је, по зада-тој димензији братства и јединства, такође имала, барем државно-политички, националну, југословенску димензију. Државе које су разарањем Југославије истовремено настајале биле су националне. Чак је тзв. међународна заједница издашно помагала њихово успостављање. Само је намјера Срба у СР БиХ и СР Хрватској проскрибована као недопустива и најближе казано, назадњачка. Аргументи који се никојом политичком или дипломатском херменсусти-ком нису могли оповргнути – да је огромна већина држава које нам поричу право на националну државу, такође национална – ти аргументи су најчешће игнорисани. Посве их је било немогуће пречути, макар не и примити у силне „платформе“ с којима су представници њихових народа долазили да прегова-рају са представницима српског народа. Ово је један од случајева раскорака у које ће таква представница западати, а које ће руководству РС стално доносити прилику да реактивно брани намјеру стварања српске националне државе на својим етничким, историјским и власничким територијама у БиХ. Осјећање егзистенцијалне угрожености које је настајало не само на призор свакодневних дешавања, него и из искуства геноцида који су над српским народом чињени у два светска рата, био је за нашу памет круцијални аргумент, док га представни-ци тзв. међународне заједнице ниједном нису узели у обзир. Поука из потоњег стања ствари гласила је: да смо имали националну државу, број жртава у дру-гом свјетском полому не би се само у БиХ рачунао на стотине хиљада. А оне су овдје падале највећма од руку народа са којима би требало да се усрећимо у интегралној и тобоже мултикултуралној држави.

Кад смо у ријечи о држави, треба казати да је тадашња свесрпска поли-тичка и теоријска памет не само уважавала него и за оријентир узимала учења о држави великих филозофа. Аристотелово учење, по коме је зачетник идеје државе откривалац највишег добра; Хегелово, по коме је држава једино божан-ство које хода Земљом; Русоово, по коме од облика државе зависи судбина и хабитус народа. Русо, нека буде надугачко наведен. „Увидео сам да све ради-кално зависи од државног умећа, и да ће, постави ли се како год хтели, сваки народ увек бити само оно за шта га начини његов облик државе. Тако ми се чинило да се велико питање о најбољем могућем облику владавине напослетку своди на друго питање: који је облик државе највећма погодан како би се један народ учинио врлим, просвећеним, мудрим, укратко у највишем смислу речи савршеним колико је могуће“.

И метафизички схваћено највише добро, и метафора божанства овдје се мисле као мјера и „покретачки принцип душа“ који људе мотивише на пре-гнућа, како заједничка тако и индивидуална. На прегнућа која су по рангу виша

од таварења у наметнутим им приликама и сврхама. А више сврхе зову се достојанство, слобода, савршенство, правда... И, оне се могу остваривати само у савршеној држави. Платон је своју мисао усмјерио на спознају једне више реалности – свијета идеја, која треба да је могућа само у таквој држави. Која такву државу тек омогућује. Која опет, има сврху у остваривању лијепог, добра и добростиве љепоте, у остваривању калогатије човјечјег живота, тог другог имена за савршеност.

У мање захтјевној сврси, немачки романтичар Новалис је однос позвања људског живота = културе и државе сажео у једну реченицу: „Култура происходи из односа човјека према држави“. Све је сада у томе да се установи држава као „арматура цјелокупног дјелања“ (опет Новалис), која би у себи сабирала свекупне силе живота, уздижући појединачни живот до оптимума и ослањајући живот цјелине = нације, државе на такве појединце. Ако су појединци у својим базичним аспирацијама не само различни него узајамно се искључујући, никада се неће моћи постићи тражена трајна „арматура“.

Више инстанце од националне државе, кад су у питању људске ствари, нема. А на могући приговор да наведени филозофи не говоре о националној држави, треба рећи да сви они говоре из искуства националне државе.

За њих је саморазумљиво да се бит државе као државе има да изнађе полазећи од државе – нације. Она, да је као облик владавине, најпогоднија за остваривање човјечијег позвања на Земљи. И по атрибутима „највиши“ и „најбољи“ који стоје испред (националне) државе а поготово метафором „божанственог“ она се изједначује са највишом филозофском инстанцом, највишим добром, и са највишом религијском инстанцом, са божанством. Није до данас одгонетнуто како би се негативна дијалектичка природа инстанце Држава, дакле њена нихилизирајућа страна могла одстраници, а не само „превладавати“. Или би та инстанца престала да буде таква какву је описује филозофија ако би се одстранио негативни дио њеног бића?

Вратимо се захтјеву са почетка овог рада: да не би требало сметнути с ума ставове, становишта, предлоге, принципе и процедуре који су заступани током стварања и одбране Републике Српске.

Сума принципа међународног јавног права и затечених државно-уставних права која су се могла захтијевати није била велика, мада је постојало мноштво њихових верзија. Осим признавања права на самоопредјељење и принципа суверене једнакости држава, односно народа, у обзир су долазила историјска и власничка, те основна људска и обичајна права. Особито се, у том погледу, инсистирало на принципу реципроцитета. Затечена државна права, СФРЈ и СР БиХ већ су добрано била „приређена“ / предодређена за разбијање земље. Кад је ријеч о Југославији конфедерализацијом кроз Устав из 1974. док је БиХ „преношењем“ суверенитета са народа на (федералну) републику у јуну 1990, усмјерена на успостављање интегралне, тобоже грађанске а уствари муслиманске државе.

Коликогод да су руководство, најпре руководство а потом установе Српског народа тражили да се право самоопредјељења призна нашем народу, тзв. међународна заједница увијек би се понијела игнорантски. Увијек је оно, ако би и било начас припуштено у разговор, било релативизовано: да се не односи на дијелове народа, да је замишљено само за народе који се ослобађају из колонијалног положаја... Особито су били строги према праву на отцјепљење и на сопствену државу, али не свих народа и њихових дијелова у Југославији: него само према српском народу. Кад су се Хрватска и Словенија отцијепиле а тзв. међународна заједница искорачила из међународног права, одмах их признајући, тражили смо да се тај искорак искористи за стварање државе свих српских земаља. Искорак сигурно не би био опозван а наш реципрочан корак не би могао бити неуважен. На реципрочном праву народа на самоопредјељење инсистирало се и приликом референдумске одлуке српског народа из новембра 1991. да остане у Југославији: кад се признаје право на отцјепљење реципроч-но се морало признати и право на останак у (смањеној) дотадашњој држави. Нова (смањена) држава није показала спремност да се потврди тај останак, па је и тај искорак тзв. међународне заједнице остао неискориштен. Трећа прилика указала се оснивањем (муслиманско-хрватске) Федерације БиХ у марту 1994. Ту нову државу у БиХ установили су Муслимани/Бошњаци и Хрвати као суверени народи; она је у истом чину ступила у конфедерални однос са Хрватском, што представља додатни доказ њене независности. Овај трећи искорак из дотада важећих, каквих таквих узуса, вапио је за реципроцитетом, али је он Српској донио само индиректно признање независности, не и конфедерацију са СРЈ. Опрез Београда да се не изазове тзв. међународна заједница „награђен“ је бомбардовањем и РС и СРЈ, уз узимање Космета и, опет, непосезањем за принципом реципроцитета, у односу на Републику Српску.

Право власништво и историјска права српског народа у БиХ, нпр. право на територије које су истребљивањем Срба у два свјетска рата, посебно у Другом, опустошене, или остале без српске већине нису никад дошла до ријечи у писаним преговарачким документима. Мада, то треба посебно истаћи, та права су, повремено, прећутно или у неодговарајућем језику ипак морала да буду донекле уважена. О свему томе свједочи готово сваки од предложених мировних планова, како с обзиром на уставно устројство тако и у погледу територијалног разграничења.

Одбијање да се ствари назову правим именом и неједнак третман страна у сукобу, прије тога неједнако признање права на самоопредјељење генерисало је ратничке енергије муслиманско-хрватске стране током цијелог трајања рата. Може се с правом рећи да је формула спречавања сукоба или његовог заустављања одмах по отпочињању била једноставна: назвати ствари правим именом. Казати, а то је био посао тзв. међународне заједнице, да је недопустиво непризнавање истих реципрочних, и једнаких права српском народу у БиХ и Хрватској а поготово се није смјело повлађивати и на сваки начин помагати

муслиманској навади да загосподари читавом БиХ. Бранећи Југославију, макар и смањену, пропуштајући да се, по принципу реципроцитета, у једну државу обједине српске земље, званични Београд је пропустио повољну историјску прилику за стварање српске државе-нације. Крилатица да се историја понавља не садржи и понављање прилика.

2

Сви марифетлуци тзв. међународне заједнице нису могли и не могу увјерљиво и трајано анулирати универзалност принципа самоопредјелења народа. Без признања права на самоопредјелење народа нема ни суверенитета држава нити људских права. Оно је потврђено, након Првог свјетског рата, у великом броју докумената међународног права. Могло би се лапидарно изрећи: као неприкосновено право сваког народа/нације да слободно одређује све видове свога живота у својој држави до које се стиже демократским путем, ако он није историјски већ пређен, укључује и право на сецесију. Не долази се до суверенитета народа преко суверенитета државе него обрнуто: суверенитет државе се изводи и суверенитета народа. Али, одмах се суочавамо са парадоксом; нема пуног суверенитета народа без његове суверене државе.

Представници тзв. међународне заједнице који су стали да помажу у рјешавању кризе, државне прије неголи друштвене, на почетку друге половине 1991. год. позивали су се – каткад гласно и изричито, каткад заобилазно – на право народа на самоопредјелење као на формулу којом треба лијечити кризу. Први пут је то учињено у *Декларацији ЕЗ* од 5. јула 1991, која је 7. јула стигла као *Брионска декларација*. Прије тога, 19. јуна, КЕБС на састанку у Берлину исписује значајну реченицу: „Министри су сагласни да само народи Југославије треба да одлуче о будућности земље“. Али, представници ЕЗ нису издржали дуго у тој својој намјери. Већ 6. августа 1991. у *Декларацији о Југославији* у игру се уводе и републике као актери сукоба и републичке границе се најављују као оквири и оријентир за будућа територијална рјешења. Суверенитет се „премјешта“ са народа/нације на републике. Тек се тада јасно увиђа да је транзиција суверенитета у БиХ са народâ на Републику, учињена годину дана раније, урађена у дослуху са онима који су недуго потом почели да, одраније генерисану кризу, усмјеравају путевима којима се заобилази ово круцијално колективно право људи. Хашка конференција о Југославији која је почела 7. септембра и трајала више мјесеци у свим предложеним споразумима за рјешење кризе, а било их је три – четири, држи се република као неприкосновеног оквира, и брине бригу само о праву националних мањина, оних мањина које би се тек том операцијом створиле. Та настројеност диктирала је и *Критерије за признавање источно-европских држава* који су усвојени 16. децембра 1991, те Бадинтерова *Мишљења*, с којима се почело почетком децембра исте године.

Иако је право народа на самоопредјељење склоњено са мјеста првог принципа и заклањано новим „првим“ принципом, „принципом“ федералне јединице као носиоцем суверенитета, оно није могло бити бачено преко палубе.

Преостала је могућност да се то право стално виндицира позивањем на принцип реципроцитета.

Принцип реципроцитета је принцип обавезне узајамности, и тиче се „једнаког поступања“, „суверене једнакости држава“ и самим тим и народа. Јер, видјели смо, суверенитет се превасходно тиче народа. Принцип реципроцитета садржи подједнаку узајамну условљеност двију или више страна и тешко је замислити коректнији однос између двају бића, људи, народа и држава. Принцип суверенитета народа заступао је званични Београд, у овом смислу, током Хашке конференције у познатој формулацији да је право народа да остане у дотадашњој држави једнаке онтолошке вриједности као и право народа да из те државе изађе. Али га није одбранио стварном државном потврдом одлука Српског народа у БиХ и Српског народа у Хрватској.

Другу повољну међународну констелацију за успостављање (кон)федерације са СРЈ пружао је, као што је већ казано, вашингтонски *Оквирни споразум о формирању муслиманско-хрватске Федерације БиХ и Хаџрт оквирног споразума о конфедерацији* Федерације БиХ и Хрватске од 18. марта 1994. Први споразум је потврђен и 10. новембра 1995. у Дејтону као документ који се тиче само Хрвата и Муслимана, али је, као и *Хаџрт*, у Дејтонском споразуму прећутан. *Споразум о Федерацији* се апострофира само у *Принципима* од 8. септембра 1995. У тексту којим се потврђује Споразум из 1994. констатује се да након двадесет мјесеци држава БиХ није пренијела предвиђене федералне надлежности на Федерацију као што то није учинило ни Хрватско вијеће одбране (ХВО). Даје се и крајњи рок: 20. децембар 1995. Дејтонски Споразум се узима као сигурна скоро чињеница, па се као компетенције Федерације не потврђују оне из 1994.; предвиђено је да оне постану функције будуће (дејтонске) БиХ, и оне су, са малим измјенама, садржане у Дејтонском мировном споразуму.

Конституенти БиХ су Република Српска и Федерација БиХ у којима су дотични народи у БиХ остварили сваки за свој дио свој суверенитет. Речено је да је прећутан Споразум о конфедерацији, да у Дејтонском споразуму није ни поменут. Није то изненађење ако се узме у обзир његова садржина. У *Хаџрту*... о Конфедерацији предвиђено је да се између Хрватске и Федерације БиХ успостави заједничко тржиште, царинска унија, монетарна унија и војни савез, а да се при томе не измијени „међународни идентитет и правни субјективитет Хрватске и Федерације“. (Тај војни савез потврђен је у августу 1995.). Чудно је, међутим, да тадашња СРЈ „није хтјела, или није смјела“, свеједно, да успостави конфедерални однос са РС, јер је већ био испуњен услов реципрочне једнакости: искорак ФБиХ у правцу независности и конфедералног повезивања са Хрватском, доносио је собом право РС да учини исти корак у односу на СРЈ, односно СРЈ у односу на РС. Кад је у љето 1994. РС одбијала да прихвати

недовршен план Контакт групе, обећавана јој је, кроз уста руског министра Козирјева (!?), конфедерација са СРЈ.

Сличну понуду су најављивали француски и британски министри спољних послова, али то у очима званичног Београда није завређивало озбиљнију пажњу.

Званични Београд није хтио да прихвати конфедералну везу са РС, барем на војном подручју. А за такву везу је створена могућност не само Вашингтонским споразумом о конфедерацији Хрватске и ФБиХ из 1994., него и *Споразумом о субрегионалној контроли наоружања* који је потписан у јуну 1996.

Овај споразум представља конкретизацију обавезе коју су СРЈ, РХ, БиХ, ФБиХ и РС прихватиле у Дејтону (Анекс I–B; Споразум о регионалној стабилизацији). У циљу изградње повјерења „и постизања стабилних и уравнотежених нивоа одбранбених снага на најнижем могућем степену који је у складу са безбједношћу“ побројаних „страна“, пет врста наоружања – тенкови, артиљерија (оруђе калибра 75mm и више), оклопна борна кола, борбени авиони и јуришни хеликоптери – треба да се сведу, најкасније за шест мјесеци, на минималне дозвољене количине.

У *Споразуму о субрегионалној контроли наоружања* (Фиренца, 14. јуна 1996) понављају се те обавезе и изричито се тврди да се ништа не мијења у већ усвојеном Дејтонском споразуму. Основицу, *terminus comparationis* чини тадашње стање у СРЈ. Оно се узима као 100%. Послије смањивања Југославија задржава 75% од основа, док се Хрватској и БиХ дозначаје по 30%. БиХ својих 30% треба да подијели на ентитете ФБиХ и РС у односу 2:1 (!?).

Новину представља прецизно навођење бројчане количине наоружања за сваку од страна. Тако се за СРЈ одређује:

- „1) 1025 борбених тенкова;
- 2) 850 оклопних борбених возила;
- 3) 3750 артиљеријских оруђа;
- 4) 155 борбених авиона; и
- 5) 53 јуришних хеликоптера.“

Табела која се тиче БиХ, а она је идентична са хрватском, овдје се такође наводи у цјелини: „Босна и Херцеговина

- 1) 410 борбених тенкова;
- 2) 340 оклопних борбених возила;
- 3) 1500 артиљеријских оруђа;
- 4) 62 борбена авиона
- 5) 21 јуришни хеликоптер.

од чега: Федерација Босна и Херцеговина:

- 1) 273 борбених тенкова;

- 2) 227 оклопних борбених возила;
- 3) 1000 артиљеријских оруђа;
- 4) 41 борбена авиона;
- 5) 14 јуришних хеликоптера.

Република Српска:

- 1) 137 борбених тенкова;
- 2) 113 оклопних борбених возила;
- 3) 500 артиљеријских оруђа;
- 4) 21 борбених авиона; и
- 5) 7 јуришних хеликоптера“.

Слична пропорција установљена је и у односу на цифре војног људства: Хрватска задржава право да држи 65.000; БиХ 60.000, док је у рачуну за ФБиХ и СР дошло до збрке, првој државној јединици је остављено 55.000, другој, пак, 56.000 војног људства. Не треба сумњати да је у „заједничкој“ цифри, ма која од двије да се узме, РС одређена једна трећина. По овом споразуму СРЈ се обавезује да војно људство смањи на 153.000.

Интересантно је да се у *Споразуму* предвиђа дугачак вијек: „Члан XII, 1. Овај *Споразум* ће бити неограниченог трајања. Може бити допуњен *Споразумом* Страна у оквиру Конференције за разматрање сходно Члану XIV овог *Споразума*“.

На питања, непристајања, протесте у вези са очигледном диспропорцијом по РС, да је неприхватљиво да на једну трећину становништва долази трећина наоружања и војног особља, а на двије трећине становништва двоструко више, од стране ОЕБС су стизали изричито одговори да је РС, по природи ствари, у савезу са СРЈ. Наравно, у случају сукоба у БиХ, као што је ФБиХ у савезу са Хрватском. Па док ФБиХ има већ одраније утаначен такав савез, СР га нема. Била је ово прилика, пошто је друга страна раније учинила недопустив искорак, да и РС учини аналоган корак, ОЕБС је то прећутно и очекивао. Али, то није био разлог и за СРЈ, да се успостави такав реципроцитет са РС.

У *Споразуму о специјалним паралелним везама* који је потписан 1997. нема ни ријечи о војним специјалним паралелним односима, а камоли о војном савезу.

Друга два споразума исте врсте су у „бољем“ положају: у вријеме њиховог потписивања војске су на обје стране већ биле смањене до нераспознатљивости. (Куда ли се дјенуше оне силне војске?!)

Оно што је Дејтонским споразумом у Уставу БиХ потврђено као право ентитета „да заснивају специјалне паралелне односе са сусједним државама“ има, кад је ријеч о Републици Српској, дугачку и повремено хаотичну историју.

Паралелне везе између РС и СРЈ, односно Србије представљају надомјестак за пропусте које је у више наврата чинио званични Београд, с обзиром на могуће државносне елементе Српске, својом неспремношћу да се они не само захтијевају него званично и потврде, а у марту 1994. и јуну 1996., већ готови, само „препишу“.

Увођењем синтагме „специјални паралелни односи“ као уставне категорије, коју међународно право једва да је регистровало, у документ којим се ставља тачка на међунационални, међувјерски и међуграђански рат у БиХ и установљује нови политичко-државни и друштвено-економски поредак може се, исто тако, протумачити као накнадни и закашњели ехо „лоше савјести“ тзв. међународне заједнице, односно представника инволвираних држава и актера „преговарачког процеса“. Ехо „лоше савјести“, да останемо на тој тешко допустивој аналогiji између феномена посве личне, индивидуалне нарави и његовог аналогона на страни тешко одредиве тзв. међународне заједнице, због злочина који су извршени над српским народом: комадањем државе у којој је, као цјелина, живио више од седамдесет година. Друга два народа у БиХ су хтјела то комадање, па их се „паралелни“ односи готово и не тичу, утолико прије што су они много прије Дејтонског споразума успоставили дубље и свестраније везе, сваки посебно и оба заједно, са државом која је била њихов (конфедерални) савезник током рата, без рестриктивне „паралелности“ и спецификавања.

Израз „Специјални (да су барем специфични!) паралелни односи“ није се до тада појављивао у вокабулару преговарача и са њихове стране нуђених, писаних и наметаних предлога рјешења. Поготово то није био принцип на који би се позивала српска преговарачка страна. Због тога је неопходно промислити ову синтагму по дијеловима, проникнути најприје у посебно значење сваке од три ријечи како бисмо дошли до значења саме синтагме. Немогуће је у ту сврху не узети у обзир њен досадашњи и садашњи живот у другачијим подручјима и контекстима. Грчка ријеч паралелос означава упоредност, још боље пребивање „једног поред другог“ али не и њихово сретање, прожимање или узајамно одређивање. Да би могло бити ријечи о упоредности, потребно је да постоје бар двије ствари. У односу може бити једна ствар као *terminus a quo* са више других ствари/релата, а ријечју специјални (да се ради барем о *lex specialis*-у) не дозвољава се да односи буду узети као блиска повезаност; они се морају посебно прописати и у погледу обима и с обзиром на каквоћу. Поготово у погледу садржаја.

Међутим, упаралелизовати се могу, прије свега, једнаки садржаји. Кад је ријеч о геометријском паралелном односу нпр. двају правих линија, једнак садржај се тиче тих линија. Праву линију чини низ тачака, док се паралелизам постиже кад се осигура подједнака удаљеност тачака једне (прве) праве од одговарајућих тачака друге праве. Кад се одмакнемо од геометрије паралелан однос показује појединачни развој неког живог бића и развој врсте. Овдје се

такође посвједочује једнак садржај, али не стриктно као у примјеру двеју паралелних правах. Чувена је формула да је онтогенеза кратка рекапитулација филогенезе, тј.: да појединачно живо биће пролази скраћени пут своје врсте. Да има скраћено једнак садржај, једно да стоји напоредо с другим, да развоју на једној страни одговара „исти“ развој на другој страни. Овдје стране остају једна наспрам друге, не и једна кроз другу. Филозофија је овакав однос слиједила до пароксизма који врхуни у појму психофизичког паралелизма: ред и веза појмова одговарају раду и вези ствари. Нема покрића у искуству, а тешко да се може посвједочити и у теорији, општи паралелизам (истост садржаја); истих структура, истих манифестација и исте сазданости двају релата – мишљења и бивства. Нема га ни за уже подручје људских ствари.

Ако се након овог извођења вратимо навођеном ставу *Споразума*, могли бисмо утврдити да би се тамошњи паралелизам морао односити не на везу Републике Српске и Републике Србије, раније СРЈ, него на државне јединице у БиХ. РС и ФБих су успоставиле, Дејтонским мировним споразумом, једнаке паралелне односе и по садржају и по простору и по времену, и могу их и даље успостављати.

Те везе се могу појављивати, постојати и бити практиковане упоредо, не једна кроз другу и неусловљавајући једна другу. Граница њиховог досега је Анекс IV Дејтонског Споразума, а не никако сагласност једне државне јединице са садржајем који друга намјерава да успостави. И ту се завршава смисао специјалних паралелних односа.

3

Ако сада детаљно размотримо споразуме о успостављању специјалних паралелних односа између Републике Српске и Савезне Републике Југославије, односно Републике Србије, и оно што им је претходило, лако је увидјети да су у њима предвиђени паралелни односи у готово свим подручјима друштвеног живота. И то у све три верзије споразума: 1997, 2001, 2006.

Нема ниједног „специјалног“ /посебног подручја на коме се не би могли успоставити паралелни односи са сваком од сусједних држава, и мимо тих држава. Дакле, однос сарадње једнаких садржаја наспрам једнаких садржаја, без права уплива једне стране на другу и без помисли на обједињавање. Тако се у *Споразуму* из 2006. год. таксативно у 10 чланова набрајају области у којима ће се „посебно унапређивати сарадња“: привреда, планирање, законодавство, приватизација, наука и технологија, образовање и култура, информисање и др., али ни у овом *Споразуму*, као ни у претходном нема ни ријечи о сарадњи/о повезаности двију армија, мада је још увијек важно *Споразум о субрегионалној контроли* и, како смо видјели, „понуда“ да се успостави војни савез након што је однос пет врста наоружања, записан у Дејтонском и потврђен и конкретизован

у овом Споразуму, у омјеру 2:1 у корист Федерације БиХ била евидентна. У вријеме потписивања трећег и последњег *Споразума* 2006. ни на једној ни на другој страни није било ни војске ни пет врста наоружања о којима је постигнут субрегионални споразум; – не зна се када је и како он поништен, стављен ван снаге или је „једноставно“ нестало.

Ипак, највећу недоумицу изазива третман образовања и културе па и информисања по моделу специјалних паралелних веза. Проблематику националне културе и образовања требало је третирати цјеловито, ако се жели помоћи у одржавању и развијању само једног, јединственог и истог, тј. свесрпског националног идентитета. Ако се у идентитетским подручјима не одржава и не развија национална цјелина, у другим областима се она, по природи ствари, с мањим правом може очекивати. На плану образовања и културе нема никакве другачије специфичности, док се за вјеру и језик не предвиђа ни „општи“ паралелизам. На срећу, јединство православне вјере и црквене организације већ стољећима постоји за цјелину српског народа. Ни номинално се то не може казати за српски језик. Садашњи Устав РС не познаје српски језик, али „признаје“ језик српског народа (у БиХ). Хашки трибунал га је првим словом угурао у несувислу кованицу Б.Х.С. језик. Језички истовјетна цјелина је, уз истовјетну цјелину вјере, ослонац, прибјежиште, оријентир, мјера и оквир српског идентитета. У овом што је управо казано недостаје национална државна цјелина.

О њој у Споразумима, барем као завјету, или као природној тежњи нема ни ријечи. Кад је ријеч о Уставу Србије пропуштено да се та тежња барем завјетно, за будућност, исказе. Можда слиједећи сличну поруку коју је Савезна Република Нјемачка записала 1949. у Преамбули Основног закона: „(Ц)јелокупни њемачки народ је позван да у слободном самоопредјелењу оствари јединство и слободу Нјемачке“.

Кад је четрдесет година касније куцнуо историјски час уједињења Основни закон је већ био спремио безболно приступање „других дијелова Нјемачке“.

Шта је онда преостало српском народу у настојању да одбрани Српску? Захтијев, на сваком кораку, за враћање потврђених права Дејтонским споразумом, виндицирање принципа реципрочних једнаких суверених права народа и одбијање и непристајање на насилно њихово прекрајање.

Бања Лука, 17.9.2012.

By Steven E. Meyer

Оригинални научни рад
UDK 341.382 (771 DAYTON) „1995“

THE DAYTON ACCORDS: ANCHOR TO THE PAST OR BRIDGE TO THE FUTURE?

The Dayton Accords, signed in 1995, aimed to do things: end hostilities in Bosnia and establish the framework for a working relationship among the three major ethnic groups that would lead to the establishment of a centralized, unified, multi-ethnic, democratic, free enterprise state in the Balkans. While the Accords did end the Bosnian iteration of the Balkan wars of the 1990s, it has been woefully inadequate as a vehicle to political success, at least as its authors and supporters intended it to be. Although all eleven annexes were supposed to play a role in establishing the political framework, Annex IV—as the constitution for the new state—was tasked with defining the primary structures and functions of the hoped for relationship. The stated objective of Western officials was that Bosnia would evolve quickly under the guiding hand of the “international community.” The difficulties in fashioning that state are now well documented. Indeed, no sooner had the Dayton Accords been signed, than there were calls to revise them and even abandon them for something better, something that would more permanently cement the constitutional order of Bosnia in place. Most of these calls came from Washington, from many of the same people who had authored the Dayton process in the first place, including Ambassador Richard Holbrooke, the chief architect. Ever since 1995 there has been no dearth of criticism and speculation about the Accords, especially the veracity and usefulness of Annex IV. Seemingly, we never tire of debating the future of Bosnia and what it will take to make it a truly modern, functioning European state.

Tripping Over Ourselves

Near the end of the administration of George W.H. Bush, Secretary of State James Baker famously said, “we got no dog in this fight.” And, General Colin Powell noted that the U.S. had no strategic interests at stake in the Balkans. American disinterest signaled that the Balkan issue was seen as a European problem.

But, the Balkans did become issue during the 1992 Presidential election campaign, with candidate Clinton arguing that the U.S. had failed its moral and NATO responsibilities. Nonetheless, during the early months the Clinton administration did virtually nothing to reverse the festering Balkan situation; the new administration essentially had adopted the hands-off position of the previous administration. But,

eventually the bloodshed and ultimately the bombing of the market in Sarajevo in 1994 moved the Clinton administration to action.

Once the Clinton administration decided to become involved it did so swiftly and decisively. Unfortunately, swiftness and decisiveness became substitutes for intelligence, wisdom, knowledge and perspective and the result was the flawed Dayton Agreement, especially Annex IV. Despite the publicity and the propaganda of its primary authors, the probability that Annex IV would lead to the intended result was near zero—an outcome that was widely recognized at the working levels throughout the U.S. federal government, especially among professionals in the State Department and the Central Intelligence Agency who were very close to the situation. While the Clinton administration intended Annex IV to provide stable state structures and working relationships, it had exactly the opposite effect. Virtually every important portion of Annex IV ensured ethnic division of the new Bosnian state and, in effect, undermined any possibility that the central government institutions in Sarajevo would have any significant relevance.¹ Section I, 3 of Annex IV establishes the basic division of Bosnia by dictating two entities (also mentioned in Annex II) and quickly cements ethnic separation in place by allowing citizens of Bosnia to hold citizenship in “another” country (Section I, 7.d), and to allow each entity to enter into agreements with other countries with the approval of the Parliamentary Assembly (III, 2,a). These stipulations in the constitution provide enormous opportunities for Bosnia Serbs and Bosnian Croats, while leaving Bosniaks regionally isolated.

One of the most unique and dysfunctional aspects of the constitution at the state level is the construction of a tripartite Presidency that requires which a Serb, Croat and Bosniak representative be selected to serve from their respective **ethnic territories** (V, Preamble). The constitutional language means that a candidate from one ethnic region may not come from another ethnic region; for example, a Croat may not be selected from the Republika Srpska or a Bosniak from that a Croat canton.

Ethnic power and authority is reinforced by Section III, 3,a, which delegates that all functions and powers not “expressly assigned...to the institutions of Bosnia and Herzegovina shall be those of the entities.” In the event, this provision leaves the entities with considerable power and authority, especially with respect to the army and police. Ironically, virtually nothing is said about these instruments for force in Annex IV and control of the armed forces is excluded from the list of competencies assigned to the central government in Sarajevo. Section V,5,a does say that “each member of the Presidency shall...have civilian authority over the armed forces.” But this sets up a considerable conundrum because that authority is neither further defined nor delineated and is to be divided somehow (unspecified) among three ethnically-determined Presidents, whose allegiance presumably is their own ethnic communities rather than to the central state.

¹ The government in Banja Luka sees this irrelevance as an asset in building a predominantly Serb political community in the Republika Srpska.

The Underlying Drivers: The Imperial Impulse

But, why do this? Why establish a constitution and force it on a political space in which many of the people and leaders were opposed to it? Furthermore, why force into place a constitution that is so torturous and impossibly complex and even sloppy, especially when so many working professionals in government and academia argued against it? While the end of the war and the desire to establish a Western-style state in Bosnia dominated the headlines and the propaganda, there was a much different set of political realities driving the process. Arguably, there were three major drivers.

First, the Dayton Agreement was a product of a specific time and place, reflecting the atmosphere and political realities of the early and mid-1990s. The Cold War was rapidly winding down and the West, led by the United States, had won. The world was no longer divided primarily into two opposing, antagonistic blocks. American triumphalism and hubris was at its height. From Washington's perspective, the United States sat unchallenged astride the world. As early as 1990, several scholars and newspaper writers were arguing that the West's victory—more accurately, the American victory—in the Cold War had led to a world structured not of multipolarity, but unipolarity. To quote Charles Krauthammer, “the true geopolitical structure of the post-Cold war world... (is) a single pole of world power that consists of the United States at the apex of the industrial West. Perhaps it is more accurate to say the United States and behind it the West.”² Krauthammer revised and expanded this “unipolar” argument twelve years later by attempting to refute the criticism of his position and reaffirming the validity and necessity of American hegemony.³ The political and especially the psychological impact of this perception of unipolarity and hegemony on the American leadership in the 1990s cannot be overstated. It led to a perception that the United States and only the United States had the answer, the drive, the skill and the rectitude to define the post-Cold War political order. It reinforced the historic American perception of “exceptionalism;” as secretary of State Albright famously—or perhaps infamously—proclaimed the United States is the “indispensable nation.” Throughout the 1990s American leaders thumped their chests, acted on impulse and were absolutely convinced that they—and only they understood what was required to establish a legitimate, modern civilized political community.⁴ The Europeans had failed miserably in bringing peace and stability to Bosnia and this reinforced American arrogance and ensured that the Europeans would count for very little in the post-1995 American domination of Bosnia except for their value as multilateral window dressing.

² Charles Krauthammer, “The Unipolar Moment Revisited,” *The National Interest*, Winter 2002/03, p6.

³ *Ibid*, pp5-17

⁴ It was not unusual during mid and late 1990s to hear American officials refer to Balkan leaders as children who needed to be guided to political maturity.

Second, Washington was convinced that only a traditional Western-style state, based on state sovereignty, could be the answer to the Bosnian problem. Consequently, the Clinton administration never considered any alternative to the forced establishment of a modern iteration of the Bosnian state--within the confines of Tito's administrative unit, despite the fact that a majority of Bosnian Serbs boycotted the 1992 vote on independence. Washington's position on Bosnia (as well as other areas) is consistent with how American leaders understand history and the legitimacy of political community. The United States came to be a great world power during the late 19th and early 20th centuries based on the prevailing (modern) philosophy that the state was the only legitimate form of political community and that state sovereignty was the only legitimate form of sovereignty. Even earlier (early 18th century), under the guise of what was to become Manifest Destiny, the United States joined the ranks of Western imperial powers first by expanding across the North American continent and then into the rest of the world. Manifest Destiny became such a powerful underpinning philosophy not only because it was a driving political philosophy, but because it had the weight of religion behind it. The Protestant variant of Christianity has always had a powerful impact on Manifest Destiny, American exceptionalism and, indeed, the way Americans have always looked at the rest of the world.⁵ The union of Christianity and politics evolved into a civic religion which Americans interpreted as not only requiring an obligation to interfere and lead the rest of the world, but a right to do so that is sanctioned by Almighty God, Himself. Political leaders in the U.S. have become captives of what Anthony Smith calls "political messianism" in which "the state...came to embody the seamless unity of the nation, which was endowed with the characteristics of a faithful church. It became a pure, sinless community, to be worshipped by the citizenry in the same way as communities of believers had formerly worshipped the deity."⁶ For many contemporary American policy makers, God hovers somewhere in the background as a perfunctory and rhetorically necessary part of the political equation. But for them the state became the rightful expression of nationalism and the U.S. as the epitome of that union, is the right example for the rest of the world.

The problem for the U.S. and American leaders is that although the modern era is rapidly ending Washington does not see it. American foreign policy makers, "who cut their teeth" on the validity of the classic American model, cling to that model. "The United States has yet to come to terms with a transformed global order that has ripped to shreds the paradigm of exclusive state-centered sovereignty. The answer to what constitutes a legitimate political community can no longer be found exclusively in the Westphalian model."⁷ Consequently, as American policymakers

⁵ The United States has not been the only country driven by a melding of religion and politics. For example, during the 16th and 17th centuries, Spain was driven by a politicized Catholicism that was used to justify its aggressive imperialism.

⁶ Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism*, Routledge, London and New York 2000, pp97-98.

⁷ David B. Kanin and Steven E. Meyer, "America's Outmoded Security Strategy," *Current History*, January 2012, p22.

grappled with the Balkan conundrum during the 1990s they did so through the prism of this 200 year old understanding of how political community should be constructed and that the United States was the only country on earth given the right by God to lead the effort. U.S. policy makers are fully in tune with the idea that “political modernists can point with much historical justification to the role of the state as a central element in nationalist ideologies worldwide. So, many people have come to regard the attainment of a state as a vital instrument for the protection of the nation and its culture.”⁸But, U.S. tradition adds that “God has not been preparing the English-speaking and Teutonic peoples for a thousand years for nothing but vain and idle self-contemplation and self-admiration. No! He has made us the master organizers of the world to establish system where chaos reigns....He has made us adepts in government that we may administer government among savage and senile people.”⁹

In effect, the thoughts, desires, needs, interests and wants of the (savage and senile?) people and leaders in the Balkans were of little consequence. Political leaders in the Balkans have always been seen as means to American ends. For example, leaders such as Slobodan Milosevic and Biljana Plavsic are just two of the Balkan politicians who were used and then cast aside when their usefulness had ended. Furthermore, the entire structure of the Office of the High Representative (OHR) and the Peace Implementation Council (PIC) are equipped to define and enforce the kind of political community the West believes is necessary for Bosnia to evolve into a modern European state. Certainly, the authors of Annex IV—as well as the Inter-entity Boundary Lines—saw the necessity of dealing with “ground realities,” but only to shape them into the kind of political community envisioned in Washington and to a lesser extent in Brussels and other European capitals.

Third, the United States never considered the collapsing Yugoslavia as a whole; instead, Washington concentrated on the disparate parts of the old country as a series of problems that were seen, if not hermetically sealed from each other, at least separate issues. Washington’s truncated view of the region was due to two basic reasons. First, the U.S. came to the Balkan problem somewhat late (really only in early 1994) when the wars in Slovenia and Croatia were already over and both countries had been recognized by important members of the EU, led by Germany. Second, at the time the U.S. became deeply involved in the Balkans there was an appalling lack of experience with and understanding of the region in the U.S. government, especially in the State Department and the Department of Defense. Consequently, in the event, American policy makers and military officers jumped into the Balkan thicket with little knowledge of the region. In 1994, bloodshed was taking place in Bosnia, so that’s all the focus that was needed. Moreover, American policy makers historically have had difficulty in seeing “shades of gray.” Driven in large measure by a view of history that sees the U.S. as God’s instrument, they tend to see issues as black and

⁸ Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism*, Routledge, 1998, London and New York, p95.

⁹ A speech by Senator Albert Beveridge to the U.S. Senate, 9 January 1900, <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/ajt>, The Congressional Record 56, 1 Session, pp704-712.

white, as good versus evil and, in their view, American policy represents and reflects what is good. In the Balkans this translated into a demonization of the Serbs and a vindication of the Muslims and to a lesser extent, the Croats--a position that was most palpable in the State Department and the White House. Certainly, Serbs perpetrated terrible havoc during the Balkan wars of the 1990s, but so did the Muslims and Croats, but this was—and is--hardly recognized by many of the most important U.S. policy makers.¹⁰The cost of this myopia and inexperience in the Balkans has been high. The American led effort to construct the new Bosnian state as well as the demonization of Serbia, the favoring of Croatia and the Muslims and the Albanians, especially after 1999, has led to a situation in which inter-ethnic rivalry remains significant, borders are not settled in all cases, economic interaction and transportation networks remain weak and, although major military conflict is not probable, “asymmetric” violence is possible beyond the ongoing conflicts in northern Kosovo.

New Drivers: The Impulse of Globalization

Since the Dayton Accords were consummated in late 1995 the world has changed dramatically. Just as global structures and functions saw gradual change from the medieval world to the modern world, today modern structures and functions are changing to the post-modern world. The changes can be measured across political, social, economic and military areas and each of these has a significant impact on the Balkans, including the Republika Srpska. Perhaps the single most important change has been the fluctuation in state power, legitimacy and authority. Certainly, the state is not about to disappear and in some instances is as important as in the past. But, state power, legitimacy and authority now vary significantly from state to state and situation to situation. The state has been forced to share the world stage with a host of non-state actors that exercise power, legitimacy and authority in their own right. The resulting global “system” has become a “mish-mosh” of structures and functions that overlap, conflict, cooperate, grow, fade and reemerge. “Rather than thinking of the world in terms of Joseph Nye’s mechanical, three-dimensional chessboard, with the focus on security, economy and soft power, think of it like a lava lamp, with political, security, economic and social patterns forming, changing shape, dissolving and reforming.”¹¹ In short, global political and social structures and functions are more diffuse now than they have been any time in recent memory, perhaps since the establishment of the Westphalian system. Rogers Brubaker argues that there has been an erosion of fixed forms and clear boundaries.¹² Although Brubaker is referring to Eastern and Central Europe, his observation is

¹⁰ For example, many, perhaps most, U.S. policy makers have not been willing to recognize Operation Storm as a major exercise in ethnic cleansing.

¹¹ Kanin and Meyer, p22

¹² Rogers Brubaker, Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1996, 1997, 1999, 2000, p13.

applicable for the entire world—it is a permanent phenomenon of the post-modern world. Although sovereignty has been “fragmented” and “contested” among government entities throughout the modern era, it is now fragmented as well between government and non-government entities.¹³

The diffusion of sovereignty, legitimacy and authority is having an especially profound impact on global economic interaction. Scholars began to catalogue and analyze the changes first in economics during the early 1990s. A spate of books and articles began to appear discussing the impact of the technological revolution, the advent of just-in-time manufacturing and the growing irrelevance of state borders with respect to trade and economic interaction. In one of the earliest and still most astute studies, Japanese businessman and scholar Kenichi Ohmae argues not only that states matter much less than they used to in economic enterprise, but that an intimate cross-border bond has arisen among people across state lines. “In recent decades,” he says, “we have watched the free flow of ideas, individuals, investments and industries grow into an organic bond among developed economies. Not only are traditionally traded goods and securities freely exchanged in the interlinked economy, but so too are such crucial assets as land, companies, software, commercial rights (patents, memberships and brands, art objects and expertise). Inevitably, the emergence of the interlinked economy brings with it an erosion of national sovereignty as the power of information directly touches local communities; academic, professional and social institutions; corporations; and individuals. It is this borderless world that will give participating economies the capacity for boundless prosperity.”¹⁴

This increasingly globalized economy means that while governments clearly are not irrelevant, the concept of a *national economy* is rapidly fading. It is becoming increasingly difficult to identify exclusively national companies and even companies that confine their production to the territory of a particular state as was true, say, during the period of significant economic growth prior to World War I. In the contemporary, globalizing economy it is increasingly common for companies, especially large ones, to be concerned with and driven by production speed, profitability and ease rather than national allegiance. In other words, business in the post-modern world no longer is driven by nationally-anchored firms in competition with other nationally-anchored firms. Businesses and firms today, while not independent from state control, are now much freer to locate where they realize economic advantage than in the past. Consequently, companies such as IBM and Toyota (just to mention two) are much less concerned with their national origins than with economic advantage. Although IBM is ostensibly an American firm, it employs about 20,000 Japanese workers and, while Toyota is putatively Japanese, more Toyotas are produced in the U.S. for export to Japan than are produced in Japan for the domestic market.

¹³ For an historical discussion of fragmented and contested sovereignty, see Hendrik Spruyt, *The Sovereign State and Its Competitors*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1994, pp172ff.

¹⁴ Kenichi Ohmae, *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*, Harper-Collins, NY, 1991, 1999, p7.

In addition to the political/social and economic arenas, the nature of “legitimate” violence is changing. For centuries, even before the settlement at Westphalia, “legitimate” violence has been the province of the state. Armies, navies and later air forces have been instruments of the state’s “exclusive” right to military, qua violent, solutions. Military forces have been commissioned by the state, controlled by the state, wore uniforms designated by the state and were governed—at least theoretically—by the rules of international law that were designed by states to serve their interests. For centuries, the use of violence aside from the sanctification of the state has been considered illegal and unacceptable. But, as the state-dominated paradigm has begun to change and as technology and political systems have changed, the nature of warfare too has changed. We have entered an era that several scholars are calling “fourth generation warfare,” which is characterized by the “loss of the state’s monopoly on violence, the rise of cultural, ethnic and religious conflict, the (advent of) small, viable groups, (and the development and use) of new technology.”¹⁵ “At heart,” says one of the originators of the theory of fourth generation warfare, “is the issue of the legitimacy of the state.”¹⁶

Certainly, we have not seen the end of earlier types of warfare—those characterized by state-dominated and-controlled violence. But, as the modern era ends and the post-modern era deepens, fourth generation warfare will become an increasingly standard form of military action that is taking its place alongside more traditional forms of warfare. Part of the growing complexity of this post-modern world is that the forms of “warfare” will be as multifarious as political, social and economic iterations. Indeed, we have seen examples of fourth generation warfare in the struggles between Palestinians and Israelis, in post-invasion Iraq and in Afghanistan. And, in Afghanistan it seems to have won out over more standard (so called “symmetrical”) forms of warfare.¹⁷ Increasingly, we will witness a “blurring” of the lines between politics and war, “unconventional” or “asymmetrical” tactics and strategy and the use of any methods and weapons that are available in order to overcome superior traditional or symmetrical forces. In the future, we can expect that fourth generation warfare will expand increasingly into cyber-attacks. Indeed, the era of cyber warfare already has started—the Chinese government has become quite proficient in cyber-attacks and earlier this year the U.S. (with the help of Israel and others) launched the Stuxnet virus against Iran’s nuclear program and reportedly has used the Flamer virus against Iran’s oil industry.

¹⁵ Global Guerrillas, Saturday, 08 May 2004; <http://globalguerrillas.type4pad.com/globalgue>.

¹⁶ William Lind, “Understanding Fourth Generation Warfare,” Anti-War, 15 January 2004; <http://antiwar.com/lind/?articleid=1702>.

¹⁷ Indeed, although NATO forces claim they will withdraw from Afghanistan in 2014 to allow local military forces to take over, in reality NATO is leaving in defeat. Western leaders have recognized that that have not been able to secure the ends they hope for over a decade ago when the Afghan war was started.

Whither the Republika Srpska?

Having passed 20 years in existence, the Republika Srpska (RS) now must move ahead in a world far different from the one in which it was formed. The U.S. and much of Western Europe continue to tell the leaders of the RS as well as all of Bosnia and the Balkans that, despite the changes, the old structures and functions are still right for today. In effect, they are saying that little has changed. The European Union—based firmly on the Treaty of Maastricht (1992) and the Treaty of Amsterdam (1997) remains the paramount economic and political organization for the Balkans and that NATO—living off its now passé success as an anti-Soviet alliance—is the dominant security organization. Washington and Brussels repeatedly tell Bosnian leaders that membership in both organizations is the key to success—they are the double golden ring that must be grasped if Bosnia, including the RS, is to be truly modern, unified and Western-oriented.

The problem, of course, is that neither the EU nor NATO are what they were when the RS was founded—indeed, both institutions have changed dramatically in just the past 5 to 10 years. Quite simply, NATO is living on its past reputation; it has really had no strategic defense mission or legitimate use since the end of the Cold War. It served a very useful purpose during the Cold War as an essential bulwark against the Soviet Union and the Warsaw Pact. But the tectonic shift in the global security situation has made NATO a relic of the past, not only because the definition of security is now more comprehensive, but because even in the traditional understanding of the term, NATO faces no genuine enemies. Today NATO provides no security guarantees for the Balkans. Who, after all, against who would NATO protect the Balkans? Moreover, NATO has shown that it provides no guarantee of internal security (witness the Alliance’s dismal performance in Kosovo). Although NATO remains the “rhetorical” lynchpin of American and European security, it provides nothing of the sort for the Europeans or Americans. The Europeans are not interested in a vigorous strategic alliance and the U.S. would rather go it alone, as Iraq and Afghanistan demonstrate. Even the much touted NATO victory in Libya is grossly overrated. It was essentially an Anglo-French bombing operation (with some minor help from others), not an Alliance campaign. Moreover, the Libyan adventure stretched NATO to the breaking point—both in terms of strategy and logistics (the Alliance almost ran out of bombs)—against a weak third world military that already was besieged by an insurgency.

While NATO has become essentially a useless anachronism, this is not true for the EU—at least not completely so. It is true that the EU is now a far different organization from its halcyon days in the past; indeed it is a far different organization than it was just a few years ago. Today the EU is in deep trouble and it is not just the euro zone that is in crisis mode. The EU has become so large and cumbersome that it is now impossible to control the organization’s political, economic or militarily

future. It has neither the authoritarian command structure of an empire nor the necessary organic or mechanical capabilities of a democracy. It is, rather as unwieldy behemoth that is unsure of its own future—even its own survivability. But, in the final analysis, it is really not only the size and cumbersomeness of the EU that is the problem. It is also that the “idea” of Europe became more important than the hard work required to implement the agreed upon financial and structural rules that were meticulously laid out in the underlying treaties and documents of the organization. The EU leadership ignored their own rules and became smug and arrogant in assuming that nothing could undermine the growing wealth and power of the EU. Although the financial and structural problems have become most serious in Europe’s southern tier, the wealthier countries of northern Europe (including Germany) have ignored and violated some of the union’s most basic rules, including the clear financial regulations laid out in Article 121 (1) of the Maastricht Treaty.¹⁸

In effect, the euro crisis is a serious subset of the problems the EU is facing as a whole. In addition to ignoring the clear rules and regulations of the EU’s underlying treaties and documents, basic structural issues also are the cause of the euro crisis. The EU Fiscal Compact, signed in March 2012, reaffirms provisions already in force in other EU documents. It remains to be seen whether the new Compact will be any more successful holding the euro zone members to the standards they have pledged to uphold. In addition, the European Central Bank has announced a plan to buy the national bonds of countries in financial trouble (i.e. much of the southern tier of the EU/euro zone). This action has stabilized markets for the time being, but it is unlikely that in the long run the new Compact, the purchase of bonds or the European Financial Stability Mechanism will be able to salvage the euro for all the countries of the contemporary euro zone—the economic problems are simply too deep and have been neglected for too long to be resolved by reclamation projects. The EU and the euro zone will require very painful structural reorganization that adapts the economies of Europe to a globalized world. In the long run, it is highly likely that the EU and the euro zone will divide into several tiers with the loss of some countries to the euro zone and perhaps even the EU.¹⁹

At the same time, the West, especially the U.S., would “prefer” that Bosnia scrap Annex 4 and construct a new, more centralizing constitution—one that fits with how Washington and Brussels envision a “more perfect” Bosnian union. The pressure today is not as great as it was three and four years ago to change the constitution because the advocates of constitutional change have run out of steam and subsequent

¹⁸ Among other rules, Article 121 (1) requires that inflation rates must be no more than 1.5 percentage points higher for any member than the average of the three best performing (lowest inflation) members states of the EU; the ratio of the annual government deficit to GDP must not exceed 3 percent at the end of the preceding fiscal year; the ratio of gross government debt to GDP must not exceed 60 percent at the end of the preceding year; and, the nominal long term interest rate must not be more than 2 percentage points higher than in the three lowest inflation member state.

¹⁹ For example, the Conservative government of David Cameron is under pressure to hold a referendum on continued British membership in the EU and there is a movement in several northern European countries, such as Germany and The Netherlands, to push weaker southern countries out of the euro.

American administrations have turned their attention to other international problems. Nonetheless, American and West European politicians continue to argue that Bosnia must develop a new national constitution, preferably under the benevolent leadership of Washington and Brussels. The Muslim/Bosniak constituency in Bosnia generally agrees with this perspective. In a recent visit to the U.S., Mufti Mustafa Ceric, Bosnian Islamic leader, argued that the Dayton Accords should be scrapped because of the negative impact of the “vortex of interparty conflicts, corruption and poverty.”²⁰ As suggested earlier, abandoning Annex 4 has been opposed by the RS and some of the Croat community, although the Croats—who were handled poorly by Washington and Brussels—have a declining population and influence and are struggling to find their place in Bosnia. And, to complicate matters, the EU has declared that Bosnia will be considered for membership only as a single state, which means that, as far as the EU is concerned, Bosnia must have a constitution that holds the country together—whether that is Annex 4 or something else.²¹

The question, then, given the international setting, at the age of 20, how will/should the RS move forward? In addition to considering the very important international and European context, it is necessary also to consider the internal Bosnian situation.

It remains standard operating procedure that the Muslim/Bosniak community (at least the leadership) prefers a unified, centralized state—this has been the “boiler plate” Muslim/Bosniak position since before the signing of the Dayton Accords. And, there is no doubt that this continues to be the Muslim/Bosniak position. But, the commitment to increasing the power, authority and legitimacy of state institutions has hit a very serious snag in the Federation and in the Muslim/Bosniak community, which is now badly split over how to strengthen national level government institutions and the relationship between the national and entity governments. Ostensibly, the split materialized because of disagreements over the national budget primarily between the Social Democratic Party (SDP) and the Party for Democratic Action (SDA). The importance of the budget disagreement should not be underestimated because the SDA insisted on more money in the state budget to strengthen national level institutions, even at the expense of money for the entity level institutions. But, the dispute has gone far beyond the question of the budget. As the SDP’s President and Bosnian Foreign Minister, Zlatko Lagumdžija, noted last June, “recently the SDA has started moving towards a type of radicalization and was...the obstructive force, rejecting all forms on institutional levels. Most likely, SDA officials are attempting, by going too far to the right, to radicalize Bosnian voters.”²² The dispute

²⁰ Vecemje Novosti, 6 September 2012

²¹ In March 2012 the European Parliament adopted a resolution requiring that Bosnia have “a functional state and government” in order to apply for EU candidacy. EU Enlargement Commissioner, Stefan Fuele, said this means Bosnia must be a single state.”

²² Anes Alic, “Bosnia and Herzegovina Consumed by Another Political Crisis,” Times of Sarajevo, 7 June 2012, <http://www.isaintel.com/2012/06/07bosnia-and-herzegovina-consumed-by-another-political-crisis>.

degenerated into an internecine war of words and political reprisals. This dispute—a form of communal suicide—arose at the worst possible time—it took 15 months to form a six party national level coalition and this crisis erupted just six months into the life of the new government.

At the same time, politicians from several political parties—mostly supporting the SDP—reportedly are exploring proposals to change structures and functions within the Federation. No specific proposals have been announced, but the press reports that a “guiding framework” is in place to strengthen Entity level institutions and to enact border changes within the Federation to the benefit of the Croats.²³ The political crisis, combined with potential for changes within the Federation, point to a further disintegration of the Bosnian state that had been envisioned by Western politicians and enshrined in Annex 4 of the Dayton Accords. There now is insufficient support within the Muslim/Bosniak political constituency to commit the necessary funds to build a unified, central state with strong central government institutions. It is easy to commit funds to all levels of government during good economic times. But, the choice among political priorities become much starker and much more difficult when economies are hurting and it is necessary to commit limited funds to competing priorities. The resulting conflict encourages laser-like concentration on the most important priorities.

At the same time, the newly proposed electoral law would strengthen the tight relationship between ethnicity and territory that is laid out in Annex 4 and discriminate against minorities, i.e. those citizens of Bosnia who are not Serb, Muslim or Croat. As time has passed and ethnicity becomes more deeply embedded in cantonal life and state institutions have lagged—in some cases to the point of irrelevancy—increasing numbers of Muslim/Bosniak politicians are realizing that the vision they used to have for Bosnia will not happen. The force of entropy within Bosnia as a whole has become a primary factor in the calculations of Muslim/Bosniak political leaders as the concentration of political energy has moved from the national to the Entity and cantonal levels. Increasingly, they understand that Bosnia is essentially a fiction, a paper country that survives as a political illusion and that the little sovereignty, authority and legitimacy remaining with the national government is a wasting asset.

On the RS side of the interentity boundary, the entropy that engulfs Bosnia is embraced enthusiastically as a positive direction, not as the *fait accompli* that is accepted with resignation in the Federation. At this point in time, the international and domestic situations beg the question as to what is the best way forward to secure the freedom, prosperity and independence of the Serb population in Bosnia (i.e. essentially the nearly 1.5 million people comprising the RS). The government and political establishment in the RS continues to walk a delicate tightrope of tenuous commitment to a surreal state while maintaining a delicate (partial) independence. On the one hand, the RS remains enmeshed in the contentious and complicated poli-

²³ Tanjug, 4 September 2012

tics of Bosnia and the Federation. The lingering political crisis—which is essentially a Muslim/Bosniak/Federation problem—bears witness to this, as does the convoluted election law. At the same time, RS political leaders, especially President Dodik, keep their options open while playing a tantalizing independence tune. Recently, Dodik said that “Bosnia shows on a daily basis a chronic inability to exist and survive as a country...it is no longer a question of whether Bosnia exists...the question is how to enable us to go our own separate ways peacefully...otherwise we can torture ourselves like this for years and decades...Bosnia hardly functions; Bosnia is not a functional state and can never be one.”²⁴

The fundamental question for the RS is whether walking this tightrope continues to make sense. In determining an answer to this question, the leadership and people of the RS must consider three questions.

First, does it make sense economically to continue the present arrangement? There is no question that the economic situation in Bosnia, including the RS, is not good and that the contemporary worldwide financial and economic crisis is to blame in part. But the economic climate in Bosnia—as for much of southeastern Europe—was poor before the current crisis. In the RS, growth in real terms (i.e. adjusted for inflation) during the past year has been a sluggish 0.9 percent, exports lag imports (although the ratio improved slightly with July’s numbers)—leading to an exodus of needed capital, the consumer price index has risen so far in 2012 by 1.6 percent in real terms over 2011, real wages so far in 2012 are 0.6 percent lower than in 2011 and, most alarming of all, the official unemployment rate is a staggering 38 percent (the actual unemployment rate is somewhat lower because of the gray and black markets).²⁵

Can the RS reverse these trends and still maintain the present political and economic relationship with the Federation? Of course, the situation will begin to improve when the worldwide economy improves. But, this is likely to take two to three years to happen and probably even longer in Europe where the economic and financial situation is worse than any other major region of the world. Moreover, as suggested above, membership in the EU is not likely to produce substantial relief, especially in the short run. Even if Bosnia remains “united,” full membership is almost certainly one or, more likely, two decades away. The long time frame is due on one hand to the dismal economic situation and uncertain political situation in Bosnia—it easily will take all of 10 to 20 years for Bosnia to satisfy the EU’s conditions (e.g. in the *Acquis Communautaire*). On the other hand, the opposition to further expansion in several EU capitals, the splintering of the EU and the union’s deep financial crisis militate strongly against Bosnian membership anytime soon. This does not mean that Bosnia—or the RS—should not pursue some sort of economic arrangement with

²⁴ Ibid

²⁵ Statistics are provided by The RS Institute of Statistics Monthly Statistical Review (July 2012); The IRBRS Data Base of Economic Indicators for the RS; and, The World Fact Book of the Central Intelligence Agency, 2012.

the EU, but it does not have to be full membership—i.e. it does not have to be the kind of membership that ties the RS (or Bosnia) to the sinking economies of Europe's southern tier. What may make more sense for the RS are carefully structured, specific trade, financial and economic arrangements (as Ukraine has done).

Second, are the current political arrangements with the Federation and a central Bosnian authority, however weak, worth the cost of engagement or do they weigh down and impede political and social life in the RS? Arguably, the political entropy that is detrimental to political efficiency and vision in the Federation is nearly as damaging in the RS. The dispersion of political energy acts as a drag and distraction on the evolution of the RS into an even more dynamic and successful political community. As an earlier High Representative pointed out Bosnia is a country of about 4 million people, with three constituent parliaments, five presidents, four vice presidents, 13 prime ministers, 14 parliaments, 147 ministers and 700 members of parliaments. This situation goes far beyond fragmented sovereignty and well into the territory of the ludicrous—Bosnia defines the term political entropy, exhibiting a system which has not been replicated anywhere else in in time and place outside medieval Europe. Certainly, it is a political world that was created by the West, especially Washington, but it also is a political world that local politicians and the people of the RS (and the Federation) now must deal with as best they can. It is now a world in which the RS must fight a long, costly battle to control its own competencies. It is possible to continue on this road, but political leaders on both sides of the entity line and within the ethnic communities need to determine whether this arrangement is debilitating and, if it is, what should be done to resolve the situation.

Third, is the relationship between the RS (and the Federation) and the so called “international community” what it should be?²⁶ There is a substantially different view between political leaders in the Federation and the RS on this matter. In the Federation (particularly in the Muslim/Bosniak community), the “international community” has been seen as the primary instrument to encourage and guide a unified, centralized Bosnia to reality, while in the RS it has been viewed mostly as an antagonist of Serb aspirations and RS independence. But, on both sides of the entity line—as indicated earlier—political leaders need to understand that the “international community” has functioned in Bosnia primarily to satisfy its own interests, not those of the region. In other words, the “imperial impulse” is alive and well in the U.S. and Europe, even though it is manifest in the guise of humanitarian intervention. In addition, the international presence in Bosnia has become a matter of inertia—many of the Western politicians involved in Bosnia have been there since before 1995 and are so wedded to the region and its issues they do not know how to disengage. A primary issue for the RS is whether and how this inertia should be broken. Although the RS has gone considerably further in breaking the Western inertial imperative, the problem persists on both sides of the ineterentity line. Indeed, there is a plethora

²⁶ For all intents and purposes, the international community is a euphemism for a handful of American and European diplomats and politicians and NGOs who either have an interest in the Balkans or earn their salaries by being concerned with the Balkans.

of institutional and personal gadfly involvement in the Balkans, especially Bosnia, which complicates the problems and makes the challenge more difficult.

For Bosnia, especially the RS, the complicating Western influence is manifest particularly in the embassies of the U.S., Germany, Britain and Russia; Brussels; the OHR and the PIC. These institutions continue to have far too much influence in the internal affairs of Bosnia, including the RS. Certainly, part of the influence stems from the imperial impulse, but it also lingers because of the weakness and psychological dependence of many Bosnian (and Balkan) leaders. In Bosnia, especially the Federation, there is a propensity among some political leaders and many in the general population to believe that they have no choice. Although the RS leadership has gone much further in breaking the psychology of dependency, there remains a residue of dependence even there. For example, in the spring of 2011 the RS government announced its intention to hold a referendum on the powers and office of the OHR, only to cancel it under pressure from the West. A successful referendum would have sent a powerful signal that the people and leadership in the RS no longer would be the pawns of outside pressures fully 16 years after the Dayton Accords had been signed. Instead, the RS launched a withering rhetorical attack on the OHR in a report to the United Nations Security Council, which led to no substantial action.²⁷ This provided the OHR and several Western embassies in Sarajevo with a symbolic victory that breathed some small life into an institution that long ago should have been a distant memory.

Next Steps?

The RS has stepped out more forcefully than any other political constituency in the Balkans to sever the harmful and unnecessary connections with outside pressures. Given the current situations in the international arena and in Bosnia, it is time for the RS to take the next step. If the RS continues to tie its fortunes to Annex 4, it will be tied to the past and to an unworkable, even debilitating political system. On the other hand, the RS can announce that Annex 4 has served its purpose and it is now time to move on. Moving on should be done entirely within a “democratic context”—not only to give decisions legitimacy, but because it is the right thing to do. Moreover, since the end of the Cold War in Europe and since 1995 there have been border changes that can serve as precedents for RS action that is perfectly consistent with international law and the Helsinki Final Act (1975).²⁸ There are three possible directions the RS political leadership can take if it wants to move forward, each

²⁷ Fifth Report of the Republika Srpska to the United Nations Security Council: Reply to the High Representative’s Letter and Special Report of 4 May 2011 to the UNSC

²⁸ The peaceful transition to independence of the republics of the old Soviet Union, the Velvet Divorce between the Czech Republic and Slovakia and the independence of Montenegro provide ample precedents for peaceful action by the RS that is consistent with the Helsinki Final Act. Moreover, the 10 to 4 advisory opinion of the International Court on 22 July 2010 that Kosovo’s unilateral declaration of independence did not violate general international law provides a solid legal base for RS action.

backed by precedent, law and a democratic referendum. After preparing the people of the RS, the government of Bosnia and the United Nations with the necessary arguments and justifications, the government of the RS can announce a referendum to be held, say, in the spring of 2013 giving the voters three choices. The winning choice must receive a minimum of two thirds of the vote. If none of the three receives two thirds of the vote, a subsequent referendum will be held offering the two top choices. The referendum needs to propose the three possible future courses of action:

1. **Continuation of a federal republic of Bosnia Herzegovina:** with a new constitution drafted by Bosnian political leaders and Bosnian legal scholars (outside organizations and individuals would be involved only at the discretion of Bosnian officials and only in an advisory role); the aim would be to draft a new streamlined constitution that redirects the entropy presently crippling Bosnia, with clearly delineated competencies, organs of government, rights and responsibilities.

2. **Independence:** the establishment of a new state in southeastern Europe that would sever the official bonds between the RS and the Federation; it would be made clear to the Federation, as well as the rest of the world, that this is being done peacefully, democratically and legally.

3. **Union with Serbia:** this position, of course, would have to be worked out with Serbia and might require a referendum in Serbia; as with independence, this option would dissolve the bonds between the RS and the Federation and would be done peacefully and democratically.

None of these options would foreclose a peaceful, democratic transition in the Balkans. In fact, a final resolution of the “Bosnian issue” would allow for more mutually productive relationships that could be constructed on the realities of the 21st century, rather than the anachronisms of the 20th century. This could lead to beneficial intra-Balkan economic and security relationships, as well as relationships with the external world that do not ignore the EU, but see the EU in a realistic light while seeking profitable economic and security ties outside Europe in a “multi-functional”

Nenad Kecmanović*

Оригинални научни рад
UDK 341.211:323(497. 6 Republika Srpska)

SRPSKA U BOSNI I HERCEGOVINI I IZVAN NJE *
SRPSKA IN BH AND OUT OF IT

Abstract. *The author analyses the attitude of the RS political elite towards the resolution of the so-called Bosnian crisis, noting several coexisting approaches. National independence and secession, unification with the motherland, a confederate status, return of abducted jurisdictions, defence of the Dayton status quo and so on – these are just some of the possible options. The author exposes their political implications in a comparative manner, discussing their advantages and disadvantages. In the conclusion he suggests that some of these are primarily tactical, while some are strategic, and that the practical and political discourse should not be confused with the theoretic and political one. As an example of the latter, which does not have to take into account the political correctness and international opportunism, he mentions the attitude of the RS towards its historical founders and their public cover-up.*

Key words: *future of RS and BH, Dayton and Washington agreements, Serbs, Bosniaks, Croats, autonomy, secession, unification, motherlands, confederacy, Hague Tribunal*

Rezime. *Autor analizira odnos političke elite RS prema razrješenju tzv. bosanske krize i uočava nekoliko pristupa koji su istovremeno u opticaju. Otcjepljenje i državno osamostaljenje, ujedinjenje sa maticom, konfederalni status, vraćanje otehtih nadležnosti, odbrana dejtonskog status quo-a itd. – to su samo neke od opcija koje su u igri. Autor komparativno izlaže njihove političke implikacije, te razmatra mane i prednosti. U zaključku ukazuje na to da neke imaju prvenstveno taktički a neke više strateški karakter i da praktičnopolitički diskurs ne treba miješati sa teorijskopolitičkim. Kao primjer ovog drugog diskursa, koji ne mora da vodi računa o političkoj korektnosti i međunarodnom oportunitetu, navodi odnos RS prema njenim istorijskim osnivačima te njihovom javnom prećutkivanju.*

Ključne riječi: *budućnost RS i BiH, Dejtonski i Vašingtonski sporazum, Srbi, Bošnjaci, Hrvati, autonomija, secesija, ujedinjenje, matice, konfederacija, Haški sud*

Tokom dvije decenije burne istorije, RS je svoje najbolje godine imala u prvom i u posljednjem petogodu. Izuzmemo li godine uoči rata, tokom rata i prve poratne, kada se političko vođstvo srpskog nacionalnog pokreta uspješno nosilo sa hegemonističkim pritiscima bošnjačko-hrvatskog saveza, a njena vojska nizala pobjede u građanskom ratu, RS je sve do polovine prve decenije ovog vijeka bila u defanzivi. Već sa krajem mandata prvog visokog predstavnika Karla Bilta, koji je u

* Redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci.

skladu sa izvornim dejtonskim ovlašćenjima ohrabrivao i pomagao procese poratne normalizacije, OHR je započeo proces sistematskog podrivanja RS.

Vestendorf je nekim konkretnim antidejtonskim potezima samo najavio projekat rušenja manjeg entiteta, koji je tokom mandata Petrića, a pogotovo Ešdauna, uz pomoć bonskih ovlašćenja, bio gotovo priveden kraju. Čitavu deceniju između 1996 i 2006. trajalo je otimanje entitetskih nadležnosti, nametanje zakona, smjenjivanje funkcionera ili ucjenjivanje Haškim tribunalom zbog ratne prošlosti. Kulminaciju je, čini se, predstavljalo ukidanje VRS koja se u vrijeme raspada SFRJ, kada su zakazali svi pokušaji da se budućnost BiH riješi Beogradskom inicijativom ili Lisabonskim sporazumom, pokazala kao posljednji bastion odbrane srpskog naroda. Sjetimo se tog perioda kada se među nacionalnom političkom elitom i u narodu bezmalo oplakivala RS, širio se gorak ukus poraza, beznađa i uzaludnosti svakog otpora.

Svojevrsan preokret je nastao kada su Čavić kao predsjednik, Ivanić kao premijer i Dodik kao lider opozicije jedinstveno i odlučno odbili da se ukine i policija RS. A potom je proces ispravljanja kičme i uspravnog hoda političkog vodstva RS nastavljen krupnim koracima svih posljednjih šest godina. Što je najvažnije, to je povratilo samopouzdanje srpskom narodu, a ovo opet, povratno, generisalo novu energiju i odlučnost lidera. Pri tome, naravno, ne treba zanemariti značaj promjena koje su u međuvremenu nastale u globalnoj konstelaciji snaga u svijetu, a prije svega zamjenu unipolarizma multipolarizmom.¹ Kao ni vještinu rukovodstva RS da to iskoristi na optimalan način.

Danas se o RS, ni u BiH ni u svijetu, više ne govori kao o zločinačkoj tvorevini, niti o manjem entitetu kao o ekonomski neodrživom, a sve manje i kao o remetilackom faktoru na putu ka evropskim integracijama. I dok se Srpska potvrdila kao bolji ili bar kompaktniji, funkcionalniji i stabilniji dio međunarodno priznate države bez unutrašnjeg legitimiteta, na dnevni red je stiglo ne samo raspadanje BiH nego i Federacije. O tome su saglasni i unutrašnji akteri i spoljni faktori, a jedina razlika je u tome kako ko taj objektivni proces subjektivno vrednuje. Neki ga smatraju posljedicom greške koja je ugrađena u Dejtonski ili samo Vašingtonski sporazum, koju bi trebalo naknadno korigovati. Neki drugi pak vjeruju da je problem u tome što je OHR implementaciju ustavnog dijela mirovnog sporazuma pogrešno vodio na terenu, bilo zbog viška ili zbog manjka nasilnih intervencija. A ima onih koji cijene da se naprosto radi o prirodnom društvenom dovršetku procesa teritorijalno-etničkog zaokruživanja novih država na Balkanu, koji je započeo raspadom SFRJ i sada se neminovno nastavlja na Kosovu, u Makedoniji i BiH.²

¹ Aktivan stav kineskog u ruskog ambasadora u SB UN povodom Inckove inicijative da se prema predsjedniku RS zbog najave referenduma primjene bonska ovlašćenja, ukazuje da se status RS više neće rješavati isključivo na relaciji Vašington - Brisel. A ulazak ruskih kompanija u energetske sisteme RS (Brod, Modriča, krak Južnog toka), te višekratni susreti Putin – Dodik, da Moskva daje podršku aktuelnom rukovodstvu u Banjaluci.

² Vidi: Nenađ Keĉmanović, Dometi demokratije - od Istočne Evrope do Zapadnog Balkana, Čigoja, Beograd, 2005. str. 231-255.

Tokom dvogodišnjeg perioda osjeke interesa SAD i EU za BiH, što zbog problema u evrozoni i previranja na Bliskom istoku, što zbog deficita novih ideja šta sa Bosnom, Rusija, Kina, pa na specifičan način i Izrael, podržale su Srpsku, Njemačka je zaštitila Hercegbosance, a Turska se napadno angažovala u prilog muslimanskog dijela Federacije. Sada vodeće države Zapada najavljuju nove inicijative prema BiH. Još uvijek samo neformalno, Amerikanci najavljuju rekonstrukciju FBiH, a Britanci, takođe neformalno, novi Berlinski kongres za BiH.³

Kakva je strategija RS za predstojeći susret sa takvim inicijativama? Ili šta bi Srpska mogla da stavi na sto kao svoju projekciju za narednih, ako ne čitavih 20, a ono pet ili 10 godina? U izjavama vodećih političara može se prepoznati barem pet različitih pristupa, koje bih sažeto imenovao kao:

- odbrana status quo-a, - povratak na izvorni Dejton, - mirni razlaz i osamostaljenje, - pripajanje matici i – konfederacija.

Odbrana status quo-a

Odbrana status quo-a, odnosno aktuelne pozicije RS u BiH ima svoj puni smisao i opravdanje već samim tim što je u okviru datih okvira, uz sve limite, manji entitet postao bolji entitet. Uprkos dvadesetogodišnjim osporavanjima i pritiscima, odbranjeni su suverenitet RS i identitet srpskog naroda. Izjalovila su se neskrivena očekivanja Sarajeva, pa i nekih međunarodnih krugova da će se RS sama od sebe vremenom urušiti na bazi svojih strukturalnih manjkavosti, te da će stanovnici navodno autoritarne i zaostale Srpske poželjeti da se pripoje tobože demokratskoj i prosperitetnoj Federaciji, baš kao što su istočni Nijemci pohrlili preko granice ka Zapadnoj Njemačkoj. Iako RS danas i teritorijalno i funkcionalno predstavlja manje od onoga što je dobila Dejtonskim sporazumom, iako su joj otete mnogobrojne nadležnosti i nametnuti ne manje brojni zakoni, to nije bila prepreka da ne samo opstane nego i da napreduje. Utoliko odbrana aktuelnog statusa može da se tretira kao sasvim realan i dovoljan cilj preko koga i nije politički mudro ići jer predstavlja suvišan rizik od spoljne i unutrašnje reakcije.

Vraćanje oduzetih nadležnosti

Prema drugom pristupu, RS ima ne samo interes nego i pravo da zahtijeva da joj se vrate oduzete nadležnosti i izvrši revizija nametnutih zakona, čak i u onim slučajevima gdje je sve naizgled izvedeno na legalan i legitiman način. Skupštinska tijela u Banjaluci su tobože demokratski prihvatila zapravo diktat visokih predstavnika i nije teško naknadno rekonstruisati i dokazati da je to učinjeno pod prijetnjom, prinudom i ucjenom. Štaviše, duge mandate Volfganga Petriča, koji je u aerodromskom VIP salonu pred odlazak iz BiH diktirao svoje posljednje antidejtonske mjere, i Pedija Ešdauna, koga su i njegovi zemljaci nazivali posljednjim diktatorom

³ Više medija u regionu najavilo je tokom oktobra i novembra o.g. da se za proljeće 2013. priprema rekonstrukciju FBiH „kako bi se Hrvati osjećali ravnopravniji, Bošnjaci zadržali dominaciju“. A ser Ajvor Roberts pominje još uvijek neformalnu inicijativu da se pripremi novi „Berlinski kongres“ i dogovor o novim mapama na Balkanu kako bi se izašlo iz ćorsokaka. (intervju Politici od 11. 07. 2012)

u Evropi, međunarodna zajednica je vrednovala kao najproduktivniji i najkreativniji period djelovanja OHR-a. Aktualna vlast u RS je protiv ovog posljednjeg pokrenula tužbu pred britanskim pravosuđem. Ali i bez obzira na neizvjestan ishod sudskog procesa, povratak na izvorni Dejton može da bude legitiman politički cilj na eventualnoj međunarodnoj konferenciji na kojoj će se svoditi računi u regionu, kao i u lokalnim pregovorima sa domaćim partnerima.

Državno osamostaljenje

Mirni razlaz, odnosno osamostaljenje RS, u noviji vrijeme se pominje kao najlogičniji ishod hronične krize međunacionalnih odnosa, sada ne samo u BiH, nego i u Federaciji. Jedini ishod dvogodišnje "platformaške" avanture sveo se na probuđeni hrvatski otpor prema zajedničkom entitetu i rasulo u bošnjačkim političkim redovima. Došlo je vrijeme da Republika Srpska tretira Federaciju kao balast na putu za Brisel, a odande stižu poruke da EU odustaje od višegodišnjih prijetnji ustavnim reformama i funkcionalnom centralizacijom, te samo traži da partneri u BiH počnu da saraduju u nekoliko ključnih pitanja. Neizvjesno je da li će i kada SAD, pod pritiskom disolucionih procesa na terenu, odustati od stava da je BiH geopolitička neminovnost i da se ne mogu mijenjati postojeće granice na Balkanu.⁴ Odnosno da li će nakon predaha nastaviti sa pritiscima ili će, konačno, napraviti neophodan korak natrag iz čorsokaka u kojem su se zaglavile i krenuti nekim drugim putem u raspetljavanju bosanskog čvora, koji podrazumijeva i mirni razlaz. Srpska bi u međuvremenu morala napraviti kalkulaciju svoje ne samo ekonomske samoodrživosti.

Ujedinjenje sa "maticom"

Ujedinjenje Srpske sa Srbijom više se pominje kao želja naroda sa lijeve obale Drine nego kao dugoročan projekat političkog rukovodstva. A izlazak BiH iz skraćene Jugoslavije i zajednice sa Srbijom i Crnom Gorom početkom 90-ih prihvaćen je kao cijena koju su "prekodrinski Srbi" platili da bi dobili Republiku Srpsku. Istovremeno, i neki zapadni naučnici smatraju da se "balkanska odiseja" može srećno završiti jedino prekompozicijom državnih granica u skladu sa teritorijalno-etničkim i da je samo neizvjesno kada će se to dogoditi.⁵ Navodno, de fakto nezavisno Kosovo, kao i zapadni dio Makedonije i južni dio Crne Gore će se, prije ili kasnije, sasvim prirodno pripojiti državi Albaniji, a to isto važi i za Srpsku, pa i Herceg-Bosnu, koja je već na vidiku, u odnosu na susjedne "matice". Evropske integracije zapadnog Balkana tu operaciju neće skinuti sa dnevnog reda, nego je

⁴ Više medija u regionu najavilo je tokom oktobra i novembra o.g. da se za proljeće 2013. priprema rekonstrukciju FBiH „kako bi se Hrvati osjećali ravnopravniji, Bošnjaci zadržali dominaciju“. A ser Ajvor Roberts pominje još uvijek neformalnu inicijativu da se pripremi novi „Berlinski kongres“ i dogovor o novim mapama na Balkanu kako bi se izašlo iz čorsokaka. (intervju Politici od 11. 07. 2012)

⁵ Američki historičar Gal Stouks smatra da nije ključno pitanje da li će se proces stvaranja kompaktnih etničkih država na Balkanu ostvariti nego samo na koji način će se dogoditi. „Naša politika multikulturizma i tolerancije u Bosni ne može da funkcioniše i zato treba odrediti nove državne granice u skladu sa etničkim“ (u: „Jugoslavija i njeni povjesničari“, ur. Naimark, Norman, Case, Holly, izd. Srednja Evropa, Zagreb 2005, str. 165-167).

samo učiniti bezbolnom. Naravno, ni to se neće dogoditi samo od sebe i za pojedina ujedinjenja biće neophodna obostrana nastojanja i pogodan istorijski splet okolnosti. Predsjednik RS je u intervjuu “Politici” u junu ove godine prvi put pomenuo da su Srbi propustili povoljan trenutak kada su kosovski Albanci proglasili nezavisnost jer Srbija zbog odbrane teritorijalnog integriteta nije na to bila spremna.

Asimetrična konfederacija

Rekonstrukcija današnje BiH kao konfederacije ili unije za sada izgleda kao najbliža i najizglednija promjena koja bi Srpskoj, bez većih potresa, obezbijedila puni državni kapacitet u okviru zajednice sa hrvatskom republikom Herceg-Bosnom i Bošnjačkom republikom. RS je praktično već vrlo blizu takvog statusa, a rasplet bošnjačko-hrvatskih nesuglasica očigledno ide u pravcu formiranja zajednice kantona sa etničkim većinama ili dva nacionalna poluentiteta. Koncentrisani u tri teritorijalno-etnički relativno kompaktne i dovoljno autonomne cjeline, Srbi, Bošnjaci i Hrvati bi se osjećali bezbjedni i, rastrećeni uzajamnih ratnih strahova i nepovjerenja, bili spremniji na saradnju. Takva BiH, komotna za sva tri naroda, uz slobodan protok ljudi, ideja, kapitala, informacija, robe i usluga, mogla bi da bude i demokratski verifikovana. Dejtonski ustav jesu potpisali predstavnici sve tri nacionalne strane, ali uspostavljanje BiH na novim principima nikada nije stavljeno na referendum nijednog od tri naroda. BiH kao asimetrična konfederacija ili kao konfederacija RS i FBiH mogla bi da obezbijedi autentičan unutrašnji legitimitet državnoj zajednici tri nacionalne republike i obezbijede sadržaj međunarodnom legitimitetu, koji je još prije 20 godina Srbima nesrećno nametnut prijemom BiH u UN. Prednost ovog modela preuređenja BiH, gledano iz srpskog ugla sastoji se u tome što glavninu preostalog posla RS može da prepusti hrvatskim i bošnjačkim komšijama u većem entitetu.⁶

Strategija i taktika, nauka i politika

Neki od ovih pristupa su komplementarni ili kumulativni, ali ne bi trebalo da zbuni ni to što se neki od njih međusobno isključuju. Kada je riječ o praktično-političkom diskursu, treba računati da se neke ideje ponekad ističu samo iz taktičkih razloga, kao što se neke druge iz istih razloga prećutkuju, ili samo implicitno pominju jer u datom istorijskom kontekstu nisu oportune. Uzmimo kao primjer ponašanje republika Slovenije i Hrvatske prilikom raspada SFRJ. U fazi početka krize nijedna od njih nije otvoreno zastupala osamostaljenje, nego samo demokratsku prekompoziciju zajedničke države. Milošević je insistirao na čvrstoj federaciji, što je bilo u skladu sa ustavom, a Kučan i Tuđman na legalizaciji konfederacije koja je bila uveliko uzela maha u političkoj praksi. Za posmatrača sa strane izgledalo je da ne samo onaj prvi nego ni ovi drugi ne dovode u pitanje opstanak jugoslavenske države. Kasnije su, međutim, i Kučan i Tuđman potvrdili da im je konfederacija trebalo da posluži samo kao prelazna etapa ka potpunom osamostaljenju. Tako je i Alija Izet-

⁶ Tokom aktuelnih hrvatsko-bošnjačkih tenzija u FBiH, koje su isprovocirali „platformaši“, aktuelna vlast u RS je zauzela stranu, braneći hrvatsku ravnopravnost od bošnjačke dominacije, ne samo u izbornom sistemu. Neki predstavnici opozicije (Mladen Ivanić, npr.), smatraju da ovo miješanje u probleme u drugom entitetu nosi rizik uvlačenja RS i u njihovo rješavanje,

begović dao mandat Adilu Zulfikarpašiću da pripremi tzv. beogradski ili istorijski sporazum sa srpskom stranom, a onda uoči samog potpisivanja otkazao podršku. Lisabonski sporazum je čak i sam parafirao da bi po povratku u Sarajevo povukao potpis. Kasnije je to objasnio kao zavaravanje protivnika odnosno kupovinu vremena do očekivanog međunarodnog priznanja BiH. Mnogi i Dodikove višekratne najave referendumu tumače kao taktičke prijetnje na adresu Vašingtona, Brisela i Sarajeva. Odustajanje u posljednji čas obično dolazi nakon neke koncesije druge strane, ili ima efekat kooperativnosti za koju slijedi odgovarajuće priznanje. No, dok praktična politika mora da taktizira i lavira, zaobilazi i kamuflira, simulira i blefira, politička teorija, naprotiv, uživa slobodu, ali i obavezu, da se svakom od navedenih i nenavedenih opcija bez zazora direktno i otvoreno kritički pozabavi i ponudi stratešku bazu za dnevno-političke odluke.

Izostalo priznanje osnivačima

U red takvih tema, ne samo povodom velikog jubileja RS, svakako spada i savremeni tretman njenih osnivača. Neprirodno je da se jubilarina godina približava kraju a da se ne pominju ta imena. Naravno, Srpsku nisu stvarali ni političari ni generali, nego narod, kako u ratu, tako i u miru. Ali, kao što uvijek i svugdje biva, predvodili su ga njegovi civilni rukovodioci i vojni komandanti. Jeste da se dvojici pojedinačno najistaknutijih upravo sudi na Međunarodnom sudu za ratne zločine i da RS saraduje sa tim sudom, ali sve do pravosnažne presude postoji presumpcija nevinosti. A od dvoje potpredsjednika RS protiv jednog nije ni podignuta optužnica, a drugi je odslužio kaznu. Čak i da imamo najveće povjerenje u Haški tribunal i u objektivnost presuda, istorijska uloga prvog predsjednika RS i komandanta VRS ne može se redukovati na tzv. komandnu odgovornost ili odgovornost zbog nečinjenja u građanskom ratu. Uostalom, pogledajmo druge primjere iz ratova na zgarištu Jugoslavije. Snimci razgovora u kabinetu hrvatskog predsjednika nedvosmisleno pokazuju da je Tuđman naredbodavno odgovoran za etničko čišćenje i zločine tokom "Oluje", a on je bio i taj koji je na salveti dijelio BiH napola. Pa ipak, u Hrvatskoj i Herceg-Bosni ga i dalje slave kao osnivača hrvatske države.⁷ U svakoj biografiji, pa i u biografijama vođa srpskog nacionalnog pokreta u BiH, mora se pažljivo razlučiti šta je bilo dobro a šta nije. Ne samo zbog nacionalnog duga prema tim ličnostima i istorijske istine radi nego i radi RS i naroda koji ovdje živi. Sve dok to ne učinimo, slušaćemo iz komšiluka da je Srpska zločinačka tvorevina. Međunarodna zajednica nije samo osnovala Haški sud da kazni ratne zločine nego je i napisala Dejtonski ustav, koji je verifikovao ishod građanskog rata iz koga je rođena Republika Srpska.

⁷ Oslobođajuće presude u Hagu za komandante operacije „Oluja“, generale Gotovinu i Markača i nisu imale toliko za cilj da isključe pokojnog Tuđmana iz „udruženog zločinačkog poduhvata“ koliko da amnestiraju američke obavještajce, instruktore i logističare, koji su u koordinaciji ambasadora Galbrajta bili involvirani u „vojni poduhvat“. Oslobođajuća presuda za Haradinaja, koji je vlastoručno napisao i objavio da je ubijao srpske civile i neloyalne sunarodnike, pa treba očekivati i naknadno javno priznanje kako je dvadeset potencijalnih svjedoka pojeo mrak, predstavlja još jedan dokaz da su učesnici u globalnim projektima supersile zaštićeni od prava i pravde. Dobra strana ova dva haška skandala jeste u tome što su konačno probudili međunarodnu stručnu javnost i postidjeli prosvijećene srpske nacionalne mazohiste i autošoviniste.

USTAVNE PROMJENE O KONSTITUTIVNOSTI NARODA U REPUBLICI SRPSKOJ KAO DOPRINOS RAZVOJU I UNAPREĐENJU NACIONALNIH I GRAĐANSKIH PRAVA

Pitanja vezana za naciju i nacionalni identitet i danas su, unatoč brojnim društvenim promjenama, aktualne teme, posebice u ovom dijelu Europe. Ako kažemo nacija nije proizvoljni politički konstrukt jednog vremena nego proizvod povijesne evolucije niza poveznica i identifikacijskih čimbenika određene skupine ljudi, pokušajmo nastojati izdvojiti i dajmo odgovor što je to onda s Bosnom i Hercegovinom i NARODIMA u njoj, ali i u njenim Entitetima, u konkretnom slučaju u Republici Srpskoj. Temeljne sastavnice nacije u našem prostoru, sukladne su srednjoeuropskom načelu razvoja nacije kroz jezik, teritoriju, povijesna iskustva te mitove i simbole karakteristične za ljude sa zajedničkim etničkim podrijetlom. Ako izdvojim tezu „da se nacija politički želi ostvariti u državi, s posebnom pozornosti spram isto-ciljnom političkom i gospodarskom djelovanju uz izražen voljni element u izgradnji i bivanjem dijelom nacije.“¹ Nužno ovdje naglašavam, „ideja nacije otkriva se kao koherentan, dinamičan interkulturalan ideal koji odbacuje isključivost nacionalističkog diskursa i kao takav pokazuje aktualnost i korisnost.“²

S obzirom na navedeno, teorijsko i praktično utemeljenje ustavnog određenja građanina kao izvornog nositelja suvereniteta, rezultat je višestoljetnog razvoja europske pravne i političke misli te prakse i u funkciji je legitimiranja državne vlasti te izjednačivanja svih građana jedne državno-pravne zajednice u pogledu njihovih političkih prava, uključujući opće i jednako, aktivno i pasivno biračko pravo.

Razvoj ustavnosti u Bosni i Hercegovini u kontekstu ostvarenja ideje narodnog suvereniteta može se promatrati tek od Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a. Raniji pisani ustavni akti: „Ustavni zakon vilajeta bosanskog“ iz 1876. godine i „Zemaljski štatut za Bosnu i Hercegovinu“ iz 1910. godine, nisu nastali kao odraz suvereniteta političkih naroda Bosne i Hercegovine, nego su okupacijske vlasti nametnule kao instrument organiziranja vlasti i upravljanja na „svom teritoriju“.

¹ Filip Kozina, *Ideja Nacije u Antuna Gustava Matoša*, Filozofski Fakultet, Zagreb, 2011. godine str. 1.

² Isto, str. 2 .

Čuvenom krilaticom, sadržanom u Rezoluciji usvojenoj na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a (Mrkonjić Grad, 25. studenog 1943.), po kojoj Bosna i Hercegovina nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, nego i srpska, i muslimanska, i hrvatska, slikovito je istaknuto opredjeljenje k izgradnji Bosne i Hercegovine kao države ravnopravnih naroda i građana, uz poštovanje nacionalne ravnopravnosti. U toj Rezoluciji također je utvrđena kategorija „naroda Bosne i Hercegovine“ koji predstavljaju ZAVNOBiH.

Ovdje ne ulazimo u pravno (legalno i legitimno) utemeljenje zastupanja naroda i građana od strane sudionika, na zasjedanju.

Na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a (Sanski Most, 30. lipnja.- 02. srpnja, 1944.), na kojem je ZAVNOBiH proglašen za najviše izvršno i zakonodavno zastupničko tijelo Bosne i Hercegovine, usvojena je „Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine“. Tom Deklaracijom, koja po svom sadržaju kao da je pisana temeljem francuske „Deklaracijom o pravima čovjeka i građanina“ iz 1789. godine, proklamirano je, između ostalih prava, opće i jednako aktivno i pasivno biračko pravo građana Bosne i Hercegovine, uz isticanje nacionalne ravnopravnosti Hrvata, Srba i muslimana. Time je izražena namjera donositelja te Deklaracije k utemeljenju NARODA Bosne i Hercegovine kao političkih naroda i precizirano građansko načelo, uz poštovanje nacionalne ravnopravnosti, na kojima se trebalo temeljiti buduće uređenje Bosne i Hercegovine.

Ustavotvorna skupštinu Bosne i Hercegovine izabrana je na temelju tadašnjih načela demokracije, u listopadu 1946. godine. Na svojoj prvoj sjednici od 11. studenog iste godine potvrdila je sve odluke ZAVNOBiH-a, Predsjedništva ZAVNOBiH-a i Privremene Narodne Skupštine. Na taj način, to „demokratski“ izabrano tijelo, naknadno je verificiralo odluke ZAVNOBiH-a, kojima je osigurana državnost i definirani politički NARODI Bosne i Hercegovine kao zbroj ravnopravnih građana, te proklamirana nacionalna ravnopravnost Srba, Muslimana i Hrvata. Time se željelo ujedno potvrditi legitimitet i legalitet tih odluka ZAVNOBiH-a.

S obzirom na naprijed izrečeno, može se zaključiti da je ideja narodnog suvereniteta u Bosni i Hercegovini prvi put uređena aktima ZAVNOBiH-a, kojima je utemeljen politički narod Bosne i Hercegovine kao zbroj njenih naroda i bosanskohercegovačkih građana, jednakih u političkim pravima.

Amandmanskim izmjenama republičkog ustava iz 1971. i 1972. godine, izvršena je radikalna reforma koncepta jugoslavenskog federalizma. Taj je proces okončan donošenjem potpuno novih republičkih i saveznog ustava 1974. godine. U tom Ustavu također je kombinirano načelo narodnog i klasnog suvereniteta. Već u članku 1., koji predstavlja sublimaciju ideje narodnog i klasnog suvereniteta, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija je definirana kao državna zajednica dragovoljno ujedinjenih naroda i njihovih socijalističkih republika i pokrajina, zasnovanih na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi i građana te ravnopravnih naroda i narodnosti. S obzirom na prethodno, može se konstatirati da je ustavno određenje nositelja suvereniteta u Bosni i Hercegovini, u razdoblju u kojem

se nalazila u sastavu bivše jugoslavenske federacije, kretalo ka ustavnom određenju naroda kao nositelja suvereniteta

Amandmanima LIX.-LXXX. Ustava Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine iz 1990. godine Bosna i Hercegovina je bila definirana kao demokratska i suverena država ravnopravnih naroda i građana: Muslimana, Hrvata i Srba, te pripadnika drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive. Izričito je utvrđeno da su narodi i građani nositelji vlasti u Bosni i Hercegovini, zajamčena je sloboda političkog organiziranja i djelovanja, proklamirano je opće i jednako biračko pravo i tajnost glasanja pri izboru najviših političkih zastupnika, uspostavljena njihova odgovornost prema onima koji su ih birali i uvedeno načelo inkompatibilnosti funkcija.

Međutim, u međuvremenu je došlo do strašnog rata u prostoru bivše južnoslavenske države pa i u BiH. Rat je okončan intervencijom međunarodnih čimbenika te su izaslanici zaraćenih strana potpisali ugovora o prekidu rata i stvaranju preduvjeta za izgradnju mira. Dodatak IV., ovom ugovoru (Daytonsko-Pariškom) je u stvari aktualni Ustav. U preambuli Ustava Bosne i Hercegovine proklamirana je jednakost svih ljudi, načelo političkog pluralizma, pravednih procedura i demokratičnost tijela vlasti, na tim načelima Ustavom Bosna i Hercegovina je definirana kao demokratska država u kojoj se osigurava najviša razina međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda pripadnicima konstitutivnih naroda i ostalim građanima.

Također je utvrđena izravna primjena prava i sloboda predviđenih Europskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i njenih protokola te propisana nadzakonska snaga njenih odredbi.

Zabranjena je diskriminacija po bilo kojem temelju u pogledu uživanja ljudskih prava i sloboda utvrđenih Ustavom. Predviđeno je ograničenje u pogledu umanjivanja bilo kojeg od prava i sloboda navedenih u članku II. Ustava Bosne i Hercegovine. Potpuno jasno je propisano da su opća načela međunarodnog prava sastavni dio pravnog poretka u Bosni i Hercegovini. Nakon potpisivanja Daytonskog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu, usklađivanja entitetskih ustava s Ustavom Bosne i Hercegovine nametnulo se kao ključno pitanje njegove uspješne implementacije. S tim u svezi, važeća odredba članka 12. stavak 2. Ustava Bosne i Hercegovine propisuje: „U roku od tri mjeseca od stupanja na snagu ovog Ustava, Entiteti će izvršiti izmjene svojih ustava kako bi ih usuglasili s ovim Ustavom.“³ Tome treba dodati i odredbu Aneksa II. stavak 2. Ustava Bosne i Hercegovine kojom je propisano da svi zakoni, propisi i sudski poslovници, koji pravno obvezuju u trenutku stupanja daytonskog Ustava na snagu, „...ostaće na snazi u onoj mjeri u kojoj nisu u suprotnosti sa Ustavom Bosne i Hercegovine..“

Iz prethodno citiranih odredbi daytonskog Ustava proizlazi da su ustavi entiteta, pa i njihov ukupan pravni poredak, prihvaćeni sporazumom o prekidu rata, a ne o miru, samo u onoj mjeri u kojoj su suglasni s Ustavom Bosne i Hercegovine.

³ Daytonski sporazum, str.91

Također je potrebno napomenuti da je Ustav Bosne i Hercegovine stupio na snagu danom potpisivanja Općeg okvirnog sporazuma za prekid rata i izgradnji mira u Bosni i Hercegovini, dakle 14. prosinca 1995. godine. S tim u svezi, može se zaključiti da je krajnji datum do kojeg se morala provesti ta ustavna obveza bio 14. ožujka 1996. godine.

Propisana ustavna obveza u pogledu usklađivanja entitetskih ustava s Ustavom Bosne i Hercegovine, tek je neznatno i sa zakašnjenjem izvršena. Tako je Ustavotvorna skupština Federacije Bosne i Hercegovine 5. lipnja 1996. godine usvojila ukupno 21 amandman na Ustav Federacije Bosne i Hercegovine. Iste godine, 2. travnja i 12. rujna, Narodna skupština Republike Srpske je prvo usvojila sedam, a potom još jedanaest amandmana na Ustav Republike Srpske. I u jednom i u drugom slučaju riječ je bilo uglavnom o manjim promjenama entitetskih ustava kojima se ništa bitno nije promijenilo u pogledu izvršenja ustavne obveze na usklađivanju entitetskih ustava s Ustavom Bosne i Hercegovine i stvaranja poretka pravednije i funkcionalnije Bosne i Hercegovine.⁴

Nakon usvajanja prethodno navedenih amandmana na entitetske ustave „ostao je velik broj neusuglašenih odredaba od ključnog značaja za ostvarivanje nacionalne ravnopravnosti, poštovanje ljudskih prava i funkcioniranje ukupnog ustavnog i političkog sustava, odnosno dosljednog provođenja Daytonskog sporazuma.“⁵

U Ustavu Bosne i Hercegovine nije dana definicija načela konstitutivnosti i prava koja iz njega proizlaze. Međutim, iz koncepta ustavnih rješenja, može se zaključiti da Bošnjaci, Srbi i Hrvati pravo na konstitutivnost na državnoj razini ostvaruju kroz paritetno predstavljanje u Domu naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine i Predsjedništvu Bosne i Hercegovine, kroz odredbe izbornog prava kojima se osigurava paritet, te uporabom mehanizma zaštite vitalnog nacionalnog interesa. Također, ovaj ustav definira da se sastoji od dva jednakopravna Entiteta i to Federacije i Republike Srpske.. što se može okarakterizirati kao priznanje stvarnog stanja u ratom zahvaćenoj B i H .

Pozicioniranjem konstitutivnih naroda, na način kako je to urađeno Ustavom Bosne i Hercegovine, naročito trpe građani Bosne i Hercegovine koji ne pripadaju jednom od konstitutivnih naroda budući da im je negirano pasivno biračko pravo u pogledu kandidiranja za Dom naroda državnog parlamenta i Predsjedništvo Bosne i Hercegovine. Također, u praksi se pokazalo da Hrvati, poradi svoje malobrojnosti i loših rješenja u ustavima i izbornom zakonu, često bivaju majorizirani, nadglasani i u nemogućnosti izabrati svoje zastupnike, pa im drugi biraju pripadnike, što u konačnici dovodi do nesigurnosti i problema u uspostavi i funkcioniranju vlasti.

Ovdje prije svega mislim na činjenicu postojanja jedne zemlje, dva entiteta a tri konstitutivna i, trebalo bi, jednakopravna naroda. Zatim, izbornim zakonom nije predviđena zaštita vitalnog interesa Hrvata o pravu izbora svog predstavnika u Predsjedništvu B i H kao što to mogu učiniti Srbi kod izbora gdje su dominantni u

⁴ K.Trnka, Konstitutivnost naroda, str.59

⁵ K.Trnka, Konstitutivnost naroda, str. 78

Republici Srpskoj ili Bošnjaci u Federaciji gdje su svojom brojnošću predominantni. Slično je i kod izbora dopredsjedatelja R S-a, gdje se dešava da Srbi biraju pripadnika, a ne predstavnika hrvatskog naroda. Možda je drastičniji slučaj izbora članova Doma naroda Federacije iz reda, također, Hrvata, ali i Srba, gdje u županijama gdje ogromnu većinu čine Bošnjaci biraju za Dom naroda Federacije samoproглашене pripadnike hrvatskog ili srpskog naroda jer izbornim sustavom nije заштитено национално право Hrvata i Srba u izboru svojih izaslanika preko kojih bi mogli ostvarivati svoja prava i interese. Ne može se ne navesti примјер izbora predstavnika Hrvata u Predsjedništvu, a ne pripadnika hrvatskog naroda, Željka Komšića na izborima 2006. i 2010. godine, gdje na izborima 2010. godine dobio 315.000 glasova što je više nego je бирачко тијело Hrvata u Federaciji B i H odakle se по Уставу B i H бира hrvatski član Predsjedništva.

S obzirom na prethodno, i imajući u vidu posljednju alineju preambule Ustava Bosne i Hercegovine koja propisuje: „...Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi (zajedno s Ostalim), i građani Bosne i Hercegovine ovim utvrđuju Ustav Bosne i Hercegovine“, može se zaključiti da državna vlast u „daytonskoj“ Bosni i Hercegovini izvorno proizlazi iz suverenosti i konstitutivnosti Hrvata, Bošnjaka i Srba, građana, te položaja pripadnika Ostalih. Treba, nužno, odmah ukazati na loše rješenje u izrazu OSTALI umjesto, možda nacionalne manjine, ili „građani koji se ne osjećaju pripadnicima konstitutivnih naroda“. Riječ „ostali“ upućuje ili доживљава se kao мање vrijedan, ili onaj koji nikomu ne pripada. Bosna i Hercegovina ima zakon o nacionalnim manjinama (17 pobrojanih nacionalnih manjina) i rješenja iz tog zakona trebalo bi prenijeti u nova ustavna rješenja u BiH. „Takvo pozicioniranje konstitutivnih naroda, ali i Ostalih, te građana RS i Bosne i Hercegovine, posljedica je nastojanja da se osigura puna nacionalna ravnopravnost naroda.“⁶

U članku 2. stavak 1. propisana je obveza osiguranja najviše razine međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda za Bosnu i Hercegovinu i Entitete.

Članak 2. stavak 2. Ustava Bosne i Hercegovine, u svezi s uživanjem prava i sloboda, propisuje: „Prava i slobode, određene u Europskoj konvenciji za заштиту ljudskih prava i osnovnih sloboda u njenim protokolima će se изравно примјенјивати u Bosni i Hercegovini. Oni će imati приоритет над svakim drugim zakonom.“⁷

Dalje, u stavku 4. se navodi: „Sve osobe u Bosni i Hercegovini će biti slobodne od diskriminacije по било којем temelju kao što je spol, rasa, боја, jezik, vjera, политичко и друго мишljenje, национално или социјално подријетло, povezanost s nacionalnom manjinom, vlasništvo, рођење или други статус.“⁸

U daljnjem slijedu pozicioniranja одредаба u kojima se идентифицирају носитељи конститутивности народа, треба ukazati на чланак 3. stavak 2. c) који је изријеком прописав обавезу Entiteta u pogledu испуњаванја свих увјета потребних за „sigurnu i

⁶ K. Trnka, Konstitutivnost naroda, str.59

⁷ Daytonski sporazum, str.51

⁸ Daytonski sporazum, str.51

zdravu sredinu za sve osobe u područjima pod njihovom nadležnošću, Prema tim izričajima, vidljivi su mehanizmi koji određuju ostvarivanja ljudskih prava iz kojih proistječe i konstitutivnost njenih naroda.⁹

Pojam konstitutivnosti naroda je eksploatiran u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, ali isključivo kao politička kategorija. Kao ustavna kategorija prvi put je inkorporiran u ustavni sustav Federacije Bosne i Hercegovine Washingtonskim ugovorom 1994. godine. Daytonskim mirovnim sporazumom, potpisanim godinu dana kasnije, pojam konstitutivnosti dobiva karakter ustavom zaštićene vrijednosti na teritoriju Bosne i Hercegovine i Entiteta.

Daytonski Ustav, koji predstavlja Aneks 4. Daytonskog sporazuma, bio je temelj za donošenje četiri djelomične odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine iz 2000. godine, kolokvijalno poznate i kao Odluke o konstitutivnosti Bošnjaka, Srba i Hrvata na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine, a što će polučiti radikalne izmjene Ustava Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske u cilju njihova usklađivanja s Ustavom Bosne i Hercegovine. Međutim, valja naglasiti da je, potpisivanjem Washingtonskog sporazuma i konceptom rješenja koja je predviđao prvobitni tekst Ustava Federacije Bosne i Hercegovine, konceptualiziran pojam konstitutivnosti naroda.

Za bitno određenje ustavnopravnog sadržaja pojma *konstitutivnost naroda* i njegova ustavnopravnog domašaja, od ključnog značaja je Treća djelomična odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine od 30. lipnja i 1. srpnja 2000. godine.

U toj Odluci Ustavni sud je zauzeo stav da čak, iako su konstitutivni narodi u stvarnosti u većinskom ili manjinskom položaju u entitetima, izričito priznanje Bošnjaka, Hrvata i Srba kao konstitutivnih naroda u Ustavu Bosne i Hercegovine, može samo značiti da nijedan od njih nije ustavno priznat kao većina, tj. drugim riječima, da oni uživaju jednakost kao skupine. Naime do vremena donošenja ove odluke Ustavnoga suda B i H entitet F B i H je karakteriziran, Ustavom, kao entitet bošnjačkog i hrvatskog naroda, dok je Republika Srpska bila Entitet srpskog naroda.

Ustavni sud Bosne i Hercegovine je konstatirao da „u Ustavu Bosne i Hercegovine nema definicije termina konstitutivni narod te zadnja alineja Preambule ne uključuje *expressis verbis*, izričaj na cijeloj teritoriji.“ Međutim, bez obzira na nedostatak definicije statusa Bošnjaka, Srba i Hrvata kao konstitutivnih naroda, Ustavni sud je istaknuo kako Preambula Ustava Bosne i Hercegovine „jasno označava sve zajedno kao konstitutivne narode, tj. kao narode. Nadalje, članak XI./4. Ustava zabranjuje diskriminaciju po bilo kojem temelju kao što je, između ostalih, povezanost s nacionalnom manjinom, i time pretpostavlja postojanje skupina označenih kao nacionalne manjine.“¹⁰

Odluka je donesena nadglasavanjem, s pet glasova za i četiri glasa protiv.¹¹

⁹ K.Trnka, Konstitutivnost naroda, str.59

¹⁰ Treća djelimična odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, točka 52

¹¹ Naknadnim izjašnjavanjem u javnosti, sudaca, uočljivo je da su tri sudca iz „međunarodne zajednice „ma što to značilo“ i dva bošnjačka sudca glasovali za ovo rješenje dok su sudci iz reda hrvatskog i

Ova činjenica i saznanje da su za ovu odluku glasovala tri izaslanika međunarodne zajednice u Ustavnom sudu B i H i dva bošnjačka člana a da su protiv bila dva suca Hrvata i dva suca Srbina ostavila je i ostavlja veliku mrlju na radu ove sudbene institucije i dilemu o pravednoj i pravičnoj odluci.

U spomenutoj odluci je također navedeno da ustavno načelo kolektivne jednakosti konstitutivnih naroda zabranjuje bilo kakve posebne privilegije za jedan ili dva od tih naroda, svaku dominaciju u strukturama vlasti i svaku etničku homogenizaciju putem segregacije zasnovane na teritorijalnom razdvajanju. Ustavni sud je zaključio da entitetska organizacija Bosne i Hercegovine ne može služiti kao ustavna iskaznica za etničku dominaciju, nacionalnu homogenizaciju.

Dakle, može se zaključiti da osiguranje nacionalnog identiteta nije vezano za pravo na konstitutivnost koje se ostvaruje u domenu političkih prava. S tim u svezi, posebna prava konstitutivnih naroda mogu se shvatiti kao potpora konačnog uspostavljanja pravne države u punom kapacitetu, kada će se nacionalna prava, ali i građanska, učinkovito i dosljedno ostvarivati.

Upravo činjenica supremacije Ustava Bosne i Hercegovine i njegova teritorijalnog važenja na području čitave Bosne i Hercegovine, bila je razlogom amandmanskog usuglašavanja entitetskih ustava s ovim Ustavom, na temelju odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, a čime je nestala koncepcija Federacije Bosne i Hercegovine kao bošnjačko-hrvatskog entiteta i Republike Srpske kao entiteta srpskog naroda, u zakonodavnom i pravnom poimanju.

Iz prethodno navedenog, ali i iz koncepta ukupnih ustavnih rješenja, može se zaključiti da je pravo na konstitutivnost Bošnjaka, Srba i Hrvata mehanizam ostvarivanja nacionalne ravnopravnosti i predstavlja kolektivno pravo uže od suvereniteta, a šire od individualnog prava na nacionalni identitet.

Ostvarivanje suverenih prava građana sastoji se u izboru zastupnika koji u općem interesu vrše državnu vlast (zastupnička demokracija). Pritom, sukladno s demokratskim standardima, kao zadani cilj postavlja se jednakost biračkog prava građana, u čemu je velika uloga izborne geometrije, odnosno definiranja izbornih jedinica i njihove veličine.

Zastupnici Zastupničkog doma Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine biraju se po entitetima kojima je, sukladno s aktualnim ustavnim rješenjima, zajamčena zastupljenost u propisanom omjeru. 1/3 poslanika iz Republike Srpske i 2/3 iz Federacije Bosne i Hercegovine, bez obzira na broj stanovnika/birača i moguća demografska kretanja. Također, niti u samim entitetima ne postoji približna jednakost između broja registriranih birača i broja mandata koji se dodjeljuju pojedinim izbornim jedinicama pri izboru ovog tijela.

Tako, rezultati općih izbora za Zastupnički dom zakonodavnog tijela BiH, održanih 2006. godine, pokazuju da je prvoj izornoj jedinici u Republici Srpskoj dodjeljivan jedan mandat na svakih 150 951 registriranih birača, u drugoj izornoj jedinici taj broj je iznosio 106 531 registriranih birača, dok se u trećoj izornoj jed-

inici na 88 093 registriranih birača dodjeljivao po jedan, od ukupno tri mandata. U Federaciji Bosne i Hercegovine taj omjer kretao se u rasponu od 80 836 do 93 058 registriranih birača po jednom mandatu u različitim izbornim jedinicama.

Ista situacija je i u odnosu između entiteta. Tako je na svaki od 14 mandata, koliko se bira u Republici Srpskoj, dolazilo po 74 052 registrirana birača. U Federaciji Bosne i Hercegovine na svaki od 28 mandata, koliko se bira u ovom entitetu, taj broj je iznosio 60 627 registriranih birača.

Takvo stanje posljedica je fiksiranja broja zastupnika Zastupničkog doma Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine koji se biraju po entitetima, te izborne geometrije unutar entiteta. Suprotno tomu, u složenim državama razvijene demokratske tradicije, itekako se vodi računa o načelu jednakog aktivnog i pasivnog biračkog prava pri raspodjeli mandata po izbornim jedinicama

Dom naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, kao gornji dom državnog parlamenta, specifičan je po svojoj strukturi i načinu izbora u odnosu na druge složene države. Taj dom se sastoji od po 5 izaslanika Bošnjaka i Hrvata, koji se biraju iz Federacije BiH, i od 5 izaslanika Srba izabranih s teritorija Republike Srpske. Već tim rješenjem narušeno je pasivno biračko pravo građana Bosne i Hercegovine koji ne pripadaju jednom od konstitutivnih naroda.

Tradicionalno taj dom zakonodavnog tijela BiH, bi trebao kao i u složenim državama, kakva je Bosna i Hercegovina, biti izraz ravnopravnosti federalnih/teritorijalnih jedinica. Međutim, Dom naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine svojom strukturom izražava koncept nacionalne ravnopravnosti Bošnjaka, Srba i Hrvata, a tek posredno i interese entiteta iz kojih se izaslanici biraju.

Propisanim načinom izbora srpskih, hrvatskih i bošnjačkih izaslanika, narušeno je pasivno biračko pravo građana koji pripadaju konstitutivnim narodima. Tako građani koji pripadaju srpskom konstitutivnom narodu s prebivalištem na teritoriju Federacije Bosne i Hercegovine, te građani koji pripadaju hrvatskom i bošnjačkom konstitutivnom narodu s prebivalištem na teritoriju Republike Srpske, ne mogu biti kandidati za taj dom državnog parlamenta niti imaju utjecaja na izbor svojih nacionalnih izaslanika. Time konstitutivni narodi nisu u cijelosti predstavljeni.

Predsjedništvo Bosne i Hercegovine kolektivni je šef države koji neposredno biraju građani. Ustavom Bosne i Hercegovine propisano je da se Predsjedništvo Bosne i Hercegovine sastoji od tri člana: jednog Bošnjaka i jednog Hrvata, koji se biraju neposredno s teritorija Federacije, i jednog Srbina, koji se bira neposredno s teritorija Republike Srpske. Već tim rješenjem negirano je pasivno biračko pravo pripadnika kategorije nacionalnih manjina koji, sukladno s ustavnim rješenjima, nisu zastupljeni u tom tijelu vlasti.

S obzirom na svoju strukturu, Predsjedništvo Bosne i Hercegovine je predstavnik nacionalne ravnopravnosti tri konstitutivna naroda. Međutim, očito je članove Predsjedništva Bosne i Hercegovine biraju građani entiteta, a ne konstitutivni narodi koje zastupaju u tom tijelu izvršne vlasti. Time se može zaključiti postojanje

potpunog nesklada između propisane strukture kolektivnog „šefa države“ Bosne i Hercegovine i načina izbora članova tog tijela. Tehnika i način izbora Predsjedništva BiH ukazuje na to da članovi tog tijela izvršne vlasti, zapravo, imaju legitimitet predstavljati građane entiteta iz kojeg su izabrani, a ne interese konstitutivnih naroda.

S druge strane to znači da je potpuno isključeno pasivno biračko pravo građana Republike Srpske, koji nisu pripadnici srpskog konstitutivnog naroda, te građana Federacije Bosne i Hercegovine koji nisu Bošnjaci ili Hrvati. Time je gotovo trećina birača isključena iz izbora za člana Predsjedništva BiH u smislu ostvarivanja pasivnog biračkog prava, te mogućnosti glasanja za svog nacionalnog zastupnika.

Učiti je da, propisanim načinom izbora članova Predsjedništva Bosne i Hercegovine i članova Doma naroda Parlamenta, reducirano je aktivno i pasivno biračko pravo građana koji pripadaju konstitutivnim narodima, ali i biračko pravo ostalih, a time i njihovo pravo uređivati ustavni sustav u smislu ostvarivanja pune nacionalne ravnopravnosti i građanske jednakosti. Ovakva rješenja kojima se krše nacionalna i građanska prava ne propisuju ustavi entiteta nego „darovani“ Ustav B i H.

Odlukama Visokog predstavnika (zašto visokog?) za Bosnu i Hercegovinu, temeljem naprijed navedenih odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, nametnut je velik broj amandmana na entitetske ustave od kojih su, za problematiku kojom se bavi ovaj rad, najznačajniji oni kojima su izmijenjene odredbe Ustava Federacije Bosne i Hercegovine i Ustava Republike Srpske koje se tiču ustavnog utemeljenja i ostvarivanja prava na konstitutivnost Bošnjaka, Srba i Hrvata. „Zapravo je, po donošenju navedenih odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine iz 2000. godine, Visoki predstavnik nametnuo veći broj amandmana na entitetske ustave, kojima je, istina nekonzekventno i selektivno omogućio ostvarivanje konstitutivnosti sva tri naroda i na razini entiteta.“¹²

Kada je riječ o ustavnom utemeljenju i ostvarivanju prava na konstitutivnost naroda u Federaciji Bosne i Hercegovine, u Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine se već u Preambuli navodi: „Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi, zajedno s Ostalima, i građani Federacije Bosne i Hercegovine, koja je sastavni dio suverene Bosne i Hercegovine, odlučni osigurati punu nacionalnu ravnopravnost, demokratske odnose i najviše standarde ljudskih prava i sloboda, ovim donose Ustav Federacije Bosne i Hercegovine.“¹³ Kada se govori o ustavnom utemeljenju prava na konstitutivnost naroda u članku I.¹⁴ stavak (2), Ustav Federacije Bosne i Hercegovine također propisuje: „Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi, zajedno s Ostalima, i građani Federacije Bosne i Hercegovine, ravnopravno uređuju Federaciju Bosne i Hercegovine.“¹⁵

¹² K. Trnka, Ustavno pravo, str. 278

¹³ Preambula Ustava Federacije BiH izmijenjena je i dopunjena Amandmanom 2. i Amandmanom 26.

¹⁴ Preambula Ustava Federacije BiH izmijenjena je i dopunjena Amandmanom 2. i Amandmanom 26.

¹⁵ Ustav Federacije BiH

Pri izboru entitetskih tijela vlasti, također je kombiniran građanski i nacionalni koncept. Na entitetskoj razini organizacije vlasti interesi konstitutivnih naroda, na prvom mjestu, zastupljeni su u Domu naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine i Vijeću naroda Republike Srpske. Izaslanike za Dom naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine biraju županijske skupštine, i to iz reda određenog konstitutivna naroda biraju zastupnici iz reda tog konstitutivnog naroda u zakonodavnom tijelu županije. Za Bošnjake, Hrvate i Srbe osigurano je 17 mjesta a za nacionalne manjine 7 mjesta.

Dakako, izbor za izaslanika u taj dom federalnog parlamenta uvjetovan je prethodnim izborom u jednu od županijskih skupština. Međutim, budući da se županijska zakonodavna tijela biraju po sustavu „jedan građanin - jedan glas“ i s obzirom na činjenicu nepostojanja ustavnog ili zakonodavnog jamstva u svezi s minimalnom zastupljenošću konstitutivnih naroda unutar njih, jasno je, u svezi sa strukturom stanovništva pojedinih županija, može doći do toga da se jednostavno ne može osigurati potreban broj kandidata iz županijskih skupština iz reda sva tri konstitutivna naroda.

Ustavom Republike Srpske utvrđen je paritet u pogledu sastava Vijeća naroda, tako se ono sastoji od po osam članova iz svakog konstitutivnog naroda i četiri člana iz reda Ostalih. Izaslanike Vijeća naroda bira odgovarajući klub izaslanika u Narodnoj skupštini. Ako se dogodi da broj izaslanika u odgovarajućem klubu Narodne skupštine bude manji od propisanog broja članova jednog kluba izaslanika u Vijeću naroda, dodatni broj izaslanika bira klub koji se formira u tu svrhu iz reda odbornika u skupštinama općina u Republici Srpskoj.

Vijeće naroda Republike Srpske uspostavljeno je intervencijom Visokog predstavnika. Ono je po svemu sudeći trebalo predstavljati pandan Domu naroda u Federaciji Bosne i Hercegovine. Međutim, uloga tog tijela je u Republici Srpskoj znatno manja nego li je to slučaj u Federaciji Bosne i Hercegovine i svedena je samo na pitanja koja se tiču vitalnog nacionalnog interesa.

Izaslanike Narodne skupštine Republike Srpske i Zastupničkog doma Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine biraju građani entiteta, uz poštovanje elementa nacionalne ravnopravnosti Bošnjaka, Srba i Hrvata, propisivanjem da će najmanje po četiri zastupnika iz reda svakog konstitutivnog naroda biti izabrani izaslanici ovih tijela.

Predsjednik i dopredsjednici Republike Srpske biraju se na teritoriju tog entiteta po većinskom *first-past-the-post* sustavu. Time je pri izboru predsjednika i dvojice dopredsjednika Republike Srpske dominantno zastupljen građanski koncept, uz osiguranje nacionalne ravnopravnosti Bošnjaka, Srba i Hrvata glede distribucije tih funkcija između zastupnika ta tri naroda. Ne treba posebno obrazlagati činjenicu da je takvim rješenjem Ustava Republike Srpske u cijelosti negirano pasivno biračko pravo građana u Republici Srpskoj koji pripadaju nacionalnim manjinama.

S obzirom na nacionalnu strukturu stanovništva, te imajući u vidu aktualnu političku situaciju u kojoj dominira nacionalni činitelj u odnosu na sve druge čim-

benike, mjesto predsjednika Republike Srpske je rezervirano za predstavnika iz reda srpskog naroda. Slična je i situacija kod izbora izaslanika Narodne skupštine Republike Srpske gdje je zajamčena apsolutna većina srpskih izaslanika u tom tijelu primjenom načela „jedan građanin - jedan glas“.

Funkcije predsjednika i dvojica dopredsjednika Federacije Bosne i Hercegovine također se distribuiraju između zastupnika tri konstitutivna naroda. Način izbora tih dužnosnika je posredan. Zajedničke liste kandidata za tu funkcije utvrđuju klubovi bošnjačkih, hrvatskih i srpskih izaslanika u Domu naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine. Te liste moraju biti prihvaćene većinom glasova u Zastupničkom domu, a zatim i većinom glasova u Domu naroda, uključujući većinu kluba svakog konstitutivnog naroda.

U slučaju izostanka potrebne većine, postupak kandidiranja se ponavlja i ukoliko u ponovljenom postupku zajednička lista bude odbijena od strane jednog od domova, kandidirane osobe su izabrane prihvaćanjem liste u samo jednom domu. Iako u postupku izbora predsjednika i dvojice potpredsjednika Federacije Bosne i Hercegovine sudjeluju i Zastupnički dom Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine, kao predstavnik građana, ipak se može konstatirati da je način izbora tih dužnosnika dominantno usmjeren i određen načelom konstitutivnosti Bošnjaka, Srba i Hrvata u tom entitetu.

Sukladno s propisanom strukturom i načinom izbora, entitetske vlade su također predstavnici nacionalne ravnopravnosti konstitutivnih naroda. Propisana struktura tog tijela izvršne vlasti determinira i dominantno određuje i način njenog izbora koji se, s tim u svezi, može smatrati odrazom nacionalnog koncepta. Isti je slučaj i s Ustavnim sudovima entiteta. S obzirom na izloženo, može se zaključiti da su pri izboru entitetskih tijela vlasti suverenitet građana i načelo konstitutivnosti naroda dosta konzekventno izvedeni. U funkciji ostvarivanja prava na konstitutivnost naroda je i odredba članka I. 6.¹⁶ (1) Ustava Federacije Bosne i Hercegovine, kojom su kao službeni jezici u Federaciji Bosne i Hercegovine određeni bosanski, hrvatski i srpski jezik, a kao službena pisma latinica i ćirilica. Istim člankom predviđeno je da se kao sredstvo komunikacije i nastave mogu koristiti i ostali jezici.

Slično kao i u Federaciji Bosne i Hercegovine, Preambulom Ustava Republike Srpske, koja je u cijelosti zamijenjena Amandmanom LXVI., konstitutivni narodi i građani Republike Srpske označeni su kao donositelji Ustava Republike Srpske: „Poštujući volju svojih konstitutivnih naroda i građana da obrazuju i očuvaju Republiku Srpsku, Narodna skupština Republike Srpske donosi Ustav Republike Srpske.” U stavku 4. Članka I.¹⁷ Ustava Republike Srpske propisano je; „Srbi, Bošnjaci i Hrvati, kao konstitutivni narodi, Ostali i građani, ravnopravno i bez diskriminacije učestvuju u vršenju vlasti u Republici Srpskoj“

¹⁶ Prvobitne odredbe ovog članka zamijenjene su najprije Amandmanom III. a zatim Amandmanom XXVIII,

¹⁷ Prvobitne odredbe ovog članka izmijenjene su Amandmanom XXIX.

Za ustavno utemeljenje prava na konstitutivnost naroda u ovom entitetu značajna je i odredba članka V. stavak 1. alineja 2. Ustava Republike Srpske kojom je propisano da se ustavno uređenje Republike Srpske temelji na „osiguranju nacionalnih ravnopravnosti i zaštiti vitalnih interesa konstitutivnih naroda“. U funkciji ostvarenja prava na konstitutivnost naroda, je i odredba članka VII. stavak 1.¹⁸ Ustava Republike Srpske kojom su kao službeni jezici u Republici Srpskoj određeni „jezik srpskog naroda, jezik bošnjačkog naroda i jezik hrvatskog naroda“, a kao službena pisma ćirilica i latinica. Ustav Republike Srpske, dakle, koristi termin jezici konstitutivnih naroda, a ne bosanski, srpski i hrvatski jezik kao što se to navodi u Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine. To se može staviti u kontekst negiranja naziva jezika po teritoriju, nego po narodu koji ga koristi (to je pravilo u cijelom svijetu kad su u pitanju nazivi jezika).

Člankom XCVII., koji je dopunjen Amandmanom LXXXV¹⁹, propisano je da će „konstitutivni narodi i grupa Ostalih biti proporcionalno zastupljeni u javnim institucijama u Republici Srpskoj“.

Međutim, bit prava na konstitutivnost Bošnjaka, Hrvata i Srba u bosanskohercegovačkim entitetima, koje podrazumijeva uzajamno pravo sva tri naroda da uređuju ustavno uređenje (zajedno s Ostalim) i koriste sve mehanizme za ostvarivanje i zaštitu nacionalne ravnopravnosti²⁰ utemeljena je ustavnim normama koje se odnose na strukturu tijela vlasti te na način njihova odlučivanja. Tako se, i u slučaju entiteta, slično kao i kada je riječ o ostvarivanju prava na konstitutivnost na razini Bosne i Hercegovine, konstitutivnost Bošnjaka, Hrvata i Srba u entitetima ostvaruje kroz:

1. Paritetno predstavljanje Bošnjaka, Srba i Hrvata u Domu naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine i Vijeću naroda Republike Srpske.

2. Minimalno predstavljanje konstitutivnih naroda u Zastupničkom domu Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine i Narodnoj skupštini Republike Srpske.

3. Uspostavljanje predsjednika i dva dopredsjednika Federacije Bosne i Hercegovine te predsjednika i dva dopredsjednika Republike Srpske.

4. Struktura entitetskih vlada.

Odredbom članka IV. B. 2. 4. Ustava Federacije Bosne i Hercegovine (prvobitna odredba ovog članka izmijenjena je Amandmanom XII. i Amandmanom XLIV.) propisana je struktura federalne Vlade u omjeru: 8 ministara Bošnjaka, 5 ministara Hrvata i 3 ministra Srbina, uz mogućnost dodjeljivanja jedne ministarske pozicije predstavniku ostalih, a iz kvote najbrojnijeg konstitutivnog naroda. Istom odredbom propisano je da predsjednik vlade ima dva zamjenika iz reda različitih konstitutivnih

¹⁸ Članak 1. prvobitno je zamijenjen Amandmanom XLIV. a potom i Amandmanom LXVII, prema

¹⁹ U alineji 2. stavak 1. članka V. iza riječi osiguranju nacionalnih ravnopravnosti” dodate su riječi “i zaštiti vitalnih interesa konstitutivnih naroda”,

²⁰ Stavak I. članka VI. zamijenjen je Amandmanom LXI.

naroda. Člankom 92. Ustava Republike Srpske, koji je dopunjen Amandmanom LXXXIV, propisana je struktura Vlade Republike Srpske kako slijedi: 8 ministara Srba, 5 ministara Bošnjaka i 3 ministra Hrvata, također uz mogućnost dodjeljivanja jedne ministarske pozicije predstavniku ostalih, iz kvote najbrojnijeg konstitutivnog naroda.

5. Predstavljanje konstitutivnih naroda u Ustavnim sudovima entiteta.

Struktura Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine također je, na temelju članka C. 3. 9 (prvobitna odredba ovog članka zamijenjena je Amandmanom XLVIII.), dominantno koncipirana na načelu zastupanja konstitutivnih naroda (od devet sudaca najmanje po dva se biraju iz reda tri konstitutivna naroda uz jednog sudca iz reda ostalih), a predviđeno je i postojanje Vijeća za zaštitu vitalnih interesa konstitutivnih naroda članak ²¹, koje se, sukladno s točkom 3. prethodno navedenog članka, sastoji od sedam članova, po dva iz svakog konstitutivnog naroda i jedan član iz reda ostalih. Člankom 116., uređeno je identično rješenje i u Republici Srpskoj, (stavovi 1. 2. i 3. ovog članka brisani su Amandmanom CXX., a članak je dopunjen točkom 2. Amandmana LXXXVIII. i izmijenjen Amandmanom CXXI.).

Ustavi županija propisuju da će svaka županija, u okviru svojih nadležnosti, osigurati proporcionalnu zastupljenost konstitutivnih naroda i onih iz skupine ostalih u ministarstvima županija. Kada je riječ o strukturi zakonodavnih tijela županije interesantna je odredba članka V. 2. 5(1) Ustava Federacije Bosne i Hercegovine koja, osim toga što propisuje županija ima jednodomno zakonodavno tijelo, također propisuje da je broj zastupnika u županijskim zakonodavnim tijelima utvrđen u odnosu na nacionalnu strukturu stanovništva. Međutim, sukladno s aktualnim propisima, ne postoji obveza minimalne zastupljenosti kroz broj zastupnika svakog od konstitutivnih naroda, koji žive u odgovarajućoj županiji, u županijskim saborima.

Manjinski konstitutivni narodi u županijama mogu koristiti pravo na konstitutivnost u okviru zakonodavne vlasti samo ako imaju svoje zastupnike u saborima županija. U tom slučaju ostvarivanje prava na konstitutivnost se manifestira kroz mogućnost formiranja klubova zastupnika konstitutivnih naroda u zakonodavnim tijelima županije i kroz postojanje mehanizma zaštite vitalnog nacionalnog interesa.

Izbor tijela lokalne samouprave, sukladno s pozitivnim propisima, zasniva se na čisto građanskoj koncepciji. Pritom se čini da su pojedine norme entitetskih ustava u međusobnoj koliziji u dijelu u kojem se odnose na provedbu načela konstitutivnosti Bošnjaka, Srba i Hrvata na toj razini organizacije vlasti. Zapravo je riječ o tomu da eksplicitne norme entitetskih ustava jamče ostvarenje prava na konstitutivnost i na razini lokalne samouprave, a da pritom nisu propisani mehanizmi njegova ostvarenja. S tim u svezi, moglo bi se konstatirati; odredba članka VI. I c) Ustava Federacije Bosne i Hercegovine, kojom je propisana obveza proporcionalne zastupljenosti konstitutivnih naroda i ostalih u općinskim tijelima vlasti, deklarativnog karaktera budući da ne postoje ustavni, statutarni ili izborni mehanizmi koji

²¹ Članak IV. A. 6.17b Ustava Federacije Bosne i Hercegovine koji je dodat Amandmanom XXXVIII. uključujući i naslov

bi osigurali njenu provedbu u praksi. Slična situacija u pogledu ustavne regulative koja se tiče lokalne samouprave je i u Republici Srpskoj. Naravno, ovdje treba imati u vidu razinu lokalne samouprave, ipak postoje sredine koje su jednonacionalne te je s tog stajališta vrlo teško osigurati adekvatnu nacionalnu zastupljenost u tijelima lokalne samouprave.

Izrečeno se ne odnosi na Grad Mostar u kojem je načelo konstitutivnosti naroda, uz minimalno zastupanje „Ostalih“, dosljedno izvedeno već odredbama Izbornog zakona Bosne i Hercegovine i Statuta Grada Mostara. Dakako, pri izboru tijela lokalne samouprave i županijskih tijela vlasti, dominantno je zastupljen građanski koncept. Narodni suverenitet i konstitutivnost naroda nekonzekventno su izvedeni u izbornom sustavu Bosne i Hercegovine, čime se narušavaju međunarodni demokratski standardi o izborima. Bosna i Hercegovina je složena multietnička država u kojoj je kombinirana građanska koncepcija s načelom konstitutivnosti Bošnjaka, Srba i Hrvata. Međutim, pozitivna ustavna rješenja ne omogućuju konzekventno ostvarenje ni građanske ni nacionalne koncepcije.

U fazi legitimiranja vlasti velik broj građana Bosne i Hercegovine, po nekim procjenama trećina od ukupnog broja, isključena je iz izbornog procesa. Uskraćivanjem i ograničavanjem aktivnog i pasivnog biračkog prava, ti građani su onemogućeni u vršenju svojih suverenih prava, koja proizlaze iz teorije o narodu kao izvornom nositelju suvereniteta kojeg čine ravnopravni građani. Oni su također onemogućeni da kao pripadnici konstitutivnih naroda ostvaruju nacionalnu ravnopravnost te da, skupa s ostalim i nacionalnim manjinama, čije jednako aktivno i pasivno biračko pravo su također ugroženi, sudjeluju u vršenju vlasti i uređivanju ustavnog sustava..

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine propisuje u članku VI. 1 c) „Konstitutivni narodi i pripadnici ostalih bit će proporcionalno zastupljeni u općinskim tijelima vlasti. Takva zastupljenost će odražavati popis pučanstva iz 1991. godine do potpune provedbe Aneksa 7.“²² Pritom članak VI. 3 (1) Ustava Federacije Bosne i Hercegovine kao općinske tijela vlasti navodi općinsko vijeće i općinskog načelnika.²³

Sličnu odredbu sadrži i Ustav Republike Srpske: „Konstitutivni narodi i skupina Ostalih će biti proporcionalno zastupljeni u javnim institucijama u Republici Srpskoj, proporcionalna zastupljenost će se zasnivati na popisu iz 1991. godine, dok se Aneks 7. u potpunosti ne provede. Javne institucije su ministarstva u Vladi Republike Srpske, opštinski organi vlasti.“²⁴

Sukladno s citiranim odredbama moglo bi se zaključiti da način izbora općinskih tijela poštuje pravo na konstitutivnost naroda na ovoj razini organizacije državne vlasti.

²² Odredba točke c) dodata je Amandmanom LXXXVI.

²³ Prvobitne odredbe ovog članka prvo su mijenjane Amandmanom LIV., a potom je Amandmanom CIV. promijenjen cjelokupan članak prema... Izborni zakon BiH. neslužbeni prečišćeni tekst

²⁴ Ustav Republike Srpske, članak 97. Dopusjen Amandmanom LXXXV,

Međutim, člankom VI. 3 (3) Ustava Federacije Bosne i Hercegovine propisano je da „općinske vijećnike biraju, demokratskim putem, birači na neposrednim i tajnim izborima na cijelom području općine na način utvrđen zakonom.“ Pritom Ustav Federacije Bosne i Hercegovine i Ustav Republike Srpske, niti državni i entitetski izborni zakoni, ne predviđaju mehanizme provedbe ustavnih normi kojima se jamči proporcionalna zastupljenost konstitutivnih naroda u općinskim vijećima, odnosno, skupštinama općina. Zbog toga se može konstatirati da su citirane ustavne odredbe puki *nudium ius*.²⁵

U oba bosanskohercegovačka entiteta općinski načelnici se biraju neposredno od strane građana općine. Načelnik se bira izravnim izborom od birača upisanih u Središnji birački popis u toj općini. Za načelnika je izabran onaj kandidat koji je dobio najveći broj glasova birača na prostoru te općine.

ZAKLJUČAK

Iz svega izloženog razvidno je da Odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine o konstitutivnosti Bošnjaka, Srba i Hrvata na cijelom prostoru B i H a samim time i na prostoru entiteta RS i FBiH su polučile određene rezultate, ali, također se može ustvrditi, aktualna situacija u oba entiteta je još uvijek daleko od onog što bi se moglo nazvati stvorenim pretpostavkama o jednakopravnosti naroda i građana u cijelosti. Izgradnja mira i pravde jest i treba biti cilj svih naroda i građana Republike Srpske. Međutim, treba imati na umu da je BiH tek izašla iz građanskog krvavog rata i učinci na planu pravde i pravičnosti za sve njene narode i građane su spori, ali ipak postoje i te kakovi pokazatelji napretka.

Zato u godini obilježavanja 20 godina RS treba poručiti i poželjeti što prije ostvarenje izgrađene prosperitetne zajednice ugodnog življenja za sve.

Za tako što mogu mnogo pomoći iskustva europskih zemalja koje su po svojoj strukturi složene kao i BiH. (Po svojoj složenosti s aspekta mnogoetničkog, kulturološkog, jezičnog, religijskog i povijesnog naslijeđa prije svih su primjeri Švicarske i Belgije).

Politička jednoglasnost svih političkih opcija o jedinom putu za budućnost B i H i entiteta, jest integracija u Europsku zajednicu. Dakako, time norme donošenja i poštivanja zakona, posebice onih o pravima konstitutivnih naroda i građana, bit će na korist i zadovoljstvo kako naših naroda i građana tako i naših susjeda, opredjeljenih ka miru i suradnji a uveliko i biti članica Europske Unije.

Banja Luka, 17.9.2012.

²⁵ K. Trnka, Ustavno pravo, str.438

**ПИТАЊЕ АУТОНОМИЈЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
КАО СРПСКА САМООДБРАНА**

**The question of autonomy of Bosnia and Herzegovina as Serbian
self-defence**

***Abstract:** This work discusses the historical struggle of Serbian people in Bosnia and Herzegovina for the autonomous freedom, through numerous rebellions and uprisings in the 19th century, such as rebellions and uprisings of Serbs in Šumadija. After its success in Serbia under the rule of Miloš Obrenović, Serbs' struggle for the autonomous freedom in Bosnia and Herzegovina in the last period of the Ottoman and later Austro-Hungarian authority was a "categorical imperative of Serbian self-defence". Resistance to foreign occupiers in Bosnia and Herzegovina was repeated after the disintegration of Yugoslavia in 1991, with the struggle for the autonomous freedom in the Republic of Srpska, for its achievements, challenges and perspectives. On both of these occasions, Serbian people remained and fought for their freedom and unity in the community with other nations. On both of these occasions, destiny and outcome of this successful struggle with opponents were earlier in hands of great powers and later in hands of powerful states. Their earlier and later attitudes towards Serbs were different. Compared to Bulgarians and Bulgaria, or Cretans and Crete, after whose uprisings the great powers awarded them the autonomy, they only promised the same to Serbs while some of them opposed it and corrupted, up until the end of the First World War. It was similar with the struggle of Serbs in Bosnia and Herzegovina for freedom in the achieved Republic of Srpska, up until the United States of America took Bosnia and Herzegovina in its own hands. The States, in cooperation with the Contact Group members, ended the civil war in Bosnia and Herzegovina at the meeting in Dayton in the USA in 1995, while at the same time legitimising the Republic of Srpska within the two-entity Bosnia and Herzegovina.*

***Key words:** Bosnia and Herzegovina, Muslims, Serbia, Serbs, Montenegro, Russia, Austria-Hungary, Turkey, Andrassy, Gorchakov, Ignatyev, Disraeli, Derby, Porta, Constantinople, Berlin, Kallay, Nikola Stojanović.*

***Сажетак:** У раду се разматра историјска борба српског народа у Босни и Херцеговини за аутономну слободу кроз многе буне и устанке у XIX веку,*

* Историчар, професор emeritus Независног универзитета Бања Лука.

попут буна и устанака Срба у Шумадији. После њеног успеха у Србији под Милошем Обреновићем, борба Срба за аутономну слободу у Босни и Херцеговини у завршном раздобљу турске и касније аустроугарске управе била је „категорички императив српске самоодбране“. Отпор страним окупаторима у Босни и Херцеговини репризиран је после растурања југословенске државе 1991. године, борбом за аутономну слободу у Републици Српској, за њена достигнућа, изазове и перспективе. И у једном и у другом времену, српски народ је остајао и борио се за своју слободу и јединство у заједници са другим народима. И у једном и у другом времену судбина и исход те успешне борбе са противницима били су у рукама раније великих сила, а касније моћних држава. Њихово раније и касније понашање према Србима било је различито. У односу на Бугаре и Бугарску и Крит и Крићане, после чијих устанака су им силе дале аутономују, Србима су само обећавале и при томе једне се супростављале и квариле, све до краја Првог светског рата. Слично је било и са борбом Срба у Босни и Херцеговини за слободу у извојеваној Републици Српској, све док Сједињене Америчке Државе нису узеле Босну и Херцеговину у своје руке. Оне су, заједно са чланицама Контакт групе, окончале грађански рат у Босни и Херцеговини на састанку у Дејтону у САД 1995. и озакониле Републику Српску у двоентитетској Босни и Херцеговини.

Кључне речи: *Босна и Херцеговина, Муслимани, Србија, Срби, Црна Гора, Русија, Аустроугарска, Турска, Андраши, Горчаков, Игњатијев, Дизраели, Дерби, Порта, Цариград, Берлин, Калај, Никола Стојановић.*

Тражећи себи тему и реч у програму овог научног скупа, као историчар XIX века, настојао сам да изаберем оне који фигурирају као друштвена и историјска подлога на којој је израсла Република Српска са својом 20-годишњом историјом. С обзиром да се код нас историја борбе за слободу и државу понавља, борба за настанак Републике Српске, планови међународних представника, мапе поделе Босне и Херцеговине скоро у целини се репризирају протеклих сто и више година трајања борбе за аутономну слободу. Само замена личности, имена места одлучивања, бројни састанци, конференције, конгреси и разговори, показују да су борба Срба Босне и Херцеговине за аутономију у завршном раздобљу турске власти и борба Срба за Републику Српску стално били објекат великих сила и моћних држава. Тек у завршној фази аустроугарске управе у Босни и Херцеговини и на састанку у Дејтону Босна и Херцеговина је постала субјективни фактор преговарачких односа у борби за аутономну слободу, односно Републику Српску. Историја је показала, да иако је пројекат за аутономну слободу у Босни и Херцеговини текао

истовремено и упоредо са покретима Бугара и Крићана, није имао истоветне резултате, па се у Босни и Херцеговини морао да понови у покрету за Републику Српску.

Научну обраду теме „Република Српска – 20 година развоја – достигнућа, изазова и перспективе“ историја може само да подупире и објашњава. Само је историјска прича „залог сигурне будућности“. Са политичким и државноправним питањем настанка и двадесетогодишњице развоја Републике Српске најуже је повезано питање борбе за аутономију у бившим окупационим системима и међународном окружењу.

Наслов овог саопштења узет је као парафраза наслова једног текста борца и писца аутономне борбе Босне и Херцеговине у аустроугарском раздобљу, др Николе Стојановића: „Захтев потпуне аутономије наша је самоодбрана, категорички императив нашег самопоуздања“.¹

Пут аутономне борбе у Босни као и у Србији кренуо је почетком XIX века. Иако је у Босанском пашалуку било више српског народа него у Београдском, у њему, захваљујући томе што је везир Бећир-пашасломио отпор незадовољника, у Босни није дошло до револуције ни појаве аутономног покрета.² У односу на Србију, она је дуго била чврста, јединствена, компактна административна јединица у Османском царству, са јаком средњовековном традицијом. Као таква, није успела да се избори, макар као Војводство Србија и Тамишки Банат, за језгро будуће државне заједнице у виду аутономног статуса.³ То није успело ни првим поборницима покрета за аутономију Босне и Херцеговине међу Муслиманима – Хусеин-капетану Гардашчевићу 1830-их година, а међу Србима – херцеговачком устанику Луки Вукаловићу 50-их и 60-их година, као ни устаницима у Херцеговини и Крајини у устанку 1875–78.

Питање аутономије Босне и Херцеговине крајем 60-их и почетком 70-их година XIX века, у раздобљу великог устанка 1875–78. до Берлинског конгреса и аустроугарске окупације 1878. уско је везано с интересом и политиком великих сила, са Србијом и Црном Гором.

Кренуло се од мисије конзула великих сила у Херцеговини у септембру 1875., преко Андрашијеве ноте од 30. децембра 1875. о побољшању положаја хришћана у Босни и Херцеговини на материјалном и моралном пољу, Берлинског меморандума министара спољних послова

¹ N. Stojanović, *Autonomija Bosne i Hercegovine*, jedan neodržan govor, Zagreb 1910, 15.

² М. Екмечић, *Стварање Југославије I*, Београд 1989, 85.

³ Р. Љушић, *Српска, великосрпска и југословенска државна политика Србије (1804–1918)*, у: *Велика Србија истине, заблуде и злоупотребе*, Београд 2003, 305.

Русије, Аустроугарске и Немачке о умирењу устаника из средине маја 1876., Рајштатског споразума Русије и Аустроугарске у лето 1876., Цариградске конференције крајем 1876. и почетком 1877., Будимпештанске конвенције Аустроугарске и Русије у јануару 1877., Санстефанских мировних преговора и закључака Берлинског конгреса 1878. године.

На почетку устанка 1875. аустроугарски министар Андраши је одбацивао све устаничке захтеве, па и аутономију, сматрајући да би то „у будућности водило уједињењу ових провинција са Србијом и Црном Гором“. У таквој ситуацији Горчаков је показао спремност да у Босни и Херцеговини уважи аустроугарске интересе.⁴ У односу на свог канцелара Горчакова, посланик Игњатијев „невољно се мирио са напуштањем идеје аутономије Босне и Херцеговине“.⁵ Британци, председник владе Дизраели и министар спољних послова Дерби, на почетку устанка су били „убеђени противници аутономије за Босну и Херцеговину“. У њој су видели претњу „по унутрашњу безбедност Велике Британије и њене империје“. Упоредјујући аутономију Босне са аутономијом Ирске, Дизраели је 1. октобра 1875. говорио: „Замислите аутономију за Босну, са толико шароликим становништвом. Аутономија за Ирску била би мање апсурдна...“ И он је, као и Андраши, говорио „аутономија се није могла дати провинцијама са толико знатним процентом муслиманског, султану лојалног становништва“.⁶

Кад је Порта одбила устаничке захтеве „једне ограничене аутономије“, које су јој доставили представници великих сила 12. децембра 1875. издала је царски ферман о испуњењу свих тражених реформи у Андрашијевој ноти од 30. децембра 1875. о побољшању положаја хришћана. Устаници су 24. марта 1876. закључили да из тих реформи мора „изаћи једна особита управа за Босну и Херцеговину, која ће обезбедити јавни ред и благостање које ће предупредити сваки извор виших заплета на Истоку“.⁷

У међувремену, у јесен 1875., министар спољних послова Србије Јован Ристић пројектовао је аутономију за Босну и Херцеговину, а крајишки устаници одржавају 16. и 17. децембра у Јамници скупштину на коју су позвали и Муслимане да се заложу за формирање босанске привремене владе. То у Херцеговини ради Мићо Љубибратић.⁸

⁴ М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, Београд 2007, 149.

⁵ М. Ковић, *Дизраели*, 149–150.

⁶ М. Ковић, *Дизраели*, 141–142.

⁷ N. Stojanović, *Bosna i Hercegovina*, Ženeva 1917, 4.

⁸ М. Екмечић, *Устанак у Босни 1875–1878*, Сарајево 1960, 135. 294–295.

Берлински састанак министара спољних послова Русије, Аустрије и Немачке из средине маја 1876. уводи у питање умирења устаника нове чињенице. Руски канцелар Горчаков залаже се за неку врсту аутономије у Босни и Херцеговини, предвиђајући да Русија и Аустроугарска уреде ту нову управу.⁹ У припремама тог састанка, немачки канцелар Бизмарк није био против тога да се хришћанима у Босни и Херцеговини у већој мери призна земља као посед, да подупре евентуалну аутономију побуњених покрајина, па и потребу аустроугарске окупације Босне и Херцеговине.¹⁰

Горчаковом предлогу оштро се у Берлину супротставио Бизмарк, који је подржао Андрашија, па је у коначни текст меморандума ушло мало од идеја руског канцелара. Ипак је „категирија увођења аутономије ушла у дипломатски речник умирења устанака у Босни и Херцеговини“. Берлински меморандум није добио сагласност Велике Британије.¹¹

После рата Србије и Црне Горе са Турском, дошло је до састанка цара Фрање Јосипа и Александра II у Рајштату у Чешкој, уз пратњу њихових канцелара Андрашија и Горчакова, на којем је требало да се одреди став две државе према рату и устанку. Турска победа би Босни и Херцеговини ипак донела провођење реформи изнетих у Андрашијевој ноти и Берлинском меморандуму. Српски успех не би створио велику јужнословенску државу, али би се, по Горчакову, Србија проширила деловима Босне, а Црна Гора би добила Херцеговину, док би Аустроугарска могла да анектира Турску Хрватску и делове Босне уз своју границу, али ништа од Херцеговине. Андраши је забележио да Црна Гора добија само део Херцеговине, а његова земља анектира сву осталу Босну и Херцеговину.¹² Тако су припреме састанка и сам састанак показали да Андраши „никада није био за аутономију Босне и Херцеговине“, те да до Берлинског конгреса никада није прелазео реформни програм од 30. децембра 1875. године, а Горчаков само крајњу могућност „широке основе административне аутономије Босне и Херцеговине“.¹³

Андраши је резултате разговора у Рајштату окарактерисао: „Доста за почетак“.¹⁴

⁹ П. Цицмил, *Босанско питање на Цариградској конференцији 1876/1877. године, Историјски зборник IV*, Бања Лука 1983, 138.

¹⁰ В. Чубриловић, *Босански устанак 1875–1878*, Београд 1930, 160–161.

¹¹ В. Чубриловић, нав. дело, 160–165; М. Екмечић, *Устанак у Босни*, 204.

¹² П. Цицмил, нав. рад, 138–139.

¹³ В. Чубриловић, нав. дело, 224.

¹⁴ М. Екмечић, *Устанак у Босни*, 151–153.

После тога долази до јачег ангажовања Велике Британије у вези са босанскохерцеговачким устанком и аутономијом Босне и Херцеговине. Министар спољних послова, лорд Дерби, на сам дан почетка српско-турског рата цинично је рекао је аустријском посланику у Лондону: „Србија и Босна уједињене биће за вас рђав сусед, а поход иде на море. Ми то не можемо спречити.“ Код разговора о аутономији Босне и Херцеговине тактика Дизраелија се сводила на застрашивање Аустрије. За Велику Британију аутономни пројекат Босне и Херцеговине уствари је био „само један од њених многобројних мина којима се желео разбити Тројецарски савез“.¹⁵

У тој улози Британија 4. октобра 1876. силама предлаже одржавање Међународне конференције у Цариграду, која је као прелиминарна трајала од 11. до 23. децембра, а пленарна до 20. јануара 1877. године.

На првом разговору британског представника на Конференцији Солзберија и рускох Игњатијева, 6. децембра 1876., Рус је уочио да британски план за Босну и Херцеговину од десет тачака није говорио о аутономији. Ипак су на Трећем прелиминарном састанку од 13. децембра послужили Игњатијеви предлози о аутономији коју је требало увести у Босну и Бугарску као основа за преговоре. Аустријски делегати су покушавали да одложе доношење одлуке о аутономији Босне и Херцеговине, али им то није успевало. На последњем прелиминарном састанку усвојено је да се Босна и Херцеговина уједине као једна покрајина и уведи локална аутономија на основу самоуправе, широка колико то буде могуће и прилагођена потребама земље. Треба истаћи мишљење изражено у досадашњој историографији, да су прихваћени ставови на Конференцији о аутономији Босне и Херцеговине у Цариграду изашли из оквира локалне и административне аутономије, коју је помињао британски предлог из септембра 1876. године. Да су проведени предлози Конференције, Босна и Херцеговина би постала аутономна покрајина са врло slabим везама са централним властима у Цариграду.¹⁶

Турски Велики Диван, настао на Уставу, одбио је 18. јануара 1877. неке тачке или њихове делове из разлога што су се већ налазили у Уставу. После последње седнице, 20. јануара 1877., представници великих сила су до 28. тога месеца напустили Цариград.

Упоредо са радом Цариградске конференције, текли су контакти између Русије и Аустроугарске у вези са Босном и Херцеговином и Бугарском, који ће довести до потписивања Будимпештанске тајне конвенције, 15. јануара 1878., и омогућавања Русији да у априлу те године уђе у рат

¹⁵ В. Чубриловић, нав. дело, 171–172.

¹⁶ П. Цицмил, нав. рад, 146–154.

са Турском. У тим руско-аустријским разговорима, цар Фрањо Јосип је, 3.октобра 1876., одбио и аутономну и окупациону Босну и Херцеговину и Бугарску. Сматрао је да је давање аутономије Босни и Херцеговини „значило овековечење анархије на земљишту смештеном у средини његових покрајина“ и да јавно мњење Монархије не би опростило министру успостављање аутономне државе међу Далмацијом, Хрватском и Славонијом. Цар се наводно бојао, да би Босна и Бугарска искористиле улазак аустријске и руске војске у њихове земље, и прогласиле самосталност, чиме би Турска изгубила могући повратак тих земаља.¹⁷

Будимпештанском конвенцијом обе стране су се сложиле да, ако не дође до распада Турске, да се за Босну и Херцеговину тражи „аутономни режим“, а за Бугарску „широка аутономија“.¹⁸

После руско-турског рата, Аустроугарска је, заједно са Великом Британијом, једном декларацијом од седам тачака, нагласила „да се на штету балканског становништва не сме стварати ни једна велика словенска држава“, а сме „политичка аутономија са сопственим поглавицом“.¹⁹ Анд-раши на почетку руско-турског рата француском посланику у Бечу каже: „Ако су Турци у стању да држе Босну и Херцеговину добро је, а ако нису, онда ћемо их ми узети: оне ће припасти Турцима или нама.“²⁰

У руско-турском прелиминарном мировном споразуму у Санстефану, 3.марта 1878., у вези са Босном је речено: „Одмах ће се увести у Босни и Херцеговини предлози европски“, који би били модификовани из Цариградске конференције, а о којим би се старала Висока Порта, руска и аустроугарска влада.²¹ При одређивању аутономног уређења Босне и Херцеговине у Санстефану, Русија се придржавала девизе: „Аутономија или анархија“, што је значило намеру деобе Турске.²² Поражена Турска прихватила је да се Босни и Херцеговини да аутономија, која је захтевана на Цариградској конференцији и да њено спровођење надзиру Русија и Аустрија.²³

Ставови Велике Британије, Аустроугарске и Русије у вези са Босном и Херцеговином и Бугарском довешће до поништавања резултата Санстефанског мира и одржавања Конгреса у Берлину, којим је одређена аустроугарска окупација Босне и Херцеговине. У вези са Босном и Херцеговином

¹⁷ В. Чубриловић, нав.дело, 254.

¹⁸ В. Чубриловић, нав.дело, 258–259.

¹⁹ N. Stojanović, *Bosna i Hercegovina*, 5.

²⁰ Ђ. Слијерчевић, *Pitanje Bosne i Hercegovine u XIX vijeku*, Keln 1981, 55.

²¹ N. Stojanović, *Bosna i Hercegovina*, 5.

²² М. Екмечић, *Устанак у Босни*, 341.

²³ В. Чубриловић, нав.дело, 383.

пред Конгрес су циркулисала три нацрта решења статуса: два српска и један руски. Први српски био је за уједињење Босне и Херцеговине са Србијом, други „потпуна аутономија са законодавствима скупштине и устава, као што је устав у овој земљи“, а руски предлог је садржавао „идеју међународне војне окупације Босне и Херцеговине“. Те предлоге енглеска дипломатија је видела „као предодређене за будуће претварање описане аутономије у државу“.²⁴ И поред варијација између Велике Британије и Аустрије у вези са Босном и Херцеговином, у Лондону је заузет став да ће „Хабсбуршка Монархија морати да убрза своје преобраћање у државу Словена, тако што ће проширити Босну као судбоносни дар, увећавањем територије која може да уништи ту несрећну хибридну велесили“.²⁵

После окупације Босне и Херцеговине обустављен је у њој сваки јавни покрет за политичку аутономију, али не и ван ње.

Са Калајевим обустављањем активности на политичкој аутономији и ангажовањем на верској политици, код Срба и Муслимана се развио покрет за верско-просветну аутономију, која је почивала на црквено-школским општинама и мерифско-вакуфским установама. Србима су Турци још 1858., на захтев једне православне скупштине у Цариграду, озаконили Црквене општине као чуваре верске аутономије хришћанског народа у турској држави. Одлука је ступила на снагу после 1863. године.²⁶

У раздобљу аустроугарске окупације и њене политике однарођивања Срба и Муслимана, црквено-школске општине и меарифско-вакуфске установе су постале институције народног покрета. Значај су добиле и са њима повезане установе, као што су певачка друштва и читаонице. Као главне установе српског националног покрета у раздобљу Калајевог режима општине су биле „своја држава у туђој држави“.²⁷

Легалан отпор сужавању права црквено-школских општина, најпре су почели православни Срби, а затим и Муслимани.

Тадашњи председник владе Србије Стојан Новаковић, на основу положаја црквених општина у Македонији под турском влашћу, створио је теорију да независна општина у туђој држави представља „малу унутрашњу државу народа“ и да аутономни покрет за део српске буржоазије није био ништа више сем покушаја да се српски народ у Хабзбуршкој држави нађе „за политичком трпезом као легалан чинилац исто онако како су то

²⁴ Д. Берић, *Српско питање и политика Аустроугарске и Русије 1848–1878*, Београд 2000, 459.

²⁵ Д. Берић, *Српско питање*, 402–403.

²⁶ В. Скорић, *Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17. и 18. вијеку*, Изабрана дјела II, Београд 1989, 258–259

²⁷ М. Екмечић, *Национални покрет у Босни и Херцеговини...*, 616

Срби и Румуни у Војводини“ , док је за други део „био само основна школа политике и увод у праве борбе које су наговештаване Калајевим одласком.

Аутономни покрет Срба у раздобљу од 1896. до 1905., када је донета нагодбена „Уредба о верско-просветној самоуправи у Босни и Херцеговини“, имао је огроман историјски значај за српски народ у Босни и Херцеговини, па и за њено аутономно питање. У том раздобљу остварено је историјско преношење народних циљева са завереника на организован, легалан и савремен покрет буржоазије по градовима.²⁸

У току покрета за црквено-школску самоуправу и меарифско-вакуфску аутономију Срби и Муслимани су се обавезали да ће „радити и сав народ позвати“ на сарадњу да Босна и Херцеговина“ добије своју самоуправу под врховном влашћу свога султана“. Полазећи од нових форми политичког живота насталих у време аутономног покрета у складу са економским кретањима грађанског друштва Босне и Херцеговине, новоформиране грађанске политичке странке по облику, политичкој идеологији, психологији и типу су биле „народне организације“.²⁹

У анексији и анексионој кризи 1908–1909. Српска и Муслиманска народна организација биле су за аутономију Босне и Херцеговине, а Хрватска – против.³⁰ Организација Хрвата – Хрватска народна заједница – у првој тачки програма тврди да су Босна и Херцеговина хрватске земље.³¹ И после анексије главни политички циљ групе „Народ“ био је аутономија Босне и Херцеговине, као прелазна етапа ка уједињењу са Србијом и Црном Гором. Никола Стојановић је то објаснио речима: „Захтјев потпуне аутономије наша је самоодбрана, категорички императив нашег самоодржања“.³²

После анексије, српске политичке групе су, уместо позивања на султанов суверенитет и међународни мандат за мењање окупационог положаја, полагале наду у борбу за извојевање унутрашње самосталности покрајина.

На идејама Српске народне организације и њеног програма, који је израдио Одбор 39-торице крајем марта 1910., тражено је да Босна и Херцеговина постане самостална управна област, са потпуном аутономном и законодавном влашћу.³³

²⁸ М. Екмечић, *Национални покрет у Босни и Херцеговини ...*, 616, 618, 622.

²⁹ М. Imamović, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914*, Sarajevo 2007, 159, 165–166.

³⁰ М. Екмечић, *Анексија Босне и Херцеговине и историјске последице*, у: *Радови из историје Босне и Херцеговине...*, 378.

³¹ М. Imamović, нав. дело, 209.

³² N. Stojanović, *Autonomija Bosne i Hercegovine*, 15.

³³ *Представка Главног одбора Српске народне организације са Сарајевским програмом*, издање др

Уставом из 1910. године Босна и Херцеговина није добила право на аутономију нити је постала самостална земља, већ је, и поред уставних институција, остала у зависном односу према Аустрији и Угарској.³⁴ Са тим се није мирио Босански сабор. Његове захтеве за аутономију образложио је Земаљски савет у свом првом саборском акту. Аустроугарски државници у изостанку аутономије у Босни и Херцеговини, нису нашли лек за све народне јаде у анексији и Уставу.³⁵

Заједничка борба Српског и Муслиманског клуба за аутономију Босне и Херцеговине разбијена је на аграрном питању, на којем је, 31. марта 1911., створена хрватско-муслиманска коалиција. Тим савезом Муслимани су аутономну Босну и Херцеговину видели у оквиру хрватских државно-правних тежњи. Ту сарадњу није подржало шест посланика Муслиманског клуба, које су предводили Дервишбег Миралем и Мурат Сарић. Уз Србе сараднике владе остала су тројица хрватских посланика.³⁶

После цепања Српског клуба 1912/1913. и стварања српске владине фракција око Данила Димовића, она је у Сабору деловала по његовом уверењу да Србе и Јужне Словене у Монархији треба ојачати ако ничим, оно бар идејом тријализма³⁷.

С почетком светског рата 1914. замро је политички живот у Босни и Херцеговини, а оживео у иностранству, преко Николе Стојановића и Душана Васиљевића у новоформираном Југословенском одбору. Питање аутономије Босне и Херцеговине је оживело са оживљавањем политичког живота у Монархији и формирањем Југословенског клуба са Антоном Корощцем на челу, у Бечком парламенту у мају 1917.

У лето 1918. чланови Југословенског одбора из Босне и Херцеговине – Душан Васиљевић, Никола Стојановић и Перо Слијепчевић су се сагласили, да у Одбору „увек заступају интегрално, а не делимично уједињење нашег народа, не упуштајући се на платформу присаједињења саме Босне и Херцеговине по невољи“.³⁸ Таквим радом је Босна и Херцеговина везана за Загреб и српском народу одузет сан о вековном уједињењу тих двеју по-

Урош Круљ у име СНО, Мостар 1908., 17.

³⁴ М. Екмечић, *Национални покрет у Босни и Херцеговини...*, 639.

³⁵ N. Stojanović, *Bosna i Hercegovina...*, 12–13.

³⁶ Dž. Juzbašić, *Nacionalno-politički odnosi i bosanskohercegovačkom Saboru i jezičko pitanje (1910 – 1914)*, Sarajevo 1999, 85–86.

³⁷ М. Екмечић, *Национални покрет у Босни и Херцеговини ...*, 641.

³⁸ П. Слијепчевић, *Босна и Херцеговине у свјетском рату*, у: *Напори Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, 1919, 264.

крајина са Србијом.³⁹ Слушање Светозара Прибићевића, српске политичаре из Босне и Херцеговине, пре свих Данила Димовића и Војислава Шолу, везало је за Загреб, у жељи да се што пре реше аустроугарске власти. Они су, повлачењем брзоплетог политичког потеза, пристали да се покрајине третирају као остале јужнословенске области Хабзбуршке Монархије и удаље од директног уједињења са Србијом и Црном Гором. На тој основи су у новоосновано Народно веће Срба, Хрвата и Словенаца и његов Средишњи одбор из Босне и Херцеговине ушли Војислав Шола, Јозо Сунарић, Шћепан Грђић, Љубомир Галић, Вјекослав Јелавић, Милан Јојкић и Лука Чабрајић. С оснивањем Народног већа за Босну и Херцеговину и Главног одбора са Глигоријем Јефтановићем на челу и именовањем њене прве владе за Босну и Херцеговину са Атанасијем Шолом на челу (1. новембра 1918), до присаједињења Србији дошло је 1. децембра 1918. За такав исход политичке борбе у Босни и Херцеговини највећу заслугу имају западни и југозападни делови Босне, односно највећи део Босанске Крајине, у којој је била жива традиција босанскохерцеговачког устанка.⁴⁰

Бања Лука, 17.9.2012.

³⁹ Д. Мاستиловић, *Између српства и југословенства: српска елита из Босне и Херцеговине и стварање Југославије*, Бања Лука 2012, 227–228.

⁴⁰ Х. Капицић, *Покушај уједињења Босне и Херцеговине са Србијом у новембру 1918. године*, у: *Босна и Херцеговина у вријеме аустроугарске владавине*, Сарајево 1968, 262–282.

Радомир Нешковић*

Прегледни чланак

UDK 323:342.25 (497.6 РЕПУБЛИКА СРПСКА)

ГЕНЕЗА КОНСТИТУТИВНОСТИ И ДРЖАВОТВОРНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Конститутивни акти у Босни и Херцеговини у 1990. и
1991. години

GENESIS OF THE CONSTITUTIONALITY AND STATEHOOD OF THE
REPUBLIC OF SRPSKA

Constitutional acts in Bosnia and Herzegovina in 1990 and 1991

Abstract: *Constitutional (statehood) or foundation acts are those on which the establishment of a state is founded. These acts determine its statehood entities (part-owners of the state) in which the foundations of state organisation are defined. All other authorities (legislative, executive and administrative, and judicial) are extracted from constitutional acts which are synthesised in the Constitution as the highest political and legal act. Constitutional acts in Bosnia and Herzegovina in the abovementioned period influenced each other as the domino effect, since one act caused the adoption of another; thus, each state-building act had the cause and consequence feature. Constitutional act of representatives of a nation caused the adoption of a similar act among representatives of another nation, which resulted in the statehood authority losing its unique character and being “torn apart” into three national state-building authorities. In this text we mention the basic constitutional acts preceding the establishment of the Assembly of the Serb People in Bosnia and Herzegovina.*

Key words: *Constitutionality (statehood), constitution, amendments, shared sovereignty, hegemony, separatism, Yugoslav ideology, unconstitutional state of affairs, Council of Peoples, Serbian National Council, Serbian autonomous districts, regions, centralism, Memorandum, Letter of Intent, Platform, Declaration on the establishment of the Assembly of the Serb People in Bosnia and Herzegovina*

Анстракт: Конститутивни (државотворни) или темељни акти су они на којима се оснива једна држава, којима се одређују њени државотворни субјекти (сувласници државе) и којима се дефинишу основе уређења државе. Све остале власти (законодавна, извршно-управна и судска) изводе се из конститутивних аката који се синтетизују у уставу као највишем политичко-правном акту. Конститутивни акти у Босни и Херцеговини у

* Аутор је доцент на предмету политички систем на Факултету политичких наука у Бањој Луци

наведеном периоду утицали су један на други као домино ефекат, јер је један акт узроковао доношење другог, тако да је сваки државотворни акт имао својство узрока и посљедице. Коснтитутивни акт представника једне нације узороковао је доношење сличног акта код представника друге нације чиме је уставотворна власт изгубила свој јединствени карактер и „поцијепала“ се на три националне државотворне власти. У овом тексту указујемо на основне коснтитутивне акте који су претходили оснивању Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини.

Кључни појмови: Конститутивност (државотворност) устав, амандмани, заједничка сувереност, хегемонија, сепаратизам, југословенска идеологија, неуставно стање, Вијеће народа, Српско национално вијеће, српске аутономне области, регије, централизам, Меморандум, Писмо о намјерама, Платформа, Декларација о оснивању Скупштине српског народа у БиХ.

1. Уставни амандман LX¹

Скупштина (парламент) Босне и Херцеговине, којим је доминирао *Савез комуниста*, донијела је 31. јула 1990. године наведени уставни амандман којим се радикално мијењао конститутивни статус етничких нација. Наведеним амандманом, Босна се дефинише као „суверена демократска држава равноправних грађана, народа Босне и Херцеговине - Муслимана, Срба и Хрвата и припадника других народа и народности...” Владајућа партија је, кроз Скупштину извршила уставне промјене првог темељног члана који дефинише титулара суверености. У дефинисању националне и грађанске суверености примат је дат грађанској чиме је поремећен баланс етничког и грађанског. Уставна формула о заједничкој суверености нација и конститутивности грађана била је присутна и у ранијим уставима, као што је Устав из 1974. године: „*Социјалистичка Република Босна и Херцеговина је социјалистичка демократска држава... радних људи и грађана, народа Босне и Херцеговине - Муслимана, Срба и Хрвата...*” (члан 1), али је, такође, било дефинисано „...*У Социјалистичкој Републици Босни и Херцеговини зајамчена је равноправност народа и народности...*” (члан 3 Устава). Разлика између два темељна уставна одређења је у балансу грађанског и националног уставног садржаја. У Уставу из 1974. године наглашена је конститутивност радних људи и грађана, али је истовремено дефинисана и конститутивност народа кроз одређење о загарантованој равноправности. У Уставном амандману из 1990. године, демократски баланс националног и грађанског је нарушен кроз одвајање суверености од народа и везивање овог појма за државу. Дефинише се, прво, сувереност државе као њено оригинерно - изворно

¹ Службени лист СР Босне и Херцеговине, број 32/91. У оквиру наведених уставних промјена у јулу 1990. године донесен је и амандман о организацији представничког тијела, па је умјесто дотадашња три дома (друштвено - политичко вијеће, вијеће удруженог рада и вијеће општина) Скупштина БиХ је организована у два дома, Вијеће грађана 130 и Вијеће општина 109 посланика.

својство на грађанској основи, а затим народи и народности. Наведеном измјеном уставне норме избјегава се идентификација носиоца - титулара суверености, јер ако је држава суверена и демократска, остаје питање: Ко је ту државу основао, ко је субјект државотворне власти? Уставни амандман дефинисао је уставну основу да је Босна „*старија од њених народа*” и служио је као један од основних правних аргумента за међународно признање Босне и Херцеговине. *Уставним промјенама успостављена је цијеловитост и недјељивост државне територије, као и „...сразмјерна национална заступљеност у свим органима државне власти, осим гдје је Уставом предвиђено једнако, паритетно представљање конститутивних народа”*.² Из наведене уставне норме произилази да народи не могу имати државотворни карактер *constituo*, у смислу да су сви народи равноправни, већ се равноправност редукује на одређена, уставом дефинисана питања. Суштина *Амандмана* је у чињеници да овај документ, у први план, ставља државну сувереност на грађанској основи, а у други план етничку сувереност и равноправност. Овим документом утемељена је могућност прегласавања у разним варијантама, што је једну од етничких нација могло довести у неравноправан положај. Посебно споран аспект било је одређење да је Босна, као држава, суверена сама по себи, јер онај субјект који влада сувереном државом и сам поприма својство сувереног субјекта. У процесу доношења наведеног амандмана Скупштина Босне и Херцеговине је имала легалитет, али је легитимитет био споран из неколико разлога.

1. Уставне промјене су извршене у вријеме изборне кампање, када не постоје стабилни демократски услови за измјену устава. Није уобичајено, са становишта теорије и праксе уставног права, да се у току изборних кампања мијењају суштинске одредбе устава. Кампање, на извјестан начин, мијењају друштвену климу и мњење, доминира политичка утакмица и не постоје стабилни услови у којима се кроз јавну расправу може објективно и аргументовано расправљати о уставним измјенама.

2. Савез комуниста, чији су посланици (делегати) изгласали овакав амандман, изгубио је изборе у новембру 1990. године, што потврђује да ова политичка партија није имала већинску подршку у народу у вријеме када је извршила уставне промјене.

3. Према традицији и логици уставног права, измјене темељних уставних одредби од којих битно зависи уређење и функционисање државе, врши се у релативно дужем периоду, уз најширу јавну демократску расправу и сагласност конститутивних фактора. *Савез комуниста Босне и Херцеговине* је током предизборне кампање у првим вишестранаџким изборима, у кратком временском року и без демократске јавне расправе, извршио уставне промјене и нарушио демократски баланс између етничког и грађанског садржаја у Уставу. Био је то примјер да политичка партија (њена елита) злоупотријеби своју позицију на власти и без већинске воље народа, донесе уставне измјене. Иако је амандман

² Касим Трнка, *Конститутивност народа*, “Вијеће Конгреса бошњачких интелектуалаца“, Сарајево 2000.г. “ str. 26.

донесен нелегитимно, имао је битан значај за међународно признање Босне и Херцеговине: „Једна од најзначајнијих одредаба тада важећег Уставног амандмана LX на Устав Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине била је она што даје нову дефиницију Босне и Херцеговине која је била уз проведени референдум основни правни аргумент за међународно признање Босне и Херцеговине као независне државе.”³ Наведена измјена Устава Босне и Херцеговине имала је негативне посљедице на функционисање њене државне власти и продубила је међунационалне сукобе. Сукоби Хрвата и Срба у Хрватској имали су за посљедицу сукобљеност Срба и Хрвата у Босни и Херцеговини. Процеси државног осамостаљивања Босне и Херцеговине имали су за посљедицу међунационални сукоб с једне стране Срба, а с друге стране Бошњака и Хрвата. Босна и Херцеговина, крајем 1990. године, није била стабилно друштво и држава са стабилним окружењем, него је била оптерећена и спољним и унутрашњим проблемима. Посебно је био изражен проблем будућег државног статуса Босне и Херцеговине у процесу дисолуције југословенске државе. Опција самосталне босанске државе и опција њеног опстанка у Југославији као федералне јединице представљале су непремостив проблем у постизању међунационалне сагласности. Наведени уставни амандман је проузроковао доношење низа других аката који су довели до дисолуције државне власти у Босни и Херцеговини и продубили међуетничке сукобе. Националне елите у владајућим партијама наслиједиле су кризу државне власти у Босни и Херцеговини, затим је својим дјеловањем продубили, при чему је поменути амандман имао битан утицај. Осим амандмана LX, донесен је и амандман LXX којим су установљена, два вијећа у Скупштини БиХ (тачка 5 . амандмана) начин избора члана Предсједништва СФРЈ (тачка 9.амандмана) и формирање Савјета за питања остваривања виталних националних интереса –(тачка 10.амандмана)

“Скупштина бира и разрјешава члана Предсједништва СФРЈ из СРБиХ тајним гласањем на приједлог Предсједништва СР БиХ на основу претходног непосредног изјашњавања грађана”. Функција члана Предсједништва СФРЈ у међупартијској расподјели припала је српској страни и није познато зашто се врх Српске демократске странке прећутно сагласио да Богић Богићевић и даље остане на функцији члана Предсједништва СФРЈ испред Босне и Херцеговине и да се питање његове замјене не покреће. Наведена функција била је од капиталне важности за доношење одлука на нивоу Југославије и приликом одлучивања Предсједништва СФРЈ о увођењу ванредног стања 1991. године, глас Богића Богићевича био је пресудан и ванредно стање (војни удар) није уведено. Занимљив је дио амандмана који се односи на заштиту виталних националних интереса у Скупштини БиХ и успостављање Савјета за националну равноправност. „ У Скупштини СР БиХ образује се Савјет за питање остваривања равноправности народа и народности БиХ. За чланове Савјета бира се једнак број посланика из реда припадника народа СР БиХ - Срба, Хрвата,

³ Омер Ибрахимагић, *Државно-правни развитак БиХ*, “Вијеће бошњачких интелектуалаца”, Сарајево, 1998., стр. 42

Муслимана, одговарајући број посланика из реда припадника других народа и народности и других који живе у БиХ. Савјет одлучује на основу сагласности чланова из реда свих народа и народности. Састав, дјелоокруг и начин рада уређује се законом који се доноси двотрећинском већином од укупног броја посланика у Скупштини БиХ.” На иницијативу најмање 20 посланика Савјет разматра питања равноправности народа, а на приједлог Савјета Скупштина одлучује двотрећинском већином. У Уставу Савјет је постављен као специфичан облик заштите и остваривања националних интереса, али је истовремено Устав оставио неколико „конструктивних” недостатака. Савјет није био скупштински дом чија је сагласност обавезна у доношењу одлука. Организација и практично дјеловање Савјета требали су бити установљени на основу посебног закона, али није дефинисано шта ако Скупштина не донесе тај закон, ако нема сагласности за формирање Савјета. Да би се Савјет формирао требала је 2/3 већина, а ако нема те већине, нема ни Савјета. Једна етничка заједница путем својих 20 посланика могла је покренути процедуру пред Савјетом, али за одлуку била је потребна једногласност у Савјету и ако је нема тада одлука и иницијатива пропада. Наведено тијело није било адекватно за улогу која му је намијењена, јер посланици нису могли постићи 2/3 сагласност за закон којим би се формирао Савјет и одредио његов дјелоокруг и начин рада. Уставни амандман LX од 31. јула 1990. године је у суштини био акт *Савеза комуниста БиХ* којим је ова партија настојала да обезбиједи опстанак на власти форсирањем „грађанског“ и гушењем националног елемента.

2. Иницијатива за конституисање Вијећа народа у Народној скупштини Босне и Херцеговине

Политички савјет Српске демократске странке разматрао је садржај уставних измјена из јула 1990. године и закључио да је Амандман LX нулифицирао дотадашњу националну равноправност дефинисану у темељним одлука ЗАВНОБиХ-а из 1943. и 1944. године. Закључено је да заједничка сувереност и национална равноправност три нације представља једину легитимну уставну основу од које зависи државна стабилност и функционисање политичког система у Босни и Херцеговини. У циљу неутралисања негативних посљедица наведених уставних промјена, *Политички савјет Српске демократске странке* је Скупштини Босне и Херцеговине је у септембру 1990. године упутио *Иницијативу за увођење Вијећа народа* као институционалног облика националне равноправности. Вијеће народа заснивало се на неколико основних елемената.

1. У уставу Босне и Херцеговине би се позитивном енумерацијом прецизирала питања виталног националног интереса која се не би могла рјешавати прегласавањем, на принципу један човјек- један глас, него би се о њима одлучивало квалификованим етничким већинама.

2. Када на дневном реду Скупштине буде једно од питања, уставом де-

финисано као витални национални интерес, тада се сви посланици из оба дома (дом грађана и дом општина) групишу у три национална клуба, (српски, хрватски и муслимански- бошњачки).

3. Одлуке би биле легитимне ако за њих гласа натполовична већина у сваком од три национална клуба посебно тако да различит број посланика у неком од националних клубова не би умањивао његов политички капацитет. Скупштинска већина би истовремено садржавала све три етничке већине, а свака од њих би имала суспензивни вето, јер се без њене сагласности одлука не би могла донијети.

4. Међунационално усаглашавање помјерило би се на почетак процеса креирања одлука, јер било би бесмислено упућивати у скупштинску процедуру приједлоге о којима није већ раније постигнута сагласност националних представника.

5. Након гласања о питању виталног националног интереса клубови би престали са радом и посланици би наставили дјеловање као представници грађана и општина.

Иницијатива Политичког савјета Српске демократске странке, уручена тадашњем предједнику Скупштине СР БиХ, није прихваћена, није званично разматрана, нити је било расправе о том питању.⁴ Одбијање иницијативе био је индикатор да постојећа скупштинска већина, коју су чинили представници *Савеза комуниста*, није била спремна да прихвати вијеће етничких заједница као облик остваривања националне равноправности. Неприхватање иницијативе за уставне промјене од стране владајућег *Савеза комуниста* указивало је да уставни Амандман LX није донесен случајно и да није био пропуст владајуће партије, него је имао прикривени конститутивни циљ да омогући продужење власти Савеза комуниста и његову идеолошку доминацију у политичком систему Босне и Херцеговине. Приједлог за увођење Вијећа народа као другог дома Скупштине Босне и Херцеговине није био у супротности са уставном основом државе и штета је што тадашњи сазив Скупштине БиХ није прихватио наведену иницијативу *Политичког савјета Српске демократске странке*.

3. Одлука о оснивању Српског националног вијећа

Након неуспјеле *Иницијативе* за увођење *Вијећа народа* у Скупштину Босне и Херцеговине, представници *Српске демократске странке* и *Српског покрета обнове* су у Бањалуци, 13. октобра 1990. године су одржали српски

⁴ Проф. др Никола Кољевић је лично предао овај акт тадашњем предједнику Скупштине БиХ Златану Каравдићу. Укупна активност у вези с поменутиим приједлогом свела се на неформалне међустраничке разговоре (СДА - СДС - ХДЗ), а делегати Савеза комуниста у Скупштини БиХ су прећутно одбили наведену иницијативу. Проф. Кољевић је касније успио да основне идеје ове иницијативе угради у садржај Дејтонског споразума, у норме о Дому народа на нивоу БиХ.

национални скуп „Сабор”. На овом скупу је проглашена „Декларација о националној суверености српског народа у Босни и Херцеговини” са сљедећим садржајем: (С обзиром на то да је Декларација усмено проглашена, аутор ових редова је записао њен текст онако како је оvdје и наведен).

1. Установљена је потреба да се формира представничко тијело Срба које ће изражавати интересе цијеле етничке нације: *“Установљава се Српско национално вијеће као орган Сабора које ће изражавати националне интересе српског народа у Босни и Херцеговини”*;

2. Српско национално вијеће било је израз суверености народа у коме Срби треба да имају једнака државотворна права као Хрвати и Бошњаци. Било која одлука о државном питању Босне и Херцеговине, донесене без заједничке сагласности три нације, неће се признати као легитимна и обавезујућа. *“Српско национално вијеће неће признати ни један акт, ни одлуку органа Босне и Херцеговине који буду донесени без легитимне воље представника српског народа, прегласавањем и који су на штету српских националних интереса”*.

3. Установљено је право на демократски отпор наметнутим одлукама. *„Уколико се на нивоу Босне и Херцеговине донесе нека одлука битна за њен државни статус, прегласавањем српских представника или без њиховог учешћа, Српско национално вијеће има право на демократски одговор”*.

Садржајем Декларације реafirмисан је принцип националне равноправности и заједничке народне суверености као основе државне власти. Народ, као једини носилац суверености, има природно право да не прихвати акт државне власти у чијем доношењу није равноправно учествовао и који је штетан по његове националне интересе. Иако се то у Декларацији није директно помињало, један од суштинских циљева наведеног акта била је превентивна јавна порука другим народима да Срби неће прихватити било који облик међунационалне хегемоније. Одржавање Сабора, установљење Националног вијећа и доношење Декларације представљали су уставну основу за дефинисање статуса српског народа у Босни и Херцеговини у наредном периоду.

4. *“За председника Српског националног вијећа именује се Радован Караџић”*, који је тада вршио функцију председника Српске демократске странке. Одлука о оснивању Српског националног вијећа била је израз легитимитета српске нације у БиХ да обезбиједи равноправност са друге двије нације и представљала је први камен темељац Републике Српске.

4. Српске аутономне области и регије

Као резултат међунационалног политичког сукоба у свим институцијама државне власти, током 1991. године, међунационална нетрпељивост је захватила и локалне средине (општине) при чему се исказивало неколико фактора.

Један од разлога незадовољства биле су општинске границе које су дефинисане за вријеме владавине *Савеза комуниста*.⁵ Становништво је било незадовољно општинским границама које нису имале економску, географску и комуникацијску оправданост. Други разлог који је утицао на погоршавање међуетничких односа у локалним срединама произилазио је из ратног сукоба у Хрватској, јер је становништво у БиХ имало супротстављене ставове о овом сукобу (Срби су били на страни Српске Крајине, а Бошњаци и Хрвати на страни Хрватске).⁶ Трећи разлог произилазио је из потребе да се Босна и Херцеговина децентрализује, а будући да о томе није било сагласности, представници Срба у појединим општинама су почели самостално да доносе одлуке о децентрализацији државе кроз регионализацију. Четврти разлог произилазио је из негативног односа српског становништва према државној независности Босне и Херцеговине. Проглашавањем регија, Срби су настојали да створе нову реалност у којој би Босна и Херцеговина остала у саставу Југославије. Срби из Босне су Југославију схватили као гаранта својих националних интереса и као најоптимланију државну организацију и за све друге етничке нације и мањине. Југословенски државни органи су у Србима из Босне, али и из Хрватске, увиђали факторе за очување Југославије као државе и настојали су да политичке капацитете Срба ставе у функцију југословенских државних интереса. Подударње пројугословенских ставова између Срба из Босне и Хрватске с једне и државних органа Југославије с друге стране било је из различитих мотива и имало је привремени карактер који је трајао до краја 1991. године. Након пропасти југословенске државе почетком 1992. године Срби из Босне и Херцеговине су измијенили политичке циљеве и умјесто пропалих југословенских вриједности приоритет су били витални национални интереси Срба у оквиру Босне и Херцеговине. Српске аутономне области су настајале од априла до децембра 1991. године у двије фазе: *прво као заједнице општина, а затим као српске аутономне области и регије*.

Главни проблем у стварању српских аутономних области и регија био је начин њиховог проглашења: области и регије су проглашаване вољом представника једног народа (Срба) против воље представника друга два народа (Хрвата и Муслимана). Било је то стварање преседана, с негативним посљедицама: ако Срби имају право да прегласавају друга два народа на локалном нивоу исто тако и друга два народа имају право да прегласавају Србе на нивоу Босне и Херцеговине. Прегласавање, као основа доношења одлука имало је негативне

⁵ Нпр: Срби су чинили релативну већину у подручју Посавине (територија од Брчког до Босанског Брода), али ни у једној општини нису били већина, због постојећих општинских граница. Село Шкугрић у општини Модрича (око 800 домаћинстава), по средини села је подијељено - на дио који је припадао Модричи и дио који је припадао Градачцу. За такву подјелу није постојало рационално објашњење. Сличних примјера било је и у другим подручјима, што се у српском јавном мњењу поимало као намјеран акт с циљем да се умањи српска јединственост и политички утицај.

⁶ Подручја Босанске Крајине, Посавине и Херцеговине су била посебно изложена наведеним сукобима.

посљедице по међунационалне односе и државни статус Босне и Херцеговине. Током 1991. године проглашене су српске аутономне области и регије.⁷

Уставом Југославије било је дефинисано да „...*Општине међусобно сарађују на начелима добровољности, и солидарности, удружују средства и оснивају заједничке органе, организације и службе за обављање послова од заједничког интереса и за задовољавање заједничких потреба и могу се удруживати у градске или регионалне заједнице*”. (члан 119.) Сличну одредбу садржавао је и Устав БиХ: „*Општине које су просторно и економски међусобно повезане, могу се, ради рационалнијег и ефикаснијег остваривања заједничких интереса и потреба радних људи и грађана и усклађивања друштвено - економског развоја, удруживати у заједнице општина*” (члан 275). Уставна могућност да више општина својим одлукама могу стварати међуопштинске заједнице, представљала је формалну основу удруживања општина у којима су Срби имали већинску власт. У општинама гдје су Срби били мањина, дошло је до сепаратног проглашења српских општина и њиховог удруживања у регије. Стварни разлози стварања српских аутономних области и регија нису били економски, него политички. Примарни политички циљ Срба из Босне и Херцеговине током 1991. године био је очување интегритета Југославије, па су створане територијалне цјелине које би остале у саставу Југославије. У случају да Босна и Херцеговина напусти Југославију, српске аутономне области и регије би напустиле Босну и Херцеговину. Српске аутономне области и регије имале су уставно упориште у аспектима економије, културе, инфраструктуре, али су биле противуставне у областима одбране, полиције, безбједности и начина проглашења, јер су ови послови излазили из уставних оквира о међуопштинском удруживању. *Скупштина српског народа* у Босни и Херцеговини, као највише представничко - национално тијело, својим одлукама усмјеравала је процес оснивања и успостављања области и регија. *На другој сједници Српске скупштине 21. новембра 1991. године донесена је одлука о успостављању територија општина, мјесних заједница и насеља који се сматрају територијом Југославије. На трећој сједници од 11. децембра исте године, Српска скупштина донијела је одлуку о оснивању српских општина и органа власти на тим територијама.* Након стварања посебних територија српских општина, регија и области са српском влашћу које остају у саставу Југославије, *Српска скупштина* основала је и *Министарски савјет* од 24 члана као извршно тијело за координацију процеса регионализације и успостављања посебног српског ентитета у Босни и Херцеговини.

⁷ *Заједница општина Босанска крајина* проглашена је 7. априла 1991. године, затим се трансформисала у *Аутономну регију Крајину* 16. септембра исте године. *Заједница општина Романија* проглашена је 8. маја 1991. године, а затим се трансформисала у *Српску аутономну област Романија* 21. септембра исте године. *Заједница општина Стара Херцеговина* основана је 27. маја 1991. године, а затим се трансформисала у *Српску аутономну област* 12. септембра исте године. *Српска аутономна област Бинач* проглашена је 9. новембра 1991. године, и *Заједница општина Сјеверна Босна* проглашена новембра 1991. године, а 14. децембра основана је *Српска аутономна област Семберија и Мајевица*, раније *Сјевероисточна Босна*.

Активности око регионализације постале су спорно питање за Владу Босне и Херцеговине и она је поднијела захтјев за оцјену уставности Уставном суду Босне и Херцеговине.⁸ Уставни суд је, одлуком од 1. новембра 1991. године, удруживање општина прогласио неуставним, полазећи од сљедећих аргумената:

а) општине су биле удружене у раније међуопштинске заједнице, па су једнострано иступиле из тих заједница против воље других чланица, чиме је њихов акт неуставан;

б) процес удруживања одвијао се по хитном поступку и није проведена демократска процедура и јавна расправа;

ц) одборници у општинама које су се удружиле, из реда хрватског и муслиманског народа, противили су се одлукама, али су прегласани од одборника српске националности, чиме је нарушена равноправност народа;

д) удруживањем су настале нове друштвено-политичке заједнице, а по важећем Уставу само су република и општина друштвено-политичке заједнице.

Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини, као највише представничко тијело српске етничке заједнице, није признала ни прихватила одлуке Уставног суда. С обзиром на то да је државна власт била у дисолуцији, није постојао државни орган или институција која би могла да проведе одлуку Уставног суда. Српски представници у локалним срединама су кориситили принцип „грађанског” прегласавања, а исти принцип су користили и бошњачки и хрватски представници на нивоу Босне и Херцеговине. Српски представници су заговарали и реализовали аутономне области и регије полазећи од принципа децентрализације државне власти као елемента демократије у функционисању државе и политичког система. Међутим, када су у првој половини 1992. године почеле да се успостављају државне институције српског ентитета у Босни и Херцеговини, принцип децентрализације је добио негативну конотацију као дестабилизујући фактор у држави. Регије и области као демократске тековине воље народа одједном су изгубиле свој значај и постале елемент који нарушава „српско јединство“. *Народна скупштина РС* је усвојила уставне измјене 14. септембра 1992. године на основу кога су регије и аутономне области укинуте, што указује да децентрализација државне власти није ни била примарни циљ оснивања српских аутономних области и регија. Централизација државне власти против које су били српски представници уведена је управо у Републици Српској у јесен 1992. године од стране тих истих представника и остала је к

Циљ оснивања српских аутономних области и регија био је да се приморају Хрвати и Бошњаци да у цјелини или дијелом остану са Србима у Југославији, а када је то постало немогуће тада су регије и области обједињење у српски државни ентитет на подручју Босне и Херцеговине.

⁸ Влада БиХ је 22. маја 1991. године покренула поступак пред Уставним судом БиХ о оцјени уставности удруживања општина Дубица, Гламоч, Градишка, Мркоњић Град у регију Босанске Крајине. *Службени лист Републике Босне и Херцеговине, број 32, 16. октобар 1991. године.*

Оснивање српских аутономних области и регија било је супротно извршним принципима ЗАВНОБиХ-а и уставној основи Босне и Херцеговине, јер не може једна нација сама за себе вршити територијализацију против воље друге двије нације.

5. Меморандум - писмо о намјерама⁹

Муслимански и хрватски посланици у Скупштини БиХ су, на сједници 14. октобра 1991. године, донијели наведени конститутивни акт, а српски посланици су се успротивили већинском прегласавању (два народа против трећег) и напустили скупштинско засједање. Одредбе Меморандума су полазиле од уставног амандмана LX из јула 1990. године. „Имајући у виду да су Република Србија доношењем новог устава, а републике Словенија, Хрватска и Македонија плебисцитарним и референдумским одлукама... неповратно промијениле конституцију Југославије... Скупштина Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине указује на одредбу важећег Амандмана LX на Устав.” „...а овим Амандманом „...трајно је дефинисан уставни статус Босне и Херцеговине.” Муслимански и хрватски представници у Скупштини БиХ сматрали су да према садржају поменутог Амандмана није потребно обезбиједити и сагласност српских представника у Скупштини приликом доношења конститутивних одлука о државном статусу Босне и Херцеговине. Меморандумом је дефинисано (тачка 2.) да се Босна залаже за функционисање заједничких југословенских институција, али неће присуствовати раду највиших органа ако нису присутне све републике. У тачки 5. даље се наводи: „...Ставови изнесени у овом Меморандуму изражавају вољу већине посланика ове скупштине и као такви политичку вољу већине грађана БиХ представљају обавезујући основ за понашање државних и политичких органа републике”. Наведени ставови откривају конститутивну суштину амандмана из 1990. године која се своди на успостављање уставне основе грађанске суверености која омогућава прегласавање, по принципу један човјек - један глас. Занимљива је и чињеница да Амандман, осим наведене грађанске равноправности, дефинише и равноправност три народа, али уставна снага грађанског и етничког садржаја није била избалансирана, јер је предност дата грађанском принципу. Легалитет „механичког” грађанског прегласавања у вишенационалној држави потврђен је и тачком 6. у којој се наводи: „...Полазећи од права скупштинске већине да одлучује о судбини Републике као цјелине, ова скупштина истовремено признаје право скупштинској мањини да захтијева и остварује сваки легитимни интерес - етнички, културни, економски и социјални...”

Наведеним садржајима Меморандума мијења се суштина заједничке суверености и конститутивности народа, утемељена актима ЗАВНОБиХ - а и свим послјератним уставним актима до 1990. године. По Меморандуму,

⁹ Службени лист Републике Босне и Херцеговине, 16. октобар, Сарајево, 1991. године

скупштинска већина (Хрвати и Муслимани) чине државотворан народ Босне, у аспектима *constituo* и *constitutio*, јер могу без Срба доносити уставне акте. Заједничка воља Хрвата и Муслимана је суверена и они као Скупштина (највиша институција власти и суверености) признају право мањини (Србима). Када неки политички субјект има уставну позицију да својом вољом признаје право другом субјекту, тада је то подарено право којим, онај ко влада, преноси на другог дио власти, али на начин који је у складу с његовим интересима. Субјект, који одлучује о судбини државе и подарује право другом субјекту, својом сувереном вољом је у *Меморандуму* прецизирао која су то подарена права која ће мањина моћи остваривати. Прецизирањем појединих права (*култура, економија, социјална питања, етничност*) мањини се одређује оквир културног идентитета у правима, али без конститутивних политичких права што је покушај редуковања етничке нације у габарите културолошке етничке групе. Такође, у члану 3. се наводи да ће Босна бити у југословенској државној заједници, под условом да ту буду Хрватска и Србија. Меморандум је имао за циљ да потврди уставни значај Амандмана из јула 1990. године који би, уједно, био уставна основа даљих уставних измјена и организације државне власти. Меморандум је имао негативне посљедице по државни статус Босне и Херцеговине и није могао бити замјена одлукама ЗАВНОБиХ-а, према којима је сувереност народа заједничка и недјељива категорија.

6. Платформа о положају Босне и Херцеговине у југословенској државној заједници¹⁰

Наведени акт је, такође, донесен на *Скупштини* БиХ, 14. октобра 1990. године, којој су присуствовали хрватски и муслимански посланици, а српски посланици су напустили скупштинско засједање. Док је Меморандум третирао унутрашње државотворно питање, фондирајући сувереност државе и грађана, дотле је *Платформа* третирао, осим унутрашњег, и међудржавно питање у контексту односа република као федералних јединица и институција југословенске државне заједнице. Дефинисана је Босна као грађанска република „...Босна и Херцеговина ће се развијати као грађанска Република... Одговарајућом структуром Скупштине Републике Босне и Херцеговине осигураће се да се искључи могућност мајоризације у процесу одлучивања о најбитнијим питањима за равноправност свих народа и народности...” (члан 1). Када је ријеч о односима у будућој југословенској заједници дефинисана је конфедерална основа са заједничким тржиштем, спољним пословима и одбрамбеним снагама (члан 5). Установљењем грађанске конститутивности редукована је заједничка национална сувереност, јер је сувереност везана за грађанина, а не за етничку нацију. Бројчана већина у Парламенту и осталим институцијама власти имала је могућност да доноси скупштинске одлуке чиме је омогућена

¹⁰ Службени лист Републике Босне и Херцеговине, број 32. од 16. X 1991. године

међунационална хегемонија и прегласавање. У „духу” уставности, било би логично да народ о најбитнијим питањима одлучује суверено, својом вољом, а не да му неки субјект државне власти одређује равноправност. Одредба да ће се неком народу, кроз одговарајућу структуру *Скупштине*, *осигурати* да о неким битним питањима буде равноправан - без мајоризације, је противрјечна. Не може се прегласавањем (мајоризацијом) доносити акт који гарантује да неће бити мајоризације. Платформом су дефинисана и нека питања међународног аспекта државности Босне и Херцеговине. Ако се неке републике бивше СФРЈ сукобе, Босна и Херцеговина ће подржати међународну арбитражу, биће неутрална и нудиће посредничке услуге (члан 5. и 6.). Овим одређењем Босна се посредно сагласила и с међународном арбитражом, када је ријеч и о њеном државном питању, јер унапријед прецизира арбитражу као начин рјешавања политичких сукоба. У члановима 4. и 5. опширно су наведени принципи демократије, правне државе, интеграције, равноправности, међународног права, али је у члану 5. садржана и конститутивна одредба да ће Босна бити у југословенској државној заједници, под условом да у њој истовремено буду Србија и Хрватска. Све институције или организације које буду успостављене на нивоу будуће државне заједнице „...*морају бити састављене на принципу републичког паритета*”. (члан 7.) Паритет на нивоу југословенске државе се дефинише као императивни принцип, док се на нивоу босанске државе овај принцип изоставља, уз преферирање „грађанског” прегласавања. Наведени акти од 14. октобра 1990. године, представљали су покушај наметања грађанске нације и државе без уважавања равноправности три етничке нације што је имало негативне посљедице у међунационалним односима.

Као федерална јединица у Југославији, Босна и Херцеговина је имала државност, али на основи заједничке суверености и равноправности три етничке нације и на сувереним вриједностима социјалистичког грађанског друштва. Проблем Босне био је у томе што је, за легитимну одлуку о њеном државном статусу, требала сагласност представника сва три народа, а те сагласности није било. Да би превазишли проблем легитимитета, муслимански и хрватски посланици су себе прогласили државотворним субјектом и на тој основи, своју вољу прогласили као легитимну босанску вољу. Наведеним чином и актима, нулифициран је уставни темељ државности Босне и Херцеговине, установљен 1943. и 1944. године на засједањима ЗАВНОБиХ - а: „...*ни српска ни муслиманска ни хрватска, него и српска и муслиманска и хрватска*”. *Платформа* је била у складу са Амандманом LX, али је била супротна основном уставном темељу на коме су се развијали односи између Срба, Хрвата и Муслимана у протеклих педесет година. *Платформа* није полазила од историјског искуства функционисања државе и равноправности три народа, него је била ослоњена на садржај уставног амандмана који је донесен нелегитимно од стране Савеза комуниста Босне и Херцеговине. *Меморандум* и *Платформа* у приоритету су имали државно питање Босне и Херцеговине, а не вољу три равноправна народа иако су то неодвојиве категорије. Меморандум и Платформа су били засновани на

уставном амандману LX по коме је држава дефинисана као „грађанска“ и суверена на принципу „један човјек-један глас“

7. Одлука о оснивању Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини¹¹

Српски посланици из Скупштине Босне и Херцеговине су 24. октобра 1991. године конституисали *Скупштину српског народа*, као посебно национално представничко тијело српске етничке нације. Неколико је фактора утицало на то да српски посланици донесу Одлуку о оснивању Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини.

Први, али индиректни фактор, био је садржан у неуспјелим покушајима *Српске демократске странке* да у структуру *Скупштине БиХ* угради *Вијеће народа* и тиме институционално отклони опасност од прегласавања, садржану у Амандману LX из јула 1990. године. Када су пропали покушаји да се оснује Вијеће народа унутар Скупштине БиХ, српски посланици су основали посебну институцију која ће се старати о виталним националним интересима српског народа.

У јесен 1991. године успостављено је више српских аутономних области и регија које су означавале територијализацију српских националних интереса, па је настала потреба да се оснује једно представничко тијело које ће обједињавати српске аутономне области и регије

Одлуке бошњачких и хрватских посланика, од 14. октобра 1992. године, (*Меморандум и Писмо о намјерама*) биле су фактор који је утицао да и српски посланици донесу одлуку о оснивању посебног српског националног представништва. Настало је стање у српском мњењу, ако представници два народа имају право да одлучују без трећег, тада и тај трећи има право да одлучује без друга два народа.

У наведеним околностима Скупштину српског народа основали су посланици *Српске демократске странке* и *Српског покрета обнове (члан 2)*, а касније су се прикључили и посланици из реда *Реформских снага* и *Савеза комуниста* (СДС - 72 посланика, СПО - 1 посланик, Реформисти и Комунисти - 5 посланика). Иако је Српска скупштина у почетку била вишестраначка, чињеница је да су одлуку о оснивању Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини донијели посланици *Српске демократске странке* који су чинили 93 % од укупног броја скупштинског састава, а касније прикључење српских посланика из реда *Реформиста* и *Савеза комуниста* имало је политички значај, али није битније утицало на одлучивање, јер је ових посланика било укупно пет.

¹¹ Одлука је објављена у *Службеном гласнику* српског народа у Босни и Херцеговини, број 1/1992.

Скупштина је основана “као највиши представнички и законодавни орган српског народа у Босни Херцеговини”. (члан 1. Одлуке о оснивању). У трећем члану Одлуке дефинише се да ће Скупштина српског народа разматрати и одлучивати о питањима равноправности српског народа с другим народима у Босни и Херцеговини и да ће штитити интересе српског народа, уколико буду угрожени. Одлуком је дефинисано да посланици, који су основали Српску скупштину, настављају дјеловање у оквиру Скупштине БиХ: у вијећима (домовима) и другим радним тијелима “...осим у случајевима када се оцијени да акта скупштинских вијећа која се разматрају и усвајају угрожавају равноправност и национални интерес српског народа у БиХ.” (члан 4.). Скупштина признаје важност аката Скупштине Босне и Херцеговине који нису у супротности са интересима српског народа. (члан 5.).

У погледу односа федеративне јединице и савезних југословенских институција, Српска скупштина признаје супрематију савезних прописа над републичким. (члан 6)

Одлука је представљала конститутивни акт српских посланика и била је супротна конститутивним актима муслиманских и хрватских посланика од 14. октобра. Оснивање Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини имало је неколико основних карактеристика.

Одлука је полазила од политичке основе српског *Сабора и Националног вијећа* из Бања Луке, из октобра 1990. године, да ће највише политичко представништво Срба изражавати српске националне интересе и да неће признати ниједан акт у Босни и Херцеговини донесен прегласавањем и без сагласности легитимних српских представника. *Принцип суверености етничке нације;*

Одлуком је изнова потврђена потреба увођења *Вијећа народа* у структуру Скупштине Босне и Херцеговине, као дио законодавне власти и институционалне гаранције која ће онемогућити прегласавање. *Принцип равноправне конститутивности етничке нације;*

Скупштина је дјеловала као највише представничко и законодавно тијело српског народа изван званичне структуре државне власти, али су њени чланови, у исто вријеме, остали у саставу Скупштине Босне и Херцеговине. *Принцип вијећа народа у Скупштини Босне и Херцеговине.*

Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини је од 24. октобра, до фебруара 1992. године дјеловала као највише представничко тијело српске нације у Босни с циљем да се ова република у цјелини или дијелом задржи у оквиру Југославије.

Одлука о формирању Скупштине српског народа била је реакција на Меморандум и Платформу и садржавала је основне идеје из Декларације о Српском националном вијећу.

8. Одлука о остајању српског народа Босне и Херцеговине у заједничкој држави Југославији¹²

Одлука је донесена од стране посланика Скупштине српског народа БиХ 24. октобра 1991. године одмах након њеног конституисања. Прва одлука Скупштине српског народа била је останак Срба из Босне у југословенској држави. Одлука о остајању српског народа у заједничкој држави Југославији значила је негирање Босне, као независне државе која би постојала изван оквира Југославије. „Српски народ у Босни и Херцеговини на основу права на самоопредјељење...остаје у заједничкој држави Југославији са Србијом, Црном Гором, САО Крајином, САО Славонијом, Барањом, Западним Сремом, те другима који се за тај останак изјасне.” (члан 1.) У случају да се Босна и Хрватска издвоје из Југославије тада би се српске аутономне области издвојиле из ове двије државе и остале би у саставу Југославије. Одлуком је дефинисано да ће она постати пуноважна када буде потврђена на плебисциту српског народа у Босни и Херцеговини. Одлука је садржавала противрјечност српског националног и југословенског државног интереса. Који од ових интереса је био примаран, да ли је требало жртвовати југословенство ради српства или српство ради југословенства? У вријеме доношења наведеног акта југословенство је било примарно, а српство секундарно и то је потрајало све до краја 1991. године. Када је дисолуција Југославије била очигледна, почетком 1992. године, српски национални интерес у оквиру Босне постао је примарна, а југословенство секундарана категорија. Србија и Црна Гора су у априлу 1992. године формирале нову заједничку државу, *Савезну Републику Југославију* и оставили Србе из Хрватске и Босне и Херцеговине изван граница ове нове државе. Политички циљеви Срба из Србије и Срба из Босне и Хрватске, исказани кроз државна и национална руководства нису били идентични. Срби изван Србије (у Босни и Хрватској) настојали су да искористе државни субјективитет Југославије као средство за остварење српског циља, да сви Срби живе у једној држави. Национални циљ је био суштински и примаран, а југословенска држава средство његовог остваривања. Државно руководство Србије је настојало да се користи сувереношћу српског народа у Хрватској и Босни, како би сачувало државни субјективитет Југославије у неком могућем облику. Државни југословенски циљ био је суштински и примаран, а национални српски интереси су били средство очувања југословенске државе. У контексту самоопредјељења Срба из Хрватске и Босне према Југославији налазио се крупан конститутивни проблем, утемељен још 1918. године. Срби на југословенском простору никад се у историји нису опредјељивали као јединствена нација, као један политички субјект, нити су територијализовали свој укупни национални субјективитет. Почетком двадесетих година прошлог вијека постојала је могућност да се Срби

12 Одлука је објављена у Службеном гласнику српског народа у Босни и Херцеговини, број 1/1992. године

искажу као један национални територијално - државни субјект, али ову могућност тадашња Србија је одбацила преферирајући „више” заједничке југословенске циљеве и илузију о „једном народу од три племена”. Руководство Србије било је фокусирано на стварање заједничке државе са Хрватима и Словенцима и српски национални интерес му није био примаран. Представници Срба из Хрватске и Босне су током 1991. године прокламовали потребу стварања заједничке државе свих Срба, али то више није било могуће, јер крајем двадестог вијека међународне околности су се измијениле, више није било *Вилсонових тачака*, ни *Лондонског пакта*, а Србија није имала статус из 1918. године

Закључак

У процесу дисолуције Југославије и у драматичним догађајима пропадања ове вјештачке државне творевине, дијелови српске нације изван Србије и Црне Горе нашли су се у тешком и противрјечном положају. Друге нације су јасно прокламовале циљеве да створе своје националне државе на темељу до-ташњих републичких граница, а српска нација је и даље била заробљена пропалим југословенским вриједностима. Конфедерални устав из 1974. године, међународне околности и реални однос снага створили су погодан амбијент за реализацију посебних националних држава. Руководство Србије није истакло национални циљ (као остала републичка руководства) него је опет као и 1918. године, истакло југословенски циљ и очување заједничке југословенске државе као оптималног оквира за остваривање српских националних интереса. Срби изван Србије били су у тешкоћама, јер су имали наметнути југословенски циљ с једне и српски национални циљ с друге стране. Настао је проблем, чему дати приоритет, очувању југословенске државе или остваривању српских националних циљева, сепаратно по републикама. Током 1990. и 1991. године српски представници у БиХ су очување југословенске државе третирали као највиши национални циљ и дошли су у сукоб са представницима Муслимана и Хрвата, не због српских националних интереса, него због југословенских државних интереса.

Од фебруара 1992. године Срби у БиХ су напустили илузорни циљ очувања југословенске државе и своју политику преусмјерили на остваривање легитимних српских националних циљева у Босни и Херцеговини. Неведени проблем је присутан када се национални интереси Срба изван Србије не поклапају са државним интересима Србије. Настаје дилема да ли треба жртвовати српске националне интересе ради остваривања државних интереса Србије или треба остваривати српске националне интересе и онда када нису у складу са политком руководства Србије. Посланици *Српске демократске странке*, као оснивачи српског државног ентитета у Босни и Херцеговини, су ову дилему разријешили тако што су приоритет давали националним интересима Срба из БиХ и када се поклапају и када се не поклапају са интересима државног руко-

водства Србије. Оснивање Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини од стране посланика *Српске демократске странке* и *Српског покрета обнове* проистекло је из реалне ситуације и из раније донесених конститутивних аката. Оснивањем наведене институције створен је темељ српском државном ентитету у БиХ који је настао обједињавањем српских аутономних области и регија.

Без *Декларације Српског националног вијећа*, без *Платформе о вијећу народа* и без *српских аутономних области и регија* не би било ни *Скупштине српског народа* у БиХ ни *Републике Српске* као ентитета. У укупној фази борбе српског народа за равноправност у Босни и Херцеговини оснивање *Скупштине српског народа* представља историјски догађај, када је институционализована суверена воља српске нације у Босни и Херцеговини. Оснивање Скупштине српског народа је формално везано за 24. октобар 1991. године, али у суштини Скупштина је оснивана од августа 1990. до октобра 1991. године и у том процесу су обједињени дотадашњи српски конститутивни акти. Територијална децентрализација била је у темељу стварања српског државног ентитета у Босни и Херцеговини и данашњи апсолутни централизам државне власти у Републици српској супротан је њеним изворним вриједностима и циљевима.

Када државотворне нације (у овом случају Срби, Мулимани, Бошњаци и Хрвати) доносе посебне конститутивне акте супротне важећем уставу тада оне формално крше устав, а у суштини мијењају устав. С обзиром да је устав политичко-правни израз воље државотворних нација, оне могу ту вољу да мијењају, гдје промјена воље значи и промјену устава. Три нације у БиХ су током 1990. и 1991. године мијењале своју конститутивну вољу и тиме су и промијениле постојећи устав на начин да су га дерогирале, а нови устав нису могле да донесу. У реалности непостојања новог сагласног устава и нулификације постојећег, настало је неуставно стање у коме је свака државотворна нација сама за себе изграђивала уставно-државни поредак. Није постојала сагласност државотворних нација (Срба, Хрвата и Муслимана.Бошњака) да се Босна и Херцеговина одвоји од Југославије, али није постојала ни сагласност тих нација да БиХ остане у Југославији. Настала су два супротстављена национална легитимитета гдје су Хрвати и Мулимани били за Босну као независну државу, а Срби су били за остатак Босне у Југославији. Слични и тешко премостиви конститутивни проблеми постоје и данас у Босни и Херцеговини, јер домаће владајуће елите нису у стању да разријеше ниједно битно државотворно питање. Наведену реалност можемо назвати *двострука немогућност*, јер представници три нације не могу да се усагласе о заједничкој држави, а истовремено не могу да створе посебне националне државе.

Литература

- Рајко Кузмановић, *Конститутивни акти Републике Српске*, „Глас српски“ и Правни факултет, Бања Лука, 1994.
- Декларација *Српског националног вијећа*, октобар 1990. г. (необјављен документ),
- Платформа вијећа народа* у Скупштину БиХ, септембар 1990. г. (необјављен документ),
- Службени гласник БиХ, бр. 32 /91.
- Службени гласник *Српске републике БиХ*, бр. 1/92.
- Омер Ибрахимагић, *Државно-правни развитак БиХ*, „Вијеће Конгреса бошњачких интелектуалаца“, Сарајево, 1998.
- Касим Трнка, *Конститутивност народа*, „Вијеће Конгреса бошњачких интелектуалаца“, Сарајево, 2000.
- Слободан Наградић, *(У)топоси полиса мог*, СПиКД „Просвјета“, ОО Градишка, Градишка, 2004.

Јелена Вукоичић*

Оригинални научни рад

UDK 355.426(497.15)“1992-1995“

ГРАЂАНСКИ РАТ У БИХ И СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ

Summary. In this article the author analyses the relation between war and national identity in the case of the Serbs in the Republic of Srpska, and the role that the civil war in B&H, in the period from 1992-1995, have had in the shaping of their national consciousness. It is emphasized that the biggest part of the history of the Serbs in Bosnia and Herzegovina had been marked by numerous wars against foreign occupiers and centuries spent under the governance of foreign powers, which, beyond doubt, have had a strong influence on the Serb national identity. However, the author believes that the role of the civil war in B&H in the affirmation of the national identity of the Serbs in this region is specific when compared to the wars that happened before it; this war has created ethnic and territorial divisions in B&H, which had never existed in this region, and which have had a huge impact on the national identities of all peoples in Bosnia and Herzegovina, including Serbs who live in the Republic of Srpska; apart from that, the most powerful countries in the Western civilisation have had important media, political, and military role in the war, which had a profound impact on the Serb community.

Key words: civil war, national identity, ethnic/national community, Serbian people, Bosnia & Herzegovina, Republic of Srpska

Сажетак. У овом чланку аутор разматра однос између рата и националног идентитета на примеру Срба у Републици Српској и улоге коју је грађански рат у БиХ, у периоду од 1992-1995, имао у обликовању њихове националне свести. Истиче се да је велики део историје Срба у БиХ обележен многобројним ратовима против страних окупатора и вековима проведеним под туђинском влашћу, што је несумњиво имало велики утицај на обликовање националног идентитета српског народа. Аутор, међутим, сматра да је улога грађанског рата у БиХ у афирмацији националног идентитета Срба на овим просторима специфична у поређењу са ратовима који су се одиграли пре њега; овај рат је, наиме, произвео етничке и територијалне поделе у БиХ, које никада раније нису постојале у овом региону, а које су имале велики утицај на националне идентитете свих народа у Босни и Херцеговини, па тако и Срба који живе у Републици Српској; поред тога, најмоћније државе западне цивили-

* Доктор политикологије из Београда.

лизације имале су значајну медијску, политичку и војну улогу у овом рату, које су у великој мери утицале на српску заједницу;

Кључне речи: *грађански рат, национални идентитет, етничка/национална заједница, српски народ, Босна и Херцеговина, Република Српска*

Увод

Рат представља један од најзначајнијих друштвених феномена чији је историјски и савремени утицај на читаву цивилизацију немерљив, а једна од његових кључних функција је улога коју ова врста политичког насиља има у стварању и обликовању етничког и националног идентитета. Структура односа и веза између рата и националног идентитета је изразито комплексна, обзиром да ова два феномена имају симбиотски однос и врше међусобни утицај на више различитих начина – свака претња националном колективитету доводи до кохезије унутар саме заједнице и пораста утицаја свих оних фактора који одређују њене етничке и културне специфичности, док, са друге стране, јак осећај националног идентитета олакшава и подстиче мобилизацију на етничкој основи у случају претње конфликтом. Иако сваки оружани сукоб доводи до јачања идентитета, ратови који су првенствено мотивисани етничким разликама врше далеко снажнији утицај на националну свест оних који, посредно и непосредно, учествују у њима; када појединци и читаве заједнице постану жртве дискриминације, прогона и насиља само због своје, рођењем дате, етничке припадности, они, пре или касније, сами бирају или напосто бивају принуђени да се ближе идентификују са њом, чак и ако то раније није био случај.

Босна и Херцеговина и Република Српска представљају изузетно занимљиве студије случаја за анализу улоге рата у афирмацији националног идентитета због своје бурне историје, етничке мешавине становништва и бруталног грађанског рата који је обележио прве године након признавања државног суверенитета државе БиХ. Током већег дела своје историје Босна и Херцеговина представљала је раскршће различитих цивилизација, религија и култура, на чијој су се територији смењивали и прожимали утицаји Европе и Азије, источне и западне културе, ислама и хришћанства, као и различитих националних и државних интереса регионалних и међународних чинилаца. Као резултат ових фактора босанско-херцеговачко друштво прожето је различитим утицајима под којима су формиран антиагонистички национални идентитети и изазивани брутални међунационални сукоби у различитим историјским периодима.

Историја Срба у Републици Српској и БиХ великим делом представља, као и у случају саме Босне и Херцеговине, историју ратова и насиља, устанака и побуна, репресија и сталних, понекад тињајућих, понекад отворених међуетничких сукоба. Обзиром на ову чињеницу, несумњиво је да су рат и насиље, посредно и непосредно, имали снажан утицај на српски национални идентитет. Као што је то случај и са ратовима пре њега, грађански рат у Босни

и Херцеговини значајно је утицао на афирмацију српског националног идентитета; специфичност последњег босанског рата, међутим, лежи у чињеници да је он произвео етничке и територијалне поделе у БиХ, које никада раније нису постојале у овом региону, а које су имале значајан утицај на националне идентитете свих народа у Босни и Херцеговини, па тако и Срба који живе на овим просторима. Осим тога, овај рат је посебан и по томе што је један део међународне заједнице имао врло активну медијску, политичку и војну улогу у њему, што је у великој мери утицало, а и даље то чини, на БиХ као државу, као и на све њене становнике.

Ефекти етничке мобилизације у БиХ – поларизација босанског херцеговачког друштва

Титова смрт и оживљавање националистичке политике, које је уследило након тога, имали су огроман утицај на све делове бивше Југославије, али је најдеструктивнији утицај ових тектонских друштвених и политичких промена осетила република са „најживописнијом” етничким мозаиком, Босна и Херцеговина. Како је, крајем осамдесетих година, истакао високи комунистички званичник у БиХ, Нијаз Дураковић: „Босна и Херцеговина као Југославија у малом, увек је била својеврсни сеизмограф за сва горућа питања на пољу међуетничких односа у нашој земљи“.¹ Из овог разлога комунисти су одувек обраћали посебну пажњу на БиХ, строго контролишући међунационалне односе и оштро кажњавајући свако испољавање национализма. Међутим, када је комунистички режим почео да се руши, исто се десило и са званичном идеологијом „братства и јединства”, која је „гвозденом песницом” државних структура СФРЈ свеобухватно имплементирана деценијама након завршетка Другог светског рата, док су, истовремено, са истим жаром и преданошћу, брутално спречавани и гуше ни сви покушаји националног и националистичког друштвеног и политичког деловања. Крах комунизма срушио је баријере којима је режим штитио себе и своју државу од нежељених елемената културе, историје и идентитета њених грађана, и лавина дуго потискиваног етничког, националног и националистичког прекрила је, до тада строго контролисано, југословенско друштво. У налету дуго очекиване и прижељкиване слободе, становници Босне и Херцеговине, различитих вера и националности, почели су да откопавају „забрањене истине” из историја својих народа, које су игнорисане или чак забрањиване од стране Титовог режима, што је и било потпуно очекивано, обзиром на то да су се, како примећује Ненад Кеџмановић, „наслаге етничког или националног анимозитета крчкале на тихој ватри испод државно-партијског поклопца који је чврстим рукама држала комунистичка власт у Југославији, те када је, уместо квартета

¹ Нијаз Дураковић, говор у околини Зенице, 27. јул 1988; Ослобођење, 28. јул 1988, стр.1-3; овде цитирано из: Невен Анђелић, *Босна и Херцеговина: Између Тита и рата*, Београд: Самиздат, 2003, стр.102

Тито-партија-полиција-армија, дошла слобода, све је избило на површину“.² Криза комунизма и увођење вишестраначког система довели су до раздвајања друштва по етничким линијама, а у хаотичном вакуму власти онима који су заступали националну политику много тога је „ишло у корист”, почевши од политичке и економске кризе, па до демократизације система, страха од етничких сукоба и емпатије на етничкој основи; са друге стране, комунистичка политика убрзано је губила популарност у новонасталим условима. Као што наглашава Невен Анђелић: „Комунисти су предосетили опасности од националистичких снага у Босни и Херцеговини, али нису могли да створе довољно јаку аргументацију која би побила тврдње националиста да неетничка партија не може да заштити посебне етничке интересе“.³

Процес етничке и националне мобилизације разликује се од случаја до случаја, али такође постоје нека генерална правила везана за ову врсту политичке акције. Главни услови за успешну мобилизацију на етничкој или националној основи укључују осећај заједничког идентитета, као и повезаност у оквиру групе, колективне проблеме у сферама политике, економије или културе и могућност деловања у односу на репресивну контролу државе. Културна дискриминација и конфликти (савремени и историјски) са другим, етнички различитим, групама, ојачавају идентитет и стварају осећај дуготрајне неправде. Јак идентитет и заједнички осећај неправде углавном доводе до појаве лидера и кључних активиста; уз минималну могућност политичке акције, вероватноћа мобилизације се повећава.⁴

Како би национално „разбудили” људе након деценија комунистичке политике и пропаганде, чланови нових националних елита у Босни и Херцеговини користили су приче, слике и митове, који су имали моћ да мобилишу појединце и заједнице по етничкој линији, и да ојачају њихов осећај заједничког идентитета. Стране окупације, међуетничко насиље, ратни масакри и добијене или изгубљене историјске битке, коришћени су како би учврстили националну свест међу грађанима БиХ различитих етничких припадности, од којих су многи рођени и одрасли у ери комунизма, несвесни или недовољно свесни свог сопственог осећаја националног идентитета.

То је, међутим, био само први корак у процесу националне обнове на територији Босне и Херцеговине. Наиме, како је постајало све јасније да Југославија вероватно неће моћи да буде сачувана у својим постојећим границама, као и да није било могуће задовољити захтеве различитих националних група мирном дисолуцијом шест република, коришћење ратних сећања, митова и легенди, поред своје улоге у јачању идентитета, постајало је и све већи покретач етничке мобилизације супротстављених националних заједница. Ризница број-

² Ненад Кецмановић, *Домети демократије*, Београд: ФПН, 2005, стр.210

³ Исто. стр.203-204

⁴ Погледати: Ted Robert Gurr, *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*, Washington D.C.:United States Institute of Peace, 1993

них догађаја из дуге и бурне историје Балкана коришћена је како би мотивисала и припремила људе за евентуални и, како је време пролазило, све извеснији и извеснији рат, што иначе представља главни корак у динамичном процесу етничких сукоба генерално. Истовремено је „национални фактор” постао разлог и објашњење свих друштвених и економских проблема који су постојали у СФРЈ – у неким случајевима овакве квалификације почивале су на реалним основама, док су у другим представљале чисту политичку манипулацију и искључиво служиле у сврху продубљивања неповерења и нетрпелјивости у, иначе напетим, међунационалним односима.

Како примећује Гордон В. Елпорт, неопходан услов рата јесте то да људи морају да *очекују* рат и да се припреме за рат пре него што и започну рат. На овај начин „рат почиње у главама људи”.⁵ Коришћење драматичних историјских искустава одређеног народа у временима политичких криза и превирања иначе представља генерално правило; наиме, ниједан нови почетак, а нарочито стварање нових националних држава, не може да се догоди без присећања на прошлост.⁶ У посебним случајевима етничких обнова, односно етногенеза, доминантан модел је рана појава интелектуалаца који разрађују приказе митова, интерпретирају историју, дефинишу колективне претње и непријатеље, и позивају се на заједничке интересе.⁷

До почетка деведесетих и првих вишепартијских избора, одржаних 1990. године, поларизација босанско-херцеговачког друштва на етничкој основи достигла је велике размере.⁸ Како је постајало све очигледније да се Југославија распада, сама идеја југословенског идентитета изгубила је снагу и садржај које је имала на врхунцу моћи комунистичког режима. Са друге стране, постојећи национални идентитети, који су представљали основу индивидуалних и колективних начина идентификације у највећем делу историје територија које су сачињавале СФРЈ, почели су све више да добијају на значају. Посткомунистички талас национализма изазвао је страхове и продубио неповерење између различитих националних заједница у БиХ. Често помињање Другог светског рата појачало је страх, нарочито српског народа, међу којим је било и преживелих жртава усташког терора, и управо су страх и међуетничко неповерење одиграли кључну улогу у периоду који је претходио избијању грађанског рата у Босни и Херцеговини.

Јавни дискурс појединих политичких странака у изборној кампањи, пред прве вишестраначке изборе у периоду од половине века, у великој мери је допринео продубљивању страха и неповерења код српске заједнице; Срби су се

⁵ Gordon W. Allport, “*The Role of Expectancy,*” у War, ур. Bramson и Goethals, New York и London: Basic Books, 1964, стр.179

⁶ Paul Connerton, *How Societies Remember.* Cambridge: Cambridge University Press, 1989, стр. 2-4

⁷ Погледати: Anthony D. Smith, *The Ethnic Revival,* Cambridge: Cambridge University Press, 1981

⁸ Steven L. Burg & Paul S. Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention,* London: M.E. Sharpe, 1999, стр.6

плашили муслиманско–хрватске коалиције која је била реалнија него било која друга политичка „комбинација”, а која се више пута у ближој историји показала кобном по српски народ. Лидери несрпских етничких странака давали су и више него довољно повода за овакве страхове – на постерима ХДЗ налазили су се католички крст и муслимански полумесец као очигледни симболи јединства ове две националне групе чије је савезништво у Првом, а нарочито Другом светском рату резултирало бруталним геноцидним кампањама против српског народа у БиХ и Хрватској.

Етничка мобилизација произвела је поделе које су се рефлектовале у резултатима гласања на првим вишестраначким изборима одржаних у Босни и Херцеговини након краха једнопартијског комунистичког система, које је суштински осликавало стање свести, афинитета и идентификације различитих народа са њиховим политичким представницима. Наиме, „Више од 80 процена и Муслимана, и Срба, и Хрвата прве демократске изборе нису доживјели као шансу да слободно бирају између програмско-политичких алтернатива. За њих је то била, прије свега, могућност да отворено декларишу своју рођењем предодређену националну припадност, што им је до тада било ускраћено, а како искуство показује, ипак, претходи политичкој диференцијацији унутар нације. СДС, СДА и ХДЗ би тако побиједили и са било којим другим кандидатима, и са било каквим економским, социјалним, културним пројектима”.⁹ Након изборне победе националних странака процес поларизације босанско-херцеговачког друштва по етничким линијама био је завршен; огромна већина сва три већинска народа, из једног или другог разлога - чврстог личног убеђења, растуће емпатије на националној основи у тренуцима свеопште друштвене и политичке кризе, страха од све извеснијег сукоба супротстављених етничких заједница или, можда, комбинације свих ових фактора, нашла се унутар свог националног и верског табора, а са супротне стране својих суграђана друге националности и вере. Очекивања и жеље, како националних странака, тако и народа које су оне представљале, били су дијаметрално различити, највише у оним питањима која су била од највећег значаја. Заједничка власт коју су формирале победничке националне странке само је још више избацила на површину њихове непомирљиво супротстављене ставове – „националистичко партнерство” показало се дисфункционалним до граница апсурда, што је, истини за вољу, и било очекивано. Победа етничких партија на изборима и њихово формирање власти уједно је значило да је „процес одлучивања био...измештен из институција система и дат међусобно сукобљеним националистичким олигархијама... Неизбежна последица тога била је подела територије. Међутим, пошто у већини региона није живела само једна етничка група, подела је била компликована. Та ситуација није могла мирно да се разреши и рат је постао једино решење. То није био ексклузивно босански рецепт, већ продужење метода

⁹ Ненад Кецмановић, „Изгубљена утопија“, у *Немогућа држава – Босна и Херцеговина*, Београд: Филип Вишњић, 2007, стр.68

за решавање територијалних проблема у југословенској федерацији“.¹⁰

‘Сарадња’ између СДС, СДА и ХДЗ, паралисана услед немогућности компромиса, као и недостатка било какве жеље за истим, свела се на пуку реторику која је, на неки начин, само представљала „куповину времена“ у ишчекивању оружаног сукоба који је постао неминован. Сабласну атмосферу непосредно пред рат сликовито описује Ненад Кеџмановић. У свом чланку „Предсједништво изнутра“ Кеџмановић пише о томе како су се Караџић, Изетбеговић и лидери опозиције, као и верских заједница свих народа у БиХ, сусрели у хотелу Европа у центру Сарајева, пројектујући атмосферу која је подсећала на романе Иве Андрића. Све три стране, како примећује аутор, „славиле су међусобне празнике са таквим емоционалним, братским ентузијазмом, уз много хране, пића и међусобног честитања – као да се приближава судњи дан, што се ускоро и догодило“.¹¹

Грађански рат у БиХ – насиље и политика идентитета

Етничка и верска хомогенизација различитих заједница у Босни и Херцеговини ефективно их је припремила за брутални грађански рат који је још више ојачао постојеће колективне идентитете, додајући нове слојеве националне идентификације и продубљујући јаз између супротстављених група. Како истиче Ненад Кеџмановић: „...У посљедњем циклусу међусобних крвавих обрачуна старе омразе само су обogaћене новим фрустрацијама, које би лако могле да се претворе у ојачане пориве за нека будућа осветничка измирења увећаних рачуна“.¹² Оног момента када су се Муслимани и Хрвати определили за независност БиХ упркос противљењу Срба, а међународна заједница признала нову државу, та држава и њој лојални грађани постали су непријатељи српског народа који је желео да остане у Југославији. Након признавања уследио је крвави међуетнички рат у коме је свака страна гинула за своје националне циљеве – Муслимани за јединствену Босну и Херцеговину, Хрвати за Херцег–Босну, а Срби за Републику Српску. Након три и по године насиља и хаоса, убијања, етничког чишћења, рушења и паљења, крваво су покидане све везе између босанско-херцеговачких народа, али и између огромне већине Срба и Хрвата са једне, и саме Босне и Херцеговине са друге стране. То што су и једни и други, након завршетка рата, приморани да живе у држави против које су се борили ни на један начин не мења ову чињеницу. Лојалност Срба према Републици Српској, за коју су се борили и претрпели велике жртве, а чије институције једине у БиХ штите српски национални интерес и поштују њихова људска права, је неподељена; са друге стране, огромна већина српског

¹⁰ Невен Анђелић, *Босна и Херцеговина: Између Тита и рата*, Београд: Самиздат, 2003, стр. 268

¹¹ Ненад Кеџмановић, „Предсједништво изнутра“, *НИН*, 02.10.1992, стр.55

¹² Ненад Кеџмановић, *Домети демократије*, Београд: ФПН, 2005, стр.158-159

народа више не осећа лојалност према, сада „званичној“, држави БиХ, под чијом су заставом мучени и убијани српски цивили, паљена српска села, а њихови становници терани у избеглиштво.

Грађански рат у БиХ утицао је на међуетничко поверење, толеранцију, разумевање и емпатију до те мере да већина припадника једне националне групе сада једноставно живи потпуно одвојено од својих суграђана друге националности, без икаквог покушаја или жеље за међусобном комуникацијом. Овако нешто уопште није изненађујуће обзиром на бруталност рата и чињеницу да се узајамна мржња, ратом доведена до усијања, у миру тешко и споро хлади.¹³ Насиље и страх имају застрашујућу моћ да у тренутку униште осећања и везе грађене годинама. Након свега, поверење је крхко у смислу да је потребно дуго времена да се изгради, а релативно га је лако уништити.¹⁴

Како примећује Робин Вилијамс, насилни конфликти у којима примарне линије поделе представљају етнички идентитети често су изузетно сурови и тешко их је зауставити. Када једном почну, у први план на свим странама избија само преживљавање; процес конфликта сам по себи ствара страх од истребљења, жељу за осветом и дубоко неповерење према сваком договореном решењу.¹⁵ Грађански ратови који су истовремено мотивисани „непремостивим“ етничким и/или религијским разликама иначе имају посебне карактеристике које додатно компликују, иначе комплексан и тежак, феномен ове врсте политичког насиља и његову суморну стварност. Етнички сукоби су изразито брутални, непредвидиви и дуготрајни, а због изузетно снажне међусобне мржње, историје сукоба и замршених територијалних спорова постизање одрживих мировних решења је изузетно тешко. Како истиче Хантингтон, ови сукоби када се догађају унутар држава трају шест пута дуже него ратови између држава, а као резултат њиховог продуженог карактера имају за последицу велики број мртвих и избеглица.¹⁶ Поред тога, и „када се постигну споразуми, њих често не потпишу сви учесници и они обично не трају дуго“. Из тог разлога „многи од ових савремених ратова су, једноставно, последња рунда у продуженој историји крвавих сукоба“.¹⁷ Илузорно је и размишљање о томе да је у оваквим сукобима могуће постићи трајно компромисно решење које би, бар у одређеној мери, задовољило обе стране. Много чешћи резултат ових ратова је стање „бесконачне привремености“ које може да траје јако дуго, некада деценијама, можда и чешће вековима.

¹³ Ненад Кеџмановић, „Темељни и нетемељни народи“, у *Немогућа држава – Босна и Херцеговина*, Београд: Филип Вишњић, 2007, стр.200

¹⁴ Погледати: Peter Hakansson и Fredrik Sjöholm, „*Who do you Trust? Ethnicity and Trust in Bosnia and Herzegovina*“, Working Paper 216, август, 2005

¹⁵ Robin M. Williams Jr., *The Wars Within: Peoples and States in Conflict*, New Delhi: Manas Publications, 2004, стр.5

¹⁶ Исто. стр.280-281

¹⁷ Исто

Управо захваљујући наведеним карактеристикама етнички мотивисани ратови врше далеко снажнији и бржи утицај на процес јачања етничких идентитета од оружаних конфликта иза којих махом стоје други мотиви. Последице ових конфликта, заправо, готово увек укључују ојачане етничке и религијске идентитете, оне исте због којих је рат и вођен, територије освајане, а људи протеривани и убијани; сви други, „успутни” идентитети губе се и нестају под притиском насиља. Бруталност рата у БиХ тако је успела да, скоро у потпуности, анулира готово педесетогодишњи напор комуниста да имплементирају политику „братства и јединства”, и маргинализују етничке и религијске разлике између локалних народа. Етничко и културно чишћење праћено насиљем претворило је неодлучне и атеистички опредељене Југословене у националистички оријентисане и дубоко религиозне Србе, Муслимане и Хрвате за врло кратко време; идентитети обликовани деценијама образовања, медијског и општег друштвеног утицаја врло брзо су замењени новим идентитетима, обликованим крвљу. Како примећује Кеџмановић, ако се у БиХ „уочи рата могло говорити о вишеструким идентитетима и подијеленим лојалностима, па се један њен становник осјећао истовремено и национално као Србин, и регионално као Херцеговац или Босанац, и помало обоје као припадник једне федералне јединице, те као југословенски патриота, тај је током рата и касније или искључиво или бар прије свега себе препознавао у једној димензији, и то оној првој. Све остале је доживљавао као вјештачке и наметнуте, периферне и анахроне, привремене и изгубљене“.¹⁸

Поред тога што је учврстио српски и хрватски национални идентитет, рат је, такође, имао одлучујући утицај на завршетак процеса формирања муслиманског националног идентитета који је и раније био дистинктиван, али су му недостајали одређени атрибути нације. Босански муслимани одабрали су националну десигнацију „Бошњаци“ уместо неодређеног религијског термина „Муслимани“, који су користили пре рата, док су свој језик назвали „босански“, у складу са називом своје нове, међународно признате државе. Читав овај процес значајно је утицао не само на бошњачко-муслиманску заједницу, већ и на друге конститутивне народе у БиХ, на два начина. Прво, он је означио дефинитиван крај свих историјских покушаја придобијања муслиманске заједнице за политичке пројекте српске и хрватске елите, који су се састојали од неке врсте уније са Србијом или Хрватском. Друго, термин „босански“ постао је уско везан за термин „муслимански“, док је „босански“ идентитет фузиониран са исламском религијом и културом, и бошњачким–муслиманским идентитетом. Обзиром да су босански Муслимани од почетка распада Југославије били најревносније (и углавном једине) присталице босанске државности, они су као заједница масовно прихватили идеју босанског идентитета и друштва, док су апсолутна већина Срба и велики број Хрвата од почетка били против сваке идеје босанске државе. Резултати различитих истраживачких пројеката спроведених у пост-дејтонској Босни и Херцеговини потврђују ову тезу и до-

¹⁸ Ненад Кеџмановић, *Домети демократије*, Београд: ФПН, 2005, стр.228

лазе до истог закључка – већина људи у БиХ који себе сматрају Босанцима су муслимани, односно Бошњаци. Нема потребе истицати да је ово фузионисање „босанског“ и „муслиманског“ идентитета још више удаљило Србе од било какве идеје босанске државе и припадности истој; дезинтеграција Југославије, међународно признање Босне и Херцеговине, и рат који је уследио након тога, према томе, јасно су одредили, до тада понекад „нејасне“, границе између различитих заједница, јасно дефинисали националне идентитете локалних народа, и у потпуности отуђили босанску државу већини српског народа.

„Етнички инжињеринг“ у грађанском рату у БиХ

Јаз између различитих етничких заједница додатно је продубила и наставља да то чини њихова, готово потпуна, физичка одвојеност, настала као последица ратних дејстава. Рат је, наиме, такође произвео још једну кључну промену у босанско-херцеговачком друштву, променивши заувек етничку мапу Босне и Херцеговине; он је успео да повуче јасне линије разграничења између Срба, Муслимана/Бошњака и Хрвата, по први пут након отоманских освајања када је Босна и задобила своју етничку комплексност; етничка мешавина која је доминирала већим делом државе знатно је поједностављена услед бруталности конфликта, због које је дошло до пресељења читавих заједница са „непријатељске територије“ на територију под контролом њихове сопствене етничке групе.

У својој анализи комуналних сукоба између различитих етничких заједница, које он назива „ратовима због неодговарајуће границе“, Семјуел Хантингтон наглашава да су „сукоби због неодговарајуће границе понекад...борба чији је циљ контрола над људима. Чешће, у питању је контрола над територијом. Циљ бар једне стране је да освоји територију и ослободи је од људи тако што ће их протерати, побити или обоје, тј. спровести „етничко чишћење“. Територија која је у питању често је за обе стране симбол њихове историје и идентитета, света земља на коју имају неприкосновено право“.¹⁹ Дубок емотиван значај који одређена територија има за обе, или чак више сукобљених страна, значајно отежава компромис јер су у свести сукобљених страна јасно уцртане границе „њихове земље“, а такву земљу је тешко поделити – могуће ју је само „покидати“, што се у оваквим ратовима често и дешава; свака страна „граби“ колико може територије успут је „чистећи“ од нежељеног становништва друге етничке припадности.

Политика ове врсте „етничког инжињеринга“ свакако није компатибилна са савременим идејама демократије и људских права, али је свеједно коришћена и користи се и данас у различитим деловима света. Како истиче Џорџ Шопфлин: „Идеја иза овог ‘решења’ је то да је етнички очишћена држава углавном стабилнија, боље интегрисана, мање оптерећена сталним проблемима везаним

¹⁹ Семјуел П. Хантингтон, *Сукоб цивилизација*, Бања Лука: Романов, 2000, стр.280

за мултиетничност и слично. Моралне сумње због убијања или протеривања великог броја људи другачије етничке припадности не постоје управо зато што су етнички другачији. Стога овај метод представља ултимативну реалност етничизма, сурову, али несумњиво ефективну по резултатима²⁰.

У случају Босне и Херцеговине, као и бивше Југославије генерално, сврха етничког чишћења, поред поделе територија, била је и успостављање оштрих линија разграничења између различитих етничких идентитета и истовремена елиминација „алтернативних” опција идентификације, то јест југословенског идентитета. Као што наглашава Кетрин Вердери: „Иако су национални покрети у деветнаестом и двадесетом веку створили јединствене идентитете за људе који су се дефинисали као „Хрвати“, „Срби“, „Македонци“, итд., у Југославији уопштено овај процес, иако је напредовао, није отишао толико далеко да би спречио постојање вишеструких идентитета. У земљама насталим након југословенске сецесије то, међутим, више није случај. Људи мешовитог порекла – они који су се некада изјашњавали као „Југословени“ – принуђени су да одаберу један идентитет. „Етничко чишћење“, према томе, не значи само истребљење припадника „друге групе“; оно такође значи елиминацију алтернативних избора идентитета”²¹. Процеси националне хомогенизације и етничког чишћења били су, стога, између осталог мотивисани и неопходношћу стварања јединствених и недвосмислених идентитета, нарочито у случајевима мешовитог етничког порекла, и брисања свих елемената мешавине и неодређености, који би представљали претњу новоствореним националним државама.

Како примећује Роберт Хајден, овај процес је био бруталан, често насилан, обзиром да је становништво било тако измешано у многим деловима Босне и Херцеговине да јасне линије разграничења нису могле да буду повучене без „размене људи”²². Политика етничког чишћења суштински је отворила пут прекрајању етничких граница и стварању моноетничких, „чистих” региона, што је, на неки начин, утицало на промену тока историје и њеног „мултикултуралног наслеђа“, и, истовремено, „изнова исписала текстуалност територије”. Овакве врсте рекомпозиције етничког састава иначе представљају интегрални део историје Босне и Херцеговине, међутим, како је већ истакнуто, последњи рат јединствен је по томе што је у њему дошло до готово потпуног одвајања локалног становништва по етничкој основи. На тај начин настале су етнички хомогене целине у оквиру којих су створени услови за даље развијање засебних културно-религијских идентитета различитих националних заједница.

²⁰ George Schopflin, *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*, London: Hurst & Company, 2000, стр.269

²¹ Katherine Verdery, “Ethnicity, nationalism, and state-making – ‘Ethnic groups and boundaries’: Past and Future”, у Hans Vermeulen и Cora Govers, ур., *The Anthropology of Ethnicity: Beyond “Ethnic Groups and Boundaries”*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1994, стр.38

²² Robert M. Hayden, “Democracy Without the Demos? The Bosnian Constitutional Experiment and the Intentional Construction of Nonfunctional States”, *East European Politics and Societies*, Vol 19, Бр.2, стр.240

Улога међународног јавног дискурса у афирмацији националног идентитета српског народа у Републици Српској и БиХ

Већина српског народа у РС и БиХ (као и Срба генерално) дели негативно мишљење о политичким потезима западних земаља према земљама бивше Југославије од времена њеног распада, који се доживљавају као неправедни и, нарочито, анти-српски. Ватрена западна подршка босанским Муслиманима и Хрватима током рата, али и у послератном периоду, бомбардовање босанских Срба и саме Србије, подршка независности Космета, процеси српским оптуженицима у Хашком трибуналу и растући притисци на РС и Србију, наилазе на осуду већине Срба која их оправдано сматра јасним доказима пристрасности.

Специфичне друштвене околности, захваљујући којима је Балкан много пута у својој историји био поприште насилних сукоба, произвеле су етничке разлике, анимозитете и конфликте, који су у неким периодима тињали, а у другим избијали на површину уз ерупцију мржње, беса и насиља који се, по својој природи, сасвим логично нису, нити су могли значајније разликовати од нације до нације. За време рата у Босни и Херцеговини, међутим, овакав поглед сматрао се политички некоректним у западним 'либералним' круговима. Србија и Срби проглашени су 'агресорима' и било какво позивање на историју сматрало се чином 'моралног релативизма'. Према овој теорији, таква опажања изједначавала су кривицу на свим странама, подривајући на тај начин западну политику заштитничког става према Муслиманима и демонизацији Срба.

Рат у Босни и Херцеговини, као и читава југословенска криза, од самог почетка су имали неподељену пажњу светске јавности, што их је издвојило из мноштва сличних сукоба (од којих су неки за последицу имали далеко више жртава и материјалних разарања, прим. Ј.В.) у периоду након завршетка хладног рата. Од почетка грађанског рата у БиХ већина западних држава са САД на челу заузела је јасне позиције у односу на стране у сукобу, које су имале за циљ остварење стратешких и политичких (првенствено америчких) интереса на Балкану, невезано за објективне чињенице о самом рату, односно „истину“ која је, читаво време трајања распада Југославије и ратова који су га пратили, у извештајима западних институција и медија била заступљена таман онолико колико је то било у складу са сликом која је јавности требала да оправда њихове ставове и политику; тамо где је истина улазила у колизију са званичним западним „представама рата“, прећуткивана је, сакривана или негирана.

Као и у већини сличних оружаних конфликта у свету, на самом почетку босанског рата Запад је „доделио улоге“ учесницима у сукобу – Срби су постали 'лоши момци', 'агресори и злочинци', а Муслимани 'жртве великосрпске агресије' и 'наивни и беспомоћни заговорници вишевековне мултиетничке идиле' коју су (опет) уништили 'српски агресори'. Оваква слика, пројектована од стране западних политичких институција и медија, одржавана је у јавно-

сти све време трајања рата бројним медијским манипулацијама, неистинама и злоупотребама. Стратези бесомучне антисрпске кампање, вођене у водећим светским медијима, служили су се сензационалистичким вестима у којима често није било ни трунке истине и које су искључиво биле усмерене ка тоталној демонизацији српског народа и интензивирању антисрпског расположења на Западу.

Поред злочина за које постоје значајни докази да су их починили припадници муслиманских снага, као што је, на пример, испаливање гранате у Сарајеву на грађане који су стајали у реду за хлеб, 1992. године или масакр на сарајевској пијаци Маркале, почињен 5. фебруара 1994. године²³, Србима су константно приписивани масовни злочини, предимензионирани до граница апсурда, за које је, наравно, касније утврђено да се никада нису ни догодили. Наиме, Срби су редовно упоређивани са немачким фашистима у Другом светском рату, а како би се ова апсурдна тврдња ‘доказала’ пласиране су бројне лажи о наводним масовним злочинима. Како наглашава Милован Милутиновић: „Медијске манипулације поларизовале су свјетску јавност и појачале антисрпско расположење. Вијести о наводним концлогорима изазвале су осуду свјетске јавности. Западни новинари и Бошњаци пронашли су 105 логора у којима су Срби држали 260.000 затворених муслимана од чега је њих 17.000 убијено. Међутим МК ЦК је утврдио да је на све три стране било око 10.000 затворених. Број силованих муслиманки нарастао је на 150.000, да би у октобру 1993. године Комисија УН за ратне злочине објавила 330 документованих случајева силовања код све три стране“.²⁴ Управо у том периоду Британка Нора Белоф, која је након боравка у БиХ написала више текстова о силовањима, сама је истакла да су „главни извори о српским злочинима силовања дошли од Хрвата и Муслимана који су започели рат са Србима“.²⁵ Слични подаци износили су се и на тему броја убијених Муслимана у босанском рату; различити западни и локални извори помињали су цифре од чак 300.000 жртава, да би се на крају, према извештају УН, дошло до података од око 100.000 убијених на свим странама, од тога око 30.000 Срба, који су чинили трећину предратног становништва БиХ.

Слика о босанском рату ни на самом Западу, међутим, није била у потпуности „црно-бела“. Сумње у веродостојност проблематичних података, али и читава антисрпску хајку у светским медијима, често су износили како сами

²³ Генерални секретар Уједињених нација, Јасуши Акаши је 6. јуна 1994. године, у седишту УН признао представницима немачке агенције ДПА да постоји тајни извештај светске организације о злочину на Маркалама у коме се каже да за страдање цивила нису одговорне српске већ муслиманске снаге. Овај извештај је имао 46 страница са налазима 11 стручњака из области експлозива.

²⁴ Милован Милутиновић, „Медијске манипулације о врату народа и данас“, у: Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2005, стр. 677

²⁵ Nora Beloff, “Doubts About Serbian Rapes”, The Daily Telegraph, 19.01.1993

западни новинари, тако и политичари који су, без обзира на званичну политику својих држава или свој лични став, у неким случајевима објективно извештавали о ратним дешавањима у Босни и Херцеговини. Тако се у извештају министра спољних послова Велике Британије, Дагласа Херда, поднетом Доњем дому парламента констатује да „ниједна страна у сукобу нема чисте руке... За разлику од рата у Заливу у Босни се не ради о инвазији једне државе на другу. У Босни се води рат између три етничке групе. Постоје сличне трагедије у другим деловима света..., али тамо нема телевизијских камера“.²⁶ Чак и они западни политичари за које би слободно могло да се каже да су у својим ставовима и деловању углавном заступали анти-српске ставове, у неким случајевима су критиковали деструктивну међународну политику у Босни и Херцеговини. Тако један од најактивнијих међународних посредника у рату у БиХ, британски преговарач Дејвид Овен, примећује да „ретко ратују само снаге добра и зла, ретко постоје само кривци и жртве... Кад су ратови потпуно или делимично грађански, као што је то био случај са четири рата... вођена у бившој Југославији, заваравамо се ако та питања посматрамо поједностављено или ако их приказујемо као борбу “добрих “ и “лоших“ момака“.²⁷ Савет безбедности УН је резолуцијом 757, донетом 30. маја 1992. године, такође указао на то да се у БиХ води грађански рат, етнички и верски мотивисан, у коме све стране сносе део одговорности за целокупну ситуацију.

Несумњиво је да су највећу улогу у сатанизацији српског народа одиграли западни медији; како истиче амерички аналитичар Гери Вилсон на тему злоупотребе медија у западној јавности: „Медији, на чијем су челу велике корпорације, одражавају мишљење оних који држе потпуну власт. Већина медијских извештаја о догађајима на Балкану су сензационалистички и пуни података из Стејт департмента, ЦИА и Пентагона. Када се то ради у другим земљама, то се назива пропагандом. Када се тако нешто дешава у САД, то се сматра објективним и независним новинарством“.²⁸ Бери Литучи још директније улази у срж истине о медијском рату против Срба. Према његовим речима: „Малициозна ратна пропаганда, антисрпска мржња и лажи преплавиле су америчке медије. То је било финансирано и проведено кроз кампање агенција за јавност, невладиних организација и група под покровитељством разних влада да се јавно мњење мобилише на страни босанских муслимана и Хрвата, а против ужасних Срба“.²⁹

²⁶ Mark Almond, *Europe's Backyard War – The War in the Balkans*, London, 1994, стр. 258, 260

²⁷ Дејвид Овен, *Балканска одисеја*, Београд: Радио Б92, 1996, стр.381

²⁸ Гери Вилсон, *НАТО на Балкану*, стр.127; овде цитирано из: Милован Милутиновић, „Медијске манипулације о врату народа и данас“, у: *Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2005, стр.670

²⁹ Bari Lituchi, *College Voice*, овде цитирано из: Милован Милутиновић, „Медијске манипулације о врату народа и данас“, у: *Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2005, стр.670, 671

Сатанизација српског народа од стране (већине) западних медија и политичких институција у западној јавности стварала је антисрпску хистерију која је одговарала политици коју су у БиХ водиле САД и неке од њихових европских савезница; након „бомбардовања“ од стране медија и представника различитих политичких институција, Срби су бомбардовани и пројектилима НАТО авијације, а политички и економски притисци на Републику Српску су се наставили на различите начине, али несмањеном жестином и након завршетка рата.

Сви ови притисци, међутим, нису довели до дефетизма нити уништили снагу воље српског народа, већ су, очекивано, произвели супротне ефекте; сва послератна истраживања јавног мњења, политички избори и други јавни начини показивања мишљења и воље грађана српске националности у РС и БиХ указују на једно – Срби немају ни поверење у Босну и Херцеговину, нити емоције према својој ‘званичној’ држави, већ као легитиман оквир за остваривање својих интереса виде једино Републику Српску коју, уједно, и доживљавају као своју земљу, без обзира на тренутан недостатак њеног међународног суверенитета. Политичка воља бирача у РС у потпуности потврђује ову чињеницу; оне политичке партије које подржавају визију централизоване БиХ немају никакву подршку у српском националном корпусу, а политика и идеје међународних институција се трпе, али не прихватају или, у сваком случају, не прихватају слободном вољом.

Све ово, наравно, не указује на некакву „специфичну тврдоглавост“ српског народа који упорно одбија да се повинује диктату јачег, већ представља само један пример генералног правила које се до сада много пута доказало у етничким сукобима широм света; осећаји угрожености, неправде, спољашњи притисци и напади само повећавају моћ етничких веза и интензивирају осећај групног идентитета.³⁰ Припадници угрожене националне заједнице на спољашњу претњу реагују тако што „затварају“ границе око своје групе, искључујући тако оне који не припадају заједници; истовремено долази до стварања опште сагласности припадника саме нације о питањима која се тичу њеног опстанка и одбране, повећавања самосвести и унутрашње контроле.³¹ На крају крајева, ништа не може да зближи чланове групе онако како то чини заједнички непријатељ, а осећај јединства је најјачи када су људи уједињени у борби против заједничког противника.³²

³⁰ Погледати: Glenn Bowman, “The Violence on Identity”, у *Anthropology of Violence and Conflict*, ур. Ingo W. Shroder и Bettina E. Schmidt, London: Routledge, 2001, стр.25-46; Robin M. Williams Junior, *The Wars Within: Peoples and States in Conflict*, New Delhi: Manas Publications, 2004; Donald Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley: University of California Press, 1985

³¹ Robin M. Williams Junior, *The Wars Within: Peoples and States in Conflict*, New Delhi: Manas Publications, 2004, стр.115

³² Погледати: Edward C. Tolman, “Drives toward War”, у: *War, ур. Bramson и Goethals*, New York и London: Basic Books, 1964; Gordon W. Allport, “The Role of Expectancy”, у: *War, ур. Bramson и Goethals*, New York и London: Basic Books, 1964, стр.182

***Република Српска као институционално-политички оквир
за афирмацију српског националног идентитета***

За српски народ у Босни и Херцеговини рат и његови резултати означили су једну од највећих прекретница у историји Срба у овом региону, стварање засебног територијално-политичког ентитета, Републике Српске, међународно признатог на Дејтонској мировној конференцији. Стварање Републике Српске има неупоредив историјски значај за српску заједницу и њен национални идентитет, још од времена отоманских освајања. Као засебан ентитет са својим сопственим политичким, културним и научним институцијама, РС има капацитет вршења значајног утицаја на јавни дискурс, образовни систем и медије у оквиру својих граница.

Ефекти етничког и културног чишћења у БиХ постали су јасно видљиви убрзо након потписивања Дејтонског мировног споразума. Резултат рата била је територијална, културна и религијска подела земље која никада раније није постојала у савременој историји Босне и Херцеговине. Ентитет српског народа у међувремену је постао готово потпуно „српски”, док је муслиманско-хрватска федерација остала мултиетничка углавном само на папиру; у реалности, поред чињенице да су Срби готово у потпуности нестали са ове територије, Муслимани/Бошњаци и Хрвати такође су повукли јасне линије разграничења међу собом. Мултиетнички карактер босанско-херцеговачког друштва, у оној мери у којој је постојао пре рата, је изгубљен, а његови „меки”, секуларни идентитети, негде на пола пута између југословенског и комунистичког, замењени су „тврдим”, националним и националистичким, још више ојачаним новом територијалном поделом.

Стварање и признање Републике Српске ефективно су отворили пут ка успостављању институционалног оквира за јачање улоге свих фактора значајних за афирмацију српског националног идентитета, што и јесте био суштински циљ босанско-херцеговачких Срба када су, 1992. године, створили свој ентитет; на питање шта је по њему, као грађанину РС, национални интерес српског народа, премијер Републике Српске, Милорад Додик, одговара следећим речима: „Прије свега идентитет, који не смије да буде угрожен, јер он не угрожава никог другог. Друго, то је сигурност, право на мјесто живљења, на имовину коју има, на породицу, на језик, на вјеру и право да суверено одлучујемо о пословима у заједници, без наметања било чега другог са стране“.³³

Иако РС није држава, она поседује доста државних атрибута укључујући владу, парламент и више институција којима је циљ заштита и јачање политичке и економске позиције ентитета, као и права и културе српског народа,

³³ Александар Трифуновић, „БиХ је бесконачна привременост“, транскрипт интервјуа са премијером РС, Милорадом Додиком у циклусу емисија „Има ли Босне и Херцеговине“, БУКА, 30.12.2009

чиме, на неки начин, има државну улогу за српску већину која у њој живи. Сама ова чињеница је од огромног значаја за Србе у Босни и Херцеговини. Како истиче Џорџ Шопфлин, модерна држава има огроман капацитет да преобликује начин на који друштво посматра себе путем законске регулативе и моралног убеђивања, као и контроле образовног система. Управо у овој тачки је најјаснија подударност између интереса државе и етничке групе. Најважнија брига етничке групе је њен сопствени опстанак, њена културна репродукција. Држава на исти начин брине о осигурању континуиране, репродуковане подршке институцијама система. Ово двоје се састају у сфери образовања, где се махом и врши ова репродукција.³⁴ Невезано за међународни легитимитет, или тренутни недостатак истог, неспорна је чињеница да је за српски народ који живи у њој Република Српска његова држава, много више него што је то Босна и Херцеговина. Овај капацитет додатно повећава чињеница да је, као што је већ истакнуто, територија Републике Српске насељена апсолутном већином српског народа, као и то да јој је дозвољено да има специјалне политичке и културне везе са Србијом. Како наглашава премијер Додик: „Босна и Херцеговина као држава је за нас мораће, резултат Дејтонског мировног споразума. Као легалиста, ја то наравно не спорим. А ако ме питате о емоцијама, онда ћу ја увијек рећи да сам из Републике Српске, из Бањалуке. А ако није довољна та идентификација, онда ћу рећи да сам из Београда, из Србије”.³⁵

Само постојање Републике Српске представља једно од најконтроверзнијих питања у савременој балканској политици. Иако је српски ентитет званично прихваћен од стране међународне заједнице која је, истини за вољу, имала визију неке врсте етно-територијалне поделе Босне и Херцеговине током највећег дела трајања грађанског рата деведесетих, њена власт и институције изложене су сталним притисцима и нападима локалних, муслиманских и хрватских, као и страних званичника. Овакав однос власти у Сарајеву и великог дела међународне заједнице према Републици Српској ни у ком случају не доприноси смиривању тензија у оквиру БиХ; како истиче Мирјана Касаповић: „Приврженост заједничкој држави може се развијати само ако она омогућује пуни развој националних идентитета односно посебних идентитетних заједница које у њој живе. Бошњаци, Хрвати и Срби могу бити босански патриоти или домољуби само ако босанска држава ничим не доводи у питање њихове националне идентитете и латентно их не сумњичи као потенцијалне рушитеље државе”.³⁶

У Босни и Херцеговини данас, међутим, тешко да се могу наћи значајнији примери покушаја мирољубиве коегзистенције и међусобног поштовања и уважавања различитих националних и политичких интереса. Са друге стране,

³⁴ George Schopflin, *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*, London: Hurst & Company, 2000, стр.328

³⁵ „Федерација је иностранство“, Интервју премијера Милорада Додика, Време, 19.02.2009

³⁶ Мирјана Касаповић, *Босна и Херцеговина – Подијељено друштво и нестабилна држава*, Загреб: Политичка култура, 2005, стр. 165

како је већ истакнуто, притисци и напади на РС узимају све могуће друштвене, политичке, економске, културне и медијске форме са једним јасним циљем – да се што више ослаби генерална позиција Републике Српске и српског народа у њој, и да се на све могуће начине спречи и подрије њен развој и дугорочна стабилност. Двоструки аршини међународне заједнице, који су били тако очигледни све време трајања рата, наставили су се, само у другом облику, и након потписивања Дејтонског мировног споразума, иако је њиме та иста заједница озваничила постојање РС.

Однос званичног Сарајева и међународних званичника у БиХ према Републици Српској, међутим, не доприноси ни смиривању тензија нити интеграцији босанско-херцеговачког друштва, али зато има кохезиван ефекат на народ и институције мањег ентитета; наиме, главни утицај бројних напада на локално српско становништво и његове политичке представнике представља јачање политичког јединства српске („наше“) групе суочене са „другом“ (у овом случају посматраном као неком врстом уније између Муслимана/Бошњака, Хрвата и одређених чинилаца у међународној заједници). Као што је већ истакнуто, јачина етничког идентитета и моћ етничких веза постају још веће када се одређена група осећа угроженом од стране другог колективитета. Анализе различитих међуетничких конфликта углавном подржавају тезу да спољашњи и унутрашњи притисци интензивирају осећај групног идентитета.³⁷ Угрожена и нападнута заједница се све више затвара и окреће у правцу проверених „извора сигурности“, односно својих сопствених чланова и свих оних који јој пружају подршку. Осећај групног (националног, културног, религијског) идентитета фузионише се са осећајем угрожености, а неопходност одбране личног интегритета, начина живота и, на крају крајева, саме физичке егзистенције повезује се, у неким случајевима чак и изједначава, са неопходношћу одбране „изворног разлога угрожености“, односно идентитета.

У случају Републике Српске и српске већине која живи у њој, притисци који долазе из другог дела БиХ, муслиманско-хрватске Федерације, као и појединих кругова међународне заједнице, само доприносе хомогенизацији српске заједнице и „збијању редова“ у њеним оквирима, као и одлучности у одбрани интереса и легитимних права српског народа на одлучивање о сопственој судбини. Како истиче премијер РС: „Република Српска је створена као израз воље српског народа у БиХ. Она је и створена као институционална заштита народа над којим је у Другом свјетском рату први пут почињен геноцид. Народа који памти и који више нема право на историјске заблуде и наивност. Народа који више никада не смије да вјерује на ријеч моћника, који често нису жељели и не желе да виде стварност. Који су и у скорој прошлости знали да зажмури пред најстрашнијим злочинима почињеним над српским народом.

³⁷ Погледати: Glenn Bowman, „*The Violence on Identity*“, у *Anthropology of Violence and Conflict*, ур. Ingo W. Shroder и Bettina E. Schmidt, London: Routledge, 2001, стр.25-46; Robin M. Williams Junior, *The Wars Within: Peoples and States in Conflict*, New Delhi: Manas Publications, 2004; Donald Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley: University of California Press, 1985

Република Српска је услов и гаранција нашег опстанка на овим просторима“.³⁸

Невезано за њихове евентуалне унутрашње размирице, све српске политичке партије у Републици Српској и Босни и Херцеговини уједињене су у својој одбрани српског ентитета чије се институције виде као једини сигуран начин одбране и заштите српских националних интереса, а национална политика представља окосницу програма свих странака без обзира на њихову идеолошку позадину и опредељење. На сличан начин функционише и размишља и бирачко тело, односно становништво Републике Српске; упркос многобројним свакодневним проблемима друштвене, економске или неке друге природе, интерес, добробит и, у крајњој линији, опстанак РС налази се на врху листе приоритета већине њених становника српске националности.

Управо из ових разлога, иако непрестано изложена снажним притисцима од стране бошњачких политичара и неких делова међународне заједнице, који на све начине покушавају да је униште, Република Српска је, како примећује Ненад Кеџмановић, „и као ентитет много више на јави него држава БиХ. Јер ону прву 90 процената њених српских житеља чува као залог свога опстанка, а ову другу више од пола њених поданика не жели и опструише је гдје год стигне. У српском националном дискурсу Република Српска је постала симбол патње и отпора, док растући притисци на ентитет од стране бошњачких политичара и одређених делова међународне заједнице још више јачају овај симболизам, служећи као доказ заједничких западно-муслиманско/хрватских напора да потчине и маргинализују српску заједницу. Противници самог постојања Републике Српске обично правдају своје захтеве за укидањем српског ентитета тврдњама да је РС заправо направљена на политици етничког чишћења и геноцида. Генерално прихваћен и подржан српски одговор на овакве тврдње може се сумирати речима познатог српског историчара Милорада Екмечића: „Ако бисмо условно и прихватили закључак да је Република Српска плод геноцида – као што данашњи противници мира обичавају да кажу – онда би та реченица морала да гласи да је Република Српска плод геноцида над српским народом, а не на другим народима од њега. Република Српска је остатак остатака српске етничке заједнице западно од реке Дрине”.³⁹

Закључак

Грађански рат у Босни и Херцеговини, као и ратови пре њега, још више је учврстио српски национални идентитет, стога даље умањујући и онако незнатну могућност стварања било каквог заједничког, ‘босанског’ идентитета.

³⁸ *Говор премијера Републике Српске Милорада Додика*, Спомен подручје Градина, 11.04.2010, Влада Републике Српске

³⁹ Милорад Екмечић, „*Историјске и стратешке основе Републике Српске*“, рад представљен на научном скупу под називом: „*Република Српска – 15 година опстанка и развоја*“, Бања Лука, 26-27 јун, 2007

Распад Југославије и рат који је након тога уследио у БиХ утицали су на српску националну заједницу и на међунационалне односе на више значајних начина:

1. Рат је имао одлучујући утицај на завршетак процеса формирања муслиманског националног идентитета који је и раније био дистинктиван, али су му недостајали одређени атрибути нације. У овом процесу, између осталог, дошло је до фузионисања „муслиманског“ и „босанског“ идентитета, што је још више удаљило српску заједницу од идеје босанске државе и припадности истој.

2. Рат је такође произвео другу кључну промену у босанско-херцеговачком друштву, променивши заувек етничку мапу Босне и Херцеговине. Етничка мешавина која је доминирала већим делом државе знатно је поједностављена услед бруталности конфликта, због које је дошло до пресељења читавих заједница са „непријатељске територије“ на територију под контролом њихове сопствене етничке групе.

3. Већина српског народа у РС и БиХ (као и Срба генерално) дели негативно мишљење о политичким потезима западних земаља према земљама бивше Југославије од времена њеног распада, који се доживљавају као неправедни и, нарочито, анти-српски.

4. Стварање Републике Српске има неупоредив историјски значај за српску заједницу и њен национални идентитет, још од времена отоманских освајања. Као засебан ентитет са својим сопственим политичким, културним, образовним и научним институцијама, РС има капацитет вршења значајног утицаја на јавни дискурс, образовни систем и медије у оквиру својих граница.

Све ово не значи да је српски идентитет „уклесан у камену“, нити да је српски начин живота некомпатибилан са начинима живота других народа у БиХ, већ да је сама идеја савременог идентитета босанско-херцеговачких Срба у колизији са концептом ‘босанског’ идентитета; српска заједница се, готово у потпуности, удаљила од саме идеје Босне и ‘босанске културе’ из разлога што се оне виде као комбинација идеја и утицаја који се доживљавају као страни и инхерентно анти-српски (муслимански, исламски, западни, историјски неутемељени, итд.). У оваквим околностима оне културне карактеристике које су заједничке босанско-херцеговачким народима се или маргинализују и проглашавају небитним, или се „наново стварају“ у специфичном националном контексту (као у случају босанског језика, сада званичног језика бошњачке муслиманске заједнице, за разлику од српског и хрватског језика којим се служе локални Срби и Хрвати; чињеница да је ова три језика готово немогуће разликовати нема много значаја у националном дискурсу). Неприхватање ‘босанског’ идентитета од стране већине српског становништва, стога, није последица мржње према Муслиманима, или ‘српског православног фундаментализма’, што је термин који повремено (зло)употребљавају такозвани западни ‘експерти’ за Балкан, већ потребе за сигурношћу, како идентитета, тако и индивидуалне и групне егзистенције, које угрожавају покушаји стварања „лонца за топљење” састављеног од различитих заједница у БиХ.

Изазвавши тектонске промене у босанско-херцеговачком друштву, рат и његове последице потпуно су се уклопили у оквире српске националне идеологије формулисане у деветнаестом веку. У српском националном дискурсу грађански рат у БиХ представља последњи у низу ратова усмерених ка уништењу српског националног бића на територији Босне и Херцеговине. Истовремено, он се такође доживљава као још један неуспешан покушај решавања српског националног питања, упркос стварању РС, обзиром да се већина Срба осећа принуђеним да живи у независној Босни и Херцеговини. Негативан став према БиХ и јака везаност за Републику Српску преовлађују међу босанско-херцеговачким Србима и одражавају се у програмима српских политичких партија, од којих ниједна не подржава идеју централизоване босанске државе.

За српски народ у БиХ, сасвим логично, опстанак Републике Српске представља највећу гаранцију очувања његовог националног идентитета, поштовања његових људских права и, коначно, једину гаранцију дугорочног опстанка Срба на овим просторима. Република Српска и њене институције су, према томе, савремени чувари и заштитници интереса, права и националног идентитета српског народа у БиХ који је и даље, као и кроз најдужи део своје историје, изложен великим притисцима да се одрекне своје националне свести и прихвати неку врсту хибридног идентитета који би одговарао интересима оних међународних сила које тренутно доминирају овим просторима, а које и даље у великој мери негирају како реалну ситуацију на терену, односно етничку композицију ентитета у оквиру БиХ, тако и легитимне жеље и интересе српског народа који вековима живи на територији Босне и Херцеговине.

Литература:

- Almond, Mark, **Europe’s Backyard War – The War in the Balkans**, London, 1994
- Анђелић, Невен, **Босна и Херцеговина – Између Тита и рата**, Београд: Самиздат, 2003
- Баћевић, Љиљана, ур. **Југославија на кризној прекретници**, Београд: Институт друштвених наука, 1990
- Beloff, Nora “**Doubts About Serbian Rapes**”, **The Daily Telegraph**, 19.01.1993
- Bramson and Goethals, ур. **War**, New York и London: Basic Books, 1964
- Burg, Steven L. и Paul S. Shoup, **The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention**, London: M.E. Sharpe, 1999
- Vermeulen, Hans и Cora Govers, ур., **The Anthropology of Ethnicity: Beyond “Ethnic Groups and Boundaries”**, Amsterdam: Het Spinhuis, 1994
- Говор премијера Републике Српске Милорада Додика**, Спомен подручје Градина, 11.04.2010, Влада Републике Српске
- Gurr, Ted Robert, **Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts**,

- Washington D.C.: United States Institute of Peace, 1993
- Екмечић, Милорад „**Историјске и стратешке основе Републике Српске**“, рад представљен на научном скупу под називом: „**Република Српска – 15 година опстанка и развоја**“, Бања Лука, 26-27 јун, 2007
- Касаповић, Мирјана, **Босна и Херцеговина: Подијељено друштво и нестабилна држава**, Загреб: Политичка култура, 2005
- Кецмановић, Ненад, **Домети демократије**, Београд: ФПН, 2005
- Кецмановић, Ненад, **Немогућа Држава**, Београд: Филип Вишњић, 2007
- Кецмановић, Ненад „**Предсједништво изнутра**“, **НИН**, 02.10.1992
- Овен, Дејвид, „**Балканска одисеја**“, Београд: Радио Б92, 1996
- Ослобођење**, 24.12.1990
- Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума**, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2005
- Smith, Anthony D., **The Ethnic Revival**, Cambridge: Cambridge University Press, 1981
- Schopflin, George, **Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe**, London: Hurst & Company, 2000
- Трифунковић, Александар, „**БиХ је бесконачна привременост**“, транскрипт интервјуа са премијером РС, Милорадом Додиком у циклусу емисија „**Има ли Босне и Херцеговине**“, **БУКА**, 30.12.2009
- „**Федерација је иностранство**“, Интервју премијера Милорада Додика, **Време**, 19.02.2009
- Hakansson, Peter и Fredrik Sjolholm, „**Who do you Trust? Ethnicity and Trust in Bosnia and Herzegovina**“, **Working Paper 216**, август, 2005
- Хантингтон, Семјуел, **Сукоб цивилизација**, Бања Лука: Романов, 2000
- Hayden, Robert M., „**Democracy Without the Demos? The Bosnian Constitutional Experiment and the Intentional Construction of Nonfunctional States**“, **East European Politics and Societies, Vol 19, Бр.2**
- Horowitz, Donald, **Ethnic Groups in Conflict**, Berkeley: University of California Press, 1985
- Connerton, Paul, **How Societies Remember**, Cambridge: Cambridge University Press, 1989
- Williams, Robert M. Junior, **The Wars Within: Peoples and States in Conflict**, New Delhi: Manas Publications, 2004

Слободан Наградих*

Претходно саопштење
UDK 341.211:323(497.4
Republika Srpska)(091)“1992-.,

ДОГАЂАЈИ И ЧИЊЕНИЦЕ О НАСТАНКУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Хронологија збивања 1990–1995. и даље

EVENTS AND FACTS OF THE CREATION OF REPUBLIKA SRPSKA

Chronology of the events, 1990–1995 and further

***Abstract.** This paper presents events and facts concerning the establishment of the Republic of Srpska which was legalised and internationally and legally recognised in the Dayton Peace Agreement and in the Constitution of BH as a state-building entity in Bosnia and Herzegovina. Facts and events related to the creation of this state entity are given by criteria and principles of chronology as a supporting historical science, that is, following the time sequence of its creation and manifestations. The material thus presented, which is necessarily selective, clearly shows which social, historical and political processes caused and affected the genesis of the creation of Republika Srpska, that is, when and where they happened and who were their participants.*

***Key words:** Republika Srpska, Bosnia and Herzegovina, Serbia, peace negotiations, civil war, UN Security Council, European Economic Community, the right of peoples to self-determination, constituency, equality, political leaders.*

***Сажетак.** У раду се презентују догађаји и чињенице у вези са настанком Републике Српске, која је Дејтонским мировним споразумом и Уставом БиХ легализована и међународно-правно призната као државотворни ентитет у Босни и Херцеговини. Факти и догађаји о настанку тог државног ентитета су изложени по критеријумима и принципима хронологије као помоћне историјске науке, тј. по временском редослиједу настанка и манифестовања. Из презентоване грађе, која је нужно селективна, је видљиво који су друштвени, историјски и политички процеси узроковали и утицали на генезу настанка Републике Српске, односно кад и гдје су се десили и ко су били њихови актери.*

***Кључне ријечи:** Република Српска, српски народ, Босна и Херцеговина, Југославија, Србија, мировни преговори, грађански рат, Савјет безбједности УН, Европска економска заједница, право народа на самоопредјељење, конститутивност, равноправност, политички лидери.*

* Аутор је социолог, стручни сарадник на Факултету политичких наука у Бањој Луци.

Свака хронологија ма којег социјалног и историјског процеса, ма којег низа и колоплета догађаја из области и сфера егзистенције у којима је бог *Hronos* (старогрчки бог времена, по орфичкој космогонији, односно божији потомак *Tuman*, по другој традицији, али неоспорно син *Урана* и *Гее*) релевантан, односно у којима се зачиње и рађа нешто ново, или макар другачије од постојећег, неминовно је селективна и субјективна, арбитарна – наравно, не нужно и произвољна - ма колико се њени аутори трудили да буду и остану објективни, непристрасни и ма колико се држали критеријума, принципа и метода струке и науке. Због тога је синтагма „селективна хронологија“, која се ту-и-тамо може сусрести у, очигледно неадекватној, литератури, не само стилски непримјерена, логички некохерентна, јер је посриједи плеоназам, него је и садржински, суштински неодржива, управо због мишљења и оцјене да је свака хронологија селективна. Она је увијек резултат неког избора, бирања између више чињеница, докумената и свједочанстава о неком социјалном процесу, историјској појави или догађају, временском периоду, значајној личности и сл., из мање или више богате, сређене или несређене архивске грађе, првенствено у складу са временским параметрима и редослиједом, али и неким другим критеријумима, нпр. проблемским, географским, персоналним и сл., и у таквим поступцима (селекцијама) неизбјежна су изостављања, односно маргинализовања неких догађаја, факата, докумената (писаних, ликовних, данас и електронских), аката, личности и њихових активности.

Такође, хронологија је увијек и рефлексивна, накнадно освјешћивање, херменеутика чињеница систематизованих у хронике, по принципу и садржају хроника, о ономе што је забиљежено и верификовано да се стварно десило, кад се то десило, ко су актери догађаја или процеса и, евентуално, какве су последице тога што се десило. Другим ријечима, хронологије су а posteriori искуство, спознаја и самосвијест које, попут Миневрине сове, тог симбола хеленске мудрости, увијек долазе накнадно, након што се збиља десила, предметила, на крају процеса или слиједа догађаја који доводе до чињеница. Хронологија може имати и друге садржаје и димензије, нпр. изјаве учесника догађаја, наводе из (писаних) медија информисања, изјаве и оцјене надлежних институција, органа власти, војних штабова, прес-центара и сл. Због тога она није ни херменеутика, али ни нека лента времена, па ни пуки календар догађаја. Она јесте све то, али и више од тога.

Традиционално и школски, хронологија се разумијева као тзв. помоћна историјска наука, као дисциплина која садржи материјал и факте, односно макар њихово датовање и дескрипцију, о којем се историографски мисли и суди; на основи хронолошке грађе, могући су релевантни историографски увиди, а полазећи од њих доносе се закључци о историјским процесима, тумаче се чињенице повијести и трага за њиховим узроцима, поводима и смислом. Ако су тачни садржаји хронологија, ако су оне утемељене на чињеницама, којима није потребна никаква додатна атрибуција, онда су оне добра претпоставка валидно-

сти и опортуности историографских истраживања, дескрипције, херменеутике и валоризације повијесне прошлости, која није, односно не мора увијек бити неповратна. Историја, као наука о повијести, о процесима у прошлом, али и садашњем времену, се служи хронологијом као инструментом који је истовремено и упућује на конкретно и ограничава у спекулативним потенцијалима, али и недисциплини ума. Зато историја и јесте егзактна, што није синонимно са пуком позитивистичком фактографијом, неком хагиографијом, а не контемплативна научна дисциплина. Наравно, појам, термин историја данас није и не означава само науку, него је то и (само)свијест, социјална свијест, својеврсно друштвено, заједничко/колективно саморазумијевање оног билосног и главних силница у њему. Међутим, историја је и наша садашњост, повијесни процес који живимо данас, медијум у којем свакодневно и сви, мање или више, партиципујемо, уписујемо се у њега и остављамо трагове о томе. За будућност као долазећу историју. У том контексту треба разумијевати изреку „историја (нам) то неће опростити“ или императив “бити на висини историјског изазова“ итд. Тако настаје и етаблизује се историјска наука.

Хронологија која је пред нама, осим што је, као и већина других, унапријед, „по себи“ селективна, додатно је и редукована и поједностављена, надамо се не и банализована, због просторног ограничења. Она је овдје дата сасвим циљно инструментално, као свједочанство једног конкретног и препознатљивог историјског процеса богатог, прије свега, политичким, а затим дипломатским и војним догађајима, који је окончан стварањем Републике Српске. Другим ријечима, ова хронологија је евоцирање догађаја и чињеница у вези са настанком Републике Српске, а поводом њене двадесетогодишњице. Република Српска је, како то нормира Устав Босне и Херцеговине, један од два равноправна државотворна ентитета дејтонске Босне и Херцеговине. Као државотворни ентитет, односно политичка заједница, она постоји, *de facto* од 1992. године, а *de iure* од 1995., кад је и међународно-правно и политички легализована Дејтонским мировним споразумом. Од тада се њено постојање, њен фактицитет и субјективитет не могу негирати а да се при том не крши Устав БиХ и један међународни мировни уговор, као што је Дејтонски, односно Паришки мировни споразум између зараћених страна у БиХ, административно-политички и територијално упосебљених и заокружених у државотворне ентитете: Републику Српску и Федерацију Босну и Херцеговину, којег су, уз то, потписале и сусједне државе: Савезна Република Југославија, чији је правни насљедник Србија, и Република Хрватска, уз свједочанство и гаранцију великих сила: САД, Руске Федерације, Велике Британије, Француске, Њемачке и Европске уније.

Због тога је ова хронологија и ограничена на период стварања и борбе за легализацију и међународно признање Републике Српске. Наравно, ту је и неколико факата који претходе непосредним садржајима и активностима вођеним с циљем легализације српске аутономије у БиХ у условима грађанског рата у БиХ 1992–1995., као и назнаке појединих момената релевантних за постратну, тј. постдејтонску политичку егзистенцију Републике Српске. Разумије се, Република Српска, као државно-политички, аутономи ентитет српског народа у БиХ, није створена по моделу *creatio ex nihilo*, тј. није настала из ничега, одједном. Напротив, њеном стварању претходила је дуга, упорна и тешка борба српског народа у БиХ за свој идентитет, националну, културну, школску, вјерску и др. аутономију, за државно самоорганизовање, за право да сами уређују односе са другим народима итд. Период између 1992. и 1995. г. је само финиш једног процеса, којег је савремена историјска наука под утицајем једне француске историографске школе („аналисти“) назвала процесом тзв. дугог трајања. У том периоду зрно аутономије, које је међу Србима у БиХ давно посијано и више пута клијало, коначно је уродило плодом – створена је и међународно-правно верификована Република Српска. Многи аутор(итет) и су тај резултат, тј. настанак и постојање Републике Српске, дефинисали као једини позитивни исход, побједу српског народа у времену свеопшних пораза и апокалипсе, коју је харала српским земљама посљедње деценије 20. вијека.

Тај процес, односно опосебљавање и етаблисање Републике Српске, се није одвијало праволинијски. Напротив, оно је пуно меандрирало, успоравано је и запречавано разним препрекама и тешкоћама, на њих су утицале бројне историјске силнице, испремрежени је многим догађајима који данас чине мозаик мапе са које се рашчитава особеност Републике Српске. Без исцртавања тог рељефа и „правилног“ разумијевања те конфигурације српске политичке и државотворне аутономности у БиХ, није могуће ваљано и темељито разумјети Републику Српску, ухватити смисао њене повијесне егзистенције и детектовати „погонско гориво“ које ју је створило и које је и данас одржава. Због тога је важно ово хронолошко евоцирање чињеница о њеном настанку, да се види кад, како, гдје, ко, зашто итд. је све учествовао у њеном стварању, а ко је, пак, то оспоравао и ометао и зашто.

У околностима у којима и кад, усљед објективних просторних ограничења (није примјерено, а можда ни сувисло да прилог хронолошког проседеа и намјене буде вишеструко дужи од осталих текстова у овом темату, без обзира што се тиме умањује његова хеуристичка вриједност и упркос тешкоћама које формално редуковање, тј. механичко скраћивање подразумејева), није могуће презентовати комплетну и комплексну хронологију догађаја и чињеница о настанку, узрастању и учвршћивању Републике Српске у првих неколико година њене правно-политичке егзистенције, неминовно је, ма колико то тешко било и имало инсуфицијентни учинак, њену свеколику разуђеност редуковати само на круцијалне факте и пустити их да они сами говоре о себи, а интерпретације

њиховог смисла, значења и контекста у којем су настале, дати само уколико је то заиста нужно. Отуда у овој презентацији нема података о неколиким фактима који су, са становишта парцијалитета, неког конкретног проблема, теме, временског периода, институције власти, географског ентитета, појединих актера догађаја и сл., јако важни, али у контексту цјелине, из холистичке перспективе, немају значај који им придаје нека конкретна егзистенција, тј. појединачни субјект и парцијална свијест. Овдје су дате само битне, носиве чињенице и наведени догађаји који свједоче о стварању Републике Српске, те они из којих се разазнаје контекст унутар којег се њено формирање десило, што се у првом реду односи на процесе и догађаје у бившој заједничкој држави, СФР Југославији, али и неколике чињенице које се односе на збивања у Словенији, а посебно у Хрватској, па на оно што се збивало у тзв. међународној заједници, посебно у Уједињеним нацијама, а тиче се Срба и борбе српског народа за своју Републику. Хроничарење догађаја из Босне и Херцеговине у том периоду се подразумејева. Због тога је у хронологији која слиједи више нота и глоса о догађајима из сфере међународних односа, дипломатије, унутрашње политике, о мировним преговорима, одлукама и акцијама институција власти и сл., него што је наведено чињеница о војним операцијама, појединим биткама или заслужним актерима опосебљавања и етаблисања српског државотворног ентитета у БиХ. С обзиром на то, ми смо се углавном и самоограничили и фокусирали на период 1992-1995., иако смо подсјетили и на неколике факте из ранијег периода који и садржински, дакле историјски, процесуално, али и логички, формално-правно претходе стварању РС, као што има мноштво догађаја из постдејтонског периода важних за развој и опстанак наше републике, али они ће бити хронологизовани неком другом приликом и поводом, памећу и руком неког другог аутора. Овдје их је свега неколико, и то само до одржавања првих послеријатних избора у Републици Српској и БиХ и конституисања нових власти легитимисаних управо тим изборима, септембра 1996. године, након чега почиње нека друга ера у животу поменутих државотворних, правно-политичких и територијалних ентитета.

Из више разлога сматрамо оправданим да се у текстовима овог проседеа, композиције и намјене, хроничарење започне од 1990. године. Она је за српски народ у цјелини и све државе у којима су живјели, најпослије за Србе из БиХ, преломна по неколиким критеријумима. Такође, учинило нам се несврсисходним да се у овом хроничарењу иде даље од 1996. и, као што смо већ скицирали, формирања органа власти у Српској имплементацијом резултата постигнутих на изборима одржаним те године у БиХ. Јер, и из изабране грађе довољно се препознаје „ход по мукама“ који су прошли српски народ у БиХ и Република Српска у борби за аутономност, државност, национални идентитет у условима разбијања њихове државе и отаџбине, СФР Југославије, грађанског рата у БиХ и опосебљења српског државотворног ентитета и свако ко и овлаш прелиста ову хронологију моћи ће да стекне солидан увид у протекле догађаје и на основи њега формира и „урама“ себи слику о првим годинама Републике Српске. Та слика може бити заиста рељефна, колоритна и без навођења низа

детаља и факата о догађајима и односима између бројних чиниоца, који су се одвијали упоредо са овдје нотираним збивањима, чињеницама и подацима, или послје њих, тј. након „граничне“, 1996. године.

Нема хронологије која је неоспор(ив)(н)а, којој није могуће што-шта приговорити и критиковати ово или оно у њој. Унапријед знамо да ће се и ова која слиједи оспоравати и критиковати. Шта год да смо забиљежили, који год податак или чињеницу да смо унијели, увијек је, са неког становишта или из/са неког разлога, могуће приговорити зашто баш ти факти и догађаји, а не (и) неки други. И то је легитимно. Како би то неко, будуће, оспоравање овог сочињенија било што увјерљивије, нијансираније и ефектније, понављамо: ово је тек једна пригодна/слављеничка, редукована хронологија, скромни преглед догађаја, а не потпуна историја процеса, односа, збивања, радњи и актера у периоду на који се хронологија односи. Али, и таква, мањкава, она ће послужити својој сврси.

Презентована хронологија је, колико евоцирање пута којим је ишао и искушења пред којима се налазио српски народ у БиХ у реченом периоду, толико и одавање пијетета онима који се се жртвовали за колики-толики суверенитет, административно-територијалну посебност и аутономију и свеколику другу еманципацију српског народа у БиХ – што Република Српска јесте - али и позив позванијим и одговорнијим од потписника овог текста да што прије припреме и публикују једну свеобухватну хронологију збивања и факата о настанку и функционисању Републике Српске у ових двадесет година њене историјске, правно-политичке и свеколике друге егзистенције.

Надамо се да овдје презентоване чињенице о догађајима који свједоче о настанку и усправљању на ноге Републике Српске у, за њу, најтежем периоду, неће доживјети судбину већине *Hronos*-ових потомака – познато је да је *Hronos*, исто као и његов отац *Uran*, гутао своју дјецу, само је *Zeus*, захваљујући родитељској љубави, сажалењу и промућурности његове мајке *Ree*, преживио и постао господар свих богова на Олимпу - да неће нестати, бити гурнути на маргине историје, у заборав, него да ће, као и *Zeus*, претрајати и мотивисати, стимулисати и штитити, попут музе *Klio*, све оне који ће, полазећи од хронологије пред нама, исписивати и тумачити нашу повјесницу у недавној прошлости и причу о томе, тј. *istoriу*, преносити будућим генерацијама за незаборав. Другим ријечима, сад су на потезу историчари.

1990. ГОДИНА

20.01. У Београду почео **14. ванредни Конгрес Савеза комуниста Југославије** (СКЈ), једине и владајуће политичке странке у Другој Југославији, који је трајао до **22. јануара**. Конгрес је прекинут јер су га делегати СК Словеније и СК Хрватске напустили под изговором да нису прихваћени њихови тзв. реформски приједлози и иницијативе. Наставак Конгреса одгођен до даљњег. Био је то почетак краја те политичке организације, а са њом и државе којом је владала 45 година.

Прекинути ванредни Конгрес СКЈ окончан је **30. 5.**, без учешћа делегата из СК Словеније, СК Хрватске и СК Македоније.

24.01. У центру Приштине, испред зграде Покрајинског комитета СК, одржани протести грађана албанске народности, који су прерасли у отворене антисрпске демонстрације. Демонстранти тражили ослобођење Азема Власија. Дата је и подршка словеначким делегатима за напуштање 14. ванредног Конгреса СКЈ.

31.01. Студенти Београдског универзитета демонстрирали су пред зградом Скупштине СФРЈ под паролом „**Не дамо Косово**“

10.02. У Загребу обновљен рад **Српског културног друштва „Просвјета“**

14.02. На сједници Савезног вијећа Скупштине СФРЈ у Београду делегати су прихватили образложење приједлога Предсједништва СФРЈ да се приступи доношењу **новог устава** земље и закључили да се скупштине република и покрајина о њему да се изјасне до 15. марта те године.

17.02. У Книну је основана **Српска демократска странка**. За предсједника изабран **академик Јован Рашковић**.

21.02 Скупштина СР Босне и Херцеговине донијела **Закон о удружењима грађана** којим је уведен и легализован политички плурализам.

24.02. Одржан **Први општи сабор Хрватске демократске заједнице** (ХДЗ), на коме је **Фрањо Туђман** рекао: “НДХ није била само пука квислиншка творба и фашистички злочин, већ и израз повијесних тежњи хрватског народа“. Иначе, Хрватска демократска заједница (ХДЗ) основана је **17. јуна 1989.** у Загребу.

05.03. На **Петровој Гори** (Хрватска), одржан велики митинг за очување Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Главни организатор и говорник генерал **Душан Пекић**.

08.03. Одлуком **Скупштине Словеније** избрисана ријеч „социјалистичка“ из назива те републике.

27.03. На старој српској православној цркви на Башчаршији и на Дому ЈНА у Сарајеву појавиле се **националистичке пароле којима се Срби тјерају из БиХ**. Уз то, према подацима надлежне парохије СПЦ, спрејом су нацртани полумјесец и звијезда, а на Дому ЈНА дописано „Живјели муслимани“.

08.04. У Словенији одржани **парламентарни и предсједнички** избори. На првим стварним вишестраначким изборима у послеријатној Југославији, већину посланичких мјеста у Скупштини (55%) освојила уједињена опозиција **ДЕМОС**.

22.04. У Хрватској одржан **први круг првих вишестраначких избора**. Послије другог круга, **6. маја**, Хрватска демократска заједница (ХДЗ) је, захваљујући већинском систему, освојила двије трећине посланичких мјеста у сва три вијећа Сабора Хрватске, иако је добила 41,5% гласова, а **Фрањо Туђман** је изабран за предсједника Предсједништва Хрватске.

23.04. У другом кругу избора за предсједника Предсједништва Републике Словеније изабран је **Милан Кучан**, кандидат СКС-Странке демократских промјена и Социјалистичког савеза Словеније.

5.05. Др **Борислав Јовић** (СР Србија) преузео дужност предсједника Предсједништва СФРЈ, а др **Стипе Шувар** (СР Хрватска) постао је нови потпредсједник колективног шефа државе. Прије др Јовића дужност предсједника Предсједништва Југославије обављао је др **Јанез Дрновшек** (СР Словенија), а он је био потпредсједник.

26.05. У Сарајеву основана **Странка демократске акције**. За предсједника изабран **Алија Изетбеговић**.

28.06. У Сарајеву, по трећи пут у њеној историји, одржана обновитељска скупштина **Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“**. За предсједника изабран проф. др **Војислав Максимовић**.

02.07. Скупштина Словеније усвојила **Декларацију о пуној суверености државе** Републике Словеније, на основу које је републичким законима дата предност над савезним.

04.07. Иако је званично забрањен, у **Титовом Дрвару одржан оснивачки скуп Српске демократске странке**. На скупу је говорио и др **Јован Рашковић**.

12.07. У Сарајеву је основана **Српска демократска странка Босне и Херцеговине**. На оснивачкој скупштини усвојени су Програм и Статут СДСБиХ, изабрани Главни одбор и предсједник Странке, др **Радован Караџић** Скупштини су, између осталих, присуствовали и скуп поздравили академик **Јован Рашковић** и **Јован Опачић** из Книна, прваци Странке демократске акције **Алија Изетбеговић** и проф. др **Мухамед Филиповић**, те др **Драгољуб Мићуновић**, предсједник Демократске странке из Београда.

17.07. У центру „Сава“ у Београду је завршен Први конгрес Социјалистичке партије Србије. За првог предсједника нове партије, настале спајањем и трансформацијом дотадашњих Савеза комуниста Србије и Социјалистичког савеза радног народа Србије, делегати су убједљивом већином гласова изабрали **Слободана Милошевића**.

25.07. Сабор СР Хрватске усвојио је Амандмане на Устав Републике Хрватске. Промијењени су државни симболи: **петокрака је замијењена „шашовником“**.

25.07. Због **дискриминаторских одредби у Уставу Хрватске**, на митингу одржаном у **Србу**, којем је присуствовало више хиљада Срба из Хрватске и руководство СДС, те представници Српске православне цркве, **усвојена је Декларација о суверености и аутономији српског народа у Хрватској**.

29.07. Предсједник Савезног извршног већа **Анте Марковић** на митингу на Козари пред неколико десетина хиљада људи објављује оснивање нове странке, која ће убрзо добити и име - **Савез реформских снага Југославије**.

16.08. Српско национално вијеће у Хрватској је донијело одлуку о расписивању **референдума о аутономији Срба у Хрватској**.

17.08. Влада Хрватске прогласила је тај референдум незаконитим. На информације да се хрватска полиција креће према неким српских градовима у Крајини, посебно према Книну и Бенковцу у којем је дошло и до сукоба, Срби су подигли барикаде. Тај потез касније је назван **„балван револуција“**.

18.08. У присуству око 5.000 људи у сарајевској „Скендерији“ одржан **Први Сабор Хрватске демократске заједнице Босне и Херцеговине (ХДЗ)**, чији Иницијативни одбор је основан у фебруару те године у западној Херцеговини.

24.08. На ванредном засједању хрватског Сабора због немира у Книнској Крајини усвојена је **Резолуција о заштити уставног поретка и националним правима у Хрватској**, а умјесто **Стипе Шувара** за члана Предсједништва СФРЈ из Хрватске изабран је **Стјепан Месић**.

03.09. У **Широком Бријегу** (раније Лиштица) **Иван Звонимир Чичак** и **Маринко Божић** организовали **Хрватску домољубну организацију** и извршили смотру њених припадника, који су били у црним униформама.

07.09. У **Качанику** на тајном састанку делегати распуштене Скупштине Косова и Метохије албанске народности **донијели Устав Републике Косово**.

18.09. У Вишем суду у Сарајеву регистрована нова странка **Савез реформских снага Југославије за БиХ**. Предсједник странке је др **Ненад Кецмановић**.

06.10. Објављен је пројекат конфедералног модела југословенске заједнице, којег су предсједништва република Хрватске и Словеније доставила Предсједништву СФРЈ.

17.10. Предсједништво СФРЈ доставило је Скупштини СФРЈ концепт уставног уређења Југославије на федеративним основама у коме се Југославија дефинише савезном републиком, државом равноправних народа и њихових република.

19.10. На заједничкој сједници Савезног вијећа и Вијећа република и покрајина Скупштине СФРЈ, **Стјепан Месић** проглашен за новог **члана Предсједништва СФРЈ из Хрватске**.

18.11. Одржани вишестраначки избори у Босни и Херцеговини за чланове Предсједништва Републике, посланике у оба Вијећа Скупштине, одборнике за 109 општинских скупштина и Скупштину града Сарајева. Највише посланичких мјеста у Парламенту добила Странка демократске акције (86), затим Српска демократска странка (72) и најзад Хрватска демократска заједница (44). **У Предсједништво су изабрани: Муслимани - Фикрет Абдић и Алија Изетбеговић, Срби - др Никола Кољевић и др Биљана Плавшић, Хрвати - Стјепан Кљујић и Фрањо Борас и из реда осталих - др Ејуп Ганић.**

29.11. Устоличен нови патријарх Српске православне цркве, дотадашњи епископ рашко-призренски, **Павле**. То је 44. српски патријарх у историји СПЦ.

09.12. Слободан Милошевић, кандидат СПС на првим вишестраначким изборима у Републици Србији, изабран за **предсједника Републике** са 65% освојених гласова. Парламентарну већину освојила Социјалистичка партија Србије.

09.12. Предсједништво СФРЈ оцијенило је да је, последице вишестраначких избора у земљи, неопходно заједно са федералном скупштином, СИБ-ом и представницима република и покрајина, повести политичку акцију за тражење излаза из политичке и уставне кризе у земљи.

20.12. Засједањем Скупштине БиХ у Сарајеву успостављена нова власт. На бази партнерства странке СДА, СДС и ХДЗ подијелиле сва кључна мјеста у државној власти. **Предсједник Предсједништва БиХ је Алија Изетбеговић, предсједник Скупштине мр Момчило Крајишник, предсједник Владе Јуре Пеливан, предсједник Вијећа грађана др Абдулах Коњиџија, Вијећа општина Петко Чанчар и потпредсједник Скупштине Мариофил Љубић.**

22.12. На свечаној сједници Сабора Хрватске у Загребу **проглашен Устав Републике Хрватске**. Република Хрватска постаје држава Хрвата и других народности који у њој живе. Из новог Устава избачен је српски језик, а српски

народ, који је на тим просторима живио од касног средњег вијека, претворен је у националну мањину. Српски представници, у знак протеста, напустили су засједање Сабора.

23.12. Грађани Словеније на плебисциту одлучили иступити из Југославије, а тај процес ће трајати шест мјесеци. Од укупно 1.459.772 грађана са правом гласа на гласање је изашло 93,2%, За самосталност Словеније гласало је 82%. „Југославије више нема. Она Словенију не занима. Ми идемо у Европу“, рекао је др Јоже Пучник, председник изборне Комисије након саопштења резултата плебисцита

1991. ГОДИНА

09.01. Предсједништво СФРЈ издало Наредбу о разоружању свих нерегуларних оружаних снага и враћању оружја, илегално унијетог у земљу, најближим установама или јединицама ЈНА. Словенија и Хрватска се изјасниле против спровођења те наредбе на својој територији.

31.01. Војни суд у Загребу издао је налог за **привођење Мартина Шпегеља**, министра одбране Хрватске, због умијешаности у аферу илегалног увоза оружја. Власти Хрватске одбациле оптужбе, Шпегељ никада није приведен, нити одржано суђење.

20.02. Влада Хрватске поднијела је Сабору **Уставни закон по коме у Хрватској важе само закони те републике, чиме је суспендован Устав СФРЈ.** Сабор је усвојио **Резолуцију о заштити уставног поретка Републике Хрватске**, који је ултимативно упућен Предсједништву СФРЈ.

26.02. Уставна комисија доставила Скупштини СФРЈ Декларацију за нови договор о југословенској заједници, до чијег би усвајања, како је предложено у Декларацији, органи власти у југословенским републикама били дужни да поштују Устав СФРЈ и савезне органе.

27.02. „Због суверене БиХ ја бих жртвовао мир“, изјавио председник Предсједништва **Алија Изетбеговић** пред посланицима Скупштине БиХ. **Никола Кољевић, члан Предсједништва из српског народа**, изјавио је да је запањен Изетбеговићевим ријечима да му је сувереност БиХ преча од мира.

01.03. Предсједништво СФРЈ, у проширеном саставу, усвојило приједлог о уставноправном поступку за издвајање из Југославије. Једностране или билатералне одлуке с циљем тзв. **раздруживања СФРЈ**, односно отцјепљења република, у директној су супротности са Уставом СФРЈ, став је Предсједништва СФРЈ.

09.03. Иако није имала сагласност надлежних власти, опозиција у Београду одржала је протестни митинг, коме је присуствовало више десетина хиљада људи. Протести су се завршили обрачуном демонстраната и полицијских снага у којем су погинули један демонстрант и један милиционер, а

по налогу Предсједништва СФРЈ **на улице Београда изашли тенкови**. Један од ухапшених демонстраната био је и њихов организатор, **Вук Драшковић**, лидер Српског покрета обнове.

15.03. Предсједник Предсједништва СФРЈ, **др Борислав Јовић** поднио оставку на ту дужност, након чега је потпредсједник Предсједништва СФРЈ, **Стјепан Месић**, изјавио да ће он, као потпредсједник бити „у функцији предсједника“.

20.03. Скупштина Србије одбила је оставку **Борислава Јовића на чланство у Предсједништву СФРЈ**, па се он вратио на стару дужност, а дан касније изабрала **Сејду Бајрамовића** из Косова и Метохије за члана Предсједништва СФРЈ.

21.03. На проширеној сједници Предсједништва СФРЈ постигнут је договор да предсједници република започну преговоре о будућности Југославије.

25.03. У Карађорђеву, без претходне најаве, али не и у тајности, одржан састанак **Слободана Милошевића и Фрање Туђмана**, којег ће неки тумачи касније окарактерисати као договор о почетку рата и разбијању СФРЈ, односно о подјели Босне и Херцеговине, што није потврђено аутентичним доказима.

31.03. Градски одбор СДА Сарајево основао војно крило, што је представљало језгро из којег се касније развила прва паравојна формација - **Патриотска лига**. Иначе, та паравојна организација Муслимана из БиХ као датум свог оснивања узима **10.06.1991**. Први команданти те организације били су Сулејман Врањ и Сефер Халиловић, бивши официри ЈНА.

02.05. У оружаном сукобу у **Борово Селу**, између припадника МУП-а Хрватске и наоружаних мјештана, живот је изгубил 14 припадника МУП-а и три грађана. Тај догађај је означен као почетак рата у Хрватској.

06. 05. **Војник Саша Гешовски** из Кавадараца, Македонија, на очиглед свјетске јавности, **задављен је у тенку** испред Команде Војно-поморске области у Сплиту.

08.05. Скупштина Словеније упутила Скупштини СФРЈ **Изјаву о раздруживању од Југославије**, које би се обавило најкасније до **26. јуна 1991**.

15.05. На сједници Предсједништва СФРЈ **није изабран предсједник колективног шефа државе**. **Стјепан Месић**, представник Хрватске, није изабран јер су против њега гласали чланови Предсједништва из Србије, Војводине и Косова и Метохије, као и Момир Булатовић, предсједник Предсједништва Црне Горе. Будући да је и предсједнику и потпредсједнику био истекао мандат, **држава је формално остала без шефа**, јер Уставом СФРЈ и Пословником о раду Предсједништва таква ситуација није била предвиђена.

15.05. Републички завод за статистику БиХ објавио прве неслужбене резултате пописа становништва (без општине Купрес) одржаног априла те године. Подаци су показали да у БиХ живи укупно 4.354.911 становника, што у односу на попис из 1981. представља повећање за 6%. Од тога броја 752.068 је Хрвата, односно 17,3%; 1.905.018 Муслимана, односно 43,7%; Срба 1.364.363, односно 31,3%; Југословена 239.777, што је 5,5% и осталих 93.685 или 2,2%.

19.05. У Хрватској одржан референдум о отцјепљењу Хрватске од Југославије. Референдум масовно бојкотовали Срби. На референдум је изашло 83% бирача, од чега је **94,1%** гласало за самосталну Хрватску.

29.05. Скупштина Словеније усвојила **Резолуцију о приједлогу за споразумно раздруживање од Југославије.**

31.05. „Европска економска заједница снажно подржава Југославију и то као **јединствену државу**, савезну владу и њеног премијера Анту Марковића, као и започету, али успорену економску реформу“, изјавио је председник Европске заједнице **Жак Делор.**

10.06. Странка демократске акције формирала **Вијеће националне одбране муслиманског народа.** Овај датум се узима као дан формирања паравојне формације „**Зелене беретке**“, која се развила из организације наоружаних добровољаца у Сарајеву на чијем челу је био Емин Швракић.

12.06. У Сплиту одржан састанак Туђман-Милошевић-Изетбеговић, као један у низу покушаја мирног рјешења југословенске кризе. Изетбеговић одбио разговоре о кантонизацији БиХ.

25.06. Уставна комисија Словеније потврдила **уставни акт о самосталности и независности Републике Словеније и уставни закон за његово провођење.**

25.06. Сабор Републике Хрватске једногласно је усвојио **Декларацију о проглашењу самосталне и суверене Републике Хрватске** и покренуо поступак раздруживања од Југославије. Усвојена је и **Повеља о правима Срба и других националности.**

27.06. У Босанском Грахову проглашено **уједињење Босанске Крајине и САО Крајине** и усвојена **Декларација** у којој је наглашено да је „уједињење српства императивни задатак“.

27.06. Територијална одбрана Словеније напала је **јединице ЈНА у Орможу и код Језерског.** Изнад Љубљане **оборен је хеликоптер ЈНА,** који је превозио хљеб блокираној касарни. У тим окршајима **погинули један официр и два војника ЈНА**

29.06. Постигнут споразум између председника Савезаног извршног већа и председника Председништва Словеније, те председника Владе Словеније да се прекину ратне операције, да се рањеници ЈНА пребаце у болнице, а

јединице ЈНА повуку у касарне, те да се формира мјешовита комисија која ће све то контролисати.

01.07. Не поштујући одлуку Предсједништва СФРЈ о безусловном прекиду свих сукоба, јединице Територијалне одбране Словеније нападе више јединица РВ и ПВО.

01.07. У присуству трочлане делегације Европске економске заједнице, Предсједништво СФРЈ прогласило Стјепана Месића за предсједника, а др Бранка Костића за потпредсједника. Чланови предсједништва из Србије, Војводине, Косова и Метохије и Црне Горе тражили су писмену гаранцију од ЕЗ да ће Сабор Хрватске и Скупштина Словеније поштовати тромјесечни мораторијум на спровођење закона о раздруживању.

02.07. Тридесет мртвих и исто толико рањених биланс је сукоба припадника МУП-а Хрватске и српских формација из Книна.

07.07. По налогу ванредне министарске конференције ЕЗ, европска „тројка“ на Брионима разговарала са члановима Предсједништва, руководствима Словеније и Хрватске, предсједником СИВ-а и министрима за унутрашње послове и народну одбрану. Усвојена је Заједничка декларација о мирном рјешењу југословенске кризе (тзв. Брионска декларација).

07.07. Почетак Конференције о Југославији у Хагу (популарно Мировна Конференција о Југославији). У раду Конференције су учествовали сви чланови Предсједништва СФРЈ и шесторица шредсједника југословенских република, као и савезни секретар за иностране послове. **Усвојена је Декларација о мирном рјешењу југословенске кризе.**

12.07. Предсједништво СФРЈ прихватило Брионску декларацију и донијело одлуку да се до 18. јула демобилишу сви оружани састави осим ЈНА и редовног мирнодопског састава милиције, да се на границама СФРЈ успостави стање прије 25. јуна, те да се деблокирају касарне и војни објекти.

18.07. Предсједништво СФРЈ донијело Одлуку о премјештању јединица ЈНА са територије Словеније у друге дијелове СФРЈ. „Армија не треба да буде стационарана у оним деловима земље где је сматрају окупатором“, изјавио је Борислав Јовић.

22.07. На сједници Предсједништва СФРЈ у проширеном саставу, одржаној у Охриду, усвојена **Изјава против употребе силе.** Хрватска је прихватање те изјаве условљавала безусловним повлачењем ЈНА у гарнизоне.

04.08. У Пребиловцима сахрањени посмртни остаци херцеговачких Срба који су 1941. године, као жртве усташког геноцида, завршили у херцеговачким јамама. Литургију и парастос обавио је **патријарх српски, господин Павле.**

14.08. Предсједништво БиХ усвојило Платформу о овој републици. Платформа је требала да послужи као основа за даље разговоре о устројству БиХ и њеном мјесту у будућој југословенској заједници.

27.08. Вијеће министара Европске економске заједнице успоставило је Арбитражну комисију у оквиру Мировне конференције о Југославији, познатију као **Бадинтерову комисију,** чији је задатак рјешавање спорних правних питања с циљем мирно изласка из кризе у бившој Југославији. **Робер Бадинтер** из Француске именован је за предсједника петочлане комисије коју су чинили предсједници уставних судова Немачке, Италије, Шпаније и Белгије, држава-чланица ЕЕЗ-е.

14.09. Предсједник Хрватске Фрањо Туђман наредио је општи напад на касарне и војне објекте ЈНА у Хрватској.

16.09. Посланици Скупштине заједнице општина Босанске Крајине до-нијели **Одлуку о проглашењу Аутономне регије Босанске Крајина,** као не-одвојивог дијела савезне државе Југославије и саставног дијела федералне јединице БиХ.

26.09. Резолуцијом 713 Савјет безбједности УН у Њујорку одлучио да се, на основу члана 7. Повеље УН, а с циљем успостављања мира и стабилности у Југославији, **уведе тренутни, општи и потпуни ембарго на све испоруке оружја и ратног материјала Југославији,** све док Савјет безбједности, послије консултација са Владом Југославије, не одлучи другачије.

30.09. Одржан референдум Албанаца за „суверену и независну државу Косово“.

08.10. Скупштина Словеније прогласила самосталност Републике Словеније. Исти дан Република Словенија дала је рок ЈНА да до 18. октобра те године све њене јединице напусте територију Словеније

08.10. Сабор Хрватске прогласио самосталност Републике Хрватске.

15.10. На сједници Скупштине БиХ, без присуства 72 посланика СДС и једног посланика СПО, усвојени су **Платформа Предсједништва БиХ о положају Босне и Херцеговине и будућем устројству југословенске заједнице, Меморандум (Писмо о намјерама) и Резолуција СДА о суверености БиХ.**

19.10. Предсједништво СФРЈ саопштило да се као ознака Армије уводи нови симбол - **југословенска тробојница умјесто звијезде петокраке.**

24.10. У Сарајеву српски посланици у Скупштини БиХ, из Српске демократске странке БиХ (72 посланика) и Српског покрета обнове (1), конституисали су **Скупштину српског народа у БиХ,** с циљем заштите виталних интереса српског народа. За предсједника Скупштине српског народа у БиХ изабран је **Момчило Крајишник.** На истом скупу српски посланици су усвојили још неколико важних одлука, као што су: **Одлука о остајању српског народа**

Босне и Херцеговине у заједничкој држави Југославији, Одлука о расписивању и провођењу плебисцита српског народа у Босни и Херцеговини и друге.

09. и 10.11. Одржан плебисцит српског народа у БиХ за остајање у Југославији. Више од 1.550.000 држављана БиХ изјаснило се, током два дана одржавања плебисцита, за живот у заједничкој држави Југославији. „С обзиром на резултате плебисцита“, рекао је предсједник СДС др **Радован Караџић**, „може се закључити да БиХ остаје у Југославији и једино се силом може из ње издвојити“.

18.11. У херцеговачкој општини **Груде основана је Хрватска заједница Херцег-Босна**. Сједиште Хрватске заједнице Херцег-Босна је Мостар. За предсједника Хрватске заједнице Херцег-Босна изабран је **Мате Бобан**.

18.11. ЈНА ослободила Вуковар.

21.11. Скупштина српског народа у БиХ донијела је **Одлуку о верификацији до тад проглашених српских аутономних области (САО) у БиХ**: „Аутономна регија Крајина“, која је формирана 16.09., „САО Херцеговина“, која је формирана 27.06., „САО Романијско-бирчанска“, формирана 17.09., „САО Семберија“, формирана 20.09. и „САО Сјеверна Босна“.

27.11.1991. Савјет безбједности УН **Резолуцијом 721**, декларисао одлуку о потреби слања мировних снага УН у Југославију.

05.12. Хрватски Сабор повукао **Стјепана Месића из Предсједништва СФРЈ**. Обраћајући се том приликом Сабору, Месић је рекао: **“Обавио сам задатак - Југославије више нема“**.

16.12. Европска економска заједница усвојила **Критеријуме за признавање источно-европских држава**.

19.12. Скупштина САО Крајине на сједници у Книну, у својству уставотворне скупштине, прогласила је **Републику Српску Крајину**, донијела Устав и за њеног првог предсједника изабрала др **Милана Бабића**.

21.12. Скупштина српског народа у БиХ одлучила да најкасније до 14. јануара 1992. успостави **„Републику српског народа у Босни и Херцеговини“**, те донијела **Одлуку о избору Министарског савјета Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини**, који ће касније прерасти у прву Владу Републике Српске.

23.12. Скупштина Словеније прогласила нови Устав Републике Словеније.

23.12. Њемачка званично признала независност Словеније и Хрватске

23.12. Скупштина Црне Горе одбила је да од Европске заједнице тражи признавање независности са образложењем да је Црна Гора, као и Србија, била призната као независна држава још 1878. године.

1992. ГОДИНА

03.01. Конвенција о очувању Југославије одржана у Скупштини СФРЈ на којој су учествовале делегације 166 странака, удружења, организација и независних парламентарних група, као и 150 појединаца. Укупно око 700 учесника.

08.01. Резолуцијом бр. 727 Савјет безбједности УН донио одлуку о слању **50 официра** у Југославију ради надгледања прекида ватре;

09.01. У Сарајеву Скупштина српског народа у БиХ донијела Декларацију о проглашењу Републике српског народа у Босни и Херцеговини. Тај датум се обиљежава као **рођендан Републике Српске**.

13.01. Ватикан је званично признао независност Хрватске, не чекајући да то учине друге европске и свјетске државе.

15. 01. Арбитражна комисија Конференције о Југославији (Бадинтерова комисија) поднијела је **Мишљење о испуњавању услова за признавање појединих југословенских република**. Констатовано да Словенија и Македонија испуњавају постављене услове. Хрватска може бити призната под условом да свој Уставни закон усклади са одредбама нацрта Конвенције Мировне конференције о Југославији, док је признавање Босне и Херцеговине условљено одржавањем референдума

15.01. Европска економска заједница и званично признала сувереност и независност Словеније и Хрватске

23.01. У Сарајеву, Скупштина БиХ донијела одлуку о референдуму грађана о суверености и независности ове републике. “Референдум какав предлаже **Алија Изетбеговић** не рјешава ништа“, изјавио је предсједник СДС БиХ др **Радован Караџић**. „О суверенитету и независности БиХ Срби неће да разговарају јер би у њој национално били потчињени. То је ратна опција, јер се ради о угрожавању српског народа“.

25.01. Скупштина Босне и Херцеговине је расписала референдум грађана о суверености и независности ове републике. Српски посланици напустили су засједање Скупштине због прегласавања муслимаско-хрватске већине и оцјене о неприхватљивости референдума.

29.01. Одржан састанак у Београду којег је сазвао предсједник Предсједништва СФРЈ др **Бранко Костић** о прихватању **Венсовог плана**. На састанку су присуствовали представници СФРЈ, Србије, Црне Горе, представници Српске Крајине и Српске Републике Босне и Херцеговине.

16.02. Одлуком Скупштине Републике Српске Крајине др **Милан Бабић**, предсједник РСК и Влада Крајине разријешени дужности.

21.02. У Лисабону настављена **Конференција о БиХ**. Португалски амбасадор **Кутиљеро** изјавио је да „Срби траже конфедералну БиХ, Муслимани унитарну, а Хрвати федерацију“.

26.02. За команданта мировних снага УН у Југославији именован генерал-пуковник **Сатиш Намбијар** из Индије.

26. 02. **Горан Хацић** изабран за новог председника Републике Српске **Крајине** на засједању Скупштине РСК у Книну.

28.02. Скупштина српског народа у БиХ усвојила **Устав Српске Републике Босне и Херцеговине и Уставни закон за његово спровођење**.

29.02. и 01.03. **Одржан референдум о независности БиХ** на коме је **62,7 грађана муслиманске и хрватске националности гласало за независност**. Срби нису изашли на референдум, јер се према тада важећем Уставу БиХ референдум није ни могао расписати и одржати без пристанка сва три народа. Референдум који је признала међународна заједница продубио је политичке разлике у БиХ и отворио пут за међусобне сукобе.

01.03. Испред старог храма Српске православне цркве на **Башчаршији**, у центру Сарајева, догодио се први етнички мотивисани злочин у којем су припадници муслиманских паравојних формација (**Рамиз Делалић Бело** и други) убили српског свата **Николу Гардовића**, младожењиног оца, што је наговијестило грађански рат у БиХ.

01-05.03. Срби одговорили барикадама и блокадом Сарајева и још неких градова у БиХ.

09.03. У **Бриселу** одржана завршна пленарна (10) сједница **Конференције о Југославији** под предједавањем **Лорда Карингтона**. Присуствовао и **Сајрус Венс**, специјални изасланик Генералног секретара УН.

18.03. Представници три националне заједнице у БиХ у Бриселу постигли **споразум о демократској трансформацији БиХ**. Мапу територијалног разграничења по националном критеријуму („**Кутиљерова карта**“) муслимански представници, по повратку у Сарајево, одбили.

26.03. У селу **Сијековац код Босанског Брода** извршен је масакр над Србима при чему је убијено 21 лице. Према изворима ЈНА и свједока на српској страни, масакр су извршили припадници хрватско-муслиманске паравојске и јединица Војске Републике Хрватске.

28. 03. У Сарајеву одржан **Први конгрес српских интелектуалаца** на коме је усвојена **Декларација о недјелјивости интереса Срба** ма гдје они били.

02.04. Није успио покушај СДА и муслиманских паравојних формација стављања Бијељине под своју контролу. Српским територијалцима у одбрани Бијељине помогли добровољци из Србије под командом **Жељка**

Ражњатовића-Аркана. Након нормализације стања у граду, Бијељину су заједнички посјетили др Биљана Плавшић и Фикрет Абдић, чланови Предсједништва БиХ.

04.04. Извршена мобилизација резервног састава МУП-а БиХ у Сарајеву.

05.04. Нападом припадника МУП-а БиХ на **Школу унутрашњих послова** у сарајевском насељу Враце, у којој су се тада налазили полицајци српске националности, за многе ауторе у БиХ отпочео грађански рат.

06.04. Босна и Херцеговина прогласила независност.

06.04. Европска економска заједница признапа БиХ као независну државу.

06.04. Испред зграде Скупштине БиХ у Сарајеву одржан митинг под називом „**За мир и за обарање власти**“, којег су, наводно, спонтано организовали грађани Сарајева. На демонстранте је пуцано са више локација, а било је и погинулих.

06.04. Регуларне јединице Војске Републике Хрватске напале Купрес уз употребу тенкова. Жртава било на обије стране.

07.04. Скупштина српског народа у БиХ у Бањој Луци прогласила независност Српске Републике БиХ, која „**може ступити у заједнице са другим субјективитетима у Југославији**“. На Скупштини су проф. **др Биљана Плавшић** и проф. **др Никола Кољевић** поднијели оставке на положај чланова Предсједништва БиХ, у коме су послије тога остала тројица Муслимана и два хрватска представника.

07.04. Скупштина српског народа у БиХ основала Српску новинску агенцију СРНА.

14.04. Командант Територијалне одбране БиХ, **Хасан Ефендић,** издао наредбу да ТО разоружа све касарне ЈНА у БиХ.

15.04. Предсједништво Српске Републике Босне и Херцеговине, на основи Устава Српске Републике Босне и Херцеговине, донијело одлуку о **формирању Територијалне одбране Српске Републике БиХ, прогласило непосредну ратну опасност и наредило мобилизацију ТО на цјелокупној територији Српске Републике Босне и Херцеговине.**

16.04. Предсједништво и Влада Српске Републике БиХ затражили од **Европске заједнице** признавање независности Републике. Упућен је захтјев и КЕБС-у за пријем у равноправно чланство, а наложено је отварање представништва за дипломатске и економске односе са Србијом чије ће сједиште бити у Београду.

22.04. Дотадашњи **Министарски савјет** Српске Републике БиХ, преименован у прву **Владу Српске Републике БиХ**. Премијер Владе је др **Бранко Ђерић**, има два потпредсједника и 14 портфеља. Радила је у ратним условима до **20. јануара 1993. године**

26.04. У **Охриду** одржан састанак потпредсједника Предсједништва СФРЈ, Бранка Костића, генерал-пуковника Благоја Ацића и Алије Изетбеговића. Постигнут договор о мирном изласку јединица ЈНА са подручја цијеле БиХ

27.04. Одлуком Савезног Вијећа Скупштине Социјалистичке Федеративне Републике Југославије **службено је престала да постоји држава са тим именом**. На истој сједници проглашен је **Устав Савезне Републике Југославије (СРЈ), коју чине Република Србија и Република Црна Гора**, чиме је инаугурисана тзв. Трећа Југославија.

28.04. Руска Федерација признала независност БиХ.

02.05. У Сарајеву, код моста **Скендерија**, масакрирано неколико војника ЈНА који су пошли у помоћ нападнутим војницима у сарајевском Дому ЈНА.

02.05. По повратку из Лисабона на сарајевском аеродрому ЈНА је задржала предсједника Предсједништва БиХ **Алију Изетбеговића и спровела га у касарну у Лукавици**. Командант Сарајевског корпуса генерал **Војислав Ђурђевац** изјавио је да је то учињено из безбједносних разлога.

03. и 04.05. Јединице под командом **Алије Изетбеговића** напале **колону ЈНА** која се повлачила из **команде Друге војне области**, иако је била под заштитом **УНПРОФОР-а** и имала гаранцију самог Изетбеговића, који се налазио у истој колони заједно са командантом УНПРОФОР-а, генералом Мекензијем, и командантом Друге војне области ЈНА, генералом Кукањцем, да ће се мирно релоцирати из Сарајева. Приликом договореног повлачења припадника ЈНА и команде Друге војне области из Града, **3. маја у Добровољачкој улици**, у засједи, коју су поставиле паравојне формације „**Зелене беретке**“ и „**Патриотска лига**“, те **припадници Територијалне одбране БиХ**, убијено је више официра и војника ЈНА, рањена 73, а 215 заробљено. Међународна заједница је остала нијема на тај злочин. За њега још нико није одговарао, нити је утврђено ко га је наредио.

08.05. Одлуком Предсједништва СФРЈ, генерал-пуковик **Милутин Кукањац** разријешен дужности команданта Друге војне области због пропуста у извлачењу припадника ЈНА из команде Друге војне области у Сарајеву.

12.05. Скупштина Српске Републике БиХ донијела је **Одлуку о формирању оружаних снага - Војске СРБиХ**, и за њеног команданта поставила генерал-потпуковника **Ратка Младића**.

15.05. У Тузли, по истом сценарију као и у Добровољачкој улици у Сарајеву, **нападнут војни конвој ЈНА** приликом покушаја евакуације из касарне. Према до сада објављеним подацима, погинуло је око 50 припадника ЈНА, више десетина их је рањено, док се неки још воде као нестали.

15. и 16.05. У насељу Пофалићи у Сарајеву, на падинама брда Хум, убијено је више десетина цивила, немоћних жена, старца и дјеце приликом напада муслиманских паравојних јединица. Злочинци нису процесуирани.

19.05. Повучен и последњи војник ЈНА из БиХ.

20.05. Предсједништво Српске Републике БиХ, на сједници у Српском Сарајеву донијело **Одлуку о општој јавној мобилизацији снага и средстава у Републици.**

22.05. Босна и Херцеговина примљена у чланство Уједињених нација, заједно са Хрватском и Словенијом

27.05. У Улици Васе Мискина, у центру Сарајева, догодила се експлозија. Том приликом убијено је 16 људи, који су чекали у реду за хљеб, а 44 рањено. Ни једна од зараћених страна није признала одговорност за тај догађај. Због њега су у Лисабону прекинути преговори три националне делегације о будућем уставном уређењу БиХ, започети 21. маја, и то на захтјев муслиманске делегације.

30.05. Хрватска војска заузела село Равно и отпочела дејства на Требиње.

30.05. Савјет безбједности УН донио Резолуцију 757 о увођењу санкција против Савезне Републике Југославије, односно Србије и Црне горе;

01.06. Дио Америчке шесте флоте упловио у Јадран;

04.06. Муслиманске јединице из насеља Жепа нападе су колону Војске Српске Републике БиХ у кањону ријеке Жепа и убиле око 40 припадника ВСР, а већи број раниле.

06.06. У Сарајеву је постигнут споразум између представника УНПРО-ФОР-а и три националне заједнице у БиХ о отварању Сарајевског аеродрома за хуманитарне акције.

07.06. Хрватске снаге у нападима на српска села у Херцеговини спалиле више села, укључујући и Пребиловце са спомен костурницом жртава из 1941. године и српски манастир Житомислићи.

08.06. У насељу Велешаћи, општина Ново Сарајево, **8. 06. убијена је шесточлана угледна и имућна породица Пере Ристовића** одборника у Општини Центар Сарајево док су били за ручком.

У истом периоду у **Великом парку у Сарајеву**, на најмонструознији начин, убијено је осам војника ЈНА и четири цивила.

13.06. У селу **Чемерно**, у општини Илијаш, масакрирано је **29** житеља српске националности. Злочин починили припадници муслиманских формација.

13.06. Нападнута је станица **Јавне безбједности Мркоњић Град**. Муслимански екстремисти и припадници ХОС-а убили су тај дан око **30** припадника Центра јавне безбједности.

14.06. Масакр над **23** лица српске националности у селу **Босанска Бијела**, а 50 српских кућа опљачкано и спаљено.

15.06. У гранатирању спортске дворане у **Коњицу**, гдје је било затворено **170** Срба, погинуло је 13, а рањено 12 лица. Према изјавама логораша, гранатирање је извршено с положаја ХВО-а.

15.06. Угледни књижевник и академик **Добрица Ћосић** постао је први предсједник Савезне Републике Југославије. На ту дужност изабран је убједљивом већином, тајним гласањем на сједницама оба дома Савезне скупштине у Београду.

20.06. Предсједништво БиХ донијело је **Одлуку о завођењу ратног стања и Наредбу о општој јавној мобилизацији**.

21.06. Муслиманске снаге у Сребреници под командом **Насера Орића** нападе су српска села Ратковиће, Дучиће, Дворишта, Рачиће и Полимице, и том приликом **убиле 17** цивила.

24.06. Војска Српске Републике Босне и Херцеговине **оборила је хрватски авион МИГ-21 у селу Календеровци код Дервенте**.

24.06. Влада Српске Републике БиХ, којом је предсједавао проф. др **Бранко Ђерић**, у Бањој Луци, донијела одлуку да се **обустави рад свих политичких организација** док трају непосредна ратна опасност и ратни сукоби, православни празник Видовдан установљен за славу Војске Српске Републике БиХ.

28.06. На **Видовдан**, Крсну славу Војске Српске Републике Босне и Херцеговине, прва генерација младих војника положила је свечану заклетву у Бањој Луци.

28.06. **Пробијен је Коридор кроз Посавину и извршено спајање 1. Крајишког корпуса са српским јединицама из Посавине**.

29.06. Објављена **Резолуција 761 Савјета безбједности УН**, којом је овлашћен **Бутрос Бутрос Гали** да на Сарајевски аеродром упути додатне јединице мировних снага ради обезбјеђења достављања хуманитарне помоћи;

03.07. Војска Српске Републике БиХ ослободила Дервенту.

05.07. На подручју Српске Републике БиХ пуштена у оптицај **нова новчаница - динар**.

11.08. У Београду преминуо академик др Јован Рашковић, оснивач СДС у Хрватској

12.08. На 19. сједници Скупштине Српске Републике БиХ, која је одржана у Бањој Луци - проглашена Српска Република, односно донесена Одлука да се брише одредница „Босна и Херцеговина“. Усвојени државни симболи - химна „Боже правде“, застава: црвено-бијела-плава и грб: двоглави орао династије Немањића.

13.08. Савјет безбједности УН у Њујорку усвојио је двије нове Резолуције посвећене кризи у Југославији, од којих се првом, бр. 770, дозвољава употреба силе у провођењу акција хуманитарне помоћи БиХ, а другом, бр. 771, осуђује кршење људских права у БиХ и све стране у сукобу позивају да стану на пут тој пракси.

25.08. У пожару изгорјела Народна и универзитетска библиотека Босне и Херцеговине (Градска вијећница) у Сарајеву. Ниједна војна страна није признала одговорност за пожар у коме су уништена дјела (библиотечки фонд) од непроцјењиве културне и историјске вриједности.

01.09. Почела сесија Лондонске конференције о бившој Југославији. Копредсједници конференције: у име УН Сајрус Венс, у име ЕЕЗ лорд Дејвид Овен, умјесто лорда Карингтона.

15.09. Посланици Народне скупштине Српске Републике, на сједници у Бијељини, донијели одлуку о промјени назива Српске Републике у Република Српска.

19.09. Српска страна на преговорима у Женеви изашла са приједлогом о кантоналној подјели као почетној варијанти за преговоре.

19.09. Савјет безбједности УН, са 12 гласова за и три уздржана (Кина, Индија, Зимбабве), усвојио Резолуцију 777, којом се препоручује Генералној скупштини УН да СР Југославији ускрати даље судјеловање у њеном раду. Русија се изјаснила за Резолуцију, иако се вјеровало да ће се уздржати од гласања.

23.09. Југославија искључена из Генералне скупштине УН.

28.09. У Бањој Луци је изашао први број новина са новим називом „Глас српски“ - дневне новине Републике Српске, ранијег назива „Глас“.

30.09. У Палама је конституисан град Српско Сарајево. Тај чин обављен је у присуству предсједника скупштине и извршних одбора српских општина Хаџићи, Илица, Вогошћа, Рајловац, Илијаш, Пале, Центар, Стари Град, и Ново Сарајево. Сједиште града Српско Сарајево је у општини Ново Сарајево.

06.10. Савјет безбједности УН позвао, Резолуцијом бр. 780, Генералног секретара УН да оснује Комисију експерата за прикупљање података о

тешким повредама међународног хуманитарног права на територији бивше Југославије;

07.10. Јединице ВРС, под командом пуковника Славка Лисице, **ослободиле Босански Брод.**

09.10. Уједињене нације, Резолуцијом СБ, бр. **781**, забраниле надлијетања ваздушног простора БиХ.

18.10. Све три стране на преговорима у Женеви изнијеле своје **мапе разграничења и подјеле територије БиХ.** Лорд Овен изјавио да БиХ треба да буде децентрализована држава са регионима који ће имати врло значајну аутономију.

21.10. На подручју Травника, Новог Травника и Витеза отпочеле међусобне борбе **муслиманских и хрватских снага.**

24.10. Сукоби између Хрвата и Муслимана послије Витеза, Новог Травника и других мјеста у Босни, **ескалирали су и у Херцеговини**, посебно у долини ријеке Неретве.

28.10. Копредсједници Међународне конференције о бившој Југославији **Сајрус Венс и Дејвид Овен** објелоданили приједлог будућег уставног уређења БиХ. Суштина тог пријелога је да БиХ буде децентрализована и подијељена на 7 до 10 аутономних региона.

30.10. Здружене јединице Првог крајишког корпуса ВРС **ослободиле Јајце**, које је након тога ушло у састав Републике Српске.

31.10. У **Приједору** одржана заједничка сједница Народне скупштине Републике Српске и Скупштине Републике Српске Крајине. Усвојена **Декларација о уједињењу двију српских република.**

14.11. **Одбрањено Невесиње** у чувеној Митровданској бици, у којој је погинуло преко стотину српских бораца..

16.11. **Савјет безбједности УН** усвојио **Резолуцију 787**, у којој су садржане мјере за јачање режима санкција против Југославије.

06.12. **Предсједништво Републике Српске** донијело је Одлуку о формирању **Врховне команде ВРС.** Врховну команду чине **предсједник Републике Српске, предсједник Скупштине, предсједник Владе, министар одбране и министар унутрашњих послова.**

17. 012. **Скупштина Републике Српске**, на сједници на Јахорини, **изабрала је др Радована Карацића за предсједника, а Биљану Плавшић и Николу Кољевића за потпредсједнике Републике Српске.** Усвојена је Декларација коју је предложио др Карацић којом се проглашава крај рата.

23.12. У **Сарајеву** одржана **сједница Предсједништва БиХ** на којој је извршена попуна тог органа. На приједог ХДЗ БиХ, умјесто **Стјепана Кљујића,**

нови члан Предсједништва је **Миро Ласић**. Умјесто **Ненада Кецмановића**, у Предсједништво је као представник Срба, изабрана **Татјана Љујић-Мијатовић**, дотадашњи посланик СДП у парламенту БиХ. За предсједника Скупштине БиХ изабран је **Миро Лазовић**.

28.12. На Палама је почео са радом **Врховни суд Републике Српске**.

1993. ГОДИНА

03.01. У **Женеви** одржан састанак на врху три зараћене стране у БиХ. Састанку су присуствовали **Радован Караџић** и **Алија Изетбеговић**, предсједник СР Југославије **Добрица Ћосић** и предсједник Хрватске **Фрањо Туђман**. На првој пленарној сједници копредсједници конференције **Сајрус Венс** и **Дејвид Овен** изашли са приједлогом мапе о могућој подјели БиХ на 10 провинција.

04.01. **Преговори у Женеви**, запали су у ћорсокак због ултиматума и притисака медијатора и неслагања представника зараћених страна. Од Срба и Радована Караџића се тражило да прихвате услове које је поставио **Алија Изетбеговић** - федерација умјесто конфедерације и контрола тешког наоружања, чиме би се Срби одрекли стратешке равнотеже на ратишту у БиХ. Није прихваћен приједлог српске стране - право народа на самоопредјељење. Копредсједници Конференције, **Венс** и **Овен**, **предложили су** зараћеним странама уставне принципе у којима се БиХ дефинише као „**децентрализована држава у којој сва овлашћења имају покрајине**“. Сва питања од виталног значаја регулисао би Устав, којег би усвојила три државотворна народа и који би се мијењао једино консензусом три народа.

07.01. **Муслиманске снаге из Сребренице**, под командом **Насера Орића**, напале шире подручје мјесне заједнице Кравице у општини Братунац (села Кравица, Жежевица, Кајићи, Шиљковићи, Оправдићи, Поповићи, Мандићи, Бењовићи, Оченовићи, Русићи, Долови и Јасиковача) и том приликом **убиле 48 грађана**, међу којима је највише старца, жена и дјеце, а села опљачкале и попалиле.

07.01. У селу **Равно код Купреса**, на православни Божић убијено **11 Срба** цивила, а 20 рањено.

07.01. Муслиманске снаге су напале **Нови Град** (бивши Босански Нови) и **убиле 59 Срба**, док је 160 проглашено несталим.

10.01. У **Женеви је настављена Мировна конференција о БиХ**.

12.01. На другој пленарној сједници **Женевске конференције** дошло је до преокрета. Предсједник РС **Радован Караџић**, уз услов да их у року од седам дана верификује Скупштина РС, прихватио Уставне принципе са којима су се већ били сагласили представници босанских Хрвата и Муслимана, **Мате Бо-**

бан и Алија Изетбеговић. Делегација СР Југославије - **Ћосић, Милошевић и Буалтовић** - такође је подржала уставне принципе, јер они „гарантују пуну равноправност српском народу и консензус три народа у БиХ“.

20.01. Народна скупштина РС, послије дводневног засједања на Палама, одобрила је предсједнику Радовану Караџићу мандат за потписивање Женевских Уставних принципа у БиХ.

Скупштина је изабрала др **Владимира Лукића за предсједника Владе Републике Српске**, као и министре које је он предложио.

30.01. Завршени преговори о БиХ у оквиру Женевске конференције. Представник Хравата, Мате Бобан потписао сва три понуђена документа; Радован Караџић није потписао један документ (мапе), а Алија Изетбеговић је фактички одбацио сва три (два поменута плус уставне принципе).

Копредсједници конференције Венс и Овен одлучили да се преговори наставе у **Њујорку**, под окриљем Савјета безбједности УН.

05.02. У сједишту УН у Њујорку **настављени преговори** о рјешењу босанске кризе, али договор није постигнут. Састанку су присуствовали копредсједници за бившу Југославију, Сајрус Венс и Дејвид Овен, те представници зараћених страна, уједно и народа, из БиХ. Предсједнику Републике Српске, др Радовану Караџићу, америчке власти одредиле посебну процедуру кретања.

06.02. Предсједник Републике Српске др **Радован Караџић понудио је копредсједницима** конференције за бившу Југославију **Сајрису Венсу и Дејвуду Овену** нове мапе за подјелу Босне и Херцеговине на десет провинција и специјални статус за Сарајево.

07.02. Пошто споразум **представника три народа из БиХ у Њујорку** није постигнут, копредсједници мировне конференције о Југославији Венс и Овен од Савјета безбједности УН затражили да обавезујућом резолуцијом подржи Женевски мировни план онако како су га они формулисали, односно да одобри уставне принципе, војни дио о прекиду ватре и мапе подјеле Босне и Херцеговине на десет провинција.

22.02. Усвојена **Резолуција Савјета безбједности бр. 808**, којом се покреће поступак за оснивање Међународног суда за кривично гоњење лица одговорних за озбиљна кршења међународног хуманитарног права почињена на територији бивше Југославије од 1991. године

05.03. Преговори о рјешењу босанске кризе у Њујорку **завршени неуспјехом.** Муслиманска и српска страна нису потписале приједлог мапа о подјели БиХ на 10 провинција и специјални статус за Сарајево.

08.03. Српска војска ослободила Церску и Коњевић Поље. Команданти муслиманских јединица из Жепе и Церске у источној Босни понудили су војсци Републике Српске предају оружја.

10.03. Бивши амерички државни секретар **Хенри Кисинџер** изјавио да је међународна заједница учинила велику грешку признавши независност БиХ. „Ако Срби, Хрвати и муслимани нису могли да живе заједно у релативно великој Југославији, како онда да живе у малој Босни? Већ на Берлинском конгресу у прошлом вијеку, Европске силе нису знале шта да раде с Босном, јер Босна у ствари и није држава“, изјавио је Кисинџер.

18.03. Одржана **оснивачка скупштина Српске радикалне странке Републике Српске** у Бањој Луци. За предсједника изабран проф. др **Никола Поплашен**.

19.03. **Конвој УН са хуманитарном помоћи**, на челу са командантом мировних снага УН за БиХ, генералом **Филипом Морионом**, стигао у Сребреницу.

22.03. Делегација РС на преговорима у Њујорку обавијестила Савјет безбједности УН да се на ратишту **код Сребренице обустављају војне активности** и да српске снаге гарантују сувоземне и ваздушне коридоре за пружање хуманитарне помоћи. Српска страна предложила свеобухватни мировни план на тим просторима.

25.03. **Вишемјесечни преговори о судбини БиХ** завршени су неуспјехом. Мировни план копредсједника **Конфернеције о бившој Југославији, Венса и Овена**, с минималним корекцијама, **потписали су** представник Хрвата **Мате Бобан** и представник Муслимана **Алија Изетбеговић**. Предсједник РС **Радован Караџић**, **одбио је** да потпише План сматрајући да су предложене мапе неприхватљиве за Србе.

26.03. **Савјет безбједности УН** објавио је **Предсједничко саопштење** у коме се поводом Мировног плана Венса и Овена каже да: „**Савјет подржава акцију страна које су ставиле потпис и позивају једину преосталу страну која то није учинила, да без одлагања потпише преостала два документа**“.

26.03. Британски министар иностраних послова **Даглас Херд** изјавио је да српска страна може очекивати **тоталну изолацију и блокаду** уколико не прихвати план Овена и Венса.

30.03. У извјештају генералног секретара УН **Бутроса Галија** Савјету безбједности **Срби су означени као једина страна одговорна** што мировни преговори у Њујорку нису успјели.

31.03. **Резолуцијом СБ УН, бр. 816**, одобрена примјена силе у спровођењу одлуке о забрани свих летова изнад БиХ. На тражење Русије из Резолуције је изостављена формулација о бомбардовању циљева на земљи.

17.04. **Резолуцијом 819** се од сукобљених страна у БиХ захтијева да **подручје Сребренице сматрају заштићеном зоном**, односно подручјем без војних напада или било којих других дејстава.

17.04. Генерал Ратко Младић, командант ВРС, и генерал Сефер Халиловић, командант Армије БиХ, у присуству генерала Ларса Ерика Валгрена, као посредника, потписали Споразум о потпуном прекиду ватре у зони Сребренице и њеној демилитаризацији.

18.04. Савјет безбједности УН запријетио, Резолуцијом бр. 820, да ће поштрити санкције против Југославије почев од 26. априла, уколико до тада Срби у БиХ не потпишу Венс-Оенов мировни план;

19.04. Сукоби између Хрвата и Муслимана настављени су пуном жестином, а команда ХВО из Коњица затражила од српске стране да прихвати цивилно хрватско становништво из тог града.

23.04. Припадници бригаде ХВО „Херцег Стјепан“ пронашли су у хрватском селу Трусина код Коњица, тијела 26 мјештана, међу којима је било жена и дјецe, које су измасакирале муслиманске јединице. Хрватски предсједник Фрањо Туђман позвао је Хрвате и Муслимане у централној Босни да обуставе борбе у којима је до тада погинуло најмање 250 људи.

24.04. На заједничкој сједници двају парламената, Републике Српске Крајине и Републике Српске, у Новом Граду, усвојена Декларација Заједнице скупштина Републике Српске Крајине и Републике Српске. Парламентарци су тражили сједницу скупштине на којој би донијели одлуку о расписивању референдума за уједињење двију република у једну државу.

26.04. Посланици Народне скупштине РС, на засједању у Бијељини, једногласно су одбили Венс-Оенов мировни план. Донесена одлука да се 15. и 16. маја одржи референдум на коме би се Срби у РС изјаснили о прихватању Венс-Оеновог плана.

Непосредно прије доношења те Одлуке, предсједник СРЈ Добрица Ћосић, предсједник Србије Слободан Милошевић и предсједник Црне Горе Момир Булатовић упутили су писмо посланицима Народне скупштине РС, које им је донио министар иностраних послова СРЈ, Владислав Јовановић, тражећи од њих да прихвате Венс-Оенов план.

Одбијањем посланика НС РС да прихвате Венс-Оенов план, аутоматски је ступио на снагу поштрени режим санкција према Југославији.

Предсједник Српске радикалне странке, др Војислав Шешељ, изјавио да је задовољан одлуком Народне скупштине РС и да је потпуно подржава.

27.04. “Руска федерација неће бити покровитељ онима који се супростављају међународној заједници“, изјавио је Борис Јељцин, опредјељујући тако став Русије према одлуци Српске Скупштине да не прихвати Венс-Оенов план.

29.04. Предсједник РС Радован Караџић и предсједник Народне скупштине РС Момчило Крајишник прихватили су приједлог предсједника Србије Слободана Милошевића и Скупштине Републике Србије да се за 5.

мај закаже нова сједница Народне скупштине РС, на којој би „детално били размотрени сви аспекти Венс-Овеновог плана“.

01.05. У Атини на Конференцији о БиХ, предсједник РС Радован Карацић је на крају овог скупа потписао **Венс-Овенов план за БиХ**, уз услов да „Скупштина РС на засједању 5. маја подржи одлуку своје делегације донијету у Атини.“

05.05. Предсједник РС Радован Карацић позвао је посланике Скупштине Републике Српске да верификују његов потпис који је у Атини ставио на Мировни план Венса и Овена.

Народна скупштина, која је засједала на Јахорини, **одбацила је Венс-Овенов план**, одбивши да верификује потпис предсједника Радована Карацића који је условно ставио у Атини.

Скупштина је потврдила већ раније донијету одлуку да се **о Венс-Овеновом плану одржи референдум 15. и 16. маја** .

05.05. Дотадашњи копредсједник Међународне конференције о бившој Југославији **Сајрус Венс** предао је дужност новоименованом копредсједнику, Норвежанину **Торвалду Столтенбергу**.

06.05. Усвојена **Резолуција 824**, којом се „објављује да се главни град БиХ Сарајево и друге сличне угрожене зоне, посебно градови Тузла, Жеп, Бихаћ, Горажде, као и Сребреница, са њиховом околином, третирају као **заштићене зоне** од свих страна у сукобу и да се прекину сви оружани напади и све непријатељске акције“.

08.05. Предсједник, потпредсједник, министри и посланици Републике Српске **спријечени да пређу границу СР Југославије код Зворника**.

Предсједник РС Радован Карацић изјавио је да „**окретање леђа Србије српском народу у БиХ погађа у душу**“, као и да ће укидање помоћи донијети тешкоће РС, али да ће она „**преживјети и пронаћи властити излаз из ситуације**“.

14.05. У Београду одржана заједничка сједница три скупштине - СР Југославије, Србије и Црне Горе, првобитно замишљена као заједнички скуп посланика пет парламената (Свесрпски сабор). Умјесто посланика Скупштине РС, сједници је присуствовала трочлана делегација, а из Скупштине РСК стигло је око тридесет посланика. Присутни посланици су једногласно усвојили **Декларацију о мировном плану за окончање рата у БиХ**.

15. и 16. 05. У Републици Српској током та два дана одржан је **референдум о Венс-Овеновом Мировном плану**. Према званичним подацима, на референдум је изашло **1.102.233** или 92% уписаних бирача. **Против** прихватања **Мировног плана изјаснило се 96% бирача**, а на друго референдумско питање **о праву на самостално и слободно удруживање РС с другим државама** потврдно се изјаснило такође **96% бирача**.

16.05. Бивши амерички државни секретар **Хенри Кисинџер** у чланку у торинској „Stampi“ нагласио да је једино мудро и праведно рјешење „одвајање три етничке цјелине у БиХ државним границама“.

17.05. Референдум Срба у РС, на коме су се изјаснили против прихватања подјеле БиХ на провинције, мировни посредник **Дејвид Овен** је назвао директним изазовом међународној заједници.

25.05. Резолуцијом 827 Савјета безбједности, а не Генералне скупштине Уједињених нација, основан Међународни кривични суд за ратне злочине почињене на простору бивше Југославије. Суд ће имати 11 чланова, а сједиште ће му бити у Хагу.

01.06. Скупштина СРЈ разријешила је Добрицу Ћосића дужности председника пошто је оцијенила да је кршио Устав, а стварни разлози су друге природе.

03.06. Формирана Социјалистичка партија Републике Српске, на конгресу у Бањој Луци. За првог председника изабран др **Драгутин Илић**.

04.06. Резолуција 824 захтијева слање тешко наоружаних снага у БиХ ради заштите шест муслиманских енклава. Међународне снаге ће штитити **Сарајево, Тузлу, Жепу, Сребреницу, Горажде и Бихаћ**;

05.06. Скупштина Републике Српске Крајине на засиједању у Петрињи одлучила да се у РСК **19. и 20. јуна одржи референдум** на којем би се грађани изјаснили о питању „Да ли сте за уједињење РСК и РС у јединствену државу, уз могућност уједињења с другим српским државама“.

13.06. “Спасили смо око 5000 Хрвата са подручја Травника, јер је том недужном народу пријетило уништење од стране плаћеника и екстремиста муслиманских снага“, изјавио је комадант ВРС **генерал Ратко Младић**.

Он је подсјетио да је српска војска пружила руку спаса и муслиманском становништву из Сребренице и Жепе.

17.06. Амерички председник **Бил Клинтон** изјавио да ће САД „озбиљно размотрити приједлог о подјели Босне на три етничке провинције уколико се три стране о томе споразумију“.

19.06. Бивши француски министар иностраних послова **Ролан Дима** изјавио је на једном форуму у Кран-Монтани у Швајцарској, да је „**одговорност Њемачке и Ватикана за убрзање кризе у бившој Југославији огромна**“.

20.06. У Херцег Новом председник РС **Радован Караџић** и председник Хрватске заједнице Херцег-Босне **Мате Бобан** разговарали о подјели БиХ на етничке зоне, што је својеврсни повратак на план португалског дипломате **Жозе Кутиљера** из априла 1992. године.

21.06. Копредсједник Конференције о бившој Југославији **Торвалд Столтенберг** изјавио је да нови план о подјели БиХ на три етничка дијела треба испробати, макар и по цијену цијепања земље.

24.06. Предсједник РС **Радован Карацић** изјавио је да се са вођом Хрватска **Матом Бобаном** споразумио о стварању конфедералне БиХ, која би се састојала од **три етничке државе** и имала конфедералну владу, чије би чланове делегирале те три државе.

25.06. У Женеви објелодањен **Српско-хрватски план за подјелу БиХ** од девет тачака. Према овом плану, БиХ би била **конфедерација с уставом који признаје три конститутивна народа**.

28.06. Почела друга рунда преговора у Женеви о рјешавању кризе у БиХ. Копредсједници Конференције о бившој Југославији водили су посебне разговоре са свих седам чланова Предсједништва БиХ.

03.07. Поглавар Српске православне цркве, **патријарх српски, господин Павле, боравио у посјети Републици Српској**. Предсједник др Радован Карацић, оцијенио да посјета патријарха Павла Републици Српској има огроман значај „јер су нас противници до сада дијелили у многим сферама - државним, патријским и економским, али никад нису успјели да подијеле нашу цркву, која је духовни објединитељ нашег народа“.

20.07. Народна скупштина РС на засједању у **Мркоњић Граду** одлучила да **поништи одлуке ЗАВНОБиХ-а** о проглашењу БиХ за федералну јединицу Југославије, донијету 25.11.1943. године. Према интерпретацији предсједника Скупштине РС, Момчила Крајишника, поништењем тих одлука бивша БиХ је престала и формално да постоји као држава.

27.07. У Женеви започела нова рудна мировних преговора о БиХ. Под предсједавањем двојице мировних представника, **Дејвида Овена и Торвалда Столтенберга**, осим лидера три националне заједнице у БиХ (**Карацић, Изетбеговић и Бобан**), састанку су присуствовали предсједник Хрватске **Туђман**, Србије **Милошевић**, и Црне Горе **Булатовић**, као и специјални представници руског и америчког предсједника, **Виталиј Чуркин и Рециналд Бартоломју**.

30.07. На конференцији у Женеви постигнут је споразум трију зараћених страна о уставном уређењу БиХ као Савеза република БиХ: **Републике Српске, Херцег-Босне и Републике Босне**.

01.08-04.08 Војска РС освојила највиши врх планине Бјелашнице, југозападно од Сарајева, и преузела контролу над ТВ релејом. Српске снаге освојиле су све кључне положаје на Игману, **ослободиле Трново** и натјерале муслиманске снаге на повлачење..

11.08. На сарајевском аеродрому Бутмир, у присуству команданта УНПРОФОР-а за БиХ, белгијског генерала **Франсоа Брикмона**, команданти трију зараћених страна, **Ратко Младић, Расим Делић и Миливој Петковић**, потписали су **Војни споразум о миру у БиХ**. Том приликом је постигнут до-

говор о поштовању прекида свих борбених активности, а генерал Младић се сагласио да се војни посматрачи УН распореде на Бјелашници и Игману.

16.08. Вође трију зараћених страна у БиХ почели су директне преговоре у Палати нација у Женеви, уз посредништво лорда Овена и Торвалда Столтенберга, о етничкој подјели бивше БиХ на три републике које ће чинити заједницу република.

28.08. На 34. засједању Народне скупштине РС на Јахорини, усвојен је најновији Женевски пакет, тј. уставни споразум о Савезу република БиХ, војни документ и мапу територијалног разграничења бивше БиХ на три републике.

28.08. Скупштина тзв. Републике БиХ, тј. муслимански парламент, одлучио да се врати на преговоре, али је саопштио да мировни план не може бити прихваћен у тадашњем облику.

28.08. Хрватски посланици из парламента бивше БиХ прогласили су у **Грудама Хрватску Републику Херцег Босну (ХРХБ)** која ће бити у саставу Уније република Босне и Херцеговине.

01.09. Мировни преговори о БиХ у Женеви прекинути су пошто је муслиманска страна одбила да потпише споразум.

10.09. У Бањој Луци, у акцији названој „Септембар ‘93“, око 200 припадника 16. моторизоване бригаде, Прве оклопне бригаде и Батаљона војне полиције блокирало центар града. “Кризни штаб“ Акције је властима у РС доставио листу захтјева који су се углавном односили на побољшање материјалног положаја бораца и инвалида, али и захтјев за обрачун с ратним профитерима чије хапшење су одмах започел актери Акције. Након седам драматичних дана акција „Септембар ‘93“ завршена је без иједне капи крви.

21.09. Састанак лидера три зараћене стране БиХ одржан је на бриганском броду „The Invincible“ у Јадрану. Састанку су, осим копредсједника Мировне конференције, Овена и Столтенберга, присуствовали и: предсједник Хрватске Фрањо Туђман, Србије Слободан Милошевић и Црне Горе Момир Булатовић, специјални емисари САД и Русије, Чарлс Редман и Виталиј Чуркин. Муслимани и Хрвати су постигли компромис око претходно најспорнијег муслиманског затјева - излазак на море.

Такође, Планом је била предвиђена могућност да и Срби, размјеном неких територија са Хрватима (залеђе Дубровника за територију око Превлаке), добију излаз на море.

Према тада постигнутом компромису, Србима би припало 52% територије БиХ, Муслиманима 31% и Хрватима 17%.

27.09. Око 400 делегата Уставотворног парламента у Великој Кладуши донијело је једногласну одлуку о проглашењу **Аутономне покрајине Западна Босна,** за чијег предсједника је изабран **Фикрет Абдић, члан Пред-**

сједништва БиХ. Постигнут је споразум о сарадњи са Републиком Српском и Србијом.

27. и 28.09. У Сарајеву одржан **Први бошњачки сабор** на којем је усвојена **Декларација о бошњаштву**, чијом имплементацијом је, између осталог, Муслиманима из Босне и Херцеговине враћено име Бошњак.

03.10. Фикрет Абдић позвао народ Цазинске Крајине на устанак и обрачун са припадницима Петог корпуса Армије БиХ.

17.10. Његова светост патријарх српски, **господин Павле**, са архијерејима СПЦ, у присуству око 2.000 Козарчана, гостију и највиших представника Републике Српске, обавио је **на Мраковици** прво опијело и помен козарским жртвама из Другог свјетског рата.

09.11. У сукобима Хрвата и Бошњака у **Мостару** је срушен **Стари Мост** - величанствена грађевина из **16. вијека**, који је био под **заштитом УНЕСКО-а**.

12.12. У Републици Српској Крајини одржани су **избори. За предсједника РСК изабран Милан Мартић.**

23.12. У Бриселу без резултата завршени **преговори трију зараћених страна у БиХ, започети дан раније у Женеви.** Умјесто усвајања уговора о миру, договорено је само примирје, и то од 23. децембра до 15. јануара 1994.

1994. ГОДИНА

09.01. Поводом другог рођендана Републике Српске, на свечаној сједници Народне скупштине РС у Палама, Орденом Републике Српске са огрлицом одликован је патријарх српски, **господин Павле.**

28.01. Влада Републике Босне и Херцеговине у Сарајеву упутила је захтјев за хитан састанак Савјета безбједности, да би се спријечило отворено војно мијешање Хрватске у сукоб у Босни и Херцеговини. У захтјеву се наводи да 12.000 припадника регуларних трупа Војске Хрватске, опремљених тенковима и хеликоптерима, учествује у борбама против Бошњака.

05.02. На сарајевској пијаци „Маркале“ у центру града, од експлозије (гранате или мине) погинуло је **69, а рањено око 200 људи.**

Главни штаб ВРС одбацио одговорност за ту несрећу и упутио захтјев **УНПРОФОР-у** да се формира мјешовита комисија и одмах покрене истрага.

Министарство иностраних послова СРЈ осудило је тај акт као злочиначки напад на недужне грађане Сарајева, тражећи да се утврди истина, пронађу и најоштрије казне кривци.

Стручњаци војске Југославије тврдили су да су број и врста пројектила који је (наводно) пао на сарајевску пијаци „Маркале“, као и слика са мјеста догађаја, у потпуном несагласју са бројем жртава.

09.02. Ултимаум НАТО Србима. Поводом случаја Маркале, председник САД **Бил Клинтон** изјавио: „Одлуком НАТО, САД су показале да више неће бити само посматрач сукоба који вријеђа савјест и угрожава мир“;

11.02. У складу са постигнутим договором, јединице **ВРС повукле тешко наоружања из околине Сарајева и ставиле га под контролу УНПРОФОР-а**. Срби су прихватили приједлог Бориса Јељцина да повуку тешку артиљерију из околине Сарајева, а да се у Сарајеву и околини стационира **400 руских војника** који ће учествовати у операцији одржавања мира.

15.02. Председник Русије **Борис Јељцин** изјавио после разговора са британским премијером **Џоном Мејџором**, да Русија неће дозволити да се проблем у Босни рјешава без Русије.

18.02. **Први канал француске независне телевизије ТФ1 објавио у свом дневнику да су за недавни масакр на сарајевској пијаци „Маркале“ одговорни босански Муслимани**. По репортеру тог канала УНПРОФОР је званично потврдио одговорност Муслимана за злочин и извјештај је достављен генералном секретару УН **Бутросу Галију**.

23.02. **Муслимани и Хрвати закључили споразум о прекиду ватре који треба да ступи на снагу 25. фебруара**.

24.02. Председник Хрватске **Фрањо Туђман** изјаснио се о прихватању америчке иницијативе о обједињавању босанских Муслимана и Хрвата у заједничку државу и успостављању конфедерације између те државе и Хрватске.

25.02. **Америчка иницијатива да се постигне хитан споразум између Хрвата и Бошњака о формирању Федерације двају народа у БиХ и њихов заједнички улазак у конфедерацију са Хрватском, добила је пуну подршку Њемачке, Италије и Ватикана**.

18.03. У Вашингтону је на свечаној церемонији, у присуству председника САД, потписан споразум о формирању **федералне државе босанских Хрвата и Бошњака**, као и **Декларација о принципима могућих конфедералних веза нове федерације и Републике Хрватске**. Декларацију су потписали председници Фрањо Туђман и Алија Изетбеговић.

25.03. Народна скупштина Републике Српске једногласно је, на 39. сједници одржаној у Палама, усвојила **Платформу о даљем наступу делегације РС на мировним преговорима о бившој БиХ**. На сједници је председник Владе РС др **Владимир Лукић** поднио оставку на ту функцију.

29.03. У Београду одржана скупштина Српског сабора, односно Други Конгрес српских интелектуалаца, ванстраначког удружења, за уједињење и заштиту српских националних интереса. За предсједника изабран академик Павле Ивић.

30.03. Уставотворна скупштина бивше Републике БиХ у Сарајеву прихватила Устав Федерације БиХ којим се успоставља Федерација БиХ на територији са већинским хрватским и муслиманским становништвом. „Хрватско-муслиманска скупштина у Сарајеву је коначно и формално укинула БиХ, као федералну јединицу бивше Југославије“, изјавио је предсједник Народне скупштине Републике Српске Момчило Крајишник.

31.03. Из Горажда, једне од тзв. безбједносних зона УН, у којој живе готово искључиво Муслимани, покренута нова офанзива Армије БиХ, „Прољеће 94“.

31.03. Послије дугих преговора, пронађено компромисно рјешење за Резолуцију 908 о УНПРОФОР-у у БиХ и Хрватској. Мандат мировним снагама је продужен за наредних шест мјесеци. САД прихватиле да се одмах у БиХ и Хрватску пошаље 3.500 нових војника.

05.04. „Сломљена је осмодневна муслиманска офанзива из правца Горажда према српским територијама, а јединице ВРС избиле су на десну обалу Дрине“, изјавио генерал-мајор Манојло Миловановић, начелник Главног штаба ВРС.

08.04. Француски министар одбране Франсоа Лиотар затражио је бомбардовање Срба код Горажда, како би се „српска офанзива зауставила без одлагања и безусловно“.

10.04. Два НАТО авиона бомбардовала су положаје ВРС у Горажду. Одлуку о нападу донио Јасуши Акаши, консултујући се са Бутросом Галијем. Командант УНПРОФОР-а за БиХ, Мајкл Роуз, изјавио да је он затражио ваздушни напад на Србе око Горажда.

11.04. У ваздушном нападу на српске положаје око Горажда уништена су два тенка. Нападнута је једна српска аутомеханизована колона. Нападе су тад извела два америчка авиона из састава НАТО-а, али типа „Ф18“, а не као претходно „Ф16“. У тој акцији НАТО-а погинуло је најмање 15 Срба.

17.04. Генерални секретар УН Бутрос Гали затражио је одобрење за НАТО-а ваздушне ударе на позиције Срба ради заштите свих шест безбједносних зона у БиХ. Томе се успротивио руски амбасадор у УН Јуриј Воронцов, оцјењујући да би то значило мијешање УН у грађански рат у БиХ.

20.04. Из кабинета предсједника РС Радована Караџића издато саопштење у коме се каже “српска страна једнострано проглашава мир у Горажду и да је криза овог града тиме завршена“.

21.04. Скупштина Републике Српске Крајине изабрала је **Борислава Микелића** за предсједника Владе РСК. **Милан Бабић** именован је за министра иностраних послова, **др Раде Тањга** за министра одбране, **мр Илија Пријић** за министра унутрашњих послова.

21.04. Савјет безбједности УН, на приједлог Велике Британије, Француске, Шпаније и Русије, усвојио **Резолуцију бр. 913**, којом од српске стране у БиХ тражи моментално укидање блокаде и повлачење са територије Горажда. Од обије зарађене стране тражи се тренутни прекид ватре и повратак преговорима.

Истог дана **СБ УН** донио још једну резолуцију, **бр. 914**, којом је одобрено слање додатних 6.500 војника УНПРОФОР-а у БиХ;

22.04. Основана Контакт-група, коју чине дипломати УН, ЕУ, САД и Русије, с циљем да ради на мировној стратегији за Босну. Полазни принципи у њеном раду су: БиХ као јединствена држава са два ентитета чије ће односе уредити усаглашени устав. Контакт-група саопштила српским представницима да ће БиХ бити подијељена по формули 51% за Федерацију и 49% за Српску. Приједлог за разграничење изнио амерички представник **Чарлс Редман**, не уважавајући српске територијалне приоритете.

26.04. Команда Војске Републике Српске изјавила да је повлачење тешког наоружања из области 20 км око Горажда окончано.

17.05. Његова светост **патријарх московски и цијеле Русије Алексеј Други** у пратњи патријарха српског господина Павла **стигао је у Пале**. До чекали су их најистакнутији представници Републике Српске др Радован Карацић, Никола Кољевић и Момчило Крајишник и командант војске Републике Српске, генерал-пуковник Ратко Младић. Истог дана **положио је камен темељац за изградњу цркве на Грбавици** у Српском Сарајеву.

21.05. Команда УНПРОФОР-а саопштила је да муслиманска страна није потписала анекс споразума о прекиду ватре у зони од три километра око Горажда.

25.05. Хрватске снаге придружиле се муслиманској војсци у нападу на положаје Срба у централној Босни. То је био први пут за више од годину дана да Хрвати активно помажу муслиманским војницима против Срба.

26.05. У Талоару су без резултата завршени преговори представника Федерације БиХ, РС и **Контакт групе**. Разговарало се о могућој подјели БиХ према којој би 49 % територије припало Српској, а 51% Федерацији БиХ.

02.06. У Женеви, под окриљем УН и непосредној организацији **Јасушија Акашија**, одложени су преговори о миру представника зарађених страна у БиХ. Састанак су бојкотовали представници Владе у Сарајеву.

08.06. У Женеви окончани преговори о БиХ. Потписана Заједничка изјава о једномјесечном прекиду непријатељстава, почев од 10. јуна. У документу се каже да је то “први корак према глобалном прекиду непријатељстава у читавој БиХ“, затим да ће се „у међувремену приступити потпуном ослобођењу свих заробљеника, укључујући и ратне“.

16.06. У Лондону завршен састанак експерата Контакт-групе задужених за израду мапа о територијалној подјели БиХ.

29.06. У Паризу је Контакт-група за БиХ постигла дефинитиван договор око мапа о етничкој подјели БиХ, „које ће бити презентоване зараћеним странама када за то дође вријеме“.

Према извјештајима из сједишта НАТО-а у Бриселу, та војна организација спремна је да у БиХ упути 50.000 војника за спровођења плана Контакт-групе.

05.07. У Женеви министри иностраних послова пет великих сила (САД, Русије, Велике Британије, Француске и Њемачке) објавили план Контакт-групе, по принципу „узми или остави“, и приликом уручења мапа делегацијама зараћених страна дали рок од двије недјеље да се о њима изјасне.

07.07. Поводом мировног плана Контакт-групе за БиХ, лидер Бошњака **Алија Изетбеговић** изјавио „Ако процјенимо да ће Срби рећи НЕ, ми ћемо рећи ДА. Вјерујем, зато, да ћемо прихвати план, јер је готово сигурно да ће га Срби одбити..“

12.07. Из „заштићене енклаве Сребреница“ бошњачке снаге извршиле су артиљеријски напад на гробље у Братунцу за вријеме док се на њему одржавао помен за 3.000 Срба са подручја Сребренице, Склелана и Братунца.

13.07. У Палама завршени разговори предсједника РС Радована Карацића са министрима иностраних послова **Француске и Велике Британије, Аленом Жипеом и Дагласом Хердом** о плану Контакт-групе. „Предочили су застрашујућу слику продуженог и продубљеног рата, можда и ван граница БиХ, уколико се план одбије“, рекао је Карацић

19.07. Народна скупштина Републике Српске донијела је **Декларацију о предложеном мировном плану Контакт-групе**, о којој се јавност неће обавјештавати док се коверат у који је запакована не отвори у Женеви. Извјесно, није се радило о одговору типа „ДА“ или „НЕ“, како су то захтијевали међународни изасланици.

Поводом одбијања потписа на предложени план Контакт-групе и одређења власти РС да се о томе гласа на референдуму, Влада Србије упутила писмо Србима из Босне с упозорењем: „немојте се склањати иза референдума“.

21.07. Лидер Муслимана Алија Изетбеговић **повукао безусловно бошњачко-хрватско прихватање мировног плана Контакт-групе.**

04.08. Влада Југославије донијела одлуку о прекиду политичких и економских односа са Србима из Босне и руководством на Палама. Границе су затворене, обустављен транспорт и донесена забрана политичком руководству и члановима парламента да ступе на тло Југославије. **Прекинуте су и телефонске везе између СР Југославије и Републике Српске.**

06.08. Предсједник РС Радован Караџић издао **наредбу** о завођењу опште радне обавезе за **цјелокупно радно способно становништво**, како би се „у потпуности обезбједило обављање пољопривредних радова, исхрана бораца, ратних војних инвалида и жртава рата“.

18.08. Именована нова Влада Републике Српске, на челу са **Душаном Козићем**. Она је преузела извршну власт у ратом захваћеној Републици Српској од Владе којом је предсједавао др **Владимир Лукић** и издржала до **16. 10. 1995.**, кад је на 54. сједници Народне скупштине РС поднијела оставку.

21.08. **Јединице Петог корпуса**, лојалне муслиманским властима у Сарајеву, заузеле су Велику Кладушу, сједиште Аутономне покрајине Западна Босна.

26.08. У 82. општине на територији Републике Српске постављено је 4.500 гласачких мјеста на којима се 1.300.000 грађана наредна два дана изјашњавало да ли су **ЗА или ПРОТИВ** мапа које је предложила Контакт-група.

27.08. почео, а 28.08. завршен референдум о мировном плану Контакт-групе у Републици Српској на који је, према званичним подацима, изашло 90,86% грађана. „ЗА“ предложене мапе изјаснило се 3,39% (28.195), а „ПРОТИВ“ **96,06% или 924.899**

06. и 07. 09. Контакт-група предложила Савјету безбједности **ублажавање санкција СРЈ**, пошто је њена Влада прекинула политичке и економске везе са руководством РС због одбијања предложеног територијалног разграничења из **Мировног плана Контакт-групе.**

22.09. **Авиони НАТО-а** бомбардовали српски тенк у забрањеној зони око Сарајева.

24.09. **Усвојене двије резолуције Савјета безбједности УН.** Прва, **бр. 942**, говори о **пооштравању** санкција према Републици Српској, а друга, **бр. 943**, налаже **ублажавање** санкција СР Југославији.

30.09. **Резолуцијом 947** продужен мандат УНПРОФОР-а у бившој Југославији до 31. марта 1995. Усвојено и **Предсједничко саопштење**, којим се осуђује српска страна због кршења Споразума о прекиду ватре у региону Сарајева.

03.10. Српска православна црква основала **Духовну академију, „Свети Василије Острошки“** у Србињу, данашња Фоча. За **ректора** именован епископ захумско-херцеговачки **Атанасије (Јевтић)**.

06.10. Бошњачке снаге на **Игману** починиле масакр на 20 припадника ВРС међу којима и четири болничарке. Унакажена тијела пронашли припадници УНПРОФОР-а.

01.11. У **владичанском двору Епархије бањалучке** одржано ванредно засједање **Светог архијерејског Сабора Српске православне цркве** под началствовањем Његове светости патријарха српског, господина Павла и уз учествовање 29 високопреосвештених архијереја из свих српских земаља и дијаспоре.

03.11. Информативна служба **Другог крајишког корпуса Војске РС**, издала саопштење да су здружене бошњачке и хрватске снаге извршиле јак напад на купрешку висораван и сам град **Купрес**, послије чега је он пао у хрватске руке. У нападу су учествовале јединице ХВО и елитне јединице војске Републике Хрватске.

04.11. **Врховна команда Оружаних снага Републике Српске прогласила је општу мобилизацију** војноспособног становништва и упутила приједлог Скупштини РС да на наредној сједници прогласи **ратно стање** на цијелој територији РС. Одлуком Врховне команде обустављен је рад високошколских установа, а студентима у РС и онима на школовању у СРЈ наложено да се одмах јаве у своје јединице.

19.11. Савјет безбједности УН усвојио **Резолуцију бр. 958**, којом је одобрена употреба ваздушних снага НАТО-а и на територији Републике Српске Крајине, тј. зонама под заштитом УН-а.

28.11. Несврстане земље поднијеле су **Савјету безбједности УН у Њујорку** нацрт Резолуције о демилитаризацији Бихаћа према којој би се из града повукле све војне снаге, осим 500 полицајаца.

13.12. **Предсједник РС Радован Караџић** позвао је бившег предсједника САД **Џимија Картера** да посредује у рјешавању сукоба у БиХ.

24.12. У **Бањој Луци основана Академија наука и умјетности Републике Српске**. До изборне скупштине, на којој су изабрани управни органи и усвојен статут, на челу Академије налазили се академици: **Славко Леовац** и **Петар Мандић**.

26.12. На четвртој сједници **Скупштине Града Српско Сарајево** у Вошоћи, усвојена **Декларација о српском граду Сарајеву** којом се потврђује да је овај град „неодвојиви дио и главни гард Републике Српске“.

29.12. **Народна скупштина Републике Српске** први пут се у Палама, након три ратне године, **подијелила на страначкој основи**. Из до тада једин-

ственог Клуба посланика, иступило је седам сталних чланова, који су формирали **Клуб независних посланика**. За **предсједника новоформираног клуба** изабран је посланик из Лакташа, **Милорад Додик**.

1995. ГОДИНА

12.01. Резолуцијом СБ УН, бр. 970, продужава се дјелимична суспензија санкција према СР Југославији за још 100 дана, а односи се на међународне авионске летове, трајектну линију Бар-Бари, спорт и културу.

09.02. Бивши мировни посредник у југословенској кризи **Сајрус Венс**, као гост конференције за штампу америчке амбасадорке у УН **Медлин Олбрајт**, изјавио да је прерано признавање некадашњих југословенских република била страшна грешка. "Требало је да се држимо **Хашког споразума** који није дозвољавао признавање бивших југословенских република док се не постигне свеобухватно политичко рјешење. То није испоштовано и мислим да је то била страшна грешка", рекао је Венс.

14.02. Командант Главног штаба **генерал-пуковник Ратко Младић** упутио је оштар протест команданту УНПРОФОР-а за бившу БиХ **генералу Руперту Смиту** због нове муслиманске офанзиве на подручју Бихаћа.

15.02. Предсједник САД **Бил Клинтон** верификовао је нови приједлог Контакт-групе за рјешење кризе у бившој Југославији. Према том приједлогу се од СРЈ у замјену за дјелимичну и привремену (двомјесечну) суспензију санкција тражи признавање Хрватске, БиХ, Македоније и Словеније у њиховим међународно признатим границама. При томе се од СРЈ тражи да подржи план Контакт-групе о БиХ, као и **план „Z-4“ за Крајину** и да се обавезе да се неће мијешати у евентуални нови рат у Хрватској.

20.02. На састанку **руководстава Републике Српске и Републике Српске Крајине** у Бањој Луци формиран заједнички **Савјет одбране**, на основу **Приједорске декларације двије скупштине од 31. октобра 1992. године**. Чланове Савјета чине два предсједника република, предсједници скупштина и влада, министри унутрашњих послова и одбране и начелници главних штабова.

23.02. У Бијељини је одржана ванредна сједница **Светог архијерејског синода Српске православне цркве** у проширеном саставу, са највишим војним и државним руководством Републике Српске и Републике Српске Крајине.

06.03. **Формирана Заједничка команда Хрватске војске и Армије босанских Хрвата и Бошњака**. Командант муслиманске војске генерал **Расим Делић** изјавио да је договор о војној сарадњи Хрватске и РБиХ, постигнут 06. марта у Загребу, „заједнички фронт против Срба“.

10.03. Њемачки министар иностраних послова **Клаус Кинкел** затражио од предсједника **Руске Федрације Бориса Јељцина** да изврши снажан прити-

сак на предсједника Србије да одустане од захтјева да се прво укину санкције СРЈ па тек онда приступи међусобном признавању бивших југословенских република.

11.03. У Вишеграду окончан дводневи **скуп посвећен нобеловцу Иви Андрићу**. Окупило се око 200 учесника који су усвојили заједнички „Апел за историјски разум, народно јединство и праведан мир“.

27.03. Контакт-група за мирно рјешење југословенске кризе у Лондону одржала састанак на нивоу експерата.

Копредсједник Конференције о бившој Југославији **Дејвид Овен**, одговарајући на америчке критике, рекао је да су САД упропастиле јединствену мировну шансу, одбивши да дају подршку Венс-Овеновом плану маја 1993. године.

28.03. Алија Изетбеговић поставио два „минимална услова“ за наставак преговора: да „босански Срби“ прихвате план Контакт-групе и да предсједник Србије Слободан Милошевић призна БиХ.

31.03. Резолуцијом 982 продужен мандат УНПРОФОР-у за БиХ до 30. новембра 1995. године, са задацима које је имао и до тада.

04.04. Хрватске снаге отпочеле жесток артиљеријски напад на Гламоч.

24.04. Међународни суд за ратне злочине почињене на тлу бивше Југославије, са сједиштем у Хагу, упутио захтјев босанској влади у Сарајеву да препусти њему истрагу злочина који су починили босански Хрвати у долини Лашве и истрагу против Радована Карацића, Ратка Младића и Миће Станишића.

01.05. Хрватска војска извршила оружани напад на Западну Славонију (РСК) из правца Новске, Пакраца и Нове Градишке. О акцији су претходно биле обавијештене снаге УН од којих је затражено да се повуку са осматрачких пунктова. У тој офанзиви кориштени су авијација, оклопна возила и све врсте артиљеријских оруђа. Истовремено, хрватске оружане снаге су након заузимања депоа са тешким наоружањем код **Медака и Оточца, јужно од Книна**, на неколико пунктова извршиле продор у сектору Југ у зони раздвајања. Из тог разлога Врховни савјет одбране РСК је прогласио додатну мобилизацију неких јединица Српске војске Крајине.

У току дводневне акције на Западну Славонију хрватска војска је, поред војника, убила и око **400 српских цивила**, од којих је само у једној избјегличкој колони, код Новог Вароша, убила око **200 људи, 57 жена и деветеро дјеце млађих од 14 година**.

03.05. Предсједник РС Радован Карацић затражио је од генералног секретара УН **Бутроса Галија** да привремено окупирану територију Западне Славоније прогласи „**заштићеном зоном**“.

05.05. Руководство РСК упутило апел међународној заједници у коме се упозорава на масовно страдање српског цивилног становништва у Западној Славонији, које је „попримило форму геноцида“.

06.05. Хрватска војска блокирала је конвоје УН са хуманитарном помоћи за српско становништво Западне Славоније избјегло у БиХ.

17.05. Савјет безбједности УН донио Резолуцију 944 и од зараћених страна тражи да се хитно повуку из тзв. зоне раздвајања и омогуће мировним снагама несметан рад. Савјет тражи од Хрватске да у потпуности поштује права српског становништва и да му се дозволи пуна слобода кретања.

18.05. Предсједник Српске народне странке у Загребу, Милан Ђукић, изнио податке о протјеривању Срба из Хрватске. Он је рекао да је према попису из **1991. године у Хрватској живјело 725.660 Срба** (рачунајући и „Југословене“), и то у Крајини 258.298, а на просторима изван тадашњих УНПА подручја, укључујући и „ружичасте зоне“, 467.370 грађана српске националности. Послије доласка на власт ХДЗ из **Хрватске је протјерано око 300.000 Срба.**

23.05. Предсједник САД Бил Клинтон изразио је незадовољство што командант УН у БиХ одбија да одобри акције ваздухопловства НАТО-а на српске положаје око Сарајева.

24.05. У Савјету безбједности УН америчка амбасадорка **Медлин Олбрајт** поново се заложила за бомбардовање „босанских Срба“.

25.05. На позив специјалног изасланика УН Јасушија Акашија, авиони НАТО-а напали су два пута циљеве у близини сједишта РС у Палама. Први напад авијације НАТО-а изведен је на мјесту Јахорински Поток, два км од Пала, а други на локалитет Равна Планина.

25.05. Источно-босански корпус ВРС, поводом вијести да је од гранате испалене са српских положаја у Тузли погинуло 68 цивила, демантовао да је са српских положаја испалена граната.

28.05. Начелник Главног штаба ВРС саопштио да су приликом бомбардовања авијације НАТО на подручју Пала погинула четири лица, док је 17 рањено. Рекао је да су Срби блокирали 168, а не 250 „плавих шљемова“, како је саопштила команда УНПРОФОР-а у Загребу.

Министар иностраних послова РС Алекса Буха, изјавио да би заробљени припадници УНПРОФОР-а могли бити ослобођени “за неколико сати“ ако би се Србима јавно загарантовало да више неће бити ваздушних напада НАТО.

02.06. Република Српска прихватила апел предсједника Србије Слободана Милошевића и, као знак добре воље, **ослободила заробљене припаднике УН.** Њих је преузео специјални Милошевићев изасланик, начелник Државне безбједности Србије, **Јовица Станишић.**

02.06. Срушен је мост на Сави који је спајао **Стару Градишку и Градишку**, тј. Хрватску и Републику Српску, односно БиХ.

06.06. Република Српска ослободила и преостале припаднике мировних снага које је заробила послјије бомбардовања српских положаја у Палама.

15.06. Бошњачке снаге започеле широку офанзиву против ВРС с циљем да се пробије обруч око Сарајева. Жестоки артиљеријски дуели водили се у региону Кисељака, Илијаша, Вогошће и Високог.

16.06. Резолуцијом 998 снаге УН у БиХ проширене **трупама за брзо дјеловање** састављеним од **12.500 француских, британских и холандских војника**. Русија и Кина се уздржале од гласања.

18.06. Врховна команда Републике Српске и врховни командант Радован Карацић донијели одлуку да се на територији коју покрива Сарајевско-романијски корпус **уведе ратно стање**.

21.06. Влада Републике Српске упутила позив војним обвезницима са подручја Српске, који се налазе у СР Југославији, да се до 05. јула јаве надлежним органима и помогну у кључним моментима одбране Републике Српске.

26.06. Авиони НАТО у два наврата су извршили нападе на српске положаје и складишта оружја код **Пала**. Напад, у коме је учествовало 12 авиона, објашњен је одмаздом због напада Српске војске на зоне под заштитом УН и узимање за таоце војнике и посматраче УН.

02.07. Његова светост патријарх српски, господин Павле, служио је свету архијерејску литургију на **Романијском Косову**, код Сокоца, гдје се одржава традиционални Видовдански сабор.

08.07. Према саопштењу мировних снага УН, око заштићене зоне Сребреница дошло је до жестоких окршаја између „босанских Срба“ и Бошњака. Тог дана српске јединице су напредовале три километра у заштићену зону, освојиле четири осматрачка пункта и заробиле 20 холандских војника.

10.07. Помоћник команданта Војске РС Милан Гверо изјавио да су „борбене активности ВРС на подручју Сребренице усмјерене само на неутралисање муслиманских терориста, а не против цивила и УНПРОФОР-а“, чији су припадници због личне безбједности прешли на српску територију.

11.07. Војска Републике Српске ушла у Сребреницу. Холандски батаљон се, са масом избјеглица, повукао у своју базу у **Поточаре**. С обзиром на то, вршилац дужности команданта УНПРОФОР-а **Еве Гоблијар** је, „због напада на холандске војнике“ и у циљу „заштите цивилног становништва од српских напада“, затражио ваздушну подршку НАТО-а. Два холандска авиона Ф-16 бомбардовала су затим у два маха положаје ВРС.

Ваздушне нападе авиона НАТО-а на положаје ВРС код Сребренице подржали су амерички предсједник **Бил Клинтон** и британски премијер **Џон Мејџор**.

12.07. Савјет безбједности УН усвојио **Резолуцију 1004** којом се захтијева повлачење Војске Републике Српске из Сребренице и поновно успостављање заштићене зоне у тој енклави.

13. 07. Око **30.000 лица** муслиманске националности, прије свега цивила, али и један број припадника муслиманских јединица који су правовремено предали оружје, пребачен је из Сребренице на територију под муслиманском контролом - саопштила је Информативна служба Главног штаба Српске војске.

18.07. Командант Армије БиХ **генерал Расим Делић** оптужио ХВО да је главни кривац због неуспјеха и потпуног краха посљедње муслиманске офанзиве на Српско Сарајево.

19.07. Специјални изасланик генералног секретара УН за претходну Југославију **Јасуши Акаши** изјавио да је пад Жепе неминован и да УН немају средства којима би то могле да спријече.

19.07. Информативна служба Главног штаба ВРС саопштила је да се „**Жепа предала**“. Представници муслиманске популације **Хамдија Торлак и др Бењамин Куловац** прихватили су услове предаје на састанку са командантом ГШВРС генерал-пуковником Ратком Младићем.

21.07. **328 припадника холандског батаљона УНПРОФОР-а, напустило је Поточаре близу Сребренице** и безбједно прешли дрински мост, на територију Републике Србије.

25.07. Врховни тужилац Међународног суда за ратне злочине на тлу бивше Југославије, **Ричард Голстон**, саопштио је да је подигао оптужницу против **Милана Мартића, Радована Караџића, Ратка Младића и још 21 лица**, углавном команданата, стражара и „посјетилаца“ логора у Кератерму код Приједора, Луке код Брчког и у Бос. Шамцу. Налози за хапшење упућени су у Београд, Загреб, Сарајево, Книн и Пале.

26.07. У Великој Кладуши проглашена **Република Западна Босна**.

26.07. Почела је евакуација цивила из Жепе на основу претходног договора између команданата УНПРОФОР-а за БиХ **Руперта Смита** и команданта ВРС **Ратка Младића**.

27.07. **Торвалд Столтенберг**, копредсједник Међународне конференције о бившој Југославији је изјавио да неће прекинути преговоре са лидерима „босанских Срба“ против којих је подигнута оптужница пред судом у Хагу.

28.07. Предсједник РС **Радован Караџић донио је одлуку о проглашењу ратног стања** на цијелој територији Републике, а на основу уставних ов-

лашћења и одлуке Народне скупштине од 28. јула 1995. године. Због ситуације око Грахова и Гламоча, Врховни савјет одбране РСК такође је прогласио ратно стање на цијелој територији.

28. 07. Након вишедневних жестоких удара Хрватска војска, којом командује предсједник **Хрватске Фрањо Туђман**, окупира **Грахово и Гламоч**. Република Хрватска извршила је најбруталнију агресију на територију Републике Српске, саопштила Информативна служба Другог крајишког корпуса ВРС. У егзодусу више од 20.000 људи .

Настављене су жестоке борбе око **Бихаћа**.

31.07. Јединице ВРС заједно са командантом Ратком Младићем напустиле су Жепу и кренуле ка југозападној Босни, тј. Грахову и Гламочу.

02.08. Десетине хиљада Срба, који су пред офанзиву Хрватске на Грахово и Гламоч избјегли са тих подручја, стигло је у Бању Луку.

04.08. Хрватска војска у операцији названој „Олуја“ жестоком употребом артиљерије, авијације и пјешадије из свих праваца напала границе Републике Српске Крајине. На Книн је пало преко 2.000 граната.

05.08. Послије 36 часова опште офанзиве на Крајину, у којој је према процјенама УН учествовало **100.000 хрватских војника**, хрватске јединице у 12,30 часова ушле су у Книн, а на книнској тврђави истакнута хрватска застава („шаховница“) дуга 20 метара.

05.08. Извори УН саопштили су да је сломљен отпор снага **Фикрета Абдића** и да су јединице **Петог корпуса Армије БиХ** ушле у **Велику Кладушу**.

10.08. Након акције хрватске војске под називом „Олуја“, **Савјет безбједности УН** усвојио **Резолуцију бр. 1009**, у којој се тражи да Хрватска одмах обустави све војне активности у Крајини и опомиње Загреб да дозволи приступ Међународном црвеном крсту заробљеним припадницима Српске Војске Крајине.

15.08. Радован Карацић на сједници **Општинског одбора СДС Бања Лука** изјавио је: „**Синод СПЦ** упутио је апел Јовану Павлу Другом и загребачком кардиналу Кухарићу да се не уништавају црквене реликвије, умјетничка дјела и историјске драгоцености Срба из Републике Српске Крајине“.

18.08. Кризни штаб Владе РСК саопштио на сједници Владе РСК у Бијељини да је **од 5. августа из РСК прогнано 220.000 Срба**. Од тог броја, око 160.000 је прешло у СР Југославију.

19.08. На шумском путу преко **Игмана** дошло до саобраћајног удеса, којом приликом је са пута склизнуо оклопни транспортер и запалио се. У удесу живот су изгубили амерички представник у Контакт-групи **Роберт Фрејзер**, замјеник секретара одбране за Европу и НАТО **Џозеф Крузел**, пуковник **Самјуел Нелсон Дрју** и један француски официр из састава снага УН.

21.08. Представници Међународне хелсиншке федерације за људска права (ИHF) у Бечу су изнијели тешке оптужбе на рачун понашања хрватске владе и војске у Крајини и саопштили да тамо постоји више масовних гробница. ИHF је позвао Међународни суд за ратне злочине у Хагу да се позабави ситуацијом у Крајини.

23.08. Амерички предсједник **Бил Клинтон** именовао је **Роберта Овена** за представника САД у Контакт-групи за бившу БиХ умјесто погинулог **Роберта Фрејжера**

24.08. На конференцији за новинаре предсједник Српске народне странке у Хрватској, **Милан Ђукић**, рекао да ће хрватска акција „Олуја“ у историји хрватског народа остати као „синоним етничког чишћења“, јер је из Хрватске од почетка рата изашло преко 500.000 Срба.

28.08. Од посљедица експлозије у центру Сарајева, у близини пијаце „Маркале“, погинуло је 37 људи, а рањено 89. Према саопштењу представника УН, ради се о гранати која је испалена из правца југа, али, рекао је он „нисмо у стању да тачно лоцирамо тачку са које је испалена, јер је линија конфронтације око три километра јужно“.

28.08. Главни штаб ВРС је издао саопштење у коме је речено да је команда УНПРОФОР-а одбила формирање мјешовите комисије, која би утврдила истину о гранатирању сарајевске тржнице.

28.08. Контакт група у проширеном саставу одржала састанак у Паризу. Састанку су присуствовали представници Шпаније, Италије и Канаде. Поддржана је војна одмазда над „босанским Србима“, због артиљеријског напада на Сарајево.

28.08. Авионским бомардовањем и артиљеријским нападима, НАТО и Снаге за брза дејства отпочеле су напад на Републику Српску. Мето напада, у којима су учествовале и бошњачке јединице, били су Српско Сарајево, Пале, Соколац и Горажде, насеља у општинама Чајниче и Фоча и неки дијелови Српске Херцеговине.

29. и 30. 08. На заједничком састанку руководства СРЈ (Зоран Лилић, Слободан Милошевић, Момир Булатовић, Радоје Контић, Павле Булатовић и Момчило Перишић) и руководства РС (Радован Караџић, Никола Кољевић, Биљана Плавшић, Момчило Крајишник, Душан Козић, Ратко Младић, Здравко Толимир, Милан Гверо, Ђорђе Ђукић) потписан Споразум о будућим преговорима о цјеловитом мировном процесу за БиХ. О саставу делегације СРЈ одлуке доноси Слободан Милошевић, а о саставу делегације РС Радован Караџић, с тим да персоналне промјене не утичу на одредбе Споразума. Свјedoци и потписници Споразума су патријарх српски, господин Павле и епископ Иринеј (Буловић).

30.08. Русија затражила да се састане Савјет безбједности УН због ваздушних напада НАТО-а на Србе у БиХ, које осуђује, потврдио у Москви портпарол Министарства иностраних послова **Григориј Карасин**.

01.09. Предсједник Србије С. Милошевић поново разговарао са делегацијом САД, коју предводи **Ричард Холбрук**. **Холбрук** је, оцјењујући питање подјеле територије БиХ као суштину рата, саопштио новинарима да су подјелу БиХ по принципу 51:49 прихватиле све три сукобљене стране.

05.09. Авиони НАТО-а у 13.00 часова бомбардовали подручје **Лукавице, Хаџића, Јахорине и Пала**, навели извори ВРС.

08.09. У Женеви завршен прелиминарни састанак министара иностраних послова СРЈ **Милана Милутиновића**, **Хрватске Мате Гранића** и Владе Федерације БиХ **Мухамеда Шаћирбеја**, са члановима Контакт-групе. Усмено су, пред „свједоцима“, прихваћени **Основни принципи за постизање договора о подјели БиХ између Федерације БиХ и Републике Српске**. Први на листи принципа гласи да ће БиХ „наставити своје легално постојање у својим садашњим границама и међународно признатим статусом“. Други гласи да ће се „БиХ састојати од два ентитета: Федерације БиХ, успостављене у Вашингтону, и Републике Српске..., који ће наставити да постоје са својим важећим уставима..., а однос 51:49 територијалног приједлога Контакт-групе је основа споразума“, при чему ће „оба ентитета имати право да успоставе специјалне односе са сусједним земљама“.

09.09. Информативна служба ГШ ВРС је саопштила да су посљедице дејстава НАТО авијације бројни погинули цивили и огромна материјална разарања на скоро цијелој територији РС (сарајевска насеља Лукавица, Хаџићи, Вогошћа, околина Фоче, Невесиње, насељена мјеста на Јахорини, Мајевици, Козари и у околини Бање Луке).

Приликом бомбардовања болнице у Блажују погинуло је 10 рањеника и 22 болесника. Исти извор је саопштио и о артиљеријским нападима здружених хрватско-муслиманских снага на западне границе РС (Мркоњић Град, Кључ и Петровац).

12.09. Мета напада авијације НАТО-а били су релејни системи на Козари, при чему су уништени репетитори и РТВ системи.

13.09. Представници УН потврдили су да су бошњачке и хрватске снаге, уз учешће војске Хрватске, оствариле знатне територијалне добитке у централној и западној Босни (Грахово, Дрвар, Јајце, Шипово, Доњи Вакуф). У вези са тим, међународне хуманитарне организације саопштиле су да око **50.000 становника српске националности** бјежи са тих територија и да се креће према Б. Луци.

14.09. Снаге Армије БиХ, лојалне Алији Изетбеговићу, заузеле су **Ср-бобран (Доњи Вакуф)** и (Босански) **Петровац**.

15.09. У сједишту снага УН у Загребу објављени су детаљи споразума о повлачењу тешког оружја снага „босанских Срба“ око Сарајева. **Споразум** су претходног дана потписали предсједник РС др Радован Караџић и командант ВРС генерал Ратко Младић, у присуству предсједника Србије Слободана Милошевића.

18.09. Савјет безбједности УН упутио хитан захтјев муслиманској влади у Сарајеву и Влади Хрватске да обуставе војну офанзиву у БиХ, јер би у супротном могли бити угрожени мировни напори. Исто су учиниле и САД.

Портпарол УН је саопштио да се муслиманско-хрватске снаге налазе **на 30 км од Бање Луке**, да су преузеле контролу над половином територије БиХ и упозорио, с обзиром да су официри обије армије показали намјеру да заузму овај град, да би то могло да увуче СРЈ у рат. С тим у вези специјални савјетник предсједника Хрватске **Босиљко Мишетић** је изјавио: „Апсолутно је у интересу Хрватске да Бања Лука постане дио муслиманско-хрватске федерације у БиХ“.

19.09. Патријарх српски, господин Павле, упутио апел америчком предсједнику Билу Клинтону да својим ауторитетом спријечи даље бомбардовање територије на којој живи српски народ у БиХ и страдање недужних људи и цивила.

26.09. У Њујорку, у згради мисије САД, на састанку министара иностраних послова СРЈ Милана Милутиновића, хрватске Мате Гранића и БиХ Мухамеда Шаћирбеја, **потписан је документ о устројству БиХ**, као наставак споразума постигнутог у Женеви 8. септембра.

Предсједник РС др **Радован Караџић** изјавио да Споразум о уставном устројству будуће БиХ, који је усвојен у Њујорку, представља „даљи корак у правцу мира и потврду постојања Републике Српске, као и равноправности српског народа са другим народима у бившој БиХ“.

05.10. Све три зараћене стране у БиХ постигле су **споразум о примирју** које треба да буде успостављен 10. октобра.

09.10. И поред потписаног примирја, јединице регуларне војске Републике Хрватске, јединице ХВО и бошњачке војске нападе су српске градове Мркоњић Град, Кнежево и Трново. Приликом заузимања Мркоњић-Града, јединице ХВО и Војске Хрватске починиле масовне злочине убивши око 200 припадника српског народа, махом цивила. За те злочине нико није одговарао.

11.10. Информативна служба Главног штаба ВРС саопштила је да су српске снаге стабилизирале линије јужно од Бање Луке и одбиле напад хрватских и бошњачких снага које су покушале продор према Бањој Луци.

11.10. Стране агенције јавиле да су бошњачке снаге запосјеле Сански Мост.

У Приједор је пристигло око 30.000 избјеглица. Очекивало се да ће у Бању Луку у овом периоду пристићи још око 10.000 људи који су бјежали пред хрватско-бошњачком офанзивом са подручја Санског Моста.

13.10. Представници УН потврдили су да бошњачке и хрватске снаге масовно кршиле договорени прекид ватре у сјеверозападној БиХ. Уједињене нације су биле врло забринуте због опасности да Армија БиХ крене на Бању Луку.

16.10. У Бањој Луци је одржано **54. засједање Народне скупштине Републике Српске**. Посланици су расправљали о војно-политичкој ситуацији послије чега је донесено девет закључака, међу којима је највећу пажњу изазвала смјена четворице генерала (Милана Гвере, Здравка Толимира, Грује Борића и Ђорђа Ђукића), и **оставка Владе Републике Српске** и њеног предсједника Душана Козића.

23.10. Скупштина Републике Српске на засједању у Бијељини **усвојила политичку платформу за предстојеће мировне преговоре у САД**, која садржи принципе за уставни споразум и истиче територијалне приоритете. Између осталог, РС је инсистирала на праву да послије годину дана од закључивања мировног споразума одлучује о останку у унији, а захтијевала је и понавски коридор ширине најмање 20 км, подјелу Сарајева и излаз РС на море.

За чланове делегације за мировне преговоре у САД одређени су: **Никола Кољевић**, потпредсједник РС, **Момчило Крајишник**, предсједник Скупштине РС и **Алекса Буха**, министар иностраних послова РС.

Влада СР Југославије је такође утврдила платформу за учешће делегације СРЈ на преговорима који су отпочели 1. новембра у САД. Поред тројице представника Републике Српске делегацију ће чинити: предсједник Србије, Слободан Милошевић, предсједник Црне Горе, Момир Булатовић, и министар иностраних послова СРЈ, Милан Милутиновић.

23.10. На засједању Народне скупштине РС у Бијељини за новог мандатара Владе изабран мр **Рајко Касагић**. Кад је изабрана, Касагићева влада имала је 19 портфеља и „издржала“ до **маја 1996.** године кад је премијера Рајка Касагића **смијенио** Радован Караџић, предсједник РС, а за мандатара именовано мр **Гојка Кличковића**.

29.10. Делегацију БиХ у Охају предводи **Алија Изетбеговић**, а њу чине: предсједник Владе **Харис Силајџић**, предсједник Скупштине **Миро Лазовић**, министар иностраних послова **Мухамед Шаћирбеј**.

Хрвате из БиХ представљају предсједник Федерације БиХ **Крешимир Зубак**, замјеник премијера Федерације **Јадранко Прлић** и члан Предсједништва БиХ, **Иво Комшић**.

01.11. У највећој ваздухопловној бази на свијету, **Рајт Петерсон**, у граду **Дејтону, Охајо, САД**, почели преговори о миру у БиХ. У њима учествују три преговарачке делегације – **СР Југославије, Републике Хрватске и БиХ**, а посредују **Ричард Холбрук (САД), Игор Иванов (Руска Федерација) и Карл Билт (Европска унија)**.

07.11. Предсједник Међународног суда за ратне злочине на простору бивше Југославије у Хагу, **Антонио Касезе**, изјавио да СРЈ и администрација „босанских Срба“ из Пала не желе да сарађују са тим судом. Они су одбили да изруче Суду оптужене за ратне злочине (41 од укупно 43 који живе на територији под њиховом контролом).

07.11. Бивши министар иностраних послова СР **Њемачке Ханс Дитрих Геншер**, и папа **Јован Павле Други**, својом су непосредном сагласношћу и подршком за разбијање претходне Југославије одлучили о њеној крвавој судбини – јавно је објелоданио последњи предсједник Предсједништва СФРЈ, **Стипе Месић**.

09.11. Резолуцијом 1019 Савјет безбједности УН од Хрватске затражио да престане са кршењем људских права у Крајини, а од „босанских Срба“ да се одмах ослободе лица несрпске националности, задржана у региону Сребренице и Бање Луке и да представницима хуманитарних организација дозволе контакт с тим лицима.

14.11. Преговори у Дејтону нашли се у ћорсокаку због проблема око територијалне подјеле бивше БиХ. Муслиманска делегација одбија да прихвати излазак Републике Српске на море и да врати Сански Мост, а противи се и проширењу коридора кроз Посавину на 20 километара.

20.11. Заказана па отказана церемонија **парафирања мировног споразума о БиХ у Дејтону**, због размимоилажења преговарача око размјене територија, статуса Сарајева и коридорâ у Посавини и према Горажду. Да би спријечио прекид мировних преговора, државни секретар САД за иностране послове, **Ворен Кристофер**, у тренутку кад су се шефови српске делегације **Слободан Милошевић** и муслиманске **Алија Изетбеговић** спремали да отпутују из Дејтона, **одустао од сопственог ултиматума „или споразум или разлаз“**, чиме је успио да преговараче задржи на окупу и обезбиједи наставак преговора о преосталим неријешеним питањима. Предсједник САД упутио **апел Фрањи Туђману** да одустане од захтјева у погледу статуса Брчког.

21.11. Делегације Савезне Републике Југославије, Републике БиХ у Сарајеву, на који је раније пристала хрватска страна, договориле се у Дејтону да прихвате **Мировни споразум**, на којем су у Дејтону радиле 21 дан.

Договор о томе постигли су шеф Југословенске делегације, предсједник Србије **Слободан Милошевић**, хрватски предсједник **Фрањо Туђман** и лидер босанских Муслимана **Алија Изетбеговић**, уз посредничку мисију чланица Контакт-групе, међу којима је најактивнију улогу имала америчка делегација.

Шеф Бијеле куће, који је ту вијест обзнанио, саопштио да је **Дејтонским споразумом** договорено да Босна и Херцеговина буде цјеловита, заједничка држава два државна ентитета - Федерације БиХ и Републике Српске, да Сарајево, такође, буде цјеловит град, а да ће централна власт у БиХ представљати ту заједничку државу према свијету, што значи да ће имати компетенције у домену спољне политике, монетарног система и неких других сличних заједничких функција и надлежности.

21.11. Укинут ембарго на испоруке оружја државама насталим на тлу претходне Југославије, заведен резолуцијама 713 (1991.) и 727 (1992.). Према **Резолуцији 1021**, ембарго остаје на снази првих 90 дана послије званичног потписивања Мирвног споразума.

21.11. Резолуција 1022, у којој је записано да се санкције Југославији трајно суспендују и да та одлука ступа на снагу чином самог потписивања;

21.11 Резолуцијом 1023 УН је поздравио **Основни споразум о региону Источне Славоније, Барање и Западног Срема** од 12. новембра и прихватио захтјев о успостављању **Прелазне управе** и размјештању одговарајућих међународних снага, којим би се олакшало спровођење Споразума;

22.11. Мирвни споразум за бившу БиХ биће потписан у Паризу, потврдила Бијела кућа. “САД и европске земље усагласиле су се о мјесту за церемонију потписивања“, изјавио је портпарол америчког председника Мајк Мекари. Додао је да су настављени разговори о утврђивању датума одржавања церемоније.

24.11. Вијест да је руководство РС прихватило Дејтонски мировни споразум у **Бијелој кући и Пентагону примљена са олакшањем**, јер није очекиван „тако повољан развој у тако кратком року“, а сâмо прихватање је оцијењено као „крупна политичка побједа председника Милошевића“.

25.11. У Ораганизацији **Савеза српске омладине**, у сарајевском насељу Вогошћа одржан протестни митинг на којем је велики број младих изразио свој гњев и незадовољство због неправде која је Дејтонским споразумом нанесена Српском Сарајеву.

29.11. Око **40.000 грађана Српског Сарајева** изразило је на Илици заједнички став да је Дејтонски споразум атак на право 140.000 људи на живот, голи опстанак и самоопредјељење.

01.12. Предсједник Републике Српске др Радован Караџић упозорио је да се прије Паришке конференције мора обезбиједити статус Српског Сарајева, јер се без тога доводи у питање потписивање мирвног споразума.

04.12. Одборници **Скупштине Српског Сарајева**, на сједници одржаној на Грбавици, усвојили су Декларацију којом прихватају мир из Дејтона, али не и мапе разграничења између ентитета по којима највећи дио Српског Сарајева припада Федерацији БиХ.

Градоначелник Српског Сарајева најавио је одржавање **референдума** за **12. децембар**, на коме ће се становници тог дијела града изјаснити о његовом територијално-административном статусу.

07.12. Испред моста српских бораца у сарајевском насељу Грбавица **окупило се више од 20.000 Сарајлија** како би изразили своје незадовољство због дејтонских мапа разграничења којима је предвиђено да Српско Сарајево припадне Федерацији БиХ. Једна од парола на скупу гласила је: **„142.700 Срба умријеће за Српско Сарајево“**.

08.12. У Лондону, под предсједавањем британског премијера Дона Мејдора, **почела Конференција о примјени Дејтонског споразума**, с циљем да се међународна заједница максимално мобилише у остваривању цивилног аспекта споразума за Босну и Херцеговину.

09.12. **Завршена Лондонска конференција** о провођењу мира у БиХ, усвајањем 47 закључака с тим у вези. Закључци се односе на војни и цивилни аспект провођења мира, стабилност у региону, хуманитарну помоћ, заштиту људских права, изборе, обнову инфраструктуре у БиХ. Формиран **Савјет за провођење мировног споразума** (Peace Implementation Council – PIC). Такође, донијета је одлука о формирању **Међународних полицијских снага** (International Police Task Force - IPTF), које ће бројати око 1.500 припадника и бити распоређене у 17 региона. Одлучено је и да ОЕБС обезбиједи средства за припрему и провођење парламентарних и других избора у БиХ.

12.12. **На референдуму**, одржаном у девет градских општина, грађани Српског Сарајева масовно су изашли и на 117 гласачких мјеста одговорили на питање: „Да ли сте за то да Српско Сарајево постане дио територије Федерације БиХ“? **98,78% се изјаснило ПРОТИВ**.

14.12. **Предсједници Србије, Хрватске и БиХ** потписали су у Паризу, на церемонији у Јелисејској палати, **Мировни споразум о Босни и Херцеговини**, који ступа на снагу часом потписивања и састоји се од 11 посебних докумената, анекса, у којима су доста начелно наведени аранжмани, норме и обавезе. **Тиме је озваничена тзв. Дејтонска Босна и Херцеговина**

Као представници земаља или организација–гаранта, споразум су потписали: **Виктор Черномирдин**, премијер Руске Федерације, **Бил Клинтон**, предсједник САД, **Жак Ширак**, предсједник Француске, **Дон Мејдор**, премијер Велике Британије, **Хелмут Кол**, канцелар Њемачке, **Фелипе Гонзалес**, у име Европске уније. Поред предсједника Србије **Слободана Милошевића**, у Југословенској делегацији су били: предсједник **Црне Горе Момир Булатовић**, министар иностраних послова СРЈ **Милан Милутиновић** и потпредсједник **Републике Српске Никола Кољевић**.

Према званичној листи, скупу у Јелисејској палати присуствовало је 100 предсједника држава и влада, министара иностраних послова и челника међународних организација и институција.

14.12. ПОСТОЈАЊЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ КАО ДРЖАВНОГ ЕНТИТЕТА УНУТАР БИХ ДЕФИНИТИВНО МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНО ВЕРИФИКОВАНО.

14.12. Предсједник САД Бил Клинтон и Француске Жак Ширак разговарли су у Паризу о проблемима имплементације мировног споразума на подручју Сарајева и могућностима да се Србима у том граду врати повјерење, саопштила је „Бијела кућа“. На састанку вођеном „у четири ока“ у Јелисејској палати, прије церемоније потписивања мировног споразума о Босни, Клинтон и Ширак су разматрали „мјере чији је циљ да се изгради повјерење у Сарајеву и околини“, **изјавио је портпарол Бијеле куће Мајк Мекари.**

15.12. Предсједник Републике Српске др Радован Караџић је донио одлуку којом је **укинута ратно стање на територији Републике Српске** и преведено у стање непосредне ратне опасности, осим у општинама Српског Сарајева.

15.12. Савјет безбједности УН донио Резолуцију 1031 којом је новим међународним снагама под командом НАТО-а дао мандат за спровођење мира у БиХ. Примопредају дужности између УНПРОФОР-а и ИФОР-а треба обавити у року од пет дана.

17.12. На Јахорини одржана 56. сједница Народне скупштине РС на којој је разматран извјештај са мировних конференција у Дејтону, Лондону и Паризу, којег су поднијели чланови преговарачке делегације Републике Српске др **Никола Кољевић** и др **Владимир Лукић**. Највише критика је било због уступака великог дијела Српског Сарајева Муслиманско-хрватској федерацији. Др Лукић је изнио оцјену да је дошло до одступања у територијалном разграничењу између ентитета, па је умјесто задане дејтонске пропорције 51:49, територија Републике Српске сведена на 48,67% територије предратне БиХ.

На истој сједници за **предсједника** нове, четврте по реду, Владе Републике Српске изабран је **Рајко Касагић**, а за потпредсједнике Мирослав Вјештица, Велибор Остојић и Миломир Драганић.

21.12. Донесена **Резолуција 1035**, сагласно **Анексу 11 Општег оквирног споразума о миру у БиХ**, о слању 2.000 припадника цивилних полицијских снага УН, које ће углавном бити распоређене на територији некадашњих српских општина у Сарајеву.

1996. ГОДИНА

04.01. Карл Билт, координатор Европске уније за цивилна питања и **Високи представник међународне заједнице у БиХ**, први пут дошао у Бању Луку у којој је разговарао са **Биљаном Плавшић**, потпредсједником Републике Српске и **Рајком Касагићем**, премијером Републике Српске, о спровођењу мировног споразума и постизању трајног мира у цијелој БиХ. Исти дан, премијер Касагић разговарао је у Бањој Луци и са **амбасадором Француске у БиХ, Ивом Годоаом**.

07.01. Командант **Снага за имплементацију мира у БиХ (IFOR), амерички адмирал Лејтон Смит**, апеловао је на грађане у Републици Српској, у изјави коју је дао Српској радиотелевизији, да разумију њихову мисију и потреби да буду обавијештени о разлозима ватромета у свим градовима у РС, који су се десили дан-два раније, тј. уочи и на Бадњи дан. Власти Републике Српске су генерала Смита упознале да се **ради о божићним обичајима српског народа**, те да ће се слични ватромети масовно уприличити и поводом Дана Републике (09.01), Српске нове године (14.01) и других вјерских празника у јануару.

09. 01. У Бањој Луци свечано обиљежен Дан Републике.

09.01. Скупштина Федерације БиХ или Муслиманско-хрватске федерације, на засједању у Сарајеву усвојила **Декларацију о амнестији за сва лица која су за вријеме рата починила одређена кривична дјела**, изузев злочина геноцида и других ратних злочина, кажњивих по законима.

15.01. Командант IFOR-а амерички адмирал **Лејтон Смит**, у Маховљанима код Лакташа разговарао с командантом Ваздухопловства и противваздушне одбране Војске Републике Српске, генерал-мајором **Живомиром Нинковићем**. Договорено да се **аеродром у Маховљанима** користи и за **цивилни саобраћај**.

16.01. Предсједник Владе Републике Српске, Рајко Касагић послје разговора са делегацијом из Грчке, која је у Републику Српску допремила велике количине хуманитарне помоћи, најавио да ће се за протјерано српско становништво градити **Српско Сарајево**, на потезу Пале-Лукавица-Мокро и **Српски Сански Мост**.

19.01. Преузимање **Хидроелектране „Бочац“**, које је било договорено за 19. јануар, одгођено је за 4. фебруар, пошто је из команде IFOR-а саопштено да је **Хрватско вијеће обране**, које је „Бочац“ окупирао 11. октобра 1995. године, на предају електране пристало тек по истеку 45 дана, колико је за предају објеката предвиђено Дејтонским споразумом.

23.01. Дон Шетак, замјеник америчког државног секретара за иностране послове, за област људских права, изјавио је да је муслиманском предсједнику **Алији Изетбеговићу** пренио разочараност САД због неослобађања ратних заробљеника у року предвиђеном Дејтонским споразумом, пошто су нестали разлози за даљње задржавање српских заробљеника према Дејтонском споразуму. Крајњи рок за **размјену спискова** о заробљеним војницима био је **4. јануар**, а за **ослобађање свих заробљеника 9. јануар**.

29.01. Обављена **размјена заробљеника** између Првог корпуса Војске Републике Српске и јединица Седмог муслиманског корпуса. На слободу пуштено **76 српских бораца**, а истог дана пуштено 38 војника ВРС из зеничких затвора.

30.01. Припадници муслиманске полиције ухапсили су, на путу за Лукавицу, генерал-пуковника **Ђорђа Ђукића** и пуковника **Алексу Крмановића**, под сумњом да су починили ратне злочине. Официри Војске Републике Српске путовали су на састанак у команду IFOR-а у Лукавицу. Иначе, Ђукић је током рата радио у позадини за војно снабдијевање и није учествовао у борбеним дејствима, због чега је то хапшење наишло на врло жестоку реакцију са српске стране.

02.02. Хидроелектрана „Бочац“ **враћена на управљање Електропривреди Републике Српске**, потписом српске и хрватске стране.

09. 02. На сједници **Српске демократске странке у Бањој Луци**, предсједник Републике Српске и СДС, др Радован Караџић, **апеловао на Србе у Српском Сарајеву да остану тамо** „јер ће борба за Српско Сарајево бити настављена политичким средствима, као што међународна заједница покушава да политичким средствима састави оно што је сама разорила“.

09.02. Командант Главног штаба ВРС, **Ратко Младић**, затражио **спензију свих контаката припадника ВРС** са представницима БиХ и забрану свих контаката **због хапшења генерала Ђорђа Ђукића** и још десет припадника ВРС код Сарајева.

13.02. Генерал-потпуковник ВРС **Ђорђе Ђукић** и пуковник Војске Републике Српске **Алекса Крмановић пребачени у Хашки трибунал**, иако је дан раније муслимански лидер Алије Изетбеговића изјавио да ће Ђукић и Крмановић бити ослобођени.

20.02. Почела **евакуација сарајевских Срба** из дијелова града и општина које су по дејтонском мировном споразуму припале Федерацији БиХ. Тај процес ће потрајати све до **18. марта** те године. Срби су масовно напустили своје куће, имања, гробља и **заједно са посмртним остацима својих покојника** заувјек напустили општине: Илијаш, Хацићи, Илица, Рајловац, Грбавица и др.

27.02 Савјет безбједности Уједињених нација суспендовао санкције Републици Српској.

01.03. Шеф мисије **Организације за европску безбједност и сарадњу** у БиХ (ОЕБС), амбасадор **Роберт Х. Фровик** отворио у **Бањој Луци прву регионалну канцеларију на тлу Републике Српске**. Главна мисија ОЕБС је помоћ у припремама за провођење предстојећих избора, поштивање људских права, разоружавање донедавно сукобљених страна и успостављање изгубљеног повјерења међу њима.

11.03. Одлуком Народне Скупштине РС престао важити Закон о унутрашњим пословима за вријеме непосредне ратне опасности или ратног стања.

30.03. У **Мркоњић Граду** почела **ексхумација посмртних остатака српских цивила**, које су послје окупације **10. октобра 1995.** године убили хрватски војници и сахранили у масовну гробницу недалеко од града.

1. и 2.04. На **58. сједници Народне скупштине Републике Српске** у Палама донијета одлука о формирању **Државног комитета за сарадњу са међународном заједницом**.

Експозе о политичким приликама и стратегији Републике Српске поднио др Радован Караџић, подсјетивши да Дејтонски спортазум има доста сличности са Лисабонским и поставио питање зашто је он одбачен и због чега је вођен четворогодишњи рат.

05.04. Завршна **ексхумација 181. тијела српских цивила** из масовне гробнице на православном гробљу у Мркоњић Граду.

10.04. У Бањој Луци одржан **Оснивачки Сабор Странке независних социјалдемократа**, настале поткрај претходне године из некадашњег Клуба независних посланика у Народној скупштини РС. За првог предсједника изабран **Милорад Додик** из Лакташа, а за генералног секретара **Ненад Баштинац**.

19.04. У Хашком трибуналу **повучена оптужница против генерала Ђорђа Ђукића**.

21.04. Фонд **Светог Свехваљеног апостола Андреја Првозваног** из Москве, додијелио је **Орден светог Андреја Првозваног предсједнику Републике Српске др Радовану Караџићу**. Тиме је Караџић нашао у друштву одабраних личности словенских народа.

15.05. Смијењен премијер Републике Српске **Рајко Касагић**

19.05. **Гојко Кличковић** именован за новог **премијера Републике Српске**.

25.05. **Сабор Српске православне цркве** издао саопштење у коме се каже да Хашки трибунал изводи на суд читав један народ - српски.

25.05. Генерал Ратко Младић присуствовао сахрани Ђорђа Ђукића у Београду, а председник Владе Црне Горе, Мило Ђукановић, страним новинарима изјавио да је то **непажња власти у Београду**.

25.06. Народна скупштина Републике Српске усвојила **Закон о политичким организацијама**.

26.06. У складу са одредбама члана **3. амандмана XI на Устав Републике Српске**, председник Републике, др Радован Караџић донио одлуку којом је **пренио овлашћења председника РС на потпредседника Биљану Плавшић**, с почетком од 30. јуна 1996.

27., 28. и 29. 06. Новоизабрани **Главни одбор Српске демократске странке** на тродневном засједању у Палама утврдио је листу кандидата за одборнике у општинским скупштинама, посланике у Народну скупштину Републике Српске и посланике за Парламентарну скупштину БиХ, као и Биљану Плавшић за председника и Драгољуба Мирјанића за потпредседника Републике Српске. И поред инсистирања, др **Радован Караџић** се, због притисака међународне заједнице и у интересу спровођења Дејтонског споразума, **одрекао кандидатуре на предстојећим изборима**.

05.07. Послије многих неуспјелих засједа српском генералу **Ратку Младићу**, IFOR, под изговором да је открио тешко наоружање, предузео обимну акцију хапшења команданта ГШ ВРС, која је завршена неуспјешно по њене покретаче, јер је народ у Хан Пијеску и околини одбранио генерала

09.07. Народна скупштина Републике Српске усвојила је на 61. седници, одржаној на Палама, **амандман на Устав**, којим се уводи **Сенат као савјетодавно тијело највиших институција Републике**. Сенат ће имати до **55 чланова**, које ће именовати **председник РС**, а сенатори ће бити истакнуте личности из јавног, научног и културног живота. Предвиђено је да то тијело разматра питања од посебног значаја за укупни развој Републике Српске.

09.07. Народна скупштина Републике Српске донијела **Одлуку о расписивању избора за народне посланике у Народној скупштини Републике Српске и одборнике у Скупштини Града Српско Сарајево и у скупштинама општина**.

19.07. Ричард Холбрук објавио да се **Радован Караџић повлачи из политичког живота**. О томе је у Београду постигнут споразум, који су потписали Биљана Плавшић, Момчило Крајишник и Алекса Буха, представници институција Републике Српске, а свједоци потписа су председник Србије, **Слободан Милошевић** и шеф југословенске дипломатије, **Милан Милутиновић**. Споразум је потписао и сам Радован Караџић а у њему, између осталог, стоји да ће: 1) од 19. јула 1996. др Биљана Плавшић преузети функцију вршиоца дужности председника Републике Српске, до окончања избора 14. септембра 1996., 2) у складу с тим, **19. јула 1996. др Радован Караџић одступа са функције пред-**

сједника Републике Српске, као и од свих овлашћења које је имао у вези с тим; 3) др Радован Караџић одмах и трајно повлачи из свих политичких активности, неће се појављивати у јавности, на радију или телевизији, нити другим медијима комуницирања, нити ће на било који начин учествовати у изборима. **Функцију предсједника СДС преузео је Алекса Буха.**

17.08. Законом о изборним јединицама за избор посланика у народну скупштину Републике Српске, који је усвојио републички парламент, створене су све правне претпоставке за одржавање првих послеријатних избора у Републици Српској.

23.08. У Палати Федерације у Београду потписан споразум између Савезне Републике Југославије и Републике Хрватске о међусобном признању.

14.09. У Босни и Херцеговини, у организацији Републичке изборне комисије и Организације за европску безбједност и сарадњу (ОЕБС), а у складу са Законом о избору народних посланика и одборника, те Анексом 3 Општег оквирног споразума о миру у БиХ, одржани први послеријатни општи парламентарни и предједнички избори. Грађани са правом гласа бирали су посланике у Народну скупштину Републике Српске (83 посланика), посланике у Представничко вијеће Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине из Републике Српске (14), предсједника и потпредсједника Републике Српске, члана Предсједништва БиХ из Републике Српске, те посланике у Парламентарну скупштину Федерације БиХ, ПСБиХ из ФБиХ, члана Предсједништва БиХ из ФБиХ, те посланике у кантоналне скупштине у ФБиХ.

За предсједника Републике Српске, између више кандидата, изабрана је проф. др **Биљана Плавшић**, а заједно са на листи СДС био је и проф. др **Драгољуб Мирјанић**, који је постао потпредсједник РС. За члана Предсједништва БиХ из Републике Српске изабран је мр **Момчило Крајишник**. Највише гласова и посланичких мандата у Народној скупштини РС и Представничком дому Парламентарне скупштине БиХ из РС добила је листа **Српске демократске странке**.

Из Федерације БиХ за чланове Предсједништва БиХ изабрани су **Алија Изетбеговић** (Бошњак) и **Крешимир Зубак** (Хрват), а у тамошњим парламентарима највише посланика добиле су Странка демократске акције и Хрватска демократска заједница БиХ.

19.10. Конститутивна сједница Народне скупштине Републике Српске у новом, 2. сазиву, одржана је у Бањој Луци. Том приликом положене су и свечане заклетве, и то: предсједник (**Драган Калинић**) и потпредсједници Народне скупштине РС (др **Никола Поплашен** и **Мирослав Вјештица**), те генерални секретар Скупштине (**Стака Гојковић**). Осим њих, свечане заклетве положили су предсједник и потпредсједник Републике, члан Предсједништва БиХ из Републике Српске и делегати у Дому народа Парламентарне скупштине БиХ из Републике Српске (5 делегата)

Литература:

Bilić, Ivan: *Kronologija raspada SFRJ i nastanak hrvatske države*,

Biserko, Sonja: *Kovanje antijugoslovenske zavere*, knjiga 1, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006.

Марковић, Брана: *Југословенска криза и свет, хронологија јануар 1990 - децембар 1995*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1996.

Наградић, Слободан: *Срицање демократије*, „Свет књиге“, Београд, 1998.

Народна скупштина Републике Српске 1991-2011., Народна скупштина Републике Српске, Бања Лука, 2012.

Шућур, Десанка: *Да се не заборави*, Матична библиотека Источно Сарајево, Источно Сарајево, 2012.

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

KONSTITUCIONALIZAM U RUHU EVOLUCIONIZMA

Neki aspekti teorije države i prava Friedrich von Hayek-a

CONSTITUTIONALISM IN THE GUISE OF EVOLUTIONISM

Certain aspects of the theory of state and law by Friedrich von Hayek

***Abstract:** In this paper, we analyse the relationship between the theory of state and law by Friedrich Von Hayek and the constitutionalist tradition of the 18th and 19th century, with emphasis on Hayek's evolutionary interpretation of the origin of state institutions. We will point out the specificity of evolutionary approach in the context of the distribution of powers concept, especially the functional role of the legal system and special emphasis on the role of judicial authorities in the development of law. In this aspect, Hayek's theory of state contains one of the fundamental critics of democratic political procedures. The key aspect marking the Hayek's approach to the theory of law is the strong emphasis on the verge of rationality and therefore the marked importance of customary and traditional norms in the preservation of the legal system rationality, as well as the subordination of legislation to what Hayek calls law.*

***Key words:** Hayek, constitutionalism, evolutionism.*

***Apstrakt:** U ovom tekstu analiziramo odnos teorije države i prava Friedrich Von Hayek-a sa konstitucionalističkom tradicijom XVIII i XIX vijeka, sa akcentom na Hayek-ovu evolucionističku interpretaciju porijekla društvenih institucija. Ukazaćemo na specifičnost evolucionističkog pristupa u kontekstu koncepta podjele vlasti, te naročito funkcionalne uloge pravnog sistema, i specifičnog naglasaka na ulozi sudske vlasti u razvitku prava. U tom aspektu, Hayek-ova teorija države sadrži i jednu od fundamentalnih kritika demokratskih političkih procedura. Ključni aspekt koji obilježava hajekovski pristup teoriji prava je snažan naglasak na granici racionaliteta i, shodno tome, pojačanom značaju običajnih i tradicionalnih normi u očuvanju racionaliteta pravnog sistema, te podređenost zakonodavstva onome što Hayek naziva zakon.*

***Ključne riječi:** Hayek, konstitucionalizam, evolucionalizam.*

* Политички филозоф, доцент на Факултету политичких наука, Универзитета у Бањој Луци.

Tema kojoj se ovdje posvećujemo je pitanje na koji način teorija države Friedrich von Hayek-a pripada konstitucionalističkoj tradiciji, te kakve je vrste hajekovski konstitucionalizam. S obzirom da je Hayek bez sumnje jedna od najmarkantnijih figura neoliberalne političke filozofije, a njegova teorija ograničene vlade svakako jedan od kamena međaša neoliberalnog zaokreta u zadnje dvije decenije XX vijeka¹, onda ovo specifično pitanje ima širi teorijskopolitički značaj propitivanja veze klasičnog liberalizma sa savremenim neoliberalnim ortodoksijama. Vidjećemo da ta veza nije oslobođena kontraverzi i još je, kako u svojim precizirajućim aspektima i detaljima, tako i u temeljnim pitanjima, otvorena kao teorijsko pitanje.

1. Pojam konstitucionalizma za potrebe interpretacije Hayek-ove teorije države

Konstitucionalizam se najčešće definiše kao ideja i teorija “pravom ograničene i kontrolisane političke vlasti”². Termin se često identifikuje sa pojmovima „pravne države“ i „vladavine prava“, a karakteriše ga princip u kome „vlada pravo a ne arbitrarnost i diskrecionost“.³ Formula koja ga možda ponajbolje oslikava je prevođenje političkih u pravne odnose, legitimiteta u legalitet.⁴ Međutim, ove identifikacije u bitnom aspektu simplifikuje problem, s obzirom da konstitucionalizam podrazumjeva jednu specifičnu vladavinu prava i specifičnu pravnu državu, naime onu koja je utemeljena na *prirodnim pravima* čovjeka i kontraktualističkom konstitutivnom aktu. Inače bi čak i neke totalitarne doktrine bilo moguće posmatrati kao konstitucionalističke, s obzirom da nesumljivo predstavljaju vladavinu instrumentima pravnog sistema. U tom kontekstu, konstitucionalizam je imanentno vezan za anglosaksonski liberalizam XVIII i XIX vijeka i njegovo insistiranje na prirodno-pravnom utemeljenju države. Za temu našeg teksta obim pojma konstitucionalizma je ključno pitanje: da li se primjenjuje redukcionistička definicija konstitucionalizma koja ga određuje kao doktrinu *institucionalno* ograničene vlasti, posebno nezavisnošću sudstva, ili jedna šira definicija koja podrazumjeva i druge forme i modele ograničenja vlade⁵, a ustav shvata ne samo kao najviši pravni akt u pravnoj hijerarhiji države, već i kao sistem normi [verifikovan društvenim ugovorom] koji reflektuje prirodno-pravne propozicije i prirodni zakon. U prvom slučaju konstitucionalizam se redukuje na ustavnost i vladavinu prava, u smislu da su niži pravni akti dedukovani iz ustava, a sudsko tumačenje i primjena indiferentni u odnosu na politički aspekt; dok u drugom slučaju konstitucionalizam, pored tog institucional-

¹ Up.npr.: Sharemur Jeremy, *Hayek's Politics* [u: *The Cambridge Companion to Hayek*, Cambridge University Press 2007, str.148-170], str.150-152.

² Basta-Posavec Lidija, *Konstitucionalizam* [u: *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd 1993, str.519-530].

³ *Politička enciklopedija*, [Savremena administracija, Beograd 1975], str.472.

⁴ L.Basta-Posavec, op.cit., str.519.

⁵ Vincent Andrew, *Teorije države*, [Službeni glasnik, Beograd 2010], str.97 i dalje.

nog aspekta, predstavlja i moralnu, antropološku i filozofsku kategoriju, zasnovanu na kategoriji slobode i prirodnih prava čovjeka kao čovjeka. U prvom slučaju акценат је на proceduralnoj ispravnosti, а у другом на supstantivnim vrijednostima. U oba slučaja konstitucionalizam znači uspostaviti, osnovati: “Ono što je uspostavljeno je konstituisano, shodno tome, sadržaj koji je na taj način uspostavljen može se nazvati *ustav (poredak, uređenje)*. Konstituisanje je čin uspostavljanja - ustav je tako uspostavljen poredak.”⁶ To znači da je konstitucionalizam istovremeno i teorija sistema.

Sljedeći bitan aspekt u pojmu konstitucionalizma je da on podrazumjeva vladavinu na osnovu *saglasnosti*. To opet znači da je koncept društvenog ugovora nesumljivo nužna karika u logičkom lancu konstitucionalizma. Naročito je to naglašeno u lokovskoj tradiciji konstitucionalizma kod koje je legitimnost vlasti izvedena iz pristanka, а не recimo iz neke utilitarne motivacije.⁷ Teorija pristanka je u praktičnopolitičkom djelovanju proizvela snažnu vezu konstitucionalizma sa predstavničkom demokratijom, koja je mjesto različitih problematičnosti i nejasnoća, na neke od kojih je upravo Hayek ukazao i na kojima je insistirao.

2. Filozofskopolitički osnov Hayek-ove teorije države i prava „Ratio non est iudex, sed instrumentum.“⁸

Hayek je, uz Ludwiga von Misesa, nesumnjivo jedan od najistaknutijih pripadnika tzv. „austrijske škole“ ekonomije, koja je misaona i teorijska podloga reafirmacije *free market* doktrine, karakteristične za neoliberalni diskurs iz 80-tih godina XX vijeka. Njegova je misao kompleksna i vrlo opsežna cjelina, ali u svojoj logičkoj strukturi ipak vrlo koherentna i sistematska. U tom smislu Hayek se ističe u odnosu na mnoge druge moderne teoretičare anglosaksonskog govornog područja, i zapravo podsjeća na sistemsku tradiciju klasičnih filozofskih sistema. Naročito u kasnijoj fazi svog intelektualnog rada Hayek je ostvario jednu opsežnu sintezu, koja upravo na bazi istraživanja poduzetih u ekonomiji i temeljnih filozofskih refleksija propitivanih

⁶ A. Vincent, op.cit., str.97-98. Termin konstitucionalizam po pravilu se razumjeva kao ideja ustavom ograničene države. Međutim, u tom smislu može se pomisliti da je ustav nešto egzogeno državi, nešto spoljašnje što ju označava, dok je u stvari ustav unutrašnji element države, а konstitucionalizam specifična zamisao ustava i države.

To opet proizvodi drugu vrstu zablude, koja je sadržana u stavu da ustav na neki način prethodi državi. Ustav definiše vladavinu i “daje ovlaštenje vladi da vlada”. Suština ustavnih normi je da su iznad samovolje vršilaca vlasti, i zapravo oni vladaju vladarima а не vladar njima. Na bazi takvog pristupa formulisana je i liberalna i neoliberalna teorija države, koja državu interpretira kao Levijatana izdignutog iznad građana. Međutim, to mišljenje može ostati u bitnom smislu neprecizno ako ne uobziri da je ustav dio države, te da nastanak države in concreto znači i donošenje ustava. Konstitucionalna teorija država koja polazi od takvog uvida tretira državu kao instrument za zaštitu i sprovođenje ustava.

⁷ Locke John, *Dvije rasprave*, II, §134.

⁸ Maksima sholastičara “razum nije sredstvo, već instrument”, kojom Hajek etiketira svoje shvatanje dometa racia. F.A.Hayek, *Oblici racionalizma* [u: *Studije iz filozofije, ekonomije i politike*, Paideia Beograd 2002, str.17-33], str.23.

u različitim spisima „srednjeg perioda“, izvodi jednu sintetičku cjelinu koja završava teorijom države i prava.⁹ Strateški pojmovi njegove političke filozofije su problem znanja, spontani poredak, evolucionizam i katalaksija. Oni su, dakle, istovremeno i predgovor za razumjevanje Hayek-a kao teoretičara države i prava.

Kao ključni problem društva Hayek je markirao problem znanja¹⁰, tj. akumulacije, razmjene i upotrebe informacija između pojedinaca koji čine dato društvo. On razlikuje dva generalna pristupa ovom pitanju – planski i liberalni¹¹; koji proističu iz dva shvatanja individualizma koje označava terminima “kartezijanski” [“kontinentalni”] i “anglosaksonski” [“istinski”]¹², i povezuje ih sa dva koncepta *racionalizma* - “konstruktivističkim” i “kritičkim”.¹³ Planski sistemi polaze od toga da je ljudsko saznanje u formi nauke kumulativno, centralizovano, i stoga upravljivo od strane jednog ekspertskeg tima. Intuitivna zamisao je da ekspertski tim ispravnom kalkulacijom postojećih informacija može predvidati, proračunavati i stoga i projektovati buduće tokove. U tom smislu društvene nauke preuzimaju pretenziju karakterističnu za prirodne nauke, naime da se ostvari ideal *objedinjene naučne teorije*. U pitanju je klasična paradigma, koja je uvijek imala veliku intuitivnu snagu, jer počiva na, na prvi pogled plauzibilnoj i samoočiglednoj pretpostavci da neko ljudsko djelo može efikasno obavljati svoju funkciju samo ako je unaprijed planirano za datu svrhu.¹⁴ Neplanirane akcije mogu se pokazati korisnim samo slučajno, a ne kao metod. Stoga efikasan poredak podrazumjeva racionalnu konstrukciju međusobnih interakcija elemenata koje ga čine. Ovu vrstu razmišljanja Hayek naziva “konstruktivistička greška” i ocjenjuje ju kao pravu pravcatu “kontrarevoluciju nauke”.¹⁵ Njen istorijski korijen je u platoničarskom organicizmu i konceptu “otkrovenja”¹⁶. Kritikujući ovaj

⁹ Stojanović Božo, *Friedrich von Hayek* [u: *Ekonomski anali*, br.168, jan.-mart 2006, str.159-174], str.170-174.

¹⁰ Murray Rothbard je otvorio proces kritike Hayek-a upravo na mjestu njegovog fokusa na problem „znanja“, sa tezom da Hayek time skreće sa ispravnog toka „austrijske“ škole, koja je akcent stavila na Mizes-ov „aksiom akcije“, te da na taj način Hayek zapravo sam pada u neku vrstu racionalističkog maksimalizma. Ova je polemika i dalje otvorena i intenzivna, i, čini se, sve više sklona prihvatanju Rothbard-ove argumentacije. Up: Rothbard Murray, *The Present State of Austrian Economics* [u: *Journal des Economistes et des Etudes Humaines*, Vol. 6 No. 1, March 1995., str. 43-89.], str.56-58.

¹¹ F.A.Hayek, *Vrste društvenog poretka*, [u: *O slobodnom tržištu*, op.cit, str.59-75]. Up.: *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.46-47.

¹² F.A.Hayek, *Individualizam: istiniti i lažni* [u: *Politička misao*, vol XXXVIII, br.1, Zagreb 2001, str.42-63].

¹³ F.A.Hayek, *Pravo, zakonodavstvo i sloboda* [CID, Podgorica 2002], str.16-41. F.A.Hayek, *Individualizam i ekonomski poredak*, [FPN, Zagreb 2002], §3. Up: Gamble Andrew, *Hayek on knowledge, economics and society* [u: *The Cambridge Companion to Hayek*, ed. by: Feser Edward Cambridge University Press 2007, str.111-131], str.123-127.

¹⁴ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.19.

¹⁵ B.Stojanović, op.cit., §2.2.3.

¹⁶ Lakićević Dragan, *Ogled o ustanovama slobode – politička filozofija Fridriha fon Hajeka* [Službeni glasnik, Beograd 2010], str. 39-43.

model Hayek preuzima Adam Smith-ovu paralelu sa šahom, u kome bi planiranje u egzaktnom smislu bilo moguće da ljudi imaju prirodu šahovskih figura, tj. da su njihove aktivnosti/potezi u potpunosti programirani voljom zakonodavca.¹⁷ Međutim, u realnom svijetu ljudi imaju preferencije koje su uvijek subjektivne i individualne, [motivacije, kao zakoni koji određuju kretanja čovjeka su striktno individualne] i stoga nesaznatljive programeru. Ovo je aksiom preuzeti iz ekonomije, tzv. „subjektivistička teorije cijena“ koji je tekovina austrijske škole, a koji tvrdi da je cijena određena željama potrošača a ne objektivnom vrijednošću ulaznih parametara. U tom smislu ona je *kao takva* nesaznatljiva *ex ante*. Mi nikada ne možemo znati sve ulazne parametre, kako u smislu elemenata koji čine društvo, tako i u smislu posebnih specifičnosti okoline koja na njih utiče, te, naročito, različitih individualnih preferencija prema pojedinim resursima i uticajima. To znači da je klakulacija u kartezijskom smislu nemoguća. Nasuprot ovoj „konstruktivističkoj pogrešci“ Hayek afirmiše tržište kao model koji omogućava da se koordinišu akcije između subjekata od kojih niti jedan nema mogućnost da prikupi sve podatke relevantne za kalkulaciju.¹⁸ *Free market* koncept rješava ovu situaciju tako što proizvođači djeluju na osnovu vlastitih prognoza o potražnji, pa zatim kalkulišu proizvodnju na način da im donese profit. Ukoliko su njihove prognoze preferencija potrošača i kalkulacije troškova proizvodnje bile ralne i tačne to će se i desiti, ukoliko nisu oni će posloovati s gubitkom. Očigledno, oni to mogu saznati tek *ex post*: odgovorom kupaca. Tržište je reakcija na ispravno shvaćenu definiciju granica racionaliteta: društveni poredak kompleksnošću svoje strukture pravazilazi moći racionalne konstrukcije. Čovjek se orjentiše u stvarnosti na osnovu svog racionaliteta, ali domen tog racionaliteta nije toliki da bi pojedinac ikada mogao steći apsolutni uvid u stvarnost. To opet znači da se stvarnost ne može racionalno projektovati, ali ne znači da je ponašanje čovjeka potpuno iracionalno.¹⁹

Sistem tržišne konkurencije ne samo da predstavlja jedan sofisticirani model protoka informacija u društvu, već je istovremeno, na jednoj dubljoj osnovi, i matrica konstituisanja društva. Kroz sistem slobodne konkurencije izrasta *spontani poredak*, kao društveni sistem koji mi ne konstruišemo racionalno, već on sam izrasta metodom stalnih nevođenih interakcija između pojedinih činilaca sistema. Sam termin „poredak“ upućuje na racionalno [svjesno] ustrojen red, s obzirom da na prvi pogled nije jasno kako bi se bez svjesne akcije racionalnog vođenja haos mogao transformisati do poretka. Hayek-ova ideja spontanog poretka tvrdi upravo to: kompleksni sistemi izrastaju spontano, tj. „samostvaraju“ se bez spoljnjeg vođenja i plana. Prema

¹⁷ Problem koji želimo riješiti prilikom izgradnje racionalnog poretka Hayek definiše na način: “Ako posjedujemo sve relevantne informacije, ako započemo s danim sustavom preferencija i ako raspoložemo s ukupnim znanjem o raspoloživim resursima, problem koji preostaje sasvim je logičke prirode. Drugim riječima, odgovor na pitanje koja je najbolja upotreba raspoloživih resursa sadržan je u pretpostavkama s kojima smo započeli.” [F.A.Hayek, *Upotreba znanja u društvu*, u: L.von Mises, F.A.Hayek, *O slobodnom tržištu*, Mate, Zagreb 1997, str.77]

¹⁸ F.A.Hayek, *Konkurencija kao pronalazački postupak*, op.cit. § 2.

¹⁹ Za kompatibilnost Hayek-ove antropološke pozicije sa savremenim stanjem u psihologiji vidjeti: Steele G R., *Hayek's Sensory Order* [u: *Theory & Psychology*, Jun2002, Vol. 12 Issue 3, str.387-411].

jednoj od ključnih definicija iz Hayek-ovog sistema, poredak je shvaćen kao „rezultat ljudske akcije, ali ne i ljudskog plana“.²⁰ Sam koncept spontanog poretka vijekovima je ostao skriven usljed neopreznog pruzimanja diferencije prisutne u pojmovima *phusei* [φύσει] i *nomos*, [νόμος] kojima su antički Grci opisivali sisteme prirodnih zakona, neovisnih od ljudskog djelovanja, i pozitivne zakone kojima se svjesnosvrhovo projektuju ljudska ponašanja.²¹ Sve do XVIII vijeka ostala je nemišljena treća mogućnost, kojom se poredak može formirati spontanijem djelovanjem individua u društvu. Sami Grci, pak, imali su diferencirane termine kojima su opisivali tu mogućnost: „*taxis*“²² [τάξις] kao termin kojim su opisivali svjesno stvoreni poredak, poput recimo falange; i „*kosmos*“²³ [κόσμος] koji je označavao spontani poredak – samokonstituišući sistem odnosa.²⁴ Ponovno otkriće da poredak može biti produkovan spontano revolucionarno je djelovalo na političku teoriju u više aspekata. Jedan od ključnih je da je time data teorijska podloga i legitimitacija liberalnom zahtijevu za individualnim slobodama, i možda još značajnije, time je argumentovana tvrdnja da su slobodnotržišni sistemi efikasnosno superiorni planiranju.²⁵

Teorija spontanog poretka suštinski se naslanja na Hayek-ov *evolucionistički* model objašnjenja ljudskih institucija. Naime, iz hajekovske odredbe spontanog poretka slijedi da je spontani poredak svaki sistem u kome se elementi koji ga čine pridržavaju određenih pravila. U tom smislu, poredak je logički neovisan od bilo kojih konkretnih pravila koja u njemu moraju da važe. Na taj način se naoko uvodi paradoksalna tvrdnja da društveni poredak može biti konstituisan na bilo kom setu apstraktnih pravila. Recimo, moguće je da jedno od pravila bude propis o ubijanju. Društvo koje bi pokušalo sa takvim pravilima ne bi konstituisalo održiv poredak, već bi završilo u anarhističkom stanju sa hobsovskim implikacijama.²⁶ Evolucionistička premisa predstavlja filtrirajući mehanizam koji eliminiše i praktički onemogućava takve poretke, s obzirom da su oni očito inferiorni u odnosu na alternativne modele.

²⁰ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.29.

²¹ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.28-29.

²² „*Taxis* predstavlja oblik poretka koji je oblikovan od strane sile koja dolazi van sistema (‘egzogeno’). On je proizvod svjesnih odluka i može biti opisan terminima *konstrukcija* i *organizacija*. Tvorac ovog oblika poretka na osnovu prethodnog plana stavlja određene elemente na unaprijed predviđena mjesta i diriguje njihovim saobraćanjem.“ [D.Lakićević, op.cit., str.87]

²³ „*Kosmos* označava spontano samonastajući poredak, koji je oblikovan putem djelovanja sila koje se u njemu nalaze. Ovaj oblik poretka karakteriše istovremeno postojanje dinamičkog kretanja, kao i sposobnost vlastite samoregulacije: elementi koji konstituišu spontani poredak neprestano se jedni dugima prilagođavaju, a da pri tome na njih ne djeluje nikakva svjesna spoljašnja sila koordinacije.“ [D.Lakićević, op.cit., str.87]

²⁴ *Ibid.*, str.44., str.106.

²⁵ Hayek-ova teorija sistema tako je suprotstavljena nekim snažnim tradicijama u teoriji društvenih sistema, kakva je racimo ona Emil Durkheim-a. Za komparaciju Hayek/Durkheim vidjeti: Birner Jack, Ege Jack, *Two Views on Social Stability: An Unsettled Question* [u: *American Journal of Economics and Sociology*, Oct 99, Vol. 58, Issue 4, str. 749-780].

²⁶ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.49. Preuzimajući fizikalni termin Hayek ovo stanje naziva „savršeni nered“.

Selekcija je način da se dođe do pravila koja omogućavaju relativno stabilan društveni poredak. Samim time ova paradigma objašnjava zašto svrha, u ovom slučaju stabilni poredak, ne podrazumjeva nužno prethodni plan. Suština evolucionističkog modela je da se ljudsko društvo na nivou čovječanstva razvija kroz postupak selekcije i borbe²⁷, pri čemu pojedine zajednice, koje mješavinom istorijskog iskustva, sreće i racionalnog promišljanja, usvoje određene institucije koje se pokazuju kao efikasne, postaju uspješnije od drugih i ostvaruju dominaciju i opstanak.²⁸ Te institucije nisu i ne moraju biti potpuno racionalno opravdane, već su često ustoličene i održavaju se snagom običaja, tradicije i nesvjesne privrženosti. U biti one izrastaju metodom „pokušaja i pogreške“ – nisu koncipirane i usvojene zato što se moglo predvidjeti njihovo blagotvorno dejstvo, niti se održavaju zato što je svima jasna njihova suština. Ljudi ih se pridržavaju zato što su se pokazale efikasnim, a ne zato što je eksplicitno, a naročito ne unaprijed, razumljiva njihova efikasnost.²⁹ Činjenica da neka institucija efikasno obavlja neku funkciju često je vodila u kartezijansku zabludu da je to rezultat svjesne volje, dok je u stvarnosti suprotno: razumska verifikacija javlja se tek kada se spontanom razvitkom uoči da je neka funkcija bitna za održanje i progres, te da određena institucija najefikasnije zadovoljava tu funkciju. *Ex ante* to ne znamo. Hayek na jednom mjestu kaže da je početni inicijalni impuls njegovih intelektualnih napora upravo bilo to tačno uviđanje David Hume-a, da „pravila moralnosti ... nisu zaključci razuma.“³⁰ Evolucionističko objašnjenje uključuje i moral, koji nije proizvod niti ljudske inteligencije, jer čovjek nije dovoljno inteligentan da bi dizajnirao svoju zajednicu, niti je rezultat božanske objave, već je rezultat kulturne selekcije.³¹ Zajednice koje su usvojile određena kulturna ograničenja i tabue, pokazale su se efikasnijim kao cjelina, i stoga uspješnije u nadmetanju sa drugima, te su opstajale, a njihove norme su poopštavane. Upravo zato mi kulturu, bez obzira na to što ona predstavlja fundament progresivnog razvitka civilizacije, ipak doživljavamo kao represiju – civilizirani smo protivno svojim željama. Naše želje stoje

²⁷ Gaus Gerald, Hayek on the evolution of society and mind [u: The Cambridge Companion to Hayek, ed. by: Feser Edward Cambridge University Press 2007, str.232-258], str.239-246.

²⁸ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.19. „Čovjek je djelovao prije nego što je mislio i nije razumeo pre nego što je djelovao.“ [str.26] Hayek pretpostavlja da je konkurentska borba između društvenih grupa način istorijskog postojanja čovjeka, te da je oduvijek postojala – od borbe hordi, plemena, imperija, nacija, pa do civilizacija. Ta borba prisiljava zajednice da se usavršavaju i pokušaju razviti neku komparativnu prednost, kojom bi nadvladali konkurentске zajednice. [D.Lakićević, op.cit. str.89]

²⁹ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.95., naročito ftn.7.

³⁰ F.A.Hayek, *Kobna ideja* [CID, Podgorica 1998], str.17.

³¹ Na takav evolucionistički način Hayek, recimo, interpretira privatno vlasništvo kao instituciju [*Kobna ideja*, str.79-80]: privatno vlasništvo postaje dominantan koncept putem prirodne selekcije, dakle kao nenamjeravana i slučajna posljedica konkurentskog odnosa malih društvenih zajednica, gdje su se one koje su prešle na sistem privatnog vlasništva, pokazale produktivnijim, pa prema tome efikasnijima i sposobnijima da se održe i uvećavaju svoju populaciju. Evolucionistički argument za privatno vlasništvo proteže se i na fundamentalne resurse poput zemlje, i u tom kontekstu Hayek je razvio polemiku sa školom Henry George-a. Up: Andelson Robert, *On Separating the Landowner's Earned and Unearned Increment: A Georgist Rejoinder to F.A. Hayek* [u: American Journal of Economics and Sociology, vol.59, no.1., January 2000, str. 108-117].

nasuprot uspjehu onih koji suzbijaju želje. Klasičan primjer je institucija monogamnog braka, koja je omogućila efikasnije trošenje energija i znatno povećala performativnost onih zajednica koji su je primjenile. Kasnije je tako *de facto* formulisani spontani razvoj, formulisan i *de jure*: pravo je formalizacija običajno-tradicionalne i slučajne mudrosti. Zato je Hayek kritičan prema teorijama društvenog ugovora, koje zapravo takođe uvode konstruktivističko-racionalističke pretpostavke i po pravilu odbacuju evolucionističku metodu.³² Koncept društvenog ugovora implicira da ljudi pri prelasku iz prirodnog u građansko stanje imaju tako dalekosežan uvid da mogu, npr. privatno vlasništvo normirati kao prirodno pravo, čime se granice racia očito proširuju mnogo više nego što je to objektivno moguće.

Pojmove spontanog poretka i konkurentski tržišni sistem ekonomije, Hayek objedinjuje u pojmu *katalaksije*, kojim opisuje izuzetnu osobinu ljudskih društava da ljudi sa potpuno neovisnim, i međusobno različitim ciljevima, ipak čine jednu cjelinu, tj. u stanju su da koncipiraju situaciju međusobne kooperacije i razmjene bez neposrednog vođenja i stalnog pregovaranja. Termin katalaksija označava posebne karakteristike koje ima spontani poredak kada se posmatra u okviru ljudskog društva, tj. kao tržišni poredak. "*Catallaxy*" je "poredak koji je dobijen uzajamnim usklađivanjem mnogih ekonomija u tržište."³³ Katalaksija je način na koji spontani poredak uključuje u sebe kontraverzni pojam "svrhe" – za razliku od svrhovitosti *taxis-a*, koja podrazumjeva da je kompletan poredak ustrojen sa idejom da ostvari neki cilj, a svaki element sistema obavlja pripadajuću funkciju kojom služi opštoj svrsi sistema, katalaktička svrhovitost podrazumjeva da svaki element sistema služi *svojoj* svrsi. Time se formira mreža međusobnih svrha, koje nadopunjuju jedna drugu kroz sistem razmjene. U ovom kontekstu Hayek više puta citira čuveni pasus iz *Bogatstva naroda*, u kojem Adam Smith objašnjava kako ne dobijamo meso za svoju večeru zato što nam je mesar prijatelj, već zato što smo u stanju da mu zauzvrat ponudimo u zamjenu nešto drugo što on želi. Spontani poredak, tj. "Veliko Društvo", samokonstituiše se kroz mrežu *razmjena* na bezličnom tržištu. U tom smislu Hayek pod katalaksijom podrazumjeva nauku o razmjeni. Konceptom neprogramiranih razmjena na slobodnom tržištu formira se poredak koji ipak nije nadindividualni entitet, već očuvava osnovni princip istinskog individualizma, a istovremeno omogućava da se konstituiše zajednica.

3. Hayek-ova teorija države i prava i konstitucionalistička tradicija

Prethodno ocrtana filozofska interpretacija čovjeka, društva i svijeta, pravolinijski se reflektuje na političku teoriju, u smislu da se iz date interpretacije opštih filozofskih pogleda nužno dedukuju određeni politički stavovi. U tom smislu Hayek-ova teorija države i prava, kao i njegova čuvena kritika socijalizma, predstavljaju *par excellence* primjer klasičnog metoda dedukcije političkih stavova iz nekoliko temeljnih filozofskih premisa.

³² *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.21.

³³ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.233.

S obzirom da je Hayek kao kardinalni problem društva odredio protok informacija i znanja, tj. upotrebu racionaliteta, svrha pravnog poretka je da omogući racionalitet u političkom sistemu. Naime, da bi učesnici katalaktičke igre mogli kalkulirati, tj. na adekvatan način igrati, oni moraju imati okvire i pravila igre. Ideja prava u konceptu spontanog poretka je da omogući predviđanje i kalkulaciju, ali ne tako što bi se propisivalo šta treba raditi, s obzirom da bi to predstavljalo „konstruktivističku grešku“, već šta nije dozvoljeno raditi. Na taj način se filozofska ideja „negativne“ slobode³⁴ institucionalizuje: radi se o poštovanju apstraktnih načela, a ne o provedbi bilo kojih konkretnih naloga. Već to ukazuje da Hayek nesumljivo pripada tradiciji konstitucionalizma, jer ono što je nesumljiva karakteristika konstitucionalizma u oba uvodno ocrtana smisla je da je njegova definicija primarno „negativna“; u smislu da pojam konstitucionalizma “ne indicira ono što država treba da radi, što mora ili što može; konstitucionalizam jednostavno postavlja granice radnjama državne vlasti.”³⁵ Hayek na klasično konstitucionalistički način definiše slobodu kao odsustvo prinude³⁶.

Hayek poima konstitucionalnu vladavinu prava u formuli naslova jednog od njegovih najpoznatijih dijela *Poredak slobode*, kojim iznosi teoriju da je funkcija pravnog poretka da omogući slobodu ljudi da slijede, tj. „kalkulišu“, svoje svrhe kroz potčinjavanje rigorima koji omogućavaju spontanu koordinaciju sa drugim ljudima, i na taj način inovira klasičnu formulu „slobode pod zakonima“. Pojedincima je omogućeno da slobodno slijede svoje ciljeve i neograničeno upotrebljavaju svoje kapacitete i talente dok god se pridržavaju ustanovljenog pravnog poretka. U tom smislu ostvarena je sinteza između zakona i slobode, lične i javne sfere.³⁷ Ta vizija vladavine prava slijedi tradiciju koja je pravo poimala kao sistem univerzalnih principa koji važe za članove datog društva. Korijen ovakve koncepcije prava proizilazi iz Hayek-ovog poimanja spontanog poretka koji cjelokupan društveni život tretira kao upravljanje pravilima a ne naredbama. To je tzv. „Teorija pravila“ u pravu. Suština te koncepcije je da se širokim društvenim konsenzusom uspostavi određeni sistem opštih pravila koja su zapravo orjentiri pojedinačnog djelovanja, rigori koji omogućavaju pojedincu da kalkuliše svoje postupke. *Funkcija prava je da omogući kalkulaciju vlastitog djelovanja u odnosu sa drugima*. Ideja je da se postave neka pravila, „principi demarkacije“, npr. zabrana krađe, ograničavanje brzine vožnje, i sl., i pojedincima time olakša i uopšte omogući kalkulacija vlastitih postupaka, s obzirom da mogu unaprijed isključiti takve postupke, kako od strane drugih, tako i sebe – [ja mogu kalkulisati svoju vožnju autoputem tako što znam da niko ne vozi lijevom stranom i sl., što je obezbjeđeno zakonskom, sudskom i policijskom prinu-

³⁴ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.165-180.

³⁵ Bačić Arsen, *Klasici moderne debate o konstitucionalizmu*: C. H. McIlwain, C. J. Friedrich i F. A. Hayek [u: Politička misao, vol XXXVI, br.1, Zagreb 1999, str.140-152].

³⁶ Prinuda je: „kada se djelovanje jednog čovjeka događa radi služenja volji drugog čovjeka, ne za njegovu vlastitu već za tuđu svrhu ... Prinuda podrazumjeva i prijetnju nanošenja povreda i namjeru da se na taj način iznudi određeno ponašanje.“ [*Poredak slobode*, str.121]

³⁷ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.102.

dom]. Time se u okviru datog pravnog poretka obezbjeđuje kalkulacija i spontana koordinacija u sistemu. Pravo je nužan uslov za funkcionisanje spontanog poretka, jer bez postojanja pravnog sistema nije moguće usklađivanje djelovanja između elemenata sistema.³⁸

Po pitanju konstitucionalnog akta i Ustava, Hayek čak zauzima poziciju koja na fundamentalnom nivou može odstupati od lokovske tradicije konstitucionalizma, koja legitimnost izvodi iz načela jednoglasnosti u konstitucionalnoj fazi. To je klasična ideja vladavine na osnovu saglasnosti onima nad kojima se vlada. S obzirom da Hayek polazi od premise ograničenost ljudskog uvida, a pravo poima kao sistem regula koje obezbjeđuju kalkulaciju, za njega je legitiman pravni sistem takav koji je opštevažeći za sve koji su pod njegovom jurisdikcijom, a manje je bitno da li je kreiran pod načelom jednoglasnosti. Na logičkom nivou argumentacije pitanje konstituisanja pravnog poretka zapravo je irelevantno u odnosu na funkcionalni zadatak koji on treba da obavlja. Odsustvo problema jednoglasnosti očigledno je kada se vidi da je Hayek na nivou principa kritičan prema verzijama demokratije kakva je deliberativna demokratija³⁹, s obzirom da se insistiranjem na jednoglasnosti znanje opterećuje većim zahtjevima nego što može da im objektivno odgovori.

Porijeklo pravne norme je rezultat običajnosno-tradicionalno-racionalne evolucije koja u istorijskom vremenu postupno destiliše odgovarajuće norme⁴⁰, ali funkcija prava je obezbjeđenje pravila katalaktičke igre. Hayek ukazuje da su veliki pravni sistemi od antike, naročito Justinijanove kompilacije rimskog prava, pa do engleskog običajnog prava, razvijani „kroz postupnu artikulaciju preovlađujućih ideja, a ne putem zakonodavstva.“⁴¹ To znači da se pravo poima kao rezultat evolutivne selekcije, nesvjesne mudrosti generacija pretočen u formalni sistem, a ne kao proizvodnja zakona od strane suverena [bez obzira da li je u pitanju monarh ili narod] – pravo se treba „otkriti a ne stvoriti“. Razumije se, naravno, da Hayek ne želi reći da se pravni poredak ne razvija, ali hoće reći da on evoluirao, a ne biva konstruisan.⁴² Kao i u slučaju taxis/kosmos poredaka, priroda pravnog sistema naglašena je kroz diferenciranje dva kardinalna pojam: *thesis*, koji je odraz volje suverenog

³⁸ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.106.

³⁹ Pennington Mark, *Hayekian Political Economy and the Limits of Deliberative Democracy* [u: *Political Studies*, Dec.2003, Vol. 51, Issue 4; str. 722-739], naročito str.728-733. Hayek smatra da je deliberativni konzenzus ovisan o „diskursu“ u smislu Habermas-a, što je po Hayek-u nivo osvještenosti, tj. ex ante „racionaliteta“ koji je nemoguće dostići. [str.733].

⁴⁰ Ova je ideja jasno prisutna kao tendencija u Njemačkoj filozofiji, „koja počinje u reakciji na Pruske reforme nakon poraza u Jeni [u spisima Savigny-a između ostalih], koja dokazuje da pravo ne može biti nametnuto, već sadržano u polaganoj evoluciji društvenih običaja. Hegel preformuliše tu ideju kao autonomnu kretnju ideje kroz istoriju i razvitka u pravcu progresivne samorealizacije.“ [Desai Maghnad, *Hayek and Marx*; u: *The Cambridge Companion of Hayek*, Cambridge University Press 2006, str.67-81; str.68]

⁴¹ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.82.

⁴² „Nijedan pravni sistem nikada nije planiran kao celina i čak različiti pokušaji kodifikacije ne mogu da učine više sem da sistematizuju postojeće pravo i, čineći to, dopune ga ili eliminišu nedoslednosti.“ [*Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.96].

zakonodavca, a koji se odnosi na konkretnu zapovjed, i *nomos* kao pravilo koje je rezultat interakcije ljudi i koje je dato u formi opštih principa i apstraktnih pravila.⁴³ *S obzirom da porijeklo pravnog sistema u striktnom smislu nije podložno ljudskoj volji, - nije ga moguće konstruisati, ono ne može ni biti mjesto legitimiteta, već je mjesto legitimiteta prebačeno na područje primjene. Geneza je relevantna za ocjenu legitimiteta samo u smislu da se konstruktivistički pravni poredak apriorno tretira kao nelgitiman. To je tako zato što se društveni ugovor događa u uslovima sličnim Rawls-ovom „velu neznanja“⁴⁴, u kojima nije moguće poznavati sve potrebne informacije, pa je svaki ugovoreni poredak relativan. Upravo zato je običajnosni poredak i *common law* za Hayek-a od principijelnog značaja.⁴⁵ Međutim, neovisno od geneze pravnog poretka, on ispunjava svoju funkciju ako se primjenjuje na sve, jer zadatak nije da se dedukuje pravda u formi neke deskripcije [što je nemoguće s obzirom na nesavršenost ljudskog uvida], već ostvare uslovi u kojem će katalaktička igra biti pravedna⁴⁶, tj. opšteprihvaćena, – a ona je pravedna ako svi igraju po istim pravilima.⁴⁷ Zato je za Hayek-a presudna *vladavina prava*, a manje konstitucionalni izvor. Ali rigor nesaznatljivost obezbjeđuje i da Hayek-ova pozicija ne sklizne u drugu krajnost apsolutističke konotacije: Zakon se ne može propisivati od strane suverena, već evolutivno razvijati.*

⁴³ Skoble Aeon James, *Hayek the philosopher of law* [u: The Cambridge Companion to Hayek, Cambridge University Press 2007, str.171-181], str.171.

⁴⁴ Rawls John, *Teorija pravde* [CID, Podgorica 1998], str.134-136.

⁴⁵ „Običajno pravo se ‘ne sastoji od posebnih slučajeva, nego od opštih principa koji su ilustrovani i objašnjeni tim slučajevima’. To znači da je deo tehnike sudije običajnog prava da iz prethodnih slučajeva koji ga vode, on mora biti u stanju da izvede pravila od univerzalnog značaja koja mogu da se primjene na nove slučajeve.“ [Pravo, zakonodavstvo i sloboda, str.85].

⁴⁶ Teorija pravde koju koncipira Hayek, ne samo da dopušta enormne nejednakosti u distribuciji bogatstva, već ni ne zabranjuje sva oštećujuća dejstva prema drugima, već samo neka, - naime, ona koja su se dogodila izvan postojećeg pravnog okvira. [Pravo, zakonodavstvo i sloboda, str.98.] Pravičnost je određena kao svako stanje koje se dostiže u okviru postojećeg pravnog sistema. [Poredak slobode, str.86-87.] Kao što pravo ne služi postizanju bilo kog konkretnog cilja, već predstavlja obrazac djelovanja za različite ciljeve, tako ni pravda ne može biti opisana drugačije do kao nepredviđeni i neprojektovani rezultat pravedne igre. „Pravičnost nije zainteresovana za rezultate različitih transakcija, nego jedino za to da li su one same pravične.“ [Pravo, zakonodavstvo i sloboda, str.130.] Pravedno može da bude samo „ponašanje igrača ali ne i rezultat.“ [Pravo, zakonodavstvo i sloboda, str.201.] Svima je dozvoljeno da, pod istim pravilima, svojim vlastitim kapacitetima teže ka ostvarivanju svojih vlastitih ciljeva. Resursi su jednako dostupni svima, a različita uspješnost u korištenju datih resursa pod datim pravilima, je normalna posljedica različite prirodne distribucije talenata i različitih afiniteta. Svim pojedincima se pružaju šanse pod jednakim pravilima, ali nikome se ne garantuje ishod. S obzirom da krajnji ishod nije svjesno projektovan, apsurdno je o njemu govoriti u kategorijama pravedan/nepravedan, već se pravednost logički smisleno može odnositi samo na proces igranja. Opšte tj. zajedničko dobro ovdje nije tretirano u smislu nekog resursa, već u smislu da je očuvanje apstraktnih pravila koja omogućavaju maksimalnu efikasnost svih zapravo najveće, i jedino smisleno opšte dobro. Papaioannou Theodoros, *Market order and justice in Hayek's political theory* [u: Social Science Information, Jun 2003, Vol. 42, Issue 2; str. 229-255].

⁴⁷ „Zakon ne zabranjuje uspostavljanje novog biznisa čak i ako je to učinjeno u očekivanju da će dovesti do neuspjeha drugog. Zadatak pravila pravednog ponašanja, dakle, može da bude samo da kažu ljudima na koja očekivanja mogu da računaju a na koja ne.“ [Pravo, zakonodavstvo i sloboda, str.98]

U tradiciji klasičnog konstitucionalizma funkcija zakonodavnog tijela je da opšte principe pravde i prava, usvojene konstitucionalnim aktom, primjenjuje tako što ih prilagođava neprekidnim promjenama sredine. S obzirom da su konkretni zakonski akti dosljedno izvedeni iz ustavnog osnova, oni su tada legitimni *opšti okvir* u kojem se svaki pojedinac može kretati, tj. kalkulisati svoje ponašanje. Hayek, vidjeli smo, mijenja akcent prebacujući težište sa geneze [društvenog ugovora] na primjenu: „Grupa može da traje samo zato što su njeni članovi razvili i preneli načine djelovanja koji su grupu kao cjelinu učinili efikasnijom od ostalih grupa; ali nije neophodno da član grupe zna razlog zašto su izvjesne stvari urađene na određene načine.“⁴⁸ Ključni uslov za formiranje grupe je „pridržavanje pravila; od drugorazrednog je značaja da li bi ih trebalo nametnuti ili kako su nametnuta.“⁴⁹ Uloga države je, dakle, da primjenjuje opšte principe, a ne da ih projektuje.⁵⁰ Ustav, slavni „najviši pravni akt“, ovdje nije viđen kao primordijalni zakonski osnov, već naprotiv, operacionalizacija *već postojećeg* prava, običajnog i tradiranog, koje prethodi Ustavu. Premda logički posmatrano izgleda da Ustav predstavlja prvi pravni izvor, s obzirom da se iz njega dedukuju svi ostali niži pravni akti, stvarna činjenica je da Ustav predstavlja formulaciju onoga što je već postojalo kao društveni rigor pravednog ponašanja, ali neformulisano u eksplicitnoj formi.⁵¹ Kao dokaz za ovo Hayek navodi klasičnu vezu legaliteta i legitimiteta, tj. činjenicu da svaka vlada, ma kako došla do vlasti mora zadobiti legitimitet, a to ne može postići time što bi nametnula zakonski sistem, pa čak i Ustav, koji ne bi odražavao prihvaćene rigore pravednosti koji *već postoje* u društvu. Ovakvo viđenje Ustava, kao i „teorija pravila“ proizilaze iz Hayek-ovog shvatanja o konstitucionalnoj ograničenosti ljudskog znanja, po kome niti jedan čovjek, niti bilo kakav ekspertski tim, ne može imati apsolutan uvid u stvarnost, na osnovu koga bi mogao konstruisati pravila društvene interakcije, i na taj način projektovati društvo. Zato je najracionalniji model djelovanja, u uslovima ograničenog znanja, stalno prilagođavanje „zahtjevima okoline“ korigovanjem svojih planova i aktivnosti. Otuda se kod Hayek-a donekle preokreće i klasična liberalna formula „slobode pod zakonima“, koja je zamišljena kao obezbjeđenje slobode sistemom pozitivnih normi pod kojima je svako slobodan da djeluje kako hoće dok god je njegovo djelovanje konzistentno sa normativnim sistemom⁵², u to da sloboda postaje mehanizam izgradnje normativnog sistema.

Snaga ovog argumenta sastoji se u činjenici da nikakav centralni planski tim eksperata nikada ne može imati tako vjerne uvide u konkretnu situaciju u stvarnosti

⁴⁸ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.80.

⁴⁹ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.93.

⁵⁰ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.67.

⁵¹ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.125. Uočavanje činjenice da je Ustav „nadstruktura podignuta da osigura održavanje prava“ [onog koje već postoji u smislu definicije pravednog ponašanja od strane društva], zamagljeno je sa nekoliko bitnih činjenica. Prije svega, time što donošenje ili promjena Ustava zaista de facto najčešće ima formu opšte saglasnosti, npr. referendum ili plebiscita. Drugo, nesuglasice oko kršenja ili nekompatibilnih tumačenja Ustava, za razliku od neslaganja oko nižih pravnih akata, po pravilu imaju teške posljedice i razrješavaju se u sukobima ili čak građanskom ratu.

⁵² *Poredak slobode*, str.17-18.

kao što to imaju sami učesnici situacije. Stoga su ti učesnici neminovno i najkomeptentniji da donose odluke u datoj situaciji. A da bi oni uopšte imali mogućnost odluke potrebni su im minimalni rigori [*minimal state*] u vidu osnovnih regula djelovanja koje su opšte⁵³ i važeće za sve.⁵⁴ Ta opšta nečela su ono što se misli pod *Vladavinom prava*. Osnovno je da svi učesnici budu postavljeni u identične uslove igre i da se spriječi bilo otvorena bilo prikrivena manipulacija.⁵⁵ Otvorena stoga što bi *demotivisala* učesnike katalaktičke igre da igraju, jer ne bi zavisili isključivo od svojih sposobnosti i sreće, već od arbitrarne volje nekog moćnika. “Suštinska stvar je da se na najmanju moguću mjeru ograniči sloboda odlučivanja ostavljna izvršnim organima koji imaju moć prinude,”⁵⁶ jer se time vlada onemogućava “da *ad hoc* akcijom obezvrijedi individualne napore.”⁵⁷ Prikrivena manipulacija, s druge strane, lišava konkurenciju sposobnosti da ostvari efikasnu koordinaciju individualnih inicijativa, naprosto stoga što svaki *pojedini učesnik nema uvid u realno stanje* i stoga ne igra u skladu sa realnošću nego u skladu sa izmanipuliranim prividom.⁵⁸

Na osnovu ovih opštih pretpostavki moguće je opisati neke konture pravnog sistema koji je adekvatan spontanom poretku. Prvo, s obzirom da je uvid zakonodavca nesavršen⁵⁹, upotreba prinude je nelegitimna bez obzira u ime kakvih se ideala potezala, ako nije u pitanju odgovor na kršenje vladajućeg normativnog poretka. Drugo, zakonska rješenja se evolucionistički formulišu na osnovu iskustvenog filtri-

⁵³ Sve veće redukovanje broja normi u pravcu nekoliko najoštijih pravila najjasnije se sagledava na području etike: “Pravila našeg opšteg moralnog kodeksa postepeno se smanjuju prema broju i postaju opštija po karakteru. Od primitivnog čovjeka koga je složeni ritual vezivao u skoro svakoj od njegovih dnevnih aktivnosti, koga su ograničavali bezbrojni tabui i koji bi teško mogao da zamisli da bilo šta radi drugačije od svojih saplemenika, morali su sve više i više težiti da postanu granice sfere u kojoj je pojedinac mogao da se ponaša kako želi. Prihvatanje zajedničkog etičkog kodeksa, dovoljno obimnog da odredi jedinstveni ekonomski plan značilo bi potpuno preusmjeravanje ove tendencije.” [*Put u ropstvo*, str.94] Opštost normi suštinski nadopunjuje temeljnu poziciju individualističke etike da je pojedinac najbolji i vrhovni sudija svojih potreba [ciljeva]. Tzv. “društveni ciljevi” samo su približno identični ciljevi velikog broja pojedinaca. [*Put u ropstvo*, str.96]

⁵⁴ F.A.Hayek, *Put u ropstvo*, str.62-63. Osim toga on je i etički superioran jer ne zahtjeva bilo kakvo arbitrarno uplitanje vlasti. Intervencija nije apsolutno isključena, ali mora biti takva da obuhvata na isti način sve učesnike igre, a ne samo pojedine grupe ili klase.

⁵⁵ “Naravno, svaka država mora da djeluje i svaka akcija države miješa se u nešto. Ali nije stvar u tome. Važno pitanje je da li pojedinac može da predvidi akciju države i upotrijebi ovo znanje kao podatak u sopstvenom planiranju.” [F.A.Hayek, *Put u ropstvo*, str.124.] Ovo važi i za budući međunarodni poredak. Njegova je liberalizmu najadekvatnija forma međunarodna federacija slobodnih država u kojima bi regulativa takođe bila primarno negativna, tj.zabranjivala vršenje određenih radnji, a ne pozitivna, u smislu da bi raspoređivala šta koja država treba da radi, tj. da propisuje.[*Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.330-338]

⁵⁶ F.A.Hayek, *Put u ropstvo*, str.114

⁵⁷ *Ibid.*, str.114. “Pojedinac je, u okviru poznatih pravila igre, slobodan da ostvaruje svoje ciljeve i želje, siguran da se vladina moć neće namjerno koristiti da osujeti njegove napore.”

⁵⁸ F.A.Hayek, *Put u ropstvo*, str.63-64. U tome se sastoji suština ekonomske neefikasnosti planskih sistema. Naime, netržišnom regulacijom cijena oni onemogućavaju efikasnu orijentaciju ekonomskih subjekata, a sa druge strane demotivišu inicijative.

⁵⁹ A.Skoble, op.cit., str.177.

ranja i racionalne verifikacije, a ne konstruišu *ex ante*. Treće, vrednovanje odluka se daje „objektivistički“, kako u smislu toga da se procjenjuju na osnovu njihovih stvarnih posljedica, a ne na osnovu namjera⁶⁰, tako i u smislu njihove kompatibilnosti sa postojećim pravnim poretком.⁶¹ I četvrto, pravne norme uvijek su date u formi opštih načela i apstraktnih pravila, jer bi konkretne direktive bile „konstruktivistička greška“.

Ovo je klasična liberalna ideja spontanog poretка primjenjena na politički sistem,- spontani poredak koji nastaje nenamjeranim i nevođenim aktivnostima pojedinaca u svrhu svoje lične koristi, preveden u formu konstitutivnosti. Njemu adekvatan pravni sistem je sistem opštih pravila, a ne konkretnog naređivanja.⁶² Ovakav poredak u potpunosti može biti objašnjen evolucionistički – društvo iskušava određena pravila i ako se ona pokažu neefikasnim i destruktivnim ono ih odbacuje, itd. Pri tome su odlučujući činioci evolucije pravnog sistema, kako u smislu stalnih promjena zakona, tako u smislu i ustavnog okvira, zasnovani na intuitivnim uvjerenjima ljudi o tome šta je ispravno, a ne na nekoj eventualno proračunljivoj realizaciji nekog interesa. Evolucija, naročito Ustava, nije podložna kalkulaciji, već je stvar opšte saglasnosti.⁶³ Na taj način nije potrebno koncipirati ideju prenosa prava ili „mjesto suvereniteta“ u instituciji zakonodavca, već je suverenitet u samom društvu. Svrha pravnog poretка je odbrana slobode shvaćene kao odsustvo arbitrarne prinude. Teorija pravila koncipirana je da štiti privatni domen pojedinca, područje u kome on slobodno djeluje osiguran od agresije drugih, i orjentisan prema postojećim pravilima. Hayek je to iskazao u formuli razlikovanja „slobode misli i slobode djelovanja“⁶⁴, gdje je sloboda misli apsolutna, tj. privatni domen [„granica ličnosti“] koji je nedodirljiv i ograničen isključivo moralnom sankcijom savjesti; dok je „sloboda djelovanja“, tj. javno ponašanje sloboda pod zakonima.

Savremeno poimanje konstitucionalizma, parlamentarizma i demokratije, prema Hayek-u, iskrivilo je izvorne vizije tih ideja, pretvarajući ih u instrumente „tiranije većine“. To je posljedica procesa u kome se ključno pitanje „kolike inger-

⁶⁰ *Individualizam kao ekonomski poredak*, str.20.

⁶¹ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.85.

⁶² Hayek kritikuje moderne pravne sisteme zato što su zakonodavne aktivnosti države pretvorene u donošenje beskonačnog niza zakona fokusiranih na konkretne probleme, umjesto da je ograničeno na ustrojstvo opšteg pravnog okvira. Simptomatična tendencija sve veće neefikasnosti parlamenta, koji je sve manje u stanju da donosi velike komplekse složenih zakona potrebnih za svakodnevno efikasno funkcionisanje ekonomije, tipičan je primjer nemoći centralizovanog rukovođenja u uslovima prekompleksnosti savremene civilizacije. Stoga se sve češće pribjegava tzv. sistemu delegiranog zakonodavstva u kojem se Parlament ograničava samo na formulisanje najopštijih normi, dok za konkretne zakonske akte imenuje delegirane odbore, komisije, sekcije i sl. koji nadgledaju i normativno regulišu svoju mikrooblast, često bez standardne demokratske procedure. Hayek smatra da za nefikasnost parlamenta nisu krivi ni nesposobni parlamentarci, niti prevaziđenost institucije parlamenta, već nesklad između mogućnosti parlamenta i pred njega postavljenih ciljeva. Od parlamenta se traži, ne samo da formuliše opšta pravila, već da upravlja sistemom u cjelini, tj. postigne opštu saglasnost.

⁶³ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str., 70.

⁶⁴ *Poredak slobode*, str.37.

encije vlast može da ima“, postepeno zamijenjeno pogrešnom postavkom problema u formi „*ko treba da vlada*“.⁶⁵ Ovu suptilnu, ali poprilično zaboravljenu konfuziju Hayek potencira diferenciranjem *zakona* i *zakonodavstva*. Dok je zakon iskonski oblik ljudske društvenosti, koji je njen nužan uslov, zakonodavstvo je tek odnedavno prebačeno iz transcendentnog područja u područje ljudske autonomne prakse. Već to pokazuje da je sam izvor zakona [Bog, društveni ugovor, itd.] sekundaran u odnosu na njegovu svrhu.⁶⁶ Međutim, u savremenom razvoju konstitucionalizma težište pitanja legitimiteta prebačeno je upravo na subjekt zakonodavstva, u smislu da je suveren legitiman ako je izabran po legitimnim procedurama, a ne tek ako nepristrasno primjenjuje zakon. „Tako je udruživanje ideje o legitimnosti svih zakona donetih od strane zakonodavnog tijela i ideje narodnog suvereniteta, shvaćene kao neograničene vlasti većine, uvećalo diskrecionu moć vlasti i erodiralo tradicionalnu ideju vladavine prava.“⁶⁷ Na taj način pojavljuje se radikalni koncept pravnog pozitivizma, tipičan izdanak „konstruktivističke greške“, po kome legalno izabran suveren ima legitimitet da donosi zakone, umjesto da je fokusiran na njihovu primjenu. Porijeklo ove interpretacije demokratski legitimiranog zakonodavstva potiče iz apsolutističke tradicije, u kojoj se zakon prvi put eksplicitno počeo poimati kao akt svjesne volje monarha. Sa nestankom apsolutizma sa istorijske scene, ostalo je isto poimanje zakonodavstva, samo je suveren, tj. zakonodavac promijenjen – umjesto monarha sada je to „većina“.⁶⁸ „Tako se desilo da su skupštine, čije su glavne aktiv-

⁶⁵ F.A.Hayek, *Principi liberalnog društvenog poretka* [u: *Studije iz filozofije, ekonomije i politike*, Paideia Beograd 2002, str.80-99], §3.

⁶⁶ Pravo, zakonodavstvo i sloboda, str., 72-73. Hayek koristi naizgled paradoksalnu tvrdnju da je „zakon stariji od zakonodavstva“ kako bi ilustrovao pogrešno uvjerenje konstruktivističkog racionalizma prema kome je pravni poredak društva aposteriorni proizvod zakonodavne aktivnosti. Iстина je suprotna: zakon je postojao mnogo prije nego što je društvo preuzelo zakonodavnu praksu. Hayek skreće pažnju na važna dostignuća proučavanja primitivnih zajednica, pa i životinjskih vrsta, koja potvrđuju ovu tezu [str.74-76], kao i na činjenicu da su veliki zakonodavci antike interpretirani kao ljudi koji su formulisali ono što je oduvijek tretirano kao zakon, nego što su ga sami kreirali. [str.80]

⁶⁷ Vujačić Ilija, *Filozofija slobode Fridriha fon Hajeka* [u: *Politička teorija*, Čigoja, Beograd 2002, str.169-195], str.176.

⁶⁸ Hayek skreće pažnju na logičku kontradikciju u konceptu „stvaranja“ zakona: ako je novi zakon izveden (i), eksplicite ili implicite, iz starog zakona, onda on nije „nov“ zakon; a ako nije (ii), onda je u kontradikciji sa postojećim zakonom, usljed čega ne može biti prihvaćen. Prema tome je „prva primjena pravnog pravila“ protivrječnost. [Ibid.,str.83] Ova je polemika usmjerena protiv skrivene, ali zdravorazumski uvjerljive pretpostavke, da zakon nužno implicira zakonodavca, tj. suverena [irelevantno je da li je u pitanju apsolutni monarh ili demokratski izabrana skupština] koji ima prerogativu da ga donosi. Ograničenje suverene volje zakonodavca moralo bi se utemeljiti na nekom drugom zakonu, koji opet implicira drugog suverena itd. što nas vodi u logičku grešku beskonačne regresije. Hayek ukazuje da je greška ove postavke u tome što kompletan zakon interpretira kao taxis poredak, tj. svjesno uspostavljena pravila, a previda nomos zakone. Zakonodavstvo, tj. suverena moć zakonodavca uvijek je, međutim, ograničena nečim što se razlikuje od akta njegove volje – nebitno je da li je u pitanju religijsko opravdanje ili društveni ugovor. To znači da je on slobodan da suvereno donosi zakone samo dok je u okviru onoga što mu opšte „mnenje“ priznaje kao okvir: njegova zakonodavna aktivnost ograničena je zakonom. U tome je smisao formule da se niti jedna vlast ne može održati prinudom, već mora imati i legitimitet, tj. zadobiti podršku mnjanja. Tako je izbjegnuta greška beskonačne regresije: konačna moć nije „pozitivna“ u smislu da nešto određuje, već je „negativna“ u smislu da ograničava

nosti bile one vrste koje je trebalo ograničiti zakonom, postale sposobne da naređuju šta god im se sviđi tako što su, jednostavno, svoje zapovesti nazivale 'zakonima'.⁶⁹ Tradicionalni konstitucionalizam Federalists Papers imao je senzibilitet prema ovoj prijatnji i Očevi utemeljivači jednako su brinuli kako o ograničenju vlade, tako i o ograničenju naroda.

Ključna stvar za razumijevanje onoga što Hayek smatra za legitiman opseg parlamenta je da je *funkcija zakonodavnog tijela u kontrolisanju i regulisanju Vlade*, a ne u normiranju poretka pravde.⁷⁰ Pravila pravednog ponašanja koja čine strukturu spontanog poretka društva, nisu i ne mogu biti svjesno kreirana, premda se kasnije mogu racionalizovati i poštovati na osnovu svjesne odluke, dok su pravila kojima se reguliše vladavina, a koja donosi parlament, druge vrste, jer im je cilj da operacionalizuju vladavinu i društvenu organizaciju. Vlada je *ex ante* svjestan produkt za, uslovno rečeno, *ex ante* predvidljive probleme, i stoga ga je moguće konstruisati u formi konkretnih zapovjedi i propisa, dok je poredak pravde, kao opšti sistem normi nekog društva, spontano evoluirajući. „Proceduralni zakoni“, kojima se usmjera va vlada i kojima vlada vlāda su „pravila organizacije“, a ne pravila „pravednog ponašanja“. U praksi je najčešće tako i bilo, i velika većina zakona koje donosi parlament ne definišu zakone iz sfere *nomos*, tj. pravdu. Parlamentom doneseni zakoni regilišu moć i ingerencije vlade nad resursima koji su joj dodjeljeni, ali ne daju moć vladi da zapovjeda nad građanima.⁷¹ Tako, ako su građani pod pritiskom potrebe za efikasnošću upravljanja, u nekom aktu poput društvenog ugovora, dodijelili vladi ingerencije nad pitanjem saobraćaja [pa čak i u smislu pravde težih pitanja poput abortusa], ili ako je običajnim pravom definisan opšti sud po tom pitanju, parlament *u okviru toga* može da donosi zakone po kojima vlada operacionalizuje primjenu u praksi.⁷² Ali, niti parlament niti vlada nemaju pravo da uzurpiraju moć donošenja takve odluke u svoje ruke.⁷³ Premda je danas postalo uobičajno govoriti da vlada „vodi zemlju“ [poput vođenja korporacije ili fabrike], to je potpuno pogrešna konotacija izvorne ideje prema kojoj je funkcija vlade bila da formalizuje opšti okvir *za međusobne interakcije ljudi* koji sljede *svoje* ciljeve, a *ne da ih vodi*.⁷⁴ Razlika koja se ovdje pojavljuje može se dodatno osvijetliti povezivanjem sa razlikom

svaku pozitivnu moć. [*Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.89-90]

⁶⁹ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.121.

⁷⁰ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.116. Kao prelomnu tačku Hayek markira filozofski radikalizam XIX vijeka, kada je konačno ideja vladavine pod zakonom zamijenjena konceptom vladavine pod legitimitetom narodne skupštine, koja omogućava narodnoj skupštini da vladi dodijeli legitimaciju za bilo koju akciju. [str.120]

⁷¹ Ibid.

⁷² Zato takav zakon važi samo za područje koje pripada vladi, i može da se nametne prinudom, dok norma pravednog ponašanja važi univerzalno, ali njeno prihvatanje ne može da se iznudi.

⁷³ Hayek ukazuje da mnoga lokalna tijela djeluju na način da su podređena opštim pravilima, ali ne mogu da ih promijene, i da nije jasno zašto bi i državni parlament bio izuzetak, naprotiv, takvo ograničavanje državnog parlamenta opštem zakonu [kosmos] je jedini način ostvarivanja ideala vladavine pod zakonom. [*Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.122]

⁷⁴ Ibid.

između privatnog i javnog prava, pri čemu su pravila pravednog ponašanja ekvivalentna privatnom pravu, a pravila organizacije, tj. „pravo zakonodavstva“, javnom pravu.⁷⁵ Zakoni organizacije, poput zakona da se ne može voziti desnom stranom, ispunjavaju karakter pravednosti ako se primjenjuju na sve, ali oni nisu sama pravednost, već pravila organizacije koja propisuju na koji se način može koristiti neko javno dobro [put].⁷⁶

Kritikujući izvrgavanje izvorne ideje konstitucionalizma, koju Hayek vidi kao ideju pravom ograničene vlasti, on je markirao kao ključnu prelomnu tačku to što je izvorna interpretacija konstitucionalizma omogućavala da se objedinjavanje sa demokratijom⁷⁷, kao metodom odabira političkih predstavnika, pretvori u zakonodavnu djelatnost kojom se volja većine pretvara u opštu volju. Time je sama ideja demokratije diskreditovana, jer je izvorno demokratija bila mišljena kao *metod* donošenja političkih odluka [i jedini poznati metod nenasilne promjene vlasti] i kao čisto metodski postupak nije propisivala nikakve ciljeve. U tom kontekstu metod demokratskog odabira vlade, kao metod ograničenja vlasti [prijetnjom neizbora na sljedećim izborima], samo je jedan od metoda iz liberalnog arsenala koji je stvoren u opoziciji prema apsolutističkoj monarhiji, zajedno sa konceptom podjele vlasti, vladavine prava, pravne države, striktnim odvajanjem javnog i privatnog područja⁷⁸, i preciziranjem sudskog postupka.⁷⁹ No najvažnije od svega, demokratija je bila mišljena kao mehanizam donošenja odluka *pod* opšteprihvaćenim zakonima – dakle onim pravilima koja važe kao *kosmos* norme, i koje kao takve prihvata i manjina. Međutim, postepeno su ovi ograničavajući mehanizmi potisnuti od strane demokratskog biranja i sve više posmatrani kao „demokratski višak“. Demokratske procedure, ostavši same, omogućile su da se parlamentarnim zakonodavstvom obezbjedi legalna prinuda u svrhu ostvarenja interesa jedne grupe ljudi [one koja je obezbjedila većinsku podršku].⁸⁰ Misija koju sprovodi parlament nije u predstavljanju i izražavanju volje naroda, već se izvrgla u obezbjeđivanje podrške za proklamovane ciljeve neke društvene grupe. Time je u suštinskom smislu iznevjerena izvorna ideja koja je konstituisanje poretka poimala u smislu samoograničenja koje zajednica us-

⁷⁵ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.123. Pri čemu Hayek kritikuje tezu, prisutnou još u rimskom pravu, da je javno pravo u svrhu opštedruštvene koristi, dok privatno pravo služi individualnim koritima. Iz kategorija katalaksije, spontanog poretka i teorije saznanja, jasno je da upravo postojanje opšteg okvira koji je neprojektovan omogućava maksimalnu moguću korisnost za sve, tj. za društvo u cjelini, premda se tu svako neposredno vodi samo svojim svrhama.

⁷⁶ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.128.

⁷⁷ “Jednakost pred zakonom vodi zahtjevu da svi ljudi imaju isti udeo u donošenju zakona. Ovo je mjesto na kome se susreću tradicionalni liberalizam i demokratski pokret.“ [*Poredak slobode*, str.95]

⁷⁸ A.Vincent, op.cit., str.112-137.

⁷⁹ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.347.

⁸⁰ Pomjeranjem demokratske vlade ka neograničenoj moći ona je zapravo dovedena u situaciju da je potpuno nemoćna, jer, da bi obezbjedila većinsku podršku ona mora stalno da vodi računa o zadovoljavanju posebnih interesa posebnih podgrupa većine, i time zapravo uopšte i nije u stanju da provodi svoje ciljeve, već ciljeve raznoraznih većih ili manjih lobija u okviru parlamentarne “većine”. [*Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.346-349]

tavom nameće sama sebi.⁸¹ *Konstitucionalizam je prvobitno mišljen kao vladavina u okviru narodom prihvaćenih zakona, a pretvorio se u donošenje zakona na osnovu većinske podrške naroda.*⁸² Hayek ovdje na izvrstan način ukazuje do koje je mjere suptilno pomjeranje od parlamenta u okviru zakona, a vlade u okviru uredbi, ka parlamentu i vladi koji djeluju i uredbama i zakonima, u suprotnosti sa izvornom idejom konstitucionalizma. Zakone, kao opšte odredbe, trebalo je da formuliše parlament, i stara se zajedno sa sudstvom o njihovom poštovanju, dok konkretne uredbe donosi vlada za rješavanje konkretnih problema, pri čemu te uredbe moraju biti u skladu sa opštim zakonima. Parlament je zapravo mehanizam koji procjenjuje koje su vladine uredbe pravedne a koje ne. Međutim, to se pretvorilo u mehanizam gdje parlament na osnovu većinske podrške, zajedno sa vladom donosi i konkretne uredbe, a vlada zarad određenih konkretnih ciljeva utiče na donošenje opštih zakona. To znači da vlada više nije vlada pod zakonom, već vlada zakonodavac, a zakon je u svom pojmovnom smislu izjednačen sa uredbom.⁸³ Vladavina većine zamijenila je vladavinu većinski donesenih zakona. Hayek sugerise da bi rješenje ovog problema, s obzirom da parlament u stvarnom djelovanju mora da obavlja i funkcije zakonodavnog tijela, ali i usmjeravanja vlade, bilo pogodno da parlament bude dvodoman u smislu da jedan dom obavlja jednu a drugi drugu funkciju, i da istorijski razvoju institucija konstitucionalizma upućuje u tom pravcu.⁸⁴ Funkciju razrješavanja eventualnih razilaženja između ovih tijela imao bi Ustavni sud.

Izvor ove konfuzije u odnosu izvršna-zakonodavna vlast Hayek vidi u zavodljivoj logičkoj grešci prema kojoj prvo postoji društvo koje se zatim podvrgava zakonima, koja je kako zdravorazumski primamljiva, tako i široko teorijski prisutna. U stvarnosti, međutim, upravo je obrnuto: egzistencija grupe omogućena je tak prihvatanjem određenih pravila od strane članova grupe. U tom smislu pravo logički prethodi grupi. S druge strane vlast može očekivati prihvatanje samo ako djeluje u okviru onoga što je opšte prihvaćeno kao pravedno. U tom smislu i sama vlast je logički uslovljena zakonom i zakon joj prethodi.⁸⁵ Neposredan dokaz za to je da postoje mnoge društvene grupe, poput nevladinih organizacija ili trgovačkih esnafa, koje funkcionišu iako uopšte nemaju monopol sile koja bi provodila važeće norme,

⁸¹ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.13-15.

⁸² Uvjerenje da je demokratija, zato što podrazumjeva da se odluke donose većinom, sama po sebi djelovanje u opštem interesu ovdje je na suptilan način pogrešna, jer "to bi važilo za telo koje može da donese jedino opšte zakone ... Ali ovo ne samo da ne važi nego je potpuno nemoguće za telo koje ima neograničene moći i mora da ih koristi da kupi glasove posebnih interesa, uključujući one nekih malih grupa ili čak moćnih pojedinaca." [*Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.348]

⁸³ "Zakonodavno telo nije (kao što je Džon Lok mislio da bi trebalo) bilo ograničeno na donošenje zakona u smislu opštih pravila. Sve što je 'zakonodavno telo' rešavalo nazivalo se 'zakonom' i ono se više nije nazivalo zakonodavnim telom zato što je donosilo zakone, nego su zakoni postali ime za sve što je dolazilo iz 'zakonodavnog tela'. Tako je sveti termin 'zakon' izgubio svoje staro značenje i postao ime za naređenja onoga što bi očevi konstitucionalizma zvali tiranska vlada." [*Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.349]

⁸⁴ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.352, i str.356-359.

⁸⁵ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.92.

a vrlo često ni pisane statute, već se održavaju time što članovi implicate prihvataju normativni poredak date grupe.

Poenta argument u kontekstu demokratije je da ona nije cilj, već sredstvo da se obezbijede individualne slobode.⁸⁶ Ona to može biti samo ako služi da obezbijedi najširi okvir opštih pravila po kojima će se igrati. Kada donosi konkretne odluke, čak i izrazitom većinom, ona je uvijek tiranija nad onima koji nisu “za”. Međutim, kada postavlja okvire, i brine se da svi poštuju ta ista ograničenja, onda ona sve igrače [i većinu i manjinu] stavlja u istu poziciju. Suština je da demokratsko prenošenje ovlasti na jednu grupu jeste tiranija, a da demokratsko propisivanje istih pravila za sve to nije: “Nije izvor moći, nego njeno ograničenje to što je sprječava da bude arbitrarna.”⁸⁷ Razlika je ekstremno izražena u konceptu *pravne države*, tj. vladavine prava i tzv. *pravedne države* [Schmitt].⁸⁸ Koncepti “pravedne države” oslikavaju platoničarsku i srednjevjekovnu tradiciju staleškog feudalnog sistema, koja se može pratiti unazad sve do Platonovog definisanja pravednosti po formuli “dati svakome ono što mu pripada” što je ingerencija Države. Nasuprot tome, vladavina prava je koncept kojim se vlada “ograničava na utvrđivanje pravila koja određuju uslove pod kojima dostupni resursi mogu da se koriste, ostavljajući pojedincima da odluče za koje ciljeve će se koristiti.”⁸⁹ Ta vrsta pravila može da se postavi unaprijed u obliku *formalnih pravila*. U takvom sistemu zapravo je čak važnije da se pravila primjenjuju jednako za sve, od toga kakva su to pravila u sadržinskom smislu.

Značajno je ovdje uočiti da Hayek na pitanju ograničenja vlasti relativizuje domete i značaj lok-monteskijevog modela podjele vlasti. Veličajući slobodu XVIII vijekovne Britanije⁹⁰, on smatra da je ona u manjoj mjeri bila zasnovana na principu podjele vlasti između izvršnog i zakonodavnog tijela, koliko na činjenici da zakonodavno tijelo nije izlazilo iz običajnosno-tradicionalnih normi, izuzev u slučaju potrebe njihovog tumačenja. Hayek čak kandiduje tezu da je koncept podjele vlasti nastao, ne zato što je zakonodavno tijelo donosilo zakon, već upravo zato što nije⁹¹ – to su činili sudovi primjenom običajnosnog prava, pa je takvo, već postojeće stanje stvari, verifikovano modelom podjele. Konfuzija proizilazi iz temeljne dvosmislenosti prisutne u pojmu “zakon”. Jasno je da je apsurdno da izvršna vlast provodi zakon kao *kosmos*, već se vlada upravlja zakonima kao *thesis*. S druge strane, sudija primjenjuje zakon kao *kosmos*, primjenjujući postojeći pravni poredak kada arbitrira

⁸⁶ *Poredak slobode*, str.96.

⁸⁷ *Put u ropstvo*, str.111.

⁸⁸ Ibid., ftn.2, str.123. Za Hayek-Schmitt opoziciju vidjeti: Scheuerman William E., *The Unholy Alliance of Carl Schmitt and Friedrich Hayek* [u: Constellations An International Journal of Critical & Democratic Theory, Oct.97, Vol. 4 Issue 2, str. 172-189]

⁸⁹ Ibid., str.115, str.126-127.

⁹⁰ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.84.

Parlament još tada nije mogao da postavi zakon koji je u suprotnosti sa normama običajnog prava. Hayek skreće pažnju na poznati komentar sudije Sir Edward Coke-a povodom “Dr. Bonham’s case” u kome eksplicite tvrdi da običajno pravo kontroliše parlamentarno zakonodavstvo. [*Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.115, fn1]

između strana. Izvršna vlast primjenjuje zakon kao *kosmos* samo posredno, u smislu da provodi odluke suda, tako što ih operacionalizuje putem propisa koji dolaze vladi od zakonodavnog tijela.⁹² U tom smislu “sudija je institucija spontanog poretka” jer svojim djelovanjem ne projektuje poredak, već ga samo sprovodi. Naime, evolucionistički pristup pravnom poretku upućuje na to da se razvitak pravnog sistema događa kao “metod pokušaja i pogreške” u namjeri da usvršimo i prilagodimo pravila koja *već postoje*. Zato je od suštinskog značaja zakonodavna[!] funkcija sudije⁹³ nasuprot parlamentu kao zakonodavnom tijelu, jer parlament, kao takav, tendira da bude konstruktivistički model zakonodavstva – *kreiranje novih zakona*; dok sudija, u stalnoj ulozi tumačenja i *primjene postojećeg prava*, obavlja funkciju evolutivnog usavršavanja. Sudija nema moć suverena, tj. moć da propisuje ponašanje članova grupe, već samo arbitrira u okviru postojećih propisa.⁹⁴ Za razliku od modela suverenog zakonodavstva, koje teži da konstruktivistički vodi poredak ka određenim ciljevima propisanim suverenom [individualnim ili većinskim], i koje stoga mora da propisuje konkretne zapovjedi konkretnim pojedincima ili grupama kojima je namijenjena data uloga u realizaciji cilja, model izražen paradoksalnom formulom *sudskog zakonodavstva* ograničen je na skromniju ulogu nadgledanja da li su subjekti u interakcijama ostali u okviru postojećih pravila. Kada se sudija ipak suoči sa situacijom da mora pronaći pravila koja prethodno nisu postojala, on to čini tako što konstruiše apstraktno pravilo koje se (i) kao ograničenja primjenjuje na sve pripadnike grupe, i koje zatim postaje dio pravnog korpusa; i (ii) koje, da bi to postalo, mora zadobiti legitimacijsku podršku mnjenja.⁹⁵ Sudija tako pomaže proces prilagođavan-

⁹² *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.119.

⁹³ J.S. Aeon, op.cit., str.175. Jedna od poenti je da samo sudske odluke imaju silu zakona zato što je dio običajnog prava da ih se pridržavamo.

⁹⁴ “Pitanja o kojima će oni odlučivati neće biti da li strane slušaju bilo čiju volju, nego da li su njihove akcije u skladu sa očekivanjima koja su ostale strane formirale zato što su odgovarale praksi na kojoj je zanovano svakodnevno ponašanje članova grupe” [*Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.93]. “Poredak koji bi sudija trebalo da održava, otuda, nije posebno stanje stvari, nego pravilnost koja počiva na nekim očekivanjima osoba koje djeluju, a koja su zaštićena od sukobljavanja sa drugima”. [str.108]

⁹⁵ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str. 94-96. “Sudija ... nikada neće biti u stanju da predvidi sve posledice pravila koja je doneo i često će beležiti neuspeh u svom nastojanju da redukuje izvore sukoba. Bilo koje novo pravilo koje bi trebalo da reši jedan sukob može se pokazati kao uzrok novih sukoba, zato što uspostavljanje novog pravila uvijek deluje na poredak akcija koje sam zakon ne određuje potpuno. Adekvatnost ili neadekvatnost pravila može da se prosudi samo pomoću njihovih posljedica na poredak akcija, posledica koje će biti otkrivene samo pomoću pokušaja i greške.”[Ibid., str.98] Primjer: tehnički napredak u automobilskoj industriji doveo je do potrebe uvođenja pravila ograničenja brzine. Parlamentarno zakonodavstvo funkcioniše tako što ekspertska komisija prouči situaciju i propiše normu – npr. ograniči brzinu u naseljenom mjestu na 60 km/h i to postaje direktiva za buduće pojedinačno ponašanje. Sudsko zakonodavstvo funkcioniše tako što se sudija susreće sa konfliktom proizašlim iz prebrze vožnje. Na osnovu toga on eventualno prosuđuje da je vožnja iznad 60 km/h nelegalno izlaženje iz okvira prihvatljivog ponašanja. Ta odluka je time kandidovana da postane opšte načelio. Ukoliko kasnije konfliktna situacija iz te klase potvrde, tj proizvedu “mnenje” da je donesena odluka adekvatna, ona je legitimacijski podržana i može da postane dio pravnog korpusa. Oslanjajući se na evolucionistički pristup Hayek je čak sklon da kritički posmatra tzv. „kodifikacijski“ pristup pravu [str.109-110], koji je očigledno kompatibilan sa „Teorijom pravila“: koncept kojim se eksplicitno

ja društva na stalne promjene stvarnosti. Odabirom onih pravila koja su se iskustveno pokazala kao adekvatna i koja su efikasno funkcionisala u prošlosti, te rješavajući novonastale situacije kreiranjem novih pravila kroz metod njihove *ex post* verifikacije budućim mnjenjem, sudija u sistem instalira iskustvo generacija koje uvijek “otjelovljuje više znanja nego što bi ga bilo ko posjedovao” kao pojedinac ili ekspertski tim. Hayek ovo poredi sa intelektualnom evolucijom u cjelini, u kojoj se takođe “napredak postiže našim kretanjem unutar postojećeg sistema mišljenja, i nastojanjem pomoću procesa postupnog razmišljanja ili ‘imanentnom kritikom’ da bi se cjelina učinila konzistentnom i iznutra i u pogledu činjenica na koje se pravila primjenjuju. Takva ‘imanentna kritika’ je glavni instrument evolucionog mišljenja”.⁹⁶ Ovdje jasno dolazi do izražaja činjenica da Hayek ne isključuje ulogu racionaliteta, pa čak i konstruktivizma, u evolutivnom pristupu, naprotiv, on eksplicite kaže kako evolutivni razvoj može odvesti u slijepu ulicu iz koje izlaz zahtjeva neku vrstu racionalne korekcije sistema⁹⁷, ali tvrdi da pravni poredak *kao cjelina* nikada ne može biti konstruisan. Konstukcija pravila koje sudija formuliše kao odgovor na krizu postaje opšta norma samo ako se odbrani od svih primjedbi koje su mu racionalnom raspravom u procesu postavljene, te ako ga verifikuje potonje iskustvo.

Ključno je to da sudijsko aktiviranje nastaje tek kada se dogodi spor, tj. ono je po svojoj temeljnoj intenciji *ex post* reakcija [čak i kada kreira novo pravilo neophodno za nastalu situaciju, koje kasnije postaje norma za tretiranje budućih događaja], a ne *ex ante* konstrukcija. Takvom prirodom svog angažmana, sudija i sudsko zakonodavstvo, uvijek ostaju ograničeni na domen javne sfere, tj. područja interakcije građana, dok suvereno zakonodavstvo može, pa reklo bi se i mora, svojim odredbama prodirati i u privatne domene čovjeka-građanina.⁹⁸

Ako se ovaj koncept podjele vlasti razvija do svog logičkog kraja, onda parlament, kao zakonodavno tijelo, postaje čak apsurdan i logički suvišak – dovoljno je međudjelovanje običajnosno-tradicionalnih normi i sudska instanca. Nesumnjivo je da potencijal za takav kontraverzan zaključak, uz sve ograde, postoji u hajekovskoj teoriji prava, te da kao takav na revolucionaran način modifikuje postojeću pravnu i državnu tradiciju Zapada. U komentaru na zakonodavnu funkciju parlamenta, Hayek

kodifikuju norme, pri čemu se posao sudije svodi da nove norme logički ispravnim postupkom dedukuje iz postojećeg sistema. Takav model očito je ograničen, jer pretostavlja konstruktivističku zabludu po kojoj je iz nekog sistema normi konzistentnim izvođenjem moguće obuhvatiti svaku potencijalnu situaciju. Nasuprot tome, Hayek smatra da se to nikada ne može postići usljed čega je od principijelnog značaja interpretacija ponašanja od strane sudije. Otuda je irelevantno da li početni pravni sistem postoji kao kodifikovan Ustav, ili je naprosto običajnosno prihvaćen. Odluka sudije biće legitimna samo ako je u skladu sa opštim osjećajem za pravednost, koja je sa svoje strane rezultat nesvjesnog znanja o uslovima održanja i uspjeha date grupe, i ako je potonji razvoj događaja *ex post* potvrdi.

⁹⁶ Ibid, str.111.

⁹⁷ A.Skoble, op.cit., str.178-179. Ovdje postoji potreba da se Hayek-ova teorija dalje razvije i precizira razlika između „dobrih“ thesis – onih koji su potrebna korekcija sistema, i „loših“ thesis, koji su u službi ciljeva vlasti.

⁹⁸ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.97.

se osvrće na “majku” svih zakonodavnih tijela – engleski Parlament⁹⁹, koji je nastao u društvu koje je pretpostavilo da običajno pravo i norme pravednog ponašanja postoje nezavisno od političke vlasti ili bilo kog drugog tijela ili institucije.

4. Zaključak

Očigledno je iz prethodnog izlaganja da Hayek nesumljivo pripada konstitucionalnoj tradiciji i to onoj koja akcent stavlja na reduktivni pojam konstitucionalizma, gdje je kao odlučujući aspekt uspostavljanja i konstituisanja društvenog poretka markiran ustavnopravni sistem.¹⁰⁰ Kako smo vidjeli, to neposredno proizilazi iz hajekovskog poimanja temeljnog društvenog problema i modela odgovora koji je on predložio. Međutim, ova dijagnoza prestaje biti tako jednoznačna kada se uključi u evolucionističku paradigmu hajekovske doktrine, s obzirom da hajekovski evolucionizam nije neutralan prema prirodnopravnoj poziciji, za koju smo ocijenili da je karakteristika proširenog, filozofskog shvatanja konstitucionalizma. Hayek-ova teorija konstitucionalizma je dvoslojna¹⁰¹, i u jednom kraku svog ekspliciranja ona propisuje nužnost jednakosti pred zakonom kao prvu odredbu legitimnog poretka; ali u drugom kraku ona postavlja jasne rigore obimu političke intervencije u pravni sistem, što se na kraju može povezati sa prirodnopravnom pozicijom. Naime, iz premise Hayek-ove teorije društvene evolucije prirodna prava nisu *ex ante* saznatljiva u situaciji prirodnog stanja, jer bi to podrazumijevalo neku vrstu kartezijanske greške. U prirodnom stanju, kao i svakom kasnijem, uistinu vlada nešto što je blisko situaciji koju je Rawls opisao terminom “veo neznanja”. Međutim, evolucionim filtriranjem, ljudske zajednice, kroz istorijsko vrijeme, nabasavaju na normativni sistem koji je najefikasniji u smislu održanja i rasta. Taj sistem je identičan atributima humaniteta koje je Locke označio kao prirodna prava, i oni naknadno bivaju racionalno verifikovani kao superioran normativni poredak, te kao takve podignute na pijedestal prirodnih prava. Prema tome, bez obzira na izraziti fokus na procedurani aspekt konstitucionalizma, Hayek-ova teorija društvene evolucije omogućava da se Hayek bez problema smjesti i u skupinu filozofskih predstavnika konstitucionalizma. To nesumljivo može biti uočeno u Hayek-ovom razlikovanju liberalizma i demokratije u smislu da: “liberal smatra važnim da ovlašćenja svake privremene većine treba da budu ograničena dugoročnim načelima. Za njega većinsko odlučivanje stiče autoritet iz šire saglasnosti o zajedničkim načelima, a ne iz pukog čina volje trenutne većine.”¹⁰² Dakle, legitimitet demokratske odluke većinom potiče iz toga što je donosi

⁹⁹ *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, str.115.

¹⁰⁰ Pri tome moguće je da postoji određena razlika u naglasku između Poredak slobode i Pravo, zakonodavstvo i sloboda, dva glavna djela kojima Hayek tretira ovu problematiku, gdje se akcent na funkcionalnom shvatanju prava forsira u drugom, kasnijem spisu, dok je u Poredak slobode manje naglašen, premda i tu nesumljivo prisutan kao dominirajuća linija izlaganja.

¹⁰¹ Bačić A. op.cit., str.149.

¹⁰² *Poredak slobode*, str.97.

većina zajednice, ali koja se potčinjava opštim načelima “čak i kad joj je u trenutnom interesu da ih naruši.”¹⁰³ Sam Hayek ukazuje da se ovo “opšte načelo” najčešće imenuje “prirodnim zakonom” i “društvenim ugovorom”¹⁰⁴, i ako napravimo takvu retoričku konverziju onda u Hayek-ovoj teoriji dobijamo lokovsku izvedbu društvenog ugovora, ali s jednom temeljnom razlikom: Locke je smatrao da su “opšta načela” principijelno *ex ante* saznatljiva razumski¹⁰⁵ ili “otkrovenjem”.¹⁰⁶ No važno je primjetiti da ključna odredba lokovskog konstitucionalizma – načelo jednoglasnosti, biva tako na posredan način uključena u hajekovsku izvedbu, premda kao nesvjesna, nekonstruisana kategorija.¹⁰⁷

¹⁰³ *Poredak slobode*, str.98.

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ J.Locke, *Dvije rasprave*, II, §34.

¹⁰⁶ *Dvije rasprave*, II, §25, §57. Eksplicitna saznatljivost „prirodnog zakona“, bilo racionalno bilo putem otkrovenja, za Locke-a je nužna premisa jer nudi mogućnost da se izade iz protivrječja prisutnog u ovom konceptu: ako (i) niko ne može podlijegati zakonu koji mu nije obznanjen; (ii) prirodni zakon se spoznaje putem ispravne upotrebe umne moći; onda (iii) onaj ko nije sposoban za takvu upotrebu uma ne bi podlijegao prirodnom zakonu. Primjenjeno na Hayek-ov sistem: kako neko može biti odgovoran pod sistemom prava koja nije eksplicitno *ex ante* razumio i prihvatio?

¹⁰⁷ M. Pennington, *op.cit.*, str.735.

ДРУШТВЕНА УЛОГА МЕДИЈА - КОНТРОЛА ДРУШТВЕНЕ РЕАЛНОСТИ

***Abstract:** Through analysis of the nature and character of media practice, the paper shows that the media are basic political instrument of manipulative social control of the democratic order. Control of social reality as a fundamental social role of the media stems from the manipulative power of the media that is based in the strategies of production and control of the symbolic potential of the society. Through the production and control of the symbolic potential of the society, the media transform symbolic power in social action or absence of social action through homogenization and activate individuals and social groups in public opinion or their dispersion and breaking off in the public. Development of manipulation, control, oppression, domination and hegemony, the media becomes a product of instrumentalist mind which contributing "colonization of the lifeworld" and the development of modern society which on a rational way becoming totalitarian.*

***Key words:** democracy, propaganda, construction of reality, representation, manipulation, communication, discourse, particular perception, public opinion, public, overproduction of information, rationalization, instrumentalization, control, totalitarian society.*

***Анстракт:** Кроз анализу природе и карактера медијске праксе, рад показује да су медији основни политички инструмент манипулативне социјалне контроле демократског поретка. Контрола друштвене стварности као фундаментална друштвена улога медија извире из манипулативне моћи медија која почива у стратегијама производње и контроле симболичких потенцијала друштва. Кроз производњу и контролу симболичких потенцијала друштва, медији преводe симболичку моћ у друштвену акцију или у одсуство друштвене акције кроз хомогенизовање и активирање појединаца и друштвених група у јавно мњење или њихово хетерогенизовање и констернирање у јавност. Развојем манипулације, контроле, репресије, доминације и хегемоније, медији постају продукт инструменталистичког ума чиме доприносе „колонизацији свијета живота“ и развоју савременог друштва које на рационалан начин постаје тоталитарно.*

* Виши асистент на социолошкој групи предмета на Факултету политичких наука Универзитета у Бањој Луци.

Кључне ријечи: демократија, пропаганда, конструкција стварности, репрезентација, манипулација, комуникација, дискурс, партикуларна перцепција, јавно мњење, јавност, хиперпродукција информација, рационализација, инструментализација, контрола, тоталитарно друштво.

„Не би било немогуће – када би се само довољно дуго понављало, уз одговарајуће психолошко убеђивање људи – доказати да је квадрат, у ствари, округао. Ту се ради о најобичнијим речима, а речи је могуће обликовати све док оне не сакрију право значење неке замисли.“¹

Увод: друштвена улога медија

Историја демократије је историја пропаганде.² За разлику од *тоталитарних* режима у *демократском* поретку начелно није могуће користити силу, због чега логика социјалне контроле у оваквим друштвима (углавном) и не почива на сили већ на техникама произвођења пристанка.³ Пропаганда као *нова умјетност демократије* (Липман) представља „процес генерисања тачно одређених реакција публике које посљедично коинцидирају са административним становиштем – позицијом администратора који захваљујући одговарајућим информацијама може доносити одлуке рачунајући на очекиване учинке.“ Намећући људима идеолошке потребе (потребе безбједности, здравља, спорта, забаве, информисања, популарне науке и културе) које врше децентрирање објекта и инверзију фокуса пажње, пропаганда омогућава преусмјеравање друштвене енергије најширих слојева друштва као легитимацијске основе сваког демократског поретка са кључних питања, проблема и процеса на друштвене значајности. На тај начин медији обављају своју фундаменталну друштвену улогу - обезбјеђујући социјалну искљученост најширих друштвених слојева у процесу конституисања друштвеног консензуса (народ умјесто учесника постаје посматрач), омогућавају елити да полаже право на општост.⁴

Концепт владавине у савременом друштву реализује се кроз консензус, односно кроз структуру пристанка оних којима се влада, чиме се сам појам владања еуфемизира у концепт управљања. Због тога што нису засноване на монополу легитимне физичке принуде у циљу очувања поретка, стратегије управљања као стратегије овладавања и контроле симболичким потенцијали-

¹ Барсаман, Д., Чомски, Н., *Пропаганда и јавно мњење*, Рубикон, Нови Сад, 2006, стр. 168.

² О пропаганди као окосници демократије детаљније видјети: Чомски, Н., *Контрола медија. Спектакуларна достигнућа пропаганде*, Рубикон/Беокиња, Нови Сад/Београд, 2009.

³ О произвођењу пристанка као инструменту медијске социјалне контроле детаљније видјети: Herman, E., Chomsky, N., *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, New York, Pantheon, 1988.

⁴ Видјети: Чомски, Н., *Контрола медија. Спектакуларна достигнућа пропаганде*, Рубикон/Беокиња, Нови Сад/Београд, 2009, стр.11/16.

ма друштва, подложне су непрекидном ревидирању одакле производи потреба њиховог непрестаног стицања, допуњавања и репродуковања.⁵ Символичка моћ као моћ дискурзивног осмишљавања стварности, показује се као способност наметања одређеног начина на који перципирамо реалност тј. такве перцепције која ће омогућити да подређене групе својевољно прихвате економску и политичку доминацију елите, односно политичке и културне вриједности доминантне групе. Отуда произилази значај идеологије као механизма одржавања постојеће констелације моћи, кроз представљање постојећих друштвених односа као природног поретка ствари.⁶ Осмишљавање стварности путем репрезентације стварности (наметања неког модела конструкције стварности као јединог релевантног начина доживљавања стварности), означава да се борба око дистрибуције практичне друштвене моћи сада конвертује у борбу око канала симболичке моћи и уопштено категорије симболичког капитала. На тај начин симболички потенцијали друштва постају неодвојиви од друштвене структуре и феномена друштвене моћи, одакле слиједи да разумијевање политичке моћи постаје неодвојиво од процеса производње значења, социјалног искуства, друштвене конструкције субјекта и идентитета.⁷ Отуда проистиче велика друштвена (првенствено политичка и економска) моћ медија с обзиром на улогу коју медији имају у систему производње и репродукције симболичког капитала: „Улога медија у произвођењу друштвеног консензуса састоји се у томе што медији теже да репродукују дефиниције које стварају центри моћи у институционалном друштвеном поретку.“⁸ На тај начин медији дјелују перманентно идеолошки, будући да теже да одрже доминантни систем вриједности. Своју идеолошку функцију медији врше процесом произвођења значења, односно процесом кодирања⁹, којим се, путем репрезентације стварности, врши осмишљавање стварности. Масовни медији репрезентују стварност, а репрезентација ствара значење. То је процес означавајуће праксе, тј. процес производње значења кроз процес интерпретације као инструмента осмишљавања стварности. За разлику од рефлектовања које представља одражавање стварности, репрезентовање представља кориговање стварности у рефлексији, тј. активан процес апстраховања, селекције, приказивања, структурисања и обликовања преношеног значења. На тај начин медији умјесто да рефлектују стварност са њеним значењима, активно раде на томе да стварност добије значење.¹⁰

⁵ Миливојевић, С., *Јавност и идеолошки ефекти медија*, Р.Е.Ч. Часопис за књижевност, културу и друштвена питања, Број 64/10, 2001.

⁶ Видјети: Лоример, Р., *Масовне комуникације*, Београд, Клио, 1998, стр. 237.

⁷ Опширније видјети: Hall, S., *Representation*, London, Sage and Open University, 1998.

⁸ Hall, S., *Representation*, London, Sage and Open University, 1998, p. 58.

⁹ Видјети: Hall, S., *Encoding/Decoding*, <http://books.google.com/books?id=UV3Nlo4BqllC&pg>

¹⁰ Видјети: Бригс, А., Кобли, П., *Увод у студије медија*, Београд, Клио, 2005.

Манипулативна моћ медија

Медији у масовном друштву постају непосредан и кључан агенс друштвеног живота који на одлучујући начин структурира и моделује животе појединаца. Улога медија у савременом друштву јесте да доврше разарање традиционалних форми друштвене организације (које је започело индустријализацијом и урбанизацијом) и да продукују јавност, јавно мњење, публику, тржиште и остале социјалне конструкте као референтне, доминантне и једино валидне форме друштвености. У том процесу социјалне конструкције нове друштвености медији имају улогу социјализатора који треба да допринесе упоједињавању (атомизацији) појединаца и њиховом социјалном изоловању. У стању социјалне изолације еманциповани и упоједињени појединци (еманциповани од традиције и тиме изузети из њене интегративне и кохезивне снаге, без традиционалних веза и традиционалних образаца друштвености) постају доступни манипулацији оних елита које контролишу медије и тако напоскон потпуно функционализовани према њиховим интересима.

Манипулативна моћ медија произилази како из саме природе комуникације којом медији у савременом друштву суверено владају и над којом имају апсолутни монопол, тако и из логике саме медијске комуникације.

Манипулативна моћ медија произилази из саме природе комуникације у том смислу што темељна могућност комуникације уопште произилази из универзалног семиотичког и дискурзивног поретка језика. У односу на ентропију као предсемиотичко и преддискурзивно стање перменентне неструктурираности, сама могућност комуникације произилази из регулативног процеса дискурзивног структурирања или кодирања којим се утврђују систем значења симбола и правила њиховог комбиновања. Процес кодирања или дискурзивизације тако означава апстраховање стварног стања ствари и редуковање мноштва појединачних и непоновљивих садржаја изворне стварности на универзалну и хијерархизовану структуру: дискурс треба разумијевати као насиље које чинимо над стварима, као праксу коју им намећемо, у којој догађаји дискурса налазе принцип њихове регуларности.¹¹ На тај начин сама јединица значења или симбол већ представља структуру или код - апстраховану и супституирану стварност. Будући да поредак значења или дискурс¹² као регулисани скуп кодова или симбола, тј. систем који структурира начин на који перципирамо реалност, произилази из међуодноса симбола и правила њиховог важења, успостављање смисла као констелације постаје дискурзивно-семиотички процес – релациони процес конструисања вјештачке структуре према моделу ентропије збиље.¹³

¹¹ Видјети: Фуко, М., *Поредак дискурса*, Карпос, Лозница, 2007, стр. 40.

¹² О дискурсу као поретку значења погледати: Фуко, М., *Археологија знања*, Плато, Београд, 1998, стр. 88.

¹³ У том смислу опширније видјети: Еко, У., *Култура, информација, комуникација*, Нолит,

Манипулативна моћ медија произилази из логике саме медијске комуникације у том смислу што медијски однос представља једносмјеран друштвени однос чиме је јавност унапријед омасовљена, деперсонализована и пасивизирана те тиме редукована на публику.¹⁴ Конструирајући референтну (дискурзивну) стварност која ступа на мјесто референцијалне друштвене стварности, медији производе и социјалну условљеност – културну позадину која нуди сасвим одређене интерпретативне моделе који су неопходни херменеутички оквир за коначно и правилно разумијевање емитованог смисла.¹⁵ Интернализујући образац за разумијевање накнадно емитованог смисла, медији врше кодирање медијске комуникације чиме обављају перманентну идеолошку активност управљања механизмима унутрашње контроле процеса разумијевања и мотивације. Спољашња социјална контрола на тај начин постаје потпуно непотребна јер је образац контроле разумјевања и мотивације а тиме и друштвеног дјеловања претходно интернализован.

Иако, према дефиницији, јавна сфера представља социјално конструиран простор ситуиран између приватне сфере (породице и економије) и сфере јавне власти (политичке сфере); процесом медијације медији бришу границе, повезују ове сфере и премошћују њихову сингуларност на такав начин да укидају сваку аутономију предпостављених друштвених сегмената.¹⁶ Иако манифестно јавност није институционално организована, она је перманентно институционално формирана – њу формирају медији који су институционално и интенционално организовани па тако јавност постаје репрезент институционалних позиција моћи.¹⁷ Јавна сфера на тај начин постаје идеолошко-хегемонистички концепт који обухвата сав онај друштвени простор који је изложен утицају медија као инструмента политичке и економске хомогенизације: то је простор настао медијском конструкцијом стварности, простор који подлијеже владавини условљених интерпретативних модела и медијацији смисла те који као такав представља мобилизаторски потенцијал *par excellence* – сферу дисперзне друштвене енергије, актера и ресурса који према потреби могу бити мобилизовани или пасивизовани медијским путем на одређену социјалну акцију или на одсуство социјалне акције.¹⁸

Београд, 1973; Сосир, Ф., *Опита лингвистика*, Нолит, Београд, 1989; Хјелмслев, *Пролегомена теорији језика*, Загреб, 1980; Барт, Р., *Структуралистичка дјелатност*, у Бекер, М., *Савремене књижевне теорије*, Матица Хрватска, Загреб, 1999.

¹⁴ О медијској комуникацији као једносмјерном процесу видјети: Кунцзик, М., Зипфел, А., *Увод у знаост о медијима и комунологију*, Фридрих Еберт Штифтунг, Загреб, 2006, стр. 19/20.

¹⁵ О дискурзивном обликовању стварности путем медија видјети: Келнер, Д., *Медијска култура*, Клио, Београд, 2004.

¹⁶ Видјети: Хабермас, Ј., *Јавно мњење*, Култура, Београд, 1969.

¹⁷ Исто.

¹⁸ О медијима као конструкторима смисла, стварности и интерпретативних модела детаљније видјети: Стрит, Џ., *Масовни медији, политика и демократија*, Факултет политичких наука, Загреб, 2003.

Конструкција партикуларне перцепције

Можда најбољи примјер који илуструје архитектонику медијске контроле јавности јесте стара персијска прича под називом „Слон у тами“. У њој се говори о томе како је неколицини људи којима су очи повезане, речено да додирује слона и само на основу додира одгонетне шта би то могло бити. Један додирне уво и каже „лепеза“ други додирне реп и каже „о па то је конопац“, слједећи дирне ногу и каже „стуб“ и тако даље. Поука приче јесте у томе да људи дају погрешне одговоре јер немају способност посматрања цјелине.¹⁹ Архитектура моћи савремене владавине почива на таквом обрасцу и техници управљања у коме ће сила моћи да се осјети али не и да се види. Сила остаје јака само у тами, кад је изложена свијетлу дана, она почиње испаравати.²⁰ Потребно је да се јавност држи у мраку, да се води рачуна о њеној искључености, да се контролише њена партикуларна перцепција и закупа пажња, јер тиме носиоци моћи стичу прилику самосталног, ничим спутаног и контролисаног креирања и спровођења политике.

Било да производе нова увјерења или појачавају постојећа²¹, контролу друштвене реалности као своју основну друштвену улогу медији остварују производњом и контролом партикуларне перцепције јавности. Производња и контрола партикуларне перцепције јавности означава особену култивацију перцепције грађана у складу са владајућим поретком, која представља моћан инструмент социјалне контроле који продукује пристанак на постојеће услове у друштву и тиме доприноси очувању хегемоније као један од главних идеолошких државних апарата.²²

Култивација перцепције јавности састоји се у дискурзивној конструкцији перцептивног поља грађана која ће резултирати прилагођавањем њихове сфере интересовања унапријед интересно одређеном и пред-постављеном дискурзивном простору медија. Медији форсирајући тачно одређене садржаје дискурзивно организују и дефинишу опажајно поље јавности (оно што се уопште може конституисати као предмет дигиталног искуства) тако што код грађана производе и развијају сасвим одређену, ограничену и усмјерену сензибилност која је потпуно неодвојива од дискурзивног простора медија које је формира,

¹⁹ Барсамиан, Д., Чомски, Н., *Пропаганда и јавно мњење*, Рубикон, Нови Сад, 2006, стр. 34/36.

²⁰ *Исто*, стр. 15.

²¹ Произвођење нових увјерења као основну функцију медија нарочито елаборира „Теорија о максималним ефектима медија“. Појачавање постојећих увјерења као основну функцију медија нарочито елаборира „Теорија појачавајуће доктрине“. О овим теоријама опширније видјети: Миливојевић, С., *Јавност и идеолошки ефекти медија*, Р.Е.Ч. Часопис за књижевност, културу и друштвена питања, Број 64/10, 2001.

²² Миливојевић, С., *Јавност и идеолошки ефекти медија*, Р.Е.Ч. Часопис за књижевност, културу и друштвена питања, Број 64/10, 2001.

тј. сензибилност која је редукована само на тачно одређено поље промовисаног друштвеног догађања и има тачно одређене услове важења.²³ Када се опажајно поље јавности организује и усмјерена сензибилност произведе, перцепција грађана је уједначена, структурисана и моделована на такав начин да је сфера њихових интересовања сада искључиво и неодвојиво везана за дискурзивну стварност коју производе медији, што значи да је сама могућност њихове перцептивне осјетљивости редукована на узак оквир медијски програмираних питања (тј. редукована је на дискурзивно поље медија). Медијско социјализирање као процес дискурзивног успостављања констелације смисла кроз изградњу партикуларне перцепције јавности која интенционално корелира искључиво референтној стварности медија, показује да друштвена стварност сада егзистира искључиво као хиперреалност – тј. као посљедица медијације медија. Хиперреалност као синоним доба догађаја без посљедица означава да збиља преживљава једино као формална категорија. Медији преображавају збиљу у симулацију без упоришта: збиљско постаје оно што је могуће репродуковати. Разлика између збиље и репрезентације нестаје и оставља нас у хиперреалности која је увијек и једино симулакрум.²⁴ Хиперреалност као медијски конструисана дискурзивна стварност не постоји изван самог процеса репрезентације као дискурзивног конструисања, него опстоји искључиво циркуларно унутар пред-постављеног дискурзивног поља и то тако што произвођачи медијских догађаја истовремено производе смисао који се трансцендентно тим догађајима приписује.²⁵ Унутар тако произведене хиперреалности, медији кодирају

²³ Приликом истраживања јавног мњења није довољно само питати зашто популација конзумира одређене медијске садржаје; много је важније поставити питање зашто медији емитују управо такве садржаје које емитују а не неке другачије. Одговор на то питање би се састојао од 4 елемента. Прво, маса је склона успостављању емоционалних а не рационалних односа а и када успоставља интелектуалне и рационалне односе, такви односи немају аналитички потенцијал, интензитет и дубину – по обиму су јакно уски а по интензитету ниски. Друго, медији савременог друштва по карактеру су масовни, што значи да маса представља њихову циљну групу. Стога, да би очували тачно одређену усмјереност пажње масе као крајњег конзумента услуга, медији у савременом друштву као масовни медији, морају емитовати „потентне емоционалне симплификације (Чомски) – дакле, упрошћене садржаје високог емоционалног и естетичког интензитета. Треће, масовни медији у савременом друштву представљају основни агенс социјализације. То значи да кроз процесе социјализације и интернализације – дакле, кроз промовисање пожељног обрасца друштвеног одношења, промовисање популарних облика друштвеног дјеловања, промовисања популарних личности као основних модела идентификације те интернализацију калкулабилних и пожељних културних вриједности - медији конструишу савремени идентитет. Четврто, савремено друштво је програмирано друштво (Турен, Манхајм), што значи да се друштвени односи не успостављају спонтано и непосредно, него су руковођени, планирани и контролисани из центра тј. са позиција моћи и посредовани категоријама новца, моћи, утицаја и популарности. На тај начин се проблеми моћи као основне противрјечности друштвене структуре транспонују са економског на друштвено-организациони план: они више не почивају у економији него у организовању социо-културних услова друштвеног живота посредством система информисања и образовања.

²⁴ Видјети: Бодријар, Ж., *Симулација и збиља*, Загреб, 2001.

²⁵ Медијска порука не преноси смисао него га ствара, јер унутар циркуларно успостављене дискурзивне стварности медија само извјештавање о догађају већ јесте догађај и то прије и више

перцепцију на такав начин да се виртуелно опажа као стварно, односно конструишу симулацијски перцептивни ситем у коме се анулира разлика између илузије и стварног. Преовлађујући утисак да је виртуелно заправо стварно, основна је полуга моћи умјетничког диживљаја,²⁶ јер на нивоу неуролошког нема разлике између симулације и стварности: „Симулација неког чина је, у мозгу, исто што и његово извођење [...] осим што је стварно извођење на неки начин блокирано“.²⁷ Могућност анулирања разлике у перцепцији стварног и виртуелног долази отуда што се емоционални садржаји као окосница виртуелне стварности преносе *можданим ниским путем* тј. системом неуронских кола који дјелује аутоматски испод аналитичког прага свијести.²⁸ Арטיפицијелно дјелује као природно: осјећај стварности илузије хвата у замку зато што мозак реагује на илузију и имагинарне сценарије на исти начин као и на стварне, због чега имагинарно има биолошке посљедице.²⁹ Како колективно невесјесно као дубинска психичка структура представља заједничку и истовјетну емоционалну основу мноштва појединаца (Јунг) организовање и координирање мноштва појединаца на заједничку и усаглашену друштвену реакцију постаје могуће произвођењем психологије гомиле (Ле Бон) путем поништавања виших као индивидуалних слојева личности кроз активацију заједничке структуре као истовјетне емоционалне основе (Фројд). То се постиже механизмом *неуронске конвергенције* као процесом покретања истовјетног низа асоцијација који ће резултовати по смислу уједначеном реакцијом мноштва. Виртуелна стварност кореографише истовјетну игру у свим посматрачима на тај начин што конзументи емитованих порука заједно учествују у неутронској марионетској представи тако да све што се деси у мозгу једног, дешава се редом и у мозговима осталих.³⁰ *Неурони огледала* пресликавају истовјетну информацију од онога што управо видимо на наше *моторне неуроне* и тако омогућава учествовање у радњама друге особе као да и сами изводимо исте.³¹ На тај начин се остварује неуролошки, емоционални и мотивацијски синхронизитет, што напосљетку

него догађај о коме се наводно извјештава. О медијима и медијским порукама као креаторима смисла видјети: Милојевић, А., *Медиј је порука, СМ - Часопис за управљање комуницирањем*, Број 2, Година 2, 2007, стр. 95/118.

²⁶ Големан, Д., *Социјална интелигенција. Нова наука о људским односима*, Геопоетика, Београд, 2007, стр. 29.

²⁷ *Исто*, стр. 48.

²⁸ *Исто*, стр. 26.

²⁹ Наиме, што је неки догађај упечатљивији то више пажње мозак ставља у погон. Два чиниоца која појачавају реакцију мозга на сваку виртуелну стварност јесу *сензорна гласност* и *емоционално јаки тренуци*. Ови елементи изазивају надражај таквог интензитета да производе биолошке посљедице – понашање као као психо-биолошку реакцију. Опширније видјети: Големан, Д., *Социјална интелигенција. Нова наука о људским односима*, Геопоетика, Београд, 2007, стр. 26/67.

³⁰ Големан, Д., *Социјална интелигенција. Нова наука о људским односима*, Геопоетика, Београд, 2007, стр. 29

³¹ *Исто*, стр. 48

кулминира координираном друштвеном акцијом или одсуством друштвене реакције као основном политичком функцијом процеса конструисања референтне друштвене стварности.

Политичка функција конструисања референтне друштвене стварности медија састоји се у произвођењу партикуларне перцепције грађана која резултује њиховом активацијом у јавно мњење или констернирањем у јавност. Активација у јавно мњење наступа кроз социјално интегришућу и хомогенизујућу функцију медија, јер организована и колективна друштвена акција произилази као резултат повезивања појединаца око заједничке вриједности. Констернирање у јавност или пак произвођење одсуства друштвене акције, наступа кроз социјално дезинтегришућу функцију медија, јер производећи стање социјалног аутизма медији обликују социјално изоловане појединце који управо због социјалне искључености нису способни за координирану друштвену акцију.

Табела 1. Друштвена улога медија

ДРУШТВЕНО СТАЊЕ КОЈЕ СЕ ЖЕЛИ ПРОИЗВЕСТИ	ФУНКЦИЈА МЕДИЈА	АКЦЕПТО- ВАНА ВРИЈЕД- НОСТ	КАТЕГО- РИЈА НА КОЈУ СЕ ДЈЕЛУЈЕ	ПРИМЈЕР ИНСТРУ- МЕНТА СОЦИЈАЛНЕ КОНТРОЛЕ
Социјални активизам	Интегришућа	Колективизам	Појединац	Говор мржње, страх од тероризма и сл.
Социјални пасивизам	Дезинтегришућа	Индивидуализам	Друштвена група	Секуларизација, либерализам, лична права и слободе и сл.

Дакле, зависно од политичке потребе, партикуларна перцепција грађана се може колективизацијом свијести (путем произвођења заједничке потребе, заједничког интереса, заједничке вриједности, заједничке опасности, заједничког непријатеља итд.) хомогенизовати и усмјерити у јавно мњење – дакле организовану друштвену реакцију. Такође, партикуларна перцепција грађана се може индивидуализацијом свијести (наглашавањем индивидуалних потреба, интереса и вриједности) хетерогенизовати и распршити у јавност – дакле у одсуство друштвене акције. На тај начин се контролисана (партикуларна) перцепција грађана директно преводи у друштвену акцију или у одсуство друштвене акције.

Хиперпродукција информација као инструмент социјалне контроле

Производњу и контролу партикуларне перцепције јавности као своју латентну функцију, медији врше путем хиперпродукције информација. Хиперпродукцију информација као инструмент социјалне контроле прво су учили британски обавјештајци у Другом свјетском рату као принцип „превише информација смета а не користи“. Овај феномен, кодног назива *феномен расплаканог вука*³² указао је на вишак информација као на основни разлог промашаја у раду обавјештајних служби: „У савременим друштвеним околностима, у којима постоји толико извора информација на сваком углу, главни проблем није недостатак информација, него засипање информацијама од којих обичан грађанин или привредни субјект, једноставно не може више ништа да види. Засипањем информацијама постиже се ентропијски ефект у самом процесу обавештавања, тј. долази до *обавештајног слепила*.“³³

Ентропијски ефект у самом процесу информисања настаје као последица деконтекстуализације информација усљед производње све веће количине информација и све веће брзине у преносу информација.³⁴ Како је дискурзивна стварност медија еманципована од референцијалне друштвене стварности (Бодријар), тако процес информисања постаје саморефлексиван и самореферцијалан – информације о догађајима нису информације о збиљским догађајима као таквим него интерпретације збиљских догађаја које су дате кроз интерпретацију неких претходних информација. Информације које информишу већ представљају интерпретације претходних информација и то интерпретације унутар егзистирајућег и чврсто етаблираног медијског дискурса. То нарушава изворну кохеренцију стварности о којој се извјештава јер само увлачење збиљског догађаја у медијски дискурс значи филтрирање збиље према начелима медијског субјекта, те отуда сама информација чим је конституисана већ је нетачна јер одражава (репрезентује) својства медијског субјекта а не догађаја на који се номинално односи. На тај се начин, процес медијског информисања онтолошки разоткрива као субјективна конструкција (конструкт медијског система) која

³² Детаљније видјети: Фатић, А., *Истине и заблуде о ефектима обавештајног рада*, Ревија за безбедност, Број 9, Београд, 2008, стр. 31.

³³ Фатић, А., *Модалитети обавештајног рада*, Ревија за безбедност, Број 3, Београд, 2007, стр. 18.

³⁴ Гранично убрзање глобалних информација јесте први потез информатичког рата – стварање нове логистике кибернетичке контроле знања кроз изградњу јединственог тржишта као војне стратешке димензије у области „трансфера информација“. Информатички рат кроз свеопшту генерализацију протока информација успоставља глобалну контролу која не смјера више злочину против материје, уводу у метафизички рат између стварног и могућег (Атомска бомба); нити пак кибернетској контроли политике (Информатичка бомба), већ потпуном укинућу самог начела сваког индивидуализованог облика живота (Демографска бомба). Видјети: Вилирио, П., *Информатичка бомба*, Светови, Нови Сад, 2000, стр. 123 и даље.

нема никакве везе са објектом, него са самом логиком интерпретације догађаја као контекстом – непосредним односом између интерпретација у коме је заснован сам субјект информисања за разлику од посредног и номиналног односа према објекту информисања. Отуда, процес информисања постаје семиотички процес деконтекстуализације информација: информације се односе искључиво на друге информације а овакве информације „слободне од свог контекста“ егзистирају као систем неповезаних порука који је изгубио своје значењско заље и постао инструмент разарања смисла и редукције свих значења на плитки једнодимензионални хиперпростор.³⁵

За разлику од преиндустријског и индустријског друштва у којима влада информатичка оскудица и гдје прибављање потребних информација представља основ политичке моћи; у информатичком друштву као друштву хиперпродукције информација, политичка моћ се састоји не у прибављању него у дистрибуцији информација.³⁶ Због тога, у савременом друштву основна функција хиперпродукције информација на колективној равни постаје социјална контрола друштвеног дјеловања друштвених група и јавности кроз дистрибуцију информација, а на индивидуалној равни основна функција хиперпродукције информација постаје социјална контрола појединаца и њиховог друштвеног дјеловања кроз прогресивно умањење аналитичких способности јединке.

Будући да је савремено друштво масовно и информатичко, отуда произилази да се оно заснива на масовним техникама социјалне контроле информација као основних производних снага.³⁷ С обзиром да у информатичком друштву, због информатичке револуције, директна контрола информација није могућа,³⁸ пракса социјалне контроле у савременом друштву се успоставља посредно и манипулативно кроз феномен „зависне партиципације“ (Турен) као пракса друштвене контроле кроз дистрибуцију информација. Уколико посједовање информација омогућава одлучивање, онда форма „зависне партиципације“ као савремене алијенације, пружа могућност адекватне социјалне контроле у епоси савремености, јер непосједовање потпуних информација истовремено значи социјалну искљученост и начелну немогућност партиципирања у систему одлучивања.³⁹ Будући да хиперпродукција информација има такве

³⁵ Келнер, Д., *Медијска култура*, Клио, Београд, 2004, стр. 391.

³⁶ Упоредити: Витковић, Б., *Информацијско преоптерећење: концептуални оквир структуре истраживања*, СМ - Часопис за управљање комуницирањем, Број 4, Година 2, 2007, стр. 25.

³⁷ О масовном друштву као друштву масовних техника социјалне контроле видјети: Манхајм, К., *Дијагноза нашег времена*, Mediterran Publishing, 2009, стр. 18 и даље.

³⁸ Френсис Фукујама у дјелу *Наша постхумана будућност*, говорећи о значају науке за одвијање универзалне повијести те повезаности политике и технике, наводи да је настанак персоналног рачунара и других облика јефтине информатичке технологије изазвао слом тоталитарних империја (при том мисли на Совјетски Савез), јер тоталитарна владавина зависи од способности режима да одржи монопол над информацијама. Видјети: Фукујама, Ф., *Наша постхумана будућност*, ЦИД, Подгорица, 2004, стр. 9/14.

³⁹ Видјети: Турен, А., *Постиндустријско друштво*, Глобус, Загреб, 1980.

техничке могућности које осигуравају да људи током информисања добију оне информације које се од њих очекује да посједују а не оне које би они сами хтјели имати, онда се путем информација може контролисати смјер дјеловања појединаца и друштвених група као и његове резултујуће последице, јер људи поступају у складу са добијеним информацијама због чега резултати њиховог дјеловања постају предвиђени и планирани а друштвени односи програмирани.⁴⁰ Програмирано друштво није друштво експлоатације већ друштво алијенације. За разлику од индустријског друштва кога карактерише експлоатација која изражава економски однос, програмирано друштво карактерише алијенација која изражава друштвени однос.⁴¹ За разлику од индустријског друштва у коме је поредак моћи био структуриран и репродукован кроз организацију рада у производњи (капитал-однос), у програмираном друштву поредак моћи је заснован на управљању производним и информационим апаратом, односно контроли над социо-културним начином организације друштвеног живота.⁴² Отуда се у циљу масовне социјалне контроле производи „вишак“ информација, ставова и погледа којима се преко масовних медија „затрпава“ јавност и тиме иста онемогућава у организовању и дјелању: јавност не стиже ништа да провјери, да сазна, да се оријентише, да изрази своје ставове, да искористи канале јавног мњења и тиме адекватно и правовремено реагује. На тај начин, центри моћи и власти користе овакву могућност дезинформисања јавног мњења чиме га по потреби чине проактивним или констернираним. Елита, вршећи овакав суштински утицај на јавно мњење, на његово формирање и обликовање, те усмјеравајући га према својим интересима и мотивима, задржава компаративну предност као предност у правовременом посједовању информација, чиме одржава клас(ич)ни образац моћи: на једној страни елите и центри моћи увијек имају „праву информацију у правом тренутку“ док на другој страни маса увијек и стално изнова не може да доспије до корисних информација у одговарајућем тренутку, а и када дође до информација (уколико уопште и дође) те информације су неповратно застарјеле па је и акција масе - акција са суштинским закашњењем.

На индивидуалној равни основна функција хиперпродукције информација јесте социјална контрола појединаца и њиховог друштвеног дјеловања кроз прогресивно умањење аналитичких способности јединке⁴³ са

⁴⁰ У том смислу се о савременом друштву може говорити као о планираном и програмираном друштву. Видјети: Манхајм, К., *Дијагноза нашег времена*, Mediterran Publishing, 2009, стр. 18 и даље. Такође и : Турен, А., *Социологија друштвених покрета*, Радничка штампа, Београд, 1983, стр. 12/57.

⁴¹ Турен, А., *Социологија друштвених покрета*, Радничка штампа, Београд, 1983, стр. 33.

⁴² Турен, А., *Социологија друштвених покрета*, Радничка штампа, Београд, 1983, стр. 36.

⁴³ Како истиче Постман, филозофске мисли се не могу преносити димним сигнаlima, па тако ни телевизија не може бити медиј аналитичког мишљења. О критици информатичког преоптерећења савременог друштва детаљније видјети: Постман, Н., *Amusing Ourselves to Death*, 1985; *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology*, 1993.

тенденцијом коначне редукције друштвеног дјелања (*action*) на друштвено понашање (*behavior*).⁴⁴ Брзина и количина информација којима су просјечни грађани савременог друштва свакодневно и непрестано изложени, производе такву акумулацију утисака који се унутар постојеће искуствене структуре (свијести) не могу операционализовати. Повећани притисак разноликих искуствених садржаја који се унутар постојећег искуственог оквира не могу типизирати (Шиц), изазивајући осјећај збуњености, дезорганизованости и контрадикторности; доводи до преоптерећења нервног система који на овај појачани притисак реагује као на облик угрожености и то блокадом аналитичке функције мозга што у потпуности умањује објашњавалачки досег свијести. Услјед превеликог обима, броја и интензитета надражаја, наступа социјална дисфункционалност појединаца као коначна посљедица/функција хиперпродукције информација: да би се заштитио од психо-патолошког стања нервни систем појединаца реагује искључењем основне функције свијести изазивајући тако као нежељену посљедицу социо-патолошко стање: стање пасивности, апатије, безвољности, губитка иницијативе, стање у коме људи постају пријемчљиви за било који облик манипулације и подобни за било који облик манипулативног понашања.

Закључак: постиндустријско као тоталитарно друштво

Постиндустријско друштво, одређено процесом рационализације (који је материјализован у форми непрекидног револуционирања информативне технологије као централне производне снаге), не може избјећи опасност ентропије рационалности. Рационализовању као проширењу друштвених подручја која подлијежу мјерилима рационалног одлучивања⁴⁵ припадају и медији са својом манифестном функцијом информисања путем које се индиректно остварује и њихова латентна функција - производња истовјетне структуре разумјевања и осјећања припадника истог културног контекста која путем продукције истовјетног система вриједности и мотивације омогућава једнообразно дјеловање према императивима владајућег тоталитарног концепта. Структуришући савремени идентитет кроз обликовање мишљења и дјеловања те преузимајући улоге које су традиционално приписиване митовима и ритуалима (интегрисање појединаца у друштвени поредак, величање доминантних вриједности, постављање интерпретативних модела и сл.), медији разрјешавају друштвене противрјечности на исти начин на који је Клод Леви Строс описао функције традиционалног мита: они стварају митологију која идеализује

⁴⁴ Док друштвено дјелање представља свјесну, самосталну, интенционалну, и одговорну радњу, друштвено понашање представља изнуђену биолошко-психолошку реакцију на неки надражај из кога је искључена свијест. У том смислу погледати: Хабермас, Ј., *Објективистичке и субјективистичке поставке теорија друштвених наука*, у Спасић, И. *Интерпретативна социологија*, ЗУНС, Београд, 1998, стр. 176/177.

⁴⁵ Хабермас, Ј., *Техника и знаност као идеологија*, Школска књига, Загреб, 1986, стр. 53.

савремене вриједности и институције, славећи тако етаблирани начин живота.⁴⁶ Вршећи производњу интерпретативних модела, медији производе шаблонске садржаје редуковане на идеално-типски модел публике, који као такви имају моћ дисперзије до најширег аудиторijума. Путем моћи, новца, ефикасности, популарности и утицаја, односно популаризацијом вриједности *система* које структурирају укупна вриједносна мјерила јавности; медији производе масовни идентитет као идеолошки израз савременог друштва. Кроз умањење аутономије појединаца у односу на колективитете, субординирање приватног у корист јавног, кроз деприватизацију слободног времена и деперсонализацију личности, медији намећу инструменталну рационалност као императив свеукупног друштвеног одношења, чиме трајно аналирају простор у коме је почивао еманципаторски потенцијал личности. На тај начин доприносећи пенетрацији инструменталног дјелања из *система* у *свијет живота*, медији заправо доприносе општој тенденцији рационализације као *колонизације свијета живота* (Хабермас), чиме се потенцијално еманципативна моћ медија трансформише у фактор друштвеног отуђења.

Како је то примјетио Хабермас, рационализацијом се не остварује *рационалност* као таква, него се у име рационалности намеће одређена форма политичке владавине која цјелокупност друштвених интереса изузима од рефлексije и умне реконструкције.⁴⁷ Отуда, појам техничког ума већ је и сам идеологија,⁴⁸ из чега консеквентно слиједи да је и сам појам медијског ума већ циничан,⁴⁹ односно да је медијски дискурс и сам већ хегемонистички. Одређени циљеви и интереси неког система хегемоније нису тек накнадно и споља наметнути концепту информисања - они улазе у конструкцију саме дискурзивне стварности медија.⁵⁰ Доминантни хегемонистички концепт бива репродукован кроз системе образовања и информисања – дакле, подређивањем индивидуа под политичке, економске и културне обрасце организовања социо-културног живота⁵¹ који производе послушног грађанина путем различитих техника: конструкцијом перформативног идентитета, продукцијом калкулабилног система вриједности, идентификацијом са друштвено пожељним типом личности и социјализацијом према начелима устаљене организације друштва, интернализацијом конфликта, деперсонализацијом личности, деприватизацијом слободног времена и сл.

⁴⁶ Детаљније видјети: Келнер, Д., *Медијска култура*, Клио, Београд, 2004, стр. 392.

⁴⁷ Хабермас, Ј., *Исто*, стр. 54.

⁴⁸ *Исто*.

⁴⁹ Видјети: Слотердијк, П., *Критика циничног ума*, Глобус, Загреб, 1992.

⁵⁰ Медијски учинак се испољава кроз конструисање трајног и дугорочног интерпретативног модела унутар пројекта осмишљавања реалности. Медијација смисла тако дјелује идеолошки – промовише извјесан дискурс као поредак значења који конституише појам здраворазумског као најзначајнију идеолошку и политичку категорију будући да сам појам здраворазумског већ искључује аналитички потенцијал перцепције.

⁵¹ Видјети: Турен, А., *Социологија друштвених покрета*, Радничка штампа, Београд, 1983, стр. 36.

Конструкцијом *перформативног идентитета*⁵² као стратегијом *отвореног друштва* израђује се *отвореност* као брисани простор савременог друштва у коме идентитет настаје као резултат пројекција моћи самог система. Моћ пројектује идентитет тако што га уписује у претходно обрисан простор – простор друштвене интеракције еманциповане од континуитета, смисла и личности. Као такав, перформативни тип идентитета већ јесте уграђен у саму срж логике доминације.⁵³ Продукцијом калкулабилног система вриједности друштвену афирмацију задобијају процеси стандардизације, формализације, квантификације и конвертибилности чиме се култура као референтни оквир процеса идентификације индиректно ставља у службу ауторитета.⁵⁴ Идентификацијом са друштвено пожељним типом личности и социјализацијом према начелима устаљене организације друштва врши се конформистичка стандардизација у репродукцији базичних образаца искуства и дјеловања чиме се ствара темељ временског и просторног трајања одређеног социо-културног поретка.⁵⁵ Интернализацијом конфликта врши се појачана социјална интеграција и кохезија социјално депривираних слојева као носилаца негативне друштвене енергије и најшире легитимацијске основе сваког политичког поретка. Социјално депривирани слојеви због своје социјалне маргинализованости и социјалне искључености не партиципирају у систему на афирмативан начин, те је стога, са становишта функционалног очувања система, неопходно њихову по систем негативну друштвену енергију сублимирати и трансформисати, те је тако на посредан начин контролисати. То се постиже вриједносном идентификацијом појединачних ауторитета са неком системском или колективном вриједношћу (државом, нацијом, културом, историјом, слободом и сл.), односно носилаца ауторитета са самим системом, чиме се потенцијална негативна друштвена акција превентивно сузбија јер је већ унапријед идентификована и интерпретирана као напад на сам систем и колективитет. Тим путем се врши децентрирање објекта и инверзија фокуса негативне друштвене енергије маргинализованих појединца, друштвених група и слојева – због вриједносне идентификације појединачних носилаца ауторитета са колективном вриједношћу (која је по

⁵² Појам перформативности овдје употребљавамо у значењу које му је дао Лиотар – мјерљива ефикасност са становишта неког система у смислу input/output. Видјети: Лиотар, Ж.Ф., *Постмодерно стање, Извјештај о знању*, Ибис графика, 2005, стр. 12. У том смислу појам *перформативног идентитета* треба да означи економски прагматизовани тип идентитета који је на ефикасан начин укључен у репродукцију тржишта као окоснице савременог економског система.

⁵³ Опширније видјети: Ђукић, Н., Шијаковић, И., *Социјална контрола идентитета*, Оригинални научни рад, УДК 316.32:323.1, „Политеиа“, Научни часопис Факултета политичких наука у Бањој Луци за друштвена питања, Година I, број 1, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2011., стр. 107/120.

⁵⁴ Опширније видјети: Рицер, Ж., *Мекдоналдизација друштва. Истраживање мијењајућег карактера савременог друштвеног живота*, Наклада Јасенски и Турк, Загреб, 1999.

⁵⁵ Опширније видјети: Ђукић, Н., Шијаковић, И., *Социјализација као механизам социјалне контроле*, Оригинални научни рад, УДК: 316.614.2, „Социолошки годишњак“, Часопис социолошког друштва Републике Српске, број 6, Пале, 2011, стр. 23/39.

правилу фундаментална, предпостављена и стога неупитна), социјално искључени и депривирани слојеви постају онемогућени у проналажењу спољашњих (системских и друштвених) разлога негативности свога положаја и почињу сами себе окривљавати за властиту социјалну депривираност. На тај начин се у циљу очувања социјалног мира, механизмом интернализације конфликта, постојећи конфликт, настајућа конфликтна ситуација, растућа социјална напетост или пак негативна друштвена енергија, преусмјерава са врха система на дно система и тако преноси са друштвене на индивидуално-психолошку раван. Деперсонализацијом личности и деприватизацијом слободног времена укида се моћ трансцендирања и трансформације постојећих односа доминације. Наиме, за разлику од прединдустријског друштва у коме се рад прилагођава обичајима и традицији, због чега је рад неефикасан али сврховит; у индустријском као и у постиндустријском друштву, због развијене подјеле рада долази до обрнутог процеса – вријеме, традиција, обичаји и сл. се прилагођавају раду, због чега рад постаје ефикасан али отуђен. Због тога се сврховитост рада тражи ван рада, одакле произилази еманципаторски и трансформаторски потенцијал слободног времена као подручја циљева и сврха (*свијета живота*). Међутим, како начин употребе слободног времена директно зависи од положаја у процесу производње, отуђен положај маса у процесу производње узрокује отуђен начин кориштења слободног времена у виду масовне појаве, за разлику од привилегованог положаја елите у процесу производње, који омогућује елитама кориштење слободног времена у виду доколице за уживање у благодатима друштвено-привилегованог положаја.⁵⁶ На тај се начин економска констелација моћи у радном времену на релацији најамни рад-капитал, кроз медије као фактор социо-културне организације друштвеног живота конвертује и у слободно вријеме, чиме се личност деперсонализује а слободно вријеме деприватизује тј. укључује у директну репродукцију друштвеног односа доминације.

Контрола, репресија, доминација и хегемонија као продукти инструменталистичког ума постају тако интринсична и ендогена својства саме свијести становништва савременог друштва које на рационалан начин постаје тоталитарно.

Литература

- Барсамиан, Д., Чомски, Н., *Пропаганда и јавно мњење*, Рубикон, Нови Сад, 2006.
- Бале, Ф., *Моћ медија*, Клио, Београд, 1997.
- Бодријар, Ж., *Симулација и збиља*, Загреб, 2001.
- Бодријар, Ж., *Симулакруми и симулација*, Светови, Нови Сад, 1991.
- Бригс, А., Колби, П., *Увод у студије медија*, Клио, Београд, 2005.

⁵⁶ Опширније видјети: Милошевић, Б., *Умеће рада*, Прометеј, Нови Сад, 2004, стр. 75. и даље.

- Бретон, Ф., *Изманипулисана реч*, Клио, Београд, 2000.
- Бригс, А., Берк, П., *Друштвена историја медија*, Београд, Клио, 2006.
- Витковић, Б., *Информацијско преоптерећење: концептуални оквир структуре истраживања*, СМ - Часопис за управљање комуницирањем, Број 4, Година 2, 2007.
- Вирилио, П., *Информатичка бомба*, Светови, Нови Сад, 2000.
- Влајки, Е., *Игре друштвеног комуницирања*, Младост, Београд, 1984.
- Влајки, Е., *Увод у комуницирање постмодернизма*, ФПДН, Бања Лука, 2007.
- Вуксановић, Д., *Филозофија медија: онтологија, естетика, критика*, Чигоја штампа, Београд, 2007.
- Големан, Д., *Социјална интелигенција. Нова наука о људским односима*, Геопоетика, Београд, 2007.
- Ђукић, Н., Шијаковић, И., *Социјална контрола идентитета*, Оригинални научни рад, УДК 316.32:323.1, „Политеиа“, Научни часопис Факултета политичких наука у Бањој Луци за друштвена питања, Година I, број 1, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2011.
- Ђукић, Н., Шијаковић, И., *Социјализација као механизам социјалне контроле*, Оригинални научни рад, УДК: 316.614.2, „Социолошки годишњак“, Часопис социолошког друштва Републике Српске, број 6, Пале, 2011.
- Ериксен, Т.Х., *Тиранија тренутка: брзо и споро време у информационом друштву*, Библиотека XX век, Београд, 2003.
- Еко, У., *Култура, информација, комуникација*, Нолит, Београд, 1973.
- Кастелс, М., *Информацијско доба: економија, друштво и култура*, Голден маркетинг, Загреб, 2000.
- Кастелс, М., *Интернет Галаксија – размишљање о интернету, пословању и друштву*, Наклада Јасенски и Турк, Загреб, 2003.
- Кин, Ц., *Медији и демократија*, Филип Вишњић, Београд, 1995.
- Коковић, Д., *Друштво и медијски изазови: увод у социологију масовних комуникација*, Филозофски факултет, Нови Сад, 2007.
- Келнер, Д., *Медијска култура*, Клио, Београд, 2004.
- Кунцзик, М., Зипфел, А., *Увод у знаност о медијима и комунологију*, Фридрих Еберт Штифтунг, Загреб, 2006.
- Лакроа, М., *Идеологија новог доба*, Клио, Београд, 2001.
- Ле Коадик, И.Ф., *Наука о информацијама*, Клио, Београд, 2005.
- Лемиш, Д., *Деца и телевизија*, Клио, Београд, 2008.
- Лоример, Р., *Масовне комуникације*, Клио, Београд, 1998.
- Лиотар, Ж.Ф., *Постмодерно стање, Извјештај о знању*, Ибис графика, 2005.
- Манхајм, К., *Дијагноза нашег времена*, Mediterran Publishing, 2009.

- Маркузе, Х., Човјек једне димензије, Веселин Маслеша, Сарајево, 1968.
- Милошевић, Б., *Умеће рада*, Прометеј, Нови Сад, 2004.
- Миливојевић, С., *Јавност и идеолошки ефекти медија*, Р.Е.Ч. Часопис за књижевност, културу и друштвена питања, Број 64/10, 2001.
- Милојевић, А., *Медиј је порука, СМ - Часопис за управљање комуницирањем*, Број 2, Година 2, 2007.
- Мек Квејл, Д., *Увод у социологију масовних комуникација*, Глас, Београд, 1976.
- Мек Квејл, Д., *Социологија масовних медија*, Глас, Београд, 1976.
- Меклуан, М., *Познавање општила човекових продужетака*, Просвета, Београд, 1971.
- Norris, P. A., *Virtuous Circle: Political Communication in Post-Industrial Democracies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- Постман, Н., *Amusing Ourselves to Death*, 1985.
- Постман, Н., *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology*, 1993.
- Прајс, С., *Изучавање медија*, Клио, Београд, 2011.
- Радојковић, М., *Савремени информационо-комуникациони системи*, ЗУНС, Београд, 1984.
- Радојковић, М., Ђорђевић, Т., *Основи комуникологије*, Чигоја штампа, Београд, 2005.
- Радојковић, М., Стојковић, Б., *Информационо-комуникациони системи*, Клио, Београд, 2004.
- Ремондино, Е., *Телевизија иде у рат*, Клио, Београд, 2002.
- Рицер, Ж., *Мекдоналдизација друштва. Истраживање мијењајућег карактера савременог друштвеног живота*, Наклада Јасенски и Турк, Загреб, 1999.
- Спасић, И. *Интерпретативна социологија*, ЗУНС, Београд, 1998.

DA LI SU POLITIČKE INSTITUCIJE OTPORNE NA PROMENE?¹

Are political institutions resistant to changes?

Abstract: *To what extent is the New institutionalism capable of explaining why implementations of public policies in political institutions may engender resistance? The author believes that political institutions are endogenous and not exogenous entities. The author first tries to demonstrate what constitutes the autonomy of a political institution by recognizing the elements of a specific political culture which becomes source of formation of political identities to political actors. Subsequently, the author examines the assumption that a political institution and actors are not tolerant to public policies authoritatively imposed from the exterior. The result of this collision is the resistance of a political institution. In the end, the author analyzes certain possible forms of resistance and their effect on preventing the implementation of public policy.*

Key words: *New institutionalism, political culture, resistance, bureaucracy.*

Sažetak: *Kolike su mogućnosti novog institucionalizma da objasni zbog čega se u političkim institucijama pri implementaciji javnih politika mogu javiti otpori? Autor polazi od pretpostavke da su političke institucije endogeni, a ne egzogeni entiteti. Najpre, autor pokušava da pokaže u čemu se sastoji autonomija političke institucije, prepoznajući elemente specifične političke kulture koja političkim akterima postaje izvor formiranja političkih identiteta. Zatim, autor ispituje pretpostavku da politička institucija i akteri ne trpe javne politike koje su autoritativno nametnute spolja. Rezultat ove kolizije je otpor političke institucije. Na kraju, autor analizira neke od mogućih formi otpora i njihov učinak u sprečavanju realizacije javne politike.*

Ključne reči: *Novi institucionalizam, politička kultura, otpor, birokratija.*

* Autor je asistent na Fakultetu političkih nauka – Univerzitet u Beogradu. Kontakt: bojan.vranic@fpn.bg.ac.rs

¹ Rad je deo projekta „Konstitucionalizam i vladavina prava u izgradnji nacionalne države – slučaj Srbije“ koji finansira Ministarstvo za prosvetu i nauku Republike Srbije.

Zašto savremene institucionalne teorije postuliraju da su institucije autonomne, kako u odnosu na centralni aparat odlučivanja, tako i na delovanje političkih grupa? Takvu poziciju nije jednostavno razumeti. Marč i Olsen su sredinom osamdesetih godina prošlog veka, u tekstu koji se uzima kao kanon novog institucionalizma, izneli tvrdnju da je neophodno da institucije polažu pravo na autonomiju, kako ne bi bile samo ogledala društvenih sila.² Primetno je da takva tvrdnja odudara od tradicije političke misli kako u odnosu na stari institucionalizam, tako i na period nakon bihevioralne revolucije. U oba slučaja institucije su zavisne: u prvom od centralnog aparata odlučivanja, u drugom od preferencija pojedinaca. S druge strane, bilo je autora koji su iznosili mišljenje suprotno ovom *mainstrim*-u, te je još Hana Arent, u istraživanju relacije moći i nasilja primetila da „čak i totalitarnom vladaru... treba jedan temelj moć - tajna policija i njena mreža dostavljača.“³

Novi institucionalizam uzima autonomiju institucija kao postulat iz koga može da izvede objašnjenje političkog ponašanja. Istovremeno, ovo je jasna alternativa teorijama političkog ponašanja koje su nastale posle Drugog svetskog rata i koje su se uglavnom vodile metodološkim individualizmom. Prema tim teorijama, preferencije političkih aktera svodljive su na ekonomski profil kupca, čija je reakcija racionalna i kalkulirana ka maksimizaciji interesa. Samim tim, preferencije neposredno utiču na tokove političkih procesa. Kritikujući teoriju interesa, Aron Wildavski sumira nedostatke ovog pristupa: „Ipak, ako preferencije potiču od interesa, kako ljudi dolaze do toga šta su uopšte njihovi interesi (pretpostavka je da oni ne pišu u krštenici ili ličnoj karti), odnosno kako znaju šta na osnovu tih interesa žele?“⁴

U novom ključu, politička institucija nije agregacija interesa aktera, već je supraindividualna.⁵ To ne znači da se novi institucionalizam opredeljuje za „mešanje elemenata starog institucionalizma u neinstitucionalne modele savremenih političkih teorija.“⁶ Ako su institucije autonomne, onda se priroda preferencija menja. Institucije su te koje razvijaju određenu kulturu, simbole, prikladno ponašanje i obrasce za određene situacije. „Ako su preferencije formirane kroz organizacije socijalnih odnosa“, piše Wildavski, „onda, ove preferencije moraju poteći iz naših načina živo-

² Videti: James G. March and Johan P. Olsen, „The New Institutionalism: Organisational Factors in Political Life“, *The American Political Science Review (APSA)*, Vol. 78, 1984, 735.

³ Arent smatra da u totalitarnim sistemima, najveći stepen terora vlasti jeste kada tajna policija počne da „jede“ sopstvenu decu. Iako autorka nije raspravljala o institucionalizmu, postoje elementi na osnovu kojih bi se moglo zaključiti da institucije uvek zadržavaju neki stepen autonomnosti. Videti: Hana Arent, „O nasilju“, U: Čedomir Čupić, *Politička antropologija*, Čigoja, Beograd 2006, 176.

⁴ Aaron Wildavsky, „Choosing Preferences by Constructing Institutions: A Cultural Theory of Preference Formation“, *American Political Science Review*, Vol. 81, 1987, 4.

⁵ Phillip Selznick, „Institutionalism 'Old' and 'New'“, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 41, 1996, 270-277.

⁶ March & Olsen, 738.

ta, a ne van njih – i to iz institucionalnih konfiguracija.“⁷ Samim tim „kulturni pristup, nasuprot prethodno rečenom, zasniva se na premisi da su preferencije endogene – vezane za organizacije – te da nastaju posredstvom socijalnih interakcija kojima branimo ili se suprotstavljamo različitim načinima života.“⁸ Pojedinci kao njihovi članovi to usvajaju i primenjuju u realizaciji političkih ciljeva. Poreklo preferencija se tako izmešta van pojedinaca. Sledi da je delanje pojedinca podređeno ciljevima institucije.

Smatram da postulat novog institucionalizma o autonomiji institucija može da pruži korisne uvide u objašnjenju odnosa institucije prema promenama. Posebno je značajno da se ispitaju dometi novog institucionalizma kada je u pitanju problem otpora institucije prema nametnutim normama. Pristup sa aspekta autonomije je značajan, ali uz izvesna ograničenja. Pretpostavka od koje polazim jeste da je priroda promena *egzogena*, dok je *priroda* otpora endogena prirodi političkih institucija. To će reći da verujem da su institucije uvek umereno konzervativne, jer imaju rezerve prema promenama koje ne odgovaraju njihovim ciljevima. To govori o dve prirode institucije: *formalnoj* i *neformalnoj*. Kroz ovu analizu pokušaću da utvrdim koliki su kapaciteti novog institucionalizma za objašnjenje institucionalnih promena.

Autonomija institucije

Političke institucije su kulturne arene. Složenost savremenog društva ne dozvoljava postojanje jedne arene, već se disperzije stvarajući više autonomnih (kulturnih) arena, odnosno institucija u kojima pojedinci participiraju. Na taj način, svaka institucija poseduje kohezivne elemente pomoću kojih se pojedinci osećaju kao kod kuće, iako su u javnom prostoru. Politička institucija je interpretativni obrazac prava i dužnosti političkih aktera:

Novi institucionalizam... pokazuje da se preferencije i značenja razvijaju u politici... kroz kombinaciju obrazovanja, indoktrinacije i iskustva [...] Politika se posmatra kao obrazovanje, kao arena za otkrivanje, razrađivanje i izražavanje značenja, ustanovljenjem zajedničkih (ili suprotnih) koncepcija iskustva, vrednosti i prirode postojanja. Ona je simbolička...“⁹

Iako se čini jasnim zašto je politička institucija skup simbola, ipak smatram da ne treba odustajati od istraživanja formalnih karakteristika institucije, što je bio istraživački cilj klasičnog institucionalnog pristupa. Formalne karakteristike institucije pokazuju se kao značajne pri obezbeđivanju predvidljivosti ponašanja aktera. Još je Polsbi tvrdio, da ako bilo koji sistem želi da bude „uspešan u obavljanju zadataka autoritativne alokacije resursa, rešavanja problema, smirivanju konflikata, itd., mora

⁷ Wildavsky, 4.

⁸ Ibid, 5.

⁹ March & Olsen, 739-41.

biti institucionalizovan.¹⁰ Time što je institucija sposobna da uđe u ravnopravnu interakciju s drugim društvenim akterima, čini je političkim subjektom. Kao takva, institucija nije i ne može biti jednostavna agregacija njenih članova i spoljnih korisnika, već ima autonomiju u delanju. Samim tim politička institucija ima moć da oblikuje političko okruženje. Formalizovana struktura je prvi pokazatelj autonomije političke institucije.

U socijalnoj interakciji sa institucijama, spoljni akteri ne mogu ignorisati skupove standardizovanih procesa i formi koje je potrebno proći da bi se stiglo od zahteva za A do realizacije samog A. Piter Hal naziva ove procese „standardnim funkcionalnim postupcima“, kao sisteme vezane za političke ili upravne okvire.¹¹ Tako, kada portir, na ulazu u zgradu opštine, uzima identifikacionu ispravu onoga koji je ušao, vrši standardni funkcionalni postupak u sistemu bezbednosti institucije. Način na koji će portir klasifikovati lične karte, nije deo ovoga, već predstavlja individualizaciju funkcije. Međutim, i ovaj neformalni postupak posredovan je mogućnošću institucije da kreira okolinu i uslove delanja aktera. Bilo bi neobično, da u Zakonu o lokalnoj samoupravi, Statutu opštine, ili ugovoru o radu portira stoji da on mora da uzima ličnu kartu. Akter je do te mere vezan za instituciju, da će javno ili prećutno pristati na dodatne poslove, koji se formalno od njega ne očekuju. Neformalni odnosi se pokazuju kao čist odnos moći.¹² Time što stvara neformalne odnose, institucija oblikuje identitete aktera. Povratno, akteri prilagođavaju kontekst svog delanja ciljevima institucije. Gidens je dobro uočio da su institucije u stanju da pojedince podvrgnu diktatu kojem se ne može odupreti.¹³ Dakle autonomija institucije deluje dvosmerno: (a) utiče na preferencije aktera u jakom smislu i (b) oblikuje okolinu prema svojim ciljevima.

Institucija je stoga normativni, a ne kognitivni poredak. Vildavski nam prenosi da je ključni postulat sociopsihološkog pristupa kulturnoj teoriji onaj koji pretpostavlja da su sve političke preferencije rezultat detaljnije kognicije pojedinaca.¹⁴ Takvo objašnjenje je redukcionističko. Ako je prethodna argumentacija valjana, sledi da svaka institucija poseduje određeni *etos* kojim zaokružuje normativni poredak na osnovu kojeg pojedinci formiraju svoje preferencije. Etos je uvek i isključivo endogeno stanje i svaka promena spolja znači proizvodnju otpora iznutra. „Hipoteza koju nudi kulturni pristup postulira da pojedinci obavljaju kontrolu jedni nad drugima institucionalizujući moralne sudove i opravdavajući međusobne odnose na takav način da uvek mogu da delaju na osnovu njih i da budu odgovorni za takvo delan-

¹⁰ Nelson Polsby, „The Institutionalisation of the U.S. House of Representatives“, APSA, Vol. 62, 1968, 144.

¹¹ Vivien Loundes, „Institucionalizam“, U: David Marsh, Gary Stoker, (Ur.), *Teorije i metode političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb 2005, 99.

¹² Ibid.

¹³ Entoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd 2005, 349.

¹⁴ Videti: Aaron Wildavsky, 8.

je.¹⁵ Samim tim, kada su u pitanju promene, Brunson i Olsen tvrde da će promena institucije biti verovatnija sa manjim stepenom povezanosti nove vrednosti i stvarnog ponašanja institucije. Prema ovom gledištu promena je skoro sasvim slučajan proces.¹⁶ Institucija ne trpi upisivanje novih pravila, već ona mogu biti samo dopisana, uz izvesne rezerve.

Birokratija i politički identitet u novoinstitucionalnom ključu

U klasičnoj institucionalnoj teoriji, birokratija je zavisna od sistema pravila. Postoji statut, poslovnik, pravilnik, ugovor itd., dok je uloga birokrate da prema tome oblikuje svoje aktivnosti. Birokrata će se uklopiti u ovakav šablon jer „u načelu, moderna organizacija javnih službi odvaja biro od privatne kuće za stanovanje. Službena delatnost je odvojena od sfere privatnog života, kao što su i novac i sredstva od privatne svojine činovnika.“¹⁷ Sistem ograničene odgovornosti dozvoljava birokrati da deo svog vremena oblikuje prema pravilima koja su manje ili više sklona privatnim preferencijama. Zamisao je da birokrata obavljanjem službene dužnosti ne gubi ništa, jer povratkom u sferu privatnosti, on se može razvijati u bilo kom pravcu.

Ključna distinkcija na kojoj novi institucionalizam potencira jeste ona između *formalnih pravila i normi*. Formalna pravila su upravo ustav, zakoni, statuti, ugovori. Istina, ona postoje da bi se utvrdila formalna struktura organizacije, o čemu sam već diskutovao. Međutim, „ova formalna pravila se uvek razlikuju, kako je Herbert Simon davno pokazao, od trenutnih delatnosti organizacije, jer ona nikada ne mogu u potpunosti konkretizovati ili uskladiti sve odnose, stavove i ponašanja koja se moraju razviti ne bi li organizacija lako izvršavala poslove.“¹⁸ Bilo da su formalna praviladoneta od strane legislative, izglasna na skupštini akcionara itd, bitno je da se ona donose relativno retko.¹⁹ Formalna pravila definišu cilj organizacije i stoga predstavljaju orijentir u kom pravcu institucija treba i *može* da razvija *norme*.²⁰ *Iako su norme sredstvo za postizanje ciljeva institucije, one su i ključni medij između formalnih i neformalnih pravila. Procesom normiranja institucija brani svoju autonomiju, jer pronalazi načina da interpretira formalna pravila, stvarajući sopstvene kontekste (o kojima je već bilo reči). Stoga, mogu da zaključim da norme kao neformalne konvencije više utiču na ponašanje birokratije, nego prvobitno donešena formalna pravila.*

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Gay Pipers, *Institucionalna teorija u političkoj znanosti. Novi institucionalizam*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb 2007, 39.

¹⁷ Maks Veber, „*Svojstva birokratije*“, U: Stanovčić & Stojanović, 82-84

¹⁸ Donald Searing, „Roles, Rules, and Rationality in the New Institutionalism“, APSA, Vol. 85, 1991, 1241.

¹⁹ Videti: Pipers, 77.

²⁰ Ovdje bih ponovo podsetio na Selznickovu tezu da su „sve formalne organizacije modelirane silama tangentnim njihovim racionalno uređenim strukturama i određenim ciljevima.“

Marč i Olsen smatraju da u institucijama pre deluje *logika prikladnosti* od logike uzročnosti. Logika prikladnosti se oslanja na formalna pravila, te stoga ponašanja će biti uvek „namjeravana ali ne dobrovoljna“ kada pojedince motiviraju vrijednosti njihovih institucija.²¹ Logika prikladnosti pruža orijentir u kom pravcu akteri treba da se krećukako bi ispunili kontekst institucije. Pretpostavka se oslanja na moć institucije da upravljasiistemom uloga. Putem dodeljivanja uloga, institucija direktno utiče na ponašanje birokratije. Piters ovo ilustruje primerom vatrogasca koji uleće u zapaljenu zgradu. To svakako nije njegova „sebična“ preferencija, odnosno vatrogasac to ne bi uradio u privatnom životu. Dakle, birokratija će uvek signale iz okoline usmeravati tako da ih dovede u kontekst organizacije. Kada je jednom u kontekstu, birokratija stiče *pravo* da postupa sa tim signalima u skladu sa ciljevima institucije (poklapali se oni sa prvobitnim ciljevima pošiljaoca signala, ili ne).

Procesom normiranja se stvaraju vertikalni i horizontalni neformalni odnosi. Za politikologiju, bitni su vertikalni odnosi, tj. odnosi koji se stvaraju interakcijom institucije i aktera. Neformalni odnosi proizvode neformalna pravila koja su „od kritičke važnosti za organizaciju, jer nije moguće delovati bez njih.“²² Neformalna pravila su ta koja učvršćuju odnose između birokratije i institucije i vezuju ih zajedno. Ovo se ostvaruje sistemom uloga. Sistem uloga je često disperzovan, tako da pojedinac može birati stilove u kojem će obavljati ulogu. Strajker i Statmannavode da je pri podeli uloga „opšti princip jasan: što (više) ljudi ispuni svoje preferencije i potrebe kroz sistem uloga, zadovoljniji su tim sistemom.“²³ Tako, birokratija dobija svoj ideo u *moći*, odnosno ideo u *kreiranju konteksta*.

Institucija će u procesu normiranja uvek izgraditi neformalni odnos sa akterima, garantujući im autonomiju delanja u okviru formalnih pravila. Pretpostavka ovakvog odnosa je suprotna klasičnoj Veberovoj koncepciji birokratije prema kojoj ne postoji „nikakvo svojinsko pravo činovnika na službu.“²⁴ Kroz neformalne kanale moći birokratija ima mogućnost neposrednog osvajanja prava i interpretacije dužnosti, čime utiče na *politiku redistribucije* u okviru institucije. Čini se da je odnos moći u ekvilibrijumu sve dok se formalna pravila ne menjaju. Konsekvnetno, političke promene predstavljaju disbalans moći jer pokušavaju da izmene formalna pravila. Promenom samo jednog formalnog pravila, može se srušiti čitav niz konvencija. Uvođenjem elektronske korespondencije (e-mail) između dve institucije (formalno pravilo), potpuno se anulira način klasifikacije i vođenja prepiske (neformalno pravilo) koju je sekretar osmislio kako bi sebi olakšao posao. Samom sekretaru ne bi promene zasmetale da su se kretale u okvirima klasične pisane korespondencije. Međutim, korenito menjanje pravila izaziva otpor, ne zato što birokratija nije spremna za učenje, nego zato što promene nametnute spolja narušavaju pravo institucije na autonomno odlučivanje. Marč i Olsen objašnjavaju ovakvo ponašanje koristeći metaforukante za *đubre*.

²¹ Piters, 34.

²² Donald Searing, 1241.

²³ Ibid, 1244.

²⁴ Maks Veber, „*Položaj činovnika*“, U: Stanovčić & Stojanović, 84-88

Model *kante za đubre* ima cilj da objasni logiku ponašanja aktera u institucionalnim okvirima. Olsen naglašava *dakanta za đubre* nije teorija, već model, jer ona „pokušava da identifikuje i shvati neke karakteristike donošenja odluka su važne, ali nisu dovoljno istražene u drugim savremenim koncepcijama.“²⁵ Prvobitno, modelom *kante za đubre* je insistirano na tome da su preferencije egzogene procesu odlučivanja (instituciji). Kasnije, razvojem novog institucionalizma, Marč i Olsen su uvideli da je situacija obrnuta - preferencije su endogene. Shodno ovoj promeni sledi da „pristup *kante za đubre* konceptualizira rješenja koja traže probleme, pri čemu institucija ima cijeli repertoar spremnih odgovora koji su dostupni kada postoji velika potreba za prilagođavanjem politika.“²⁶ U kreiranju normi i uloga institucija uvek radi unapred, razmišljajući o mogućim preprekama. Neka od rešenja se primenjuju, a neka su u „kanti“, u zavisnosti od političkog konteksta. Budući da mnogo rešenja završi u „kanti“, s vremena na vreme dođe do mešanja neke odbačene uloge i neke aktuelne norme, kako bi se problem rešio „prikladno“. Slučajnom okolnošću, skoro nikada planirano, ukrštanjem nepredviđenih normi i uloga, postavlja se nova interpretacija formalnih pravila i politika se menja. Logika kante za đubre ukazuje na ogromnu diverzifikovanost normi i uloga u instituciji. U velikim sistemima, ovo se može grančiti sa anarhijom. Zato je institucija mehanizam kontrolisane anarhije, savršeni sklop formalne strukture i neformalnih konvencija.

Čini se da promene koje su diktirane izvan institucije ne odgovaraju poretku koji institucija kreira jer narušava logiku prikladnosti kojom se akteri vode. Pokušaj da se van institucije izvrši promena, često je osuđen na neuspeh. Institucija posredstvom svojih članova nastoji da održi što veću kontrolu nad kontekstom, a glavni katalizator je sama politička kultura institucije. Verujem da se otpori u instituciji javljaju zbog smera promena koji je suprotan prirodi institucija.

Dve forme otpora

Izneta argumentacija može se dopuniti sa primerima dve forme otpora: prvi dolazi od same institucije i pokušava da predupredi promenu, dok drugi nastaje i traje u instituciji onda kada je promena uspešno implementirana.

U istraživanju interakcije institucija, Elen Imergut nudi zanimljiv koncept sprečavanja promena u institucijama. Osnovna teza je da u procesu donošenja odluke interesne grupe nemaju pravo veta, ali mogu da se koriste *veto tačkama*. Drugim rečima, teza „ukazuje da postoje veto *tačke* u okvirima političkih sistema ali ne i veto *grupe* u okviru društva.“²⁷ Imergut je izvršila komparativno istraživanje zdravstvenog sistema Švajcarske, Francuske i Švedske, sa osnovnom pretpostav-

²⁵ Johan Olsen, „Garbage Cans, New Institutionalism, and the Study of Politics“, APSA, Vol. 95, 2001, 191-198.

²⁶ Piters, 38.

²⁷ Ellen Immergut, „Institutions, Veto Points, and Policy Results: A Comparative Analysis of Health Care“, *Journal of Public Policy*, Vol. 10, 1990, 397-416

kom da „lekarska profesija ima reputaciju da kontroliše procese donošenja odluka u okviru zdravstva, do te mere da se može govoriti o profesionalnoj dominaciji.“²⁸ Zdravstvena politika koja je bila u fokusu istraživanja ticala se uvođenja zdravstvenog osiguranja i vezivanje lekara za privatnu ili javnu praksu. Pretpostavka je da su se lekarske komore i sindikati protivili takvoj zdravstvenoj politici. Imergut se nadala da će istraživanje pokazati koliku *moć* ima institucija da pri interakciji sa okolinom „progura“ svoje interese. Istraživanje je dalo sledeće rezultate: moć institucije, u pogledu nametanja svojih interesa, jednaka je nuli. Institucija kao interesna grupa ne može da nametne, odnosno u ovom slučaju da pruži otpor zdravstvenoj politici koju vodi Ministarstvo zdravlja. Zato Imergut predlaže da „se moramo pomeriti od konkretnih resursa kojima raspolaže manjinska grupa ka posebnim karakteristikama demokratskih političkih institucija.“²⁹ Institucija treba da se okrene ka kontekstu u kome se odvija interakcija i da pronade formalne mogućnosti zaobilaženja javne politike (promena). Te formalne mogućnosti Imergut naziva *veto tačkama*.³⁰

Učinkovitost otpora koji institucija može da pruži meri se na osnovu egzogenih faktora, odnosno mogućnosti računanja na veto tačke. Ovaj vid interakcije, za razliku od modela kante za đubre, nije ograničeno racionalan, već predvidljiv. Imergut smatra da „zamišljanjem političkih sistema kao sklopova međusobno povezanih arena i proučavanjem pravila predstavljanja u okviru svakog od njih, možemo predvideti gde je moguće da će se „veto tačke“ pojaviti.“³¹ Kada institucija pronade veto tačku, jačina njenog otpora postaje tolika da se može smatrati da je javna politika propala. Druge institucije, koje su želele da nametnu određenu javnu politiku, moraju ili da prekrše formalna pravila, ili da je modifikuju, odnosno odustanu od nje. Primer koji Imergut daje jesu zdravstveni sistemi Švedske i Švajcarke.³² Tokom 1969. godine, švedski političari uspeali su da uspostave nacionalni sistem zdravstvenog osiguranja, da postave sve doktore na javni budžet i da im zabrane privatnu praksu. S druge strane, 1970. godine, švajcarski političari nisu uspeali da sprovedu sličan program. Zašto?

Imergut objašnjava ovo istorijskim institucionalnim okolnostima s jedne i mogućnostima veto tačaka s druge. Švedska, kao što je poznato, od početka 20. veka ima socijaldemokratsku tradiciju vlasti. U državi blagostanja nacionalni zdravstveni program čini se prikladim. Ipak, švedska lekarska komora i sindikati nisu bili mnogo srećni kada je ova politika počela da se sprovodi. Lekarskoj komori nisu dakle išle na ruku ni istorijske okolnosti, ni sastav poslanika u švedskom parlamentu (gde je socijaldemokratska partija imala stabilnu većinu u oba doma). Samim tim, nije postojala nijedna prilika za veto tačku, pa je politika uspešno sprovedena.

²⁸ Ibid. 391.

²⁹ Ibid.,395.

³⁰ Pitera daje drugačiju interpretaciju analize Elen Imergut. On smatra da su veto tačke „usredotočene na strukturne prepreke unutar same institucije.“ Pitera tako proširuje domete autonomne moći institucije, smatrajući da javna politika jednostavno može da bude blokirana. Videti: Pitera, 84.

³¹ Ellen Immergut, 396.

³² U originalnoj analizi nalazi se i zdravstveni sistem Francuske, koji ja ovde neću obuhvatiti.

Švajcarska sa druge strane, ima tradiciju naglašenog slobodnog preduzetništva. Bez obzira na to, vladajući političari su pokušali da uvedu sistem sličan švedskom. Lekarska komora se naravno protivila ovome, ali je čekala da iskrсне veto tačka. Švajcarska skupština je izglasala ovu politiku, međutim, ona je morala da prođe na referendumu. Lekarska komora, koja broji promile glasačkog tela, odnela je pobedu na referendumu i stopirala sprovođenje javne politke. Veto tačka je iskrsla u instituciji referendumu, u kome su građani (ne samo lekari) potvrdili privrženost tradicionalnim vrednostima slobodnog preduzetništva. Potvrđivanjem formalnog pravila koje je dozvoljavalo lekarskoj komori da nastavi sa dotadašnjom praksom, učinilo je otpor ove institucije nesalomljivim, tako da se od nove zdravstvene politike odustalo.

Imergut ispravno ističe da istraživanje *veto tačaka* čini ponašanje institucija predvidljivim. Međutim, argumentacija u radu je išla u pravcu objašnjenja da institucije poseduju načine pomoću kojih mogu očuvati autonomiju iako su norme promenjene. Kada javna politika treba da bude sprovedena od nadležne institucije, ona ulazi u polje njenog autonomnog delanja. U tom prostoru moguće je pružati značajan otpor, što posebno važi za aktere (birokratiju). Otpor koji birokratija može da pruži koristeći se normama, nazvaću formalnim otporom. Znanje birokratije igra krucijalnu ulogu u stvaranju formalnih otpora, sa krajnjim ciljem propadanja javne politike ili njeno prilagođavanje kontekstu institucije.

Najjači formalni otpor koji birokratija može da pruži je kroz dehumanizaciju. Kada birokratski službenici prestanu da posmatraju građane kao korisnike usluga, već kao sredstva za ispunjenje formalnih pravila možemo reći da je došlo do dehumanizacije. Birokratija u takvim slučajevima doslovno sprovodi novu politiku institucije, a greške pravda „neuhodanošću sistema“. Kao i sva formalna pravila, ona se nikada ne odnose na konkretne slučajeve, već na opšte, pa njihovo striktno primenjivanje zanemaruje specifičnosti slučaja koji je u postupku obrade. Karl Manhajm, opisujući problem birokratije, na ironičan način je prikazao cilj ovog otpora kroz formu pre sadržaja: „Ovaj mentalitet podseća na šalu o medicinskom specijalisti za koga se priča da je rekao `Operacija je uspela. Nažalost, pacijent je umro`.“³³

Novi institucionalizam je otvorio brojna pitanja o objašnjenju institucionalnih promena. Područije institucija, kao autonomnih i kulturnih arena vrlo je bogato polje političke teorije, koje tek treba proučiti. Kontekst koji one grade u svom delovanju je nešto što se ne može zanemarivati. Od tog konteksta zavisi i mogućnost promena u političkim institucijama, a posledično i u celom društvu. Promene nikada nisu moguće ako teže da menjaju kontekst u kome institucija ostvaruje svoje ciljeve. Narušavanjem tog konteksta, narušava se autonomija institucije, menjaju se njen ethos i njena kulturna dimenzija. Konsekventno, narušava se balans moći unutar institucije i poništava se sistem uloga kreiran da održava kontekst. U situaciji u kojoj nosioci javne politike žele da promene način delanja institucije, otpor je izvestan. U toj borbi, ako ciljevi javne politike izlaze iz konteksta delovanja institucije, na kraju procesa moraće da se promene.

³³ Karl Manhajm, „Način mišljenja birokratije“, U: Stanović & Stojanović, 226.

Literatura:

- Arent, Hana, „O nasilju“, U: Čupić, Čedomir, *Politička antropologija*, Čigoja, Beograd, 2006.
- Gidens, Entoni, *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd 2005.
- Immergut, Ellen, „Institutions, Veto Points, and Policy Results: A Comparative Analysis of Health Care“, *Journal of Public Policy*, Vol. 10, 1990, 391-416.
- Loundes, Vivienne, „Institucionalizam“, U: Marš D., Stoker G. (Ur.), *Teorije i metode političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb 2005.
- Manhajm, Karl, *Način mišljenja birokratije*, U: Stanovčić V., Stojanović A., *Birokratija i tehnokratija I*, Sedma sila, Beograd 1966.
- Marks Karl, „Vlast vlade“, U: Stanovčić V., Stojanović A., *Birokratija i tehnokratija I*, Sedma sila, Beograd 1966.
- March James, Olsen Johan., „The New Institutionalism: Organisational Factors in Political Life“, *The American Political Science Review*, Vol. 78, 1984, 734-749.
- Matić Milan, Podunavac Milan, *Politički sistem*, Fakultet političkih nauka, Beograd 1997.
- Merton Robert, „Birokratska struktura i ličnost“, U: Vojislav Stanovčić i Aleksandar Stojanović (Ur.), *Birokratija i tehnokratija I*, Sedma sila, Beograd 1966.
- Olsen Johan, „Garbage Cans, New Institutionalism, and the Study of Politics“, *The American Political Science Review*, Vol. 95, 2001, 191-198.
- Piters Guy, *Institucionalna teorija u političkoj znanosti. Novi institucionalizam*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb 2007.
- Polsby Nelson, „The Institutionalization of the U.S. House of Representatives“, *The American Political Science Review*, Vol. 62, 1968, 144-168.
- Selznick Phillip, „Institutionalism ‘Old’ and ‘New’“, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 41, 1996.
- Selznick Phillip, „A theory of Organizational Commitments“, In: Merton Robert *et al*, (Ed.), *Rider in Bureaucracy*, The Free Press, Glencoe 1960.
- Searing Donald, „Roles, Rules, and Rationality in the New Institutionalism“, *The American Political Science Review*, Vol. 85, 1991, 1239-1260.
- Veber, Maks, „Položaj činovnika“, U: Stanovčić Vojislav, Stojanović Aleksandar, *Birokratija i tehnokratija I*, Sedma sila, Beograd 1966.
- Veber Maks, „Svojtstabirokratije“, U: Stanovčić Vojislav, Stojanović Aleksandar, *Birokratija i tehnokratija I*, Sedma sila, Beograd 1966.
- Wildavsky Aron, „Choosing Preferences by Constructing Institutions: A Cultural Theory of Preference Formation“, *American Political Science Review*, Vol. 81, 1987, 4-21.

Ђорђе Вуковић*

Оригинални научни рад
UDK 316.334.4:159.922.4 (=163.41)

ЕГОИЗАМ КОД СРБА: ОД ЕТНОПСИХОЛОШКЕ ЦРТЕ ДО СИНДРОМА МОДЕРНОГ ДОБА

EGOISM AMONG SERBS: FROM THE ETHNOPSYCHOLOGICAL FEATURE TO THE MODERN AGE SYNDROME

***Abstract:** In difficult and challenging political, economic and cultural circumstances of the present time, altruism and solidarity among people are being challenged, and troubles caused by the material and existential uncertainty often result in the insistence on one's own particularity only, "I" imposes itself as the highest principle and the greatest good, without consideration (or harm) to another man, to a part of a community, or to the community as a whole. Modern man has accepted and internalised ruthlessness as a method used to realise one's own interests, while extreme individualism and the concept of civil society favour and nourish such characteristics among mankind. This is when the general, national interest becomes fiction; view to the collective destiny becomes blurred due to narrow and selfish ambitions of individuals.*

In this paper we aim at the reactualisation of the problem of "commonalty" ("rajetinski") mentality among Serbian people, especially among its mercenary intellectuals, as evidenced by numerous authors, from Slobodan Jovanović, Vladimir Velmar-Janković, Vladimir Dvorniković, to Mile Lompar, Đuro Šušnjić and Dobrica Ćosić. This ethnopsychological characteristics, according to Jovan Cvijić, was shaped under specific socio-political, historical and cultural circumstances and conditions, among helpless Orthodox population that was subjected to terror for centuries. Because of the incessant struggle to maintain bare survival, surrounded by suffering and fears, the servile mentality of submissive and dispirited people has developed, with distinct characteristics of insidiousness, humility, fatalism, moral mimicry, pragmatism, deceit and egoism. Have these characteristics radicalised among younger generations in the meantime, and to what extent?

Key words: Egoism, individualisation, ethnopsychological features, national character, politics, intellectual elite

Резиме: У тежким и изазовним политичким, економским и културним околностима данашњице, алтруизам и солидарност међу људима бивају на испиту, а невоље узроковане материјалном и егзистенцијалном несигурношћу

* Аутор је доцент политиколошке групе предмета на Факултету политичких наука у Бањој Луци

често доводе до инсистирања искључиво на властитој партикуларности, „ја“ се намеће као врховни принцип и највише добро, без обазривости (или на штету) према другом човјеку, дијелу или цијелој заједници. Савремени човјек прихватио је и поунутрашњио безобзирност као метод у остваривању личних интереса, док екстремни индивидуализам и сама концепција грађанског друштва погодују и потхрањују такве особине међу људима. Тада се опишти, национални интерес претвара у фикцију, поглед на колективну судбину постаје замагљен уским, себичним, појединачним амбицијам.

У овом раду наново актуелизујемо проблем рајетинског менталитета код српског народа, нарочито код његових користољубивих интелектуалаца, о чему свједоче многи аутори, од Слободана Јовановића, Владимира Велмар-Јанковића, Владимира Дворниковића, до Миле Ломпара, Ђуре Шушићића и Добрице Ћосића. Ова етнопсихолошка карактеристика, према Јовану Цвијићу, обликовала се под специфичним друштвено-политичким, историјским и културним условима и околностима код беспомоћног православног становништва које је вијековима било изложено терору. Због непрестане борбе за одржавањем голог опстанка, у патњама и страховима, развио се поданички менталитет сервилних и потиштених људи, са израженим особинама потуљености, понизности, фатализма, моралне мимикрије, прагматизма, лукавства и егоизма. Да ли су се и колико у међувремену радикализовале ове особине код нових нараштаја.

Кључне ријечи: Егоизам, индивидуализација, етнопсихолошке црте, национални карактер, политика, интелектуална елита

Индивидуализам, позив да самостално овладавамо својим животима и градимо сопствена мишљења и увјерења, свакако је једно од највриједнијих достигнућа модерне цивилизације, али егоизам, као његова мрачна страна и екстреман облик, представља не само патолошко стање, већ и доминантан политички и културни образац који све више преовлада како западним свијетом и његовом културом, тако и нашом свакодневицом, а поново је присутан у српској псеудоинтелектуалној елити. Наравно, расправа о овој теми не смије да се претвори у оптужбу против групе људи, дијела или цијелог народа, као што се ни о егоизму не може говорити као непромијењивој датости, нарочито не у данашњем добу када се животне навике припадника националних заједница битно мијењају под утицајима глобализације и савремених друштвених процеса. Критика егоизма садржи опасност и да постане пуки морализам, спутавање индивидуалности и личне иницијативе, слављење понизности и колективизма. Ипак, као што ћемо видјети у даљем тексту, могуће је маркирати неке карактерне црте и константе у понашању код српских политичара и интелектуалаца чије јавно дјеловање се одражавало на оријентације становништва, јавно мњење, али и обликовање политичког и културног обрасца.

Током различитих кризних раздобља алтруизам и солидарност међу људима бивају на испиту, долази до ескалације инсистирања искључиво на властитој партикуларности, „ја“ се намеће као врховни принцип и највише добро, без обзира (или чак на штету) према другом човјеку, дијелу или цијелој заједници, а опште је познато и да сама концепција грађанског друштва потхрањује такве особине међу појединцима и социјалним групама. Међутим, нарочито драматичне потресе и преображаје трпе друштва у транзицији, а управо српско друштво већ читав вијек настоји да се из традиционалне, патријархалне заједнице преобрати у цивилно друштво. Уз све то, приликом разматрања димензија и интензитета ове појаве на националном нивоу неопходно је водити рачуна о утицају контекстуалних фактора као што су живи оживљени грађанског рата, мелодрамичан слом друштвеног и политичког поретка, дуготрајна економска и духовна криза, сиромаштво и незапосленост, проблематизовање личног и националног идентитета, таблоидизација медија и политике, као и разне последице глобализације и креирања потрошачког менталитета. Егоизам је суштински повезан са капитализмом и економијом, а потхрањује га некритичка вјера грађанског друштва у појединачне одговорности. У беспштедној тржишној конкуренцији потискује се улога традиције, породичног васпитања, социјалног сензибилитета, солидарности и религијских осјећања, а јачају егоизам и себичност. Попут многих других нација, Срби су се сударили са компилацијом неолибералног индивидуализма и ауторитарне носталгије за универзалним вриједностима. У друштву је потпуно нарушена равнотежа између индивидуалних и колективних, националних циљева и потреба. Српски народ и његове политичке елите немају исте проблеме, не муче их исте бриге, не дијеле исте егзистенцијалне патње. „Притиска нас мора историје, раскида нас сиротињски егоизам и ограниченост, материјални просперитет нас лако подмићује, потапамо се у тренутак садашњи, ваљају нас инерције тла; бирократски партикуларизам у савезу са интелектуалним медиокритетством и општим малограђанским менталитетом постаје снажан чинилац разарања вриједности и дезинтеграције друштва и културе“¹. Дакле, проблем егоизма потребно је посматрати у историјској ситуацији, а како је он у новој епохи изузетно деструктиван, поставља се питање да ли су данашње интелектуалне и политичке елите српског народа cadre да одговоре на врло сложена и тешка питања са којим се суочава национални корпус или се већина њених припадника некритички и самоодричуће препустила животной инерцији, старајући се само о сопственим потребама и интересима?

¹ Добрица Ћосић, *Моћ и стрепње*, “Службени гласник“, Београд, 2010. (прво забрањено издање – 1971). стр. 66.

Криза националног идентитета и улога интелектуалаца

У тешким и изазовним политичким и економским условима данашњице, појединац је поунутрашњио безобзирност као метод у остваривању личних интереса. Проблеми узроковани материјалним потешкоћама и егзистенцијалном несигурношћу, мотив стицања богатства, егзистенцијалног опстанка и конкуренције, егоизму дају предност у односу на друге карактерне црте. Тада јавни интерес може да се претвори у фикцију. У занимљивој књизи „Дух самопорицања“ (Orpheus, Нови Сад, 2012) Мило Ломпар актуелизује проблем рајетинског менталитета код српског народа, а нарочито његових користољубивих интелектуалаца. Ни не покушавајући да користи еуфемизме, Ломпар апострофира улогу „интелектуалних торбара“ са психологијом „марвенског трговца: кило за кило“, док их у посебном огледу назива и „корисним идиотима“ који дају интелектуалну позадину огољеним интересима и рачуницама, смјештајући их у контекст и замагљујући прави циљ политичког дјеловања.

Међутим, није у питању само бестијална и саможива игра одређеног слоја људи, окренутих ка стицању материјалне користи и друштвене моћи, већ персонално-социјални феномен који није мимоишао припаднике различитих генерација. Антрополог Бојан Јовановић сматра да је за генерације које стасавају принцип задовољства постао основ предидејења и избора домовине, као и да је у том избору основни критеријум егоизам који лишава појединца природног саосјећања за патриотско самоодрицање и саможртвовање. На таквом тржишту и патриотизам има своју цијену! Такође, међу узроцима катастрофалног срозавања наталитета препознају се изопачења морала и обичаја међу многим имућним српским породицама које имају све услове за рађање и његу потомства, а код којих је најниже изражена жеља за дјецом - из себичности, егоизма, комодитета за јалова уживања у себи и својој каријери, богатству, могућностима. Криза идентитета данас се испољава израженије него у ранијем периоду, у формама различитих психопатолошких поремећаја који намећу псеудоидентитете, према запажању Загорке Голубовић, попут бјекства у екстремни колективизам (национални, етнички) или екстремног индивидуализма. „При том, и један и други вид бјекства доводе до изолације и искључивања ‘другог’ у односу на који се формирају и индивидуални и колективни идентитети“.²

Један од највећих српских теолога Радован Биговић наглашавао је да живимо у времену, епохи и цивилизацији драматичне кризе идентитета, растакања људске личности, односно „рашчовјечења“ и дехуманизације човјека. Токови савременог свијета одредили су такве принципе, начела и стил живота који од човјека праве чудовишну, самозатворену и безосјећајну машину, суровог такмичара и грубог професионалца који се руководи саможивим интереси-

² Загорка Голубовић, *Поуке и дилеме минулог века*, „Филип Вишњић“, Београд, 2006., стр. 177.

ма. Упозоравајући да „људи све више постају заточеници себе и својега“³, због чега остају тачке у мјесту лишене истинске радости и пуноће живота, Биговић запажа како је у етици тријумфовао хедонизам, а у политици платонизам трећег сталеза. Када је ријеч о патосу српског друштва и других народа са којима је дијелио судбину на балканским просторима, сагледавајући социјални и историјски контекст, многобројне узроке који у довели до разарања хришћанског морала и стила живота могуће је објаснити, разумјети, не и оправдати. Вијековима ниједно покољење није било спокојно и безбрижно, свако се грчевито борило за голи опстанак, а посебно се не може занемарити ни половина вијека у канцама тоталитарног режима и идеологије – комунизма и атеизма, због чега, према Биговићу, сва три народа која су учествовала у грађанском рату (Хрвати, Срби и Бошњаци/муслимани) данас пате од опаких болести националног самољубља (егоизма, национализма) и гордости. Рајетински менталитет као етнопсихолошка карактеристика, према Јовану Цвијићу, обликовао се под специфичним друштвено-политичким, историјским и културним условима и околностима, код беспомоћног православног становништва које је вијековима било изложено турском и арбанашком терору. Због непрестане борбе за одржавањем голог опстанка, у патњама и страховима, развио се поданички менталитет сервилних и потиштених људи, са израженим особинама неповјерљивости, потуљености, понизности, фатализма, чулности, моралне мимикрије, прагматизма, лукавства и егоизма. У бриљантним огледима о политичким, социјалним и културним приликама у Србији послје Првог свјетског рата, Владимир Велмар-Јанковић уочава и описује феномен ропске халапљивости у друштву које допушта да се пун успјех постигне безобзирним средствима, гдје користољубље разоткрива људе разбијених карактера. Према његовим запажањима, модерни погледи на прагматичност, корисност и смисао живота дошли су у сукоб са ранијим патријархалним схватањима. Након јунаштва и борбености у рату, оно што је у миру требало да се претворила у борбу за начелност, поштен и правичан рад, породични и јавни морал, потопао је “талас безбриге, бесавјесности и користољубља“ који се послје рата обрушио на српске градове и села. „Стари гријеси повампирују се; ради интелигенција за себе, а од народа тражи и даље да остане само материјал за њено експериментисање. И чуди се још што на примјер у политичком дјелању народ показује знаке моралне заморености, са свим дневним особинама лукавства и шеретлука, плаћеног убјеђења и грубе превртљивости“⁴.

Егоизам српских полуинтелектуалаца, као болесна и опасна друштвена појава, налази запажено мјесто и у разматрањима Слободана Јовановића, а овај наш врсни научник га проналази управо у српском индивидуализму који је тражио израз у оквиру националног и политичког обрасца, у типу човјека који све

³ Радован Биговић, *Црква и друштво*, „Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ“, Београд, 2000., стр.329.

⁴ Владимир Велмар-Јанковић, *Погледи с Калемегдана, огледи о београдском човеку*, “Библиотека града Београда“, Београд, 1991, стр. 138.

вреднује и цијени према томе колико шта доноси користи и успјеха у животу. Зато полуинтелектуалац, „дипломирани примитивац“, у политику улази са амбицијама које и нису политичке, већ личне. Доласком на власт он демонстрира не само одсуство грађанске дисциплине, непоштовања закона и општег добра, већ и својата јавне институције и руководи се „кумством и фамилијарношћу“ у политичком животу. О грамзивом и незаситом „ја“, људима „пауцима и каријеристима“, свједочио је у својим књигама и Владимир Дворниковић. Интелектуална издаја честа је тема и савремених српских социолога. Духовни евнуси, како их означава Ђура Шушњић, бирају коме ће се скупље продати, називајући то слободним избором. Да политичка, економска и културна збиља Србије и Републике Српске представља погодно тле за дјеловање и напредак разних рачунција и интересија можемо се увјерити готово свакодневно, приликом формирања републичких и локалних коалиција, расподјеле функција и јавних послова, али и конкурса за запошљавање, рада комуналних, здравствених, просвјетних и правосудних установа. Да поновимо како то, наравно, то није ексклузивитет нашег друштва, да грозничави напори и незасита жудња за прибављањем што више материјалних богатстава, превласт егоизма над честољубљем, замјена племенитих осјећања љубави и пожртвовања суровом пожудом за богатством и влашћу, представљају опис савремене цивилизације, а увијек остаје и дилема колико су у питању стечене, а колико урођене склоности људи и законитости њиховог друштвеног живота. Ипак, како било, није ли управо наш задатак да упорно и дослиједно упозоравамо на поуздане симптоме моралне трулости и духовних окова „који слободне народе воде у бездно пропасти“, са тенденцијом да из јачања критичке свијести о себи доприносимо и рјешавању националних мана и слабости?

Људска природа као огледало (не)друштвености

Иако не треба заборавити да егоизам (грч/лат. – его, ја) као инстинкт самоодржања нема искључиво негативно⁵ значење, као и да постоје његови различити интензитети и облици као што су психолошки, етички, рационални итд., неоспорно је да придавање себи више слободе него другима, тражење корисности без обзира на посљедице, односно претпостављање личних интереса општим, озбиљно нарушава темеље заједништва, националног бића. Превелика самоважност често води самоповлађивању, безобзирности, охолости, окорјелости духа и срца. Док се психолошки егоизам односи на закључивање како је свим појединачним дјелима неопходан лични мотив, етички егоизам може да буде проширен у форми настојања да се максимализује себичност. Тада неумитно наилази на осуду. Појединце са израженим симптомима егоизма Фојербах описује као зле, бездушне, чак и нељудске. Егоизам заправо

⁵ Неки аутори (попут Хоркхајмера) сматрају да критика егоизма почива и на настојањима да се, потискивањем личних материјалних захтјева, ограничи принцип слободне конкуренције.

компромитује процес самоостваривања, себичност квари достигнућа индивидуализације. Стајалиште Џозефа Батлера је да без других објеката жеље живот проведен у апсорбовању у сопственим задовољствима не може да се отисне са тла. Самољубље, самоважност, фокусирање само на свој живот и власти-те интересе, превелика саможивост су „тамница самоодношења“ (Анштајн) и „биједна идеја о самоме себи“ (Жан Бодријар), који олако воде у антисоцијално понашање, суженост видика, урушавање ширих димензија, губитак смисла и перспективе.

У либералној теорији Џон Стјуарт Мила, паралелно са промовисањем идеје о слободи појединца и ограничавањем моћи друштва над њим, указана је потреба да се право индивидуалног саморазвоја усклади са утилитаристичком бригом за срећом осталих људи, колектива. Јер срећа човјека није само властита срећа, већ срећа и других, нације, човјечанства. Другим ријечима, појединац својим дјеловањем не смије угрожавати другог, али не само то, неопходно је да се обузда његово разуздано, неумјерено и непромишљено поступање које може бити штетно по морално здравље осталих. Када се „љубав према себи“ утврди као врховни принцип, други човјек своди се, кантовски речено, на средство за сопствене циљеве, а у крајњој инстанци доводи до тога да једна индивидуа другу вара, лаже, искоришћава, мучи, прогони, убија. Међутим, лагање и убијање зарад остваривања сопствених циљева постала је свакодневица савремене цивилизације. Мило Ломпар истиче да човјек уплетен у мрежу себичних интереса мора устрајати у једној неугодној улози, двоструког аутсајдера, „аутсајдера духа и аутсајдера чина“⁶. Можемо говорити о начину самоиспуњења које се не обазире ни на какве спољашње моралне захтјеве, а унутрашњих нема. Ријеч је о перцепцији да се неморал више исплати. Дакле, тако постављено тежиште, везе појединца са околином своди само на инструменталне. У теоријама Макса Штирнера, егоизам као екстремна форма индивидуализма изједначен је са искључивим избором појединца како ће да дјелује у свакој одређеној ситуацији, односно индивидуално сопство постављено је у центар моралног универзума. Егоизам је тако представљен као „брига за сопствени интерес или благостање, себичност; или вјеровање да је сваки појединац центар свог моралног универзума, па тако има право да дјелује као морално аутономно биће“⁷. И Фихте искључује свака позивања на моралност и етичке принципе у односима између индивидуа.

Да ли се значајан дио одговора крије у природним и урођеним особинама људског бића које амо испливавају и долазе до изражаја у интеракцији са другима? Филозофска мисао одавно је закупљења и подијељена разматрањима о егоистичној или алтруистичкој природи човјека. Они који покушавају да оправдају људски егоизам инсистирају на његовој „прирођености“, тобожњој

⁶ Мило Ломпар, *Моралистички фрагменти*, „Народна књига“, Београд, 2007, друго проширено издање „Нолит“, Београд, 2009.

⁷ Ендру Хејвуд, *Политичке идеологије*, „Завод за уџбенике и наставна средства“, Београд, 2005, стр. 345.

несавладивости људске природе. С друге стране, алтруизам неки називају и „добро схваћеним интересом“ који води рачуна и о другоме, када из појединачних произилази општа корист, односно алтруизам се јавља као „духовни, теоријски и практички корелатив утилитаризма, по којем је добро поистовијеђено са корисним (било за појединца, било за заједницу или цијело човјечанство)“⁸. За Русоа егоизам је условљен цивилизацијом, односно човјековим напуштањем природног стања. Почетак свих несрећа и гријехова човјека нашег друштва је у упоређивању са другима. Самољубље егзистира од упоређивања. Човјек који се пореди увијек је несрећан, јер ма колико да уради за себе увијек постоји неко љепши, богатији, паметнији. То поређење га води у гријех јер ће у конкуренцији са другима настојати да прикаже слику о себи каква се њима допада, повлађиваће себи и другима, желећи да га други цијене онолико колико он цијени самога себе. Подијељеног човјека Русо описује као човјека који у односима са другим људима мисли само на себе, док у односима према себи мисли на друге људе. Сличног стајалишта је и Кант када пише о тзв. недруштвеној друштвености људи, антагонизму двије међусобно супростављене тенденције. С једне стране човјек је склон да се подруштвљује, јер се у друштвеном стању више испуњава као човјек, јер у њему може више да развија своје природне склоности. С друге стране човјек је склон да се осамљује, јер у себи истовремено сусреће својство недруштвености који доводи до тога да све жели да уређује према сопственом схватању. Човјекова субјективност превише тражи од њега (Гелен).

Опет, постоји велика сличност Кантових и Хобсових разумијевања природног стања људи, у којем свако хоће себи да буде законодавац и судија, амбијента свеопште несигурности у којем се појединци међусобно односе искључиво према количини природне снаге и моћи којом располажу. И Фројд је наглашавао да се у душевном животу индивидуе други редовно појављује као објекат, као помагач или противник, а да сваки узајамни однос два појединца у перспективи трајања садржи латентну могућност агресивности и непријатељства. Према Томасу Хобсу, људи су по природи непромјенљиво рационални егоисти. Неповјерење, тежња за надметањем, борба за оскудне ресурсе, нагон за самоодржањем, тежња за избјегавањем смрти и доминацијом, основна су мотивација људске дјелатности. Због тога је човјек недруштвено биће, фокусирано на свој опстанак, али је зато и тај егоистички индивидуалац усмјерен ка споразумијевању са другима и успостављању посебних облика рационалних односа. Артур Шопенхауер је такође био убјеђен да је егоизам утемељен у људској природи, али да индивидуализам није никакво савршенство, већ ограничење. Повећање интелигенције иде у корак са пријемчивошћу за патњу, доброта карактера одвраћа од сваког повређивања другог у било којем смислу, али и подстиче на помоћ свуда гдје се јави туђа патња. Многа филозофска и религијска начела упућују нас на онај облик узајамности који је садржан у максимама „не чини другоме оно што не желиш да други чини теби“ или „поступај

⁸ Милан Кангрга, „Морал“, у *Енциклопедија политичке културе*, „Савремена администрација“, Београд, 1993. стр. 702.

према другом како желиш да он поступа према теби“. Дејвид Хјум је истицао да односима међу људима управља каузалитет, односно принцип реципроцитета, иако се управо инсистирање на реципроцитету може врло брзо да претвори у различите облике агресије. С друге стране, алтруизам означава људско дјеловање за добробит других, наклоност према другима, несебичну бригу за добробит других, спремност да се помогне и по цијену властите штете, личне жртве. Солидарност и узајамност посматрају се као темељи истинске друштвености и симболи традиционалних веза међу људима. Међутим, процес индивидуализације управо је водио њиховом растакању и разградњи. Егоизам се, као што смо утврдили, развијао неодвојиво од процеса индивидуализације. Истовремено, закони тржишта, конкуренције, вртоглав техничко-технолошки напредак који није праћен примјереним моралним и духовним ојачањима, обликовање и ширење потрошачког менталитета, искушења глобализације и комерцијализације, подстицали су екстремни индивидуализам и отуђење.

Још је Токвил упозоравао на друштво у којем људи постају индивидуалци „заточеници у сопствена срца“, радије уживајући у приватности, „ситним и вулгарним задовољствима“ којима су посвећени људи, неспремни да се ангажују на задацима самоуправе, што у коначници води губитку слободе и политичке контроле над сопственом и националном судбином. Људи губе везе са заједницама из којих потичу (одустајање од традиционалних вриједности из чистог егоизма, захтјева личних тежњи и жеља). Припадници чувене Франкфуртске школе давали су проблему егоизма једно од централних мјеста у разумијевању важних облика модерне (не)друштвености. Приликом анализе овог феномена узимали су у обзир глобални друштвено-економски систем који обликује политичке, правне, моралне и све области практичног дјеловања људи, моделирајући типове карактера и облике понашања. Говорећи о „грамзљивом друштву“ које почива на стубовима приватног власништва, профита и силе, Ерих Фром уочава како постојеће друштвене норме формирају карактер његових чланова. Особе се претварају у ствари, а узајамни однос поприма особину власништва. Према Фрому, уз инвестирање цјелокупне енергије у властиту успјех, човјеков его постаје најважнији предмет његовог осјећаја за власништво, јер подразумијева и његово тијело, име, друштвени положај, имовину, знање,... „Битно у свему томе није толико садржај ега, већ чињеница да га почињемо осјећати као ствар коју свако од нас посједује и да је та ‘ствар’ основа за наш осјећај идентитета“⁹. Једна од најизраженијих драма времена у којем живимо је управо криза персоналних и колективних идентитета, а у сложеним процесима разрјешавања те драме улога и одговорност интелектуалне елите су огромни, на жалост ништи мањи од нарцисоидности, конформизма и егоизма код многих њених припадника.

⁹ Ерих Фром, *Имати или бити*, „Напријед“, Загреб, „Нилит“, Београд, 1986. стр. 81.

Позив за рехабилитовање личности и обнову саборности

Из западне цивилизације Срби су често преузимали њене највулгарније, периферне облике и садржине. Нагло и некритички наш народ примао је са Запада оне идеје које су често биле потпуно непримјерене српској духовној традицији. „Са страшћу је наш интелегент гутао све што је носило импортни жиг *Made in Europe*; отворили смо том импорту душу која као да је тражила да буде само што пунија мјешина са стеченим драгоценостима“¹⁰. У тој необузда-ној страсти прихватања туђег „напредног“ традиција није понудила никакве препреке!? Као и данас, и прије непуног стољећа, јурцање ка Европи доносило је негативне посљедице. Оно што је у Европи на њој својствен начин постепено развијано, у души српског човјека наилазило је на „неприпремљено земљиште“. Свједочећи о процесу „западњачког цивилизовања“ својих савременика, Светозар Марковић истицао је да је тај процес текао без развијања мисли, сензибилитета и морала, без усавршавања личности и међуљудских односа, тј. да је мјерен само „нацифраношћу“ и бројчаношћу богаташа и њихових материјалних добара. Посљедице тих неповољних преображаја из времена трансформисања из патријархалног ка грађанском друштву осјећају се и данас. Да је скоројевићство у много чему обиљежило читав 20. вијек свједочи и Добрица Ћосић, који подвлачи неповољне факторе и зла за која тврди да ипак имају упориште у српском народу: провинцијалистички дух, политиканство, примитивни партикуларизам, амбициозно медиокритетство итд. „Данас се за колективни дух наше генерације изузетно озбиљно поставља задатак критичког преузимања искуства и вриједности цивилизованих и индустријских земаља, чији је материјално-технички напредак један од наших друштвених циљева, али циљ који треба да постане средство хуманијег живота“¹¹. Ћосић је још прије четири деценије изражавао бојазност да под погубним дејством наше непросвијећености, оптерећени ововременошћу, бирократским прагматизмом и духовном ограниченошћу, опсједнути вјештачким потребама које развија потрошачка култура, Срби не понове грешке из прошлости и залутају у нове. Али, ето, поновили смо их и залутали још више. Као најдалекосежнији пораз данашње генерације издваја се потпуно одбацивање морала жртвовања за заједницу и њену будућност, као и постепено укидање дугорочних колективних планова и програма.

Поставља се питање како са исконског српског духовног бића и националног карактера разгрнути наслаге старе и модерне самовољности и у нову форму и са новим ентузијазмом распламсати негдашње хоризонте високе етич-

¹⁰ Владимир Велмар-Јанковић, *Погледи с Калемегдана, огледи о београдском човеку*, “Библиотека града Београда“, Београд, 1991, стр. 135.

¹¹ Добрица Ћосић, *Моћ и стрепње*, “Службени гласник“, Београд, 2010. (прво забрањено издање – 1971). стр. 16.

ности и готово монашког подвижништва. Ћосић наводи да специфичан етос српског народа твори изразита друштвеност, свијест о људској узајамности и живо осјећање за правду. И Милан Матић подсјећа да суштина српске идеје није власт и користољубље, већ прегнуће за добро свог народа и отаџбине, кроз личну жртву! „У том чину одредијељења, жртвом земаљском са висине духовности има и наговјештаја будуће косовске, колективне жртве“. Појединачни животи били су у сјенци виших, колективних интереса и циљева, а данас управо политика у свим својим видовима мора да се води изван домашаја сваке могућности да појединачна воља буде изнад права и закона, без различитих мјерила према положају, везама или личним рачуницама. Одвајањем политике од вриједности сопствене традиције, у којој је дух саборства и жртве био једно од нараскошних и плодотворних својстава, Срби се одричу самопоштовања, колективне снаге и моралног потенцијала без којих не могу очувати национални идентитет, нити изградити стабилно грађанско друштво. Бојан Јовановић такође наглашава да (само)жртвовање има дубоко етичко значење и духовну утемељеност у српској култури. Међутим, он указује и на неке негативне стране праксе (само)жртвовања, наводећи примјере солунашења послје Првог, односно понашања партизанских бораца након Другог свјетског рата. „Показало се да се промјеном околности мијења и психологија, етика и менталитет људи који су од храбрих јунака спремних на саможртвовање у вријеме рата постајали конформисти који би зарад сопствених интереса жртвовали друге“¹². Мораћемо прије или касније да се запитамо да ли се иста пракса понавља након грађанског рата на простору бивше Југославије (1991-95, односно остаје нам судбоносна дилема на шта ћемо све набасати када се демистификују политички митови и дневно-политичке (полу)истине са којима живимо, када се суочимо са дубоким наслагама нашег менталитета и укрстимо их са новонасталим прираслицама на властитом етнопсихолошком профилу. Међутим, тек тада ћемо моћи заиста да започнемо процесе рехабилитовања и новог оплемењивања националног бића, наше друштвености, моралности, саборности. То неће бити крај појавама егоизма међу нашем народу, али би свакако могао да буде пораз његове погубне доминације у политичким и интелектуалним елитама.

На крају, укажимо још једном на неопходност грађанске и моралне дисциплине у заједничким настојањима и одређељењима да се српски народ почне ослобађати окова корупције, непотизма, партијашења, екстремног индивидуализма и бахатости, никада не заборављајући да су позитивни национализам и родољубље поникли из „проширеног породичног осјећања“, да су њихови најздравији темељи управо међусобно пожртвовање и солидарност.

¹² Бојан Јовановић, *Пркос и инат*, „Завод за уџбенике“, Београд, 2008. стр. 166.

MORAL I POLITIKA¹ MORAL AND POLITICS

Summary: *Contemporary politics breaks bonds with morale for the sake of being successful. Politics is still often hidden behind morale though. A political request begins with „you must”, a moral quest with „you should”. The question raised in politics is “Can I do what I want to?”, and the question in morale is “May I do what I can?” Is politics a skill in choosing less evil, and morale a skill in choosing more good? Can political community be strong if it does not weave together with moral community? How moral duty and political duty are related?*

Key words: *morale, politics, good, evil, evaluation, decision-making, moral community, political community*

Sažetak: *Savremena politika se odriče morala da bi bila uspešna. Ona se ipak i dalje često zaklanja iza morala. Politički zahtev počinje s „ti moraš”, moralni s „ti treba da”. U politici se pita „mogu li ono što hoću”, u moralu „smem li ono što mogu”. Da li je politika umeće biranja manjeg zla, moral umeće biranja većeg dobra? Može li politička zajednica da bude čvrsta ako se bar donekle ne prepliće s moralnom zajednicom? Kakav je odnos moralne i političke dužnosti?*

Ključne reči: *moral, politika, dobro, zlo, vrednovanje, odlučivanje, moralna zajednica, politička zajednica,*

Dugo je smatrano da su moral i politika nerazdvojivi i da im je cilj dobar život. Može li se biti dobar u rđavom svetu, u kome je „biti dobar” spojeno s „imati dobra”? Stvarnu politiku interesuje moć, dok za moral moć ne predstavlja nešto vredno. Tu se insistira na dobrom ponašanju, a u politici se očekuje ponašanje usklađeno s političkim ciljevima. Mogu li se onda spajati realna politika i moral? Zar u političku veštinu ne spada i zaobilaženje morala? Da li je uz savremenu politiku moguće moralno jedinstvo sveta?

Politički zahtev počinje s „**ti moraš**”, a zatim se opisuje **politička dužnost**. Tako zahteva moćnik, na koga zahtev ne mora da se odnosi. Drugi mogu da pristanu ili da, ako ne pristanu, „ne potpišu”, snose posledice. Obično potpisuju da bi obezbe-

* Autor je redovni profesor filozofije Fakulteta političkih nauka u Beogradu.

¹ Rad je nastao u okviru projekta „Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu“ (evidencioni broj 179006), koji podržava Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

dili sigurnost i blagostanje. Kaže se da pametniji popušta, a zaboravlja da je često tako postao ovca čak i kad urla s vukovima. Ako je previše onih savijenih do zemlje, politički prostor postaje žabokrečina. Čovek može u političkom bazaru i da se prevari, kao kada na istočnjačkom suku poveruje trgovcu da je njegova roba najbolja ili najjeftinija. Dugoročno, politika ne može bez poverenja, pa oni političari koji ga brzo prokockaju loše prolaze. Kako se ponašati u slučaju sukoba političkih dužnosti?

Moralni zahtev počinje s „*ti treba da*”. Ispunjava ga onaj koji ga oseća i kao svoj, koji ima *savest*, glas istine u sebi. Za njega se takođe kaže da ima dužnost, ali je disciplina potrebna za izvršavanje moralne dužnosti unutrašnja, samonametnuta. On može da usaglasi ponašanje sa svojim ili opštim vrednostima ili da bude spreman na grižu savesti odnosno na moralni prezir. Moralno vrednovanje nije moguće ako pre toga nismo rešili da ne pristajemo na sve političke zahteve.

U politici se odgovara na pitanje „*moгу li ono što hoću*”, u moralu na pitanje „*smem li ono što mogu*”. U politici su važni sposobnost donošenja odluke koja odgovara situaciji i umeće da se nađu sredstva za njeno efikasno realizovanje. Između odluke i ostvarenja je prostor u kome smisao odluke može da bude izvitoperen ili poništen. U moralu je važno spojiti svesno odlučivanje i pridržavanje odluke, jer oni koji poštuju moralnu normu mogu da budu i daleko od njenog smisla.

Vrednovanje u moralu je prethodno, pre delovanja, sadašnje, za vreme delovanja, i naknadno, a opasno je ako se zameni biranjem stereotipa. Vrednovanje u realnoj politici je pre svega trenutno, a retki državnici uzimaju u obzir prošlost i budućnost. Politikanti često u ime morala ili nečeg drugog pozivaju da se izabere život u jučerašnjem ili sutrašnjem svetu. Svako osveščivanje u današnjem svetu je bolno. Rasl (Russell) je pokušaje ogrtanja politike moralom nazvao oblikovanjem „etike mačke i miša”. Mačka juri miša iza kog se zaklanja, ali mišić morala ipak nije sasvim bespomoćan, jer ga mačka politike još nije pojela.

Bez pune samosvesti nemoguće je moralno vrednovati svoje i tuđe postupke, odlučivati o ponašanju u skladu s moralnim ciljevima. Moralni čovek je u stanju da bira, izabere moralno vrednije i ponaša se u skladu s izborom. Čovek može da ima visoko mišljenje o svom ponašanju, ali njegovu moralnost procenjuju i drugi. Onaj moralan može da stremi ličnosti i slobodi. Robespier je dospao do apsurda smatrajući da potvrđuje moralnost ubijajući neprijatelje slobode. Verovatno bi bilo bolje da nije bio toliko savestan i da je pronalazio vreme za ruže i stihove koje je toliko voleo. Nemoralan čovek se vara kada smatra da će mu moć i imanje obezbediti ličnost i slobodu. U pravu i politici najčešće nema izjašnjavanja protiv slobode, ali stvarno pravo i politika još nikad nisu, osim na rečima, bili putokazi ka dobrom životu, „umeće slobode”. Najviši dometi umetnosti, filozofije i morala pokazuju kako bi to umeće moglo da izgleda.

Ljude ne interesuje samo sloboda već i sreća. Element razmišljanja o sreći može da bude i razmatranje pitanja *najviše dobra*. Kada se odredi najviše dobro nema više biranja. Može li da bude zaista srećan onaj koji više ne bira? Aristotel je sreću određivao kao savršenu i samodovoljnu. Potpunoj sreći se ne može nešto

dodati, pa je nepotrebno dalje tragati za srećom. U ljudskom svetu svaki niz ne mora da ima kraj i svako kretanje se ne mora završavati kada se dostigne postavljeni cilj. Može se razmišljati i o promenjivosti morala.

Da li je svako zadovoljstvo dobro? Ima mnogo rđavih stvari u kojima ljudi uživaju. S druge strane, zar čovek može da živi bez muke i bola? Oni ne moraju da budu posledice njegovog lošeg ponašanja, pa se ne mogu jednoznačno odrediti kao nešto zlo.

Da li se u politici smatra da bi puna moralna zajednica poništila političku zajednicu? Da li je politika *biranje manjeg zla*, kako je govorio Karl Kraus (Kraus), i ponašanje u skladu s tim izborom? Ljudima se često čini da se baš onda, kad rastu izgledi da se zlo ukine, ono povećava. Manje zlo prema mnogim ljudima može da znači veliko zlo za pojedinca. Zar se u politici nekad ne bira veće zlo, jer se čini da sadrži obećanje veće koristi, mada se ovakav izbor retko priznaje? Zar se pri tome ne očekuje i ponašanje usklađeno s takvim izborom?

U prostoru morala su oni koji osećaju odgovornost za svoje ponašanje i za ponašanje unutar društva. Da li je moral *biranje većeg dobra* i s tim usklađeno ponašanje? Razmišljanje o tome, da za neke nije veće dobro ono što je veće dobro za većinu, uvodi u problem tolerantnosti. Zar se u moralu ne bira i manje dobro da bi se izbeglo veće zlo i zar se ljudi onda ne ponašaju u skladu s tim izborom? Pokušava se njegovo opravdanje izgovorom da se u vremenu krize ne može drugačije.

Mogu li se nekako usaglasiti biranje manjeg zla i biranje većeg dobra, odnosno može li politika da bude u nekom odnosu s moralom? Mnogi misle da je posle Makijavelija jasno da se u motor politike ne sme sipati moral, mada ponekad može da bude korisno isticanje amblema morala. U životu je često usaglašavanje izbora veće koristi i manjeg dobra, a one, koji ga postižu, smatraju prilagođenim. Treba li ova usaglašenost da bude i cilj politike? U filozofiji politike se promišlja sve što se nalazi u političkom prostoru, ali promišljanje izaziva najviše uzbuđenja kad ukaže na opredeljenje neke politike za veće zlo. Mnogi ponavljaju pitanje, koje je spomenuo Rajt Mils, „kad si tako pametan, zašto nisi bogat”. Oni ne vide da se mogu postavljati i drugačija pitanja, na primer „kako si postao tako bogat, kad nisi pametan” ili „kad si postao tako bogat, šta si sve morao da zanemariš”. Da li je za efikasno preduzetništvo potrebno, kao i za efikasno bavljenje politikom, odustati od morala ili „nemati sluh” za moral?

Pri upotrebi političke „tehnike” najčešće nema obaziranja na moral, ali ima pozivanja na njega, pa su česte zloupotrebe u ime morala. I rat, kao produženje politike, obično je zaklanjan moralnim ciljevima i opisivan kao „borba za slobodu”. Da li politika podrazumeva i umeće maskiranja moralom? Tamo gde se tako misli, mnogi nose maske i život počinje da liči na „bal pod maskama”. Za one koji se trude da žive bez maski misli se da su dobro maskirani. Mogu li se strgnuti maske? Ko ima pravo da istupa u ime morala? Rasprava o moralu je potrebna, jer morala nema bez promišljanja i vrednovanja. Onaj koji nije u stanju da razmišlja o svom ponašanju i ponašanju drugih je izvan prostora morala. Potrebno je, međutim, i suprotstavljati se

nemoralu. Ko ima pravo da istupa u ime morala? Moral se ne može vezivati samo za pojedince i samo za odnose u društvu, jer ga je moguće prozreti jedino u njihovom preseku.

Prava politika je možda nerazdvojiva od morala, ali je stvarna politika udaljena od njega. Kaže se „nije vlast zbog časti već zbog masti”, „politika je kurva”, „die Staatskunst ist schmutziges Geschäft“. Politika je često primamljiva kao obećanje vlasti i masti, ali i nemoralna, jer se u njoj ne libe upotrebe svih sredstava. Lukić je smatrao da je reč o posebnom obliku morala, a ne, kao što narod misli, o nemoralu. U politici je laž korisna. Pre izbora se birači zatrpavaju lažnim obećanjima. Šta je s odnosom morala i laži? Postoji milosrdna laž, recimo kada se samrtniku kaže da će još dugo živeti. Bira se ogrešenje o zabranu laganja, jer istina zvuči surovo. Neprirođeno je ružnim ženama govoriti da su ružne, nemoralno hvaliti lopove zbog poštenja. Nije uvek jasno da li je u trenutku izricanja neki sud lažan. Neko može da tvrdi svim devojkama da se nikad neće oženiti i da veruje u to. Njegova ženidba naknadno sve prethodne sudove kvalifikuje kao lažne. U ratu se nekad zaobilazi moral i svesno ubijaju svoji ljudi, a optužuje protivnik, da bi se dobio razlog za odmazdu.

Nekad je razilaženje politike i morala veliko i uočljivo. Tad većina smatra da su političari moralne nakaze čak i kad se predstavljaju kao moralne ikone. Vlasti je potrebno „moralno zaslađenje”. Moral je nepodesan kao „fil” za „tortu” vlasti, jer se preliva preko državnih granica. Iako ima raznih pristupa moralu, nema srpskog ni evropskog morala. Moral se uvek odnosi na sve ljude. Ni unutar državnih granica nije lako. Vlast mora da radi protiv onog pristupa moralu koji bi mogao da je dovede u pitanje. Ne može da usaglasi ni političke dužnosti, odnosno da računa s dužnostima koje bi zadovoljavale i uslov partikularnosti (da važe u određenoj državi) i uslov opštosti (da ih prihvataju svi ili bar većina građana jedne države).

Cilj društva bi mogao da bude da svaki građanin može za njega da kaže *to je okvir moje moralne zajednice* i da oseća dužnost prema njoj. Država dozvoljava takvu zajednicu sve dok nije u raskoraku s političkim ustrojstvom ili trenutnim političkim ciljevima. Nema države koja dopušta punu autonomiju državljana. Ona očekuje od pojedinaca povremeno ili stalno zanemarivanje nekih moralnih normi, a nekad i potpuno odustajanje od njih. Cilj države bi mogao da bude da svaki državljanin može za nju da kaže *to je moja politička zajednica* i da poštuje ne samo pojedine političke institucije u državi, već i državu i prema njoj oseća dužnost čak i kad ne odobrava sve njene političke odluke. Možda politička zajednica kao garant reda u društvu otvara nekima mogućnost moralnog ispoljavanja? U metežu se ta mogućnost najčešće gubi.

Dužnost prema moralnoj i dužnost prema političkoj zajednici se često ukrštaju. U *realnom pristupu* je osnov pripadnost političkoj, u *idealnom* pripadnost moralnoj zajednici. U moralnoj zajednici su život, zdravlje i sloboda jednog čoveka jednako vredni kao život, zdravlje i sloboda bilo kog drugog čoveka. U stvarnoj političkoj zajednici obično nije tako. Koliko daleko se može u moralnoj zajednici nastupati s idejom jednakosti. Svi nisu jednako moralno sposobni. Treba li insistirati na jednakosti

onih nejednako moralno sposobnih? Koliko jednakosti može da se uvede u političku zajednicu? Zar svaka politička zajednica nije jednima dodavala drugima oduzimala? Jednakost pred zakonom nije isto što i jednakost mogućnosti u društvu. Hibridi dobijani ukrštanjem dužnosti su uspješniji ukoliko više teže pripadnosti političkoj nego moralnoj zajednici. Teorije saglasnosti ne zadovoljavaju pomenuti uslov opštosti, utilitarističke teorije uslov partikularnosti. U komunitarističkim teorijama, u kojima se naglašava moguća idealno uređena politička zajednica, prenaplašava se pripadnost političkoj zajednici i zaboravlja na državnu prinudu koja raste iz kontrolisane pripadnosti i obično je u raskoraku s onim što se takođe naglašava – pravdom. Šta ako realni ljudi obično biraju manje zlo, a ne ono što smatraju pravednim?

Neki politički poduhvati opravdavaju su budućnošću. Ona može da posluži kao orijentir, ali ne i garant uspjeha poduhvata. Nema politike s potpuno obezbjeđenom budućnošću. Ne menjaju se samo politička situacija i stepen podrške nekom političkom projektu, već i projekti, a ako se odbija promena – brže propadaju. Politika je, po Kasireru, izgubila vezu s raznim oblicima čovekovog moralnog i kulturnog života i ostala je sama u praznom prostoru. Da li se u politici nekad otvara mogućnost **moralnog napredovanja**? U realnoj politici je nemoguće veliko moralno napredovanje. Kaže se da često „sjaše Kurta, da uzjaše Murta”. Možda treba biti zadovoljan ako se politička sredstva ne koriste za velika odstupanja od morala? Vlasti koje se nisu libile čudovišne neljudskosti pokazuju da politika može da otvara mogućnost **moralnog nazadovanja**. Da li je neizbežno da se moralna neosetljivost ljudi vremenom uvećava?

U **pravoj politici**, o kojoj se razmišljalo, a čija bi se mogućnost mogla otvoriti jedino ukidanjem stvarne politike, ne bi moglo da se deluje suprotno moralu. Ne bi bilo tajanstvenosti, na kojoj počiva veština vladanja. Smanjio bi se nepotrebni politički pritisak i uvećala tolerantnost. Ne bi se podnosilo ono što ne treba podnositi, već bi se delimično podnosili drugi ne bi li se bolje razumeli, ne bi li zajednički život postao bolji. Moralnih zahteva u vezi prave politike ima previše i najčešće su suprotstavljeni političkim ciljevima, tako da ona zasad ostaje u sferi teorije. Ima li mesta za moral u prostoru stvarne politike? Nije lako biti moralan tamo gde se politika zasniva na nasilju i manipulisanju i gde smatraju da je nesposoban političar koji se nije obogatio ili nije bio dovoljno maštovit u izmišljanju privilegija. Nema pravih razgovora se o politici tamo gde se tvrdi da partija nije debatan klub. U turskoj vojsci su na pohodima vodili „bukadžije”, čiji je zadatak bio da dizanjem velike galame zbune ili uplaše protivnika. Kakav je zadatak današnjih bukadžija?

Dok su pravljenje, otkrivanje i stvaranje pokazatelji čovekovog delovanja, ponašanje se može vrednovati i čovekovom ispunjenošću moralom. Ako politika služi pre svega za „*spoljašnje osvajanje*” ljudi, religija, ideologija, politička propaganda za „*osvajanje iznutra*”, moral pokazuje da li je neko uspeo da ostane „*neosvojen*”. Drugi pokazatelji su razne osobine ličnosti. Čovek koji je dospao do ličnosti, odupro se svim pokušajima osvajanja, ostaje uspravan. Političar je obično nezainteresovan za moralnost i ličnost ili čak smatra da bi ga one sprečile da bude uspešan. Moral

zaista ograničava ponašanje pojedinca, pa je Niče (Nietzsche) smatrao da ga ne treba uzimati u obzir. Moglo bi se drugačije razmišljati. Vazduh je toliko zagađen nemooralom, da onaj kome je do morala teško diše. Treba li težiti da ljudi i njihovi odnosi budu bolji ili ih prihvatati jer bi mogli da budu i gori?

Moral otvara mnoga pitanja. Kako razmišljati o moralu u državama iz kojih većina ljudi želi da pobegne? Zar oni koji falsifikuju izborne spiskove da bi omeli političke protivnike ne ugrožavaju samo moral već i temelje države? Može li onaj, koji ne bira načine da uveća imovinu, da se moralno iskupi pomaganjem strankama, ustanovama kulture, brigom za unesrećene? Iako političar nije moralni dušebrižnik, sme li da bude ravnodušan prema unižavanju, izrabljivanju, nezaposlenosti, siromaštvu, patnji?

Postoje *moralni ciljevi*, *moralno ponašanje* usklađeno s ciljevima i *moralno vrednovanje*. U mnogim moralnim dilemama teško je opredeliti se za pravi cilj, još teže odlučiti da ponašanje uvek bude u skladu s izborom. Za početak moralnog vrednovanja važno je da je čovek sposoban i voljan da se služi svojom glavom. Ne treba očekivati da etika bude disciplina koja nudi nedvosmislena rešenja moralnih dilema. U životu ne valja odustati od rešavanja dilema. Ljudi uvek biraju (čak i kada odustaju od biranja). I u političkim biranjima je tako. (Pri glasanjima se obično razlikuju oni koji su za neki predlog, oni koji su protiv njega i oni koji su uzdržani. Obično ni u jednoj grupi nema mesta za one koji misle svojom glavom, koji su „neuzdržani“.) Problem je što su moralni i politički ciljevi često suprotstavljeni, vrednovanja u najvećem broju slučajeva vrlo različita i što moralno ponašanje obično probija političke okvire.

Kako živeti dostojno čoveka, dobro? Šta je za čoveka dobro? Da li je ovo najbolji mogući svet, dovoljno dobar svet ili loš svet? Da li znanje dobra garantuje dobro ponašanje? Nije dovoljno pričati o moralu, već se treba i moralno ponašati. Kako stići do takvog ponašanja? Mnogo je moralnih saveta i zapovesti. Zapovesti hrišćanstva su poznate. Dobro zvuči i izbegavanje onog što je Gandi (Gandi) označio kao smrtno grehove – politike bez principa, bogatstva bez rada, trgovine bez poštenja, zadovoljstva bez savesti, obrazovanja bez karaktera, nauke bez humanosti i obožavanja bez žrtvovanja. Možda politika bez principa nije slučajno na prvom mestu grehova? Možda u njoj ipak postoji jedan princip – osvajanje i očuvanje vlasti? U politici bez poštenja zaboravlja se na ljude. Oni mogu da crkavaju ili ginu. Mogu i da se ne rađaju, jer u mnogim državama smatraju da bi manje državljana značilo i manje problema.

Treba li se orijentisati samo prema najvišem dobru? Izlazi li usmerenje ka nižem dobru ili manjem zlu iz okvira morala? Orijeisanje prema najvišem dobru nije u prostoru realne politike. Da li je izvor morala u čoveku, ljudskoj zajednici ili izvan čoveka i zajednice? Ne može se stići do nepromenjivog jezgra čoveka ni do neizmjenjivih odnosa među ljudima. Tvrdnja o večnom, uvek istom moralu je krajnost kao i pun moralni relativizam. Svako može, a možda i treba da ima svoj pristup moralu, ali u raznim pristupima treba tražiti nešto zajedničko. Ako se uvek prilagođavamo

stvarnom ili pretpostavljenom ponašanju drugog, o pravoj vezi s drugim nema govora. Niti mogu da razumem ko je drugi, niti drugi može da shvati ko sam ja. Po Frojdu (Freud) se uvek razilaze prilagođenost i moral. Nasuprot Hristovog uputstva da treba voleti neprijatelje, Frojd je naveo Hajneove (Heine) reči da se neprijatelju mora oprostiti, ali tek kad je obešen. Prilagođen čovek se trudi da uništi neprijatelje. (Frojd je inače do važnih elemenata psihoanalize dospelo 1898. u Trebinju, gde je daleko od sveta živeo u napuštenom haremu s Minom Bernaj, najmlađom sestrom svoje žene.)

Retki su oni koji pokušavaju da sami odgovore na pitanja o moralu, da budu odgovorni. Termin odgovornost je primenjivan za odgovor pred sudom, za polaganje računa pred Bogom, vladarem, drugima, sobom. Razlikuju se moralna i politička odgovornost. Važno je da li su pojedinačni odgovori na pitanja o moralu bar donekle saglasni i da li društvo predstavlja okvir u kome se otvara ili sprečava mogućnost dobrog života. Da li okvir može da bude dovoljno jak samo ako ga podržava politika? Kaže se da bez morala nema slobode i sreće. (Rusi su prestupnika nazivali „nesčastlivec” – nesrećnik.) Morala nema ako ljudi nisu u stanju da moralno vrednuju ili ako za to vrednovanje nema interesa. Možda vrednovanje ne može ni da počne ako se prethodno ne odredi najviše dobro.

Šta je uopšte moral? On se ne može izjednačiti s opštim pravilima ponašanja. U mnogim ljudskim zajednicama ta pravila ugrožavaju ne samo čovekovo dostojanstvo, već nekad i život. Čak i „humano” može da bude daleko od „moralnog”. Inkvizicija je upućivala ljude na lomače rečima „humano, bez prolivanja krvi”. Nekad se pogrešno kaže da su negde prebrzo potrošeni moralni resursi, kao da je moral neko blago koje valja štedljivo trošiti. Iako izvorno značenje termina ETHOS i mos upućuje na običajnost, moral se razlikuje od običaja. U nekim zemljama običaj je bio da se neprijatelj pojede, a u nekim našim krajevima da na stare i neizlečivo bolesne ne treba trošiti hranu. I pomoću običajnosti i pomoću moralnosti mogu se regulisati odnosi među ljudima, ali je moralno regulisanje opštije i zahtevnije, jer računa s razvijenom svešću i uspravnošću.

Moral se samo uslovno može odnositi na celinu društva, jer je vezan za pojedince i njihove odnose. Čovek može da oseća da moralnu obaveznost nameće sam sebi, i tada je reč o *autonomnom moralu*, ili da mu je nametnuta spolja, i tada je reč o *heteronomnom moralu*. Unutrašnji i spoljašnji moral mogu da budu saglasni, ali i u stalnoj napetosti. Oni koji smatraju da osnov etike može da bude *uverenje*, ubeđeni su da je istorija jedini sudija. Oni koji prihvataju etiku *odgovornosti*, dopuštaju da i ljudi mogu da sude o njihovom ponašanju.

Od građana se očekuje da, čak i kad biraju sopstveno dobro, doista daju prednost opštem dobru. U stvarnosti uvek postoje napetosti između pojedinačnih i opštih interesa i između onog što pojedinac smatra dobrom i onog što se u društvu najčešće smatra dobrom. Nije verovatno da se većina građana može „izlečiti” od egoizma i hipokrizije. Ako se pojedinac ne ponaša u skladu s očekivanjem društva, treba li država da ga primora? Možda ona sme da brine samo o najopštijim okvirima ponašanja, jer svako direktno primoravanje ograničava slobodu?

Mora se izaći iz okvira svakodnevnog života, da bi se razmišljalo o moralu. Mreža moralnih normi je najjača vrednosna armatura društva. Postoje i običajne, religijske, političke, pravne norme i moralne norme su povezane s njima. Društvo je u krizi kada se moralnost urušava. Nova mreža moralnih normi ne može nastati odjednom i ne može se nametnuti silom. Politika, koja direktno pokušava da uspostavi nov moralni okvir i bude moralni sudija, ulazi u prostor u kome se ne snalazi. Pravna država može da stvori osnov za oblikovanje moralnih odnosa. Taj osnov je legalitet koji uvek iznova mora da se legitimiše, odnosno potvrdi u odnosu na pravednost. Bez stalnog „polaganja računa” ugrožena je građanska sloboda, nema dovoljno predušlva za razvoj morala, a nekad ni za njegovo održavanje.

Pritisak savremenog društva na pojedince izgleda obično kao pritisak „nikog”, „anonimni autoritet”. Čovek koji mu podleže se potčinjava gomili, ali je i njen deo. Nije samo proizvodnja serijska, već su i ljudi serijski. U gomili postoje pravila ponašanja, ali nema morala. Samo onaj koji je izbegao utapanje u gomilu, koji je s drugima, a da pri tome nije izgubio sebe, može moralno da vrednuje. Samo ličnost može da bude dovoljno jaka da se ne lomi u raskoraku s društvom i ne pristaje na kompromise koji znače odustajanje od morala. Ona ne gnjavi pričom o svom moralu, jer uz takvu priču teže može da ga održi.

Za moral je svako sam odgovoran i niko u pogledu ove odgovornosti nema prednost (kao što patrijarh nema u odgovornosti za hrišćanski život prednost pred bilo kojim hrišćaninom.) Kako uspostaviti sistem normi koji bi mogao da pomogne pri vrednovanju ponašanja i utiče da ono bude moralno? Kako ne preterati i ne ući u oblast u kojoj moral može da bude samo prazna priča? (Jevreji su u srednjem veku imali pravilo „Moraš da pomažeš siromašnima, ali ne toliko da od njih načiniš bogataše”.) Mogu li moralne norme da prelaze okvir bilo kog društva? Tome treba težiti, mada je u svakom vremenu i društvu bar donekle drugačije viđenje istog najvišeg moralnog principa. Različiti likovi najvišeg principa omogućuju razlikovanje različitih oblika morala. Da li jedino moral koji ne trpi izuzetke, za koji je sve izvan njega nemoralno, zaslužuje to ime? Koja bi instancija bila pozvana da odlučuje o najvišem moralnom principu?

Istorija je obećanjem slobode izmamila čoveka da učestvuje u svetskoj igri, ali on nije postao zaigran i slobodniji. Možda želi da izađe iz igre, ali ne može. Može li se bez morala obuzdati bes sila oslobođenih u istoriji? U svetu, u kome uspešnost potapa sve vrednosti, potrebna je hrabrost da se postane i ostane moralan. Briga za moral je opasna, jer dovodi onog koji brine u sukob s mnogima. Ovo je suprotno od Ničeove pretpostavke da većina uspostavlja moral zbog svoje slabosti, ne bi li se zaštitila od manjine jakih. Filozofska pitanja o moralu i BOETHEIA, filozofska pomoć, često se doživljavaju kao napad na društveno i političko ustrojstvo i sprečavaju. Onaj koji razmišlja o moralu može da bude daleko od odluke da razmišljanja primeni u životu. Onaj koji je odlučio da postane i bude moralan najčešće nije previše opterećen ulogom morala u teorijskom projektu. Kada se ono što jest vrednuje se na osnovu onog što treba da bude, kako da budemo sigurni da je dobro određeno ono

што treba da bude? I čovek i zajednica postavljaju se kao zadaci. Smeju li da budu i sredstva za ispunjenje ciljeva koji nisu u suprotnosti s moralom? U etici se ne pita da li se nešto isplati. Čim se pita za isplativost izlazi se iz okvira etike. Po Blohu (Bloch) je jedina etika koja može da postoji etika bez vlasništva, a prava politika bi bila utemeljena na takvoj etici. Zar se tako etika ne isteruje iz sveta? Može li politika da ne pita za isplativost? Kako bi se stiglo do takve politike? Ako bi stalno bio uziman u obzir moral, možda ne bi moglo da se efikasno menja postojeće? Može li se težiti efikasnosti koja bi bila drugačija od one u sadašnjoj politici? U moralu, politici i pokušaju punog preobražaja sveta pred ljude se postavljaju različite dužnosti.

Kakva je veza između moralne i političkih dužnosti? Jedinstvo etike i politike podrazumevalo je kod Grka ispravan stav (HEXIS) koji određuje krajnji cilj svakog delovanja – slobodu. Od građana se očekivalo da budu i moralni i sposobni za učešće u politici. Kasnije udaljavanje etike i politike onemogućilo je da jedinstven cilj bude sloboda. Novovekovni čovek traži u spoljašnjosti korist, a u svojoj unutrašnjosti može da traži savest ili da zaboravlja na nju. Moral je redukovan na unutrašnji glas savesti, a politika na tehniku. Oni koji su razmišljali na tragu Makijavelija (Machiavelli) često su govorili o državnom razlogu kojim se može opravdati svaki potez moćnika kojim se ne ugrožava moć. Vladar je i pre Makijavelija shvatan kao legibus solutus, odnosno kao neko ko ne mora da se pokorava zakonima. Makijaveli ga je oslobodio i pridržavanja moralnih normi. Veza etike i politike nije potpuno prekinuta, ali je shvaćena na nov način. Zločin može da bude koristan, i za vladara i za podanike (kao što i otrov koji daje lekar može da vodi ozdravljenju). Političar treba da se orijentiše prema „efektivnoj istini”, odnosno savlada „umešnost vladanja”. Država može i da se poziva na moral, ali autoritet gradi pre svega političkim sredstvima. Ako bi pokušala da opstane stalnim postavljanjem moralnih zahteva, razgradila bi sebe. Ona radi protiv sebe ako postavlja građanima političke zahteve direktno i očigledno suprotne moralu. Pojedinaac tada može da u ime morala odbije ispunjenje političkih zahteva. Bolja je politika koja se, makar povremeno, oslanja i na neke moralne standarde.

Svako se sam trudi oko smisla i vrednosti svog života, slobode i sreće. Država može da postavlja prepreke ili putokaze, ali ne može nikog da natera da bude bolji, slobodniji, srećniji. Može li da ga navede? Onaj koji na pravi način radi na sebi i pita o svom smislu i vrednosti svojih postupaka, uzima u obzir moral. Pošto ne živi u praznom prostoru, ne može da zanemari političke zahteve.

Kako se moralna dužnost razgraničava od političkih dužnosti? Da li je jedna od osobina moralne dužnosti da upućuje na ono što treba da učinimo bez obzira na zahteve političke zajednice? ***Da li je moralna dužnost iznad političkih dužnosti?*** Ona sadrži jači oblik zahteva i po tome je iznad političkih dužnosti. S druge strane, zahtev „treba da” obično nije praćen pitanjem „da li je moguće”, a to pitanje je za političare nezaobilazno. Moralna dužnost zaostaje u pogledu mogućnosti ispunjenja za političkim dužnostima.

Može li se delovanje u svetu usaglasiti s delovanjem na sebe? Unutrašnja moralna besprekornost ne znači mnogo ako nije povezana s ponašanjem koje ne zanemaruje spoljašnje okolnosti. Onaj koji se odrekne delovanja u svetu nije samo osobenjak, već nije zaista čovek. Onaj koji potpuno zanemari delovanje na sebe, usaglašavanje sa savešću, je zločinac, makar sebe smatrao i revolucionarom koji prlja ruke radi uzvišenih ciljeva. Kako naći pravu meru između ovih krajnosti? Sredina kao mera isticala bi u prvi plan mediokritete. Da li se mera može naći u pravom pravu ili pravoj politici? Zar stvarno pravo i stvarna politika ne izmiču uvek određenju u kome se uzima u obzir odnos prema moralu? Zar jednakost, s kojom se računa u konstruisanju pravog prava i prave politike, nije uvek onemogućavala punu slobodu? Ako se shvata da nije dovoljno biti sam moralan, kako izaći iz sebe a ne žrtvovati svoj moral. Kako živeti s drugima u državi, a da to ne liči na loš brak u kome se supružnici stalno varaju, svađaju i tuku, ali ostaju zajedno? Ljudi se obično lako odriču slobode i pristaju da zarad sigurnosti i blagostanja, budu poslušni podanici. Oni, kojima moral smeta da ostvare naume, govore o „etičkim stegama“.

Može li moral da izađe iz sfera čovekove unutrašnjosti i odnosa između pojedinaca? Može li da se odnosi i na vezu čoveka i države ili čak čoveka i čovečanstva? Po Vajlu (Weil) je politika doista problem samo za one koji prihvataju mogućnost univerzalnog važenja morala i koji su u stanju da izraze svoju nezadovoljenost u društvu i pokažu volju za zadovoljenjem. Pomoću morala se unutrašnja sloboda potčinjava slobodi. Po Dostojevskom (Достоевский) je svako svima za sve odgovoran. Većina ljudi ne može ovako nešto ni da zamisli. Ona ne ispituje unutrašnji bezdan čoveka i visine do kojih bi mogao da se uzdigne. Na Zapadu se smatra da je najvažnije da veza čoveka i države bude moralna. Tu moral često ima ulogu „unutrašnjeg policajca“, pa se recimo neplaćanje poreza doživljava kao nešto krajnje nemoralno. Može li i država da ima u sebi „unutrašnjeg policajca“? Mera ozbiljnosti neke ustanove vidi se i iz njenog odnosa prema moralu.

Sveta stolica je uspešno prodavala oprostajnice grehova, ali je cena za nju bila previsoka, jer joj mnogi više nisu verovali. Država može tajkunu da ponudi oprostjenje grehova, recimo ako podigne „most iskupljenja“. Ta cena može da bude previsoka, jer je teško verovati državi koja kriminalce ne goni, već se s njima pogađa. Možda nijedna vlast nema ugrađen pouzdan mehanizam samokontrolisanja i samokažnjavanja? Može li se razviti svetski poredak u kome se ne bi vodila samo uravnotežena briga o svemu, već bi bio obezbeđen i jednak pristup prema svima? Da li je to samo osavremenjena, ali ne i uverljivija utopistička priča?

Možda za moralnu punoću nije dovoljno raditi na sebi, već treba i učestvovati u moralnom vaspitanju drugih? Koliko se može uticati na promenu njihovih moralnih shvatanja? Neki druge dresiraju a ne vaspitavaju. Bloh je upozoravao da je škola često ustanova za pravljenje ovaca. Moralno delovanje na druge nije kraljevska uloga, a možda nikad nije ni bila, osim u glavama filozofa. Moralni vaspitač je obično nepoželjan. Kao da stalno šalje poruke u boci, ali ne zna da li će ih neko naći, shvatiti i prihvatiti. Ljudi ne slušaju savete. Neće ni da čitaju. Roba mass media predstavlja

danas sigurnu vakcinu koja ih „štiti” od moralnog vaspitanja. Možda se više nikom potpuno ne veruje, ali se poverenje uspešno „igra” na raznim stranama? Zapamćene su parole „onih dole” iz vremena socijalizma: „dogod se oni prave da nas pristojno plaćaju i mi ćemo se praviti da radimo” i „dogod se oni prave da smo ih slobodno izabrali i mi ćemo se praviti da smo poslušni”.

Po Hegelu (Hegel) je jedina vrlina građanskog društva *poštenje*. Možda bi ga prihvatili i kao najbolju politiku da nije neefikasno. Političari žele da se poveruje kako su poštene. Neki sami pričaju o svom poštenju, drugi se trude da izgledaju pošteno. Njihovi doterani likovi na billboardima ne treba da prikažu samo lepe, zdrave i nasmejane, već i poštene ljude. Pošten izgled je najteže postići, jer preterano retuširanje lako napravi od prevejanca naivčinu ili čak gluperdu. Samo na Balkanu se može često čuti tvrđenje „jeste lopov, ali je dobar čovek”. Ako su bogatstvo i slava ciljevi većine ljudi, može li se očekivati da će se oni koji ulaze u politiku odreći ovih ciljeva, odnosno da će se ponašati svetački? Možda treba tragati za onima koji izbegavaju jeftinu slavu i koji ne zloupotrebljavaju položaj da bi se što brže obogatili?

Možda se u nekim situacijama ne može izbeći „prljanje ruku”? Da li političar koji razmišlja o tome prihvata problem „prljavih ruku” kao moralnu dilemu i pokazuje da nije pogodan za politiku? Da li onaj koji svesno odustane od morala žrtvuje dušu i ne može je lako ponovo pronaći?

Po Dirkemu, moral počinje kada nastane osećanje pripadnosti grupi. Moralna pravila poseduju autoritet, jer onaj koji ih priznaje postupa u skladu s njima. Moralna pravila nisu samo prinudna, već i poželjna. Masarik je smatrao da moral počiva na usaglašenosti osećanja i razuma. Veber (Weber) je razlikovao etiku ubedenja (etiku ideala) i etiku odgovornosti (realističku etiku). U prvoj etici se ne računa s ljudskim manama, u drugoj se one uzimaju u obzir i smatra da ljudi moraju da preuzmu odgovornost za stanje u svetu. Pojedinačna moralna odgovornost je kod Vebera u napetosti prema moralnoj iracionalnosti sveta. Za Jaspersa (Jaspers), etika uvek ostaje nepotpuno utemeljena i postoji samo u beskonačnosti pitanja i vrednovanja. Po Raslu su ljudi sve sposobniji da nešto naprave, ali to nije praćeno moralnim napredovanjem. U svetu se ne smanjuju nesigurnost, nezaposlenost, siromaštvo, izmišljaju se novi oblici podjarmljenosti i stvaraju nove bolesti. Markuze (Marcuse) je upozoravao da moral ne može da bude puka ideologija. Po Agneš Heler (Heller), moral treba tražiti u odnosu pojedinačnog ponašanja i zahteva društva. Za Rolsa (Rawls) je neko moralan ako ne ometa težnje drugih koje su u okvirima sistema društvene pravde. Habermas (Habermas) se zalagao za „diskurzivnu etičku situaciju”, koja obezbeđuje da se do saglasnosti o moralnim pitanjima dođe raspravom. Pokušao je da razjasni kako se metod rasprave može primeniti na pitanja demokratije i približio shvatanjima deliberativnih demokrata. Vuko Pavićević je upozoravao: „Ako se zalažeš za moral, očekuj da te neće razumeti”. Izgleda da je znao o čemu govori.

Koliko je u nekom društvu prisutan moral? „Pamet ulice” ne pita o moralu. Teorija politike može se oblikovati i bez pominjanja morala. Kako se približiti moralu ukoliko moralni pojedinac može da nastane samo u moralnom društvu, a njega nema bez moralnih pojedinaca? U većini društava najvažnije je obezbediti

dalje postojanje društva. Države su svoje interese često branile bez obzira na žrtve. Priča o moralu ipak nije odbacivana. U svetu je sve izraženiji interes nad-državnog svetskog poretka koji ne haje za moralni kosmopolitizam i smatra priču o moralu prevaziđenom. U globalnom projektu moral nigde nije kod kuće. Ako bi ljudi prihvatili napuštanje morala, odustali bi od svoje budućnosti.

Literatura:

- Bloch, E., *Princip nada*, 3, Naprijed, Zagreb, 1981.
- Durkheim, E., *Određenje moralne činjenice*, Ideje, broj 6, Beograd, 1984.
- Frojd, S., *Nelagodnost u kulturi*, Odabrana dela Sigmunda Frojda, V, Matica srpska, Novi Sad, 1969.
- Habermas, J., *Between Facts and Norms: Contributions in a Discours Theory of Law and Democracy*, The MIT Press, Cambridge, MA, 1998.
- Heler, A., *Svakodnevni život*, Nolit, Beograd, 1978.
- Kant, I., *Kritika praktičkog uma*, Naprijed, Zagreb, 1974.
- Kasirer, E., *Mit o državi*, Nolit, Beograd, 1972.
- Massaryk, T. G., *The Ideals of Humanity*, Georg Allen & Unwin Ltd., London, 1938.
- Mills, W. C., *Znanje i moć*, „Vuk Karadžić”, Beograd, 1966.
- Lukić, R., *Sociologija morala*, Naučna knjiga, Beograd, 1976.
- Vajl, E., *Politička filozofija*, Nolit, Beograd, 1982.

PIRATSKE STRANKE – NOVA DEMOKRATIJA ILI POLITIČKA UTOPIJA

Sažetak: *Savremeno društvo se mijenja pod uticajem informaciono-tehnoloških (IT) inovacija, sve više se govori o „digitalnoj revoluciji“, a politički i ekonomski događaji oblikovani su uz pomoć kompjuterskih mreža. Neosporno, internet je otvorio nove mogućnosti širenja, povezivanja i mobilisanja u društveno-političkom smislu. Pored političkog establišmenta svoju šansu u sajber (cyber) prostoru pro našli su društveni pokreti koji su u IT tehnologijama prepoznali platformu za razvoj i unapređenje svoje unutrašnje i spoljne komunikacije. U ovom radu osvrnućemo se na piratske stranke, pokret koji danas sve ozbiljnije zauzima prostor na evropskoj političkoj pozornici, a koji je nastao upravo zahvaljujući novim tehnologijama. Na primjeru njemačke Piratske stranke pojasnićemo osobenosti ovog pokreta, njegove ciljeve i komunikacijske strategije, te političke dileme koje sa sobom nosi.*

Ključne riječi: *piratske stranke, demokratija, internet*

Abstract: *Modern society is changing under the influence of IT technologies, more and more we talk about „digital revolution“, and political and economic developments are shaped by computer networks. Undeniably, the Internet has opened new possibilities for socio-political expansion, networking and mobilization. Besides the political establishment, many social movements found their chance in cyberspace recognizing the IT technology as a platform for the development and improvement of their internal and external communication. In this article we will focus on the Pirate Party, movement that has been seriously growing on the European political stage for last several years. Following the example of German Pirate Party we will try to explain the characteristics of the movement, its goals and communication strategies, and political dilemmas which it brings.*

Key words: *pirate parties, democracy, internet*

Nove tehnologije postavljaju nove izazove u političkoj komunikaciji. Savremeno doba karakteriše kriza predstavničke demokratije, trendovi personalizacije i profesionalizacije u političkom diskursu snažno utiču na odnose u političkoj areni, a digitalni mediji, prije svega internet, postaju sve značajniji alati u komunikaciji. U naučnim krugovima vode se polemike koliko informaciono-komunikacioni mediji

* Student master studija komunikologije na FPN Univerziteta u Banjoj Luci.

moгу da povrate poljuljani ugled politički, koliko mogu da poprave i dopune uobičajene procese komuniciranja. Interaktivnost, decentralizacija, umrežavanje, brzina prenosa i slobodan pristup informacijama samo su neke od osobina novih medija koji otvaraju mogućnosti za široku primjenu. Kako u svojoj studiji „Internet i politika“ navodi profesor komunikologije Klaus Kamps, od početka devedesetih godina prošlog vijeka, mit o umrežavanju postao je društvena norma, a publika se preobražava u elektronsku zajednicu. Internet nije samo novi kanal komunikacije već ključni faktor razvoja koji utiče na društvo u cjelini. Broj njegovih korisnika u stalnom je porastu, proporcionalno tome raste i broj informacionih transakcija¹.

Mrežna platforma „Web 2.0“ postala je javna pozornica i mjesto susreta „Peer-to-Peer“ zajednica koje razmjenjuju informacije u šarolikom spektru virtuelnih komunikacionih arena kao što su društvene mreže, blogovi, forumi, četovi i sl. Cjelokupno društvo se mijenja pod uticajem informaciono-tehnoloških (IT) inovacija, sve više se govori o „digitalnoj revoluciji“, a politički i ekonomski događaji oblikovani su uz pomoć kompjuterskih mreža. U društveno-političkom smislu, navodi Kamps, prognoze posmatrača kreću se od katastrofičnih scenarija o nastanku novog instrumenta propagande i kraja predstavničke demokratije do optimističnih vizija rađanja elektronskog *Polis-a*². Koji god od dva scenarija nam se čini realnim, neosporno je da je internet otvorio nove mogućnosti širenja, povezivanja i mobilisanja. U tom smislu, pored političkog establišmenta svoju šansu u sajber (*cyber*) prostoru pronašli su društveni pokreti koji su u IT tehnologijama prepoznali platformu za razvoj i unapređenje svoje unutrašnje i spoljne komunikacije³. U ovom radu osvrnućemo se na jedan takav pokret koji sve više privlači pažnju prije svega na evropskoj političkoj sceni, a koji je nastao upravo zahvaljujući novim tehnologijama. Riječ je o piratskim strankama, pokretu koji se 2006. godine transformisao u političku snagu koja danas sve ozbiljnije zauzima prostor na političkoj pozornici Starog kontinenta. Na primjeru njemačke Piratske stranke pojasnićemo osobenosti ovog pokreta, njegove ciljeve i strategije u komuniciranju, te političke dileme koje sa sobom nosi.

Širenje piratskog pokreta

Prva piratska stranka (*Piratpartiet*) osnovana je u Švedskoj 2006. godine s ciljem da se bavi pitanjima koja su postala važna na početku novog milenijuma, a na koja tradicionalne stranke nisu nudile odgovore. Riječ je o autorskim pravima, patentima i pravu na privatnost - problemima za koje ovaj pokret smatra da nisu odgo-

¹ Kamps, Klaus. (2011: 278) „Internet i politika“ u „Menadžment političke komunikacije“, Beograd: Konrad-Adenauer-Stiftung

² Kamps, Klaus. (2011: 278 - 279) „Internet i politika“ u „Menadžment političke komunikacije“, Beograd: Konrad-Adenauer-Stiftung „Menadžment političke komunikacije“, str.

³ Baringhorst, Sigrid (2011: 328 – 355) „Politički protest u mreži: mogućnosti i ograničenja mobilisanja transnacionalne javnosti u eri digitalne komunikacije“ u „Menadžment političke komunikacije“, Beograd: Konrad-Adenauer-Stiftung

varajuće riješeni postojećim zakonskim okvirima koji su postavljeni prije globalnog širenja interneta i digitalnog doba. Prvu stranku osnovala je grupa vlasnika *The Pirate Bay*-a, švedske internet stranice za besplatno dijeljenje medijskih fajlova, koja se suočila sa nizom sudskih zabrana pod optužbom za ilegalnu distribuciju autorskih djela⁴. Muzička i filmska industrija koristile su pojam „pirati“ kako bi označile osobe koje ilegalno kopiraju sadržaje. Tako su pirati dobili vrlo negativnu konotaciju. Međutim Piratska stranka svjesno je preuzela naziv kako bi u javnoj raspravi pokrenula novo vrednovanje, a na političkom nivou postavila pozitivno značenje naziva. Pokret je velikom brzinom proširio globalno, danas piratske stranke djeluju u više od 50 zemalja svijeta, uključujući nekolicinu afričkih i azijskih zemalja, Kanadu, Novi Zeland, Australiju i SAD. Ipak, najviše pažnje privlače upravo u Evropi gdje je pokret najrazvijeniji. Najveći uspjeh postigla je švedska Piratska stranka 2009. godine, kada su njena dva predstavnika izabrana u Evropski parlament, te u Njemačkoj gdje su predstavnici nacionalne Piratske stranke na posljednjim izborima osigurali mjesta u četiti pokrajinska parlamenta (Berlin, Sarland, Šlesvig-Holštajn i strateški vrlo važnijoj pokrajini Sjeverna Rajna-Vestfalija) osvojivši u prosijeku 8 odsto glasova⁵.

Suštinski, piratske stranke zagovaraju građanska prava, zalažu se za direktnu demokratiju i viši nivo političke participacije, povezivanje građana i države kroz *online* medije, traže reformu autorskih prava i prava na patente, slobodnu razmjenu znanja (*open access*) te bolju zaštitu podataka, poštivanje prava na privatnost, kao i više transparentnosti i slobode informisanja. Veliku pažnju pridaju i pitanjima obrazovanja, zaštite okoline i zaštite potrošača. Ideološki gledano, pirati predstavljaju svojevrsnu, po nekima neuobičajenu, kombinaciju liberalizma i socijalizma, a nerijetko ih porede sa pokretom Zelenih iz osamdesetih godina XX vijeka. Na konferenciji u švedskom gradu Upsali predstavnici evropskih piratskih stranaka prihvatili su deklaraciju za program za Evropski parlament 2009. godine. Tada su najvažnije tačke deklaracije bile reforma autorskih prava, posebno legalizacija privatnih kopija, od Evropske unije tražili su izradu studije o ekonomskim posljedicama prava na patente, jačanje građanskih prava putem transparentnosti unutar rada vlada, brže i poštenije sudske postupke, pravo na slobodu izražavanja i pravo na anonimnu komunikaciju putem digitalnih medija⁶.

Kao krovna organizacija 2010. godine osnovana je Internacionala piratskih stranaka⁷ (*Pirate Parties International* - PPI) sa sjedištem u Belgiji, te Pirati bez granica kao međunarodno udruženje u kojem za razliku od PPI mogu učestvovati ne samo stranke nego i pojedinci. Udruženje je platforma za međunarodne projekte, cilj je kroz globalnu saradnju upozoriti na moguće posljedice prijedloga zakona kao

⁴ Internet tekst “*Drhtite, bojte se, mi dolazimo*” dostupan na: <http://globus.jutarnji.hr/svijet/drhtite-bojte-se-mi-dolazimo>, pristupljeno 25. maja 2012. godine

⁵ Internet tekst “State election deals blow to Germany’s Merkel” dostupan na: <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-18048942>, pristupljeno 27. maja 2012. godine

⁶ Detaljnije na: http://www.piratpartiet.se/nyheter/european_pirate_platform_2009

⁷ Detaljnije na: <http://www.pp-international.net>

što su PIPA (*Preventing Real Online Threats to Economic Creativity and Theft of Intellectual Property Act*) i SOPA (*Stop Online Piracy Act*), te međunarodnih trgovinskih sporazuma kao što je ACTA (*The Anti-Counterfeiting Trade Agreement*), koji se pozivaju na usvajanje međunarodnih standarda za zaštitu intelektualnog vlasništva. Posljednji u nizu je prijedlog zakona CISPA (*Cyber Intelligence Sharing and Protection Act*) koji daje mogućnost vladama da traže i dobiju informacije od internet provajdera o svojim korisnicima u ime „cyber sigurnosti“. Upravo su ova pitanja izazvala burne reakcije u svjetskoj javnosti, pokrenuvši lavinu protesta na globalnom nivou koji su artikulirani kroz građanski pokret „Anonymous“, a politički se manifestuju upravo kroz rad piratskih stranaka. *Online* privatnost i internet slobode politička su mantra dvoje zastupnika iz švedske Piratske stranke u Evropskom parlamentu koji su u aprilu ove godine zvaničnicima EU predstavili njihovo viđenje reformi sistema autorskih prava koje ne osporava postojanje moralnih autorskih prava, ali se zalaže za legalizaciju nekomercijalnog dijeljenja sadržaja. U aprilu je u Pragu održana i skupština Internacionale piratskih stranaka kojoj su piratske stranke iz cijele Evrope dogovorile da pokrenu zajedničku kampanju kako bi pokušali formirati grupu u Evropskom parlamentu nakon izbora 2014. godine, jer njihova dva člana koja sada djeluju u Parlamentu pridruženi su Zelenima. Praška konferencija zapravo je prvi korak prema zajedničkoj kampanji za izbore za Evropski parlament, a tom prilikom u međunarodnu organizaciju primljena je i hrvatska Piratska stranka⁸, prva tog tipa u našem okruženju. Iako zvanično nisu registrovane, srbijanska i bosansko-hercegovačka piratska stranka imaju svoje internet stranice na kojima ističu da usko saraduje s hrvatskim Piratima, a njihovi predstavnici prisustvovali su okupljanju u Pragu⁹. Prema podacima koji se mogu pronaći *online*, u Srbiji je oko 10.000 ljudi uključeno u aktivnosti Pirata, iako zakon nalaže da stranka ima određenu strukturu i tijela, srpski Pirati osmislili su statut koji onemogućava bilo kome u stranci da donosi odluke u ime svih članova. Koriste slične IT kanale za komunikaciju kao njihove kolege iz EU, osnovni alati su blogovi, forumi, *wiki*-ji, IRC (*Internet Relay Chat*), *facebook* i druge društvene mreže.

I dok javnost čeka da Evropski sud pravde u Luksemburgu da mišljenje da li ACTA krši osnovna ljudska prava ili je sredstvo za zaštitu autorskih prava¹⁰, evropski pokret piratskih stranaka suočava se sa nizom organizacijskih i strukturalnih izazova koje pred njih postavlja sve veća popularnost na političkoj sceni.

⁸ Internet tekst “Drhtite, bojte se, mi dolazimo” dostupan na: <http://globus.jutarnji.hr/svijet/drhtite-bojte-se-mi-dolazimo>, pristupljeno 25. maja 2012. godine

⁹ Internet tekst “Hrvatska dobija Piratsku stranku” dostupan na: <http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/171626/Default.aspx>, pristupljeno 28. maja 2012. godine

¹⁰ Evropski parlament u julu 2012. godine glasao je protiv ACTA-e. Protiv međunarodnog sporazuma o sprečavanju piraterije na internetu glasalo je 478 članova Evropskog parlamenta, njih 39 bilo je “za”, dok je suzdržanih bilo 165. Ipak, ACTA bi ponovo mogla doći na glasanje kada se sudski utvrdi krše li njene odredbe osnovna ljudska prava koja EU garantuje svojim građanima.

Slučaj njemačke Piratske stranke

Posljednji uspjeh pokreta je za mnoge iznenađujuće dobar izborni rezultat njemačke Piratske stranke koja je u maju ove godine ušla u četvrti pokrajinski parlament, a istraživanja pokazuju da pirati uživaju popularnost 13 odsto birača te da su treća politička snaga nakon vodećih CDU (*Christlich Demokratischen Union*) i SPD (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*). Ovi podaci ne bi trebali da iznenade, kao i u drugim dijelovima Evrope njemačka populacija postaje sve više apatična kada je riječ o politici. Broj članova u vodećim strankama opada, kao i prosječna izlaznost birača, istraživanja magazina „*Der Spiegel*“ pokazuju da 83 odsto građana želi veći nivo direktne političke participacije¹¹. Piratska stranka nudi upravo obećanje i viziju nove verzije digitalne demokratije u kojoj koncept „statične“ stranke, za koju se glasa jednom u četiri ili pet godina, više ne postoji. Pirati vjeruju u novu formu „likvidne demokratije“ (*liquid democracy*) koja će omogućiti da izabrani predstavnici budu pod neprestanim nadzorom i teoretski, mogu biti zamijenjeni u bilo kojem trenutku. Trenutno, članovi stranke pregovaraju preko *Twitter*-a, *Mumble*-a (alternativne verzije *Skype*-a) i čet servisa *PiratPad*. U Berlinu, stranka koristi otvoreni softverski program *LiquidFeedback*¹², koji dozvoljava glasanje za različite dokumente. Prema riječima profesora lingvistike i jednog od vođa njemačkog piratskog pokreta, Martina Hasea, *LiquidFeedback* je kompromis između *grassroots* i predstavničke demokratije. Šta zapravo predstavlja *LiquidFeedback*? Dakle, umrežani računari su osnovni piratski komunikacijski alat. Princip rada *LiquidFeedback*-a možemo ilustrovati kroz slučaj Kristofera Lauera, izabranog predstavnika Piratske stranke u berlinskom parlamentu. Nedavno Lauer je došao na ideju da stranci predloži produžetak liderskih mandata sa jedne na dvije godine, uz obrazloženje da im je potreban kontuitet u liderstvu. O prijedlogu će se glasati na konvenciji stranke, ali Lauer želi da sazna šta Pirati misle o ovom pitanju prije zvaničnog sastanka kako bi prikupio *grassroots* preporuke. U tu svrhu, koristi *LiquidFeedback* glasački softver kako bi predstavio svoj prijedlog, a članovi stranke koji su registrovano imaju pravo da glasaju. Diskusija se obavlja simultano na *Pirate Pad*-u i *Twitter*-u, gdje Lauer ima 14.000 „sljedbenika“. Nekoliko minuta nakon objave, jedna od vođa njemačkog piratskog pokreta, Marina Vajsband, prosljeđuje informaciju na svoj *Twitter* nalog i njenih 25.000 „sljedbenika“. Nakon nekoliko minuta informacija je prosljeđena većem dijelu stranačke baze. Član stranke pod pseudonimom „Herr Bart“ protivi se prijedlogu, postavlja kontra-inicijativu na *LiquidFeedback*, nakon čega slijedi *online* debata u kojoj članovi, koji najčešće koriste pseudonime, raspravljaju i iznose svoje stavove. Nakon jednomjesečne diskusije, stav Martina Hasea „presudio“ je u korist Lauera. Hase, univerzitetski profesor iz Bavorske, takozvani je super-delegat. Nai-

¹¹ Internet tekst „*Germany's Pirate Party: The ayes have it*“ dostupan na: <http://www.economist.com/node/21553484>, pristupljeno 25. maja 2012. godine

¹² Detaljnije na: <http://liquidfeedback.org>

me, na *LiquidFeedback*-u, Pirati mogu da povjere svoje glasove drugim članovima. Na taj način Hase je postao jedan od najuticajnijih članova stranke. Lauer je tako dobio 59 glasova Hasea, još dva super-delegata dodijelila su mu 34 i 36 glasova, čime su tri člana stranke obezbijedila 129 od 425 glasova u korist njegovog prijedloga koji je time prihvaćen i rangiran sa 72 odsto na *LiquidFeedback*-u. Ipak, debata još nije završena, Pirati moraju da glasaju na nacionalnoj konvenciji na kojoj *LiquidFeedback* rezultat nije obavezujući¹³.

Beskonačna debata

Sa Lauerovim prijedlogom ne slaže se nekoliko pokrajinskih predsjednika stranke što proširuje debatnu strukturu, čime se diskusija praktično nikad ne završava. Konstantni *feedback* sa bazom upravo je ono što Pirate razlikuje od ostalih stranaka, svaki član može da učestvuje u raspravama kroz *online* komunikaciju. Na primjer, za izbore u Sjevernoj Rajni-Vestfaliji, članovi stranke okupljali su se na internetu kako bi zajednički osmislili i dizajnirali kampanju, svaki pojedinac dobio je mogućnost da učestvuje u donošenju odluka. Iako su za kampanju imali svega 70.000 eura, a regionalni stožer formirali u prostorijama iznad *underground* bara neobičnog, ali simboličnog naziva „*Freak Show Rock 'n' Roll*“ koje im je ustupio jedan simpatizer, njemački Pirati ističu da im *offline* kampanja nije toliko bitna te da njihovo biračko tijelo „živi na internetu“. Pirati se ne reklamiraju na mreži, njihova *online* kampanja zasniva se na aktivnosti njihovih članova. Kako često ističu, oni ne vode klasičnu političku kampanju i nemaju jasan plan i strategiju za privlačenje glasača¹⁴.

Sa ovako otvorenom komunikacijskom platformom, Piratska stranka privukla je dobar dio neopredjeljnih birača, a prema analizama preuzela je i dio biračkog tijela Lijeve stranke i Stranke Zelenih, koja je osamdesetih gajila sličan buntovnički duh, ali je vremenom postala dio političkog establišmenta. Jasno je da piratske ideje privlače mlađu generaciju koja je najveća snaga pokreta, ali u redovima stranke je i veliki broj građana duboko razočaranih postojećom, konvencionalnom političkom ponudom koji u Piratima vide talas svježine u političkoj areni.

Osim transparentnosti i direktne participacije, program pirata nije koherentan. Tako se mogu čuti najrazličitiji prijedlozi – od legalizacije poligamnih brakova do besplatnog javnog prevoza i obaveznog minimalnog dohotka za sve građane¹⁵. Dakle, kao i cijeli piratski pokret, njemačka frakcija vjeruje u slobodno širenje in-

¹³ Internet tekst „*Web Platform Makes Professor Most Powerful Pirate*“ dostupno na: <http://www.spiegel.de/international/germany/liquid-democracy-web-platform-makes-professor-most-powerful-pirate-a-818683.html>, pristupljeno 30. maja 2012. godine

¹⁴ Internet tekst „*More Trouble for Merkel as Pirate Party Raids Its Fourth State Parliament*“ dostupno na: <http://world.time.com/2012/05/14/more-trouble-for-merkel-as-pirate-party-raids-its-fourth-state-parliament>, pristupljeno 28. maja 2012. godine

¹⁵ Internet tekst „*German Pirate Party Attempts to Reinvent Politics*“ dostupno na: <http://www.spiegel.de/international/germany/germany-s-pirate-party-seek-to-reinvent-politics-a-829451-2.html>, pristupljeno 30. maja 2012. godine

formacija, *online* privatnost i digitalnu demokratiju, ali suštinski njihovoj platformi nedostaje program koji se bavi aktuelnim pitanjima kao što je kriza euro-zone, stav po pitanju fiskalnog pakta koji propagira kancelarka Angela Merkel i sl. Čini se da ih to ne brine mnogo, tačnije imaju važnije interne komunikacijske probleme sa kojima se moraju suočiti kako bi se pripremili za nacionalne izbore 2013. godine. Heterogenost stranke njena je snaga, ipak lako bi mogla postati i njena slabost. Izrazito demokratičan, ali suštinski komplikovan oblik odlučivanja koji propagiraju teoretski je moguć, no u praksi pokazuje mnoga ograničenja. Politička mantra da svaki član ima pravo da učestvuje u raspravi i donosi odluke zvuči obećavajuće, ali osnovno je pitanje koliko je takav sistem održiv i realan. Ako se osvrnemo na ranije pomenuti primjer glasanja za prijedlog Kristofera Lauera, možemo primijetiti da ne učestvuju svi članovi stranke u glasanju. Oko 630 članova glasalo je za Lauerijev prijedlog, a stranka broji oko 25.000 članova. Tu su i super-delegati koji imaju uslovni legitimitet da dodjeljuju grupne glasove preko *LiquidFeedback*-a. Čini se da ipak manjina odlučuje o kretanjima u stranci, što ne iznenađuje jer demokratija bez nekog oblika predstavnštva jednostavno ne može da funkcioniše u velikim grupama.

Situacija bi se mogla dodatno zakomplikovati ako Pirati postanu dio koalicijske vlade sljedeće godine, što trenutno predviđaju njemački politički analitičari. Ako žele da održe sistem likvidne demokratije, zvaničnici Pirata će morati konstanto da se oslanjaju na *feedback* baze što će ih vrlo vjerovatno dovesti u nezavidnu poziciju katalizatora između zahtijeva koalicijskih partnera i stranačkog tijela. Demokratija mora biti efikasna i djelotvorna, što u slučaju Pirata može da se suprotstavi idealu potpune transparentnosti i participacije. Njemački politikolog Franc Valter smatra da stranka koja ima značajnu ulogu u parlamentarnom procesu mora da bude drugačije organizovana¹⁶.

Informacijski *overload* mogao bi da značajno ugrozi Piratsku stranku. Gotovo svaka objava se komentariše ili propituje, a ton koji učesnici diskusije koriste nije uvijek naročito pristojan, prije svega zbog zaštite koju nudi anonimnost. U posljednji nekoliko mjeseci, od kada su zbog izbornih uspjeha Pirati dospjeli u središte njemačke medijske pažnje, stranka se našla na udaru snažnih kritika zbog antisemitskih i ekstremno desnih izjava nekih svojih članova. Izjava jednog od vođa parlamentarne grupe berlinskih pirata, Martina Deliusa, u kojoj je uporedio uspon svoje stranke s onim koji su ostvarili nacisti između 1928. i 1933. uzburkala je političke krugove u Njemačkoj i izazvala ogorčene reakcije. Ipak, izjava, koja je naišla na kritike i u samoj stranci, a od nje se ogradio predsjednik Piratske stranke Sebastian Nerc¹⁷, ne bi trebalo da se shvati kao ishitren Deliusov komentar. Istraživanja pokazuju da postoji potencijal da Pirati pridobiju i dobar dio glasova desničarskih birača.

¹⁶ Internet tekst “*Pirates in Berlin’s City Parliament – What Happens Next?*” dostupan na: [pnhttp://www.goethe.de/ges/pok/sup/enindex.htm](http://www.goethe.de/ges/pok/sup/enindex.htm), preuzeto 01. juna 2012. godine

¹⁷ Internet tekst “*Pirati se uporedili sa Hitlerovom partijom*” dostupan na: <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/318581/Pirati-se-uporedili-sa-Hitlerovom-partijom>, pristupljeno 02. juna 2012. godine

Nasljednici Zelenih?

Mnogi stavovi Pirata su neobićni, često ekstremni, kao posljedica izrazito raznolike strukture članstva. Protestni duh koji sa sobom nose privukao je studente, univerzitetske profesore, naućnike, IT stručnjake, hakere, marginalizovane grupe i sve one koji u pokretu vide nadu za promjene na političkoj sceni. Neformalni pristup politici, fleksibilnost, odsustvo demagogije, *bottom up* komunikacija, pozivanje na osnovna ljudska i građanska prava te bavljenje sve znaćajnijim pitanjima koje nosi digitalno doba ćine da Pirati na političkoj pozornici izgledaju kao nova revolucionarna snaga koja će bitno izmijeniti politički sistem. No, pitanje je da li sistem mođe da se promijeni na talasima prilićno utopijske ideološke platforme. Unutarstranaćka debata još uvijek nije generisala zajednićke političke ciljeve o konkretnim pitanjima kao što su finansijski i razvojni programi. Sve ćešće se od ključnih ljudi u piratskom pokretu mođe ćuti da bi najbolja opcija bila da stranka djeluje uz etablirane političke aktere. Martin Delius u izjavama njemaćkim medijima istiće da pokret ne mođe opstati ako konstantno zauzima fundamentalno opozicioni stav¹⁸. Smatra da, ako Pirati žele da nešto suštinski promijene, ne smiju se ponašati kao da su „sami na svijetu“. Cilj nije da se prekine veza sa tradicionalnom politikom, nego da se ona propituje.

U tom smislu, u političkim krugovima sve više se na Pirate gleda kao na nasljednike Zelenih. Buntovnićki duh koji je osamdesetih godina sa sobom nosio pokret za zaštitu životne sredine danas je potpuno institucionalizovan i asimiliran u politički establišment. Zeleni su suštinski ostvarili svoje osnovne ciljeve, njihov program danas je zastupljen u legislativi savremenih država, a njihovi predstavnici aktivni su na političkoj sceni. Ipak, dio pokreta, koji je ostao razočaran stapanjem Zelenih u politički *mainstream*, u Piratima prepoznaje novi alternativni pravac djelovanja. Sudeći po promjenama koje se već sada osjete unutar pokreta, oni koji oćekuju revolucionare izmjene političkog sistema mogli bi se razočarati. Pirati jesu odraz ćinjenice da se na globalnom nivou osjeća veliko nezadovoljstvo zbog toga što je obićan ćovjek udaljen od centara moći. Iz tog nezadovoljstva nastao je ovaj autentićni protest protiv naćina na koji se donose vaćne odluke, ali njegove ideološke pretpostavke o apsolutnoj transparentnosti i participaciji teško da se mogu ostvariti u političkoj praksi. Dokaz za ovu tvrdnju mođe se pronaći već u prvim aktivnostima piratske parlamentarne grupe u Berlinu koja je odluku o nominaciji kandidata za sudiju pokrajinskog Ustavnog suda donijela iza zatvorenih vrata, dakle bez konsultacija sa bazom preko *LiquidFeedback* platforme ili nekog drugog kanala¹⁹. Mnoga

¹⁸ Internet tekst “*A Party On The Rise, Germany’s Pirates Come Ashore*“ dostupan na: <http://www.npr.org/2012/06/06/154388897/a-party-on-the-rise-germanys-pirates-come-ashore>, pristupljeno 07. juna 2012. godine

¹⁹ Internet tekst “*German Pirate Party Attempts to Reinvent Politics*” dostupno na: <http://www.spiegel.de/international/germany/germany-s-pirate-party-look-to-reinvent-politics-a-829451-2.html>, pristupljeno 02. juna 2012. godine

se pitanja nameću u raspravi o transparentnosti i participaciji - da li svaka ideja treba da se već u inicijalnoj fazi izloži raspravi i glasanju na mreži ili je razumnija opcija da se prvo u manjoj grupi postigne konsenzus oko osnovnih pretpostavki, ili koliko je praktično primjenjiv *live streaming* koncept razmjene ideja, bez selekcije u smislu njihovog značaja, koji predviđa da članovi stranke moraju pratiti sve debate, što podrazumijeva gotovo konstantno prisustvo na mreži.

I dok Pirati pokušavaju da pronađu odgovore na ova pitanja, vodeće stranke u Njemačkoj već su poduzele prve strateške korake kao reakciju na iznenađujuću uspjeh svojih rivala. Grupa bliska socijaldemokratima nedavno je predstavila projekat „D64“, internet platformu za predstavljanje političkih programa s ciljem da „pripreme Njemačku za digitalnu demokratiju“²⁰. Hrišćansko-demokratska unija odgovorila je osnivanjem *online* foruma pod nazivom „CNetz“. Ako se ove kopije pokažu efikasnim i ponude bolje alternative istim dilemama, piratska ideološka baza mogla bi biti ozbiljno poljuljana. Problemi sa kojima se suočavaju Pirati u mnogo-me su slični onima koji prate anti-globalistički pokret *Occupy Wall Street* u SAD-u. Oba pokreta imaju suštinske strukturalne probleme koji proizilaze iz horizontalnog hijerarhijskog modela organizacije. Obećanje jednakosti u procesu donošenja odluka onemogućava stvaranje autoritativnog glasa koji bi dugoročno zagovarao njihove ciljeve. Čini se da je kompromis sa političkim *mainstream*-om ipak neophodan. Sistem pokazuje volju za promjenom, ali ne prihvata radikalne korake.

Koliko će novi mediji izmijeniti koncept shvatanja demokratije i da li će ona u budućnosti biti uspješnija ostaje da se vidi. Suštinski, *online* mediji imaju potencijal da unaprijede političko komuniciranje i participaciju građana koja je u očiglednoj krizi na globalnom nivou. Realno je očekivati da će kroz pokrete kao što je piratski internet doprinijet većoj informisanosti i učešću građana u političkoj debati, ali govoriti o „elektronskoj Agori“ zvuči previše optimistično, bar kada je riječ o sadašnjim perspektivama. Kako smatra Klaus Kamps²¹, bitno je socijalno oblikovanje tehnologije kao sinteze predstavljanja sadržaja od strane komunikatora i motiva i sposobnosti onih koji primaju informacije. Pitanja medijske pismenosti i kompetentnosti građana, fragmentacije publike, te afirmacija jednakosti i interesovanja za politiku neizbježna su u raspravi o komunikaciji na mreži. Piratske stranke artikulišu pažnju ka nekim veoma bitnim dilemama digitalnog doba, ipak od ovog pokreta ne treba očekivati revolucionarne promjene. Njihova težnja ka stvaranju direktne demokratije kroz promjenu institucionalne, hijerarhijske strukture teško je ostvariva, ali afirmacija dijaloškog potencijala političkih aktera i građana kroz nove medije realan je i relativno lako dostižan cilj.

²⁰ Internet tekst „*Germany's Pirate Party: The ayes have it*“ dostupan na: <http://www.economist.com/node/21553484>, pristupljeno 07. juna 2012. godine

²¹ Kamps, Klaus. (2011: 291-292) „*Internet i politika*“ u „Menadžment političke komunikacije“, Beograd: Konrad-Adenauer-Stiftung Menadžment političke komunikacije“

GREŠNI „RAZUM“ HRVATSKIH VODEĆIH ELITA U ODNOSU NA SRBOCID HRVATSKE DRŽAVE 1941-1945.

(„Teorija definicionizma“ i sociološki faktori geneze nacionalne kulture)

Činjenica, na koju je pored ostalih ukazao i Horowitz, naime, da je u različitim evropskim zemljama (iste tj. zajedničke istorijsko-kulturološke tradicije – prim. autora) došlo do različitog tretmana ljudskih populacija (u nemačkoj zoni uticaja je izvršen genocid, u italijanskoj ne) implicira potrebu razmatranja uticaja svake singularne nacionalne kulture na lokalno interpretiranje i primenu postulata te bazične tradicije.

Proverimo odgovarajuće postavke „Teorije definicionizma“ u odnosu planiranje, organizovanje i izvršenje Srbocida 1941-1945. Želim dakle da stavim na jezičko-filosofsku i socijalno-psihološku proveru jedan mogući esencijalni aspekt formiranja hrvatskog mentaliteta tj. nacionalnog identiteta, koji sam već 1994. ponudio na diskusiju¹:

Da li je moguće da hrvatske vodeće (intelektualne, klerikalne, političke) elite jednim velikim delom žive sa jednim (socijalizovanim i) istorijski uslovljenim kompleksom manje vrednosti, koji permanentno prenose na sebi (intelektualno, klerikalno, politički) potčinjene sunarodnike?

Da li su prepoznatljivi i dokazivi latentni pokušaji kompenzovanja tog kompleksa manje vrednosti putem forsiranog gajenja i demonstriranja jednog kompleksa više vrednosti i to po (skoro) *svaku* cenu?

Čak i po cenu – genocida?

Indicije, koju bi govorele u prilog ove pretpostavke dolaze već od Ante Starčevića: „Hrvati su jedan gospodarski narod (...) Hrvati su ti, koji su potukli Avare (...) pred Hrvatima je drhtao i moćni bugarski car Samuilo...“, itd.

Ivo Omrčanin, koji je decidirano optužio Srbe za „genocid nad Hrvatima“ ide i jedan (glorifikujući) korak dalje:

„Hrvatska internacionalna politika je uvek nosila pečat povezanosti sa drugim narodima. 1102. god. Hrvati su sklopili jedan savez sa Mađarima (Pacta conventa) i tako je nastao hrvatsko-mađarski dualizam, koji je posle proširivan drugim centralnoevropskim savezima (...) 01. januara 1527. god. izabrali su Hrvati jednog Habzburgovca (Ferdinanda) za svog kralja (...)“

¹ Uporedi: V. Umeljic, *Die Besatzungszeit und das Genozid in Jugoslawien 1941-1945*, Graphics High Publishing, Los Angeles, 1994.

Nažalost, Habzburgovci nisu razumeli hrvatsku vernost, naročito u 19. veku, kada su zajedno sa Mađarima počeli da oktroiraju hrvatsku suverenost i da apsolutistički vladaju svojim carstvom. **Da li je to bio uzrok Prvog i Drugog svetskog rata i time svih posledica?** (podvučeno od strane autora)²

Neko se dakle usudio da darne u Hrvate i odmah je došlo do svetskih ratova (!?)

To dalje nalazi svoj odraz i u jezuitskom kalendaru iz 1942. godine, u kome je Hrvatska redom „slobodna, velika, Božija, papina, krunisana, plemenita, nepobediva, ponosna, verna, srećna, mučenička“ ...

Mora se uzeti u obzir i činjenica da je Vatikan u 16. veku zaista Hrvatima namenio ulogu i podario počasni naziv „ante murale christianitatis“ („prethodnica“ ili „predziđe hrišćanstva“).³ Time je Vatikan, doduše, samosvojno re-definisao hrišćanstvo i proglasio ga isključivo rimokatoličkom konfesijom.

Istovremeno je implicirano, šta se očekuje od za to geopolitički predestiniranih hrvatskih graničara rimskog katolicizma ka istoku: a) da brane granice okcidentalnog dela Evrope od islama (i hrišćanskog pravoslavlja i b) da budu prvi pri širenju rimokatoličkog uticaja na ostatak Evrope.

Jedan usamljeni i sasvim drugačiji hrvatski intelektualac, i verovatno najveći hrvatski književnik svih vremena, Miroslav Krleža, atestirao je svojim sunarodnicima 1926. godine sasvim druge istorijske i socijalno-psihološke konstante, i jednu sasvim drugačiju egzistencijalnu stvarnost:

“... Već 1 000 godina traže Hrvati jednog gospodara, koji bi njima vladao. Od mađarskog Kolomana (godine 1102.) pa do susreta u Križevu (godine 1526.), kada se po prvi put pojavljuju Habzburgovci a papski izaslanik u Budimu to s pravom naziva “Trovarsi altro Signore” (“Traženje drugog gospodara”), od borbe protiv Mađarske pa do današnjih dana, motiv je uvek isti – hrvatstvo traži nekoga, kome bi se potčinilo, sa kim bi potpisalo jedan politički ugovor da bi se, potom, sledećih četiri stotine godina bunilo protiv tog ugovora...”

Glavna osobina malograđanskog hrvatstva je, pre svega, da ono pogrešno misli i da ispravljanje svog pogrešnog razmišljanja isuviše kasno sprovodi. Malograđansko, pseudo-gospodarsko hrvatstvo pati od borniranog kompleksa manje vrednosti u sociološkom smislu i ako je išta u hrvatskoj prošlosti deplasirano i tragikomično, onda je to ono prazno dočaravanje jedne imaginarne aristokratske, plemenite hrvatske prošlosti...

Hrvatsko stanje je jedna ivična egzistencija još od vremena Karolinga i sve hrvatske veličine nose stigmatu zanemarenih i zaboravljenih ivičnih egzistencija. Na ivici rimske i kasnije cezaropapističke Evrope, na ivici Vizantije i Istambula, na ivici Budinskog feuda i baroknog Beča ili danas, na ivici centralističkog Beograda...”⁴

² Omrcanin I., *Kommentare ueber die Broschüre „Kroatische Priester ermordet von den Tschetnikern und Kommunisten“*, von Dr. Ivo Omrcanin, Muenchen, Universitaetsbibliothek Frankfurt a. M., 1955.

³ Ibid, V. Umeljic, *Die Besatzungszeit und das Genozid...*

⁴ Miroslav Krleža, *Deset krvavih godina*, 1926, Zagreb

Ovaj stav Miroslava Krleže nesumnjivo predstavlja jednu radikalnu opoziciju u odnosu na ogromnu većinu pripadnika hrvatskih vodećih elita. U oba slučaja, međutim, nije toliko važna forma iskaza, već njegova sadržina odnosno kompatibilnost sa proverljivim i time verodostojnim istorijskim izvorima. Tek tada se može konstatovati, koji od ova dva suprotstavljena stava pre odgovara istini (koji od njih verbalno reflektira stvarnost) a koji je pre samo jedan pokušaj re-definisanja stvarnosti i psihogoškog etabliranja jedne subjektivne, jedne interesno uslovljene „stvarne stvarnosti“.

To ispitivanje će istovremeno doprineti razumevanju činjenice, zašto su upravo Srbi bili odabrani kao ciljna grupa genocida hrvatske države 1941-1945.

„Nepobediva“ tj. „slobodna“ i „suverena“ Hrvatska je teško spojiva sa istorijski verifikovanom činjenicom da su Hrvati (čija srednjevekovna država, inače, među savremenicima nikada nije dostigla nivo tj. zaslužila/dobila epitet „velika“) 1102. godine bili ubedljivo vojno *poraženi* od strane Mađara i sledstveno postali njihovi *podanici*.

To znači da su postavke Iva Omrčanina o Hrvatima, koji sklapaju inicijalne „centralnoevropske saveze“ i time se svesno apostrofiraju kao inicijatori, i pioniri ranih evropskih integracija bespredmetne a o njegovoj tezi da je „nerazumevanje u odnosu na Hrvate“ rezultiralo svetskim ratovima nije potrebno ni govoriti. Za razliku od njih, srpska država je sve do 14. veka bila nezavisna i suverena, i najveća regionalna sila Balkana. Ta neosporna državnost je od strane Osmanskog carstva definitivno ukinuta tek polovinom 15. veka i Srbi je opet, i sopstvenim snagama uspostavljaju u 19. veku.

Isticanje urođene „plemenitosti“ i „ponosa“ Hrvata je u slučaju ovde nedvosmisleno impliciranog uopštavanja, isto kao i u odnosu na sve druge nacije sveta, samo jedna floskula – u svakoj naciji se nalazi čitav dijapazon ljudskih osobina. Ovo uopštavanje postaje u konkretnom slučaju problematično i na pr. radi „Istorije tridesetogodišnjeg rata“ Friedrich Schiller-a i njegovog zgražanja nad „strašnim hrvatskim bandama“, koje su po osvajanju Magdeburga „uživale bacajući živu protestansku decu u vatru“ ili pak zbog narodne poslovice, nastale posle tog rata u nemačkom govornom području a koju je P. Grizogono naveo u svom pismu Alojziju Stepincu: „Bože, sačuvaj, nas kuge, gladi i Hrvata“.

Što se tiče one vrlo esencijalne determinante hrvatskog nacionalno-konfesionalnog identiteta („ante murale christianitatis“), ona se – kao što je rečeno – sastojala iz uloge branitelja od Turaka i od uloge širenja rimokatolicizma ka istoku. U odnosu na „hrvatsku odbranu Evrope“, međutim, opet stoje Srbi kao „remetilački faktor“ ove hrvatske predstave stvarnosti.

Pozanto je, da je čak i kurijski kardinala Tisserant u martu 1942 konfrontirao tadašnjeg predstavnika „Nezavisne države Hrvatske“ u Vatikanu, dr Rušinovića, sa konstatacijom da „Srbi u tom pogledu imaju još veće zasluge od Hrvata“. To činjenično stanje poznaje i potvrđuje u više nego dovoljnoj meri evropska istorijska nauka, na pr.:

„Srbi, koji danas žive u Hrvatskoj su potomci slobodnih hrišćanskih seljaka-ratnika (...) koji su se već u 16. veku naselili u graničnom području prema Osmanskoj carevini, na „Vojnoj granici“ ili „Krajini“. Oni su ranije bili direktno podređeni Ministarstvu rata u Beču. Bili su obavezni na stalno služenje u graničarskim trupama i stoga oslobođeni svih nameta, bili su dakle slobodni.

Hrvatski seljaci, koji su živeli u njihovoj zaleđini, bili su naprotiv zavisni od svojih mađarskih gospodara, bili su faktički zavisni kmetovi i njihovom zemljom se upravljalo iz Budimpešte a ne iz Beča. Slobodni srpski seljaci-ratnici su uvek pomalo s visine gledali na svoju neslobodnu hrvatsku braću...“⁵

Na putu ispunjavanja drugog zahteva iz premise „ante murale christianitatis“ opet su stajali Srbi kao prepreka. Jer kao što su Hrvati bili najistočniji rimokatolički činilac u ovom delu Evrope, tako su i Srbi bili najzapadniji pravoslavni činilac ovde. I - Srbi su većinski ostali verni svojoj konfesiji i samo u manjem broju konvertirali u islam ili katoličanstvo. To znači da ni na ovom polju Hrvati nisu bili u situaciji da obznane neke svoje značajnije uspehe.

Gornje činjenice, dakle, govore o jednoj interesnoj rekonstrukciji istorije sa hrvatske strane, o jednoj pokušanoj re-definiciji stvarnosti (= istine) i o pokušaju psihagoškog etabliranja te nove „stvarne stvarnosti“ u svesti svoje nacije i, naravno, šire. To bi, dakle, istovremeno bile i indicije koje bi po mogućnosti govorile u prilog gore pretpostavljene egzistencije socijalnih kompleksa manje vrednosti i njihovog pokušanog kompenzovanja putem forsiranog demonstriranja kompleksa više vrednosti.

Ono što je na lokalnom nivou, dakle, svo vreme i bitno ometalo etabliranje ove samosvojno re-definisane „stvarne stvarnosti“, to je bila ne samo principijelna inkompatibilnost ove predstave o stvarnosti sa stvarnošću (jer „relativistička ikona“ Friedrich Niče je na pr. tvrdio: „Ne postoje činjenice, već samo interpretacije“, zar ne?). To je, međutim, vrlo lako moglo da bude shvaćeno tj. ideološki redukovano i konkretno projicirano na egzistenciju, i istorijsku stvarnost Srba.

Da sumiramo:

- Hrvatska predstava stvarnosti „nepobediva/slobodna/suverena Hrvatska“ i stvarnost jedne već 1102. pobeđene i potčinjene, zaposednute i anektirane Hrvatske sa stanovništvom, koje sada većinski pripada masi obespravljenih mađarskih kmetova (Srbija sve do polovine 15. veka - a potom od 19. veka opet - slobodna i suverena).

- Hrvatska predstava o stvarnosti, kao nacionalnoj zajednici „plemenitih i ponosnih“ Hrvata i istorijska svedočanstva onečovečene svireposti istih (odgovarajuća verodostojna svedočanstva u slučaju Srba nisu ušla u verifikovanu istoriju Evrope).

- Hrvatska predstava o stvarnosti, o sebi kao „braniteljima Evrope“ i etablirana istorijska nauka, koja prepoznaje Srbe kao bitne činioce i – u najmanju ruku većinske tj. esencijalne - nosioce „Vojne krajine“.

⁵ Dorothea Gräfin Razymovski, Geschichtsmagazin „Damals“, Heft Nr. 2, Stuttgart, Februar 1992

- Hrvatska predstava o stvarnosti, o sebi kao militantnim i sposobnim misionarima, koji uspešno šire rimokatoličku konfesiju ka istoku Evrope (a već prvi istočni susedi su Srbi, koji većinski ostaju imuni na ovo misioniranje).

- Hrvatska predstava o stvarnosti, o jednoj istorijskoj „Velikoj Hrvatskoj“, koja bi trebalo da obuhvati Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Vojvodinu, Bosnu, Hercegovinu i velike delove Crne Gore. Etabilirana nauka, koja čak i u očima hrvatskih političkih gospodara i tutora – kao što na pr. potvrđuju već navedeni austro-ugarski popis stanovništva iz 1910. ili studija nemačkog generalštaba iz vremena 2. svetskog rata – jasno razlikuje već između Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, dok se druge, gore navedene geopolitičke celine uopšte i ne pominju kao mogući sastavni delovi Hrvatske (Srbija, od strane savremenika i istorijske nauke apostrofirana sve do polovine 14. veka kao najveća regionalna sila Balkana a potom od početka 20. veka ne samo kao ozbiljna pretnja katoličkoj velesili Austro-Ugarskoj, već potom i kao ratni pobednik u 1. svetskom ratu).

- Hrvatska predstava o stvarnosti „Ponosna Hrvatska“ (u jezuitskom kalendaru iz vremena 2. svetskog rata), stoji u toj istoj funkciji i poseduje jednu dvostruku strukturu. To leži na obrazloženju ove tvrdnje, koju su učeni hrvatski jezuiti postavili: **„... jer kulturu su u srednjem veku samo katolička crkva i njeni sveštenici nosili i dalje predavali...“** (podvučeno od strane autora). Funkcija ove postavke je, sigurno, homogenizovanje (nacionalni ponos) i dosledno veličanje (kultura) hrvatskog nacionalnog identiteta (lokalni faktori kulturološke tradicije), kao i bezuslovno podvlačenje esencijalne uloge rimokatoličke crkve pri formiranju tog identiteta (opšti faktor kulturološke tradicije). Pozitivistička komponenta ove jezičke strukture se ogleda u konstrukciji, da je katolički klir bio jedini nosilac i čuvar kulture, te da Hrvati eto smeju, mogu (moraju) da budu ponosni, jer pripadaju uživaocima iste (unutrašnji pozitivni faktor homogenizacije nacionalnog identiteta, kao posledica opšte kulturološke tradicije). Time se, svakako, opet jednom re-definiše naučno-istorijsko saznanje (stvarnost, istina), da je Vatikan preko 1 000 godina uspešno blokirao svako praktikovanje i svaki dalji razvoj prirodnih i socijalnih nauka, kao i umetnosti, i supstituisao sve duhovne delatnosti čoveka u svojoj sferi uticaja sopstvenom teologijom. Negativistička komponenta ove jezičke strukture se ogleda u modusu isključivosti ove konstrukcije, jer ona doslovce implicira da ne-katolici ne pripadaju uživaocima kulture, oni znači nemaju kulture a time ni razloga za „ponos“ (spoljni negativni faktor homogenizacije hrvatskog nacionalnog identiteta, kao posledica opšte kulturološke tradicije). Verovatno je nepotrebno podsetiti, da su (ne samo) tada aktuelni i „nekulturni“ ne-katolici bili Jevreji, Romi i Srbi, narodi-žrtve trajućih genocida.⁶

⁶ Ovaj modus isključivosti pri re-definisanju jednog „evropskog identiteta“ ostao je na snazi do današnjeg dana: „U neposrednom susedstvu Evrope nalaze se dve zasebne civilizacione sredine: Jedna je islamsko-arapski svet a druga se proteže od delova bivše Jugoslavije do Rusije, Belorusije i Ukrajine...“ (neprevidivo – ovde se apostrofiraju pravoslavno-hrišćanske slovenske zemlje). V. dalje u poglavlju „Značaj predložene hipoteze u našem vremenu“ (V. Umeljic, *Besprechung der deutschen Vorlage zu einer ‚Weltmacht im Wartestand‘*. International Bertelsmann Forum, Berlin, 03.-04. Juli 1998.).

- Закључно, хрватска представа о стварности једне „срећне Хрватске“ (исто тако у језуитском календару из времена 2. светског рата) скоро да не заслужује било какав коментар, јер – шта би то требало да значи? „Срећна“ – можда у смислу просека заступљености тог осећаја код становништва? Чак, међутим, ако и за тренутак занемаримо чињеницу да таквих репрезентативних анкета до тада никada није било (као и да је у принципу свако паушалizовање бесмислено), један статистички просек у овом случају теško може да заиста рефлектира стварност у једино релевантном смислу *istine* (један пример садржава истине у статистичком просеку: ако на пр. један поседник сто милиона долара уђе у један бар, у коме седи девет незапослених бескућника, онда просек иметка ове групе људи у dotичној просторији математички износи од тог тренутка десет милиона долара по глави, иако оних девет незапослених једва могу себи да plate једну kafу). Istовремено је и теško замислити да су они, који су на овај начин заступали овакве ставове, могли заиста да и себе same smatraју срећним људима. Јер, психолошко-empiriјски гледано, срећни (опуштени, задовољни, позитивно настројени) људи по правилу не zazivaju зло другима, то чине prevashodно они, који нису опуштени/zadovolјни/pozitivno настројени (срећни), који dakle тек кроз iniciranje и realizaciju тог - другима namenjenog - zla postaju (možda) срећни.

Srbi, значи, овом konstelacijom okolnosti postaju nolens volens pogodni kao objekat stilizacije u smislu јednog važnog (negativnog) homogenizujućeg faktora hrvatskog nacionalnog identiteta, čime postaju i јedan optimalni fokus projekcije hrvatskih sopstvenih frustracija i strahova, istorijskih porazanja i poraza, gubitništva i neuspaha, koji se inače u istorijskoј perspektivi neminovno dešavaju svima, ali pre svega odnosno češće i lakše broјčano malim narodima, kao što su Hrvati (ili, naravno, i Srbi).

U овом kontekstu dobijaju reči minhenskog đaka i uticajnog hrvatskog umetnika na prelazu 19. u 20. vek Isidora Kršnjavog, koji spremno podržava stav Ante Starčevića u odnosu na „Srpsko pitanje“, јedan novi kvalitet:

“Bilo je јedno vreme, kada se pisalo, da bi sve Srbe trebalo utući sekirom. Ova misao ima nešto u sebi i to nešto vrlo važno – **time se, naime, otvoreno i konsekventno imenuje način, na koji se hrvatska misao da ostvariti...**” (podvučeno od strane autora).

Isidor Kršnjavi je, dakle, овом svoјom „otvorenom i konsekventnom“ izjavom postao јedan od krunskih svedoka značajnog uticaja *lokalnih* faktora razvoja tj. interpretacije opšte kulturološke tradicije - ovde apostrofirani prioritet јedne *partikularne* „hrvatske misli“ odnosno samo *partikularnog* hrvatskog nacionalnog interesa, koji bi po njemu trebalo slediti i realizovati *putem masovnog (genocidnog) ubistva јednog drugog naroda*, umereno rečeno, vrlo je indikativan.

Na овом primeru možemo još јednom da - prevazilaženjem dogovornih granica pojedinačnih nauka - potvrdimo prednosti interdisciplinarnog naučnog postupka i značaj prepoznavanja konstitutivne jezičke ligature u odnosu na sve oblasti delanja ljudskog duha: Različite nauke će tu (јednu te istu) izjavu, naime, inicijalno okvalifikovati na verovatno različit način (različitim rečima) i u suštini doći do smisljeno istog *bazičnog* zaključka (traženje istine u jeziku putem jezika):

Za politikologiju na pr. ovo je jedna značajna indicija razvoja totalitarističke misli u jednoj društvenoj celini, za pravne nauke jedan pokazatelj, koji vodi ka formiranju jednog genocidnog dolus specialis-a, za istoriju bi to mogao da bude jedan dokaz ideološkog kauzalnog faktora pri sledstvenim događanjima a za sociologiju jedan primer „militantno-nasilnih pokušaja obezvređivanja i poništavanja civilizacijsko-kulturoloških dostignuća u jednom društvu“ (R. Albrecht).

Primerena *jezička* kvalifikacija (filosofija i njeni imperativni etičko-moralni parametri) jednog ovakvog stava, međutim, bila bi – ovo shvatanje i zastupanje „hrvatskog nacionalnog interesa“ bilo je ne samo rasističko i šovinističko, već i lišeno svakog morala, i svake humanističke etike.

Ovaj zahtev Isidora Kršnjavog bio je, naime, već jedna individualna (i usled društvenog statusa i javnog uticaja autora Kršnjavog socijalno relevantna) patološka refleksija stvarnosti jednog u velikoj meri dehumanizovanog bića. U konkretnom slučaju to pripada *i prvom genocidnom činu Srbocida* (jezik razlaže i obrazlaže nas same, i reč je delo).⁷

Ovaj „programatski“ predlog („Sve Srbe utući sekirom“) bi, dakle, po samoshvatanju Isidora Kršnjavog i njemu sličnih hrvatskih autora, trebalo u ovom konkretnom slučaju da bude jedan specifični nacionalno-hrvatski udeo i time singularni sastavni deo opšte kulturološke tradicije rimokatoličkog dela Evrope (znači – hrvatski individualni prilog u smislu „onoga što odgovara oznaci partikularnog i fenotipski uslovljenog nacionalno-kulturološkog nasleđa, ono što mi u svakodnevnicu zovemo i „ljudska priroda“ odnosno mentalitet (= identitet)“?

Nepredvidivo je, međutim, da jedan ovakav stav predstavlja u prvoj liniji jednu poraznu diskvalifikaciju i dehumanizaciju, hipoteku ali i tešku uvredu za svoj sopstveni (hrvatski) narod, kao i da jedno ovako devijantno i nehumano poimanje stvarnosti značajno kompromituje i svaki legitimni vid sleđenja, i realizacije dotičnog (a principijelno i *svakog* pojedinačnog) nacionalnog interesa.

To goruće „Srpsko pitanje“ je bilo aktuelno, znači, i početkom 20. veka a recepte za njegovo rešavanje je nudila opšta kulturološka tradicija okcidentalnog dela Evrope, kojoj su pripadali i pripadaju i Hrvati. Izgledalo je prvobitno da Prvi svetski rat konačno pruža pravu šansu. Srbija se našla suočena sa nadmoćnom katoličkom velesilom Austro-Ugarskom, čiji deo su činili i njeni hrvatski podanici a potom i sa Nemačkom i Bugarskom.

Srbi, međutim, dobijaju taj rat i (jedna ovakva) hrvatska predstava o stvarnosti doživljava još jedan značajni udarac, oni opet jednom nisu „nepobedivi“ i sada postaju čak manjina u jednoj državi, koju su srpski ratni pobednici omogućili. To je bio

⁷ Naravno da će i prethodno pomenute partikularne nauke vrlo brzo doći do (ili empirijski poći od) istog zaključka, naime, da je Istupanje Kršnjavog bilo „rasističko, šovinističko i lišeno svakog morala, i svake humanističke etike“. Time će one, međutim, već same od sebe prevazići svoje granice i poslužiti se filozofskom metodologijom jezičkog vrednovanja činjenica prema kriterijumima etike i morala (jezik kao ligatura između svih oblasti duhovne delatnosti čoveka i kao bazično-kauzalna konstanta stvarnosti).

onaj gore pomenuti eksperiment, onaj do tada prvi pokušaj političkog i socijalnog ujedinjavanja dva konfesionalno razdvojena i zavađena evropska naroda, i jedini te vrste, sve od Velike šizme 1054.

Sve do Drugog svetskog rata potom traju intenzivni pokušaji Vatikana i hrvatskog katoličkog klira da se izbore za dominaciju Vatikana u ovoj novoj državi i da privedu Srbe unijaćenju, i pokatoličavanju. I ti pokušaji se završavaju neuspehom.

Drugim svetskim ratom situacija se opet radikalno menja.

Adolf Hitler nasilno razbija Jugoslaviju, on je pokrovitelj Hrvata i odlučni neprijatelj Srba, kako racionalno tako i emocionalno. Hrvati (hrvatski politički, intelektualni i klerikalni ekstremisti) od njega dobijaju jednu „Veliku Hrvatsku“, kakvu njihova i opšta istorija do tada nije poznavala, i dobijaju od njega pokriće za sve što žele da preduzmu protiv srpskog „remetilačkog faktora“.

Srbi su sada odjednom jedna obespravljena i već vrlo temeljno dehumanizovana manjina pod hrvatskom jurisdikcijom, pobeđeni (od strane „Sila osovine“), razoružani i bez ikakve pravne ili fizičke (osim sopstvene) zaštite.

Klasični recepti kulturološke tradicije okcidentalnog dela Evrope – primena radikalne fizičke represije i pokatoličavanje – u rukama tadašnjih hrvatskih vlastodržaca ekscesno se potenciraju, dolazi do genocida nad Srbima (Jevrejima, Romima).

Svoju ukorenjenost u toj kulturološkoj tradiciji vodeće hrvatske elite podvlače, pored ostalog, i permanentnim pravljenjem egalizujućih verbalnih ligatura između Srba i klasičnog vatikanskog objekta ksenofobije i represije, Jevreja:

Tako se jednom tvrdi (i učestalo citira) da su tek Jevreji pod Mojsijem doneli Srbe i to kao jednu „zaraznu bolest“ iz Egipta (po Ante Starčeviću), jednom da su abortuse u Jugoslaviji između dva svetska rata vršili pre svega srpski i jevrejski lekari (nadbiskup i predsednik Hrvatske biskupske konferencije Alojzije Stepinac), objašnjava se da je „politika čvrste ruke“ istovremeno i jedan obračun sa „trulim zapadnoevropskim demokratijama iza kojih stoje najveći zločinci u istoriji čovečanstva – svetsko jevrejstvo i slobodni zidari“ (katolički sveštenik Franjo Kralik), jezuitski kalendar iz 1942. pronalazi i jednu samosvojnu istorijsku paralelu između delanja (govora, jer – reč je delo) Srba i Jevreja: „Godine 33. govorio je sam đavo kroz jevrejska usta protiv Božijeg sina a u godini 1937. govorio je isti đavo kroz srpska usta protiv Hristovog zamenika...“, itd.

Ponuđeni model za razmišljanje u odnosu na uticaj lokalnih faktora istorijsko-kulturološke tradicije na genezu genocida, znači, u konkretnom slučaju (Srbocid hrvatske države 1941-1945.) glasi:

Tadašnji hrvatski (svetovni i delom klirski) vlastodršci deluju *genocidno* i neumorno podvlače da je to njihovo delanje potpuno „u skladu sa katoličkom verom i sa učenjem katoličke crkve“. Oni forsiraju – pored proterivanja i masovnih ubistava – i nasilno pokatoličavanje srpske ciljne grupe žrtava (*opšta* kulturološka tradicija okcidentalnog dela Evrope).

Oni time istovremeno rešavaju i jedan samopostavljeni (autokonstruktivni) „problem“ sopstvene nacionalne kulture, sopstvene - i po mogućnosti kroz uticaj vekovima naraslih socijalnih kompleksa manje vrednosti uslovljene - predstave o „stvarnoj stvarnosti“, koju već gola egzistencija i istorijski utemeljena stvarnost pravoslavnih Srba neprekidno postavlja u pitanje (specifični *lokalni* faktori kulturološke tradicije okcidentalnog dela Evrope).

Već oslovljeno, masivno i konsekventno relativizovanje, i poricanje Srbocida 1941-1945. od strane hrvatske političke, klerikalne i intelektualne elite (treći i završni genocidni čin) uslovljeno je, naravno, ne samo već navedenim inividualno-psihološkim i socijalno-psihološkim faktorima.

Ono je uz to bitno utemeljeno i potencirano jednim smislenu *istim* (odbojnim) stavom Vatikana u odnosu na ova zbivanja, koji je odmah po završetku rata počeo da nedvosmisleno i konsekventno biva propagiran, i praktikovan.

To znači da je gore apostrofirani i specifično hrvatski (odbojni) stav u odnosu na sopstvenu istoriju i pri tome uslovljen kako lokalnim (nacionalno-hrvatskim), tako i opštim (rimokatoličko-istorijskim) faktorima kulturološke tradicije okcidentalnog dela Evrope. Podsetimo se stoga još jednom prvo na neposredni posleratni stav Vatikana u odnosu na jevrejske žrtve genocida i naciste (Holokaust):

- Kardinal Montini, potonji papa Pavle VI. je bio onaj vatikanski kardinal, koji je po brojnim istorijskim svedočenjima bio odgovoran za organizovanje vatikanskih „pacovskih kanala“, kojima su po završetku 2. svetskog rata mnogobrojni nemački (slovački, baltički hrvatski, itd.) ratni i genocidni zločinci – Adolf Eichmann, Josef Mengele, hrvatski biskup Šarić, Ante Pavelić, itd. – izbegli u Južnu Ameriku...

- Papa Pije XII. je 1949. paušalno ekskomunicirao sve komuniste sveta iz rimokatoličke crkve. Zašto nijedan katolički Nemač, kao učesnik u zločinu genocida, zašto čak ni katolički kršteni Adolf Hitler nikada nije bio ekskomuniciran iz rimokatoličke crkve?

Teoretski, na ova pitanja bi mogao da definitivno odgovori samo Vatikan otvaranjem svojih arhiva i zauzimanjem jednog nedvosmislenog stava u odnosu na ovu problematiku. Dokle god to nije tako, međutim, nauka ali i sam Vatikan moraju da žive sa jednim vrlo širokim dijapazonom potencijalnih a ponekad i samo špekulativnih odgovora.⁸

⁸ Na pr. da li je to, možda bio jedan „akt hrišćanskog milosrđa“ u odnosu na ove zločince, koji njihove jevrejske, srpske i romske žrtve nikada nisu doživele? Da li je tada u Vatikanu odnela prevagu neka arhaično-konzervativna frakcija, koja se priklonila smislu Hitlerove izjave „Ne postoji bitna razlika između nacional-socijalizma i katoličke crkve (...) ja činim samo ono isto, što je crkva činila 1 500 godina, samo sada još temeljnije...“? Da li je vatikanska hijerarhija (njeni esencijalni nosioci vlasti odlučivanja) pala na ispitu moralno-etičke i političke odgovornosti iz razloga ljudske slabosti, straha, zbunjenosti, nedoraslosti situaciji? Da li je „nepogrešivost papa“ onemogućavala promenu političkog kursa uprkos saznanju o strahotnim zbivanjima, pa čak i po cenu da se ta zbivanja i dalje dešavaju, itd. Ovi i svi drugi mogući odgovori, međutim, ostaju špekulacija, sve dok se ne provere verodostojnim istorijskim izvorima u dovoljnom broju. Dotle se samo mogu postavljati naučno verovatne teze i stavljati na diskusiju.

Za razliku od druga dva velika genocida evropskog 20. veka, jedan konstitutivni element Srbocida je bilo nasilno pokatoličavanje ciljne grupe žrtava, koje je 1941-1945. vršio hrvatski rimokatolički klir, uz znanje i očiglednu blagonaklonost Vatikana.

U ovom kontekstu, dakle dobijaju gornja pitanja (zašto je Vatikan organizovao bekstvo katoličko-hrvatskih genocidnih zločinaca – ali ne i njihovih bosansko-*muslimanskih* pomagača - od pravde odnosno zašto nijedan od istih nikada nije bio ekskomuniciran iz rimokatoličke crkve) jednu još značajniju, jednu mnogo eksplicitniju težinu.

Ova treća (klerikalna) komponenta Srbocida u „NDH“, dakle, sužava mogućnost špekulacija i nudi jednu realnu šansu približavanju istini o ulozi Vatikana na Balkanu 1941-1945. (a posledično i u odnosu na druga dva genocida tog vremena).

Ta šansa, znači, leži u činjenici da je odnos međusobnih uslovljavanja opšte kulturološke tradicije i njenih lokalnih faktora uticaja u tadašnjoj Nemačkoj, i u tadašnjoj Hrvatskoj očigledno imao različita težišta:

U nacističkoj Nemačkoj je bila evidentna enormna prevaga aktuelne rasističke ideologije nad tradicionalnim crkvenim legalizmom, u Hrvatskoj je vladajuća rasistička ideologija bila esencijalno utemeljena na jednom arhaično-fundamentalističkom poimanju rimokatoličke kulturološke tradicije („sveti rat“, „krstaški pohod“, „i Presveta Devica Marija se danas bori na istočnom frontu za pobedu fašizma“, itd.).

U Nemačkoj je rimokatolička crkva, znači, bila u znatnoj meri potisnuta na rub zbivanja i njen radijus uticaja na odluke političke vlasti u zemlji je bio vrlo redukovan. U Hrvatskoj, naprotiv, katolički klir je bio u epicentru svih događanja, poluge političke vlasti su mu stajale na raspolaganju i po pravilu zavisile od njegovog blagoslova, kontakt sa Vatikanom je bio permanentan i intenzivan.

Tu je, znači, i od samog početka bilo ostvareno jedno simbiotičko prožimanje i institucionalno umrežavanje uticaja (reči i delanja) lokalne klerikalne elite vaticanske hijerarhije s jedne i političko-intelektualne elite hrvatske države sa druge strane.

Jer čak ako za trenutak zanemarimo sve one verifikovane istorijske izvore, koji govore u prilog jedne po mogućnosti još aktivnije uloge Vatikana u odnosu na razvoj tadašnje situacije, ostaju nam još uvek oni verifikovani istorijski izvori, koji potvrđuju da je Vatikan sve vreme bio barem informisan o toku, karakteru i obimu genocidnih zbivanja u „NDH“ tj. u Evropi (i, u najmanju ruku, ćutao). Najkasnije na kraju rata, međutim, istina je u punom obimu, nepobitno i neposredno bila odelodanjena.

Bilo je, znači, za očekivati da će sada to činjenično stanje (istina, stvarnost) bitno determinisati dalji govor i delanje Vatikana a u smislu istorijske analize, etičko-moralnog vrednovanja jedne hrišćanske crkve, kao i pravnih konsekvenci

jedne evropske države⁹. Та zaključna analiza, vrednovanje i konsekvence, sigurno, neposredno su i usledile.

Njihov rezultat (posleratni govor i delanje Vatikana) pokazao se međutim vrlo problematičnim u odnosu na njegovu kompatibilnost sa principima etike, morala i prava. Drugim rečima, posleratni govor i delanje Vatikana nisu pogodovali istovremenim pokušajima rasterećivanja Vatikana od njegove, još u nedovoljnoj meri specificirane odgovornosti za dotična događanja.

Uzmimo za primer bekstvo šefa genocidne hrvatske države Ante Pavelića po završetku 2. svetskog rata u Južnu Ameriku i ulogu hrvatskog katoličkog klira, kao i vatikanske (visoke) hijerarhije pri tome:

Jedan od najbližih Pavelićevih saradnika, Ljubo Miloš, potvrdio je pri svom saslušanju, da je Pavelić uz pomoć franjevaca i preobučen u katoličkog sveštenika pobegao iz zemlje a da je to bekstvo inicijalno organizovao hrvatski rimokatolički sveštenik Krunoslav Draganović, iz „Instituta Sv. Jeronima“ u Rimu.¹⁰

Britanska kontraobaštajna služba je observirala ovu ustanovu i u jednom izveštaju iz 1947. stoji pored ostalog: „Cilj ove organizacije je zaštita osoba, koje su odane ustaškoj stvari i pružanje pomoći tim osobama pri bekstvu (...) takođe slanje terorista u Jugoslaviju (...) srž ove organizacije, oko koje su se razvijale i razvijaju se ustaške aktivnosti čini hrvatska grupacija u „Institutu Sv. Jeronima“ u Rimu...“¹¹

U odnosu na Pavelića konstatuje pak američka vojna kontraobaveštajna služba CIC iste godine sledeće: „Pavelićeve veze su toliko visoko plasirane i njegova trenutna pozicija je toliko kompromitujuća po Vatikan, da bi njegovo izručenje predstavljalo jedan uništavajući udarac za Vatikan...“¹²

U januaru 2006. izveštava izraelski list Haarez o jednom suđenju, pri kome od 1999. na optuženičkoj klupi suda u San Francisku sede predstavnici Vatikanske banke, Franjevačkog reda i Švajcarske nacionalne banke.

Tužitelji su potomci jevrejskih i srpskih žrtava genocida u „Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“ 1941-1945, koji zahtevaju odštetu tj. povraćaj ukradene imovine svojih umorenih predaka, koju su tadašnji hrvatski vlastodršci oteli i deponovali kod ovih institucija.

⁹ Vatikan poseduje, naravno, i status jedne države. Nju je osnovao papa Stefan II. ((752-757.), na teritoriji koju mu je 756. poklonio franački kralj Pipin (a koju je ovaj upravo osvojio od Langobarda). Ta vatikanska država je egzistirala do 20. septembra 1870. i Garibaldijevog državotvornog ujedinjenja, i proglašenja Rima za glavni grad ove nove države Italije. Vatikansku državu je šezdesetak godina kasnije obnovio italijanski fašista Musolini (Uporedi na pr. W.O. Xenos, ibid)

¹⁰ S. Kurkjan, *Vatican body aided reputed criminals of War*, Studies say. Globe Staff, 1986, Washington

¹¹ *Memorandum on the Ustasha Organisation in Italy*, FO 371/6738F, 80085 – Central Intelligence Group, New War Department, London

¹² U.S. Army Counter Intelligence Corps (CIC), Rome Detachment, A.P.O. 512, Case No. 5650-A, 12.09.1947, Rom

Jedan svedok i tadašnji očevidac, Wiliam Gowen, radio je odmah posle rata za američku kontraobaveštajnu službu u Rimu:

„Gowen-ovo svedočenje dovodi tadašnjeg kardinala Montinija i potonjeg papu Pavla VI. u vezu sa skrivanjem i pomoći pri bekstvu hrvatskih ratnih zločinaca, kao što je bio Ante Pavelić. To je bio deo deo jedne razgranate mreže, poznate pod imenom „Pacovski kanali“. Svedok je potvrdio i da su britanske i američke tajne službe tada otkrile Pavelićevo mesto boravka ali da su odbile da ga uhapse.“¹³

„Institut Sv. Jeronima“ (San Girolamo) i hrvatski katolički sveštenik Krunoslav Draganović nisu, dakle, radili ni samosvojno, ni u apsolutnoj tajnosti. Američki obaveštajni oficir, koji je vodio tu posmatračku „Operaciju San Girolamo“, izvestio je 1947. sledeće:

„Draganovićeve podrška hrvatskim kolaboracionistima uklapa se u plan Vatikana, koji predviđa zaštitu ovih ustaških nacionalista, sve dok oni ne dobiju pogodne dokumente i ise se u Južnu Ameriku (...) Vatikan (...) pokreće sve moguće poluge, da bi te ljude prokriumčario tamo, u Južnu Ameriku...“

Ubrzo po primitku ovog izveštaja, šest visokih hrvatskih funkcionera i okrivljenih ratnih (genocidnih) zločinaca napušta ovaj rimokatolički institut u Rimu, i odlazi u Argentinu. To su bili Vjekoslav Vrančić, Mile Starčević, Lovro Sušić, Josip Marković, Dragutin Rupčić i Vinko Pečnikar.¹⁴

Već samo u toj jednoj godini (1947.) nesumnjivo je identifikovano ukupno 115 najviših, za ratne i genocidne zločine osumnjičenih nosilaca vlasti hrvatske države iz 1941-1945, koji su tim „Pacovskim kanalima“ bezbedno stigli i to samo u Argentinu (procena ukupnog broja dotičnih hrvatskih ratnih zvaničnika i posleratnih begunaca od ruke zakona u Južnu Ameriku varira, i kreće se između 5 000 – 35 000 lica).¹⁵

Sledeća jedanaestorica ustaških glavešina dokazano su izbegli izvođenje pred lice pravde, zahvaljujući posredstvu hrvatskog ogranka vatikanske milosrdne organizacije „Caritas“: Eugen Kvaternik, Dinko Bilanović Šakić, dr Josip Berković, Ivan Čelan, Danijel Crljen, Mirko Eterović, Ante Elez, Radovan Latković, dr Ivan Korski, dr Franjo Nevestić i dr Vinko Nikolić (u toj grupi nalazio se i jedan nemački pripadnik elitne nacističke SS-organizacije, po imenu Friedrich Josef Rauch).¹⁶

Te godine je i Ivo Rojnica stigao u Argentinu. Za podsećanje, on je u vreme „NDH“ predstavljao vrhovnu hrvatsku vlast u Dubrovniku, kada su ustaše – kako je jedan očevidac, Amerikanka Ruth Mitchel posvedočila – „silazili u grad Dubrovnik, okićeni ogrlicama od nanizanih srpskih jezika i sa punim korpama srpskih očiju“.¹⁷

¹³ Uporedi: Haarez, Tel Aviv, januar 2006.

¹⁴ US National Archives and Records Administration (NARA): Izveštaj „*Draganovic Krunoslav Stefano*, 26. November 1946“, kao i: „*Father Krunoslav Draganovic, Past Background and Present Activities*,“ 12. Februar 1947. NARA, RG 319, 631/31/52-54/1-4, Box 107.

¹⁵ Uporedi: Uki Goni, Odessa. *Die wahre Geschichte. Fluchthilfe für NS-Kriegsverbrecher*, Assoziation A, Berlin/Hamburg, 2006.

¹⁶ Uporedi: James Milano: *Soldiers, Spies and the Rat Line*, Washington, 1996.

¹⁷ Ibid, Ruth Mitchel, *The Serbs choose to fight, Dooblday Duran*, New York, 1943

To, očigledno, nije smetalo da Rojnica „... zahvaljujući pomoći „Svete stolice“ i argentinske vlade, kao slepi putnik na brodu „Maria C“, 02. aprila 1947. stupi na tlo Argentine“. ¹⁸ To, sledstveno, očigledno nije smetalo ni hrvatskom predsedniku Franji Tuđmanu, da posle hrvatske secesije od Jugoslavije u poslednjoj deceniji 20. veka, odredi Rojnicu za novog hrvatskog ambasadora upravo u Argentini.

Kada je potom došlo do protesta od strane Wiesental-Instituta, Rojnica je dao izjavu za javnost: „Sve što sam činio 1941., ponovo bih činio.“ ¹⁹ Jedan od njegovih naslednika na funkciji gradonačelnika Dubrovnika, Ivo Obuljan, prima potom Iva Rojnicu 1996. čak u jednu zvaničnu audijenciju u tom istom gradu. ²⁰

Isti put za Argentinu su sledili kako jedan od najozloglašnijih komandanata koncentracionog logora smrti Jasenovac, Maks Luburić, tako i ustaške glavešine Ante Vrkljan, Ćirilo Ćudina, Branko Benzon, Marko Sinovčić, itd. ²¹

Njihov poglavnik Ante Pavelić beži 1945. prvobitno u Austriju, u britansku okupacionu zonu i nosi sa sobom oko 350 kg otetog zlata, razne devize i briljante u vrednosti od oko 1 100 karata.

On tamo prepušta Britancima jedan deo tog plena u vrednosti od oko 150 000 000 švajcarskih franaka i beži u aprilu 1946. u Rim. Svoje prvo utočište nalazi u Collegio Pio Pontificio (Via Gioacchino Belli 3), u papinskom Latinoameričkom institutu, sa ekstrateritorijalnim statusom i „... verovatno mu je za to bila potrebna dozvola samog pape, jer to je bio jedini vatikanski institut u Rimu, koji je bio direktno podređen papi...“ ²²

Već u maju iste godine on prelazi u papinsku letnju rezidenciju Castel Gandolfo, gde se „često sreće sa monsinjorom Montinijem“; 09. novembra Pavelić prelazi u papinski Orijentalni institut unutar (crkvenih i državnih) zidina Vatikana i potom boravi u Institutu Sv. Jeronima (San Girolamo, Via Tomacelli 132).

Sledeće boravište mu je dominikanski manastir Santa Sabina (Lungo Tevere Aventino), sledi skrovište u vatikanskoj svojini, u Via Giacomo Veneziano 17-C i 11. oktobra 1948. Pavelić se sa pasošem Crvenog krsta br. 74369 ukrcava u jednu kabinu 1. klase na brodu “Sestriere”, koji će ga odvesti u Argentinu. ²³

Američka tajna služba, koja je Pavelića inače sve vreme opservirala, ovako je procenila ovu situaciju: “Pavelić je u očima Vatikana jedan militantni katolik, koji je doduše i lutao (bio povremeno u zabludi – prevodilačka primedba autora) ali ta njegova lutanja su se dešavala, dok se borio za katoličku crkvu (...)

¹⁸ Wiesental-Institut, Argentina, akte: „Rojnica, Ivo, F-22659, 17. decembar 1947.

¹⁹ Uporedi: New York Times, New York, novembar 1993

²⁰ SRNA, Republika Srpska, 08. avgust 1996.

²¹ Uporedi: US National Archives and Records Administration (NARA): *Pismo Krunoslava Draganovića američkom ambasadoru u Rimu od 19. maja 1947*, prilog “Defense of Alleged Yugoslav Quislings and War Criminals in Italy, 28. Mai 1947, NARA, RG 59, 250/36/19/6, Box 3622

²² Ibid, Uki Goni, Odessa. *Die wahre Geschichte. Fluchthilfe für NS-Kriegsverbrecher*; Assoziation A, Berlin/Hamburg, 2006.

²³ Ibid, Uki Goni

Pavelićevi kontakti s Vatikanom su poznati; Vatikan, dakle, u njemu vidi jednog militantnog katolika, koji se juče borio protiv pravoslavne crkve a danas se bori protiv ateističkog komunizma...²⁴

Najkasnije, znači, pri razmatranju vatikanskih aktivnosti neposredno po završetku 2. svetskog rata i okončanja fizičke realizacije genocidnih „projekata“ tadašnje nemačke odnosno hrvatske države, postepeno iščezava prostor za špekulacije (da li je Vatikan „samo“ bio informisan i ćutao odnosno da li je u bilo kojoj formi uzeo aktivnog učešća u odnosu na ovaj „projekat“).

Vatikanska *aktivna* uloga, naime, u odnosu na velike genocide evropskog 20. veka od ovog trenutka postala je evidentna i dokaziva, nezavisno od svih eventualnih dokumenata, koji se i dalje u Lateranskoj palati i drugde drže pod ključem. Drugim rečima, ta aktivnost ne pripada više samo postojećim i relevantnim istorijskim indicijama, već predstavlja jedan validni dokaz visoke naučne vrednosti.

Jer krajem 2. svetskog rata i, time, obustavljanjem (nestankom preduslova za dalje vršenje) genocida, taj deo istorije se ni u kom slučaju nije mogao i ne može smatrati dovršenim, i staviti ad acta.

Sada je bilo neophodno izvući sve raspoložive pravne konsekvence i privesti počiniocima zločina odgovarajućim sudskim instancama, ukazati poštovanje nevinim žrtvama i pomoći preživelim (u smislu moralnog i materijalnog obeštećenja), i povratiti im veru u pravdu i istinu, moral i humanističku etiku, izvršiti preko potrebne naučne i političke analize (u smislu principa prevencije „Nikad više!“), itd.

Vatikan je uložio ogroman trud da se gornji humanistički imperativi ovog istorijskog trenutka, po mogućnosti nikada ne ostvare.

Ova aktivnost Vatikana bila je više nego problematična (i rizična pre svega za ovu instituciju). To je bilo, sa gledišta hrišćanske etike i morala, apsolutno nekompatibilno sa konstitutivnom prirodom jedne crkve, to je istovremeno bilo, pravno gledano, svesno i namerno delanje *saučesnika* u jednom masovnom zločinu, u smislu zaštite, prikrivanja i pomaganja okrivljenima pri njihovom bekstvu od pravde i pravnih sankcija.

Zašto se Vatikan tako riskantno odlučio za takvu svoju anti-etičku i protivpravnu aktivnost? Jer on je time decidirano potvrdio mišljenje svih onih, koji zastupaju stav da je Vatikan ovim upečatljivo pokazao i dokazao, da genocidne zločine nemačke i hrvatske države ne smatra zločinima²⁵, da okrivljene – uz ignorisanje svih pravnih instanci i institucija - ne smatra ni potencijalno krivima, da ih naprotiv i po-

²⁴ U.S. Army Counter Intelligence Corps (CIC), Rome Detachment, primedba od 14. jula 1947. I od 29. avgusta 1947. u „Pavelic file“

²⁵ Pri gore pomenutom suđenju Vatikanskoj banci, Franjevačkom redu i Švajcarskoj nacionalnoj banci zbog profiterstva pri genocidu u „NDH“ u San Francisku, o kome 2006. izveštava izraelski list „Haarez“, vatikanski advokati su šezdeset godina po završetku 2. svetskog rata i genocida hrvatske države nad Srbima, Jevrejima i Romima zaista izašli s tvrdnjom da je taj „postupak tadašnje hrvatske države“ bio „jedan dozvoljeni čin“. To je, dakle, bio još jedan primer klasičnog „anti-etičkog uzurpiranja vlasti nad definicijama“. (Jonathan Levy and Thomas Easton, *Attorneys*, resistk@yahoo.com, www.vaticanbankclaims.com).

vrh toga smatra dostojnim svog (vatikanskog) morala i etike i da, znači, odobrava to što se događalo te da se time na jedan određeni način i identifikuje s tim.

U ovom studiji ponuđena hipoteza “Uzurpacija vlasti nad definicijama i psihagogija” bi se mogla pokazati korisnom i pri pokušaju odgovora na ovo pitanje:

Vatikan je, znači, prvo dodelio *apsoluciju* (svakodnevni jezikom rečeno – amnestiju a time i rehabilitaciju) hrvatskim, nemačkim, itd. ratnim i genocidnim zločincima, i potom ih stavio pod svoju zaštitu, pod zaštitu jedne moćne istorijske institucije, koja po sopstvenom samoshvatanju “nikada nije grešila i nikada neće grešiti”.

Time je Vatikan samo još jednom posegnuo za najubojitijim oružjem iz svog vladalačkog arsenala, za “uzurpacijom vlasti nad definicijama i psihagogijom”. Jer to (jezičko) oružje se preko 1 500 godina, ranije ili kasnije, uvek pokazalo kao nepobedivo i pape su zahvaljujući njemu (i autoritativno - u smislu plenitudo potestatis pape Gregora VII. i njegovog *Dictatus papae* iz 11. veka) definisale tj. re-definisale pored ostalog i pravo, moral, etiku, pravdu i istinu, naravno samo prema sopstvenom i interesno uslovljenom nahodjenju.

Zašto bi Vatikan, znači, pošao od toga da nešto, što je toliki broj vekova vrlo efektivno i uspešno funkcionisalo, sada može zakazati? Jer za pape su države i vladari kroz čitavu istoriju bili samo figure (sa povremenom tendencijom osamostalji vanja) na jednoj geopolitičkoj šahovskoj tabli - države su znači uvek bile tu, da se drže a vladari su bili tu, da bi se njima vladalo.

I kada se takva jedna figura kratkoročno osamostali i izjavi nešto u tom smislu, kao na pr. onaj apsolutistički nastrojeni monarh iz Francuske: “Država, to sam ja!”, to nema nekog odsudnog značaja u odnosu na jednog papu, čije samoshvatanje glasi – *jezik*, to sam ja, *istina*, to sam ja, *stvarnost*, to sam ja.

Davanjem *apsolucije* hrvatskim (nemačkim, itd.) ratnim i genocidnim zločincima, Vatikan je istovremeno, po principu očekivane povratne sprege, i samom sebi dodelio još jednu *apsoluciju* u odnosu na celokupnu sopstvenu egzistenciju.

Objašnjenje je, jer je time još jednom podvučen *apsolutni* prioritet rimokatoličke tradicije tj. prioritet sopstvenog autoriteta i sopstvene “vlasti nad definicijama”, sopstvenog kreiranja “stvarne stvarnosti” (u smislu već predstavljenog sofisticirano principa apsolutizovanja, prethodno u skladu sa sopstvenim interesima relativizovanih vrednosti).

U tom kontekstu postaje jasnije i na pr. proglašavanje hrvatskog nadbiskupa iz vremena 2. svetskog rata, Alojzija Stepinca, prvo kardinalom a u međuvremenu i “blaženim”, čemu automatski sledi i proglašavanje “svecem”.

Ovaj visoki hrvatski rimokatolički klirik nalazi se, naime, još uvek (i s pravom) u žiži naučnog istraživanja ovog istorijskog perioda, i ovaj akt Vatikan se – sa gledišta nauke - ne može drugačije shvatiti, nego kao jedno nedopustivo prejudiciranje finalne naučne ocene u odnosu na istorijsku ulogu i značaj Stepinca.

Razmotrimo kratko i na ovom primeru mehanizam “Uzurpacija vlasti nad definicijama i psihagogija” u interakciji опште (rimokatoličke) kulturološke tradicije i njenih lokalnih faktora uticaja (Hrvatska):

1. Proglašavanjem Alojzija Stepinca “blaženim”, njemu se nesumnjivo dodeljuje jedna apsolutija (amnestija, rehabilitacija) *na najvišem nivou*, čime Vatikan i sebi dodeljuje apsolutiju u odnosu na *sva* zbivanja, čiji istorijski akter je nolens volens bio - u jednoj još nepotpuno razjašnjenom meri – i Alojzije Stepinac (Srbocid, kao i genocid nad Jevrejima i Romima od strane hrvatske države 1941-1945.). Time se konsekvantno demonstrira i snagom samoproklamovanog “najvišeg autoriteta” psihagoški širi sopstvena “vlast nad definicijama” u odnosu na “dobro i зло”, “ispravno i pogrešno”, “moralno i nemoralno”, “legalno i kriminalno” itd. (opšta kulturološka tradicija).

2. Hrvatski katolički klir nadograđuje i produbljuje ovu verbalnu konstrukciju “stvarne stvarnosti” (istorijske prošlosti), pored ostalog i jer ta vaticanska apsolutija Alojzija Stepinca posledično predstavlja *apsolutiju i za taj klir, za hrvatsku državu i za sve služitelje te države 1941-1945.* Zašto, dakle, ne ići još jedan korak dalje i opomenuti čak Srbe i Jevreje da oni u suštini “duguju zahvalnost Alojziju Stepincu”? To (zahvalnost i sledstveno učešće u odbrani Stepinca, kao “odbrani *istine*”) je, naime, 2010. od Srba i Jevreja javno zahtevao najviši crkveni velikodostojnik hrvatske vojske, biskup Juraj Jezerinac: “Sve što je kardinal Alojzije Stepinac govorio i činio imalo je za cilj da se zaštite hrišćanske opšteljudske i prirodne vrednote u vreme kada su one bile ugrožene. Stoga mu je Crkva odala posebno priznanje proglasivši ga blaženim (poslednji korak pred proglašenjem svetim). **Očekivanje je da će i oni kojima je on posebno pomogao, među ostalima Jevreji, Srbi i Slovenci biti zahvalni na svemu što je za njih učinio te da će ustati u odbranu istine** (podvučeno od strane autora)...”²⁶ (Uticaj lokalnih faktora опште kulturološke tradicije).

To je, dakle, doprinos hrvatskog biskupa Jezerinca naknadnom re-definisanju stvarnosti u Hrvatskoj 1941-1945. (po njemu – doprinos “odbrani *istine*”). Podsetimo se stoga i iz istih razloga (doprinos odbrani *istine*) samo još već navedenog svedočenja austrijske bolničarke Diane Budisavljević, koja je u to vreme pokušavala da spase (i spasila) od smrti hiljade srpske dece iz hrvatskih koncentracionih logora smrti, i koja je tim povodom zamolila i tadašnjeg predsednika Hrvatske biskupske konferencije, Alojzija Stepinca, za pomoć pri ovoj svojoj duboko humanističkoj delatnosti:

„Beleška u dnevniku Diane Budisavljević od 03. decembra 1941. glasi:

„Moj prvi prijem kod nadbiskupa dr Stepinca: I tamo je rezultat razgovora bio potpuno negativan...“

Zabeleška od 06. maja 1942 zvuči još rezigniranije:

„Nadbiskup je vrlo suzdržan. Ne želi se zainteresirati. Kaže da nema nikakvog upliva na vladu. Ispričao mi je da je zbog stana neke Židovke bio kod nekog ministra. Taj mu je obećao da će žena moći ostati u stanu a sad ju se

usprkos tome, namjerava iz stana izbaciti. Kažem mu da sam došla tražiti da spasi jedan narod, a on mi priča o nekom stanu...“ (podvučeno od strane autora).

Taj apsolutizovani prioritet psihagoškog širenja vatikanske “vlasti nad definicijama”, znači, važi u odnosu na sve ostale kulturološke vrednosti i civilizacijska dostignuća, zaključno sa univerzalnim humanističkim imperativima jednog miroljubivog i socijalno uravnoteženog zajedništva ravnopravnih ljudi.

Jedan takav vatikanski stav, doduše, protivureči, pored ostalog, i biblijski osvedočenom (znači - i za Vatikan konstitutivnom) etičkom učenju Isusa Hristosa ali – zar nije već veliki rimokatolički dogmatičar, biskup i svetac Avgustin eksplicitno izjavio da on bez uslovljavajućeg autoriteta (= vlasti nad definicijama) rimokatoličke crkve ne bi poverovao ni u jednu reč Svetog pisma?

Ovaj način razmišljanja, govora i delanja Vatikana se nesumnjivo pokazao delotvornim i to već u tadašnje, neposredno posleratno vreme, jer dokazano je da su Britanci i Amerikanci (koji su upravo vodili i završili jedan krvavi i iscrpljujući rat sa nacističkom Nemačkom, i po logici stvari i sa njenom satelitskom državom “NDH”) lokalizovali Ante Pavelića u Austriji i u njegovim vatkanskim skrovištima u Rimu. Oni ga uprkos tome nisu uhapsili i priveli pravdi, i time sigurno nisu sledili bilo kakve pravne ili moralne ciljeve, već samo očigledne interese Vatikana.

To svakako postaje tek tada shvatljivo, kada se podsetimo da i jedni i drugi nesumnjivo pripadaju (uz sve normalne specifičnosti partikularnih istorijskih nacija, zaključno sa kasnijim pripadništvom drugim ali iz rimskog katoličanstva proisteklim konfesijama²⁷) potomcima i naslednicima *iste* kulturološke tradicije, oni dakle nesumnjivo pripadaju istorijsko-civilizacionom sistemu srednje i zapadne Evrope.

Vatikan je bitna determinanta nastajanja, razvoja i učvršćivanja te tradicije okcidentalnog dela Evrope (i šire), on je relevantan za taj sistem i zašto bi neko (ovde – Britanci i Amerikanci), ko je i sam deo istog sistema, rizikovao da ošteti jedan ugaoni kamen tog (i svog) fundamenta, da reže onu poslovičnu granu, na kojoj i sam sedi?

Principijelno i praktično življenje ovog stava od strane naslednika i nastavljača ove tradicije, inače, može se pratiti i do današnjeg dana.

²⁷ Anglosaksonski dominirane nacije i države slede većinski protestantizmu, koji se tek posle više od 1 000 godina iste i zajednički građene istorijske tradicije – pre svega dogmatski i organizaciono ali ne i kulturološki - odvojio od Vatikana. Već je bilo navedeno (poglavlje o Holokaustu), koliko je Martin Luther ostao na pr. ukorenjen u antijevrejskom imperativu reči i dela rimskog katoličanstva, dehumanizovao Jevreje i pozivao na pogrome nad njima, na spaljivanje sinagoga i sl.

THE IMPACT OF ISLAM ON THE BOSNIAN PROBLEM The Myth of Harmonious Multiethnicity Revisited

Bosnia and Herzegovina was an Ottoman province from the time of the Ottoman conquest in 1463 until the Austrian-Hungarian occupation in 1878. During this period a large segment of the province's indigenous Slavic population was converted to the faith of their Turkish conquerors, often under duress, thus creating the westernmost outpost of Islam in Europe. In 1918 Bosnia and Herzegovina was incorporated into the newly created Yugoslav state following World War I, and eventually became one of Communist Yugoslavia's six constituent republics after World War II.

The defining feature of Bosnia and Herzegovina is the fact that it is not a nation-state, or even a multinational state, but a hybrid entity – in many ways a microcosm of the former Yugoslav federation itself. According to most recent estimates the Muslims (“Bosniaks”) account for 48 percent of its approximately

* Dr. Trifković is Foreign Affairs Editor of *Chronicles: A Magazine of American Culture* and Visiting Professor of the University of Banja Luka.

four million people, (Eastern Orthodox) Serbs for 37 percent, and (Roman Catholic) Croats for 14 percent.¹ These three *constituent nations* co-exist in a single state but do not share the sense of common nationhood or common destiny.

Throughout its modern history Bosnia and Herzegovina has been an “ethnified” society and polity. Most Muslims support the model of a largely centralized, unitary state in which they would be the dominant community by virtue of their plurality. By contrast, the Serbs and Croats overwhelmingly owe their primary allegiance to their respective national communities centered on the neighboring kin-states.

The Islamist revival and activity in Bosnia and Herzegovina is the direct consequence of the three-sided war (1992-1995), the most violent segment of a series of conflicts that started when the Yugoslav Federation unraveled 1991. Its chief cause was the determination of Alija Izetbegović, the late political leader of the Muslim community, that Bosnia should declare independence regardless of the will of other constituent nations, and regardless of risks associated with such approach. A year before the war started he declared, “I would sacrifice peace in order to win sovereignty for Bosnia,” he said early in his presidency, “but for that peace in Bosnia, I would not sacrifice sovereignty”²

The ensuing conflict was a paradigmatic case of a “fault-line war” between Islam and non-Islam.³ The paradigm was defined two decades earlier by Izetbegović in his *Islamic Declaration* (1970).⁴ In this programmatic tract he denied the possibility of “peace or coexistence between the Islamic faith and non-Islamic societies and political institutions” and exalted the “natural function of the Islamic order to gather all Muslim communities throughout the world into one.” He also asserted that “the Islamic movement should and can, take over political power as soon as it is morally and numerically so strong that it can not only overturn the existing non-Islamic power, but also build up a new Islamic one.”⁵

Izetbegović’s views were unremarkable from a traditional Islamic point of view: the final goal is **Dar al Islam**, where Muslims dominate and infidels submit. They were nevertheless deeply destabilizing in the Bosnian context. Of the three ethnic-religious parties in Bosnia and Herzegovina, Izetbegović’s Muslim party—the SDA—was the most radical by far, in that *it alone* advocated a fundamental restructuring of the Bosnian society in accordance with a supposedly divine revelation. It attempted to do so not on Bosnia’s own terms nor within its local

¹ Central Intelligence Agency: *The World Factbook*. Washington DC: Directorate of Intelligence, 2011.

² Izetbegović’s obituary by David Binder in *The New York Times*, October 20, 2003

³ For an elaboration of Samuel Huntington’s concept in the context of Southeastern Europe, see e.g. Christopher Deliso, *The Coming Balkan Caliphate*. Praeger, 2007.

⁴ For the full text of the Declaration in the language of its author, see: <http://www.scribd.com/doc/14683785/Islamska-deklaracija-Alija-Izetbegovi>> Extracted July 5, 2012.

⁵ Circulated as a samizdat, the *Declaration* led in 1983 to Izetbegović’s arrest and trial, with 12 others. He received a 14-year sentence but was released in 1988.

paradigm, but within the terms of the global-historical process of the global **Islamic renaissance**. Izetbegović’s successors in the Bosnian-Muslim political leadership in Sarajevo, headed by his son Bakir, have not given up that goal.

A key obstacle to the Islamists’ long-term aspirations exists in the form of a complex constitutional arrangements codified in the Dayton Accords (November 1995) which formally ended the war. The Accords, mediated by the late Richard Holbrooke, were a compromise between the Muslim demand for Bosnia’s sovereign statehood and the striving for self-rule by the other two communities. Combining federal and confederal elements, Bosnia and Herzegovina now has a weak central government, based in Sarajevo, and two self-governing “entities”: the **Republika Srpska** (“Serb Republic,” 49% of B-H territory), the Muslim-Croat **Federation of Bosnia and Herzegovina** of equal size, and a small shared district in the northern town of Brčko. The elaborate ethnic power-sharing arrangements have the twin objectives of preventing the imposition of a centralist, unitary state by the Muslims, and preventing the secession of the Serbs and Croats.

Some Western advocates of B-H’s unitarization have argued that a significant strengthening of the central government is necessary to overcome the legacy of ethnic divisions, to make the state more “multiethnic” and “multicultural.” This view of Bosnia as a potentially harmonious melting pot ignores the historical experience and the current Islamist agenda of the Muslim leadership. It also begs an old dilemma: If Yugoslavia collapsed under the weight of differences among its constituent nations, how can Bosnia-Herzegovina develop and sustain the dynamics of a viable polity, let alone that of a centralized, unitary post-ethnic state? Richard Holbrooke provided the answer when he insisted that Bosnia and Herzegovina is, and has to be, structured as a federal state: “You cannot have a unitary government, because then the country would go back into fighting. That’s the reason that the Dayton agreement has been probably the most successful peace agreement in the world in the last generation, because it recognized the reality.”⁶

Holbrooke was wrong on many Balkan issues, but on this particular one he was right. The future viability and stability of Bosnia and Herzegovina in general, and its ability to resist the surge of “Islamism” in particular, depend on the acceptance of that reality by the United States and America’s key European NATO allies – primarily Britain, France and Germany – who somewhat arrogantly call themselves “the international community.”

THE FRUITS OF POLITICAL ISLAM – Not unlike Islamist parties elsewhere—notably the ruling Justice and Development Party (AKP) in Turkey—the leading Bosnian Muslim political party, the SDA, has had since its founding a public, “secular” front, and an inner core of Islamic cadres that made all key decisions. Accordingly, as the Bosnian crisis exploded in 1992 the SDA leadership claimed

⁶ “Holbrooke: Kosovo Independence Declaration Could Spark Crisis.” CFR Interview, December 5, 2007. <<http://www.cfr.org/kosovo/holbrooke-kosovo-independence-declaration-could-spark-crisis/p14968>> Extracted July 5, 2012.

for foreign consumption that it wanted to establish a multiethnic, liberal, democratic society; “but President Izetbegovic and his cabal [harbored] much different private intentions and goals.”⁷ The Western media nevertheless proved eager – from an early stage of the war – to accept an idealized image of “Bosnia” as the Muslim side misrepresented it. With an appalling irony, the Muslims became identified with the victims, the Serbs with the Nazis.⁸ “Saving” the Muslims would expiate for not saving the Jews of Warsaw or Riga fifty years earlier.

On the other hand, within months of the war breaking out, Izetbegovic authorized the establishment of the El Moujahed brigade of the Bosnian-Muslim army (AbiH), composed of volunteers from all over the Islamic world. The unit was distinguished by its spectacular cruelty to Christians, including decapitation of prisoners to the chants of *Allahu-akbar*.⁹ *El Moujahed was the nursery from which an international terrorist network spread to Europe and North America. As the 9/11 Commission Report notes, terror mastermind Khalid Sheikh Mohammed, along with three of the hijackers (Nawaf al Hazmi, Salem al Hazmi, and Khalid al Mihdhar), all fought in the Bosnian jihad.*

The U.S. Administration of President Bill Clinton effectively acted as an ally of the Muslim side throughout the Bosnian war. In addition to showing the Europeans that they could not resolve the problem on their own, it appears that the decision-makers in Washington were mistakenly hoping to improve America’s standing in the Muslim world as a whole by helping Izetbegović. In 1996 the U.S. House Committee on International Relations launched an investigation into America’s role in Iranian arms transfers to Croatia and Bosnia. Their investigation found that the Iranian government had provided the Bosnian Muslim Army (ABH) with two-thirds of its military hardware. According to their report,

Iran ordered senior members of its Iranian Revolutionary Guard Corps (“IRGC”), the elite force used to advance militant Islam, to travel to Bosnia to survey the military needs of the government. IRGC trainers taught the Muslims how to use anti-tank missiles and helped with troop logistics and weapons factories. The IRGC also incorporated religious indoctrination into military training. Iran used this leverage to urge Hizballah to send foreign fighters to the region as members of the Mujahideen. The effort was successful, and a force of thousands drawn from several pro-Iranian groups and other Islamic Opposition movements assembled in Bosnia.¹⁰

⁷ Lieutenant Colonel John E. Sray, USA. “Selling the Bosnia Myth to America: Buyer Beware.” U.S. Army Foreign Military Studies Office, Fort Leavenworth, KS, October 1995

⁸ The region’s once-thriving Jewish community was destroyed during World War II with the enthusiastic participation of two Muslim *Waffen* SS divisions, *Hanjar* (Bosnian) and *Skenderbey* (Kosovo-Albanian).

⁹ Videos of such gruesome spectacles are circulated through Islamic centers and Internet sites in the West.

¹⁰ 104th Congress, 2nd Session: *Final Report of the Select Subcommittee to Investigate the United States Role in Iranian Arms Transfers to Croatia and Bosnia*. Submitted: October 25, 1996.

After the end of the Bosnian war, many foreign Jihadist volunteers remained in Bosnia and Heryegovina.¹¹ The Bosnian-Muslim government circumvented the Dayton rules by granting the Mujahideen citizenship. Within months after the war’s end they were well established, having taken over Serbian-owned properties and married local women.¹² They included members of well-known terrorist organizations, such as al-Gama’a al-Islamiyya, *Groupe Islamique Armée* (GIA), Hamas and al-Qaida. The new citizens and other Bosnian veterans went on to perpetrate murder and mayhem all over the world. President Clinton was still in the White House when a classified State Department report warned that the Muslim-controlled parts of Bosnia had morphed into a base for Islamic terrorism.¹³ It noted that hundreds of foreign mujaheddin who had become Bosnian citizens presented a major terrorist threat to Europe and the United States. Among them were hardcore terrorists, some with ties to bin Laden, but protected by the Bosnian-Muslim government. A confirmation came in November 2001 when two Bosnian passports were found in a house vacated in Kabul by the fleeing Taliban.¹⁴ The findings were summarized by a former State Department official: Bosnia had become “a staging area and safe haven” for terrorists.

An early sign came in March 1996. On the eve of a G-7 summit in Lille the French police discovered a plot to attack the Western leaders by a group of Muslims at nearby Roubaix who had fought in the Balkans. All of their weapons and explosives were smuggled from Bosnia. The French thus uncovered what they called “the Bosnian Connection.”¹⁵ They also established that Osama Bin Laden’s links to the Bosnian Muslims were known to the Clinton Administration, and quietly tolerated by Washington.¹⁶

The following year, the Bosnian Connection resurfaced following the bombing of the Al Khobar building in Riyadh: several suspects had served with the Bosnian Muslim forces and were linked to Osama Bin Laden.¹⁷ Abdelkader Mokhtari, an Algerian but also a Bosnian citizen, tried to help smuggle C-4 plastic explosives and blasting caps to a group plotting to destroy U.S. military installations in Germany.¹⁸ More notably, even the 9/11 attacks had a Bosnian Connection:

¹¹ *The Washington Post*, November 30, 1995.

¹² “Mujaheddin Remaining in Bosnia,” *The Washington Post*, July 8, 1996.

¹³ *The Los Angeles Times*, October 7, 2001.

¹⁴ AP, November 21, 2001. As the *Wall Street Journal Online* noted on February 8, 2011, Osama Bin Laden received a Bosnian passport from the Bosnian embassy in Vienna in 1993.

¹⁵ “Le troisième membre du ‘gang de Roubaix’ se revendique proche du FIS.” *Le Monde*, October 6, 2001.

¹⁶ *L’Express*, December 26, 1996. Three months later *The Washington Post* confirmed that “the Clinton Administration knew of the activities of Bin Laden’s so-called Relief Agency, which was, in fact, funneling weapons and money into Bosnia.”

¹⁷ *The New York Times*, June 26, 1997.

¹⁸ *The Los Angeles Times*, October 7, 2001.

Khalid Sheikh Muhammad – the infamous KSM, the senior al-Qaida operative who planned the 9/11 attacks – was a seasoned veteran of the Bosnian jihad, as were two of the hijackers. It should be noted that the Millennium Plot at the end of December 1999, the narrowly averted al-Qaida attempt to blow up Los Angeles International Airport, was planned by a cell of mujahedeen operating in Montreal, most of them veterans of the Bosnian war, and the operation was controlled out of central Bosnia.¹⁹

Yossef Bodansky, director of the Task Force on Terrorism and Unconventional Warfare of the US Congress, has warned for years that Islamist terrorist network were thriving with the tacit connivance of the authorities in the Muslim-controlled regions. Bodansky specifically linked the central Zenica region north of Sarajevo with a series of suicide attacks in Baghdad in August 2003, including the bombing of the UN headquarters which killed 22 people. The cells were using Bosnia as a training ground and a gateway to send terrorists to Western Europe or to hide them on their way to the east if they were on the run. The local Bosnian-Muslim authorities, well aware of this, decided not to act.²⁰ In fact, some terrorists for whom arrest warrants had been issued in the West go back to Bosnia where local liaison officers welcome them, provide accommodation and refuge until they are moved on to new assignments.²¹ The method of financing, unsurprisingly, rests on a network of a host of Saudi-finances “charities,” compromised by terrorist links and under pressure elsewhere, but still active in the Balkans. Prominent among them was the *Vazir* in the Bosnian city of Travnik, the local offshoot of the Al-Haramain Islamic Foundation, placed on the U.N. list of terrorist suspects in March 2002, whose officers were indicted in the United States in February 2005.²²

A significant contemporary factor of Islamic radicalization in Bosnia is the growth of Wahabbism. Local security experts indicate that there are over 3,000 potentially dangerous individuals who follow the fundamentalist Salafite Islamic movement. One of their centers, at the northern Bosnian village of Gornja Maoča, was raided by 600 police officers in February 2010, but with slender results: the activists appear to have been warned by the Muslims in the Bosnian security apparatus of the pending action. In fact, the connivance of sympathetic local Muslims at different levels of officialdom has been and still remains the key obstacle to denying various Islamist extremists a foothold in B-H.

ISLAM AND SOCIETY – Understanding the complexities of contemporary Bosnia is not possible without some reference to the vastly different experience of the Ottoman Empire among its Muslims and non-Muslims. The denial of Turkey’s

¹⁹ John Schindler, author of *Unholy Terror*, in the *World Magazine*, Vol. 22, No. 35, September 27, 2007.

²⁰ Ibid.

²¹ “US expert believes Osama network active in Bosnia,” AFP, October 25, 2004.

²² U.S. Attorney’s Office, District of Oregon Press Release of February 17, 2005: “U.S. Branch of Al-Haramain Islamic Foundation and Two Officers Indicted.”

ongoing re-Islamization goes hand in hand with an ongoing attempt by some Western authors to rehabilitate the Ottoman Empire and to present it as almost a precursor of Europe’s contemporary multicultural tolerance and diversity.

Four salient features of Bosnia under the Ottoman rule were (1) institutionalized discrimination of non-Muslims; (2) personal insecurity of all its subjects, but primarily Christians; (3) an unfriendly coexistence of Muslims and non-Muslims; and (4) the absence of any unifying state ideology. It was a Hobbesian borderland with mosques. The Christians were subsequently subjected to the practice of *devshirme*. The annual “blood levy” of Christian boys in peacetime was a novelty even by the Arabian standards. This, the most hated of all taxes, necessitated deliberate mutilation of many healthy Christian boys by their parents to render them safe from capture. The practice has left a deep scar on the collective memory of the Bosnian Serbs. It has contributed to their thorough loathing of all aspects of the Ottoman legacy that persists to this day.

For as long as the Ottoman domain expanded, bringing new slaves and fresh tax revenue into the system, it could maintain the pretense of imperial glamor. After the death of Suleyman “the Magnificent” that expansion was finally checked and the decline started almost immediately. To survive the non-Muslims had to learn how to be obsequious to their masters and cautious with outsiders. At the same time the status of most non-Muslims, nominally regulated through the *Millet* system of self-governance, continued deteriorating with the decline of the Empire.

The local ruling elite in Bosnia was composed, overwhelmingly, of the descendents of local converts to Islam. Their behavior, remarkably reminiscent of the strident anti-Semitism of some former Jews (such as Karl Marx), displayed a suppressed guilt transformed into a grudge against their former co-religionists. In the 18th and 19th centuries the local Muslims asserted their rebellious independence *vis-à-vis* the Porte. This process was accompanied by far harsher treatment of the despised Christian *rayyah* than was either mandated or normally practiced from the Bosphorus. Avoiding the blood levy and improving one’s overall material and social position were important factors affecting the decision to convert to Islam. This contributed to the new stratification of the Bosnian society under Ottoman rule, and created a new power balance among groups. The balance shifted drastically in favor of the converts. The emergence of a significant number of Islamized Slavs holding high posts in the Ottoman administration deepened the rift. Local Muslims, of the same blood and language as their subjects, started appearing as officials and tax collectors, often more brutal and arrogant than their Turkish predecessors. Bosnia’s Muslims and non-Muslims, of the same ethnic stock but divided first by faith and then increasingly by culture, gradually became members of two deeply opposed social and political groups.

The converts’ readiness to come to terms with the conquerors gave them an upper hand. This was the beginning of a tragic division, of separate roads for Bosnia’s Muslims and Christians. The former became the rulers and the latter the ruled. In the 14th and 15th centuries the great majority of “Bosnians” were Christians, Orthodox

or Roman Catholic in the north and west, predominately Orthodox in the south and east. In subsequent decades the phenomenon of Islamization, and all that it meant in terms of personal welfare and social advancement, eventually became the defining foundation of Bosnia's politics and society. The religious gap became the defining trait of subsequent ethnic identities. It fully shaped the inter-communal relations in the age of nationalism in the 19th and 20th centuries. The social realities were reflected at the level of religious affiliations. In the late 20th century they were given contemporary political articulation in the writings and work of Alija Izetbegovic.

Izetbegović stepped down from power in 2000 and died three years later, but the mantle has been taken over by his son Bakir, who now leads the SDA party. Izetbegović-junior is an Islamist hard-liner *par excellence* whose followers have internalized his father's teaching and vision. They are active at all levels of Bosnia's Muslim political *nomenklatura*. As *Jane's Intelligence Review* concluded in 2006, "The current threat of terrorism in Bosnia and Herzegovina comes from a younger, post-war generation of militant Islamists, radicalized by US actions in Iraq and Afghanistan." This post-war generation has put on suits and ties, learned English, and perfected the art of *taqiyya* to a high degree. His counterpart in the religious establishment is the "Grand Mufti" of Bosnia (as he presents himself to the Western media), reis-ul-ulema Mustafa Cerić.

Far from being a "moderate," Cerić holds and espouses a variety of political views that are identical to those held by Islamic hard-liners in other countries. In a 2005 interview Cerić – a graduate of Cairo's Al-Azhar theological academy – called Britain one of the early "trophies" of Islam in Europe.²³ He counts among his international activities participation in radical Islamic groups and events, as well as links with Muslim activists banned from the U.S. for terrorist funding and phony Islamic "charities" tainted by terrorist links.²⁴ After 9/11 Cerić was in the forefront of claiming "discrimination" when the U.S. authorities moved to close Bosnian-connected "charities" which were used as conduits of funds in support of Islamic terrorists.

Cerić's impact on the continuing inter-ethnic and inter-denominational tension in Bosnia and Herzegovina has been considerable. His statements are often controversial and sometimes so provocative that they appear calculated to outrage the two non-Muslim communities. He has declared today's Bosnia—which has a Christian, Serb and Croat majority!—a halfway house between the House of Islam (*Dar al-Islam*) and the House of War (*Dar al-Harb*).²⁵ In this intermediate stage, known as *Dar al-Sulh* (the House of the Truce), Cerić admits that "Islam or the shariah cannot be implemented fully, but the government should endeavor to put

²³ "Bosnia as launching pad for international terrorism: the Abdel Rahman - Bin Laden connection." February 21, 2005. <<http://www.militantislammonitor.org/article/id/455>> Extracted July 5, 2012.

²⁴ "Muslim Aid 'charity' funds Al Qaeda & sent Mujahideen to Bosnia." September 24, 2004. <<http://www.militantislammonitor.org/article/id/293>> Extracted July 5, 2012.

²⁵ "A Conversation with Dr. Mustafa Ceric." An interview with Nadeem Azam published in 2005. <<http://www.angelfire.com/hi/nazam/Aceric.html>>. Extracted July 5, 2012.

it into practice as much as possible... [I]t is unrealistic to expect us to implement shariah completely. That’s what I want, of course, but it will not happen just like that.”

Since Cerić wants the Islamic law implemented (“of course”), albeit less than completely at first, he has acted accordingly. In May 2011 he called for Sharia law to be incorporated into the Bosnian constitution while conducting Bosnia’s first Sharia mass wedding in the city of Zenica.²⁶ Almost two decades ago Cerić launched a campaign against mixed marriages and declared that children born to Muslim victims of rape were “easier to accept” than those born to Muslim women married to non-Muslim men.²⁷ In May 2011 Cerić openly threatened a “Sarajevo Sumer,” inspired by the uprisings in the Middle East and North Africa (“The Arab Spring), unless grades from religion classes were included in students’ overall grade calculation.²⁸ To the visiting Turkish prime minister he declared that Turkey “is our Mother, always has been and always will be.” He advocates a ban on the sale of pork and alcohol in Sarajevo, and has suggested that Bosnian Muslims should “follow the example of the world’s one billion Muslims and reject western secular society.”²⁹

On “interfaith dialogue,” in which he has been inordinately active, when he talks to his co-religionists Cerić privately admits that it is wrong to expect much from such forums.³⁰ “Islam is the religion of God and it is the best way forward known to man. In it lies the salvation of humanity, dignity and *all that is required for a creature to be classified as a human*” (emphasis added). To view non-Muslims as not fully human, as Cerić does, is by no means extreme for a senior Islamic cleric: his position is based on the Islamic scripture, law, and historical practice. It should be noted that Bosnian Serbs and Croats agree on Cerić’s dark wartime role. He is a named co-defendant in the 2009 lawsuit filed by the Croatia Libertas human rights center alleging murder and mistreatment of hundreds of Croat prisoners in Muslim camps.³¹ A year later, in April 2010, Cerić led prayers at the funeral of Bosnian Army General Rasim Deliћ.³² convicted of war crimes against Serbs and Croats by the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).³³

²⁶ “Bosnia: Muslim spiritual leader urges more Sharia law.” August 17, 2012. <<http://www.adnkronos.com/AKI/English/Religion/?id=3.0.3666977693>> Extracted July 5, 2012.

²⁷ David Campbell: *National Deconstruction: Violence, Identity, and Justice in Bosnia*. University of Minnesota Press, 1998, p. 112.

²⁸ “Bosnian Muslim Leader Criticised Over Call for Protests.” May 17, 2011. <<http://www.balkaninsight.com/en/article/the-head-of-bosnia-s-islamic-community-accused-of-hate-speech>> Extracted July 5, 2012.

²⁹ <http://www.allempires.com/forum/forum_posts.asp?TID=7410&PN=2> Extracted July 5, 2012.

³⁰ “A Conversation with Dr. Mustafa Ceric.” An interview with Nadeem Azam published in 2005. <<http://www.angelfire.com/hi/nazam/Aceric.html>>. Extracted July 5, 2012.

³¹ “Bosnian Croat NGO files war crimes suits against Muslim leaders.” March 23, 2009. <<http://en.trend.az/regions/world/ocountries/1444323.html#popupInfo>> Extracted July 5, 2012.

³² “The Suicide Of Multiethnic Sarajevo?” April 25, 2010. www.rferl.org/content/The_Suicide_Of_Multiethnic_Sarajevo/2023847.html?page=2 Extracted July 5, 2012.

³³ <www.rferl.org/content/Former_Bosnian_Army_Chief_Convicted_Of_War_Crimes_Dies/

In 2005 Cerić told the BBC that in Europe “governments must essentially buy the trust of Muslims by institutionalizing their faith—giving it state sponsorship through schools, official bodies and so on.”³⁴ He advocated the establishment of a pan-European representative Muslim body. “At a dinner to honour the [British] foreign guests who attended Mustafa Cerić’s installation as Ra’is al-Ulama... Dr Cerić, remembered by many in Britain as the man whose discourse at the Muslim Parliament had reduced people to tears, (...) spoke brilliantly, totally at ease, *free of constraints that the presence of non-Muslims had imposed elsewhere*” [emphasis added].³⁵ Like all Islamic hard-liners parading as “moderates,” Cerić has one message for the faithful and another for the “infidels.”

ISLAM AND THE STATE – The rise and strengthening of the Islamist paradigm within the Bosnian-Muslim political and social elite centered in Sarajevo was not a temporary byproduct of the war. It can now be seen as its lasting result, with significant security implications. Eight years after Dayton, Germany’s intelligence chief August Hanning described Bosnia and Herzegovina as “a hotbed of extremists ready to carry the fight of the Islamic terror syndicates against the ‘godless West’ to the southeast of Europe.”³⁶ His concern was shared by the former commander of the NATO stabilization force in Bosnia (SFOR), Brig. Gen. Steven Schook, whose troops had monitored Islamist militants who fought alongside local Muslims. He described as one of his main tasks to prevent the ability of a terrorist organization to thrive in Bosnia.³⁷

The task has been and still is beyond the outsiders’ powers because of the nature of Sarajevo’s political class. Far from being *pro-Western*, it is a key pillar of Turkey’s current strategy and policy known as neo-Ottomanism.³⁸ Iran is also seeking to exert a major influence in Bosnia. It had already obtained a foothold of its own when the Clinton Administration got Teheran’s help in supplying the Muslim army with weapons.³⁹ This was done in violation of the UN arms embargo initially demanded by the U.S. and behind the back of its European allies.⁴⁰ It is remarkable that the Departments of State and Defense were not told at first of the arrangement. In the event, Iranian intelligence operatives came with the weapons. The result was the development of a symbiotic relationship between the ruling establishment in

2015534 .html > Extracted July 5, 2012.

³⁴ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/4283717.stm> Extracted July 5, 2012.

³⁵ <<http://www.militantislammonitor.org/article/id/455>> Extracted July 5, 2012.

³⁶ *Der Spiegel*, December 8, 2003.

³⁷ “Foreign Islamists a concern for EU peacekeepers in Bosnia,” AFP, November 29, 2004.

³⁸ On neo-Ottomanism see Professor Darko Tanasković’s masterly summary: **Neo-Ottomanism, Doctrine and Foreign-Policy Practice** (*Neosmanizam - doktrina i spoljnopolitička praksa*, Beograd: Službeni glasnik, 2010).

³⁹ “Clinton-Approved Iranian Arms Transfers Help Turn Bosnia into Militant Islamic Base,” U.S. Senate Republican Policy Committee, January 16, 1997.

⁴⁰ See “Fingerprints: Arms to Bosnia, the real story,” *The New Republic*, October 28, 1996.

Sarajevo and the Tehran regime. While meeting Sarajevo’s representatives, to take a telling example, Akbar Hashemi Rafsanjani said that “the Jihad of the Bosnian and Palestinian nations is praiseworthy and a source of honor for Muslims” and added that “the resistance and faith of these nations will be registered in the history of Islam.”⁴¹

The Bosnian war was still raging when the late Sir Alfred Sherman, one-time advisor to Prime Ministers David Ben Gurion of Israel and Margaret Thatcher of Britain, warned that the Muslims’ objective was to create a ‘Green Corridor’ in the heart of the Balkans, and that by supporting the Muslim side the West was “in effect fostering this Islamistan.”⁴² Sherman’s prescient diagnosis is confirmed by Col. Shaul Shay, an expert on Islam at BESA Center at Bar-Ilan University. Shay notes that “the Balkans serve as a forefront on European soil for Islamic terror organizations, which exploit this area to promote their activities in Western Europe, and other focal points worldwide.” His conclusions are startling:

[T]he establishment of an independent Islamic territory including Bosnia, Kosovo and Albania along the Adriatic Coast, is one of the most prominent achievements of Islam since the siege of Vienna in 1683. Islamic penetration into Europe through the Balkans is one of the main achievements of Islam in the twentieth century.⁴³

John R. Schindler, professor of strategy at the U.S. Naval War College and former National Security Agency analyst, is another expert who insists that Bosnia provides the missing piece in the puzzle of al-Qa’ida’s transformation from an isolated fighting force into a lethal global threat.⁴⁴ Like Afghanistan in the 1980s, Bosnia in the 1990s became a training ground for the mujahidin, Schindler argues, leading to a blowback of epic proportions.

Seventeen years after the Bosnian war ended at Dayton, it remains misrepresented by the Western mainstream media. The American public is still unaware that hard-core Islamists have used Bosnia as a base for terrorist operations worldwide, including attacks on the United States from the Millennium Plot to 9/11, and that multinational veterans of the Bosnian jihad have conducted terrorist attacks around the world. This would not have been possible if the Clinton administration, in collaboration with Iran, had not secretly supplied Bosnia’s “muj” with millions of dollars of weapons.⁴⁵ The result of Clinton’s Balkan policy is the establishment

⁴¹ “Iran, Bosnia to Exapnd Ties.” IRIB (Islamic Republic of Iran Broadcasting), December 21, 2003.

⁴² Sir Alfred Sherman: “Let’s Remove the Blinkers.” *The Jewish Chronicle* (London), September 30, 1994.

⁴³ Shaul Shay, *Islamic Terror and the Balkans*. Transaction Publishers, 2008.

⁴⁴ John R. Schindler, *Unholy Terror: Bosnia, Al-Qa’ida, and the Rise of Global Jihad*. Zenith Press, 2007.

⁴⁵ “Clinton-Approved Iranian Arms Transfers Help Turn Bosnia into Militant Islamic Base,” U.S. Senate Republican Policy Committee, January 16, 1997.

of a vibrant, resilient jihadist base in the Balkans.⁴⁶ The collusion between Muslim terrorist groups and criminal gangs in the region has now reached a mature stage.⁴⁷ It has spawned a transnational criminal network with jihadist sympathies.⁴⁸ That network currently supplies Western Europe with thousands of smuggled humans (most of them Muslims) and with the bulk of its heroin, mostly of Afghan origin.⁴⁹

The growing gap between the reality of Islam in the Balkans and Western mainstream narrative about its allegedly moderate and tolerant nature is by now too obvious to remain unchallenged.⁵⁰ A leading Israeli authority on Islamic movements has summarized the problem succinctly:

In Bosnia it was the revivalist Islamic ideology of Izetbegovic ... was aided by Iran and other Muslim countries, happy to see Islamic politics back in Central Europe. Then came the Albanian uprising in Kosovo, which duplicated the same situation and drove the re-Islamization of that land under the support of the West. The result is that while the Muslims have established a continuity which drives a wedge within Christian Central Europe, the West is looking with indifference at that evolving situation which they hope will create a docile Turkish-like Islam. In view of the trouble Turkey itself is suffering from Muslim fundamentalists, it is doubtful whether these hopes will be fulfilled.⁵¹

Effectively helping “the establishment of a continuity which drives a wedge” in the heart of Europe has been a key theme of American policy-making in the region since 1992. The involvement of successive U.S. administrations in the Balkans illustrates the failed expectation that satisfying Muslim ambitions in a secondary theater will improve the U.S. standing in the Muslim world as a whole. The policy has never yielded any dividends, but repeated failure only prompts its advocates to redouble their efforts.

The problematic legacy of the Bosnian war – not only for the Balkans but for Europe as a whole and for the rest of the world – will not be resolved without critical reexamination of Western policies and Western illusions. Appeasing global jihad, in Bosnia or anywhere else, is not only morally unsupportable. It is also counterproductive in countering the existential threat of global terrorism. It is worse than a crime, it is a mistake.

⁴⁶ “Foreign Islamists a concern for EU peacekeepers in Bosnia,” AFP, November 29, 2004.

⁴⁷ “Terrorists use Balkan corridor.” *IHT*, April 18, 2006.

⁴⁸ Less than a year after NATO intervention, on 10 March 2000, the UN human rights rapporteur Jiri Dienstbier declared that “Kosovo is in chaos,” having become “a mafia paradise.” Reuters, 20 March 2000.

⁴⁹ National Criminal Intelligence Service: *Western Balkan organised crime NCIS assessment* November 2002; <http://www.ncis.co.uk/ukta/2002/threat04.asp>

⁵⁰ “Fissures in Balkan Islam,” *Christian Science Monitor*, February 14, 2006.

⁵¹ Raphael Israeli: *From Bosnia To Kosovo: The Re-Islamization Of The Balkans*. Ariel Center for Policy Research, Policy Paper No. 109, 2004.

Александар Саша Гајић*

Прегледни чланак

UDK 341.231.14:342.721(497.6)

БЕЗБЕДНОСТ У БИХ У НОВОМ МЕЂУНАРОДНОМ КОНТЕКСТУ¹

Сажетак: *Историјским узроцима верски, културно-цивилизацијски и етно-политички дубоко унутрашње подељен, простор Босне и Херцеговине био је вековни полигон интересног надметања великих сила. Полазећи од историјских и геополитичких утицаја те интересних пројекција великих сила на стабилизацију и дестабилизацију простора Балкана, и унутар њега, Босне и Херцеговине, рад посматра постојећу структуру безбедносног сектора БиХ као њихову резултанту. Критички се осврћући на „експеримент безбедносног редизајнирања БиХ“, у раду се надаље анализирају нове тенденције у међународним односима и прогнозира њихов утицај како на систем безбедности, тако и на укупну будућност БиХ.*

Кључне речи: *Дејтон, систем безбедности, безбедностне реформе, геополитика, утицај великих сила*

Summary: *Area of Bosnia and Hercegovina, deeply religiously, culturally and ethno-politically divided by historical causes, was for centuries a polygon for competition of interests of great powers. Starting with historical and geopolitical influences and interest projections of great powers on stabilization and destabilization of Balkans (and Bosnia and Hercegovina as its part), this paper observes actual structure of security sector in Bosnia as their result. Critically reviewing “the experiment of security redesign of Bosnia and Hercegovina”, work further analyses some new tendencies in international relations and prognosticates their influence on security system and whole Bosnia and Hercegovina’s future.*

Key words: *Dayton, security system, reforms of security, geopolitics, influence of great powers*

Да су простори Босне и Херцеговине и Косова и Метохије безбедносно најровитија подручја Балканског полуострва, тј. онога што се данас назива Западни Балкан, широко је распрострањено мишљење и у стручној и у најширој

* Др Александар Саша Гајић, научни сарадник Института за европске студије, Трг Николе Пашића 11, Београд, тел: 011 3398891 064 4834789 e-mail: romero@eunet.rs

¹ Овај рад је урађен у оквиру пројекта 179014 кога финансира Министарство науке и просвете Р. Србије. Рад је у виду усменог саопштења био изложен на скупу „Босна и Херцеговина у новом систему европске безбедности“ у Бањалуци, 15-16. априла 2011. године, у организацији „Центра за стратешку сарадњу“ из Р. Српске

јавности. Узроци таквом стању пословично се проналазе у историјским ривалитетима, инхерентој „балканизацији“, етничким антагонизмима који спутавају савремену институционалну изградњу и одржавају своје интересне пројекције и перспективе на развалинама никад опорављене „пропале државе“ (*failed state*). Искључивост оваквих тумачења као неопходне мере превазилажење свеопште, па и безбедносне нестабилности, види већ више деценија у свеобухватној реформи, институционалном јачању по моделима западних развијених друштава којим би се овакви антагонизми потиснули и превладали.

Једностраност ових погледа иоле упућенијима у историју међународних односа на Балканском полуострву сасвим је очигледна. Још времена од продора Османлија на тле Европе, преко свих фаза „Велике источне кризе“ и два светска сукоба па до „рата за југословенско наслеђе“ током деведесетих година прошлог века - сви етнички и верски, културно-цивилизацијски и политички сукоби на овим просторима били су генерисани, усмеравани и дозирани упливима великих сила и њиховим геостратешким пројекцијама који су остваривани преко својих „локалних“ играча на овом простору; степен безбедносне стабилности или нестабилности зависио је од постигнућа равнотеже снага великих сила у односу на које су се позиционирали овдашњи супарници и у њима проналазили, у мањој или већој мери, задовољење својих интереса. Када је међународна равнотежа снага омогућавала унутрашњу равнотежу снага и задовољавање базичних интереса овдашњих актера – постизан је већи степен стабилности и безбедности; када је су међународни односи претезали и стварали унутрашње диспорпорције и остваривање интереса једних на штету других - увећавала се нестабилност, а задовољени или незадовољени интереси балканских актера, у свом ослањању на велике силе, повратно су их увлачили у међусобна нова надметања. Вековна историја односа на југоистоку Европе једна је огромна илустрација „геополитичких механизма“ и њихових резултата са безбројним, поучним примерима који се могу пронаћи у често трагичним политичким надметањима на овим просторима.

Историјским узроцима верски, културно-цивилизацијски и етно-политички дубоко унутрашње подељен, простор Босне и Херцеговине био је вековни полигон интересног надметања великих сила. То је поново постао и са распадом социјалистичке Југославије, производом хладноратовске равнотеже снага. У периоду разарања источног блока и слабљења сваке контратеже на европском и светском нивоу, пре свега зарад свог стратешког позиционирања а услед даље излишности несврстане, међублоковске Југославије на ободу медитеранског Римланда, преостала суперсила и други регионални играчи ускочили су на овај простор, и свесно потпомогли центрифугалне процесе који су водили у политичке и верско-етничке сукобе. И у стручној јавности и у изјавама бројних политичара током протекле две деценије, усталило се уверење иза кога стоји обимна аналитичка грађа и емпиријска аргументација, како је и

ратни и поратни простор БиХ постао огледна парцела, како за Запад тако и за блискоисточне регионалне силе². Само на тактичком нивоу сложне да подрже унитаристичке интересе једне националне групе у својој намери да оствари премоћ над преостале две, простор БиХ је током деведесетих година постао полигон стратешког одмеравања снага САД са својим савезницима и супарницима, са ЕУ, са постсовјетском Русијом, са блискоисточним регионалним силама (Турска, Иран, Саудијска Арабија). Поред тога, цео босански конфликт служио је као простор „за усавршавање, кориговање и дизајнирање нових политичких методологија, економских политика и доктринарних рецептура“ и „за тестирање (у реалним условима) нових, софистицираних борбених оружаних система, за проверу капацитета интегрисаног ИСР и ЦИ система, такозваног система система. Поред тога, провреавала се и практична примењивост појединих оперативних концепција, као што су: континденци операције, Фид операције, операције изван оружане борбе и моделовање специјалних мисија делова оружаних снага. Ове мисије ће неколико година касније бити доктринарно и оперативно развијене и разрађене као: ИСТАР („обавештајна подршка, осматрање, захват циљева и извиђање), специјалне операције у ЦРО операцијама („операције одговора на кризу“) и ЦИМИЦ концепт (сарадње војних снага са цивилним админострацијама, невладиним и медијским сектором“).³

Ратни исход је свима познат. У рату који је попримио облике „борбе свих против свих“ утицајем преостале суперсиле („Вашингтонски споразум“) прекинути су сукоби Хрвата и Муслимана и преусмерени у заједничку, координисану борбу против Срба, да би, потом, директном страном војном интервенцијом дотадашња надмоћ војске РС на фронтима анулирана. Преокренут однос снага који је натерао све сукобљене стране да се усмере уместо ратним, преговарачким решењима који су довели до компромисног мировног плана који је свакој од антагонизираних страна омогућавао механизме заштите својих базичних интереса и опстајања политичког субјективитета. Међутим, интервенционистичким креирањем услова за успостављање равнотеже снага, експеримент на простору БиХ није завршен, већ се наставио у новим, послератним условима, јер је и само устројство дејтонске БиХ последица не само постигнутог мировног компромиса, већ знатно ширег пројекта. Цео процес послератних реформи под покровитељством међународне заједнице био је процес експериментисања методама „посткризног менаџмента“ са намером да се у једној дубоко подељеној држави испроба успешност поступног институционалне и националне изградње (*nation building-a*) по западном грађанистичком моделу а у циљу такве стабилизације која би била по мери пре свега стратешким интересима преостале суперсиле. Будући да се дејтонска БиХ са својим ентитетима налази *de facto* у статусу полупротектората којим руководи канцеларија ОХР,

² Поменути тезу заступају бројни аутори попут Мишела Чосудовског, Ремзи Кларка, Дајане Џонсон, Ноама Чомског, Дејвида Овена, Пјера Галоа, Јозефа Боданског итд.

³ Комарчевић Миодраг, Николиш Душан, *Редизајнирање комплекса безбедности у БиХ у светлу европских интеграција*, ИЕС; Београд, 2007, стр. 88-89

односно њен Високи канцелар - све институционалне полуге и сви реформски процеси налазе се у рукама међународног фактора. Финансијски сферу, фискални систем и макроекономску политику те све развојне програме воде ММФ и Светска Банка; демократизацију, заштиту људских права, образовања и безбедносну сарадњу контролише мисија ОЕБС-а; ЕУФОР, одменивши СФОР (односно, у прво време, ИФОР) гарант је војне безбедности, док су послови контроле и надзора полицијских снага били поверени прво ИПТФ (Међународне полицијске снаге), а после Европској полицијској мисији (ЕУМП) У центру тог процеса налазила се реформа безбедносног сектора.

Експеримент безбедносног „редизајнирања“ Дејтонске БиХ

Послератна дејтонска БиХ са својим кључним конституционалним сегментом као анексом међународног мировног споразума – Анексом 4 (Устав БиХ), је комплексна, асиметрична и у свом уређењу веома атипична творевина, што због специфичних околности и различитости интереса политичких субјеката од којих се састоји, што због утицаја међународних чинилаца који су, ради њеног опстанка, међународним споразумом октроисали такву државну заједницу. Сама структура власти, услед свих поменутих разлога, састављена је од пет нивоа: државни, ентитетски, кантонални (у Федерацији), локални и Дистрикт Брчко. Нпр. БиХ има три правна система с тим да се у Федерацији законодавне надлежности децентрализују на кантоне који имају засебне правне системе.

У безбедносном сектору, Дејтонски споразум омогућавао је ентитетима да преко сопствених ресорних Министарстава одбране организују систем одбране на сопственој територији – тако да су постојале три засебне оружане формације – једна у Републици Српској (ВРС) и две у Федерацији (Армија БиХ била је само провизорно јединствена, у ствари подљена на хрватске и муслиманске оружане снаге). Слична подељеност је била и по питању обавештајно-безбедносних структура: У Републици Српској ову улогу обављао је прво Ресор државне безбедности и оквиру МУП-а, који је од 1999. реорганизован у Обавештајно-безбедносну службу (ОБС), док је у Федерацији БиХ те послове вршила Федерално-обавештајна сигурносна служба (ФОСС) настала формалним спајањем муслиманске обавештајне службе АИДА и хрватских служби Службе националне сигурности (СНС) у оквиру хрватског МУП-а и Сигурносно-информативне службе (СИС), тесно повезане са својим истоименим парњаком у Републици Хрватској. У трећем сегменту система безбедности, оном везаном за полицијске структуре, ствар је још комплекснија, јер паралелно коегзистирају више полицијских система: у Републици Српској функционише јединствени МУП о организационом погледу подељен на регионалне центре јавне безбедности који су подударни са подручима надлежности окружних судова, тј. територијалном организацијом власти; у Федерацији БиХ постоји де-

централизоваи систем јавне безбедности где сваки кантон (од њих 10) има свој МУП и овлашћења да самостално законски регулише материју унутрашњих послова; и полиција Дистрикта Брчко као посебна установа која делује и одговара искључиво њеним институцијама. Циљеви свих актера на нивоу ентитета, односно конститутивних заједница, без обзира на интересне супротстављености, у безбедносној сфери је одређен циљевима одржања и јачање безбедности сопственог политичког субјективитета са намерама очувања и унапређења одбрамбених потенцијала ради заштите и безбедности територија ентитета и политичке самоуправе, као и приступању реформама као усвајања стандарда зарад прилагођавања актуелном окружењу и новонасталим безбедносним потребама.

Циљеви међународног фактора са пресудним утицајем на реформске процесе, у многоме су другачији, а често и супротни интересима појединих конститутивних нација. Реформе одбране и безбедности, као уосталом и укупни реформски процес, у највећој мери био је усмерен у правцу централизације, то јест - на преношење надлежности са ентитета и кантона на централне органе власти државне заједнице, и то насупрот одредбама Дејтонског споразума и кровног устава, уз истовремено укидање ингеренција ентитета и кантона, њихових министарстава и мреже органа „по дубини“ из области безбедности. Заобилазећи уставне поставке, креатори реформи система безбедности прво су створили правне и доктринарне предуслове функционисања институцијама централне, кровне власти које то нису ниу имале или нису ни постојале, а затим разним реформским захватима обезбеђивале стварање административних капацитета, уз истовремено развлашћивање ентитетског, кантоналног и локалног нивоа власти. На тај начин је вршена и војна реформа и реорганизација безбедносног комплекса како би се спојиле некада три зарађене стране што су читав низ година након престанка ратних дејстава опстајале и развијале своје капацитете пре свега због бојазни једних од других.

У процесу експерименталног редизајнирања безбедносне сфере, као уосталом и у целом послератном процесу, пресудну улогу је временом стекао ОХР, односно Високи представник. Канцеларија ОХР и Високи представник према Анексу 10 Дејтонског споразума имали су органичена овлашћења у погледу надзора спровођења цивилног дела мировног споразума и саветовања сукобљених страна ради превазилажења конфликта⁴. Како се, међутим, имплементација споразума усложњавала, Веће за имплементацију мира је ојачало институт Високог представника и канцеларију ОХР дајући му, мимо Дејтонског споразума и договора конститутивних народа, проширена овлашћења („поздрављање намера“ на Бонској конференцији 1997. године) за доношење одлука из надлежности Председништва БиХ и Савета Министара у случајевима немогућности заказивања и одржавања састанака тих органа, а заправо да неограничено интервенише у све оно што процени да угрожава реализа-

⁴ Види: Кецмановић Ненад, *Демократија и протекторат у БиХ – десет година од Дејтона*, НСПМ, Београд, 2005

цију мировног споразума, и да тако постане једини овлашћени тумач мировног споразума. Захваљујући томе ОХР је дошао у позицију да намеће правно обавезујуће одлуке свим легалним институцијама и државне заједнице, БиХ, и ентитетима и кантонима, које се у пракси одвијало на три начина: усвајањем закона, сменом званичника са положаја и наметањем других обавезујућих одлука. Високи представник је у пракси доносио не само одлуке из надлежности Председништва и Већа министара БиХ, већ и парламента, тако да је током 15 послератних година донесено преко 800 одлука, од којих 200 закона или одлука са законском снагом (по формулацији „доносим одлуку о проглашењу закона“)⁵. На тај начин су не само створене паралегислативне основе за реформску надградњу мимо Устава и Дејтонског споразума у коме су разни представници међународне заједнице од посматрачке или инструктивне улоге постали управљачи читавог низа институција (Уставни суд, Централна банка, Комисија за људска права, Регулаторна агенција за комуникације, Тужилаштво БиХ итд) до развлашћења надлежности и гашења читавог спектра институција на ентитетском и кантоналном нивоу.

Критички осврт на учинке реформи безбедносног сектора

Као резултат реформи безбедносног сектора за мерило се формално узима број усвојених закона и уредби, број формираних институција те одржаних састанака и донетих закључака у оквиру процеса у коме предњаче активности ОХР, то јест Високог представника чиме се ствара привид о импресивним резултатима, мада је један део таквих реформи заправо остао слово на папиру, а други створио амбивалентне и неефикасне институције чија је димензија омогућавања веће безбедности на простору државне заједнице веома дискутабилна. Наиме, представници међународне заједнице су током имплементације мировног процеса разрадиле концепт целокупне безбедносне санације и реконструкције постконфликтних друштава у смислу примена евроатланских решења у подручју безбедности. Он подразумева усвајање НАТО стандарда пут прикључења Партнерству за мир уз помоћ бројних институција: НАТО, ЕУ, ОЕБС-а и међународних и регионалних невладиних организација и сличних агенција, а све у правцу унитаризације у којој или неће бити или бар неће бити значајне ентитетске и кантоналне институције.

Најдаље се отишло у реформи војске, где су укинуте ентитетске оружане снаге и формирана јединствена војска, тј. нове једнице (мешовите бригаде) по стандардима НАТО-а, усвојена нова формацијска структура од заједничког штаба до најнижих јединица и успостављена њихова команда и контрола на нивоу институција БиХ као и два ланца командовања (оперативни и административни) уз смањење броја и професионализацију активног и резервног

⁵ Према Додик Милорад, *Изворни принципи Дејтонског споразума и њихова ревизија*, НСПМ, Београд, 2011/1, стр. 139

састава. Спроведен је процес реформи обавештајних агенција стварањем јединствене обавештајне службе на нивоу БиХ под контролом посебног парламентарног тела, уз тежњу за гашењем ентитетских обавештајних структура. У трећем сегменту реформи безбедносних структура, оних који се тичу јавне безбедности, то јест институције полиције, извршени су неуспешни покушаји да се укину полицијски органи у ентитетима и кантонима ради њиховог претварања у јединствене полицијске структуре на нивоу БиХ. Поред тога су створене нове структуре, агенције и службе на нивоу БиХ, попут нпр. оне које се тичу граничне службе и сличног. Ови органи на нивоу БиХ, међутим, упркос интенцијама ка професионализацији и већој ефикасности за чије се остварење иницијално старао и ИПТФ И ЕУМП, болују од знатно већих бољки – од веће и приметније неефикасности и корумпираности у односу на ентитетске и кантоналне структуре.

И стварни и фиктивни резултати реформе безбедносног сектора на простору целе БиХ показују бројне недостатке пошто њихови кључни креатори странци *чија системска решења представљају неприлагођену, потпуну имитацију и примену решења из других земаља у којима су готово сви услови различити*. Зато су реформе спровођене инклузивно, суштински ванинституционално супротно или без подршке јавности (осим у оном делу који интересно одговара појединим националним аспирацијама), а често на потпуно супротан начин од уобичајеног; и то двојако. Са једне стране се, зарад зацртаног циља институционалног обједињавања а заправо унутаризације кроз поступно испражњење и гашење ентитетских и кантоналних институција, поступа супротно савременим тенденцијама у безбедносној сфери које иду често у правцу напуштања централизованог и круто хијерархизованог модела, а зарад веће еластичности која се постиже модалитетима деконцентрације и деволуције овлашћења. Са друге стране, приметно је, зарад постизања системског циља целокупних реформи, обртање шеме реформи безбедносног сектора супротно моделу који иде од визије преко циљева и структуре до расположивих снага узимајући у обзир као полазиште реалне односе и интересе. Пренебрегавајући постојеће односе и интересе, насупрот ресурсима а уз помоћ прибављених средстава, приступало се преобликовању постојећих структура без или са прикривеним циљевима и визијама који служе не овим структурама, већ онима који овај процес са стране воде. И што је кључно, оваква реформа и безбедносног сектора и целокупног институционалног поретка постконфликтног друштва усмерена је ка циљу који је крајње проблематичан – институционалној унитаризацији која омогућава мајоризацију што је и био основни разлог за претварање политичког сукоба са почетка деведесетих и ратне сукобе између три конститутивна народа. У том смислу, таква реформа безбедности реално нарушава равноправност и баланс снага и интереса, и доводи до парадоксалног исхода – повећања међусобног неповерења, подозрења и осећања несигурности и недостака безбедности. Подржавајући при томе поједностављени приступ који једну страну у некадашњем конфликту сматра за превасходну жртву а остале

за кривце, све уз пуну подршку процесима кровне унификације којим се потпомажу нереалне претензије што се могу остварити само на штету и рачун друге две конститутивне нације и институционалне облике њихове заштите, овакав концепт „редизајнирања“ безбедносне сфере је дубоко контрадикторан и опасан, само привремено одржив услед контроле међународног фактора и његовог доминантног присуства само утолико док је он јак и преовлађујући. Актуелна постизборна криза на нивоу БиХ и дубина постојећих политичких подела само потврђују неуспешност експеримента оваквог „редизајнирања“ и БиХ и сектора безбедности у њој.

Нове тенденције у међународним односима и будућност БиХ

Још значајније од учинака експеримента безбедносног и свеобухватног редизајнирања јесу нове тенденције у међународним односима, односно они процеси унутар и између великих сила чији су се међусобни интереси до сада мање-више сустицали у досадашњем третману БиХ као полигона за постконфликтни експеримент.⁶ Оно што задњих година прво пада у очи на простору Дејтонске БиХ је изразито слабење улоге УН која све више поприма само формалан карактер, док се све мере међународне заједнице спроводе под окриљем ЕУ, НАТО и Савета Европе. При томе је све доминантнија улога ЕУ са порукама о преласку БиХ из „дејтонске“ у „бриселску“ фазу. Но, ова чињеница не сме да завара јер се у овом случају није радило толико о политици целе ЕУ, чак ни толико о политици неких од њених чланова, већ о коришћењу процеса придруживања БиХ ЕУ као средства за остваривање, како смо већ напоменули, раније дефинисаног концепта „редизајнирања“ БиХ у евроатланским интеграцијама. Међутим, са избијањем светске кризе и поступним прерастањем савремених међународних односа у мултиполарне, управо у тој приоритетној улози ЕУ према будућности БиХ видљиве су две тенденције. Једна, која представља продужетак досадашњег „редизајнирања“ постдејтонске БиХ у складу са атлантистичким геостратешким плановима и која инсистира на задржавању ОХР и Високог представника на неодређено време под изговором да ће се само тако осигурати приближавање БиХ Европској Унији, иза чега стоје стратешке позиције Вашингтона. И друга, која сматра да ОХР више смета него доприноси напретци БиХ у евроинтеграцијама, и која инсистира на политици „двоструког колосека“ што више не стоји суштински на јединственим позицијама да је БиХ нефункционална држава која се мора централизовати кроз укидање ентитета и која више не улаже синхронизоване напоре са трансатланским савезницима у овом правцу, већ покушава да у међуентитетским и међунационалним односима изврши утицај на трансформацију дејтонске БиХ са другим модусима и ради другачијих интереса. У питању је средњевропска осовина држава ЕУ, што

⁶ Опширније код Стојановић Светозар, „Република Српска и савремени свет“, *Петнаест година Дејтонског споразума и будућност Републике Српске*, НСПМ, 2011/1, стр. 101-107

је посебно видљиво у чињеници појачаног ангажмана Немачке, са мандатом ЕУ, да се наметне као кључни фактор сређивања прилика у ЕУ по принципу међуетничког балансирања. „За почетак, у Берлину се воде разговори само о ревизији Вашингтонског споразума и зато само са бошњачким и хрватским лидерима. И као што је вицеканцелар Ханс Дитрих Геншер почетком 90-их Хрватима обезбиједио државу, тако ће им канцеларка Ангела Меркел сада (полу) омогућити ентитет.“⁷ У светлу стратешког енергетског и привредног приближавања Немачке и кроз њу, других чланица ЕУ, Руској федерацији која чврсто инститира на придржавању принципа Дејтонског међународног споразума, оваква европерспектива у сваком, па и безбедносном смислу, суштински је другачија од досадашње перспективе и њених учинака.

Крупна дешавања на међународној сцени указују на још значајније и незауостављиве промене су већ на виделу. Са једне стране, Турска дипломатија са мандатом САД безуспешно је покушала да се позиционира као битан фактор сређивања прилика у БиХ, покушавајући да на простору Западног Балкана пронађе за себе компензацију за (не)прикључење ЕУ. Њена политика није у складу са интересима кључних чланица ЕУ. Међутим, „турска спољна политика се показала недорасла сложеној мисији у Босни. Друго, Стејт департмент је исувише заокупљен глобалним проблемима на Далеком, а ево и Блиском истоку да би се концентрисао на БиХ. Треће, водеће европске земље не желе Турску не само у ЕУ него ни на Балкану. Четврто, својим изузетним опоравком у друштву уздрманих европских економија, Њемачка се све више намеће и као политички лидер ЕУ и преузима бригу о БиХ.“⁸ Паралелно се одвија процес поступне реисламизације секуларне кемалистичке Турске, која и поред стратешког партнерства са САД, све више почиње да заузима позиције самосталног регионалног играча, док Русија у привредном и енергетском и политичком смислу све више почиње да се, са својом традиционалном улогом, враћа на просторе Балкана. За то време, отпочети процеси на Блиском Истоку и северној Африци чине се незауостављиви и крупни, са тенденцијом да драстично измене улогу САД на овом подручју, док се економска криза појачава и продубљује, смањујући до недавно непорецив примат преостале суперсиле у светским размерама. Светска економска криза дубоко је погодила и ЕУ, која се унутар себе дели и диференцира по многим питањима на сличан начин као што се дели и према актуелној политици према БиХ: нпр „како ЕУ није јединствена у погледу статуса Хрвата у БиХ, а САД и Турска су склонији визији што више централизоване БиХ коју нуде бошњачки политичари, док Русија стоји на политичком бранику РС – тако ће БиХ и убудуће остати најзанимљивији кутак регионалног полигона за надметање великих сила.“⁹

⁷ Исто.

⁸ Дурмановић Слободан, „Бриселска“ БиХ – сизифовски посао ЕУ, 01.04.2011, НСПМ, www.nspm.rs

⁹ Исто.

Уочене нове тенденције у политикама великих сила упућују на поступно преобликовање односа унутар БиХ и целог Балканског полуострва услед међусобне промене односа снага, који се пресликавају и на односе између овдашњих политичких актера а који ће, поступно, постајати све видљивији у наредном периоду. Садашња безбедносна и укупна ситуација у БиХ до даљег ће остати слика „редизајнирања“ у некадашњим околностима, односима снага и интереса, дакле - упркос новим процесима, опстајаће и надаље институционални status quo, у коме ће свака од домаћих страна настојати да очува или чак појача постојеће позиције, то јест да ни по коју цену не дозволи да оне буду суштински угрожене. Обзиром на постојеће тенденције, све изгледа да ће још једно време и остати тако. А тек када постојећи процеси далеко одмакну у прерасподели односа снага, они ће се одразити и на укупну безбедност и на функционисање и постојање државне заједнице и потенцијално створити нове, избаланисаније облике који свакако неће ићи у досадашњем „изнуђеном“ правцу, већ насупрот њему.

Литература:

- Додик Милорад, *Изворни принципи Дејтонског споразума и њихова ревизија*, НСПМ, Београд, 2011/1
- Дурмановић Слободан, „Бриселска“ БиХ – сизифовски посао ЕУ, 01.04.2011, НСПМ,
- Кецмановић Ненад, *Демократија и протекторат у БиХ – десет година од Дејтона*, НСПМ, Београд, 2005
- Комарчевић Миодраг, Николиш Душан, *Редизајнирање комплекса безбедности у БиХ у светлу европских интеграција*, ИЕС; Београд, 2007
- Стојановић Светозар, „Република Српска и савремени свет“, *Петнаест година Дејтонског споразума и будућност Републике Српске*, НСПМ, 2011

VRSTE, RIZICI I TRŽIŠTA MUNICIPALNIH OBVEZNICA

Stanje i perspektive na tržištu Republike Srpske

***Apstrakt:** Municipalne obveznice izdaju organi lokalne samouprave, gradovi, opštine ili druge lokalne zajednice s ciljem da brzo dođu do sredstva za pokrivanje tekućeg budžetskog deficita, izgradnju kapaciteta za proizvodnju i distribuciju toplotne energije, unapređenje vodosnabdjevanja, izgradnje puteva, sportsko-rekreativnih centara, škola ili za finansiranje sličnih projekata po povoljnijim uslovima nego da se kreditno zadužuju kod banaka. Na ovaj način se stvaraju uslovi za brži razvoj realnog sektora. Cilj ovog rada je da ocijenimo važnost, mogućnosti i efekte emitovanja obveznica u Republici Srpskoj s ciljem obezbjeđivanja novca za finansiranje i razvoj lokalnih zajednica.*

Dobri primjeri da se obveznicama lokalne samouprave može unaprijediti razvoj lokalnih zajednica su tržišta kapitala država koje su prešle iz socijalističkog sistema uređenja, slična tržištu Republike Srpske, poput Poljske, Slovačke, Mađarske i Hrvatske.

Emisije opštinskih obveznica u Republici Srpskoj su uspjele najviše zahvaljujući Investiciono-razvojnoj banci RS. Međutim, sigurno da je daljim emisijama kvalitetnih opštinskih obveznica treba očekivati veće interesovanje drugih institucionalnih investitora, prije svega investicionih fondova i osiguravajućih društava, a i investitori koji imaju veću averziju prema riziku će biti u prilici da se upoznaju sa funkcionisanjem tržišta kapitala. Na taj način bi i naše tržište kapitala potvrdilo svoju osnovnu ulogu i tako postalo generator ukupnog ekonomskog razvoja Republike Srpske jer bi omogućavalo efikasnije prikupljanje i alokaciju sredstva.

***Ključne riječi:** municipalne obveznice, rizici, investiranje, prinosi, tržište kapitala, zaduživanje opština*

***Abstract:** Municipal bonds are issued by cities, municipalities or other local communities in order to quickly raise funds to cover current budget deficits, finish infrastructure projects for production and distribution of thermal energy, improve water supply, road construction, sports and recreation centers, schools or to fund such projects on more favorable terms than to borrow from banks. In this manner,*

*Ekonomista, analitičar Advantis Broker a.d. Banja Luka, e-mail: milos.grujic@advantis-broker.com.

necessary conditions are created for faster development of the real sector. The aim of this study is to evaluate the importance, possibilities and effects of the bond issue in the Republika Srpska aimed at securing funding for and development of local communities.

Good examples that local government bonds enhance community development include capital markets in countries that have made the transition from the socialist system design, similar to the market of the Republika Srpska, like the Polish, Slovakian, Hungarian and Croatian markets.

Issues of municipal bonds in the Republika Srpska succeeded mostly due to the workings of Investment-Development Bank of RS. However, it certainly shows that further high-quality municipal bonds could attract more interest from various institutional investors, especially mutual funds and insurance companies, and investors who are more risk-averse will be able to familiarize and inform themselves with the functioning of capital markets. In this manner, our capital market would confirm its essential role and thus become a generator of overall economic development of the Republika Srpska because it would enable more efficient collection and allocation of capital resources.

Keywords: *municipal bonds, risks, investments, returns, capital markets, borrowing municipalities*

UVOD - MUNICIPALNE OBVEZNICE

Prelazak na tržišnu ekonomiju uslovio je alociranje sredstava u državnom budžetu tako da se jedan dio budžeta prenosi na lokalni nivo. Lokalne vlasti, suočene sa povećanim pritiskom decentralizacije, demokratizacije i urbanizacije, prinuđene su da nađu nove načine za finansiranje rasta i razvoja lokalnih sredina.

Tržište kapitala¹ kao značajan podsistem privrednog sistema svake zemlje, čini skup institucija, instrumenata i mehanizama kojima se obavlja mobilizacija, koncentracija i alokacija finansijskih sredstava. Kao najvažnija funkcija tržišta kapitala izdvaja se upravo alokacija kapitala - tok finansijskih sredstava onih koji raspolazu viškom novca ka emitentima (kojima su ta sredstva potrebna). U radu ćemo pokazati da je za finansiranje kapitalnih projekata opštinskim vlastima uspješna alternativa podizanju poreza ili zaduživanju kod banaka može biti izdavanje municipalnih obveznica. Prema važećem Zakonu o tržištu hartija od vrijednosti Republike Srpske, obveznice se definišu kao dužničke hartije od vrijednosti koje vlasniku daju pravo na naplatu glavnice i kamate, odnosno drugih prihoda u skladu sa pozitivnim zakonskim propisima i konkretnom odlukom o emisiji². Obveznica (engl. Bond)

¹ Tržište kapitala (engl. capital market, njem. Kapitalmarkt) je tržište dugoročnog kapitala, odnosno tržište dugoročnih hartija od vrijednosti. Izuzetno je važno sa stajališta pribavljanja novca za poslovanje i proširenje poslovanja poduzeća jer se na tržištu kapitala zadovoljava najveći dio potreba poduzeća za kapitalom.

² Šire v. Član 4. *Zakona o tržištu hartija od vrijednosti Republike Srpske*, a u smislu odredbi koje regulišu predmetnu materiju, *Službeni glasnik Republike Srpske*, broj: 31/2011.

je instrument (hartija od vrijednosti) kojim se emitent kao dužnik (zajmoprimalac) obavezuje da će vratiti zajmoprimalocu (investitoru) pozajmljeni novac i platiti kamatu za određeni vremenski period³. U skladu sa tim, može se reći i da obveznica predstavlja ispravu koja sadrži priznanje postojanja neke obaveze, a služi kupcu kao dokaz da je dužnik obavezu preuzeo. Dakle, riječ je o hartiji od vrijednosti koja odražava dužničko-povjerilački, to jest kreditni odnos.

Municipalne obveznice⁴ na tržištu kapitala zemalja u tranziciji, osim što osvježavaju i diversifikuju tržište, povećavaju konkurentnost među finansijskim instrumentima. Osim lokalnih zajednica, direktne koristi ima država što je jedan od sinergetskih efekata pojavljivanja municipalnih obveznica na tržištu kapitala⁵. Prema tradicionalnom, teorijskom shvatanju, municipalne obveznice, kao i druge obveznice, predstavljaju dužničke hartije od vrijednosti, koje emitenta, tj. lokalne vlasti (grad, županiju, okrug, opštinu, ili pak, druge lokalne jedinice) obavezuju da investitoru isplati pozajmljeni iznos zajedno sa pripadajućom kamatom, u tačno utvrđenom vremenskom periodu⁶. Izdavanjem municipalnih obveznica, lokalne vlasti na tržištu kapitala imaju mogućnost da prikupe neophodna finansijska sredstava za: izgradnju kapaciteta za proizvodnju i distribuciju toplotne energije; unapređenje vodosnabdjevanja; izgradnju puteva, mostova, bolnica, sportsko-rekreativnih centara i škola; preradu otpadnih voda ili za reciklažu otpada; rekonstrukciju istorijskih objekata; modernizaciju komunalnih objekata i opreme; za finansiranje izgradnje sličnih projekata; za zaštitu životne sredine ili obnovljivih izvora energije i sl. Municipalne obveznice se najčešće emituju na duži rok i nose kamatu po fiksnoj ili promjenjivoj kamatnoj stopi za kapitalne projekte koji (ne) donose prihode.

Naime, lokalne zajednice mogu, mada je takav slučaj rijetkost, emitovati obveznice i na rok dospjeća od nekoliko mjeseci. Međutim, konkretne obveznice, budući da su kratkoročni instrument, nazivaju se note i po uzoru na trezorske zapise⁷, gotovo uvijek, emituju se kako bi emitent došao do sredstava za pokrivanje nepravilnih novčanih tokova ili budžetskog deficita.

³ Šire v. dj. F. J. Fabozzi i T. D. Fabozzi, *Bond Markets, Analysis and Strategies*, Prentice-Hall International Inc. 1989, str. 1.

⁴ Takođe, u teoriji se nazivaju i gradske, lokalne ili opštinske obveznice.

⁵ U smislu pojavljivanja municipalnih obveznica na tržištu kapitala, važno je stanje duga države jer se emitovanjem municipalnih obveznica povećava ukupni javni dug. Šire v. dj. S. El Daher, *Municipal Bond Markets: Prospects for Developing Countries*, Infrastructure Notes, World Bank 1997. str. 1-4.

⁶ Šire v. dj. S. Orsag, *Financiranje emisijom vrijednosnih papira*. Zagreb 1999. str. 469-551.

⁷ Trezorski zapisi su kratkoročne hartije od vrijednosti, čija naplata pristiže poslije **30, 90, 180 ili 360 dana** od dana izdavanja. Šire v. dj. S. Orsag, *Financiranje emisijom vrijednosnih papira*. Zagreb 1999. str. 345. Zbog prevazilaženja budžetskih poteškoća, emituje ih država ili njen entitet. Trezorski zapisi upisuju se aukcijama na kojima se oni prodaju uz diskont, a cijena se menja pri kasnijim trgovinama. Takođe, budući da se emituju na kratak rok i da za njih garantuje država, prinosi na trezorske zapise nisu mnogo visoki, ali su sigurni. Praksa je pokazala da ove hartije od vrijednosti najčešće koriste institucionalni investitori, kao što su banke, osiguravajuća društva, investicioni i penzionski fondovi itd.

1. VRSTE I RIZICI EMITOVANJA I ULAGANJA U MUNICIPALNE OBVEZNICE

Kada je riječ o izdavanju municipalnih obveznica, najkraće rečeno, lokalna vlast izdavanjem ovih hartija od vrijednosti pozajmljuje novac od kupaca municipalnih obveznica i obećava da će im isplatiti glavnicu i pripadajuće kamate. Ovaj iznos se najčešće isplaćuje dva puta godišnje u određenom vremenskom periodu. U nekim zemljama, na primjer kao u Sjedinjenim američkim Državama, prihodi od kamata od municipalnih obveznica su često izuzeti iz federalnog poreza na dohodak i od poreza na dohodak države u kojima su izdane⁸.

Zaduživanje za pokriće tekućih izdataka je prihvatljivo samo u rijetkim, specifičnim slučajevima, zbog pokrivanja tekućeg deficita proizašlog iz neujednačenog novčanog priliva tokom budžetske godine. „Zlatno pravilo“ finansiranja⁹ dozvoljava zaduživanje samo za kapitalne projekte, a ne i za trenutne, tekuće potrebe i zahtjeva jasno razdvajanje tekuće i kapitalne budžete lokalne samouprave. Ovakav pristup povećava transparentnost trošenja budžetskog novca lokalne zajednice. Odvajanje tekućih od kapitalnih budžeta je uobičajena praksa za zemlje u Zapadnoj Evropi, ali je rijetkost u zemljama srednje i Istočne Evrope.

U teoriji se smatra da su municipalne obveznice primamjive i preporučljive za lokalne zajednice uopšte jer se:

1. za razliku od klasičnog načina zaduživanja u bankarskom sektoru, emitovanjem municipalnih obveznica obezbjeđuju se jeftiniji izvori finansiranja – troškovi finansiranja su niži u odnosu na tradicionalne kreditne linije;
2. ostavlja mogućnost otkupa prije roka dospjeća;
3. može projektovati novčani tok - ugovorena kamatna stopa ne podliježe tržišnim kamatama;
4. zbog transparentnosti emitovanja pažljivije pristupa evaluaciji projekta, te se povećava odgovornost nosilaca lokalnih vlasti - pozitivne marketinške efekte kroz poboljšanje imidža lokalne samouprave;
5. lokalna vlast dovodi u fokus pažnje javnosti i podliježe većoj kontroli javnog mnjenja;
6. transakcije vrše bez poreskog opterećenja;
7. građanima omogućava da kroz tržište kapitala ulažu u razvitak svoje lokalne zajednice;

⁸ Šire v. *An Investor's Guide to Municipal Bonds*, New York 2003. str. 5-20.

⁹ Zlatno bankarsko pravilo finansiranja utemeljio je 1854. godine nemački autor Hubner (Hibner), koji je u djelu *Die Banken* (Banke) istakao misao da „kredit koji neka banka može dati, a da pri tome ne dođe u opasnost u pogledu ispunjenja svojih obaveza, mora odgovarati kreditu koji banka uživa i to ne samo po iznosu nego i po kvalitetu kredita“. Ovo pravilo ima za cilj održavanje likvidnosti banke. Suština ovog pravila je da dužnik kratkoročne kredite koristi za kratkoročne a dugoročne za dugoročne namjene. Šire v. J. Rodić, *Poslovne finansije i procjena vrijednosti preduzeća*, Beograd 1997. str. 63

8. прави диверсификација извора финансирања и шири се базе инвеститора;

9. сматра да пројекти финансирани емитовањем муниципалних обвезница доприносе повећању квалитета живота и позитивно утичу на стандард локалног становништва и одржив развој локалне заједнице и

10. ствара основа за развој реалног сектора.

Најприхваћенија подјела инвеститора је на индивидуалне инвеститоре – грађане и институционалне инвеститоре: комерцијалне банке, инвестиционе компаније¹⁰ (инвестиционе и пензионе фондове) и осигуравајуће компаније. Наиме, општеприхваћено схватање, које је пракса доказала, огледа се кроз активну преференцију инвеститора у смислу муниципалних обвезница јер су:

1. у многим државима предвиђене пореске олакшнице на остварене приходе од камата¹¹;

2. нижи ризици улагања (висок степен сигурности наплате главнице и камате јер за ове обавезе гарантују власти локалне заједнице);

3. исплате обавеза емитента су загарантоване пореском снагом и(li) имовином емитента-локалне заједнице;

4. могућа остварења капиталне добити и реинвестирања трговином на секундарном финансијском тржишту¹²;

5. познати динамика, роћност и структура новћаних притока;

6. осигуравајуће компаније и банке често гарантују за исплату и

7. емисије транспарентне и

Муниципалне обвезнице емитоване у великом обиму и са нижом номиналном вриједношћу су веома атрактивне за индивидуалне инвеститоре са високим приманјима. Заправо, на развијеним тржиштима капитала купци са највећим ућешћем у структури продаје су, управо индивидуални инвеститори. Муниципалне обвезнице, слично као и комерцијалне обвезнице, могуће је разликовати на основу три важне карактеристике: вјероватноћа (не)враћања дуга, утрживост обвезница и технике издавања. Такође, према сигурности отплате дуга постоје три врсте дугороћних обвезница¹³:

a.) опште обавезујуће обвезнице, (General obligation bonds);

b.) обвезнице које носе приходе, (Revenue bonds);

c.) намјенски приходи обвезница.

¹⁰ Упркос већ ustaljenom моделу да се инвестициони фондови сматрају инвеститорима, аутори из SAD преферирају да наведу инвестиционе компаније. Инвестициона компанија (друштво за управљање инвестиционим фондovima) може да управља са неколико фондова основаних са различитим циљем (ETF, муниципални фонд, обвезнички фонд, мјешовити фонд и сл.).

¹¹ У Сједињеним Америчким Државима, текући приходи од камата су, углавном, ослобођени пореза.

¹² Секундарно тржиште (*secondary market*) је тржиште већ постојећих финансијских инструмената.

¹³ Шире в. дј. F. Мила и J. E. Petersen, *Subnational capital markets in developing countries: from theory to practice*, World Bank, 1999.

Pored navedenog, municipalne obveznice možemo podjeliti prema posebnim investicionim mogućnostima na¹⁴:

- a.) osigurane municipalne obveznice;**
- b.) obveznice koje ne nose fiksnu kamatnu stopu;**
- c.) obveznice sa diskantom i**
- d.) „put“ obveznice.**

Uprkos tome što важе за једне од најсигурнијих улагања, те их купују инвеститори са мањом склоношћу ка ризику, municipalne obveznice nisu bez rizika (risk free). Neposredno prije emisije municipalnih obveznica, u prospektu emisije, među ostalim faktorima, ističe se da investitori svjesno preuzimaju određene rizike. Fabozzi, i Feldstein¹⁵ navode nekoliko rizika koje donosi kupovina municipalnih obveznica, kao što su:

- a.) neplaćanje ili kreditni rizik;**
- b.) rizik kamatnih stopa;**
- c.) rizik reinvestiranja;**
- d.) rizik otkupa;**
- e.) rizik volatilnosti;**
- f.) poreski rizik i**
- g.) rizik inflacije.**

Najveći rizik odnosi se na mogućnost emitenta da ne može da izmiri obavezu (default risk)¹⁶. Prije nego što se odluči za kupovinu municipalne obveznice, svaki investitor treba da se raspita postoji li prijetnja da lokalna zajednica na vrijeme ne izvršava svoje obaveze. Ako investitori moraju prodati svoje obveznice u periodu povećanja kamatnih stopa, oni će snositi gubitke¹⁷ zbog promjene cijene obveznica. Kamatne stope kod municipalnih obveznica su uglavnom fiksne, tako da ako se kamatne stope na tržištu promijene, prinos¹⁸ od kamate se ne mijenja, već može biti veći ili manji u odnosu na prinose drugih kamatnih stopa. Ostvarenu dobit od glavnice i kamate moguće je ponovo reinvestirati u hartije od vrijednosti. Ovo je rizik reinvestiranja jer hartije od vrijednosti, u koju se uloži dobijeni novac, mogu dati različite prinose, pa čak i gubitak, u odnosu na određene municipalne obveznice. Rizik koji se odnosi na nižu tržišnu kamatnu stopu, poznat je kao rizik otkupa (call risk). Emitenti

¹⁴ Šire v. *An Investor's Guide to Municipal Bonds*, The New York, 2003. str. 4.

¹⁵ Šire v. dj. S. G. Feldstein; F. J. Fabozzi; *The Handbook of Municipal Bonds. Hoboken, New Jersey*. John Willey & Sons, Inc., 2008.

¹⁶ Više o rizicima pogledati internet - *Risks of Investing in Bonds*, (pristupljeno novembar 2012. godine) <http://www.investinginbonds.com/learnmore.asp?catid=3&id=383>

¹⁷ Investitor snosi gubitak zbog rizika kamatne stope, samo u situaciji kada su obveznice prodate prije dospjeća, a nivo kamatne stope poraste poslije prodaje.

¹⁸ Naime, kako to naglašava D. Erić: „Prinos (return) je osnovni motiv investiranja na finansijskom tržištu, to je dobit koju investitor očekuje od ulaganja u određeni finansijski instrument.“ Cit. dj. *Finansijska tržišta i instrumenti*, Čigoja, Beograd, 2003, str.146.

obveznica mogu da iskoriste call opciju, koju su „ugradili“ u obveznice i tako da ostvare značajne uštede u troškovima kamata. Ukoliko se povećanje ili smanjenje kamatne stope odrazi na vrijednost obveznica, pogotovo obveznica sa ugrađenim call-opcijama, investitori će biti podložni riziku volatilnosti cijena. Kada emitenti iskoriste call opciju (mogućnost otkupa po određenoj cijeni prije dospjeća obveznice), ostvareni prinosi, po tom osnovu, ne mogu adekvatno da nadoknade prinose investitorima, koji u novonastalim okolnostima treba ponovo da investiraju dobijeni novac. Rizik inflacije odnosi se na smanjenje kupovne moći investitora i buduće tokove gotovog novca. Kada se poveća stopa inflacije¹⁹, cijene obveznica imaju tendenciju pada usljed pada kupovne moći, što obveznicama sa fiksnim prinosima smanjuje prinos. Osim navedenih, neki autori isiču i rizik poreza. Ovaj rizik može umanjiti atraktivnost municipalnih obveznica izuzetih od oporezivanja. Na primjer, snižavanje poreskih stopa će se odraziti na smanjenje tržišne vrijednosti obveznica. U posebnim prilikama, kada je interesu Vlade da poveća svoje prihode, ona može da opozove obveznice sa statusom poreskih izuzeća. U prospektima na tržištu kapitala Republike Srpske se navode još i politički rizik, rizik poreskih prihoda i operativni rizici²⁰. Politički rizik države uključuje sve rizike povezane sa mogućom političkom nestabilnošću. Zavisi od odnosa države emitenta sa susjednim državama i svijetom, ali taj rizik u velikoj mjeri zavisi i od procesa tranzicije na tržišnu ekonomiju države. Za države koje se nalaze u procesu tranzicije karakterističan je povećan politički rizik. On zavisi od odnosa zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, ali i od odnosa između institucija i administrativnih službi. Politički i opšti društveni rizik svojstven je svim djelovima jednog društva i na njega se po pravilu iz perspektive pojedinca ne može individualno uticati. Rizik poreskih prihoda ogleda se u vrsti i visini poreskih prihoda koji su zakonski utvrđeni kao izvori finansiranja jedinica lokalne samouprave. Prihodi opštine zavise od zakonski utvrđenih izvora i nivoa privrednih aktivnosti na koje se utvrđeni porezi obračunavaju. Značajne promjene u jednim od ova dva faktora, uz pretpostavku nepromjenjenih rashoda mogu dovesti do nastanka deficita budžeta. Operativni rizici (informacioni sistemi, procedure, ljudski faktor, dokumentacija) proizilaze iz dnevnog poslovanja emitenta. Primjeri prijetnji koje se odražavaju na operativni rizik su: prevare, krađe, ometanje poslovnih procesa, prirodne katastrofe i sl.

Najprihvaćeniji način ocjene finansijske sposobnosti emitenta zasniva se na ocjenjivanju njegovog boniteta. Ocjenjivanje boniteta emitenta municipalnih obveznica, uglavnom, vrše specijalizovane agencije, kao na primjer Moody's Investors Service, Standard & Poor's and Fitch Ratings. Pojedine banke i brokerske kuće imaju sopstvene službe, organizovane u odeljenja, koje analiziraju i procenjuju sigurnost

¹⁹ Hartije od vrijednosti su indeksirane sa porastom inflacije, čime se štiti njihova vrijednost i eliminiše rizik inflacije. U SAD to radi Treasury Inflation Protection Securities (TIPS)

²⁰ Pogledati prospekt javne ponude emisije municipalnih obveznica Grada Banja Luka na sajtu Banjalučke berze, internet, dostupno na (pristupljeno novembar 2012. godine): <http://www.blberza.com/cms2filecache/files/cms2/docver/6528/files/PROSPEKT%20GRADA%20%20BANJA%20LUKA%20finalni.pdf>

i rizik investiranja u municipalne obveznice. Sposobnost rejting agencije za procjenu municipalnih obveznica na finansijskom tržištu znatno je evoluirala od vremena velike depresije 1929. god. koristeći iskustva osiguranja obveznica u prošlosti, stvoren je jedan efikasan analitički instrument za diferenciranje kreditnog rejtinga, koji su odigrali važnu ulogu u rastu kvaliteta procjene i postali važni finansijski indikatori.²¹ Kreditni rejting, međutim, ne bi trebao da bude jedini indikator za bilo koju investicionu odluku. Na primer, rejtinzi ne uzimaju u obzir tržišne trendove.

Rang obveznice	Moody's	S&P	Fitch
Primarni	Aaa	AAA	AAA
Izvršni	Aa	AA	AA
Viši srednji	A	A	A
Niži srednji	Baa	BBB	BBB
Špekulativni	Ba	BB	BB
Izrazito špekulativni	B, Caa	CC	B, CCC
Upitni	CaC	D	CC

Tabela 1 - Rangiranje obveznica prema agencijama Moody's, Standard & Poor's i Fitch
 Izvor: *An Investor's Guide to Municipal Bonds*, (2003) The New York: Bond Market Association str. 5.

Iskustva na svim tržištima kapitala pokazuju da je sekundarno tržište municipalnih obveznica²² znatno pasivnije i manje likvidno u odnosu na tržište akcija ili tržište državnih obveznica²³. Zbog te karakteristike, neki investiotri, uslijed različitih faktora, nerijetko prodaju municipalne obveznice prije roka dospijeca po nižim cijenama od onih koje su bile tokom pobude. S druge strane, kupovina municipalnih obveznica često može predstavljati problem ako su prodavci zadovoljni novčanim tokovima od obveznica.

²¹ Šire. v. Živković, B.; Šoškić, D.. **Finansijska tržišta i institucije**, Beograd: 2009. str. 293.

²² Šire. v. Van Horne, J., Wachowicz, J. Jr., *Osnove finansijskog menadžmenta*, New York, str.27.

²³ Šire v. *An Investor's Guide to Municipal Bonds*, The New York, 2003. str. 3-5.

2. TRŽIŠTA MUNICIPALNIH OBVEZNICA

Tokom poslednjih decenija zabilježen je rast emitovanja municipalnih obveznica sa tendencijom daljeg povećanja svake godine. Prije svega zbog toga što se smatra se da je tržište municipalnih obveznica manje rizično od drugih tržišta, prvenstveno od tržišta korporativnih hartija od vrijednosti²⁴.

Analizirajući iskustva zemalja razvijenih tržišnih ekonomija, prije svega finansijskog tržišta SAD, i specifičnosti svog privrednog ambijenta, tranzicione zemlje su svoje zakonske i druge institucionalne uslove prilagodile za primjenu (n)ovih finansijskih instrumenata svojim tržištima kapitala. Međutim, tržišta municipalnih obveznica u tranzicionim zemljama, uprkos činjenici da je pravna regulativa zasnovana na modelu SAD, u velikoj mjeri i u bitnim segmentima odstupaju od američkog modela²⁵. O tržištu municipalnih obveznica zemalja u tranziciji važno je reći da su mnoge municipalne obveznice prodane prvi put od strane malih emitenata koji nisu dovoljno poznati investitorima. Dalje, pojedinačni investitori čine najveći dio tržišta. Međutim, njihovi pojedinačni kapaciteti za analizu rizika i sigurnosti investiranja nisu razvijeni kao kod institucionalnih investitora. Važna karakteristika tržišta municipalnih obveznica zemalja u tranziciji je činjenica da su asimetrične informacije²⁶ vjerovatno najveće na tržištu municipalnih obveznica. Interesantno je da su manjak finansijske ekspertize i sofisticiranost za emitente, te nedostaci informacija pogoršali problem asimetričnih informacija na tržištu municipalnih obveznica. Rješavanje ovih pitanja može značajno koristiti emitentu kroz smanjenje troškova pozajmljivanja.

U Poljskoj²⁷ je od 1995. godine više od 200 lokalnih samouprava izdalo municipalne obveznice. Lokalne vlasti u Poljskoj mogu emitovati opšte obveznice i prihodne municipalne obveznice, a isplata je zagarantovana cjelokupnom imovinom emitenta. Najveću ekspanziju tržište municipalnih obveznica bilježi u periodu od 1996. do 2005. godine. Tržišna vrijednost municipalnih obveznica u tom peri-

²⁴ Šire v. dj. Z. Bubaš, **Municipalne obveznice**, *Financijska praksa*, Zagreb 1995. god., str. 123.

²⁵ Šire v. dj. V. Leko, **Financiranje javnih interesa preko državnih i od države podupiranih privatnih finansijskih institucija**. 36. *Simpozij Hrvatske zajednice računovođa i finansijskih djelatnika*, Pula 10-12 juna 1999. str. 343-358.

²⁶ Asimetrične informacije (asymmetric information) - situacija u kojoj jedna strana u nekom ekonomskom odnosu ima bolje informacije od druge strane.

²⁷ Varšavska berza je najdinamičnije tržište kapitala srednje i istočne Evrope. Karakteriše je značajna likvidnost, poslovanje u skladu sa propisima Evropske unije i velika transparentnost. Berza u Poljskoj je, prije svega, kroz brojne inicijalne javne ponude na koje su se odlučivale poljske kompanije kako bi došle do kapitala, odigrala važnu ulogu u poljskoj tranziciji. Uprkos tome što je na Varšavskoj berzi završeno 250 inicijalnih javnih ponuda u posljednje četiri godine i što Poljska, statistički, nije zapala u globalnu recesiju, rejting evaluacija nije šire prihvaćena, a eksternu evaluaciju imalo je samo nekoliko organa lokalnih vlasti.

odu je porasla šest puta (sa 500 milijardi zlota na više od 3.000 milijardi zlota). Najznačajniji potencijalni investitori u municipalne obveznice su banke, penzioni fondovi i osiguravajuće kompanije. U strukturi investitora na tržištu municipalnih obveznica najveće učešće imaju banke sa oko 67 odsto, ostali domaći investitori sa oko 26 odsto, strani investitori manje od pet odsto, dok je učešće ostalih investitora zanemarljivo²⁸.

Emisije municipalnih obveznica u Slovačkoj su regulisane Zakonom o obveznicama i Zakonom o izdavanju opštinskih obveznica iz 1992. godine (Act on Municipal Establishment, an issue of municipal bonds), te drugim zakonskim i podzakonskim aktima. Emitente obveznica ovlašćuje Narodna Banka Slovačke i Ministarstvo finansija. Ministarstvo istražuje i potvrđuje finansijske podatke koje dostavlja emitent. Prema slovačkoj legislativi, emitenti plaćaju naknadu u iznosu od jedan odsto od emisije. Opštinske obveznice nose garanciju za cjelokupnu opštinsku imovinu. Zbog ovog pravila nisu rijetke emisije u kojima je cjelokupna vrijednost opštinske imovine „preosigurala“ relativno malu vrijednost emisije. Novac prikupljen emisijom municipalnih obveznica uglavnom se koristi za izgradnju stambenih objekata, puteva, vodovoda i kanalizacije, ulica, rasvjete, ali i za stabilizaciju finansija opštine. Praksa je da emitent prije emisije angažuje agenta - konsultanta koji procjenjuje trenutnu tržišnu situaciju kako bi osigurao plasman emitovanih obveznica pod što boljim uslovima. Emitent može angažovati investicionu banku ovlaštenu od strane Narodne banke Slovačke ili dilera - banku ili brokersku kuću kao pokrivitelja emisije. Agent emisije na Slovačkoj berzi nedelju dana prije početka emisije objavljuje rokove isplate duga, a u „Privrednom biltenu“ svi detalje emisije se objavljuju najkasnije dva mjeseca nakon početka emitovanja obveznica. Za razliku od Poljske, rejting evaluacija je šire prihvaćena, a rizike emitovanih obveznica procjenjuju tri agencije: Slovačka rejting agencija (SRATM), Evropska rejting agencija (ERATM) i Moody's Central Europe (MCE). Kupci municipalnih obveznica u Slovačkoj su gotovo uvijek - banke. Budući da ne postoji sekundarno tržište municipalnih obveznica, banke ove obveznice drže u svom portfelju do dospelja. Povremeno, institucionalni investitori zajedno sa bankama učestvuju u primarnoj kupovini²⁹ opštinskih obveznica. Opštine mogu emitovati obveznice s fiksnom ili promjenljivom kamatnom stopom. Kamatne stope opštinskih obveznica odražavaju trenutno stanje na finansijskom tržištu i kreditnu sposobnost lokalne vlasti. Zbog toga su kamatne stope obično niže od kamatnih stopa bankarskih kredita.

Oblast emisija municipalnih obveznica u Mađarskoj je regulisana sa nekoliko zakona. Najznačajniji su Zakon o lokalnoj samoupravi (iz 1990. godine), Zakon o državnom budžetu, Zakon o finansijskom poslovanju, Zakon o garancijama (iz 1996. i 2001. godine), Zakon o finansijskim institucijama (2006.), uredbe i pravila Minis-

²⁸ Potencijalni investitori ukazuju na problem malih iznosa emitovanja na tržištu kapitala što ne dozvoljava javni plasman. Malo interesovanje za municipalne obveznice proizilazi iz dominacije državnih obveznica na tržištu, koje u strukturi OIF-a čine 57% ukupnog iznosa plasmana.

²⁹ Primarno tržište (primary market) je tržište na kome investitor kupuje finansijske instrumente (preko investicione banke ili drugog posrednika) direktno od njihovog izdavaoca

tarstva finansija i Regulative u okviru Jedinice za finansijski nadzor u Mađarskoj³⁰. Lokalne samouprave mogu da pozajme sredstva za razna kapitalna ulaganja koja je odobrio lokalni savjet (bez učešća Ministarstva Finansija). Kao i u Poljskoj, ne postoje ograničenja po pitanju valute ili tipa banke. Zakonom je predviđeno je da se najviše 70 odsto od „nebudžetskih prihoda” (koji se zovu samoizvorni prihodi u Mađarskoj) mogu koristiti za pokriće duga. Kao prepreke za javni plasman obveznica prepoznate su: relativno niske emisije; finansijske institucije koje uglavnom ignorišu tržište municipalnih obveznica; veliki troškovi potpune registracije, reklamiranja, istraživanja i formiranja tržišta.³¹ Osim toga, pokazalo se da je privatni plasman obveznica zapravo supstitucija za bankovne zajmove i da su upitni efekti sekundarne trgovine te da su rizici visoki a tržištu obveznica treba obično 10 godina po definisanju regulatornog okvira da se razvije. Smatra se da je od 2005. godine nastupio preokret od zaduživanja ka obveznicama. S ciljem „oživljavanja“ ovog segmenta tržišta, emitentima je preporučeno da emituju obveznice: na duži rok dospeća obveznica (15-20 godina); sa dužim grejs periodom (čak do 5 godina); uvođenjem “opozivih” obveznica (bez troškova); refinansiranje duga (aktivno upravljanje dugom) i izuzimanjem iz postupka javnih nabavki (Direktiva EU). Nakon ovih promjena, banke su počele da trguju opštinskim obveznicama. Međutim, kao i na svim finansijskim tržištima finansijska kriza je u velikoj mjeri usporila proces odobravanja zajmova, stoga se krediti odobravaju samo za najbolje klijente i to po posebnim uslovima, a tržište municipalnih obveznica je na svojevrsnom „stand by“ režimu.

Pitanja ograničenja zaduženja lokalne samouprave u svakoj budžetskoj godini regulisana su Zakonom o izvršavanju državnog proračuna Hrvatske. Prema Zakonu o finansiranju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave u članovima³², 83. do 86. uređena je i mogućnost zaduživanja jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave. Prema članu 83. Zakona lokalne jedinice mogu raspisati javni zajam ili izdati obveznice po odobrenju Ministarstva finansija. Taj Zakon postoji od 1993. godine uz niz promjena i dopuna. U razdoblju do 2004. mogućnost izdavanja municipalnih obveznica koristila se nedovoljno, odnosno samo tri puta. Kao što se kasnije dokazalo, sva ta izdanja su se pokazala isplativa i sve emisije su isplaćene što dodatno ukazuje na mogućnost korištenja takvog instrumenta finansiranja u Hrvatskoj. Vlada daje saglasnost za zaduživanje lokalne samouprave samo ako je opština ostvarila budžetski suficit u iznosu od 2,3 odsto ukupno ostvarenih prihoda. Zakonom o javnoj nabavi (NN 117/01) i Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o javnoj nabavi (NN 05) regulisano je da „za izdavanje municipalnih obveznica nije potrebno organizirati nadmetanje za izbor agenta i pokrovitelja izdanja municipalnih

³⁰ Detalji dostupni na sajtu mađarske berze (vidjeti sajt: <http://www.bse.hu/>, pristupljeno, novembar 2012.)

³¹ Prema: K. Jókay. *Iskustva sa mađarskog tržišta za emisiju opštinskih obveznica* - <http://www.naled-serbia.org/documents/vesti/Carls%20Dzokej.ppt> (pristupljeno novemabr 2012.)

³² Šire v. *Zakon o financiranju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave*, *Narodne novine*, broj: 117/93, 69/97, 33/00, 73/00, 127/00, 59/01 i 107/01., 117/01-ispr., 150/2002., 147/2003.

obveznica“³³. Odredbe Zakona o proračunu propisuju da „ukupna godišnja obaveza jedinice lokalne i područne samouprave može iznositi najviše do 20 odsto ostvarenih prihoda u godini koja prethodi godini u kojoj se zadužuje. U iznos ukupne godišnje obaveze uključen je iznos godišnjeg anuiteta po kreditima, obaveze na osnovu izdatih hartija od vrijednosti i datih garancija iz prethodne godine, te neplaćene obaveze iz prethodnih godina. Godišnje obaveze na osnovu izdatih hartija od vrijednosti utvrđuju se za anuitetne obveznice u iznosu godišnjeg anuiteta, a za obveznice kod kojih se amortizuje glavnica o dospjeću utvrđuju se za pretpostavljeno dospjeće pripadajućega godišnjeg dijela glavnice i pripadajućih kamata.” (Zakon o proračunu NN 96/03). Najznačajniji investitori su investicioni i penzioni fondovi, osiguravajuće kompanije i individualni investitori. Novac prikupljen emitovanim municipalnim obveznicama u Hrvatskoj se koristi uglavnom za finansiranje lokalne infrastrukture poput obnove saobraćajnica (gradskih i prigradskih), izgradnje stambeno-poslovnih objekata sa garažama i parkiralištem, te ulaganja u sportske dvorane (na primjer, gradnja zatvorenog plivališta sa tri bazena, te polivalentne sportske dvorane u Zadru)³³. Vrijednost svih do sada emitovanih municipalnih obveznica iznosi gotovo 100 miliona evra. Emitovane municipalne obveznice su neosigurane, bez kreditnog rejtinga, sa rokom dospijeca od sedam do deset godina i fiksnom kamatnom stopom koja se isplaćuje dva puta godišnje.

3. STANJE I PERSPEKTIVE U REPUBLICI SRPSKOJ

Na tržištu Banjalučke berze u aprilu oktobru 2012. godine je listirano ukupno 60 emisija obveznica³⁴. Od toga,

- 14 emisija obveznica Brčko distrikta Bosne i Hercegovine;
- 13 emisija obveznica Republike Srpske;
- 23 emisija municipalnih obveznica Republike Srpske (19 opština od kojih su četiri emitovale već drugu seriju municipalnih obveznica);
- tri emisije obveznica finansijskih institucija: Balkan investment bank a.d. Banja Luka i MKD sinergija plus d.o.o. Banja Luka i Nova Banka a.d. Banja Luka
- osam emisija korporativnih obveznica: Atlantik BB d.o.o. Banja Luka; Boska RK a.d. Banja Luka; Cer a.d. Prnjavor; Kaldera Company d.o.o. Laktaši; Jahorina OC a.d. Pale; Planinsko dobro a.d. Nevesinje; MKD Sinergija plus d.o.o. Banja Luka i Unis fabrika cijevi a.d. Derventa.

Od aprila 2007. godine, usvajanjem Zakona o zaduživanju, dugu i garancijama Republike Srpske, gradovi i opštine u Republici Srpskoj, uz saglasnost ministarstva

³³ Šire v. dj. Milan Trajković, broker, *Vodič kroz municipalne obveznice*, 2009 i Zagrebačka berza: <http://zse.hr/default.aspx?id=10011&pojam=municipalne&ParentId=0&DateFrom=1.7.2010&DateTo=1.7.2010&Keywords=&Izdavat%20eljTicker=&IsItSearch=1> (pristupljeno: 31. oktobra 2012.)

³⁴ Tržišna kapitalizacija Banjelučke berze na dan 31. oktobra 2012. iznosila je 3.940.921.734,32 KM (2.014.961.287,19 EUR) što je čini najmanjom berzom u regiji.

finansija imaju mogućnost da novac pribave na tržištu kapitala. Uz ovaj, važan zakon koji reguliše emisiju je Zakon o tržištu hartija od vrednosti Republike Srpske. Prva lokalna zajednica u Republici Srpskoj koja je prepoznala priliku da kroz zaduženje emisijom municipalnih obveznica prikupi sredstva za realizaciju nekog projekta je opština Laktaši. Opština Laktaši je na ovaj način pribavila 10 miliona konvertibilnih maraka s ciljem da se sredstvima finansira izgradnja sportske dvorane. Emisijom ovih obveznica započela je nova era³⁵ u razvoju finansijskog tržišta Republike Srpske jer su primjer Laktaša ispratio znatan broj jedinica lokalne samouprave ovog entiteta BiH³⁶. Ukupna vrijednost do sada emitovanih obveznica iznosi više od 77,845 miliona KM. Dobijena sredstva opštine su uglavnom koristile za pokrivanje budžetskog deficita, izgradnju puteva, sportsko-rekreativnih centara i za unapređenje infrastrukture. Prema pomenutom zakonu, prag dozvoljenog zaduživanja opština iznosi 18 odsto ostvarenih prihoda u godini koja prethodi godini u kojoj se zadužuje. Imajući u vidu tu činjenicu i unaprijed poznate rokove isplate, kupci obveznica nemaju razloga da brinu da će otplata duga i kamata doći u pitanje. Municipalne obveznice je moguće kupiti u trenutku izdavanja (na primarnom tržištu), ili od drugih vlasnika u neko doba poslije emisije (na sekundarnom tržištu).

Kada se stave u odnos promet svih obveznica i ukupan promet na Banjalučkoj berzi vidi se da obveznice čine sve važniji tržišni materijal.

³⁵ Prvi završen projekat emitovanjem obveznica je most preko Vrbasa kod fabrike „Incel“ u Banjaluci. Grad Banjaluka je u ljeto 2008. godine emitovao obveznice u visini od sedam miliona KM po nominalnoj vrijednosti od 100 KM po obveznici. Emitovane obveznice su bile neosigurane, prenosive, sa rokom dospjeća od tri godine, sa kamtnom stopom od 5,75% godišnje i polugodišnjom isplatom (kamate su isplaćivane polugodišnje po kamatnoj stopi od 2,875% na neotplaćeni dio glavnice). Dug se isplaćivao iz redovnih prihoda do dospjeća. Prospektom je bilo predviđeno da je emisija uspjela ako se u roku od 90 dana upiše 60 odsto od ukupno emitovanih obveznica. Obveznice su sadržavale call-opciju. Ovu, kao i sve emisije, odobrilo je Ministarstvo finansija Republike Srpske, a prospekt je odobrila Komisija za hartije od vrijednosti Republike Srpske. Od novca prikupljenog ovom emisijom finansiran je projekat izgradnje mosta preko Vrbasa kod fabrike „Incel“.

Ulagач koji je iskoristio priliku da za 1.000 KM pri emisiji kupi 10 obveznica opštine Banja Luka prema otplatnom planu svakih pola godina dobijao je 166,67 KM glavnice uvećanih za kamatu na ostatak glavnice po kamatnoj stopi od 5,75 odsto (2,875 odsto polugodišnje) godišnje na ostatak glavnice. Obveznice su delistirane 21. jula 2011. godine.

³⁶ Pored Laktaša municipalne obveznice emitovali su: Gradiška, Šamac, Bijeljina (tokom 2009. godine), Brod, Kotor Varoš, Istočni Stari Grad, Srbac, Lopare (tokom 2010. godine), Novi Grad, Kostanjica, Laktaši, Osmaci, Zvornik, Petrovo (tokom 2010. godine), Trnovo i Šipovo (tokom 2012. godine)

Godina	Tržište akcija	Promet obveznicama*	Tržište trezorskih zapisa	Ukupan promet	Promet obveznicama u odnosu na ukupan promet
2002	6.989.170	0	0	6.989.170	0,00%
2003	72.528.711	0	0	72.528.711	0,00%
2004	100.806.620	0	0	100.806.620	0,00%
2005	278.107.652	0	0	278.107.652	0,00%
2006	388.464.942	0	0	388.464.942	0,00%
2007	741.764.285	818.006	0	742.582.291	0,11%
2008	245.467.664	29.622.573	0	275.090.237	10,77%
2009	82.358.932	50.099.177	0	132.458.109	37,82%
2010	118.961.237	55.304.915	0	174.266.152	31,74%
2011	81.936.119	246.737.548	88.316.356	416.990.023	59,17%
2012	38.027.742	65.554.930	105.852.799	209.435.471	31,30%

Tabela 2 - Prometi na Banjalučkoj berzi po godinama³⁷

U poređenju sa rizikom ulaganja u akcije, obveznice su manje rizične jer za njih garantuje grad ili opština. Podsjećanja radi ovi entiteti imaju veći autoritet i rejting od većine privrednih društava. Prema tome, za očekivati je da će još rasti interes za ovakav vid ulaganja i prikupljanja sredstava. U tom slučaju tržište kapitala bi ojačalo jednu od funkcija postojanja-alokaciju kapitala. Budući da još ne postoji razvijeno tržište novca, to je način da višak novca iz štednje ili sa drugih pozicija lakše pređe kod onih kojima je potreban za izvođenje raznih projekata, a kupci obveznica će da ostvare profit u vidu kamate na posuđena sredstva.

U zemljama u razvoju, gdje su finansijski kapacitet i institucionalna podrška ograničeni i gdje se ulaganja u lokalnu infrastrukturu smatraju nesigurnima, moraju se ispuniti neki osnovni uslovi koji se tiču makroekonomskih pitanja i pitanja institucionalnog i zakonskog uređenja, kako bi se uopšte mogao razvijati municipalni segment finansijskog tržišta³⁸. Kamatna stopa na do sada emitovane municipalne obveznice u RS iznosi između pet i 6,75 odsto. Ilustracije radi, ako bi Banjaluka prikupljala deset miliona maraka emisijom obveznica u tom rasponu, kupci tih obveznica bi dobijali veći prinos nego na oročenu štednju. U tom slučaju ima smisla pretpostavka da će i institucionalni investitori poput najzjačanijih učesnika na tržištu kapitala Republike Srpske, Investiciono-razvojne banke Republike Srpske, PREF-a, investicionih fondova i banaka "izaći" iz pozicija koje nose manji prinos i kupiti te obveznice. O kakvom potencijalu za ulaganje se radi govori i podatak da samo zatvoreni investicioni fondovi na Banjalučkoj berzi upravljaju imovinom od 341,06

³⁷ Promet obveznicama obuhvata promet svim obveznicama i javne ponude obveznica. Izvor je sajt Banjalučke berze: <http://www.blberza.com>

³⁸ Municipalni segment finansijskog tržišta uz tržište municipalnih obveznica podrazumijeva i direktno ili indirektno kreditiranje lokalnih jedinica preko (lokalnih) razvojnih banaka. U Republici Srpskoj je za tu ulogu zadužena Investiciono-razvojna banka Republike Srpske. Vidi više kasnije u tekstu.

miliona KM³⁹. Od toga 306,74 miliona држе у акцијама, 6,3 miliona у обвезницама, 14,37 miliona у депозитима и пласманима, 11,01 miliona у готовини, око 1,51 miliona у некретнинама и 1,1 milion у другим хартијама.

Баријере за улагање у обвезнице су страх узрокван неспремношћу и недovoljnom едукацијом учесника на тржишту, али и други проблеми у пословању инвеститора. На примјер, осигуравајућа друштва су, по теорији, уз друштва за управљање инвестиционим фондovima и банке најзначајни институционални инвеститори. Међутим, осигуравајућа друштва код нас немају запослене инвестиционе менаџере који би анализирали предности и недостатке улагања у обвезнице. Међу осигуравајућим кућама Граве осигурање је најсвјетлији примјер понашања на тржишту капитала и значајан купач муниципалних обвезница. Нажалост, осигуравајућа друштва у РС муће много већи проблеми од улагања вишка новца.

С циљем указивања на могућност нове емисије обвезница Града Бања Лука, претпоставимо да Град јавности презентује пројекат за изградњу паркинга, јавне грађе или санацију улица, вриједан десет милиона марака. До новца може да дође издavaњем обвезница.

Било која комбинација исплате са периодом отплате у распону од пет до 15 година, са каматом између 5,5 и 6,75 одсто годишње и полугодишњом исплатом не даје годишњу отплату већу од 2,4 милиона КМ. То је, отприлике, био износ годишње отплате током прошле емисије. Законски праг дозвољеног задужења општина је 18 одсто од остvарених прихода која претходи години задужења⁴⁰. Према томе, чак и да дође до драматичног смањења буџета, отплата дуга по обвезницама неће бити угрожена јер су, према буџету Града, изворни приходи (пoresки и непoresки) планирани у висини од око 139 милиона КМ⁴¹.

Емисије муниципалних обвезница успјеле су највише захваљујући ИРБ. Но, за обвезнице све већи интерес показују ПРЕФ, осигуравајуће куће, банке и други институционални инвеститори, али и мањи-опрезнији инвеститори. Аргумент за ову тврдњу је чињеница да су све обвезнице које је недавно емитовала општина Зворник купљене, а да ИРБ РС није купила ниједну.

ZAKLJUČAK

Нова ера у развоју финансијског тржишта и локалних заједница започела је 2007. године усвајањем Закона о задужевању, дугу и гаранцијама Републике Српске⁴².

³⁹ На банјалучкој берзи се финансијски извјештаји за фондове објављују до половине мјесеца за претходни мјесец.

⁴⁰ Закон о задужевању, дугу и гаранцијама Републике Српске (“Службени гласник РС” бр. 30/07 и 29/10)

⁴¹ <http://www.alvrs.com/v1/index.php/sr/novosti-iz-optina/143-banja-luka-usvojen-budzet-gradaza-2012-godinu>

⁴² **Службени гласник Републике Српске**, бр. 92/06

Ovim zakonom je omogućeno da se gradovi i opštine, uz saglasnost Ministarstva finansija, mogu zadužiti emisijom obveznica. Već sada se može reći da se za finansiranje različitih projekata emisija municipalnih obveznica pokazala kao uspješna alternativa povećanju poreza ili zaduživanju kod banaka.

Kamate za ove obveznice se isplaćuju se polugodišnje i dosad nije zabilježeno probijanje predviđenih rokova po osnovu isplate kamata i duga. Prosječna kamatna stopa koju nose municipalne obveznice je viša od šest posto, a prag dozvoljenog zaduživanja opština, prema pomenutom zakonu, iznosi 18 odsto ostvarenih prihoda u godini koja prethodi godini u kojoj se zadužuje. Imajući to u vidu, kupci obveznica ne treba da brinu da će otplata duga i kamata doći u pitanje.

Važan efekat emisije municipalnih obveznica je povećanje odgovornosti nosilaca lokalne vlasti, jer se zbog transparentnosti emitovanja pažljivije pristupa razvoju projekta i podliježe većoj kontroli javnosti. Osim što obezbjeđuju jeftinije izvore finansiranja, emitenti su u prilici da diktiraju uslove svog zaduženja u smislu načina rasporeda sredstava za realizaciju projekata, odabira visine kamatne stope i dužine odnosno načina vraćanja pozajmljenih sredstava.

Municipalne obveznice karakteriše mogućnost likvidiranja duga, odnosno otкуп obveznica prije roka dospjeća ako se steknu uslovi za zaduživanje pod povoljnijim uslovima, jer ugovorena kamatna stopa ne mora da podliježe tržišnim kamatama. Ipak, opštine ne smiju mijenjati namjenu trošenja novca, čak i ako dobiju saglasnost svih kupaca obveznica, jer takvim potezom šalju lošu poruku trenutnim i budućim investitorima u municipalne obveznice.

Na razvijenim tržištima investitori rado ulažu u municipalne obveznice, jer je visok stepen sigurnosti naplate glavnice i kamate - isplata duga je garantovana poreskom snagom ili imovinom emitenta. U vrijeme sve većih turbulencija na tržištima kapitala primjetna je sve veća likvidnost municipalnih obveznica na sekundarnom tržištu, što otvara nove mogućnosti za reinvestiranje dobiti. Dodatni motiv za kupovinu je to što osiguravajuće kompanije i banke mogu biti garanti za isplatu duga, a često su i najznačajniji kupci ovih obveznica. Uz to, u mnogim zemljama su predviđene poreske olakšice na ostvarene prihode od kamata.

Emisije opštinskih obveznica u RS su uspjele najviše zahvaljujući Investiciono-razvojnoj banci. Međutim, ukoliko se opštine pokažu kao odgovoran emitent, ubuduće treba očekivati veće interesovanje i drugih institucionalnih investitora, prije svega investicionih fondova i osiguravajućih društava. Naime, imovina kojom upravljaju zatvoreni investicioni fondovi u RS iznosi više od 340 miliona KM⁴³. Prirodno je da jedan dio te imovine, umjesto oročavanja u bankama, može da se preusmjeri u kupovinu opštinskih obveznica. Osim toga, treba očekivati i interesovanje investitora koji imaju veću averziju prema riziku i manje novca.

Učešće osiguravajućih kuća, fondova i banaka u kupovini municipalnih obveznica još je nedovoljno. Zbog povećanja njihove atraktivnosti, obveznice je

⁴³ Vidjeti na sajtu Banjalučke berze: <http://www.blberza.com>

могуће, по узору на Скандинавске земље, “спакovati” у - municipalni фонд. Такав фонд би био отворен и њиме би управљала управо Investiciono-razvojna banka. У почетку би фондови којима управља IRB посједовали све удјеле у овом фонду по основу откупа већ купљених обвезница. Временом би се тај удјелом смањивао, јер би инвеститори могли да купују удјеле тог фонда на берзи. Купујући удјеле овог фонда на секундарном тржишту, инвеститори би били изложени мањим трошковима и мањем ризику, а вриједност удјела би се увећавала за износ прописаних камата. На примјер, ако је почетна вриједност удјела municipalног фонда 100 КМ и ако би се по основу исплате камата и главница увећавала - за годину дана износила би око шест одсто и више, односно око 106 КМ. Предност овог модела у односу на постојећи систем је у томе што би појединачни инвеститор у сваком моменту могао да тражи откуп свог улога у складу с његовом тренутном вриједношћу, при том, од добијеног новца од отплате главница и камата и новоплаћених улога, фонд би могао улагати у нове емисије обвезница. Таквим повећањем ликвидности и броја улагача ће и наше тржиште капитала потврдити своју основну улогу - правилну алокацију новца и подстаћи економски развој РС.

Literatura

- Bubaš Z., Municipalne obveznice, Financijska praksa, Zagreb 1995.
- El Daher, Municipal Bond Markets: Prospects for Developing Countries, Infrastructure Notes, World Bank 1997.
- Feldstein S. G.; Fabozzi F. J.; The Handbook of Municipal Bonds. Hoboken, New Jersey. John Willey & Sons, Inc., 2008.
- Erić D.; Finansijska tržišta i instrumenti, Čigoja, Beograd, 2003,
- Leko V., Financiranje javnih interesa preko državnih i od države podupiranih privatnih finansijskih institucija. 36. Simpozij Hrvatske zajednice računovođa i finansijskih djelatnika, Pula 10-12 juna 1999.
- Mikerević, Dragan. Finansijski menadžment. Banja Luka: Ekonomski fakultet, 2005.
- Mila F. i Petersen J. E., Subnational capital markets in developing countries: from theory to practice, World Bank, 1999.
- Orsag, Silvije; Alibegović, Džafer. Mala škola investiranja ili razumni ulagač. Sarajevo: Revicon, 2011.
- Orsag, Silvije, Financiranje emisijom vrijednosnih papira. Zagreb: RIFIN. 1997.
- Rodić J., Poslovne finansije i procjena vrijednosti preduzeća. Beograd 1997.
- Summers, G.; Noland, T. „Introduction to the U. S. Municipal Bond Market., International Journal on Governmental Financial Management, Vol.VIII,
- Trajković M., Vodič kroz municipalne obveznice, 2009.
- Van Horne, James; Wachowics John. Osnovi finansijskog menadžmenta, Beograd DataStatus, 2007.

Živković, Boško; Šoškić, Dejan. Finansijska tržišta i institucije, Beograd: Ekonomski fakultet, 2009.

Internet izvori:

URL: Bond basics: An investor's guide to the many meanings of yield: <http://www.aaii.com/journal/article/bond-basics-an-investor-s-guide-to-the-many-meanings-of-yield>

URL: An investor's guide to bond basics: http://www.rseelaus.com/pdf/Bond_Basics.pdf

URL: Risks of Investing in Bonds: <http://www.investinginbonds.com/learnmore.asp?catid=3&id=383>

URL: Iskustva sa mađarskog tržišta za emisiju opštinskih obveznica (maj 2009.) <http://www.naled-serbia.org/documents/vesti/Carls%20Dzokej.ppt>

Banja lučka berza: <http://www.blberza.com>

Investiciono razvojna banka Republike Srpske: <http://www.irbrs.net/>

Investopedia: <http://www.investopedia.com>

Mađarska berza: <http://www.bse.hu/>

Savez opština i gradova Republike Srpske: <http://www.alvrs.com>

Slovačka berza: <http://www.bsse.sk/>

Zagrebačka berza: <http://zse.hr/>

ВЕК ПОСЛЕ “ВЕХ” ИЛИ ДВЕ-ТРИ РОССИИ СПУСТЯ

Все говорят: „Вехи“, „Вехи“! А я как ни ворошу знаменитый сборник, сколько ни вкушаю прославленных текстов – бессилен в них усмотреть эпохальное величие. Нет-нет, я не думаю хулить, просто судите сами. „Сборник статей о русской интеллигенции“. А кто-нибудь сосчитал все множество сборников статей, плодившихся, как Дон Аминадо сказал, в те баснословные года? Среди них масса была и сборников с именитыми авторами, со статьями на глубокие темы: „Свободная совесть“ (два сборника), „Вопросы религии“ (тоже два), „Сборники книгоиздательства ‘Путь’“ (еще два), „О смертной казни“... и т.д. и т.д. Жанр статей „Вех“ – публицистика, лишь изредка заходящая в философию. Какого-либо консензуса, или концепции, или единой платформы авторами не создано, в их взглядах порядочная разноголосица. Правда, с такую темой, чтобы весь сборник сплошь об интеллигенции, о всех ее сторонах и свойствах, язвах и доблестях, – такой сборник первый, это выделяет „Вехи“. Но делает ли это их более актуальными в наши дни? Ведь сам предмет этот, эта сакраментальная *intelligentsia russe*, сегодня уже почил, исчез и не существует. (Ниже мы обсудим еще этот факт жизни.)

И все же, при всем том, „Вехи“, без сомнения, обладают сильным воздействием, оставляют впечатление уникального явления. Не сразу ясно, чем создаются эти впечатление и воздействие; лишь постепенно осознаешь, что исток их – в том духе и настроении, которыми проникнута книга и которые уже в предисловии выразил Михаил Гершензон, сказавший, что все статьи писаны „с болью и в жгучей тревоге“. Эти тревога и боль доходят, и мы видим, что книга в целом – редчайший акт предельно честной самооценки русского сознания, критический жест уникальной подлинности и глубины. И эта чистота жеста, радикального и безжалостного к себе, идущего до конца, – не стареет. Здесь то, в чем „Вехи“ непреходящи, в чем они – пример и задание для нас. Насколько мог, я старался быть верным этому заданию.

Для критического жеста „Вех“ историческим фоном служила Русская революция, которую еще не называли Первой: ее подготовка интеллигенцией, ее последствия и уроки. Сегодня подобный жест должен выполняться на более широком фоне, на фоне всего века, что прошел после „Вех“. Главный предмет его – наше настоящее, его внутренняя критика, но эта критика должна относиться себя к урокам, к вехам всего минувшего века.

„Вехи“ – памятник мысли Серебряного Века – „века“, который создал целую эпоху в культуре, но длился при этом совсем не век, много если треть века, – и был оборван историческим срывом, катастрофическими процессами крушения Империи. Суть этих процессов видится мне так. С формированием интеллигенции особенно заостряется склонность русского сознания к крайним позициям, слабость центра и середины, умеренных конструктивных сил. Складывается конфликтная структура общественного сознания, когда во всех своих главных измерениях оно определяется оппозицией, противостоянием тех или иных антагонистических начал, сил, течений: власть – общество, охранители – радикалы, вера – неверие... Некое время вражда противостоящих групп или трендов не была главным фактором: в стране шли мощные процессы роста, вернувшаяся духовная традиция породила исихастское возрождение с новым явлением русского старчества, создавалась великая русская литература. Однако поляризация углублялась. Интеллигенция, как справедливо диагностируют „Вехи“, действовала как сильный разъедающий фермент, фермент разъединения и раскола общества. Противостоящие тренды шире и шире захватывали сознание, сходились вплотную, и их противостояние становилось из побочного – доминирующим фактором.

Таким – расколотым – пришло русское сознание к Серебряному Веку. Часто говорят, что его культура – Западно-Восточный синтез, она соединила в себе питающие воздействия европейской культуры и традиционных национально-православных истоков. Но в этот период русское сознание соединило уже в себе и совсем другое: антагонистические полюсы непримиримых оппозиций, на которых оно строилось, тренды творчески-созидательные и разрушительные. Меж ними был невозможен синтез. Их столкновение, сшибка в одном сознании вели к коллапсу этого сознания.

В социально-историческом плане, Русская революция с последовавшей Гражданской войной характеризуются как катастрофа, крушение, катаклизм. Но что значили они в горизонте национального сознания? Очевидно, что отвечающее им состояние этого сознания было патологическим; я характеризую его как эпилептический припадок – если точнее, аналог, коррелят такого припадка на социопсихологическом, макро-уровне. Близким образом расценивает его в своей „поведенческой теории революции“ Питирим Сорокин, судивший о событиях из самой их гущи. Здесь не место развешивать обоснование такой трактовки, скептики, если угодно, могут принять ее за простую метафору. Что в ней, в частности, для нас важно – это то, что из нее следует и определенное понимание предшествующего, „пред-припадочного“ состояния.

Серебряный Век был самым необычным, фантастическим временем. На недолгий срок Россия стала, как сказал Пастернак, „огромным родильным домом“, где что ни день рождались новые идеи, книги, культурные начинания, целые направления и движения в искусстве, – притом такие, что оставались в истории, что слагали основы новой культуры. Опыт приобрел немислимую наполненность, интенсивность, зрение – остроту, время явило какой-то особый

ход, небывалую сгущенность. „От смерти Владимира Соловьева до сегодняшнего дня“, – писал Блок в 1910 г. – „мы пережили то, что другим удается пережить в 100 лет“. И все это обнималось странным, лихорадочным состоянием или настроением, в котором смешались приподнятая возбужденность, тревожное ожидание, „апокалиптическое предчувствие“, как тогда выражались, – предчувствие трагедии, катастрофы, которое очень скоро сбылось с лихвой. – Как охарактеризовать это особое состояние сознания, эту яркую его вспышку пред катастрофой, в которой оно за малый миг сумело охватить взглядом, постичь в синтезе целый необозримый мир? Суть его и природу указал пророк Серебряного Века – Достоевский, который на своем опыте описал *момент ауры*, специфическое состояние сознания перед эпилептическим припадком. В рассказах об этом моменте – князя Мышкина в „Идиоте“, самого автора в „Дневнике писателя“ – мы узнаем все названные черты: в миг пред припадком больного посещает особое видение мира – внезапно мир является взору во всей всеохватности, но также – в осмысленности и красоте, взор проникает в благую суть и гармонию Мирового Целого, и созерцает это Целое в образах прекрасного. Следующий миг – припадок. Коллапс сознания.

Насущная необходимость после коллапса – реабилитация, бережное восстановление сознания и организма. Но русское сознание ждало большевистский тоталитаризм, сталинский террор, великие бедствия Великой Отечественной. Все эти испытания чаще обсуждают с внешних, событийных сторон, но в „веховской“ перспективе мы спрашиваем, прежде всего, что делалось с человеком и сознанием. Феномен тоталитаризма обычно рассматривают под углом практик власти, но я убежден, самые глубокие и губительные его проявления – в антропологии. „Банальность зла“ назвала Ханна Арендт свою книгу об Эйхмане; но, увы, зло тоталитаризма – отнюдь не только банальность. Банальный Эйхман – продукт, но очень и очень не банально – как его изготовили. Тоталитаризм открыл на опыте множество весьма мрачных истин о человеке, создал целый арсенал эффективных антропологических ноу-хау, почти безотказных технологий обработки и переделки человека. Нельзя здесь быть голословным, и я совсем кратко укажу хоть некоторые ведущие механизмы тоталитарной переплавки сознания и личности:

1) Редукция личности и идентичности. Формируется радикально урезанная идентичность, когда человек соотносит и идентифицирует себя исключительно с минимумом инстанций, определяемых идеологической машиной: Партия – Нация – Коллектив.

2) Архаизация: скатывание Человека вспять, в архаические антропоформации. Это обширный спектр явлений: отбрасывание заповеди „Не убий“, регенерация парадигм тотема и табу, стайного и стадного поведения; „большие процессы“, массовые убийства и лагеря как специфические антропотехники, возвращающие уклад, паттерны поведения примитивных сообществ, отчасти – и архаические культуры ужаса, ритуалы с человеческими заклятиями.

3) Самое же важное, на мой взгляд, – то, что я называю „анти-синергия“ или „насильственная синергия“. В синергии истинной, как говорит православное учение, человек, устремляясь к Богу, достигает соединения своих энергий с Божественными энергиями, благодатью, и благодать, действуя в нем, всецело преобразует его. Со стороны взаимодействия энергий, это – так называемый синергетический эффект: поток внешней энергии порождает радикальную структурную перестройку. В тоталитарном варианте, аналогичный эффект вызывается насильственно. Идеологическая машина вторгается в сознание, вводя в него послание Большого Брата с азами тоталитарной догмы и угрозой мучительной смерти в случае ее неприятия. Вопреки воле человека, это послание начинает действовать в сознании, и огромный заряд скрытой в нем угрожающей энергии генерирует синергетический эффект – отклик сознания, его непровольную и необоримую подстройку к тому, что велит послание. Это и есть главное ноу-хау тоталитарной антропологии: оказывается, есть механизм предельно ускоренной полной перековки, перерождения-зомбирования человека – самоперестройка сознания при продавливании в него, под сверхвысоким давлением, четкой тоталитарной мантры. Не вдаваясь в теорию, этот механизм уж не раз описывали классики антитоталитаризма – к примеру, в финальной части „1984“, что заканчивается фразой: „Он уже любил Большого Брата“.

„Вехи“ – книга диагноза, книга, говорящая о давно уже шедшем кризисе русского общества и сознания, начал русской жизни. Взглянув на век после „Вех“, мы видим, что кризис тогда отнюдь не кончился; „критика духовных основ интеллигенции“, предпринятая авторами „Вех“ и единомышленниками их, не привела к его изживанию. Напротив, он стал неразлучным спутником этого века, иногда ненадолго удаляясь, но чаще обостряясь, а временами достигая катастрофичности. При этом, его ведущие формы углублялись. В „Вехах“ речь о кризисе – это речь об интеллигенции. Но какой группой или слогом можно ограничиться, если надо понять „революционный припадок“? Как оценить урон, нанесенный миллионною эмиграцией, оголившей все вершины культуры? Пришедший же вскоре советский тоталитаризм длился лет 60-70, большую часть века, и интенсивно занимался порчею человека, развивая технологии антропологической архаизации и трансформации. На фоне его прошла Отечественная Война, нанеся страшный удар по самим биологическим основам национального организма. Сегодня наконец нет ни тоталитаризма, ни войны – казалось бы, должны остаться если только экономические кризисы, что неизбежны как мухи. Но нет. Перенесенное не прошло даром, и нам вновь приходится вести речь о кризисе русского сознания и общества, и приходится говорить о вовлечении в этот кризис еще нового уровня – уже, пожалуй, последнего.

Мы говорили, что после революционного припадка Россия не получила остро необходимой ей реабилитации. Сегодняшняя же ситуация заставляет задуматься, не стал ли уже ущерб необратим: есть ли еще у нас сама возможность реабилитации – восстановления национального организма на уровне той России, которая входила – в своей классической культуре 19 в. – в разряд великих культур человечества. Столетие „Вех“, как любой юбилей, заставляет подбить итоги. Что стало, прежде всего, с главным героем и этой книги, и множества других писаний, „возов бумаги“ (Г.Федотов) – с пресловутою русской интеллигенцией? Наш вывод, уже высказанный выше, краток и прост: ныне она уже не существует. Этот вывод – из разряда очевидных суждений: взяв любую из признанных дефиниций интеллигенции как социальной группы, начиная с известнейшей, федотовской („группа, движение или традиция, объединяемые идейностью своих задач и беспочвенностью своих идей“, причем идейностью, „этически окрашенной“), мы с несомненностью констатируем отсутствие таковой группы в сегодняшнем русском социуме. Тем не менее он пока еще не воспринимается как простая банальность, а способен, напротив, вызвать возмущенные возражения. Причина – в своеобразной истории слов „интеллигенция“ и „интеллигент“ в широком сознании: в советский, преимущественно позднесоветский период они обрели некое мистифицированное и мифологизированное звучание, наделились квазирелигиозной ценностью, возвышенным смыслом (особенно если с эпитетом типа „настоящий интеллигент“) и стали совсем рядом с тем самым „подвижничеством“, которому их прямо – и вполне обоснованно – противопоставляет в „Вехах“ Булгаков. Да что – рядом! они все больше вообще подменяли его собой. В разгар перестройки был выпущен толстый том „Русское подвижничество“, где под „подвижничеством“ понималась именно интеллигенция, и только она, а главным подвижником выступал... Корней Чуковский. Из-за этой аберрации, для очень многих людей утверждение о несуществовании интеллигенции равносильно отрицанию всех означенных ценностей и смыслов. На самом же деле, я совсем не вхожу в вопрос, существуют ли у нас ныне эти возвышенные предметы, а констатирую лишь одно: группа „русская интеллигенция“ не является их носителем, по той уважительной причине, что ее нет. Точка. Нелишние вопросы, конечно, – давно ли нет ее, как скончалась. Здесь нет места их обсуждать, отмечу лишь, что кончина случилась уже в постсоветское время. Весь позднесоветский период активно существовал, скажем, самиздат – феномен с бесспорно интеллигентской типологией, датируемое свидетельство существования интеллигенции.

Другая из базовых социальных общностей в дискурсе „Вех“, более широкая, – „общество“. Как и интеллигенция, Общество самоопределяется в своем отношении к Власти, но в этом самоопределении, оно не несет столь крайних свойств как беспочвенность, неременная оппозиционность. Конститутивное отношение может быть очень разным, от тесного сотрудничества, солидарности, до антагонизма, но главное его качество, входящее в само определение Общества как такового, – *самостоятельность*. Лишь тогда Обще-

ство есть Общество в настоящем смысле, если оно – полноценный партнер Власти, инстанция, имеющая и продуцирующая самостоятельные позиции во всех областях жизни страны. Ельцинщина была периодом аморфности, когда и Власть, и Общество были равно неспособны репрезентировать себя полноценными сторонами политического и социального процесса. На следующем этапе, Власть преодолела эту свою неспособность, но вместо партнерского содействия Обществу в аналогичном преодолении, стала превращать его в симулякр Общества, лишенный определяющего качества самостоятельности. Неприятие же такой участи пока выражалось и выражается в Обществе лишь на уровне риторики, притом низкокачественной. В итоге, Россия является сегодня однополярной структурой: пространство политическое и социальное заполнено одной Властью, выступающей в двояком виде, – во-первых, в прямом, во-вторых, в виде подставных структур, призванных изображать Общество. Равно как интеллигенции, Общества у нас также нет.

Чего нихватишься, ничего нет! – как сетовал еще Воланд. Но если уход интеллигенции – в конечном счете, лишь распадение специфического „функционального органа“, не вписавшегося в новую конфигурацию культурно-цивилизационного организма, то Общество – не функциональный орган, а элемент оснований этого организма. Его отсутствие – симптом некоей серьезной, опасной недостаточности. Об аналогичной опасности говорят и многие характерные черты постсоветской эпохи, которые я бы объединил под общим названием *феноменов иссякания*. Иссякания – кого, чего? Вслед за интеллигенцией и Обществом, здесь в поле нашего зрения возникает еще более масштабный предмет, последняя и решающая инстанция – Народ. Только не в смысле интеллигентской мифологемы, а в прямом смысле этнокультурного субъекта и популяционного субстрата национального организма. Этой инстанции русское сознание привыкло всегда приписывать неиссякаемость, привыкло воображать ее необозримой стихией, безмерной толщей, несущей в себе могучую органику, неисчерпаемую творящую и производящую силу. И при всех кризисах и катастрофах, механизм возрождения, в конечном счете, всегда один – опора на эту стихию, питание от ее нутряных сил.

Меж тем, феноменов иссякания уже изрядное множество. Одним из ранних настораживающих примеров можно считать сюрприз первых же месяцев после ухода коммунистического режима: антикоммунистическое движение оказалось абсолютно несостоятельно в качестве силы строительства новой реальности – ни лидеров, ни программ, ни организованных сторонников – вообще собственно никакого „движения“. Недовольство режимом было всеобщим, „народным“ – однако серьезных альтернативных сил в „народе“ не вызрело. (Сравним уход царского режима!) Этим уже как бы предвещался следующий пример, с которого мы начали тему: на сегодняшней стадии, у нас не может никак дозреть, сформироваться „Общество“, ответственные силы, обладающие самостоятельными позициями, несущие в себе опыт осмысления националь-

ного бытия. Если же взглянуть на всю панораму, включающую и Власть, эти примеры дополнятся антропологическим наблюдением. Ситуация постсоветской России – ситуация исторического вызова, вхождения в новую эпоху, создания новых начал национального бытия. Вызов – в новизне и масштабности задач, он требует творчества и в теории и в практике, требует напряжения сил и, может быть, главное – появления столь же масштабных фигур, вровень с вызовом. Налицо же – обратное. На всей огромной российской сцене не возникает даже просто крупных фигур, чья деятельность хоть отдаленно напоминала бы творческое принятие вызова. Во всем деятельном слое, который определяет процессы жизни государственной и общественной, – лишь мельтешенье неразличимых чиновников, человеческая серость и измельчание: *пигмеизация*, как я называю это. Как видим, поле этих феноменов не зависит от политических и иных границ, дело уже не в политике, а много глубже. Тут не оскудевает какой-то сектор, будь то левый или правый, а снижается, дегенерирует само качество политической и общественной жизни. Из Народа, производящего лона национальной жизни, не выходит тех, кто принимает вызов истории и осиливает его. И не выходит уж два десятилетия – срок, заставляющий делать выводы.

Прежде чем делать выводы, надо бы попытаться взглянуть и на сам Народ, на „этнокультурного субъекта“ – верно, это тоже объяснит что-нибудь. Тут – своя проблематика, свои процессы, в которые мы не можем сейчас входить; но главные черты, важные для нас, можно увидеть уже из одного выразительного свидетельства. Человек, много работающий в русской глубинке, игумен Кирилл (Сахаров), в недавнем интервью говорит: „Вот и наркотики пришли в деревню... Смертность ужасающая. Ежегодно с карты Тверской области исчезает около 40 деревень... исчезают села, где люди жили столетиями... Главная причина деградации и вымирания – ужасающее пьянство и безработица. Местный житель 50ти лет рассказывал, что из его класса половина мужчин уже умерла от пьянства“. Свидетельство – не единичное, а типичное, и то, что описывается в нем, называют часто звучащим выражением „демографическая катастрофа“. В аспекте этно-антропологии, это очень напоминает происшедшее с малыми народностями при их погружении в чуждую цивилизацию, к патологиям которой у них не было иммунитета. У русской интеллигенции было ритуалом „снимать шапку“ перед народом, мужиком. А я бы сегодня без ритуала, всерьез снял шапку перед русским крестьянином: за то, что для него „чуждой цивилизацией“ оказалось царство Сталина.

Я не думаю утверждать, что в сегодняшней реальности не найдется явлений иного рода, и серия приведенных черт ситуации „бесспорно доказывает“ что-то. Речь вовсе не о доказательствах, а о знаках и предостережениях. Налицо знаки иссякания, истощения родящей силы, Народа, а если скучно-научно – жизненного и творческого ресурса культурно-цивилизационного организма России. И эти знаки суть предостережения – о чем? очевидно, о возможной утрате качества или уровня исторического бытия, возможном переходе в некую

другую категорию, другую, спортивно выражаясь, лигу всемирной истории. Может быть, „новые русские“, сознание которых свободно от груза истории великой страны, это уже первые пост-русские? Ведь в таком переходе – ничего фантастического, путь этот проходили. Как известно из гимназического фольклора, „Древние греки все вымерли“, хотя и сегодня существует целое государство греков. Концом эпохи Великой России виделся многим „революционный припадок“, и во время него популярный прозаик написал: „Кончилась Россия, как когда-то кончился Рим“.

В наши дни подобная перспектива все более кажется естественной и все меньше будит протест. Культурная история вся в целом словно стремится „в некую другую лигу“. Человек входит в формацию Виртуального Человека, которому отвечает любопытная культура, не столько творящая, сколько производящая виртуализации, римейки всего что угодно, созданного прежними, актуальными культурами. Бодрийяр это называет „вторичной переработкой“ культуры. А „величие“ – вообще очень не политкорректное понятие.

Но при всем том – выбор еще за нами. Все описанное характеризует тенденции, тренды ситуации, и покуда это – ситуация не „динамической системы“, а человека, обладающего неотчуждаемой свободой, в ней нет предопределенности и не может быть. Человек может преодолеть тренд и повернуть его. Только к этому не могут вести ни ложь о состоянии страны, ни демагогия про „национальную идею“, ни потоки натужно-слабоумного самовосхваления. Даже резкость и чистота критического жеста, усилия, совершенного в „Вехах“, – как учит наш опыт, не обеспечили преодоления. Но знаем точно, что в еще более безнадежных обстоятельствах достиг полного перелома ситуации один грешник: разбойник, распятый рядом со Христом.

Вместо постскрипума. Первый же читатель этого текста сразу спросил: *А что это за России в названии?* – Но ведь это ясно: со времени „Вех“ успели уйти в небытие две России, Имперская и Советская, а если по-другому считать, то три: Россия Царская – Сталинская – Позднесоветская. Тут ответ очевиден.

Но в том же названии таится и вопрос потруднее: как надо понимать последнее слово в нем – как предлог или деепричастие?

ПРЕВОДИ

HАЈЕК, ФИЛОЗОФ ПРАВА¹

Constitutionalism in the clothing of evolutionism

Abstract: *In this paper we analyze the relationship between Hayek's theory of the state and law and the constitutionalist tradition of the eighteenth and nineteenth centuries, with a focus on Hayek's evolutionists interpretation of the origin of social institutions. I will suggest the specificity of the evolutionist approach in the context of the concept of separation of powers, and especially the functional role of the legal system, and specific emphasis on the role of the judges in the development of law. A key aspect that characterizes Hayek's approach to the theory of law is a strong emphasis on the verge of rationality and, consequently, increased the importance of customary and traditional norms in preserving the rationality of the legal system.*

Key word: *Hayek, constitutionalism, evolutionism*

Iako je Fridrih Hayek dobio najveće priznanje za svoj rad u ekonomiji, napisao je i nekoliko knjiga o političkoj teoriji i jurisprudenciji (kao i drugim filozofskim područjima). Njegovi spisi o pravu i filozofiji prava široko su raspravljani u posljednjim desetljećima, i predstavljaju ključni doprinos tom području filozofije. Iako Hajekova naučna diploma nije iz filozofije, njegovi su spisi čisto filozofski. Budući da piše o pravu na filozofski način, tražeći opravdavajuća, metodološka i normativna pitanja o prirodi i praksi prava i pravnog sistema, on piše kao filozof prava.

THESIS VERSUS NOMOS

U svojoj trotomnoj studiji *Pravo, zakonodavstvo i sloboda* (1973, 1976b, 1979), Hajek pravi ključnu razliku između onoga što on zove *thesis*, pravo legislative; i *nomos*, zakon slobode. Prvi nameće suveren, što Hajek opisuje kao „odozgo prema dole“ [top-down] proces prinude; drugi je evoluirajući, spontano-razvijajući [ili „odozdo prema gore“ (bottom-up)] proces. Dok *thesis* odražava prvenstveno interese suverena (ili vladajuće klase), *nomos* proizlazi iz ljudskih interakcija – kroz

* Aeon James Skoble je profesor filozofije na Bridgewater State University. Uža specijalnost su mu politička filozofija i filozofija prava.

¹ Preuzeto iz: *The Cambridge Companion to Hayek*, ed. by: Feser Edward [Cambridge University Press 2007, str.171-181].

mnoga ponavljanja ljudi nalaze efikasnija usklađivanja svojih postupaka i miroljubiva rješavanja sporova. [Pojedini istoričari prava tvrde da Hajek ovdje spaja *common law* i *customary law*, ali to ne umanjuje thesis/nomos distinkciju]. Kao što ćemo vidjeti, Hajek argumentuje da je *nomos* krucijalan za liberalnu političku i ekonomsku teoriju.

Hajek je u ranijim radovima tvrdio da se društvo, poput tržišta, u opštem može posmatrati kao primjer „spontanog poretka“ – tj., proizvod ljudske interakcije ali ne i ljudskog dizajna. Poglavlja X i II u *Poredak slobode* (u daljem tekstu CL) se bave tim temama i pružaju Hajekovu analizu porijekla vladavine prava. Ova pitanja će dobiti temeljniji i sistematičan tretman u *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*. Tom 1. bavi se sa „Pravilima i poretkom“ (u daljem tekstu RO), i to je primarni izvor *nomos/thesis* distinkcije. Hajek ovo izvodi kroz drugu distinkciju, na koju hoću da skrenem pažnju, između spontanog poretka (*kosmos*) i dizajniranog poretka (*taxis*). Tom 2. bavi se distributivnom pravdom i tržišnim poretkom. Tom 3. bavi se demokratijom, podjelom vlasti i pojedinim političkim pitanjima. Trotomni set u cjelini je uistinu sveobuhvatan rad o političkoj ekonomiji slobodnog društva, premda je u stvari Tom 1. glavni izvor za Hajeka kao filozofa prava. Naročito *nomos/thesis* distinkcija predstavlja značajan doprinos načinu našeg razmišljanja o pravu.

Mi smo obično naviknuti da poimamo pravo kao zapovjedi izdate od strane suverena, bilo da je kao „suveren“ u pitanju monarh, ili svi ljudi, ili predstavnička skupština. Hajekova istorijska analiza engleskog običajnog prava najavila je njegovu distinkciju između *nomos*-a i *thesis*-a. No prvo treba da rasčistimo šta Hajek podrazumijeva pod poretkom. Tada ćemo moći da se vratimo na njegovo razumijevanje zakona kao spontanog poretka, i vidjeti šta bi mogle biti moguće posljedice.

KOSMOS VERSUS TAXIS

Počnimo sa distinkcijom između spontanog poretka (*kosmos*) i planiranog poretka (*taxis*). Hajek definiše poredak generalno kao “stanje stvari u kojem se mnogi elementi različitih vrsta tako odnose jedni prema drugima da iz našeg poznavanja nekog prostornog ili vremenskog dijela cjeline možemo da oformimo ispravna očekivanja koja se tiču ostatka, ili bar očekivanja koja imaju dobru šansu da se pokažu ispravnim.” (RO, str.36) Hajek pravi dvije povezane opservacije prema kojima svako društvo treba da ima poredak, i da takav poredak često postoji bez toga da je svjesno kreiran. Prva opservacija iz tog para izgleda nesporna: društveni život zavisi od našeg posjedovanja stabilnih očekivanja u pogledu kako da djelujemo i kako da anticipiramo djelovanja drugih. Hajek primjećuje da je jedna od suštinskih funkcija društvenog života da nam omogući da upoznajemo potrebe jedni drugih. Mi trebamo druge ljude dijelom zato što nismo u stanju sami obezbjediti sve što nam je potrebno. Mi ne možemo živjeti iznad nivoa pukog opstanka bez podjele rada. Platon pravi tu opservaciju u *Državi*, i naravno, ekonomisti poput Smita i Rikarda naširoko su raspravljali o prednostima podjele rada. No, da bi društvo ostvarilo podjelu rada, moramo biti u stanju da sarađujemo, a to zahtjeva poredak na način kako je to Hajek definisao.

No još interesantnija je njegova sljedeća opservacija da postoje dva moguća izvora poretka: planirani poredak i spontani poredak. Hajek primjećuje da su se i biolozi i ekonomisti bavili sa razvojem poredaka koji nisu rezultat svjesnog planiranja. Spontani poreci mogu takođe biti razumljeni kao „samo-generišući poreci“, ili „izrastajući poreci“, ili „endogeni poreci“, ali on misli da je najumjesniji način da se izrazi taj koncept engleski izraz „spontani poredak“ ili prizivajući klasičnu grčku riječ *kosmos*. Isto tako, planirani poredak može biti shvaćen kao „konstrukcija“, ili „vještački poredak“, ili „egzogeni poredak“, ali najbolje je opisan, prema Hajeku, kao „planirani poredak“, ili „napravljeni poredak“, ili grčka riječ *taksis*.

Paradigmatičan slučaj planiranog poretka može biti poredak bitke, kako ga dizajnira general. Svaka organizacija koja je rezultat svjesnog konstruisanja je *taksis*. Ali ono što Hajek nalazi zanimljivim je „otkriće da postoje uređene strukture koje su produkt djelovanja mnogo ljudi ali nisu rezultat ljudskog dizajna“ (RO, str.37). On navodi relativno nesporan primjer jezika. Nije postojao istorijski trenutak u kome bi neki prošli genije izmislio jezik, a ipak jezici imaju poredak. Naravno, Hajek takođe vidi tržišta kao primjere spontanog poretka, ali primjećuje (s izvjesnom poraženošću) da je to nedovoljno shvaćeno:

„Mnogi ljudi još sa sumnjom gledaju na tvrdnju da obrasci interakcije mnogih ljudi mogu da pokažu poredak koji niko nije svjesno stvorio; u ekonomskoj sferi, posebno, kritičari još uvijek neshvatljivo ismijavaju Adam Smitov izraz o ‘nevidljivoj ruci’ kojim je on ... opisao kako je čovjek vođen da promoviše jedan cilj koji nije bio dio njegovih namjera.“ (RO, str.37)

Slično tome, biolozi opisuju organizme kao spontane poretke (čak i ako je ova ideja kontroverzna u nekim segmentima veće kulture). Hajekova glavna tačka u primjedbi da neki spontani poreci nisu dobro razumljeni je da, ako mislimo da društveni poredak, koji je uistinu neophodan, može nastati jedino kao rezultat svjesnog planiranja od strane neke osobe ili osoba, tada prizivamo autoritarizam. On vidi našu tendenciju da pripišemo svjesno planiranje *svim* porecima kao grešku kritičkog mišljenja, sa opasnim posljedicama.

Nesumljivo, jedan aspekt društva koji je neophodan da bi olakšao saradnju, i društveni život uopšte, je pravo. Zakoni pomažu da stvaramo stabilna očekivanja za ponašanje drugih, i tako mogu poslužiti kao vodič za vlastite postupke. Kakva je vrsta poretka pravo? Hajek smatra da se *kosmos/taxis* distinkcija odnosi i na pravo. Sigurno je da su neki zakoni, svjesno kreirani od strane neke osobe ili grupe ljudi, produkt ljudskog dizajna. Hajek ih naziva „zakonodavstvo“, i razlikuje od zakona. Zakonodavstvo je, kaže Hajek, svjesno stvaranje prava, ali on tvrdi da je pravo starije od zakonodavstva, i da takođe postoji „izraslo pravo“ (grown law) koje takođe trebamo razmotriti.

Šta je pravo? Jedan smisao „prava“ je „prisilno pravilo ponašanja“, koje, Hajek primjećuje, „je nesumljivo vršnjak sa društvom; samo poštivanje zajedničkih pravila čini mogućom mirnu egzistenciju individua u društvu.“ (RO, str.72). Ali, dok zakonodavstvo stvara pravo, „izraslo pravo“ je zakon koji je sam po sebi spontani

poredak. Pravo se može shvatiti kao spontani poredak kada je rezultat razvijanja mehanizama za rješavanje sporova i omogućavanja mirne koegzistencije članova date zajednice. Hajek tvrdi ne samo da je opasna prijetnja ljudskoj slobodi tvrdnja da pravo mora biti *taxis*, već i da je to činjenično pogrešno. Mnogi aspekti današnjeg zakonskog poretka su rezultat svjesnog planiranja, ali mnogi drugi nisu rezultat ničijeg dizajna. Običaj i presedan mogu dati stabilne prakse i pravila, i tada će biti *kosmos* – poredak koji je rezultat ljudskog djelovanja, ali ne i ljudskog planiranja. Različita društva razvijaju se različito, čak i unutar jednog kontinenta kakav je Evropa, ali Hajek tvrdi da sva društva u svom pravu pokazuju određeni *kosmos*.

THE COMMON LAW

Najjasniji primjer, prema Hajeku, je englesko običajno pravo. Običajno pravo je sadržavalo i razvijalo prakse koje omogućavaju miroljubivo rješavanje sporova, a nije produkt zakonodavstva ili svjesnog planiranja. U kom smislu je običajno pravo *kosmos*? Zakonske norme nastaju kroz stalnu ljudsku interakciju. Tako se javljaju obrasci, i očekivanja pridržavanja obrazaca. Porotama se traži da primjenjuju opšte prihvaćena pravila za rješavanje sporova koja, u principu, oličavaju opšti konsenzus o tome šta je pravedno, otkriveno kroz praksu. Od sudija se očekuje da slijede precedente kada primjenjuju opšte principe u svojim presudama. Hajek govori o „sudskom zakonodavstvu“ kao nečem različitom od zakonodavstva: njegova poenta je da samo sudske odluke imaju silu zakona zato što je dio običajnog prava da ih se pridržavamo. Same sudije, za razliku od egzekutive, ne mogu da sprovedu svoje odluke. Dok je eksplicitno provođenje povjereno nekom agentu delegiranom od zajednice (kakav je policija), u opštijem smislu sama tradicija je ta koja omogućava sprovođenje. Kako je istakao Artur Hog, „Doktrina *stare decisis*, ili praksa ugledanja na precedente prilikom formulisanja zakonske procedure ... obezbjeđuje da sudske odluke budu razumne.“ [Hogue, (1966) 1985, str.9] (Gdje je pravo, legislativa, u raskoraku sa običajnopравnom tradicijom ili senzibilitetom zajednice, izvršno provođenje može, naravno, preuzeti mjesto tradicije). Običajno pravo je i stabilno i vitalno; ono sadrži elemente koji se prenose kroz vrijeme, omogućavajući ljudima da imaju razumna očekivanja o budućnosti, i takođe, elemente koji omogućavaju da se procedure i pravila prilagode promjenama epoha. Bez toga da je produkt nekog namjernog dizajna, ipak nastaje („spontano“) i kreira se red.

Džon Hasnas je nedavno ustvrdio da Hajek miješa pojmove „common law“ i „customary law“, i da njegov neuspjeh da napravi distinkciju između njih slabi njegovu normativnu poziciju. (Hasnas 2004) Konkretno, Hasnas smatra da Hajek miješa „sudsko zakonodavstvo“ koje proizilazi iz pretpostavke poštivanja sudskih odluka („common law“), sa istinskim „odozdo prema gore“ razvijenim praksama sa kojima zajednice stižu do „spor-rješavajućih“ ili „pravo-poštivajućih“ praksi („customary law“). Ova konfuzija je štetna jer, prema Hasnasovom mišljenju, stvara teškoće Hajeku da napravi koherentan pozitivni argument za „zakon slobode“; naročito, smatra

Hasnas, da je pogrešno misliti kako će „neutralna, objektivna pravila ponašanja“ spontano evoluirati kroz *common law* proces, budući da sudije mogu djelovati na takav način da se zatvore u svoje zablude ili klasne interese i slično, baš kao i zakonodavaci. Zaista, *stare decisis* istorijski posmatrano nije dio običajnog prava (customary law) – Hasnas primjećuje da je *stare decisis* kao formalno pravilo mlađe od 200 godina – međutim, Hajekovo opšte mjesto je da je pojava obrazaca u pravnim odlukama unatoč tome jednoznačna. Hasnas je, koliko ja mogu reći, u pravu kada pravi distinkciju koju Hajek propušta da napravi, i on je možda takođe u pravu kada zaključuje da taj propust slabi ukupnu argumentaciju koju Hajek razvija u *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*. On je, u izvjesnom smislu, izargumentovao u više hajekovskoj poziciji nego sam Hajek – istinsko razumijevanje evolutivne prirode “odozdo prema gore” prava. No, englesko običajno pravo (common law) upotrebjeno je ovdje samo kao *primjer* onoga šta Hajek misli pod pojmom “izraslog prava”, tako da možemo priznati Hasnasov naučni kriticizam i još uvijek pronaći vrijednost u specifičnoj distinkciji kako ju je sam Hajek želio napraviti.

PRAVO I SLOBODA

Vrsta zakona koji evoluiraju, „izrastajući“ zakon koji je spontani poredak, je ono što Hajek naziva *nomos* ili zakon slobode: to je vrsta zakona koja najviše pogoduje vrijednostima slobodnog društva. *Nomos* omogućava stabilnost predviđanja, ali je fluidan, prilagodljiv, i, gotovo taoutološki, prihvatljiv članovima društva. Ali, Hajek tvrdi da je pogrešno povezati *nomos* sa onim što zovemo *thesis*, pravo zakonodavstva. Potonje može biti dizajnirano. Primjećujemo da Hajek nije kritikovao zakonodavstvo samo kao svjesno zlonamjerno. Njegova poenta je da će sam mehanizam „odozgo prema dole“ nametanja zakona proizvesti tendenciju suprotnu slobodi. Očigledno, dimenzija ovoga je otvorena prisilna tiranija. Čak i demokratski *thesis* može biti suprotstavljen slobodi, samo zato što je „odozgo prema dole“. Prema Hajeku, pravo zakonodavstva je nužno manje fluidno i manje vitalno, i prema definiciji nije „izrastajuće“, pa će biti manje kompatibilno sa liberalnim principima. Zakonodavcima nužno nedostaju sve informacije neophodne za ostvarivanje njihovog prividnog cilja. Dok je sudska funkcija u „izraslom“ pravu podešena ograničenjima od strane evoluirajućih pravila, zakonodavac ne samo da ih *može* premašiti, već je gotovo sigurno da to uradi. Prethodno zapažanje je prvobitno koncipirano u ekonomskom kontekstu², a Hajek primjećuje da u tom kontekstu čak ni dobronamjerni zakonodavci neće moći kreirati dobre zakone, jer im nedostaju potrebna znanja svih relevantnih konkretnih okolnosti. Drugim riječima, „problem-znanja“ argument protiv centralnog planiranja nacionalne ekonomije je takođe Hajekov argument protiv ideje da pravo može proizaći iz zakonodavstva. *Thesis* može biti ispravan ili pogrešan, ali u oba slučaja on će, zbog nedostatka znanja, sigurno biti nekompletan – neizbježan rizik onoga što Hajek naziva „naivni“ konstruktivizam. *Nomos*, sa druge

2 Na primjer, u: Hajek, *Put u ropstvo* (1944), 1962; ili Hajek, *Upotreba znanja u društvu* (1945) 1948.

strane, po svoj prilici će biti pronalazak - „bilo u smislu da oni (‘izrasli zakoni’) samo artikuliraju već poštivane prakse, ili u smislu da su prepoznati kao potrebne dopune već utvrđenim pravilima, ako poredak koji počiva na njima funkcionira glatko i efikasno.“ (RO, str.123) Tu će oni biti, u određenom smislu, dio prirodnog svijeta, *kosmos*, kao suprotnost izumima uma zakonodavca.

Još značajnije je, međutim, da je evoluirajući zakon *nomos*, „odozdo ka gore“ zakon, zakon koji zapravo omogućava ljudima da koordiniraju svoje akcije, da se uspješno uključe u kooperativno preduzetništvo i formiraju stabilna očekivanja ponašanja drugih. To je nešto što je zaista neophodno svakom društvu. Hajek označava ovaj *nomos* kao zakon slobode upravo zato što je to vrsta zakona koja je najkonzistentnija sa poštivanjem slobode. To nije prinuda, jer je otjelotvorenje ustaljenih normi, i, možda još značajnije, zato što nije proizvod ljudskog dizajna. U *Poredak slobode* Hajek tvrdi da se prinuda javlja „kada se djelovanje jednog čovjeka događa radi služenja volji drugog čovjeka, ne za njegovu vlastitu već za tuđu svrhu ... Prinuda podrazumjeva i prijetnju nanošenja povreda i namjeru da se na taj način iznudi određeno ponašanje.“ (CL, str.133) Zašto je to loše? Prisiljena osoba, kaže Hajek,

„nije sasvim lišena korišćenja svojih moći; ali joj je oduzeta mogućnost da sopstveno znanje koristi radi vlastitih ciljeva ... Većina ljudskih ciljeva može da se postigne samo kroz niz povezanih djelovanja, o kojima se odlučuje kao o povezanoj cjelini ... Ali, ako su činjenice od kojih zavise naše namjere pod isključivom kontrolom drugog, na sličan način će biti kontrolisano i naše ponašanje ... Iako će se onaj nad kojim se sprovodi prinuda u svakom trenutku truditi da učini za sebe sve što može, jedini zamisliv plan u koji se njegovo ponašanje uklapa, proizvod je tuđeg uma.“ (CL, str.134)

Prema tome, Hajek se protivi ne samo moralnoj problematičnosti mogućnosti kontrole, već isto tako i njenim negativnim praktičnim konsekvencama. *Thesis*, „odozgo prema dole“ nametnut zakon, je prinudan upravo u tom smislu, čak i kada je dobronamjeren, dok *nomos*, čak i kada je nepotpun, nije prinuda jer ne postoji prinudač.

Pošteno je napomenuti da Hajekovo razumjevanje prinude nije bez svojih kritičara, čak i među onima koji su uopšteno naklonjeni njegovom generalnom projektu i vrijednostima. Ronald Hamovi (Ronald Hamowy), na primjer, tvrdi da definišući „prinudu“ bez refleksije o pravima, Hajek je (nenamjerno) opterećen subjektivnom teorijom na osnovu koje se praktično sve može (ili ne) tako okvalifikovati. (Hamovi, 1978). Ali čak i sa rigoroznijom definicijom prinude, ipak je tačno da je *thesis* prinuda na mnogo temeljitiji način nego *nomos*.

PRAVO I ZAKONODAVSTVO

Generalna superiornost „izrastajućeg prava“ ne znači, međutim, da zakonodavstvo može biti samostalno u cjelini. „Izrastajuće pravo“ može povremeno zahtijevati „korekciju“ propisima. Hajek kaže da je jedan od razloga za to što se „proces pravosudnog razvitka prava ... može pokazati isuviše spor za brzu adaptaciju zakona novim okolnostima.“ (RO, str.88) On kaže kako je još važniji razlog taj što je i „teško“ i „nepoželjno“ za „sudske odluke da preokrenu razvitak koji se već dogodio, pa je tek naknadno uočeno da su posljedice nepoželjne ili da je očigledno pogrešno.“ (RO, str.88) To je teško, naravno, zato što na tom mjestu neće biti pravila ili precedenta koji bi dopustili sudiji da to učini a da nije otvoreno u suprotnosti sa *common law* tradicijom, i nepoželjno u smislu da će prekršiti funkciju sudije u *common law* sistemu zato što djeluje na takav način. No, čini se da Hajek ovdje ima na umu, kao svojevrsan primjer u kojem će uprkos tome biti jasan slučaj „korekcije“, nešto poput nedavne *Kelo versus New London* odluke³, u kojoj je slijeđenje prethodnih sudskih praksi dovelo do jasne erozije vlasničkih prava. U takvom slučaju, zakonodavstvo može biti odgovarajuća korektivna mjera. Ovo podrazumjeva, naravno, da zakonodavno tijelo dijeli Hajekovu zabrinutost za korisnost vlasničkih prava i da će u prvom redu biti zainteresovano za kodifikaciju takvih vrijednosti. Međutim, on smatra da bi vlada sa ograničenim moćima, u društvu koje uzima slobodu zaozbiljno, bila razumno pouzdan mehanizam za takvu „korekciju“.

Kritično pitanje koje se pojavljuje je da li Hajek može na principijelan način napraviti distinkciju između dobrih *thesis* i loših *thesis*. Prirodna tenzija između njegovog zagovaranja i „izraslog prava“ i (nekih) kreiranih zakona traži određeni princip razlikovanja. Navodno korektivno zakonodavstvo dolazi od vladajućeg tijela koje može biti mnogo više zainteresovano za povećanje svoje moći nego za slobodu građana. Jedan od načina na koji Hajekova teorija može riješiti ovu tenziju je u naglasku na ustavno ograničenje djelokruga zakonodavstva. Čini se da je to temeljna tačka njegove analize Američkog ustava u *Poredak slobode*: „Ustav (Sjedinjenih država) je zamišljen kao zaštita ljudi protiv svake arbitrarne akcije, kako zakonodavnog tijela, tako isto i drugih grana vlasti.“ (CL, str.178) Hajek dalje primjećuje da ustav time ograničava i metode i ciljeve zakonodavnog tijela. U jakom čitanju ove teorije konstitucionalizma, „korektivno“ zakonodavstvo bi, u načelu, bilo ograničeno na to da podržava individualnu slobodu.

Tu postoji ograničena ali značajna uloga *thesis*, relevantna za Hajekovu distinkciju između onog što on naziva „privatno pravo“ i „javno pravo“. Odmah po uvođenju tih kategorija on priznaje da te oznake potencijalno dovode u zabludu:

³ Kontraverzna odluka američkog Vrhovnog suda, koji je donio odluku da Takings klauzula 5. Amandmana Ustava SAD dopušta prenos zemljišta iz jednog privatnog vlasništva na drugo u interesu podsticanja privredne obnove.

on uslovljava da ta distinkcija ne podrazumjeva da „privatno pravo služi isključivo koristi određenih pojedinaca a samo javno pravo opštoj koristi.“ (RO, str.132.) Umjesto toga, on ukazuje da „privatno pravo“ treba shvatiti kao dio prava koje se tiče pravila pravednog ponašanja, a „javno pravo“ kao dio prava koji se tiče pravila organizacije. Spontani poredak koji stvara većinu društvenih institucija obezbjeđuje većinu tih pravila, ali za obezbjeđenje mira može se javiti potreba za zakonodavnim institucijama, a one će trebati pravilo organizacije. Dakle, „javno pravo kao pravo organizacije vlade zahtjeva ona pravila koja svjesno služe javnom interesu, dok privatno pravo dopušta pojedincima da slijede njihove individualne svrhe, i ima za cilj samo da ograniči individualne akcije, što će u krajnjem služiti opštem interesu.“ (RO, str.133) Primjećuje se sličnost između druge ideje i Smitovog opisa nevidljive ruke: ograničavanjem individualnog ponašanja na ne-prinudne aktivnosti, međusobno poštovanje i saradnja su olakšani, iako niko svjesno ne usmjerava saradnju. Hajek primjećuje da je „pogešno vjerovati kako zajedničkim potrebama služe isključivo akcije koje su svjesno usmjerene na zajedničke svrhe.“ (RO, str.132) Ono što Hajek ovdje naziva javno pravo odgovara *thesis*-u, a za ono što naziva privatno pravo najbolje će poslužiti *nomos*, izložen korektivnom mehanizmu povremenog zakonodavstva. On kaže da bi javno pravo bilo bolje opisati kao propise ili podzakonske akte vlade, da se istakne kako ne funkcionišu na isti način kao zakoni koji imaju za cilj da ograniče individualno ponašanje. Ipak, lako ih je pomješati, i dopustiti da *thesis* zamjeni *nomos* u prinudnom smislu. Hajek tvrdi da je jedna posljedica te konfuzije bila uspon pravnog pozitivizma u jurisprudenciji, prema kojem su svi zakoni koji se propisno donesu kao *thesis* pretpostavljeni kao legitimni, bez obzira na njihov uticaj na slobodu. Druga posljedica je jačanje „socijalističkih i totalitarnih ideologija sadržanih“ u pozitivizmu (RO, str.134), zato, opet, *thesis* reflektuje primarno interese suverena ili vladajuće klase.

Kako bi se spriječile ove konfuzije i prateće opasne posljedice Hajek predlaže ustavni režim u kojem bi „društveno zakonodavstvo“ bilo strogo ograničeno. Ono za šta je on posebno zabrinut po tom pitanju nije zakonodavstvo koje služi određenim društvenim ciljevima, kao što je osiguranje policijske funkcije, već prije zakonodavstvo koje ima cilj „da usmjeri privatne aktivnosti prema određenim ciljevima i u korist određenih grupa“ (RO, str.142) koje bi, prvo, u potpunosti zamijenilo *thesis* za *nomos*, i drugo, bilo u cjelini nužno prinudno. U takvim slučajevima, on kaže, ono što vidimo je „postepena transformacija svrhovito-nezavisnih pravila pravednog ponašanja (ili pravila privatnog prava) u svrhovito-zavisna pravila organizacije (ili pravila javnog prava) ... (što je) neophodno za vladu koja postupa sa građanima i njihovom imovinom kao objektom administracije.“ (RO, str.142) Ova erozija nije rezultat samo stvarnog opadanja slobode, već takođe i opadanja društvenog razumijevanja slobode. Ako smo istinski osjetljivi za te razlike, tada u Hajekovom gledištu možemo utvrditi konstitucionalno ograničen *thesis*, dok *nomos* ostaje da osigurava sredstva za miroljubivu koordinaciju naših ponašanja. To je

to razumijevanje prirode i strukture zakona za koje on misli da će najbolje služiti ljudskoj slobodi, a time i ljudskim potrebama, i spriječiti nam putovanje niz „put u ropstvo“, protiv čega nas je upozoravao čitavu svoju karijeru.

Preveo

Aleksandar Savanović

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА – НОВА, ФЕДЕРАЛНА ДРЖАВА

**/Горан Марковић, *Босанскохерцеговачки федерализам*, ЈП
„Службени гласник“, Београд и University press, Сарајево,
2012., страна 470./**

У издању ЈП „Службени гласник“ Београд и University Press, Сарајево, објављена је изузетно значајна књига „Босанскохерцеговачки федерализам“, аутора доц. др Горана Марковића.

Ова монографија представља прерађену верзију докторске дисертације „Федерализам у уставном систему Босне и Херцеговине“, која је одбрањена 22. јуна 2009. године на Правном факултету Универзитета у Београду, пред комисијом у саставу: проф. др Јовица Трукуља, ментор, проф. др Оливера Вучић и проф. др Миле Дмичић.

Садржина и форма књиге су оригинално замишљени и ефикасно остварени, елаборирајући цјелокупну материју на укупно 470 страница, са 817 фуснота.

Књига доц. др Горана Марковића „Босанскохерцеговачки федерализам“ је једна од првих, ако не и једина, која се у посљедњих неколико деценија свеобухватно, научно и систематски бави овим питањем, настојећи одговорити на бројна суштинска питања.

Јасноћом излагања, једноставношћу стила, прецизношћу компонованог садржаја, као и систематичношћу обраде предмета и његовој примјенљивости, књига је од великог значаја, јер је њоме учињен крупан допринос доктринарној обради и теоријском приступу овој врло битној материји. На овај начин, обезбијеђено је цјеловито, задуго корисно и актуелно штиво, којим ће значајним дијелом бити задовољене и потребе факултетске наставе у области уставног права, политичких система и теорије државе и права.

Израда књиге је методолошки изведена тако што су при обради појединих питања, појмова и института коришћене одредбе релевантних међународних и домаћих прописа, уз богате референце домаће и стране научне и стручне правне литературе у овој области.

Рукопис аутора саопштен је у интелектуалној пуноћи дара, знања и упорности, са посебном научноистраживачком радозналношћу и зрелошћу мисли и става, дидактичко-методолошком знаношћу и вјештином.

Очигледно, приликом израде овог дјела аутор је брижљиво и зналачки приказивао и критички оцјењивао генезу и све аспекте апликације босанскохерцеговачког федерализма. Посебно наглашавамо да овај марљиво припремљен оригиналан спис, крајње једнообразне и логичке цјелине, поред своје неспорне педагошке вриједности и научног остварења, представља и изузетно свједочан-

ство о зрелости, науци и струци преданог, посвећеног и промишљеног писца, са крајње одговорним односом према својој професији, наставничкој дужности и првенствено студентима права.

Сам назив књиге указује на актуелност теме, али и на сву сложеност проблематике уопште, јер је ово успјешно научно и стручно „разоткривање“ уставноправног уређења Босне и Херцеговине.

Књига је, уз ријеч аутора и увод, конципирана у пет тематских цјелина.

У уводу, изнесен је значај истраживања природе и облика федерализма у уставном систему Босне и Херцеговине, будући да она као сложена држава *suī generis* почива на специфичним облицима федерализма чије уставноправно нормирање изазива недоумице како теоријске тако и практичне природе. Постављена је полазна хипотеза да је Босна и Херцеговина еволуирала ка држави у којој јасно преовладавају обиљежја федералног државног уређења.

У **првом дијелу** „Друштвено-политичка условљеност федерализма у Босни и Херцеговини“, аутор указује да постоје дубљи, објективни разлози који су утицали на одређење за федерални облик државног уређења.

Аутор анализира узроке престанка постојања раније југословенске државе и њеног државног уређења, а у оквиру тога и положај Босне и Херцеговине, као федералне јединице, а посебно питање права на самоопређење до отцјепљења. Како су се у Босни и Херцеговини одвијали слични процеси као и на тадашњем државном нивоу, аутор анализира уставноправну заснованост референдума односно плебисцита које су организовале поједине националне политичке елите и оснивања националних политичко-територијалних јединица на њеној територији. Аутор сматра да су у току „трагичних сукоба у региону“ и у Босни и Херцеговини створене двије, односно три политичко-територијалне цјелине које су имале сва обиљежја државе, осим међународног признања, односно да оне нису биле субјекти међународног права, али су на појединим дијеловима територије Босне и Херцеговине вршиле суверену власт.

Аутор истиче да облик државног уређења у вишенационалној држави треба да допринесе рјешавању националног питања, сматрајући да је регулисање државно-правног статуса једног народа и његовог односа са другим народима нарочито важно у друштвима у којима доминира национална идеологија, која експлицитно или имплицитно не признаје једнак правни и/или политички статус свих нација.

У **другом дијелу** „Федерализам и Устав Босне и Херцеговине“, аутор говори о федерализму у Уставу Босне и Херцеговине. Као добар познавалац ове проблематике, аутор анализира начин настанка босанскохерцеговачког федерализма. У том оквиру, укључује и питање државно-правног континуитета Босне и Херцеговине. Аутор се одређељује за то да је Босна и Херцеговина федерација, премда са многим специфичностима и појединим конфедералним елементима, настала методом агрегације односно удруживањем дотадашњих самосталних ентитета.

Аутор полемише са ставом да је Босна и Херцеговина само промијенила своју унутрашњу структуру и назив, остајући, са становишта унутрашњег и међународног права, иста држава којој је 1992. године дато међународно признање. Стога, аутор сматра да је са становишта домаћег права Босна и Херцеговина нова држава, настала методом агрегације, а не деволуције, како то имплицира уставна норма.

Полазећи од природе облика државног уређења Босне и Херцеговине, аутор врши анализу састава, начина одлучивања и надлежности њених институција, у мјери која је потребна за утврђивање природе федерализма у Босни и Херцеговини. У том смислу, посебно је значајна анализа партиципације федералних јединица, што представља специфичност федерализма у овој држави, јер федералне јединице нису као такве представљене у политичким институцијама, будући да се даје предност представљености конститутивних народа.

У погледу подјеле надлежности између институција Босне и Херцеговине и ентитета, аутор указује на значај самог постојања принципа подјеле надлежности и начина на који је она извршена, а не толико на њен обим и садржај, који су подложни промјенама. По мишљењу аутора, ентитети нису носиоци суверене власти, нити су државе, али њима припада право на самоорганизовање, у оквиру кога доносе властите уставе, уређују организацију и функционисање државне власти на својој територији.

Аутор анализира и организацију власти према Уставу Босне и Херцеговине – законодавну, извршну, судску, као и уставно судство, уз суштинско питање сваке федерације везано за расподелу надлежности и положај ентитета у уставноправном систему Босне и Херцеговине. Томе додаје и питање правне природе Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, дајући на основу ученог своје мишљење о правној природи босанскохерцеговачког федерализма.

У **трећем дијелу** „Политички режим Босне и Херцеговине – однос консociјације и федерализма“, аутор се усмјерава на политички систем Босне и Херцеговине, отварајући питање односа консociјације и федерализма, одговарајући на питање суштине босанскохерцеговачке демократије и њене примјене у уставном систему. Он елаборира друштвене услове, сметње и институционални оквир консociјацијске демократије. Ако, с једне стране, као крајност узмемо унитаризам, већинску демократију и начело један човјек – један глас, а на другој страни конфедерализам и распад раније државе, остаје покушај средњег пута са примјеном начела велике коалиције. При томе, потребно је указати да страни аутори стављају приговор одсуства опозиције без које нема демократије. Да би модел консociјације могао функционисати, мора бити постигнут минимум консензуса елита оних група које су представљене у законодавној и извршној власти. Као главни узрок који отежава функционисање постојећег уставноправног модела у Босни и Херцеговаини, аутор истиче управо непостојење консензуса националних политичких елита о самом опстанку државе, као и облику њеног државног уређења и облику политичког режима.

У четвртом дијелу „Федерализам у Уставу Федерације Босне и Херцеговине“, аутор анализира федерализам у Уставу Федерације Босне и Херцеговине, као једном од два ентитета постдејтонске Босне и Херцеговине. То чини кроз питања организације њене власти, подјеле надлежности између федерације и кантона, положаја кантона у уставном систему федерације, ревизије тог Устава, да би на крају упоређивао два модела федерализма у Босни и Херцеговини. Први модел односи се на државу, а други постоји у једној од њезине садашње двије федералне јединице (ентитета). Уобичајено је да федерација има двостепену уставност. Тростепена уставност, гдје се федерација опет састоји од федералне јединице која је и сама федерација), била је доста ријетка појава (бивши СССР, на примјер).

У петом дијелу „Преображаји босанскохерцеговачког федерализма“, аутор детаљно обрађује узроке, носиоце, форме и садржај еволуције федерализма у Босни и Херцеговини. Он објашњава како се босанскохерцеговачки федерализам мијењао и развијао у постдејтонском периоду и који друштвени и политички субјекти су то условили, чинећи то без формалне измјене уставног текста амандманском техником, што је босанскохерцеговачки федерализам знатно приближило моделима федерализма познатим у упоредном праву.

Такође, аутор говори о могућој ревизији Устава Босне и Херцеговине и њеном утицају на правну природу федерализма, те анализира могућа уставна рјешења и принцип конститутивности народа самостално, као и у свјетлу одлуке Уставног суда Босне и Херцеговине о конститутивности народа.

Указујући на чињеницу усвајања првог амандмана на Устав Босне и Херцеговине, аутор коментарише тзв. прудски процес, бутмирски пакет уставних амандмана, иницијативу њемачке канцеларке, и пресуду Европског суда за људска права из децембра 2009. године. Аутор је изложио ставове националних политичких елита о уставној реформи, сматрајући их најважнијим домаћим политичким чиниоцима који утичу на федерално уређење Босне и Херцеговине у будућности.

Књига се завршава **Закључком**, у коме је аутор сумирао резултате до којих је дошао у свом истраживању и које је формулисао у девет тачака.

Имајући у виду све наведено, истичемо да је, прихвативши се анализе овог сложеног и актуелног уставног, правног и друштвеног феномена, који је код нас недовољно истраживан, доц. др Горан Марковић, примјенивши мултиметодолошки приступ, посебно користећи историјски, социолошки, политиколошки, упоредни и позитивноправни метод, са јасно утврђеним предметом и циљем истраживања, прецизно одређеним обимом и одабиром теоријске и емпиријске грађе, подарио књигу као корисно и занимљиво штиво онима које интересује и који се баве теоријом и емпиријом уставног права и политичких система. Такође, с обзиром на обиље емпиријске грађе, посебно анализираних уставних рјешења у појединим земљама, књига ће бити занимљива и друштвено ангажованим грађанима и онима које интересују проблеми и могућности развоја државе и друштва, посебно земаља у транзицији.

Књига истовремено отвара и питања која заслужују свеколику пажњу, тим више што је аутор својим научним и истраживачким даром, студиозним приступом, свеобухватношћу и укључивањем богате литературе, написао вриједно дјело које заслужује пуну пажњу и похвале. Ова књига може изазвати и полемике у научној и стручној јавности, као и у политичким и јавним круговима због отворених питања, као што су карактер ратних сукоба, државно-правни континуитет Босне и Херцеговине, могуће уставне промјене, што може да потакне многе да проговоре о овим питањима. То може позитивно утицати на тражење и изналажење прихватљивог уставноправног модела за Босну и Херцеговину.

Овом књигом аутор је доказао да је на путу једног, у невеликом реду, од водећих стручњака и најбољих познавалаца уставног права и политичких система у нас. Недвосмислено и са задовољством, са људском и професионалном одговорношћу, истичем да рукопис заслужује позитивну оцјену, а аутор пуно признање.

Научној, стручној, студентској и широј јавности препоручујемо књигу доц. др Горана Марковића – да је студирају пажљиво, разложно, стално јој се враћају, одужујући се за ауторов натпросјечно велики труд и изванредно вриједан и запажен резултат.

Миле Дмичић

ИСКУСТВА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈЕ НАЧЕЛА СЛОБОДЕ ВЕРОИСПОВЕСТИ

/Проф. др Владимир Ђурић, *Слобода вероисповести у јуриспруденцији европских уставних судова*, Институт за упоредно право, Београд, 2012., стр. 235/

Слобода вероисповести је веома актуелно и осетљиво друштвено питање. Посебну тежину ово питање има у вишерелигијским срединама о чему сведочи и простор на коме живимо. Будући да је слобода вероисповести и основна људска слобода сврстана у групацију личних права и слобода, као таква она представља и правом (међународним и домаћим) уређену категорију којој теоретичари права код нас не посвећују дужну пажњу. Овакве чињенице највероватније су мотивисале аутора Ђурића да веома озбиљно, научни систематично и конзистентно приступи изради монографије под насловом *Слобода вероисповести у јуриспруденцији европских уставних судова* која је ових дана обелодањена у издаваштву Института за упоредно право у Београду.

Монографија је систематизована у шест поглавља са закључком и пописом литературе.

У првом поглављу под насловом *Слобода вероисповести у међународним актима и националним уставима* аутор описује правни положај слободе вероисповести осврћући се на међународне акте и компаративно сагледавајући уставноправне норме које уређују слободу вероисповести, правни положај црква и верских заједница те односе између државе, с једне и црква и верских заједница, с друге стране. У том смислу, посебну вредност овог приступа чини свеобухватна анализа уставних решења ове проблематике у Немачкој, Шпанији, Аустрији, Мађарској, Италији, Руској Федерацији и Бугарској. На доста широком али брижљиво одабраном узорку земаља, аутор успева методом правне егзегезе јасно и концизно сублимирати углавном некодификовану и научно ретко третирану материју при чему читаоцу даје потпуно јасан правни положај посматране материје, истина уздржавајући се од сопствених судова што се може сматрати научно коректним имајући у виду њену друштвену осетљивост и комплексност.

Друго поглавље рада је наслова *Садржина и суштина слободе вероисповести*.

У овом поглављу аутор полази од премисе, да се слобода вероисповести испољава појединачно или у заједници са другима, при чему слободу вероисповести не треба сводити на индивидуално право које би уживао само појединац већ је то право које се ужива у заједници са другима. Следствено наведеном, аутор је сагласан с другим теоретичарима у прокламовању појма корпоративна слобода вероисповести. Наиме, слобода вероисповести подразуме-

мевала би слободу јавног исповедања и вршења вере, с једне стране и слободу стварања вероисповедних удружења, с друге стране. У том смислу, примећује аутор, исповедање слободе вероисповести у заједници са другима води аутономном егзистирању цркава и верских заједница и правни је основ образовања нових цркава и верских заједница.

У трећем поглављу наслова *Однос између државе и црква и верских заједница* аутор се бави веома актуелним питањем. О сензибилитету наведеног говори и велики број пресуда националних и европских судова који су заузимали становиште по овом питању. Трагом наведеног, извршена је анализа ставова уставних судова Немачке, Шпаније, Италије и Мађарске. Као општа детерминација спроведене анализе могу се истаћи следећи закључци: у посматраним државама присутна је одвојеност државе од цркве односно световне и духовне власти; затим, присутна је неутралност државе у питањима религије и савести; видљиво је прокламовање секуларизма као и индиферентност према религијским уверењима и друге углавном општеприхваћене демократске одреднице.

Четврто поглавље наслова: *Претходно питање: Појам религије*, аутор започиње констатацијом, да у међународном као и домаћем праву, нарочито праву људских права, не постоји обавезујуће одређење религије. Иста ситуација је и у судској пракси. Наведено, како каже, не погодује разрешењу судских спорова насталих поводом заштите слободе вероисповести или уписа у регистар цркава и верских заједница при чему се позива на пресуде уставних судова Шпаније, Италије, Аустрије и Немачке.

Пето поглавље је наслова: *Слобода вероисповести као индивидуално право и нова права у вези са слободом вероисповести*.

На почетку поглавља аутор разматра институте *forum externum* и *forum internum*.

Институт *forum externum* подразумева јавно испољавање вероисповести, док се термином *forum internum* означава интимна перцепција вероисповести која је као таква предмет заштите и веома је тешко извршити њено правно уобличавање и нормирање, а исто судовима представља велики проблем у одлучивању по спорним ситуацијама овакве природе. Управо због наведеног, велику пажњу привлачи питање заштите верских осећања и њихово испољавање. У оквиру наведеног питања, аутор анализира следеће: полагање заклетве, празновање (верских) празника, одбијање трансфузије крви и медицинске помоћи, индивидуално истицање симбола и облачење, право на промену вере и питања прозелитизма и приговора савести. Наведена питања аутор разматра кроз богату уставну и судску праксу појединих европских земаља наводећи читав низ не само правно прилагођених већ и снажно упечатљивих, осебујних и сликовитих примера, чиме аутор разбија монотонију безличне правне терминологије и чини текст веома примамљивим и интересантним. Примера ради, правно је корисно али и занимљиво прочитати одлуку Уставног суда Шпаније

по апелацији грађанина – Јеховиног сведока, за обештећењем, из разлога што је одбио примити трансфузију крви током операције, а држава, односно њен здравствени систем му нису омогућили алтернативно лечење. Читав је и низ других веома занимљивих примера богате судске праксе коју аутор пажљиво и бирано наводи.

У шестом поглављу под насловом *Слобода вероисповести у заједници*, између осталог, посебу пажњу привлачи, како сам аутор нагласи, деликатно питање регистрације цркава и верских заједница. Расправу аутор врши по следећим питањима: Да ли је регистрација услов уживања слободе вероисповести у заједници, да ли регистрација верских организација, ако је услов стицања правног субјективитета, сама по себи, представља дозвољено ограничење слободе вероисповести или је нарушава? На који начин су уставни судови европских држава приступили овој проблематици? Као и у претходним анализама, аутор даје одговоре на питања кроз конкретне примере уставних и судских решења износећи и сопствене вредносне судове те научно утемељене закључке. Други део наведеног поглавља аутор ништа мање исцрпно посвећује слободи вероисповести у образовању, верским обредима и душебрижништвима у јавним установама, затим светогрђу и богохуљењу те најзад заштити аутономије цркве и цркви као титулару права.

Најзад, најобимније, седмо поглавље рада под насловом *Слобода вероисповести у јуриспруденцији Уставног суда Србије*, рефлектује фокусирану проблематику на домаћи простор што садржај поглавља чини посебно значајним, занимљивим и за правну теорију и праксу корисним. Одмах на почетку, констатује се, да пракса Уставног суда Србије у области слободе вероисповести представља реткост, али да неколико одлука и поступака својим значајем, завређују посебну пажњу. Иако ретка, наведена пракса је занимљива, а аутор је успео да издвоји три случаја пред Уставним судом Србије и то: случај полагања заклетве, случај верске наставе и случај реституције имовине. Оспорена заклетва се односила на одборнике јединице локалне самоуправе при чему је на крају садржавала верску одредницу: „Тако ми Бог помогао“. Ништа мање важне и правно интересантне нису ни преостале две пресуде Уставног суда које аутор уз коментаре преноси. Поглавље аутор наставља темељном и свестраном правном анализом Закона о црквама и верским заједницама у правном поретку Републике Србије што представља јединствен пример у досадашњој правој пракси.

Најзад, у закључку аутор износи отворене, објективне и научно утемељене вредносне судове о обрађеној тематици, при чему обухвата теоријски део, европску судску праксу и конкретна позитивноправна решења и судску праксу везану за слободу вероисповести у Републици Србији. Ишчитавањем понуђених закључака, долазимо до сазнања, да је аутор расветлио и читаоцима приближио ову веома комплексну и неистражену област, а која све више добија на значају поготово у вишерелигијским срединама. Све замерке на вештом ко-

риштењу научне суздржаности као битне особине научног сазнања током обраде поглавља, аутору можемо опростити у изнимци коју је направио у задњем поглављу и у закључним разматрањима.

Посматрано у целини, монографија Слобода вероисповести у јуриспруденцији европских уставних судова аутора Проф. др Владимира Ђурића написано је јасним, лепим и разветним језиком и стилем. Готово о свим спорним питањима аутор је износио властита становишта или се аргументовано одређивао за једно од постојећих теоријских и доктринарних гледишта.

Као таква, књига представља у потпуности научни новитет те пружа читаоцима могућност да се на један лак и једноставан начин упознају са посебном и за наше мултиетничке и мултиконфесионалне просторе веома актуелном материјом што може да допринесе не само ближој перцепцији ове проблематике већ да пробуди нове спознаје и потакне нова конкретна и просперитетна решења која засигурно требају овом поднебљу.

У том смислу, књигу искрено препоручујемо научној и стручној јавности као и свим другим нама драгим читаоцима посебно наглашавајући њен мултидисциплинаран карактер и практичан значај, а на подареној материји аутору се срдечно захваљујемо.

Невенко Врањеш

ИНСУФИЦИЈЕНТНОСТ МЕЂУРЕЛИГИЈСКОГ ДИЈАЛОГА У БИХ

/ Међурелигијски семинар о теми *Како ускладити религију и политику у савременој демократији?*, организатори Амбасада Републике Француске у БиХ и Универзитет у Сарајеву, Сарајево, 4. и 5. октобар 2012. /

Организатори академске конференције **Француска амбасада у БиХ (ФАБИХ)** и државни **Универзитет у Сарајеву (САУ)**, као изразити представници секуларности, нису успјели у намјери да за округле столове и радионице повезане са темама семинара обезбједе присуство свих званичника религијских заједница у БиХ.

На другом дијелу Првог округлог стола у коме је тема била ***Шта кажу вјерске власти о политици?*** је био присутан јереј Вања Јовановић, парох сарајевски, иначе члан Међурелигијског вијећа БиХ испред СПЦ, дочим испред Ријасета Исламске заједнице није било никога, госп. Елиас Ели Таубер испред Јеврејске заједнице Сарајева није се појавио, а објашњења за изостанак није било, док је фра Иван Нујић, цивилно одјевен, изричито нагласио да је ту као професор Фрањевачке класичне гимназије у Високом. Дакле из разлога непристојности формалних представника свих религијских заједница ***тешко да можемо семинар назвати међурелигијским.*** Но, нема сумње, неформалних представника двије, хришћанске и исламске, од три Аврамовске вјере је било, тако да је у ***неформалном смислу*** ипак био у питању ***међурелигијски семинар.*** Чак је и у том неформалном смислу био и прозван и замољен господин Фикрет Карчић, да као лаик али и као муслиман, ипак нешто каже о теми јер није никога било из Ријасета Исламске заједнице БиХ. Из казивања господина Карчића који се изврсно снашао, иако му је помало било неугодно због некомпетентности јер је нагласио да ће покушати нешто сувисло и рећи, могло се научити много а посебно кад је разјаснио да ријеч арапског поријекла **СИЈАСЕТ** значи **ПОЛИТИКА**, која се често употребљена може наћи у Кур'ану, а да је у српском, хрватском и бошњачком језику употребљавамо у смислу ријечи **МНОШТВО**, па је навео примјер употребе „сијасет других ствари“.

Но, не треба занемарити и чињеницу да су на семинару били и теолози, представници **Факултета исламских наука** - проф. др Ахмет Алибашић и **Католичког богословског факултета** - мр Ивица Мршо из Сарајева, факултета који још увијек нису у званичном чланству сарајевског „државног“ **Универзитета**. Ова господа су заједно са социологом проф. др Дином Абазовићем са Факултета политичких наука САУ били главни актери прве радионице: ***Представљање политике у својим везама са религијом.*** Представника **Православног богословског факултета из Фоче** није било, али ни информа-

ције да ли су били позвани. Тако да се, социолошки гледано, дијалог одвијао међу представницима католичког и исламског богословља, али и лаицитета, но и протестантског јер је овој радионици био присутан и доктор религијских наука и доктор социологије са Универзитету у Strasbourg-у, те директор студија у l'École Pratique des Hautes Etudes, при катедри за „историју и социологију протестантизма“ на париској Сорбони, господин *Jean-Paul Willaime*, чија истраживања су фокусирана на односе Религија-Држава и Школа-Религија у Европи, као и на социологију савременог протестантизма, а тренутно задуженог за европску мрежу на Европском институту наука о религијама.

Мада сам у овом приказу дала предност у смислу редослиједа представљања босанскохерцеговачким учесницима академског семинара, нисам то учинила из разлога њиховог већег значаја, него из разлога потпунијег разумијевања тема које су се нашле на семинару, а посебно везано за тему првог дијела Првог округлог стола која је гласила *Шта каже религија о политици?* При чему о политици из угла религијског нису казивали религиолози у ужем формалном смислу представници религија, но лаици и то један *социолог* религије (али и протестантски теолог) те један *политиколог*, један политички *филозоф* и један *правник*, а модератор ове сесије био је *проф. др Уго Влаисављевић*, филозоф са Филозофског факултета САУ.

Учесници су били гости ФАБиХ: *dr Felix Heidenreich* са Универзитета у Stuttgartu, наречени политиколог, који је казивао о историји политичких идеја у Европи; поменути господин Жан-Пол Виљем са Европског института за религијске науке, наречени теолог и социолог, који је словио о дијалектици религијског и политичког у историји политичких идеја; и на крају, али не и по значају, *проф. др Фикрет Карчић*, наречени правник, са Правног факултета САУ, који је у најави требао словити о томе како се у Босни и Херцеговини данас организује размјена идеја, а што је препустио за касније, како се испоставило, у ствари за Други округли сто који је имао за тему *Шта каже религија о демократији?* својој сарадници-асистентици гђа Ехлимани Мечишевић, а сам професор је казивао према мени, као социологу, на бриљантан начин о три до данас *правно позната историјска модела одношења религије и државе*, а што наравно исто тако говори о начинима размјене идеја између политике и религије.

Карчићево назначивање о три правно-историјски позната модела односа религије и државне политике тему је проширило преко уског оквира две теме којима су се бавили господа Хајденрајх и Виљем који су се задржали искључиво унутар дискурса политичких идеја западноевропског рационализма¹ и лаицитета, не дотичући се историје лаицитета и поимања рационалности пра-

¹ Зависност социолошког значења рационализма од друштвено-историјских датости западноевропске цивилизације најприје је показао још Макс Вебер у својим методолошким анализама. А за социолошко поимање рационализма није важно питање Шта је рационализам, већ је важно питање Које друштвено-историјске датости нуде дефиницију рационализма на начин да она буде општеприхваћена.

вославних и исламских друштава унутар Европе. Идеја демократског уређења друштава у њиховом политичком постојању и слагање таквог уређења са религијама ислама и хришћанства је уствари била главна тематика семинара. Тако да је сав ток семинара био посвећен двома чињеницама. Првој колико је узнапредовало сусретање демократског политичког стремљења с једне стране и религијског живота с друге стране унутар хришћанских традиција, а посебно код протестантских друштава на нивоу локалне – грађанске - лаичке сфере и парохијског вјерског живота исти тих грађана. Друга чињеница је фокусирала двије тачке: да ли демократија уопште има са исламом као религијом икакве релације, с једне стране, и да ли је могуће секуларизацију унутар исламског друштвено-културног простора третирали кроз дискурс западноевропске секуларности, са друге стране.

Ток семинарских тема се наставио у другој радионици првог дана кроз питање *Обуке вјерског кадра*. Модератор ове радионице био је господин Christophe Roucou (Бискупска конференција Француске). Господин је католички јереј, но био је одјевиен у цивилну одору, што мени казује да није наступао као свештено лице. Но, та радионица није мени била занимљива пошто није било представника свештенства ни јеврејске, ни исламске, а ни православне заједнице. Јереј Вања Јовановић је једини и био у свештеној одори, а пошто се испоставило да ту нема и свештенства осталих конфесија, бар званично, он је напустио Конференцију још након првог округлог стола, јер није имао намјеру говорити као лаик, додуше није могао ни бити „одјевиен“ истовремено и као јереј и као цивил.

Округли сто другог дана је био посвећен теми *Шта каже религија о демократији?*, а главни актери су били гђа Ехлимана Мемешевић, господин Кристофер Руко и господин Жан-Пол Виљем. Гђа Мемешевић је представила једно истраживање које је требало приказати у којој мјери у Федерацији БиХ постоји замјена теза а коју производи проблематика која се јавља код не разумијевања процеса секуларизације с једне стране и идеологије секуларизма с друге стране а која се може утврдити анализом садржаја изјава датих у дневним и недељним издањима штампе од стране представника политичких партија, које су већински из редова бошњачког етничког корпуса. За мене је било значајно још једино излагање господина Виљема које се одиста трудио да на примјеру протестантизма лијепо разјасни феномене везане за грађанску демократију у окружењу ове хришћанске конфесије.

Конференција је завршила са радионицом која је имала тему *Шта ради грађанин „вјерник“ у сриу демократије?* Модератор је био господин Феликс Хајденрајх који се додуше и једини изјаснио као вјерник протестант док су остали учесници радионице прећутоно прешли преко те информације. Учесници ове радионице били су сљедећим редом најављени, а тим редом су и казивали: проф. др Миодраг Живановић (Универзитет у Бањој Луци), затим гђа Лејла Сомун-Крупалија (Центар за људска права, Универзитет у Сарајеву) и го-

сподин Елвис Љајић (НВО-Право Људски). Ова задња радионица је замишљена као говор грађана, било вјерника или невјерника, на тему какво искуство се накупило у душама о тематици **политика и религија** након вијекова живљења у мултирелигијском и мултиетничком друштву какво је БиХ, а посебно у периоду након грађанског? или међунационалног? рата у БиХ.

Дијана Миздрак

ЕВРОАЗИЈА У БАЛКАНСКОМ ОГЛЕДАЛУ

/ Генерал Леонид Ивашов на трибини Факултета политичких наука Универзитета у Бањој Луци, 7. новембар 2012. /

„Геополитика управља свијетом и одређује будућност“. Овај мото московске Академије за геополитичка питања може да послужи као уводна напомена за резиме гостовања и предавања председника Академије, вишеструко одликованог руског генерала Леонида Григорјевича Ивашова, на Факултету политичких наука Универзитета у Бањој Луци.¹ Ипак, како од самог почетка показује излагање генерала Ивашова, самосталне и снажне државе не смију себи да дозволе да ту будућност чекају – напротив, оне своју сутрашњицу, под геополитичким утицајима, саме за себе и стварају.

Гост и предавач на трибини Факултета политичких наука, изнио је, у веома сажетом облику, једно виђење будућности коју Русија може и треба да гради. С обзиром на високу репутацију коју је генерал Ивашов стекао, на значајне дужности које је деценијама обављао и на везе које и данас одржава с највишим руководством Руске Федерације, може се сматрати да ово излагање није сувише далеко од стварних, оперативних планова „званичне Москве“. Посебну пажњу свакако је привукло и питање гдје се то наш регион (бивша Југославија, Западни Балкан, Југоисточна Европа...) налази у геополитичким и стратешким промишљањима једног од најеминентнијих савремених руских стратега, како се у јавности углавном говори о генералу Ивашову. Један од најпознатијих потеза пред сами крај његове војничке каријере, управо је у вези с југословенским ратовима: под његовом командом, руске мировне снаге из Босне и Херцеговине хитро су заузеле аеродром у Приштини, не дозволивши трупама НАТО-а да прве запосједну ову важну тачку последије потписивања Кумановског споразума. Додуше, исте те снаге убрзо ће бити и прве које ће се одатле повући. Како данас изгледа један руски стратешки поглед на наше подручје?

Прије свега, тај поглед је глобални. Његове особености су задате савременим, мултиполарним распоредом моћи у свјетској (гео)политици. Тако и излагање генерала и професора Ивашова полази од анализе тренутно најважнијих свјетских процеса, затим садржи промишљање о мјесту Русије у

¹ Предавање на тему „Геостратешки интереси Русије и њена улога на Балкану“ одржано је 7. новембра 2012. у Свечаној сали Ректората у присуству ректора проф. др Станка Станића, декана, професора и асистената Факултета политичких наука и других факултета, као и студената Универзитета. Прије тога г. Ивашов је разговарао са проф. др Ненадом Кецмановићем, деканом ФПН и његовим сарадницима. Генерал Ивашов рођен је 1943. године у Фрунзеу (данашња Киргизија), поред чина генерал-пуковника има и титулу доктора историјских наука. Послије високих функција у ресору одбране СССР и РФ, од 1996. до 2001. био је начелник Главне управе за међународну војну сарадњу Министарства одбране РФ и у том својству био нарочито надлежан за односе са НАТО-ом.

таквом свијету и, напоследјетку, говори о односу Русије према Балкану. Када је у питању свијет у којем се одвијају нови, сложени процеси, на предавању у Бањој Луци могло се чути како је једна од најважнијих промјена она која се тиче рата и безбједности: рат у мјери већој него икада постаје информациони, психолошки, финансијски, економски – једнако колико и класично војни. Генерал Ивашов посебно је нагласио да је политичка елита предмет и плијен који ратом ваља „запосјести“. У том смислу, успон Горбачова и Јељцина и њихово, деценију и по дуго управљање СССР-ом и Руском Федерацијом значи за генерала Ивашова велику ратну побједу САД.

У таквом свијету, Русија има средишње мјесто, према овој геополитичкој идеји. Природни посредник између Истока и Запада, највећа држава свијета овде у задатак добија да буде окосница великог цивилизацијског груписања, које је ипак замишљено као снажна противструја Западу. Дакле, нису без одговора остале идеје које у посљедње вријеме све снажније оглашавају амерички геополитички прваци (нпр. Бжежински), а према којима Русију треба коначно приклонити западном културно-политичком блоку, и то у формацији за нову сарадњу и такмичење с Кином.² Леонид Ивашов предлаже три велика корака у преузимању улоге окоснице Истока: прво, окупљање православних и словенских народа и држава у блок око Русије (гдје би се, између осталог, рачунало и на руско-српску везу); затим, обједињавање евроазијског масива (укључујући Индију, али без Кине); напоследјетку, трећи велики корак било би прикључење Кине овом, новом источном блоку. Тако би се заклопио сценарио који, иначе, генерал Ивашов назива „стварањем новог биполарног поретка“.

Једно од најтежих питања за опстанак таквог источног блока је његова разноликост и пратећа разноликост интереса. Ипак, начело које повезује разнородне чланице таквог могућег блока за генерала Ивашова постоји, али се не налази строго у сфери материјалног. Као историчар и стратег, он сматра да постоји везивно ткиво антрополошке, културне, па и духовне природе: друштва земаља Евроазије су колективистичка, нису материјалистичка, имају вјеру у снажну и активну државу, немају природно развијену либералистичку клицу тржишне културе. Дакле, отклон од либералнодемократских начела предлаже се као полазна тачка нове источне формације. На овај начин, граница која дијели блокове, умјесто некадашње идеолошке, може да буде – цивилизацијска. Свакако, Ивашов се ослања на Хантингтонову замисао граница и сукоба цивилизација, као и на панславизам Николаја Данилевског. Геополитика се, дакле, при томе разумијева у културно-историјском контексту *развоја цивилизације*, али превасходно као духовне, а не материјално-технолошке тековине.

² Уопштено посматрано, виђење Русије као природног дијела западне цивилизације није страшно ни неким од водећих руских мислилаца, попут филозофа Владимира Кантора, аутора књиге „Русија је европска земља“ и др.

Слика 1: Зоне моћи и утицаја у мултиполарном свијету³

С обзиром да је Југоисточна Европа дијелом већ у окриљу НАТО-а и Европске уније, а ни физички не спада у простор нове-старе Евроазије, остаје отворено питање могуће улоге српског народа у евентуалном великом престојавању Истока. Балкан је на евроазијским мапама, какве користи генерал Ивашов, исувише западно (географски, али још важније - политички) да би потпуно припадао евроазијском масиву. Ипак, с обзиром на све већу важност нетериторијалног, информационог, економског и културног простора у којем се данас одвијају сарадња или сукоб, остављају се могућности преплитања и уплива нове Евроазије на југоистоку Европе.

³ Извор: http://www.despiteborders.com/clanok_an.php?subaction=showfull&id=1212778562&archive=&start_from=&ucat=35,37&

Слика 2: Геополитичко стање у Европи – приближавање НАТО-а Русији⁴

Тако је симболички, али и суштински, завршетак предавања само отворио ново велико питање, више предлажући тему за размишљање и истраживање, него објашњавајући сложено тренутно стање у нашем региону. Наиме, на питање зашто Балкана нема на карти пројектованог евроазијског геополитичког блока, генерал Ивашов је одговорио како „Русија не зна куда заправо желе Срби“. Тај одговор изазов је и у геополитичком смислу, поготово ако се жели избјећи будућност коју одређује геополитика, а доносе политичка и културна инерција.

Ђорђе Томић

⁴ Извор: <http://akademiagp.ru/category/%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D1%8F/>

КАКО ЈЕ БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА МОГУЋА?

/ Бранко Докић, *Држава апсурда*, Графомарк, Лакташи, 2012./

„Недовршене државе“, „неуспјеле државе“, „безнадежне државе“, „пропале државе“, „немогуће државе“ и сличне квалификације односе се на државе у стању хроничне кризе на рубу колапса које се често помињу у савременој политиколошкој, социолошкој и осталој одговарајућој научној литератури. Посљедњих десетак година исте или сличне квалификације везују се за дејтонску Босну и Херцеговину, а наслов књиге *Држава апсурда* који би могао да гласи и *Апсурдна држава*, представља још једну синтагму која погађа реално стање ствари. Над тим државним стањем један дио њених поданика ликује, други га оплакује, трећи га индиферетно региструје, али ниједан га не пориче нити може порећи. Укључујући и високе, средње, ниже и најниже представнике међународне заједнице који већ својим присуством и овлашћењима доказују да је БиХ несомодржива држава, а истовремено тврде да је БиХ геополитичка нужност и да нема алтернативу. Аутор Бранко Докић не спада ни у једну од наведених категорија, али то не значи да „државу апсурда“ не познаје, да је не живи и осјећа, да о њој нема став. Напротив, ради се о политички ангажованом аутору, списатељски зрелом штиву, тако да читалац не би ни помислио да се заправо ради о дебитантском дјелу, односно о Докићевој књизи првенцу у области политичке публицистике.

Бранко Докић је, наиме, именом и презименом, до сада јавности био познат на два начина. Са једне стране, као угледни научни радник и аутор преко стотину у свијету признатих и цитираних радова, редовни професор и читаву деценију декан Електротехничког факултета у Бањој Луци. А са друге стране врло успјешан политичар који је скоро десетак година био посланик у парламенту БиХ, те министар у Влади РС и Савјету министара БиХ. То нису биле двије каријере и рад на два колосијека, јер Бранко Докић свих тих година никада није постао политичар опште праксе који је због изазова власти оставио свој изворни позив. Докић политичар је покривао ресоре комуникација, саобраћаја и веза, односно области којим се Докић научник и педагог у одређеној мјери бавио током читавог радног вијека. Интервјуи, изјаве и коментари, којим се повремено оглашавао у медијима по службеној дужности члана владе, посланика и партијског функционера, јесу у своје вријеме били запажени, али су ипак остали ограничени роком трајања дневних и недјељних новина, радио и телевизијских емисија. Сада, међутим, сабрани у корице књиге и сложени у тематска поглавља, ти исти текстови дјелују као конзистентна цјелина, као политичко штиво дугорочније актуелности и као свједочанство о ауторској досљедности.

Иако недвосмислено и снажно национално и патриотски одређен, Докић пише без гусларске патетике, инжењерски трезвено, аналитички пре-

цизно, јасно и једноставно. Он није од оних Срба који се, због распада Југославије или одвајања Српске од матице, наслађује што међународно призната БиХ већ 17 година не налази унутрашњу хармонију и стабилност. Напротив, за њега је Дејтонска БиХ и Република Српска, са свим њеним изворним надлежностима у пуном капацитету, неспоран референтни оквир политичке анализе. И више од тога, он на око 250 страница књиге, апелује и убјеђује и другонационалне комшије и њихове непринципијелне савезнике оличене у ОХР-у, да било каква, а поготово боља и трајнија будућност БиХ, није могућа уколико почива на неједнакости, доминацији, пријетњама, притисцима и уцјенама упереним против једног конститутивног народа. При томе, што је изузетно важно и изузетно ријетко у овој врсти политичке публицистике, Докић то не чини позивајући се само на генерална начела, историјске аналогije, опште принципе и велике теме, што су већ немало изанђали од честе употребе у дводеценијским полемикама између ентитета и народа, грађаниста и националиста, унитариста и сепаратиста, наших и њихових. Он се бави конкретним проблемима од наизглед дневног и маргиналног значаја, као што су подјела тв фреквенција, електропренос, безбједност у саобраћају, телекомуникације и другим такозваним малим темама. Али то су истовремено „мале теме“ које живот значе и на којима се заправо наситно и неосјетно преламала позиција Републике Српске, набоље или нагоре. Докић препознаје везе између таквих „само техничких“ питања са стратешким интересима и циљевима Републике Српске, он на тој вертикали професионално и политички размишља и дјелује и напokon на тај начин исписује странице књиге Држава апсурда. Већ сами наслови појединих прилога који се крећу у распону од „Спријечити страдање неискусних возача“ до „Европски пут Српске“ на свој начин свједоче о томе. Као препоруку потенцијалним читаоцима треба поменути и друге занимљиве теме и наслове које обухвата ова вриједна књига као што су Политика равноправности и толеранција, Ентитетско гласање, Шилингова доктрина, Демократске пријетње, Дејтонско сјећање, Силајџићев руски рулет, Бутмирске мине, Српска није Космет, Жртвовање мира, Попис становништва, Федерација држи кочницу и многи други. Издвојио бих онај који носи парадигматичан наслов „Гдје престаје логика ту настаје Босна и Херцеговина“, а у наставку може да се прочита како би могла да буде и логична и реална.

Овом књигом Докић се представио у још једном новом свјетлу. Знало се да је врстан инжењер-практичар, истакнут научник и угледан професор, као и искусан политичар, сада знамо да је и даровит политички писац. Било би корисно за Републику Српску и за српски народ да настави да се бави политичком публицистиком. У „апсурдној држави“ биће нажалост још много нових апсурда па му тема и инспирације сигурно неће усфалити.

УПУТСТВО АУТОРИМА И РЕЦЕНЗЕНТИМА

1. Упутство за слање и опремање радова

Свјесна „духа времена“ и нових стремљења и стандарда у часописној продукцији, нарочито у оним димензијама које се односе на опремање текстова и формалне, графичко-техничке компоненте уређивања периодике, који су нормирани и имплементирају се углавном како би се обезбиједила пројектована и/или жељена јавна репутација часописа и одређени број бодова на одговарајућим, недавно уведеним (ранг)-листама, редакција „Политеије“ максимално ће акцептовати и имплементисати прописе и правила која уређују ту материју. То се у првом реду односи на Правилник о научним публикацијама Министарства науке и технологије Републике Српске.

Ипак, редакција ће, имајући на уму и неколике специфичне темпоралне и амбијенталне околности у којима дјелује, демонстрирати и одговарајућу, опортуну флексибилност а-про-поо уређивања и објављивања текстова у „Политеији“, али само у изузетним случајевима. Тај флексибилни приступ редакција ће имплементисати у сљедећим ситуацијама. Држимо да није против прописа, садржаја, смисла, научних и истраживачких домета и потоњих утицаја на научну свијест и праксу, које објављени прилози могу имати, да се у истовремено, у истом броју часописа, али у различитим радовима, применије два принципа, односно стандарда цитирања:

1. „класични“, тј. онај по коме се сав садржај референци налази директно у fus-notама или напоменама испод текста, на истој страници на којој се налази и цитирани дио текста, односно број fus-note, и

2. нумерички систем навођења референци – подсистем fus-nota, и оба та принципа или стандарда редакција „Политеије“ ће практиковати по избору самих аутора.

Флексибилности ће бити и у погледу структуре текста. Иако се данас и овдје препоручује тзв. IMRAD (Introduction, Methods, Results and Discussion) критеријуми „рељефа“ текста, редакција неће унапријед дисквалификовати ниједан текст који нема апстракт/сажетка, кључних ријечи, увода, осврта на претходна истраживања и литературу, аплициране методологије истраживања, дискусије о резултатима или главној тези рада, закључка или закључних разматрања (резимеа) и списка коришћене литературе, иако бисмо вољели да их има сваки прилог који добијемо.

Дакле, од наших сарадника очекујемо да нам своје радове достављају имајући на уму и подразумијевајући сљедећа правила и категоризације, а до њих је редакција дошла креативним сажимањем и функционалним парафразирањем и имплементацијом појединих одредби реченог Правилника.

Опремање текстова. Текстови који претендују да буду објављени требају бити обликовани и опремљени на следећи начин:

а) **Рукопис** треба припремити рачунарски у новинском прореду 1 тачка -Line Spacing (1). Тип слова треба бити Times New Roman у ћириличном или латиничном кодном распореду (редакција не искључује ниједно писмо), на српском језику, као и на језицима конститутивних народа и националних мањина у Републици Српској, БиХ и бившој Југославији, те страним језицима. Фонт слова текста 12, а величина слова текста fus-nota 10.

б) **Обим рада** треба бити, оквирно, до једног ауторског табака или 16 куцаних страница (око 500 редака, односно 6000 ријечи, или око 40 000 карактера са размаком).

в) Текст треба бити **лекторски** и коректорски обрађен.

г) **Начин цитирања** треба бити јединствен (члан 41 став 2 Правилника о научним публикацијама Министарства науке и технологије РС), а редакција сугерише Нумерички систем навођења референци – подсистем fus-nota, иако ће се прихватити и текстови са класичним напоменама, односно fus-notama.

д) **Наслов чланка** треба да буде јасан и сажет. Наслов треба да обавезује текст и да што вјерније описује садржај чланка. У интересу је и аутора и часописа да се користе ријечи прикладне за индексирање и претраживање. Ако таквих ријечи нема у наслову, пожељно је да се наслову придода поднаслов.

ђ) Уз наслов чланка треба да се наведе **име и презиме аутора**, научни и/или стручни степен, научно–наставно, научно–истраживачко, научно или стручно звање, те пуни назив и мјесто установе у којој аутор ради.

е) Уз чланак треба бити приложен **апстракт** или **сажетак**, између наслова рада и кључних ријечи, који, у обиму од 100 до 250 ријечи, треба да има кратак пресјек садржаја о којем се у раду говори, а његови дијелови су, или могу бити, циљ истраживања, методи, резултати и закључак. Осим на српском језику, апстракт или сажетак треба да буде написан и на енглеском језику или неком другом страном језику (француски, њемачки, руски, арапски, шпански итд.) раширене употребе у научним областима из које је поменути рад. Апстракти на страним језицима морају претходно бити граматички и правописно обрађени.

ж) Поред апстракта, треба навести **кључне ријечи** (члан 52), такође на српском и страном језику. Кључне ријечи су термини или фразе које најбоље описују садржај чланка за потребе индексирања и претраживања. Треба их одређивати и с обзиром не неки међународни извор (попис, рјечник или тезаурус) релевантан за научне области социологије, политикологије, социјалног рада, комуникологије и новинарства. Број кључних ријечи треба да буде **око 10**. Кључне ријечи се пишу на језицима на којима су написани и апстракти. У чланку се дају непосредно након апстракта, односно сажетка.

з) **Резиме** (није обавезан) треба да буде у структурисаном облику. Дужина резимеа не треба да буде већа од 1/10 дужине чланка. Резиме се, ако га има, даје на крају чланка, након обавезног одјелјка о литератури.

и) **Литература** (члан 57). Цитирана литература обухвата, по правилу, библиографске изворе и даје се искључиво у засебном одјелјку чланка, односно рада друге врсте, у виду листе референци (Литература). Референце се наводе на досљедан начин сходно стандарду навођења у тексту. Референце се не преводе на језик рада. Цитирање докумената преузетих с Интернета мора садржавати тачну и пуну електронску адресу са које је документ преузет, пуни назив документа и аутора као и датум преузимања.

ј) **Претходне верзије рада** (члан 53). Ако је чланак, у претходној верзији, био изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве стране чланка.

к) Рукопис треба предати искључиво у **електронском** облику, на адресу Е-mail: **politeia@fpnbl.org**

Напомена: Достављањем рукописа аутор потврђује да је сагласан са преносом ауторских права на часопис (члан 41. став 1 Правилника о научним публикацијама).

2. Упутство рецензентима

Рецензент (члан 62. став 2) треба да буде компетентан за научну област социологије, политикологије, комуникологије, социјалног рада, филозофије, права, историје, међународних односа и других научних дисциплина и области сазнања и истраживања, којима ће се „Политеиа“ бавити. Компетенција ове врсте доказује се научним и наставним звањем и библиографијом рецензента. Рецензент треба да буде једнаког или вишег, а само у изузетним случајевима може бити и нижег, научног или наставног звања у односу на аутора рада.

Рецензија (члан 62 став 1) треба да садржи имена, афилијације и звања свих рецензената, а минимално (члан 61, став 2) мора имати:

- Оцјену оригиналности, односно научног доприноса рада;
- Оцјену актуелности рада;
- Оцјену примијењене методологије;
- Приједлог за категоризацију научног рада;
- Оцјену коришћене литературе;
- Сагласност за објављивање рада.

Сваки прилог (оригинални научни рад, прегледни чланак, претходно саопштење, превод) оцјењује **најмање један**, а пожељна су и **два рецензента**,

а могуће је и више (члан 61 став 3). Одлуку о томе доноси ужи састав редакције (главни, одговорни и извршни уредник)

3. Инструкција за категоризацију научних радова

Да бисмо сарадницима и рецензентима, али и читаоцима нашег часописа, олакшали опремање, вредновање/оцјењивање и разумијевање текстова који ће бити публиковани у „Политеи“, дајемо сљедећу оквирну и сажету категоризацију научних радова, изведену парафразирањем члана 47 Правилника о научним публикацијама, уз напомену да може бити и другачије, а да не буде против важећих прописа у овој области:

а) **Оригиналан научни рад** је онај у коме се први пут публикују резултати сопственог истраживања оствареног примјеном одговарајућих научних метода. Текст треба да омогући и подстакне да се истраживање може обновити, а утврђене чињенице провјерити. Рад у правилу треба да буде организован по шеми IMRAD (Introduction, Methods, Results and Discussion).

б) **Прегледни рад** доноси нове синтезе настале на основу прегледа најновијих дјела о одређеном предметном подручју, изведене сажимањем, анализом, синтезом и евалуацијом са циљем да се прикаже закономјерност, правило, тренд или каузални однос у вези са истраживаним феноменима – рад који садржи оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема или подручја у коме је аутор остварио одређени допринос.

в) **Кратко или претходно саопштење** јесте научни рад пуног формата али мањег обима или прелиминарног карактера, у коме неки елементи IMRAD-а могу бити испуштени – ради се о сажетом изношењу резултата завршеног изворног истраживачког дјела или дјела које је у току.

г) **Научна критика/полемика/осврт** јесте расправа на одређену научну тему заснована искључиво на научној аргументацији, у којој аутор доказује исправност одређеног критеријума/мишљења, односно потврђује, побија или приказује налазе, ставове и интерпретације других аутора, објављених било у њиховим самосталним књигама, било у оригиналним научним радовима, прегледним чланцима или претходним саопштењима.

Списак рецензената

- Антонић Слободан*, социолог, ванредни професор Филозофског факултета у Београду
- Арсковић Зоран*, филозоф, ванредни професор Филозофског факултета у Бањој Луци
- Богданић Александар*, комуниколог, ванредни професор Факултета политичких наука у Бањој Луци
- Влајки Емил*, политиколог и комуниколог, професор емеритус Универзитета у Бањој Луци
- Врањеш Александар*, комуниколог, виши асистент Факултета политичких наука у Бањој Луци
- Вујадиновић Жељко*, историчар, виши асистент Филозофског факултета у Бањој Луци
- Вуковић Ђорђе*, политиколог, доцент Факултета политичких наука у Бањој Луци
- Галијашевић Цевад*, политиколог, експерт за међународни тероризам, Мошевац, Ф БиХ
- Букић Немања*, социолог, виши асистент Факултета политичких наука у Бањој Луци
- Букић Остоја*, филозоф, редовни професор Филозофског факултета у Бањој Луци
- Зубер Љубомир*, комуниколог, доцент Филозоф. факултета у И. Сарајеву
- Керовић Радивоје*, филозоф, ванредни професор Филозофског факултета у Бањој Луци
- Кецмановић Ненад*, политиколог и социолог, редовни професор Факултета политичких наука у Бањој Луци и Факултета политичких наука у Београду
- Ковачевић Брацо*, социолог, редовни професор Факултета политичких наука у Бањој Луци
- Куљанин Бранимир*, филозоф, ванредни професор Филозофског факултета у Бањој Луци
- Микић Ђорђе*, историчар, професор емеритус Независног универзитета Бања Лука
- Наградих Слободан*, социолог и политиколог, стручни сарадник Факултета политичких наука у Бањој Луци

- Поплашен Никола*, социолог и политиколог, редовни професор Факултета политичких наука у Бањој Луци и Филозофског факултета у И. Сарајеву
- Ристић Лазо*, филозоф и социолог, редовни професор Факултета политичких наука у Бањој Луци и Филозофског факултета у И. Сарајеву
- Ромић Миодраг*, социолог, доцент Факултета политичких наука у Бањој Луци
- Савановић Александар*, филозоф и политиколог, доцент Факултета политичких наука у Бањој Луци
- Шијаковић Иван*, социолог, редовни професор Факултета политичких наука у Бањој Луци
- Шолаја Милош*, политиколог, доцент Факултета политичких наука у Бањој Луци
- Шућур-Јањетовић Весна*, доцент наука о социјалном раду Факултета политичких наука у Бањој Луци
- Танасковић Дарко*, филолог, исламолог, политиколог, редовни професор Филолошког факултета у Београду и Факултета полит. наука у Бањој Луци
- Трамошљанин Боро*, социолог, ванредни професор Факултета политичких наука у Бањој Луци
- Трифковић Срђа*, историчар и гео-политиколог, извршни директор у Фондацији лорда Бајрона за балканске студије и гостујући професор Факултета политичких наука у Бањој Луци

